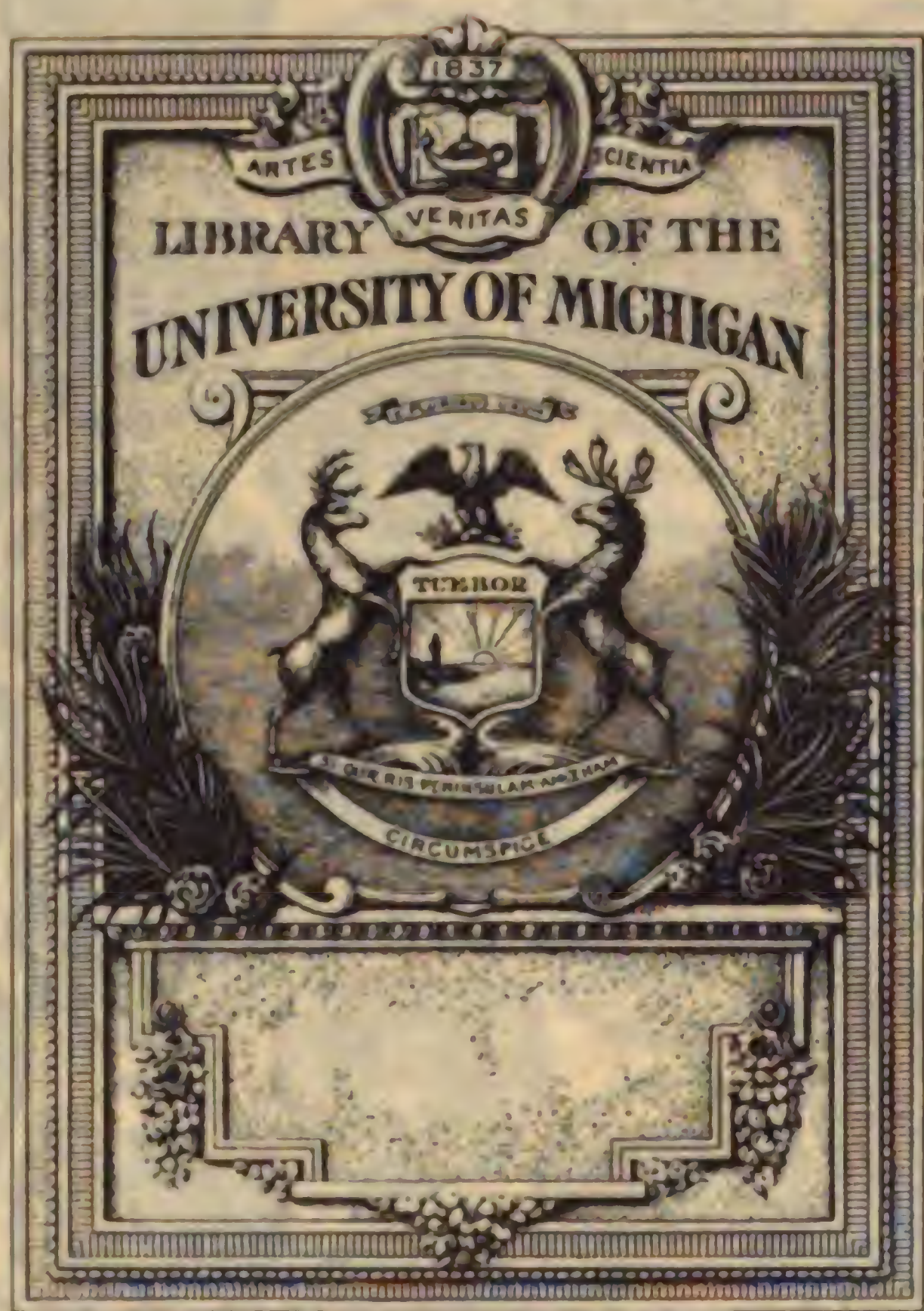

B 1,212,372

AS
284
L972

ACTA UNIVERSITATIS LUNDENSIS
NOVA SERIES

LUNDS UNIVERSITETS
ÅRSSKRIFT
NY FÖLJD

FÖRSTA AVDELNINGEN
TEOLOGI, JURIDIK OCH HUMANISTISKA ÄMNEN

XV
1919

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1918—20
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Innehåll:

1. Från Lunds Universitets Historiska Museum. Skrift utgifven med anledning af museets inflyttning i dess nya hem 1918. (S. I—V, 1—243.)
2. AGRELL, SIGURD, Baltoslavische Lautstudien. (S. I—IV, 1—56.)
3. KOCK, ERNST A., Kontinentalgermanische Streifzüge. (S. I—IV, 1—34.)
4. NYMAN, ALF, Dissertationens Kant. Ett kapitel ur kriticismens utvecklingshistoria. (S. 1—56.)
5. THYRÉN, JOHAN C. W., Remarks on a Swedish Project of Criminal Law (1916), General Part. (P. 1—31.)
6. LILJEGREN, S. B., American and European in the Works of Henry James. (P. I—VIII, 1—58.)

Bihang: Lunds Universitets årsberättelse 1918—1919. (S. 1—155.)

FRÅN
LUNDS UNIVERSITETS
HISTORISKA MUSEUM

SKRIFT UTGIFVEN MED ANLEDNING AF MUSEETS
INFLYTTNING I DESS NYA HEM

1918

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1918
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

Då Kilian Stobæus år 1735 donerade sina samlingar till Lunds universitet, erhöll detta sitt första museum. Naturaliekammaren, såsom museet benämndes, omfattade då såväl »naturalier» som »curiosa och skånska antikviteter». Ur »Museum Stobæanum» utbröts snart nog den icke naturvetenskapliga afdelningen; i ett inventarium från 1780 talas sålunda om det »Historiska och Konstkabinettet». Impulsen till afskiljandet af ett enbart historiskt museum gafs redan år 1788 af Anders Jahan Retzius. Först 1805 lyckades det emellertid denne att med bistånd af Nils Henrik Sjöborg genomdrifva upprättandet af ett verkligt fornsaksmuseum. Museet omfattade då såväl förhistoriska och medeltida föremål som mynt och medaljer, och Sjöborg blef dess förste föreståndare.

Under skiftande öden tillväxte samlingarna så småningom. Om stenåldersafdelningens omfång år 1832 vittnar således en ur hufvudsamlingen numera utbruten historisk afdelning upptagande de fornsaker från nämnda period, inemot 400 nummer, hvilka nämnda år förvarades i museet, enligt en af dess dåvarande amanuens Bror Emil Hildebrand upprättad katalog. Två decennier senare blef museet genom förvärfvet af Sven Nilssons omfattande och dyrbara samlingar en institution af verklig betydelse för forskningen.

Först under detta århundrade har emellertid Historiska museet vunnit ett sådant omfång, att det kunnat påkalla en egen institutionsbyggnad. Tack vare tillmötesgående från stats-

makernas och universitetsmyndigheternas sida ha nu dessa dyrbara vittnesbörd om Skånes äldre kultur förts från trånga, provisoriska museilokaler och magasin samt gjorts tillgängliga för forskaren.

Till minne af denna för den kraftigt tillväxande institutionen synnerligen viktiga tilldragelse har föreliggande skrift sett dagen. I skilda uppsatser behandlas här af museets inspektor, föreståndare och amanuenser grupper af det rikhaltiga studiematerialet.

Lund 28 september 1918.

Otto Rydbeck.

INNEHÅLL.

	Sid.
OTTO RYDBECK, Slutna mark- och mossfynd från stenåldern i Lunds universitets historiska museum. deras tidsställning och samband med religiösa föreställningar	1
FOLKE HANSEN, En offerplats från stenåldern	67
OLOF SUNDIN, Om förhistoriska guld- och silverfynd i Lunds universitets historiska museum och några därmed sammanhängande frågor	89
ISIDOR ZETTERBERG, Några skånska rökelsekar	143
HANS WÄHLIN, Bidrag till pietäbildens historia.....	171
OSSIAN LINDSKOG, Några skånska fynd af i lerkrus nedlagda mynt	203
EWERT WRANGEL, Till den inskrifna palmettens historia.....	215

SLUTNA MARK- OCH MOSSFYND FRÅN STENÅLDERN
I LUNDS UNIVERSITETS HISTORISKA MUSEUM,
DERAS TIDSSTÄLLNING OCH SAMBAND
MED RELIGIÖSA FÖRESTÄLLNINGAR

AF

OTTO RYDBECK

De slutna fynd af fornsaker från förhistorisk tid, hvilka påträffats i vårt land, äro af utomordentligt stor betydelse för kännedomen om Nordens äldsta kultur och för fastställandet af de olika kronologiska perioder, till hvilka fornsakstyperna böra hänföras¹. Dessa slutna fynd kunna i regel inordnas under

Öfverstycke. Miniatyryxor af sten i Historiska museet, inv.-nr: 13811, 10351, 14514, 16876, 10880, 4695, 12624, 12268, 18168, 12516, 6437, 1362 b, 19674; alla äro sannolikt från Skåne utom nr 10880. Skala $\frac{10}{37}$.

¹ Om fynd af denna art se bl. a.: (M.) B(RUZELIU)S i Iduna, H. 6, (1816 s. 49 f. (Vemmerlöf, Skåne, bronsålder); O. MONTELIUS, Bronsåldern i norra och mellersta Sverige, i Ant. tidskr. f. Sverige, D. 3 (1870—73), s. 251 ff. (bronsålder), s. 255 och 418—21 (stenålder); DENS., Sveriges forntid, Sthlm 1874, s. 148 ff.; DENS. äfvensom E. EKHOF, Bohuslänska fornsaker från hednatiden, i Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia, Bd 1 (1874—77), s. 13 ff. och 321 ff., Bd 2 (1879—83), s. 30 ff., 193 ff. och 344 ff., Bd 3 (1884—1886), s. 207 ff. (stenålder, bronsålder och järnålder). H. HILDEBRAND i Vitt.-Hist.- o. Ant.-akad:s månadsblad 1878, s. 687 (bronsålder); O. MONTELIUS ibid. 1880, s. 129 (bronsålder) och 1884, s. 180 (Sylstorp och Ynglingarum i Skåne, bronsålder); DENS. i Sv. Fornminnesföreningens tidskrift, Bd 6 (1885—87), s. 72 f. (bronsålder); DENS. Kulturgeschichte Schwedens, Leipzig 1906, s. 56 (stenålder) och s. 135 (bronsålder). Liknande uppgifter förekomma äfven i de under senare åren landskapsvis utkomna stenåldersbeskrifningarna, såsom i S. LINDQVIST, Från Nerikes sten- och bronsålder (särtryck ur Meddelanden från föreningen Örebro läns museum 1912), s. 10 och 33 (stenålder) samt s. 38 och 41 (bronsålder); K. E. SAHLSTRÖM, Om Västergötlands stenåldersbebyggelse, Sthlm 1915, fig. 18 (stenålder); G. EKHOLM, Studier i Upplands bebyggelsehistoria, Uppsala 1916, s. 61 och 68 (stenålder); ESKIL OLSSON, Stenåldern i Västmanland, Dalarne och Gästrikland, i Ymer 1917, s. 105, figg. 12—14 (stenålder); DENS., Förteckning öfver tillvaratagna sten- och bronsåldersfynd i Västmanland, Dalarne och Gästrikland, Västerås 1917, s. 26, 30, 32, 48 (stenålder) och s. 34—35 (bronsålder); Göteborgs museums årstryck samt Fornvännen med

någon af följande tre grupper: boplatsfynd, graffynd och votivfynd. Den förstnämnda fyndgruppen är visserligen af oskattbart värde för ett ingående studium af vår forntida odling, men materialet i ett dylikt fynd sträcker sig ofta öfver så pass anseuiga tidsskeden, att man ej med säkerhet kan påstå, att de till samma boplats hörande fornsakerna äro i egentlig mening samtida. På liknande sätt förhåller det sig med i megalitgrafvar påträffade vapen och redskap, medan däremot utrustningen i en enmansgraf måste hafva nedlagts på en gång, vid den dödes jordande. Tyvärr äro graffynd af sistnämnda slag mycket sällsynta, om man undantager dem, hvilka påträffats i de s. k. båtixgrafvarna från gånggriftstidens senare hälft.

Af största vikt för lösandet af de spörsmål, som röra det rika stenåldersmaterialets inbördes kronologi, äro därför de slutna, i votivsyfte nedlagda fynden i mark och mosse, till hvilka äfven den fornsaksgrupp, som förut benämnts depôtfynd, i regel torde kunna hänföras ¹. Det låter emellertid tänka sig, att ifrågavarande fyndgrupp skulle kunna uppdelas i fynd, hvilka nedlagts dels såsom offer åt gudarna eller åt de afidnas andar och dels i syfte att kunna tjäna ägaren själf i ett annat lif. I sistnämnda fallet skulle den förtänksamme skattgömmaren undgå att uteslutande hänvisas åt det, enligt hvad fornsakerna i megalitgrafvarna gifva vid handen, vanligen knappa grafgoods, som släktingar eller vänner läto medfölja den afidne. Då emellertid sådana i mark och mosse påträffade fynd i regel äro mycket ensartade och ej på något sätt kunna anses motsvara hvad stenåldersmänniskan behöfde för dagligt bruk, så förefaller det knappast troligt att dylika fynd, annat än möjligen i rena undantagsfall, nedlagts i sistnämnda syfte ². De torde därför i stort sedt vara att betrakta som offer åt andeväsen eller gudomligheter, främst antagligen åt sol- och åskguden.

dess årliga förteckning af nyförvärf till Statens historiska museum.

¹ Denna uppfattning delas af H. KJÆR i hans uppsats »Nye fund fra Mark og Mose fra den yngre Bronzealder», Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1915, s. 131. Den enda verkliga skillnaden mellan votiv- och depôtfynd skulle således ligga däruti, att de förstnämnda endast innehålla likartade föremål, de sistnämnda åter fornsaker af skilda typer.

² Annat var måhända bruket under bronsåldern, då votivfynden till antal och innehåll stodo i nästan omvänt förhållande till graffynden.

Redan i början af 1870-talet framhöll Oscar Montelius¹, hurusom dylika slutna fynd, hvilka påträffats i Sverige och Danmark, vore att hänföra till offerfyndens kategori. Några år senare, 1886, kunde Sophus Müller i en uppsats benämnd »Votivfynd fra Sten- og Bronzealderen»² framlägga fullt öfvertygande och ganska uttömmande bevis för att sådana i mark och mosse nedlagda, sinsemellan likartade fornsaker måste betraktas som votivskänker³.

Äfven den mest skeptiskt anlagde forskare nödgas sålunda erkänna, att en mängd af de ofta mycket dyrbara föremål, hvilka påträffats i mark och mosse, ovedersägligen äro att betrakta som offergåfvor. Sådana enastående fynd tillhöra hufvudsakligen bronsåldern, t. ex. den märkliga, guldbeslagna solvagnen från Trundholms mosse på Sjælland, den lilla bronsvagnen från en mosse invid Ystad, det i en annan, närbelägen mosse funna bronsbeslaget, som man antager hafva tillhört ett altare åt solguden, de parvis nedlagda praktfulla bronslurarna, hvilka i ganska stort antal påträffats i mossarna, det hundratal små båtar af guldbleck, som funnits vid Nors på Jylland, de i Sverige och Danmark parvis anträffade, med bärnsten och guld prydda processionsyxorna, den vid Budsene på Möen funna »offerbrunnen» m. fl. märkliga fynd.

Om ofvån anförda påtagliga exempel på votivfynd uteslutande tagits från bronsåldern, så har detta endast sin grund i bronsålderskulturens allmänna öfverlägsenhet öfver stenålderns. De från den sistnämnda perioden bevarade votivgåfvorna äro, förklarligt nog på grund af materialets svårarbetade beskaffenhet, af betydligt enklare art. Dit höra emellertid de största och vackraste slipade flintyxor, som någonsin påträffats, samt de utomordentligt rika, från mossar härrörande bärnstensfynden i Danmark. Att solguden dyrkats äfven under denna period, därom vittnar f. ö. det förhållandet, att två af hans symboler

¹ Bronsåldern i norra och mellersta Sverige, i Antikvarisk tidskrift f. Sverige D. 3, (1870—73), s. 251 ff., s. 255 och s. 418—21; DENS., Sveriges forntid, Sthlm 1874, s. 148 ff.

² Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1886, s. 216 ff. (Se äfven DENS. Vor Oldtid, s. 379 ff.)

³ Ännu tidigare hade WORSAAE påpekat vissa bronsåldersfynds egenskap af votivfynd, i Aarb. f. nord. Oldk. 1866, s. 313 ff., och kort därefter ENGELHARDT, ibid. 1868, s. 121 ff.

redan då voro kända. Det fyrekriga hjulet har sålunda anträffats på insidan af nordiska stenåldersgrafvar¹, och miniatyryxor af bärnsten, ben eller sten föreligga från många graffynd. En del af dessa yxor äro så små, att de måste användts som prydnadsföremål och måhända samtidigt som amuletter, men andra finnas, hvilka äro på en gång för små och för stora för praktiskt bruk och som därför endast kunnat göra tjänst som symboler² (jmf. öfverstycket å första sidan).

Beträffande afbildningar af yxor under stenåldern — sådana hafva som bekant påvisats i västra Europa — så förekomma dylika visserligen ej under stenåldern i Norden, men de äro desto vanligare under början af bronsåldern, i våra hällristningar. Otvifvelaktigt hade dessa miniatyryxor och yxbilder samma symboliska betydelse som järnålderns Torshammare eller som de å åtskilliga runstenar förekommande, inhuggna yxorna. Detta styrkes ej minst däraf, att å en af dessa runstenar läses bredvid yxbilden: Tor vige dessa runor. Tilläggas bör att våra stenåldersyxor ända långt in i nyare tid kallades för åskviggas: det troddes allmänt att de hitkommit med blixten³.

Med anledning af yxans betydelse som symbol för åsk eller solguden förefaller det helt naturligt, att just nämnda vapen ofta skulle användas som votivgåfva. Af den redogörelse, som Müller lämnat i ofvan anförda arbete för i Danmark påträffade mark- och mossfynd från stenåldern, framgår också, att mer än hälften af dessa utgjordes af yxfynd. Bland 103 slutna fynd innehöllo sålunda ej mindre än 56 uteslutande yxor, medan de öfriga 47 fynden utgjordes af sågar (24 st.), spjutspetsar (5), dolkar (4), skedformiga skrapor (3), flintmejslar, benmejslar, pilspetsar, knifvar och flintspåner. Såsom längre fram skall visas, äger liknande förhållande rum ifråga om de

¹ Huruvida å dylika grafvar inknackade »älfkvarnar» härröra från offring åt de afidna eller åt gudarna torde få betraktas som oafgjordt.

² Den möjligheten är måhända icke alldeles utesluten, att enstaka af dessa äfven kunnat vara — barnleksaker.

³ En af dem, som tidigast drogo i härnad mot denna uppfattning af stenyxornas ursprung, var f. ö. den förste grundläggaren af Historiska museet i Lund, professorn i historia KILIAN STOBÆUS i sin afhandling »Ceraunii betulique lapides dissertatione historica illustrati» (första gången utgifven såsom disputation i Lund 1738, sedermera tryckt i den i Danzig 1753 utgifna saml. af Kil. Stobæi Opuscula).

fynd, som nu förvaras i danska Nationalmuseet. I Skåne äro yxfynden likaledes i afgjord majoritet, men i det öfriga Sverige är deras antal mindre, enär de flesta votivfynden därstädes häröra från stenålderns slut, då yxorna aflösas af andra fornsaker.

Vid århundradets början uppgingo de i Historiska museet exponerade slutna stenåldersfynden af ifrågavarande slag endast till ett halft dussin. Sedan dess har antalet ökats, hufvudsakligen genom nyförvärf, men äfven genom sammanställning af sådana fornsaker, hvilka enligt uppgifter i tidigare inventarieböcker, främst B. E. Hildebrands på 1830-talet upprättade förträffliga katalog, eller genom påskrift å själfva föremålen visats tillhöra slutna fynd. Härigenom har antalet votivfynd vuxit till inemot 100. En närmare redogörelse för dessa följer här nedan.

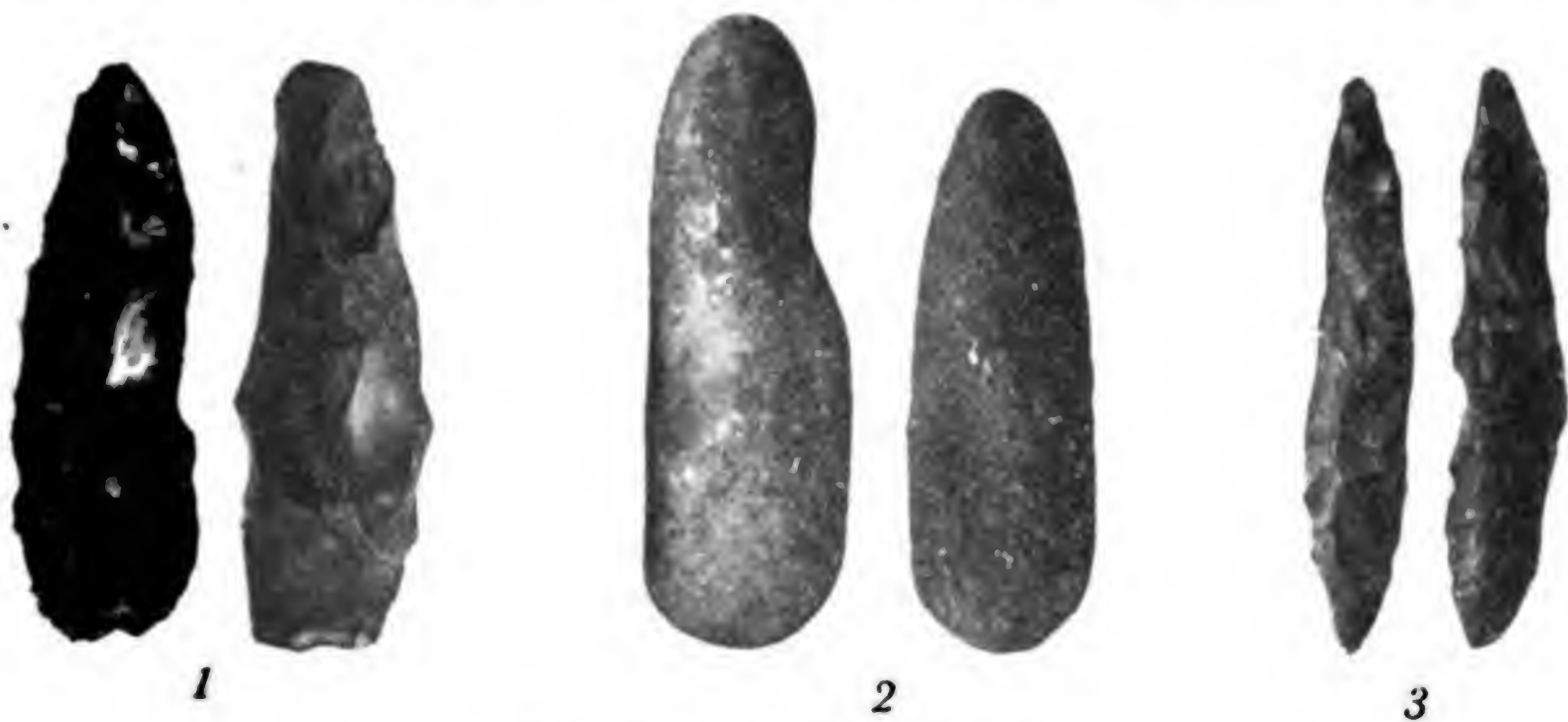

Fig. 1—3. Skala nära $\frac{1}{3}$.

Äldre stenåldern.

I. Två kärnyxor (fig. 1), inv.-nr 15855 a—b, funna tillsammans på ett åkerfält å Dagstorp nr 4, Harjagers hd. Enligt uppgift lågo de bredvid hvarandra med eggen uppåt. Längd a) 13,7 cm., b) 13,6 cm. Anmärkas kan, att de båda yxornas färg icke är alldeles öfverensstämmande. Då emellertid längden är densamma, formen fullt likartad och de ännu kvarsittande jordpartiklarna hafva samma konsistens, hvarjämte fynduppgifterna måste anses tillförlitliga, torde fyndet böra betraktas som säkert.

Äldre stenåldern eller början af yngre stenåldern.

II. Två trindyxor af grönsten (fig. 2), inv.-n:r 19019 a—b, särskildt den ena ganska oregelbundet formad och närmande sig kärnyxtypen, svallade, funna i vallgrafven kring Vegeholms slott, S. Åsbo hd. Längd a) 14,9 cm., b) 13,3 cm. Då märken efter tillslagning ännu bevarats å yxorna, särskildt å den större, måste fyndet anses tillhöra slutet af äldre stenåldern eller början af stenålderns första period.

III. Två långsmala spolformiga groft tillslagna stötredskap af flinta (fig. 3), inv.-n:r 19403 a—b, funna tillsammans vid dikning år 1916, Klippan, N. Åsbo hd. Längd a) 13,7 cm., b) 13,7 cm. Yttre habitus fullt öfverensstämmande. Tekniken vid tillslagningen erinrar om äldre stenåldern. Man skulle därför vara böjd för att hänföra fyndet till slutet af äldre stenåldern eller möjligen till den spetsnackiga yxans tid.

Fig. 4—6. Skala nära $\frac{1}{6}$.

Yngre stenålderns första period.

IV. Två relativt tunna och breda spetsnackiga oslipade flintyxor (fig. 4), inv.-n:r 12728 a—b, särskildt den ena ganska vårdslöst tillslagen, funna tillsammans i Stora Råby,

Torna hd. Längd a) 21,1 cm., b) 16,9 cm. Yttre habitus fullt öfverensstämmande. Fyndet tillhör periodens början.

V. Två typiska spetsnackiga oslipade flintyxor (fig. 5), inv.-n:r 17611 a—b, funna tillsammans vid Hammelens gård Bara hd. Längd a) 20,5 cm., b) 17,3 cm. Yttre habitus fullt öfverensstämmande. Fyndet tillhör periodens början.

VI. Slipsten af kvartsit och vacker slipad spetsnackig flintyxa (fig. 6), inv.-n:r 18075 a—b, funna bredvid hvarandra å Lilla Svedala boställe, Oxie hd. Längd a) 38 cm., b) 16,9 cm. Fyndet tillhör periodens början.

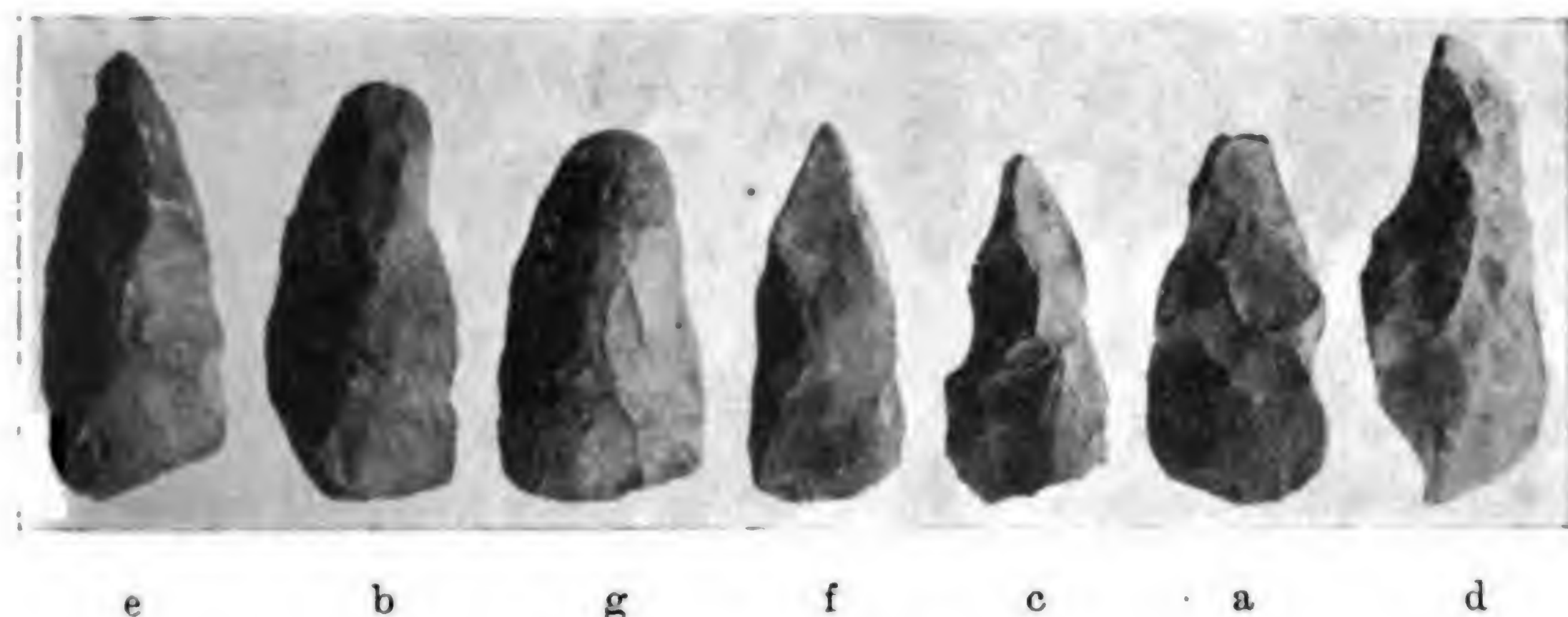

Fig. 7. Skala nära $\frac{1}{6}$.

VII. Sju förarbeten till spetsnackiga yxor af flinta (fig. 7), inv.-n:r 16951 a—g, två af dessa mycket rått tillslagna. Fyndet påträffades vid Limhamn, ungefär 30 steg från Kolsyrefabrikens norra ingång, 90 cm. från botten af den här manshöga Järavallen, strax innanför vallens krön, 15 å 16 steg från dess inre kant. Redskapen hittades vid grusharpning, alla »på samma punkt», af grusharparen Strandqvist och dennes broder. De fyra föllo ned på en gång, och de tre återstående påträffades nästan samtidigt, så att man med säkerhet kan konstatera, att alla sju legat tillsammans i en hög. På fyndplatsen voro flintspån mycket sällsynta. Jorden var där genomdragen utaf lager af rutten tång. Längd e) 19,2 cm., b) 18 cm., g) 16 cm., f) 16,2 cm., c) 15 cm., a) 16,2 cm., d) 20 cm. Redskapens yttre habitus bestyrker fynduppgifterna.

VIII. Fyra yxor af i stort sedt spetsnackig typ (fig. 8), inv.-n:r 678, 591, 592, 677, funna tillsammans i en torfmosse i Arrie, Oxie hd. Längd n:r 678: 15,5 cm., n:r 591: 16,9 cm., n:r 592: 19 cm., n:r 677: 15,9 cm.

Fig. 8—16. Skala nära $\frac{1}{6}$.

Ifrågavarande yxor äro införda redan i B. E. Hildebrands katalog af år 1832 (under n:r 18, 20—22). De utgöra ett af de intressantaste slutna fynden i museet och bestyrka ytterligare förf:s tidigare uttalade åsikt angående den tunnackiga flintyxans utveckling ur den spetsnackiga¹. N:r 678 visar sig nämligen vara en typisk spetsnackig yxa med rent spetsoval genomskärning och nästan halfcirkelformig egg. Å n:r 591 är genomskärningen ej fullkomligt spetsoval, utan närmar sig obetydligt den tresidiga, hvarjämte eggen ej är fullt halfcirkelformig, utan företer skarpt hörn vid den sida, der ansatsen till smalsida kan iakttagas (se fig.). N:r 592 är typen för en i genomskärning tresidig yxa. Med denna tresidighet följer, att ett skarpt hörn uppkommer vid smalsidans öfvergång i eggen. Denna smalsida är ganska omsorgsfullt tillhuggen, särskildt vid ena kanten, där på öfver halfva yxans längd en prydlig söm bildats. Äfven n:r 677 är tresidig i genomskärning med skarpt egghörn vid smalsidans början; här är smalsidan nästan alldeles plan och har uppstått genom en enda flisas aflossnande längs yxans hela längd; nedtill kunna dock några enkla retuscheringslag urskiljas. Yxornas yttre habitus är fullt likartad. Fyndet tillhör periodens midt.

IX. Bland de enstaka okatalogiserade redskap, som påträffats inlagda i museets typserier, märkas särskildt två yxor af grå- och gulflammig flinta (fig. 9), inv.-n:r 19602 a—b, å hvilka med samma handstil skrifvits »Karaby 1851». Materialet i de båda yxorna äro fullkomligt öfverensstämmande, och då därtill kommer, att de hittats samma år och på samma ställe, vill man gärna antaga, att de tillhöra ett slutet fynd. Detta bestyrkes ytterligare af den omständigheten, att de otvifvelaktigt inkommit samtidigt till museet; i annat fall skulle knappast båda hafva saknat nummer.

Fyndet ifråga öfverensstämmer ganska mycket med det föregående. N:r 19602 a) hör nämligen till samma kategori

---

¹ Jmfr O. RYDBECK, Några iakttagelser beträffande vissa yxtyper från stenåldern, *Fornvännen* 1916, s. 119. I nämnda uppsats publiceras just en af dessa yxor, n:r 592, som exempel på en dylik öfvergångstyp. Vid nämnda tillfälle hade förf. ej genomgått Hildebrands katalog så noggrant, att de fyra yxornas samhörighet kunnat konstateras. I den yngsta katalogen upptagas de på skilda n:r, utan fyndort.

som de tre i genomskärning tresidiga dithörande yxorna. Smalsidan upptager större delen af yxans längd och har, fränsedt smärre retuscher nedtill, bildats därigenom, att en enda flisa fränskilts yxan. Som vanligt har ett skarpt egghörn bildats där smalsidan möter eggen. Den andra yxan, b), är spetsoval i genomskärning, men på samma gång så pass groft tillslagen, att man till en början nästan skulle vara böjd att hänföra den till slutet af äldre stenåldern. Med hänsyn tagen till alla de omständigheter, hvilka äro knutna vid ifrågavarande fynd, torde man emellertid med ganska stor sannolikhet kunna antaga, att redskapet ifråga skall föreställa en spetsnackig yxa, slarfvigt gjord, såsom ofta är fallet med votivfynd (man jämföre med c) i fyndet n:r XIV) och att de båda yxorna tillhöra ett slutet fynd från midten af yngre stenålderns första period. Längd a) 16,3 cm., b) 13,4 cm.

X. Två spetsnackiga flintyxor med påbörjade smalsidor (fig. 10), inv.-n:r 15923 a—b; bredsidor kullriga, smalsidor smala, kullriga. Funna tillsammans i Borgeby, Torna hd. Längd a) 12,3 cm., b) 13,7 cm. Habitus likartad. Fyndet härrör från periodens slut.

XI. Spetsnackig slipad flintyxa, spetsoval i genomskärning med antydan till smalsidor, och tunnackig uppåt afsmalnande slipad flintyxa med kullriga sidor (fig. 11), inv.-n:r 19664 a—b, funna tillsammans i Högestad, Löderups sn, Ingelstads hd. Längd a) 16,3 cm., b) 15 cm. Yttre habitus likartad. Fyndet härrör från periodens slut.

XII. Två slipade tunnackiga flintyxor af tidig typ (fig. 12), inv.-n:r 10524—25, på öfvergången från den spetsnackiga, funna i Dalby, Torna hd. I förvärfskatalogen äro yxorna visserligen ej angifna såsom hittade tillsammans, men åtskilliga omständigheter tala afgjort för, att så varit fallet. De tillhöra sålunda den ganska ovanliga, uppåt starkt afsmalnande typen och hafva i oslipad form sannolikt varit något så när tresidiga i genomskärning. Härpå tyder också den sneda eggen. Vidare äro båda två kraftigt omslipade nedtill och hafva samma ljusgrå färg. Då till den omständigheten, att de båda yxorna tillhöra en mera ovanlig typ och att de äro hvarandra till förväxling lika, kommer, att båda ännu bära spår af samma brungrå jord, hvori de legat, samt att de i förvärfskatalogen införts

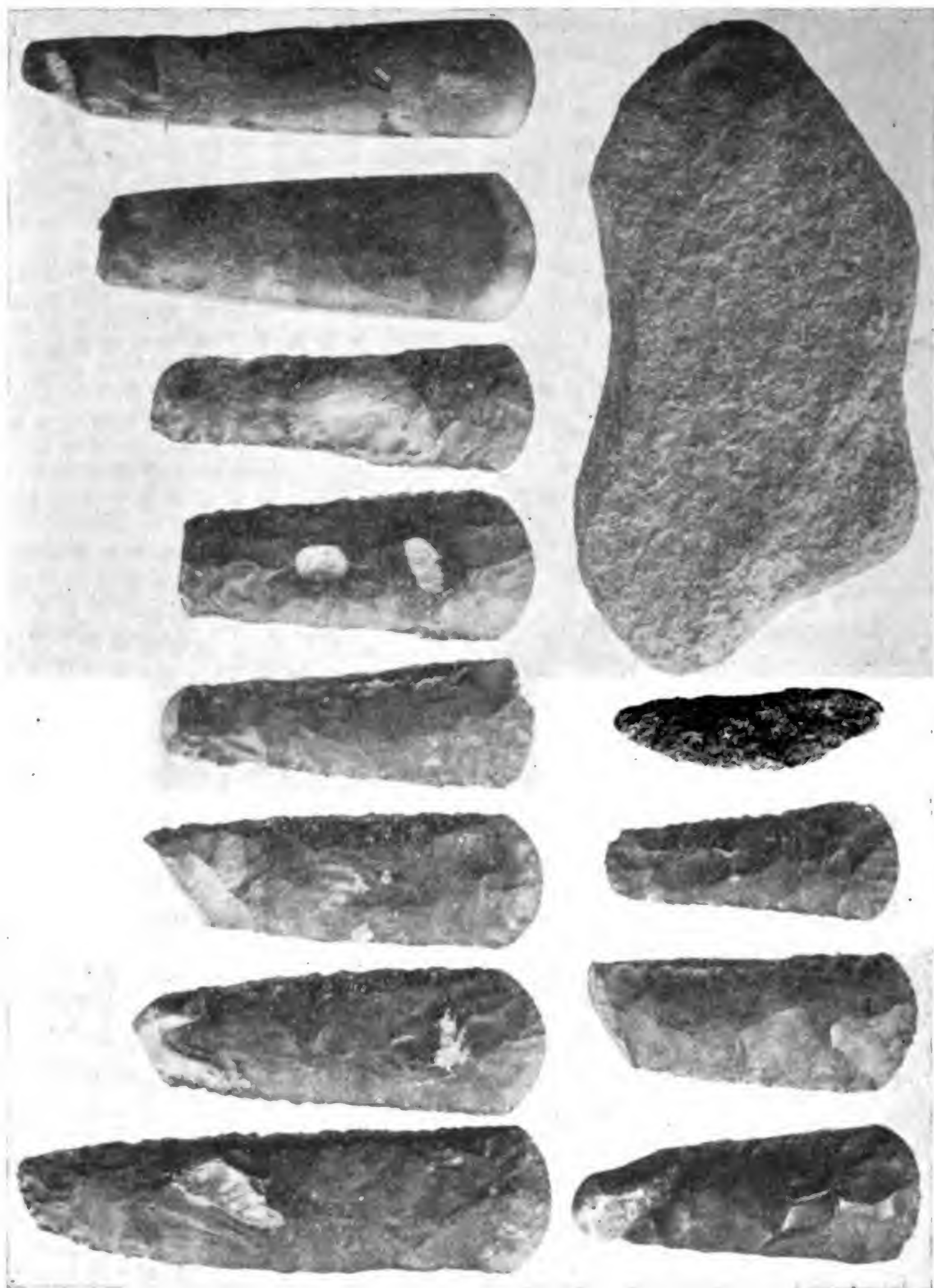

efter hvarandra och betecknats med samma fyndort, så torde man nästan med visshet kunna förutsätta, att de tillhöra ett slutet fynd. Längd n:r 10524: 12,7 cm., n:r 10525: 13,2 cm. Fyndet tillhör periodens slut.

XIII. Tre tunnackiga uppåt starkt afsmalnande oslipade flintyxor (fig. 13), inv.-n:r 19658 a—c, funna vid harfning å L:a Markie n:r 7 i Bösarps sn, Skytts hd jämte ena hälften af ett tjockt, ganska groft tillslaget spjutspetsblad, e, och en flintyxa med utsvängd egg, d. Först påträffades, våren 1914, yxorna a), b) och d) på så sätt, att en af fjäderharfvens pinnar uppfångade de båda första, och den bredvidsittande den sistnämnda. Denna yxa, d), är till typen så pass skiljaktig från de båda öfriga, att man måste anse den af en tillfällighet hafva kommit att ligga intill dessa. Yxorna a) och b) äro däremot såväl till form som färg fullkomligt ensartade. Den ena smalsidan är fullt tydlig, med korrekta kantsömmar, medan den andra delvis försvinner och ersättes af en enda kantsöm; äfven materialet är ensartadt, grå danienflinta. Längd a) 17,6 cm., b) 16,5 cm. Den tredje yxan, d), är af helt annan typ, ganska lik en tunnbladig yxa, dock något tjockare och med mera utsvängd egg. Den torde böra räknas till gånggriftstidens slut eller början af hällkisttiden. Flintmaterialet är ett annat än de båda öfriga yxornas, men patinan är närbesläktad, och därför får man antaga, att alla tre yxorna legat i hvarandras närhet, och att den sistnämnda händelsevis tappats bredvid de båda förstnämnda.

På våren år 1918 anträffades på samma gård en tredje oslipad yxa c) af danienflinta och af alldeles samma typ som a) och b). Likheten är så påfallande, att yxorna tvifvelsutan förfärdigats af samme man och vid samma tillfälle. Den sistnämnda yxan hittades på åkern efter harfning, ungefär 100 m. norr om gården i en sänka af omkr. 100×50 ms utsträckning. Ungefär 50 m. från ifrågavarande yxa påträffades det halfva spjutspetsbladet, e), äfven detta förfärdigadt af samma grå danienflinta. Yxan c) är 16,9 cm. Den person, som hittat de första yxorna, fanns tyvärr ej kvar på gården, men man kunde dock konstatera, att båda fynden gjorts å samma skifte af den ej särdeles stora egendomen. På grund af de tre tresidiga yxornas frapperande inbördes likhet måste man taga för af-

Fig. 17 a. Skala något öfver $\frac{1}{4}$.

gjordt, att de tillhöra ett slutet votivfynd. Att den afbrutna spjutspetsen hör samman med dessa är knappast troligt, men måhända ej alldeles uteslutet¹. Fyndet torde tillhöra slutet af första perioden.

¹ Visserligen äro inga fynd af spjutspetsar konstaterade äldre än gånggriftstiden, men man vill gärna tänka sig, att öfvergångsformer finnas

Fig. 17 b. De å fig. 17 a afbildade 11 yxorna sedda i profil från båda sidor.

XIV. Tre oslipade flintredskap, nämligen två långsmala tunnackiga yxor af mycket tidig typ och med delvis otydliga kantsömmar samt ett ofullbordadt redskapsämne mellan den äldre stenålderns otympliga stötredskap och gånggriftstidens sirliga spjutspetsar.

(fig. 14), som otvifvelaktigt skall föreställa en yxa, inv.-n:r 19657 a—c. Fyndet har påträffats vid plöjning å den s. k. torfängen i Skegrie, Skytts hd. Den längsta yxan jämte redskapsämnet hittades sommaren 1915, medan den näst största yxan påträffades först sommaren därpå å samma ställe. Längd a) 36' cm., b) 21,8 cm., c) 14,7 cm. Yttre habitus fullkomligt likartad. Fyndet tillhör periodens senare del.

XV. Två osedvanligt vackra slipade tunnackiga flintyxor, långsmala, kullriga, uppåt starkt aftagande i bredd, (fig. 15), inv.-n:r 6543—44, funna vid Vanstad i Färs hd, skänkta af professor N. Tengberg. Visserligen står ej uttryckligen i katalogen, att de båda yxorna påträffats bredvid hvarandra, men då de äro hvarandra ytterligt lika till form och färg och därtill af en sällsynt typ samt försedda med samma påskrift o. s. v., måste fyndet betraktas som fullkomligt säkert. Längd: n:r 6543: 32,4 cm., n:r 6544: 28,3 cm. Fyndet tillhör periodens slut.

XVI. Två mycket vackra slipade tunnackiga flintyxor (fig. 16, inv.-n:r 17506 a—b, lika de båda föregående, men något mindre. Funna på åkern vid plöjning i Hällestad, Torna hd. Längd a) 28,6 cm., b) 26,7 cm. Yttre habitus fullkomligt likartad. Fyndet tillhör periodens slut.

XVII. Två oslipade smala kullriga tunnackiga yxor af relativt tidig typ, rundeggade, någorlunda fyrsidiga, men med endast två tydliga kantsömmar (fig. 97), inv.-n:r 19675 a—b. Funna vid dikning på $\frac{1}{2}$ ms djup å Slättåkra gård, Jordberga, Vemmenhögs hd. Den större, a), är 25,2 cm. lång, den mindre, b), 18,7 cm. Yttre habitus fullkomligt likartad. Fyndet tillhör slutet af yngre stenålderns första period.

XVIII. Elfva tunnackiga flintyxor, två slipade och de öfriga oslipade, jämte två gråstensplattor (fig. 17 a—b), inv.-n:r 17621 a—n, funna på gården Kråkeholm, Gustafs sn, Vemmenhögs hd. Fyndförhållandena äro följande: den 12 nov. 1912 upplöjde ägaren till Kråkeholm, landtbrukaren Johan Lundström fyra yxor, hvilka ställde sig rakt upp, med eggen nedåt. På grund af plöjningens förlopp ansåg L., att de legat med eggen i norr. Vid närmare undersökning påträffades under dessa yxor ytterligare fyra, liggande bredvid hvarandra i ett lag och under dessa ytterligare tre, alla med eggen i norr. Af de tre sistnämnda lågo två på en tunn, flat gråstenshäll och den tredje,

den minsta, i en halfmånformig fördjupning vid stenens östra sida. Bredvid, i nedersta laget, hittades en liten, tunn, halfmånformig flisa af samma material som den förutnämnda hällen, men, såvidt man kan se, ej direkt afslagen från denna. Den större gråstenen låg ungefär 20 cm. nere i leran, hvars öfre yta befann sig omkr. 20 cm. under marknivån. Längd: a) 26,3 cm., b) slipad, 25,2 cm., c) 20,3 cm., d) 18,7 cm., e) slipad, 21,5 cm., f) 19,7 cm., g) 17,4 cm., h) 18,5 cm., i) 17 cm., k) 16 cm., l) 14,4 cm., m) gråstenshällen 31,7 cm., n) gråstensflisan 13,3 cm.

Fyndet är synnerligen intressant, dels genom sin påtagliga karaktär af offerfynd och dels genom yxornas form. Af alla de nio oslipade yxorna finnes ingen, som har fullt utpräglad döstidskaraktär med tydliga, medelst fyra sömmar afgränsade smalsidor. En af dem saknar fullständigt smalsidor, en annan är i genomskärning tresidig, fem andra hafva endast två kant-sömmar och endast en har delvis fyra dylika sömmar. Ej heller de båda slipade yxorna, hvilka liksom de öfriga hafva starkt buktig egg, äro fullt typiska för döstiden. Sannolikt är, att Kråkeholmsfyndet härrör från öfvergångstiden mellan yngre stenålderns första och andra period.

Yngre stenålderns andra period, döstiden.

XIX. Den längsta flintyxan (fig. 18) inv.-n:r 11274, i Historiska museets samlingar tillhör, enligt påskrift å densamma, ett slutet fynd bestående af »7 st. funna vid odling af en sank, utdikad äng vid Hessleberga af Lyngby socken (Barahd) 1858». Den i samlingarna befintliga yxan är af slipad ljusgrå flinta, af en långsmal, kullrig typ, härrörande från andra periodens början eller från slutet af den första; längd 40,6 cm.

XX. Tre slipade tunnackiga flintyxor (fig. 19), inv.-n:r 5866, 5868, 5871, ovanligt långa och vackra, af fullständigt likartadt material, funna i Remmarlöf, Harjagers hd, år 1848. Att de tillhöra ett slutet fynd framgår med säkerhet dels af den i hög grad påfallande likheten dem emellan, dels af den analoga påskriften och numreringen »1, 2, 3 Remmarlöf 1848». Längd: n:r 5866: 30,9 cm., n:r 5868: 34,3 cm., n:r 5871: 37 cm. De tillhöra periodens förra del.

XXI. Två slipade tunnackiga flintyxor (fig. 20), inv.-n:r 17427 a—b, funna vid plöjning i Norra Hultseryd, Onsjö hd. Terrängen, hvori de påträffades, utgjordes af mossjord, helt nära en bäck. Längd a) 24,6 cm., b) 18,7 cm. Yttre habitus ganska likartad. Fyndet härrör från periodens förra del.

XXII. Två slipade tunnackiga flintyxor (fig. 21), inv.-n:r 701 o. 716, den ena med afslagen bane, enligt påskrift funna i Ingelstads härad. Längd n:r 701: 32,6 cm., n:r 716: 23,7 cm. Enär båda yxornas yttre habitus är mycket likartad

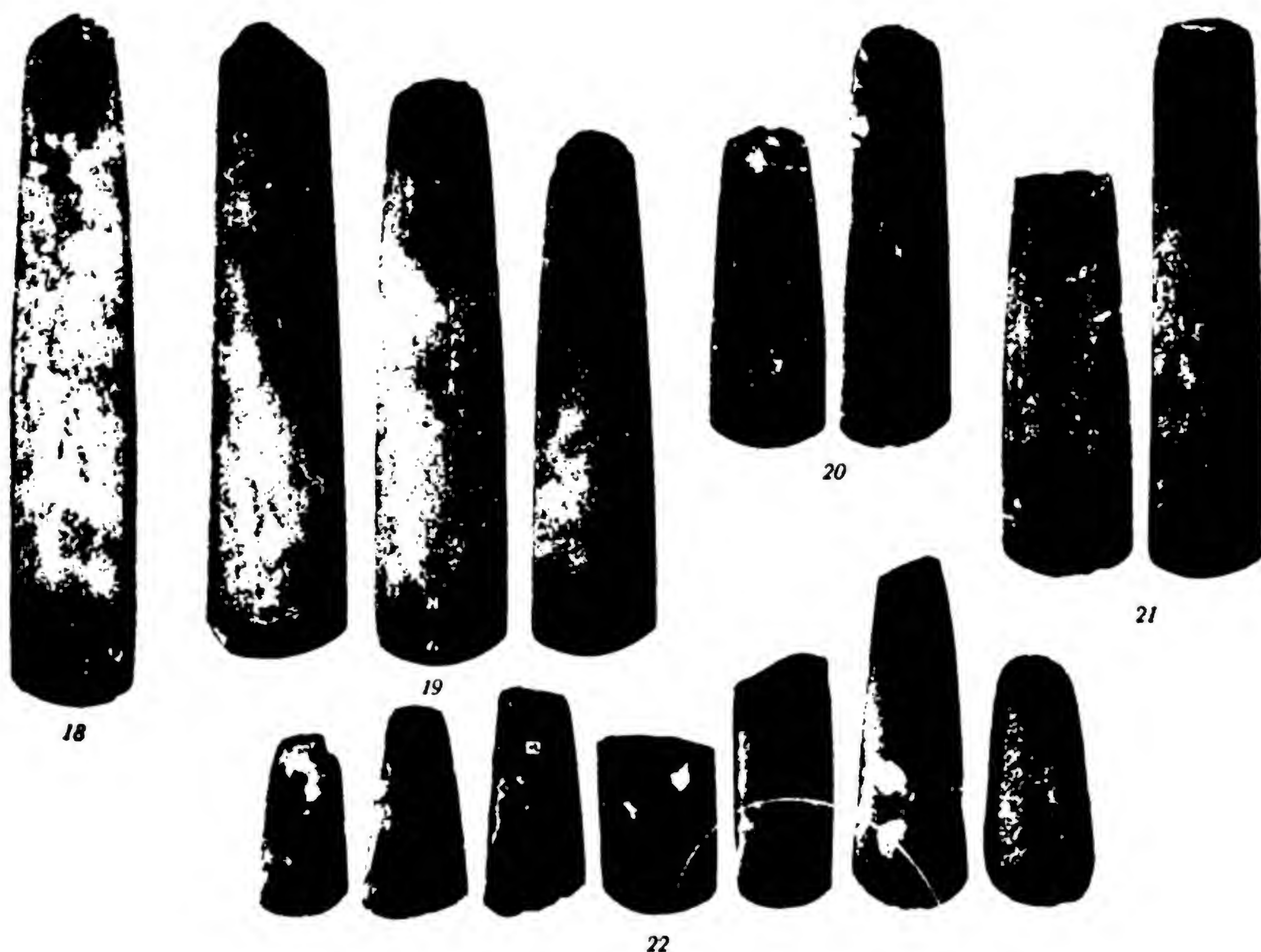

Fig. 18—22. Skala nära $\frac{1}{6}$.

och då båda enligt påskrift härröra från prosten Nymans i Kverrestad samling, är det i hög grad sannolikt, att de tillhöra ett slutet fynd. Fyndet härrör från periodens midt.

XXIII. Sju flintyxor och en grönstensyxa (fig. 22), inv.-n:r 18421 a—g, hvilka jämte tre andra yxor — en af dessa var af »basalt» — påträffades år 1874 »å ägorna till Sven Thorssons hemman i Hörby, Frosta hd. . . . under en stenhäll, som borttogs». Fyndet tyckes sålunda från början hafva omfattat tio yxor, hvaraf två voro af grönsten och de öfriga af flinta.

Af de i museet bevarade flintyxorna, hvilka alla äro slipade och tillhöra den tunnackiga typen, är en, d), längd 10,7 cm., i genomskärning spetsoval, tunn och omslipad; a), längd 20,8 cm., det vackraste exemplaret, är uppåt afsmalnande; b) afbruten, längd 14,9 cm., långsmal och kullrig; c) längd 12,7 cm., uppåt starkt afsmalnande, kullrig, mycket omslipad; d) längd 13,8 cm., den till synes yngsta af alla, uppåt afsmalnande, omslipad och därefter omslagen; f), längd 10,6 cm., utgöres af det uppåt (för skaftning) något tillslagna eggpartiet af en större, slipad yxa af tunnackig typ; grönstensyxan, g), längd 9,8 cm., är en sen trindyxa med oval genomskärning, eggpartiet är omslipadt på

Fig. 23. Skala något öfver $\frac{1}{6}$.

roterande slipsten eller svarf. Enär samtliga flintyxor äro af relativt tidig typ utom den afslagna f), så torde man böra förlägga fyndet till periodens midt.

XXIV. Fyra oslipade tunnackiga flintyxor (fig. 23), inv.-n:r 12788 a—d, den ena ofullbordad, funna våren 1892 »i vestra delen af Borgeby socken af åbon Sven Nilsson; när han plöjde, stötte plogen mot en flat sten, vid hvars upptagande yxorna, som varit omsorgsfullt gömda, kommo i dagen»; Torna hd. Den längsta af yxorna, a), 35,4 cm. lång, är en ganska vacker, men något groft tillslagen, typisk döstidsyxa, b), 22,4 cm. lång, är af ungefär samma typ, c), längd 23,8 cm., är groft

tillslagen med endast tre kantsömmar och med eggen delvis ofullbordad, alltså ej fullt färdig, medan d), längd 18,9 cm., är nästan tresidig i genomskärning och äfvenledes ganska groft

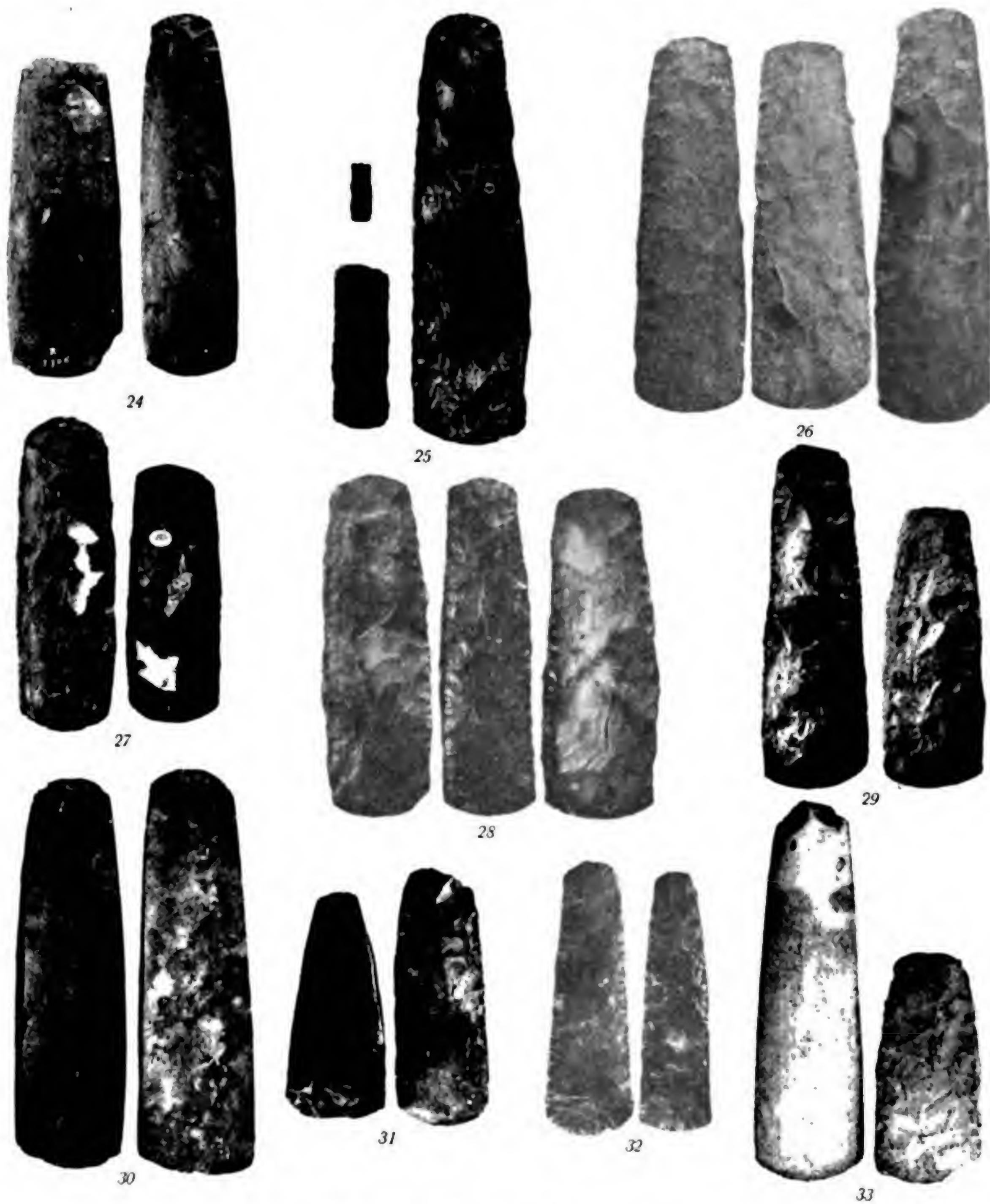

Fig. 24—33. Skala nära $\frac{1}{6}$.

tillslagen. Yttre habitus mycket likartad. Fyndet torde häröra från periodens midt.

XXV. Två slipade tunnackiga yxor (fig. 24), inv.-n:r 5905—5906, funna tillsammans i Glumslöf, Rönnebergs hd.

Längd n:r 5905: 27,1 cm., n:r 5906: 24 cm. Yttre habitus likartad. Fyndet tillhör periodens senare del.

XXVI. Två yxor och ett flintspån (fig. 25), inv.-n:r 17282 a—c. Den längsta yxan, a), 32,5 cm., är en tunnackig, något groft tillslagen flintyxa, den andra, b), 12,7 cm. lång, är omslagen af en större slipad yxa, hvars ena bredsida delvis är bevarad; formen öfverensstämmer med den förras. Flintspånet, c), 4,5 cm. långt, är afbrutet i båda ändar. Fyndet gjordes af säljaren i en mosse å dennes egen mark, Sälshög n:r 1, Tryde sn, Ingelstads hd. Först påträffades på omkring $\frac{1}{2}$ m:s djup med torfhackan den större yxan, därpå, intill denna, den mindre, medan flintspånet hittades vid sönderhackning af den upptagna torfven på samma ställe. Habitus likartad. Fyndet tillhör periodens senare del.

XXVII. Tre stora oslipade tunnackiga flintyxor (fig. 26), inv.-n:r 16214 a—c, funna å Östra Torp n:r 17, Vemmenhögs hd. De påträffades vid plöjning liggande två bredvid hvarandra med eggen åt samma håll, den tredje ofvanpå dessa och med eggen åt motsatt håll. Längd a) 30,2 cm., b) 27,6 cm., c) 27,2 cm. Yttre habitus fullt likartad. Fyndet härrör från periodens senare del.

XXVIII. Två oslipade tunnackiga döstidsyxor (fig. 27), inv.-n:r 576 o. 587, hvilka, enligt B. E. Hildebrands katalog af år 1832, tillhört O. Brings samling; funna å Lackalänga n:r 8, Torna hd (detta framgår äfven af en å yxorna med samma handstil utförd anteckning). Yttre habitus fullt likartad. Längd, n:r 576: 23,6 cm., n:r 587: 19,6 cm. Sannolikt slutet fynd från periodens senare del.

XXIX. Tre ganska stora oslipade tunnackiga flintyxor (fig. 28), inv.-n:r 17623 a—c, från periodens senare del, funna tillsammans vid plöjning å Husie n:r 6, Oxie hd. Längd a) 25,3 cm., b) 25,8 cm., c) 25 cm. Yttre habitus likartad.

XXX. Två oslipade tunnackiga flintyxor (fig. 29), inv.-n:r 18077 a—b, från periodens senare del, funna tillsammans med två liknande i Bodarp, Skytts hd. Längd a) 25,3 cm., b) 20,9 cm. Yttre habitus öfverensstämmande, fastän den större yxan utförts af skrifkritisflinta och den mindre af daniensflinta.

XXXI. Två stora tunnackiga yxor (fig. 30), inv.-n:r 5873—74, tjocka, kullriga, väl slipade, funna i en torfmosse i

Burlöf, Bara hd. Längd, n:r 5873: 30,3 cm., n:r 5874: 29,3 cm. Enär båda såväl till färg som form fullständigt öfverensstämma med hvarandra, då de äro funna i samma mosse och i förvärfskatalogen införda tillsammans, måste de med säkerhet räknas såsom tillhörande ett slutet fynd. De tillhöra periodens senare del.

XXXII. Två slipade tunnackiga flintyxor (fig. 31), inv.-n:r 18420 a—b, funna vid dikning i torfjord å egorna till Sjöbo, söder om byen, på sandbottnen under torfven, sannolikt Färs hd. Den ena yxan, a), längd 19 cm., är jämbred med endast spår af slipning å smalsidorna, den andra, b), längd 16,3 cm., är slipad äfven på smalsidorna samt afsmalnar kraftigt mot basen, eggpartiet omslaget. Båda yxorna äro slarfvigt tillverkade och tillhöra sannolikt periodens senare del.

XXXIII. Två oslipade tunnackiga flintyxor (fig. 32), inv.-n:r 12681 a—b, funna tillsammans vid odlingsarbete å ett torp vid Borrestad, Ö. Sönnarslöfs sn, Gärds hd. Längd a) 20,4 cm., b) 19,3 cm. De båda yxorna äro ovanligt tunna och af sirlig form, den mindre ganska rakeggad. De torde tillhöra periodens senare del. Habitus mycket likartad.

XXXIV. Två tunnackiga flintyxor (fig. 33), inv.-n:r 4442—3, tillhörande ett slutet fynd af tre yxor, alla tunnackiga, hvilka påträffats vid plöjning i Vallkärra, Torna hd. N:r 4442 är en slipad, ganska vacker yxa af hvitgrågul färg, 28,3 cm. lång, medan n:r 4443 är en groft tillslagen, oslipad yxa af grå danienflinta, 17,1 cm. lång. Den tredje yxan skall hafva varit af samma storlek som den sistnämnda. Fyndet tillhör periodens slut.

XXXV. Groft tillslaget yxämne af flinta (fig. 98), inv.-n:r 19676, med större delen af patinan kvar på ena bredsidan, funnet jämte ett liknande och en delvis slipad, tunnackig yxa i Mellangrefvie, Oxie hd. Längd 20,4 cm. De båda sistnämnda redskapen hafva tyvärr förstörts. Fyndet tillhör sannolikt periodens förra del.

XXXVI. Två oslipade tunnackiga yxor af ganska sen typ med ena smalsidan tydligt markerad och den andra otydlig (fig. 99), inv.-n:r 19677 a—b. Funna i ett markskäl vid plöjning å en något högländ plats å Hyltarp n:r 3, Svedala sn, Oxie hd. Den längre yxan, a), är tresidig i genom-

skärning och 21,9 cm. lång, den kortare, b, 18,7 cm. Yttre habitus fullt likartad. Fyndet torde tillhöra periodens slut.

Yngre stenålderns tredje period, gånggriftstiden.

XXXVII. En tunnackig slipad och en tjocknackig oslipad flintyxa (fig. 34), inv.-n:r 18074 a—b, funna tillsammans med eggen i sydväst å »Alfred Valins ägor» i Hvellinge, Skytts hd. Den tunnackiga yxan, längd 20,6 cm., är fullständigt omslagen i eggen. Den tjocknackiga yxan, längd 26,4 cm., är

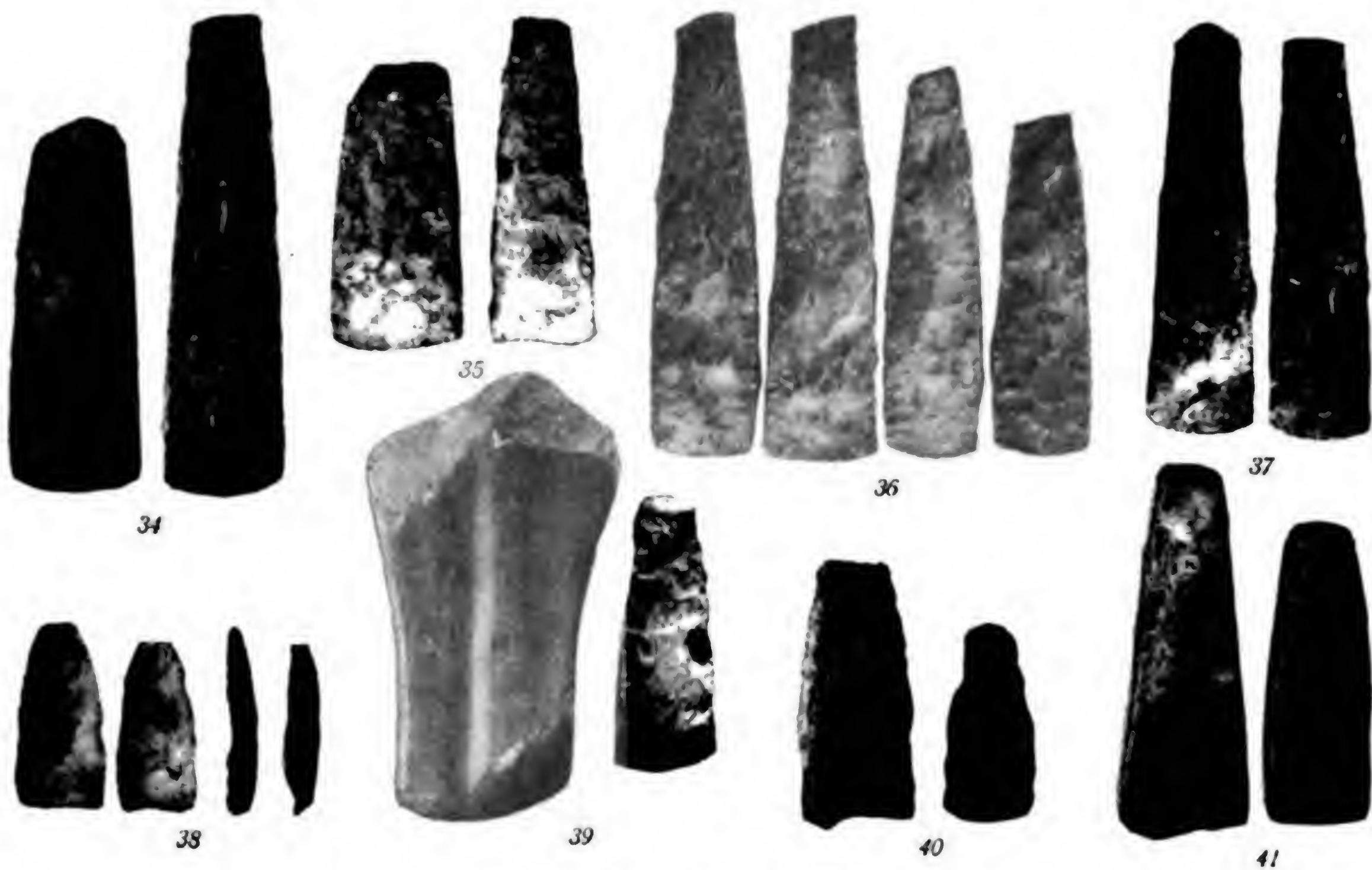

Fig. 34—41. Skala nära. $\frac{1}{8}$.

ett praktexemplar af allra tidigaste gånggriftstyp. Ehuru grundfärgerna å de båda yxorna äro olika, mötas likväl nyanserna ganska väl. Fyndet tillhör början af gånggriftstiden.

XXXVIII. En tunnackig och en tjocknackig yxa (fig. 35), inv.-n:r 18161 a—b, funna vid plöjning å n:r 11 Tolånga, Marielund, Färs hd, i samma plogfåra, några meter från hvarandra. Den tjocknackiga yxan, a), är 18,2 cm. lång, af tidig typ, af dåligt material, illa skadad vid eggen och slipad endast nedtill. Den tunnackiga yxan, b), är 16 cm. lång, af ganska sen typ och liksom den förra illa skadad i eggen. Fyndet tillhör periodens början.

XXXIX. Under numren 5720, 21, 27, 29 förvaras i Sven Nilssons samling fyra vackra oslipade tjocknackiga yxor (fig. 36) från tidig gånggriftstid. Yxorna ifråga äro samtliga af den ovanliga typ, som är försedd med sned nacke. De äro grågulröda till färgen med nackpartiet mörkgrått och eggpartiet i en något ljusare grå nyans. Tekniken vid tillslagningen är fullkomligt likartad och alla yxorna äro samtidigt införda i katalogen. Då deras ovanliga likhet inbördes såväl ifråga om form som färg är i hög grad påfallande och då det i hela museets samling ej finnes någon annan yxa, som liknar dessa, och då slutligen alla fyra på sina ställen äro blankpolerade af vind eller af nötning, så måste man anse sig fullt berättigad till antagandet, att de fyra yxorna tillhöra ett slutet fynd från gånggriftstidens början. Längd, n:r 5720: 18,5 cm., n:r 5721: 21,5 cm., n:r 5727: 24,5 cm., n:r 5729: 24,5 cm.

XL. Två oslipade tjocknackiga flintyxor (fig. 37), inv.-n:r 704—05, från periodens början, funna år 1831 å Stora Mölleberga, Bara hd. Längd, nr 704: 22,5 cm., n:r 705: 21,5 cm. Då yxorna hittades samtidigt å nämnda ställe, och då deras storlek, form och färg i allo öfverensstämma med hvarandra, måste de betraktas som tillhörande ett slutet fynd.

XLI. Två rakeggade i genomskärning spetsovala flintyxor (fig. 38), inv.-n:r 19137 a—b, af det slag som kallats Viervitz-typ, funna i V. Karleby, Harjagers hd. Enär de båda yxorna tillhöra en mycket sällsynt typ och dessutom till formen fullkomligt öfverensstämma med hvarandra, hvartill kommer att båda äro grå till färgen och att säljaren förvärfvat dem af en och samma person, kan det icke betvivlas, att de tillhöra ett slutet fynd. N:r 19137 a) är ljusgrå till färgen och 10,2 cm. lång, b) är ljust grågul till färgen och 9,4 cm. lång. Enär yxor af denna typ ofta påträffats tillsammans med tjocknackiga yxor, måste fyndet tillhöra förra hälften af gånggriftstiden.

XLII. Slipsten, 24 cm. lång, med slipytor på fyra sidor, af rödbrun kvartsit, samt tjocknackig flintyxa (fig. 39), inv.-n:r 10947 a—b, slipad endast på bredsidoernas eggparti, ganska groft tillslagen, 15,1 cm. lång. Slipstenen a) och yxan b) hittades tillsammans i Huaröds sn, Gärds hd, och skänktes af framlidne kyrkoherden Johansson därstädes. Fyndet tillhör periodens förra hälft.

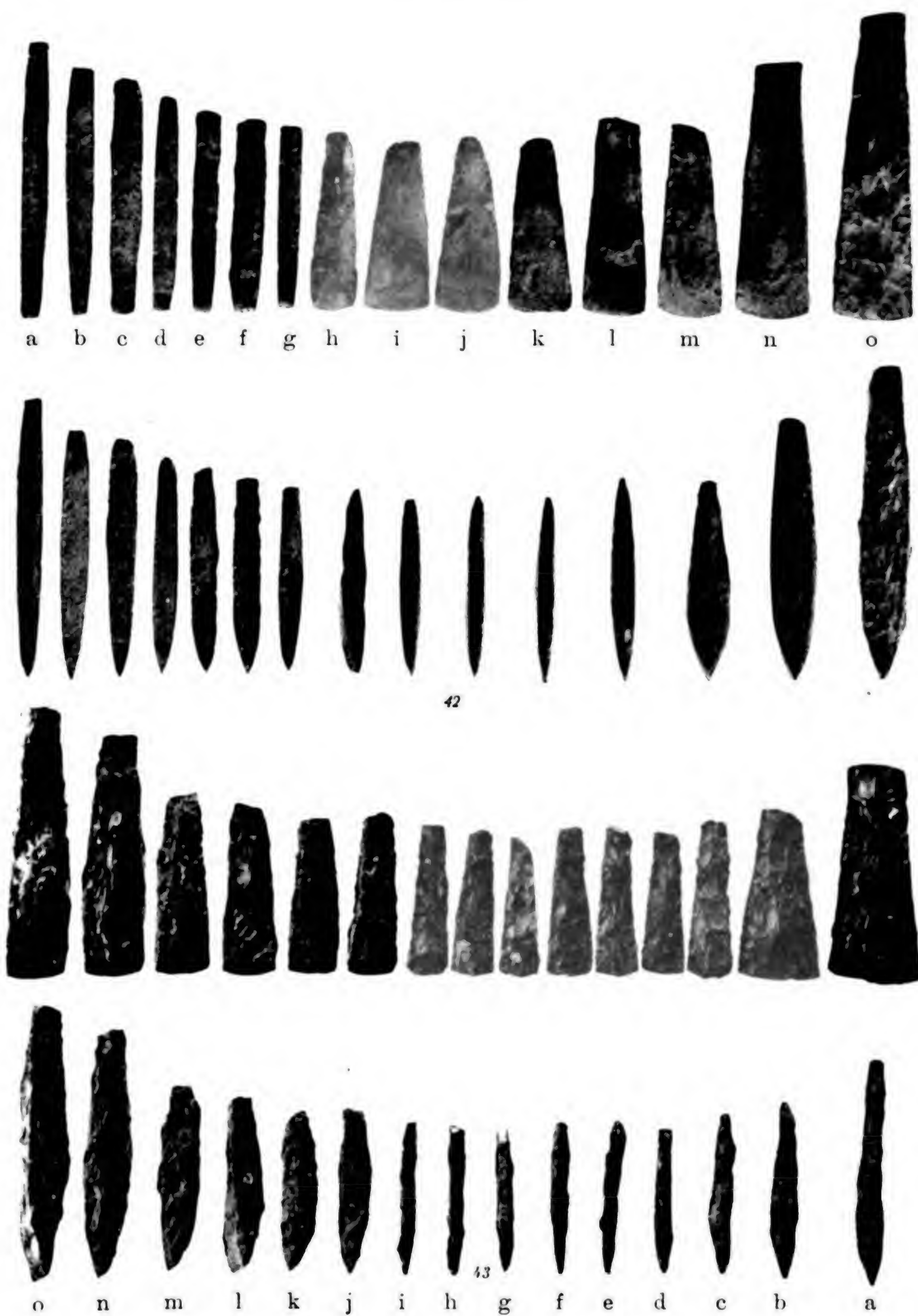

XLIII. En tjocknackig och en tunnbladig yxa af grå flinta (fig. 40), inv.-n:r 19670, 4—5. Båda äro slarfvigt utförda, den förstnämnda, 13,4 cm. lång, är illa skadad i eggen, den sistnämnda, 10 cm. lång, omslagen upptill (för ny skaftning). Yxorna hittades liggande på en liten stensättning invid den kulle, som omgifver en dubbelgånggrift (Kungsdösen) i Östra Torp, Vemmenhögs hd, omkring 5 m. öster om den östligaste gånggriftens mynning.

XLIV. Två hålslipade yxor af ljusgrå flinta (fig. 41), inv.-n:r 18300 a—b, funna tillsamman 1874 å norra sidan af Vombsjön, på ägorna till Hjelmared n:r 1, Harlösa sn, Frostad hd, »vid rothuggning af träd». Längd a) 18,7 cm., b) 15,3 cm. Fyndet tillhör gånggriftstidens senare hälft. En möjlighet är att det härstammar från en enmansgraf, men då fyndberättelsen ej omtalar att skelett påträffats, och då enmansgrafvar innehållande två hålslipade flintyxor äro sällsynta, hvaremot oslipade yxor af nämnda typ upprepade gånger påträffats i mark- och mossfynd, så torde man kunna antaga, att fyndet tillhör votivfyndens klass.

XLV. Tre tjocknackiga yxor, fyra tunnbladiga yxor, en smal håleggad yxa (eller mejsel) spetsoval i genomskärning och sju smalmejslar, allt af flinta (fig. 42), inv.-n:r 16112 a—o. Fyndet påträffades vid plöjning d. 5/9 1905 af landtbrukaren Magnus Sörensson å dennes gård i Dalköpinge, Skytts hd och har af hittaren öfverlåtits på museet. Yxorna lågo alla med eggen åt samma håll, mejslarna med eggen åt det motsatta. Den längsta mejseln, a), är mycket smal, kvadratisk i genomskärning, med smal egg och nästan fullständigt slipad utom å banen, som är oslipad; längd 22,9 cm. Den näst största mejseln, b), är likaledes smäckert formad, nästan fullständigt slipad å sidorna, men ej å banen, eggen är smal; längd 20,4 cm. Något gröfre är mejseln c), undre hälften är slipad, banen oslipad; längd 19,6 cm. Mejseln d) är smäcker till formen, nästan fullständigt slipad, äfven på den kullriga banen; längd 17,8 cm. Mejseln e) är slipad på eggpartiet samt obetydligt på sidorna, men ej å banen; längd 16,8 cm. Mejseln f) är gröfre och bredare än den förra och företer liknande slipning; längd 16 cm. Den minsta mejseln, g), är nästan fullständigt slipad på alla sidorna, något äfven på banen;

Fig. 42—43. Skala nära $\frac{1}{6}$.

längd 15,1 cm. Den smala håleggade yxan (eller mejseln), h), är spetsoval i genomskärning och slipad endast å eggpartiet;

längd 14,9 cm. Den första tunnbladiga yxan, i), är ganska triangulär, ofullständigt slipad på alla sidor, äfven på den tunna, relativt spetsiga banen; eggen är omslagen på ena sidan; längd 14,7 cm. Yxan j) är mera triangulär till formen och företer samma grad af slipning, hvilken sträcker sig äfven till den tunna, något sneda banen; längd 14,8 cm. Yxan k) är af ungefär samma typ, ofullständigt slipad på alla sidor, obetydligt på den äfvenledes sneda banen; längd 14,9 cm. Den längsta tunnbladiga yxan, l), är relativt tjock med nästan parallella smalsidor, slipad på breddsidorna och obetydligt på smalsidorna samt på den något sneda banen; längd 16,4 cm. Den följande yxan, m), är af mycket tidig, tjocknackig typ med raka, nästan parallella, smala sidor, fullständigt slipad på breddsidorna och delvis på smalsidorna samt på den äfven här sneda banen, men ganska kort, enär den omslipats; längd 15,8 cm. Den näst största yxan, n), är af alldeles samma typ, ehuru icke omslipad. Äfven denna har sned men oslipad bane; längd 21 cm. Den största yxan, o), är af samma typ, vacker i formen. Endast eggpartiet samt märkligt nog den sneda banen äro slipade; längd 25,1 cm.

I detta intressanta och vackra fynd hänvisa de tidiga, tjocknackiga yxorna till gånggriftstidens början, den hålslipade yxan, föregångaren till båtixgrafvarnas håleggade yxor, till föga senare tid, men de tunnbladiga yxorna, hvilka förekomma i båtixgrafvarna, till periodens mellersta eller senare del. På grund af de tidiga yxornas förekomst i fyndet torde man emellertid böra datera detsamma till gånggriftstidens mellersta del.

XLVI. Femton yxor, alla oslipade, af gulrödgrå flinta (fig 43), inv.-nr 16946, a—o. Sex af yxorna äro hålslagna, de öfriga tunnbladiga, två af dessa breda, de återstående smala. Yxorna påträffades å Sjörup nr 3, Ljunits hd, af Axel Andreasson (son till gårdens ägare), en mycket tillförlitlig person, som själf meddelat uppgifterna om fyndet. Den 10 aug. 1907 hittades de båda första yxorna, c) och k), inom ett par kvadratmeters område; därefter tillvaratogs å samma plats d. 11 3 1908 den näst största yxan, n), jämte en annan af liknande typ, båda liggande bredvid hvarandra. På sommaren samma år tog harfven upp sex stycken å samma ställe, och då man följande vår d. 11 maj 1909 gräfvde på platsen, hittades ytterligare fem liggande bredvid hvarandra: m), e), f) och två breda yxor,

alltså sannolikt a) och b). — Till fyndet höra sålunda: A tunnbladiga yxor, breda: a) något krokig, svagt håslagen, delvis slipad (äfven håslipad) å ena sidan, längd 18,2 cm.; b) något mera triangulär, oslipad, halfva eggen ej utarbetad, längd 14,3 cm.; tunnbladiga yxor, mycket smala, oslipade: c) längd 12,3 cm., d) svag antydan till håslagning, å en del af eggen sitter kalkkrustan kvar, längd 12,3 cm., e) å en del af eggen sitter kalkkrustan kvar, längd 12,3 cm., f) längd 11,3 cm., g) längd 11,7

Fig. 44—49. Skala nära 1 cm.

cm., h) å en del af eggen samt banen sitter kalkkrustan kvar, längd 12,3 cm., i) något gröfre tillslagen, längd 13,2 cm.; B tjocknackiga, tjocka, smala, håslagna yxor: j) företer spår af slipning å den konvexa sidan, längd 13 cm., k) oslipad, längd 13,3 cm., l) oslipad, längd 14,3 cm., m) oslipad, längd 15 cm., n) oslipad, längd 19,9 cm., o) oslipad, längd 22,1 cm. Yttre habitus synnerligen likartad. Fyndet är något yngre än det föregående och tillhör tidsskedet strax efter gånggriftstidens midt.

XLVII. Två tjocknackiga långsmala oslipade håleggade flintyxor (fig 44), inv.-nr 1229—30, i genomskärning

nästan kvadratiske, enligt påskrift funna år 1831 å Stora Mölleberga, Bara hd. På grund af den fullständiga öfverensstämmelsen mellan de båda yxorna såväl till längd, 18 cm., form och färg och på grund af påskriften m. m. kunna de med säkerhet anses tillhöra ett slutet fynd; detta bör sättas till början af gånggriftstidens senare hälft. Möjligt är att det kan höra samman med fyndet n:r XL, hvilket i så fall måste flyttas något framåt i tiden.

XLVIII. Två oslipade håleggade flintyxor och en slipad grönstensyx (fig. 45), inv.-n:r 16097 a—c, funna tillsammans vid plöjning å Gislöfs boställe, Skytts hd. Grönstensyxan, a), är tjocknackig, ganska kullrig, fullständigt slipad, 14,2 cm. lång. Flintyxorna äro vackra exemplar af utprägladt håleggad typ, b) 19,9 cm. lång, c) något mera triangulär, 18 cm. lång. De båda flintyxornas habitus är fullt likartad. Fyndet tillhör periodens senare del.

XLIX. Tre oslipade jämnsnala håleggade flintyxor (fig. 46), inv.-n:r 18073 a—c, af relativt tidig typ, funna på alldeles samma ställe men vid olika tillfällen åren 1910—1912 å Gislöf n:r 12 (Bösarps kyrkas egendom), Skytts hd. Yxorna äro samtliga hvitrodbruna till färgen; a) 21,3 cm. lång, ganska groft men vackert slagen med fyra kantsömmar (utom mot eggen), b) 16,8 cm. lång, ganska groft tillslagen men väl formad, den ena kantsömmen på ryggsidan saknas, c) 15,3 cm. lång, ganska groft tillslagen, inga kantsömmar på ryggsidan, där den ursprungliga kalkkrustan till stor del kvar sitter. Yttre habitus i allo likartad. Fyndet tillhör gånggriftstidens senare del.

L. Två oslipade tjocknackiga svagt hålsagna yxor af brungrå flinta (fig. 47), inv.-n:r 18600 a—b, smalsidorna ej parallella utan formen något triangulär, funna å Hufvudstorp n:r 3 (Marieberg), Dagstorps sn, Harjagers hd. De påträffades vid harfning på c:a 10 m:s afstånd från hvarandra och hade sannolikt under vårarbetet på åkern blifvit skilda åt. Yttre habitus är i hög grad öfverensstämmande. Fyndet härrör från slutet af gånggriftstiden.

LI. Tre vackra spjutspetsar af flinta (fig. 48), inv.-n:r 19621 a—c, påträffade sommaren 1915 vid dikesgräfning på omkring 37 cm:s djup i Södra Åby n:r 6, Vemmenhögs hd. Alla tre lågo intill hvarandra, och den längsta gick tvärt af för spaden.

Denna spjutspets, a), är 24,7 cm. lång, b) 24,1 cm., c) 22,7 cm. Yttre habitus mycket likartad. Fyndet torde tillhöra periodens slut.

LII. Två i genomskärning tresidiga spånpilspetsar af flinta med tånge (fig. 49), inv.-n:r. 2422 o. 2436, båda med spetsarna afbrutna, funna på samma ställe i Lackalänga, Torna hd. N:o 2422 är 8,2 cm. lång, sågtandad endast i ena sidan, n:r 2436 är mera högryggad och sågtandad i två sidor, längd 8,5 cm. Yttre habitus fullt likartad.

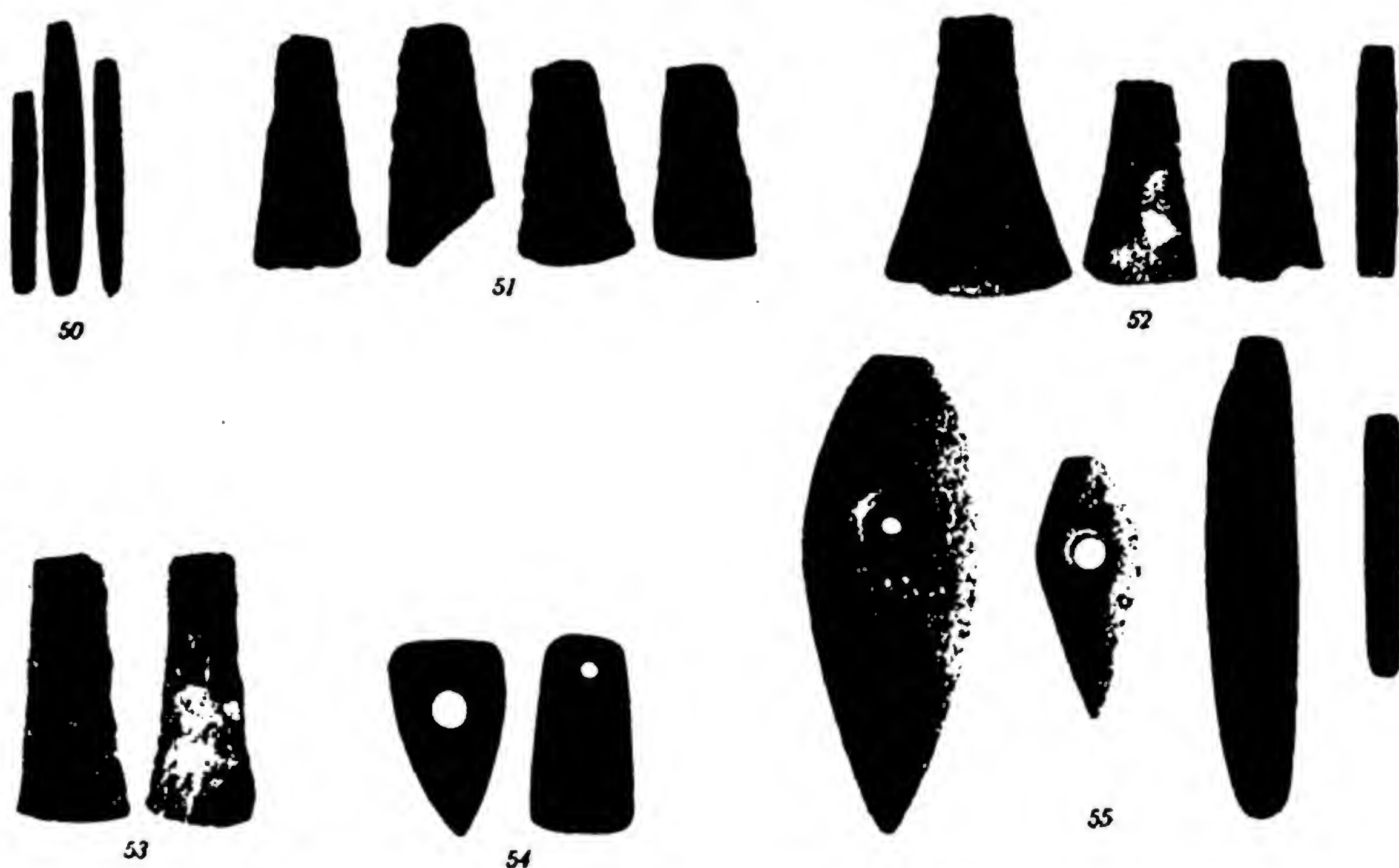

Fig. 50—55. Skala nära $\frac{1}{6}$.

Fynd från gånggriftstidens slut eller hällkisttidens början.

LIII. Tre smalmejslar af slipad flinta (fig. 50), inv.-n:r 19418 a—c, funna tillsammans vid dikesgrävning å Vemmerlöf n:r 7, Skytts hd. Den längsta mejseln, a), är slipad rundt om, med smal egg och tunn sned bane, 14,9 cm. lång; b) är mycket smal i eggen, slipad på alla sidor, längd 12,7 cm.; c) är smal liksom den förra, omslipad i eggen, 11 cm. lång.

LIV. Fyra tjocknackiga flintyxor, en oslipad, de öfriga slipade (fig. 51) inv.-n:r 19240 a—d, funna å n:r 22 Thorsjö, Vemmenhögs hd. Tre af yxorna, a—c, äro funna samtidigt, liggande sida vid sida, d) är funnen något senare; a) slipad, något triangulär, längd 11,8; b) ursprungligen hålslipad,

men eggen sedermera omslipad, längd 9,7 cm.; c) håleggad, längd 10,3 cm.; d) svagt hålslipad, ganska bred, triangulär, större delen af eggen afslagen, längd 12,3 cm. Habitus likartad.

LV. Tre yxor och en mejsel, alla af flinta (fig. 52), inv.-n:r. 16947 a—d, påträffade å Östra Torp n:r 20, Vemmenhögs hd. Fyndet hittades på 30 cm:s djup, och åtminstone två af yxorna lågo alldeles intill hvarandra, enär samma slag med mangelhackan tagit en skärfva ur två af eggarna. Den ena af dessa båda yxor, a), är kort, tjocknackig, något triangulär, svagt hålslipad, med spår af slipning äfven på ena smalsidan och 12 cm. lång. De båda öfriga yxorna äro af helt annan typ: b) är en tunnbladig, ovanligt bred, svagt hålslipad yxa, med oslipade smalsidor och mycket utsvängd egg, längd 15,6 cm., eggbredd 10,2 cm.; c) är en tunnbladig, bred, på bredsiddorna till större delen slipad yxa, längd 11,2 cm. Mejseln, d), är håleggad, slipad på alla sidor, äfven på banen, längd 12,6 cm. Yttre habitus öfverensstämmande. Enär den tunnbladiga yxans ovanligt utsvängda egg otvifvelaktigt torde sammanhånga med påverkan från de på liknande sätt formade kopparyxorna med relativt obetydlig tennhalt, så torde fyndet böra hänföras till gånggriftstidens slut eller kanske snarare hällkisttidens början, ett antagande som bestyrkes af de öfriga fornsaksformernas karaktär.

LVI. Två tjocknackiga flintyxor med något utsvängd egg (fig. 53), inv.-n:r 18143 a—b, funna i Sörby, Anderslöfs sn, Vemmenhögs hd. De påträffades vid dikesgräfning en meter under jordytan och medföljde båda samma spadtag. Den ena yxan, a), är slipad på bredsiddorna och 14,6 cm. lång, den andra, b), är oslipad och 14,7 cm. lång. Yttre habitus fullt likartad.

LVII. Nästan tunnackig väl slipad yxa med hål genom bredsiddorna uppe vid banen samt bred triangulär med dubbelkoniskt hål försedd skafthålsyxa, båda af grönsten (fig. 54), inv.-n:r 4476—77, funna på samma ställe i Svedala, Oxie hd. Den förstnämnda yxan n:r 4476 tillhör den typ, som ej sällan påträffas i gånggrifter, och torde därför med säkerhet kunna hänföras till gånggriftstiden. Skafthålsyxan utgör sannolikt nedre delen af en tunn, svagt dubbeleggad yxa, som sönderslagits i skafthålet; därefter har en ny rak bane tillhuggits, och den nya yxan har erhållit ett egendomligt formadt, stort dubbelkoniskt skafthål. Formen på detta öfverensstämmer med

det å den förra yxan befintliga; den är ytterligt sällsynt å vanliga skafthålsyxor och bestyrker därför fyndets egenskap af votivgåfva. Längd, n:r 4476: 9,9 cm., n:r 4477: 9,7 cm. Yttre habitus likartad.

LVIII. Två ganska tunna relativt smala och spetsiga skafthålsyxor af grå stenart (fig. 55), inv.-n:r 19478 a—b, funna tillsammans å sank terräng under en stor sten på ett djup af omkring en meter å hemmansägaren Sven Jönssons mark, Elestorps by, V. Karups sn, Bjäre hd. Den största yxan, a), är 25,2 cm. lång, den mindre, b), 13,9 cm. Framhållas bör, att båda skafthålen äro obrukbara. Å den större yxan, som är nästan spolfformig med rundade smalsidor, har hålet borrats från båda sidorna, men borrningen har upphört då borrhålen nått och jämt mött hvarandra. Å den mindre yxan, som är platt och nästan dubbelkonisk till formen, går borrhålet visserligen tvärs igenom, men dess kanter äro afsiktligt så rundade, att ett skaft omöjligt kunde sitta fast i hålet. Yxan påminner lifligt om en i Uppland påträffad yxa (jmf. Montelius, *Minnen från vår forntid*, fig. 397), hvilken anses vara af finsk typ. Egendomligt nog är skafthålet formadt på alldeles liknande sätt å denna. — Yttre habitus likartad. Fyndet tillhör sannolikt början af hällkisttiden.

Yngre stenålderns fjärde period, hällkisttiden.

LIX. Tre skärar af flinta (fig. 56), inv.-n:r 19641 a—c, funna tillsammans vid jordarbete år 1917 i Hönsinge, Vemmenhögs hd; a) 16,2 cm. lång, b) 14,8 cm. lång, c) 12 cm. lång. Habitus likartad. Då under hällkisttiden yxfynden i stor myckenhet efterträdas af fynd innehållande andra redskap, förefaller det sannolikt, att de tre skärorna tillhöra denna period.

LX. Två skärar af flinta (fig. 57) inv.-n:r 17114 a—b, funna vid utjämning af en grafhög i Killeröd, Grefvie sn, Bjäre hd; a) längd 15,4 cm., b) längd 14 cm. Habitus likartad.

LXI. Två skafthålsyxor af grå sten (fig. 58), inv.-n:r 19212 a—b, den ena utan skafthål, funna tillsammans i en »mossa-graf» i Atteköps byamark, Grefvie sn, Bjäre hd. Den färdiga yxan, a), är 20,4 cm. lång; den andra, b), som saknar skafthål och är något smalare, mäter 23,3 cm. i längd. Yttre habitus fullkomligt likartad. Fyndet torde tillhöra periodens förra del.

LXII. Två små tjocknackiga flintyxor (fig. 59), inv.-n:r 19654 a—b, funna tillsammans å gästgifvaregårdens i Anderslöf ägor, Skytts hd; a) har kvadratisk nacke och starkt

Fig. 56—73. Skala nära $\frac{1}{6}$.

utsvängda sidor, längd 9,9 cm., b) är bredare, tunnare, mera triangulär, längd 8,6 cm. Habitus likartad.

LXIII. Tre tjocknackiga flintyxor med utsvängd egg (fig. 60), inv.-n:r 17132 a—c, funna i en sandgraf »alldeles

tillhoppa på omkring en half meters djup i V. Karleby, Harjagers hd. Den längsta yxan, a), har kvadratisk bane, längd 14,3 cm.; b) har något mera rektangulär (i eggriktningen) bane, längd 11,4 cm.; c) är mycket smal med rektangulär (vinkelrätt mot eggen) bane, längd 8,3 cm. Yttre habitus likartad.

LXIV. Två små tjocknackiga flintyxor med något utsvängd egg (fig. 61), inv.-n:r 19551 a—b, och nästan kvadratisk nacke, funna, sannolikt tillhoppa, å Botillelund, Stångby, Torna hd. Den större yxan, a), är 10 cm. lång, den mindre, b), 8,3 cm. Yttre habitus mycket likartad.

LXV. Två små tjocknackiga flintyxor (fig. 62), inv.-n:r 19618—19, enligt påskrift funna i Hoby mosse, Torna hd. Den större yxan, n:r 19618, har utsvängd egg, är gulgrågrön till färgen och 10,2 cm. lång; den mindre, n:r 19619, har mera parallella sidor, är brungrågrön till färgen och 10 cm. lång. Enär båda yxorna onummerade inlagts i museets äldre typserier och då påskriften om den gemensamma fyndorten utförts af samma hand samt yxornas yttre habitus är mycket likartad, torde de böra anses tillhöra ett slutet fynd.

LXVI. Två tjocknackiga yxor med utsvängd egg, en mejsel och två nästan skedformiga skrapor, alla af grå flinta (fig. 63), inv.-n:r 895, 1014, 1333, 1396—97, enligt lika lydande påskrift funna »uti en torfmåse, vid Väsumb, Bara Härad, Skåne». Den största yxan, n:r 895, har ganska utsvängd egg, är oslipad och 14,1 cm. lång; den mindre, n:r 1014, är mycket tjock, mindre utsvängd, ofullständigt slipad på bredsidorerna och 9,4 cm. lång; mejseln, n:r 1333, är oslipad och 13,2 cm. lång; den ena skrapan, n:r 1396, är 12,3 cm. lång, den andra, n:r 1397, 12,1 cm. Enär samtliga föremålen bära alldeles lika, af samma hand utförd påskrift — t. o. m. interpunktionen är fullt öfverensstämmande — och deras yttre habitus är likartad, tillhöra de sannolikt samma slutna fynd.

LXVII. Tre korta flintmejslar (fig. 64), inv.-n:r 19419 a—c, funna tillsammans vid dikning å n:r 3 Hemmesdynge, Vemmenhögs hd. Mejseln a) är slipad (ej fullständigt) på alla sidor, starkt omslipad, längd 8,6 cm.; b) mera oregelbundet formad, slipad på alla sidor äfven på banen, längd 7,4 cm.; c) tresidig i genomskärning, tillslagen af en liten yxa med utsvängd egg, slipad å bredsidorerna och smalsidan, längd 6,6 cm.

På grund af formen på den sistnämnda, af en yxa förfärdigade mejseln torde fyndet med säkerhet böra hänföras till hällkisttiden. Habitus likartad.

LXVIII. Tre förarbeten af flinta antagligen till två spjutspetsar och till en yxa med utsvängd egg e. d. (fig. 65), inv.-n:r 17722 a—c, funna tillsammans i Simlinge, Vemmenhögs hd. Längd a) 19,9 cm., b) 14,8 cm., c) 14 cm. Till formen öfverensstämma a) och b) med hvarandra, medan c) är så vårdslöst tillslagen, att nästan halfva ytan täckes af den ursprungliga kalkkrustan. Fyndets tidsställning är något osäker.

LXIX. Tre förarbeten till spjut- eller pilspetsar af flinta (fig. 66), inv.-n:r 19425 a—c, funna tillsammans å Bedinge strandmark, Vemmenhögs hd. Det största ämnet, a), är måhända afslaget nedtill, 13 cm. långt, b) 11,4 cm., c) 11,2 cm. Habitus likartad. Sannolikt hällkisttid.

LXX. Dolk eller spjutspets, spjut- eller pilspets och spån, alla af flinta (fig. 67), inv.-n:r 17870 a—c, funna tillsammans i en »fläckafåra» (plogfåra) å Tegelberga gård, Västra Alstads sn, Skytts hd. Dolken, a), hvars blad är omslaget, är 18,2 cm. lång; spjutspetsen, b), hvars skaftända företer spår af nötning (af slipning eller eldslagning), är 12,7 cm. lång; flintspånet, c), är groft, afbrutet i båda ändar, 5,7 cm. långt. Fyndet torde tillhöra periodens förra hälft.

LXXI. Tjocknackig flintyxa med utsvängd egg, vanlig skafthålsyxa af grönsten och ämne till flintdolk (fig. 68), inv.-n:r 18079 a—c, funna vid dikning å Skegrie n:r 13, Skytts hd. Fyndförhållandena äro säkert kända; föremålen lågo på en half meters djup och på en half meters afstånd från hvarandra. Samtliga härröra från hällkisttiden, men den tjocknackiga yxan, längd 14,7, är gulröd till färgen och skiljer sig härutinnan från såväl skafthålsyxan b), längd 17,8 cm., som dolkämnet, c), längd 16,2 cm., hvilka båda äro grå. Emellertid förekomma äfven på flintyxan några gråblå fläckar, hvilka förete en viss öfverensstämmelse med färgen å de båda öfriga föremålen. Då därtill kommer att de tre redskapen legat på en half meters afstånd från hvarandra, kan olikheten i färgskiftning ha sin grund härutinnan, och därför torde fyndet böra betraktas som ett tillförlitligt slutet fynd.

LXXII. Långt, vackert flintspån (fig. 69), inv.-n:r

19673, funnet jämte en flintmejsel å »Per Jönssons egendom» i Ugglarp, strax sydväst om Börringesjön, Skytts hd. Båda lågo »med eggen pekande mot sjön». Spånet är 16,7 cm. långt och mejseln, »som nu förkommit», omkr. 15 cm.

LXXIII. Två nästan skedformiga skrapor af mörkblå flinta (fig. 70), inv.-n:r 1398—9, enligt påskrift funna i Flackarp, Bara hd. Då de båda skrapornas habitus är likartad och då påskriften gjorts af samma hand, måste fyndet otvifvelaktigt anses som slutet. Längd, 1398: 14,2 cm.; 1399: 14,4 cm.

LXXIV. Bred skedformig skrapa af grågul flinta (fig. 71), inv.-n:r 12623, väl tillslagen, funnen jämte tre dylika vid Valleberga, Ingelstads hd. Längd 11,7 cm.

LXXV. Fyra breda nästan skedformiga skrapor af flinta (fig. 72), inv.-n:r 19007 a—d, funna tillsammans i Fuglie, Skytts hd. Den största, a), är stor, väl tillslagen, 13,5 cm. lång, b) ganska groft tillslagen, 11 cm. lång, c) ganska väl tillslagen, 10,6 cm. lång, d) väl tillslagen, böjd, 8 cm. lång. Yttre habitus fullkomligt likartad.

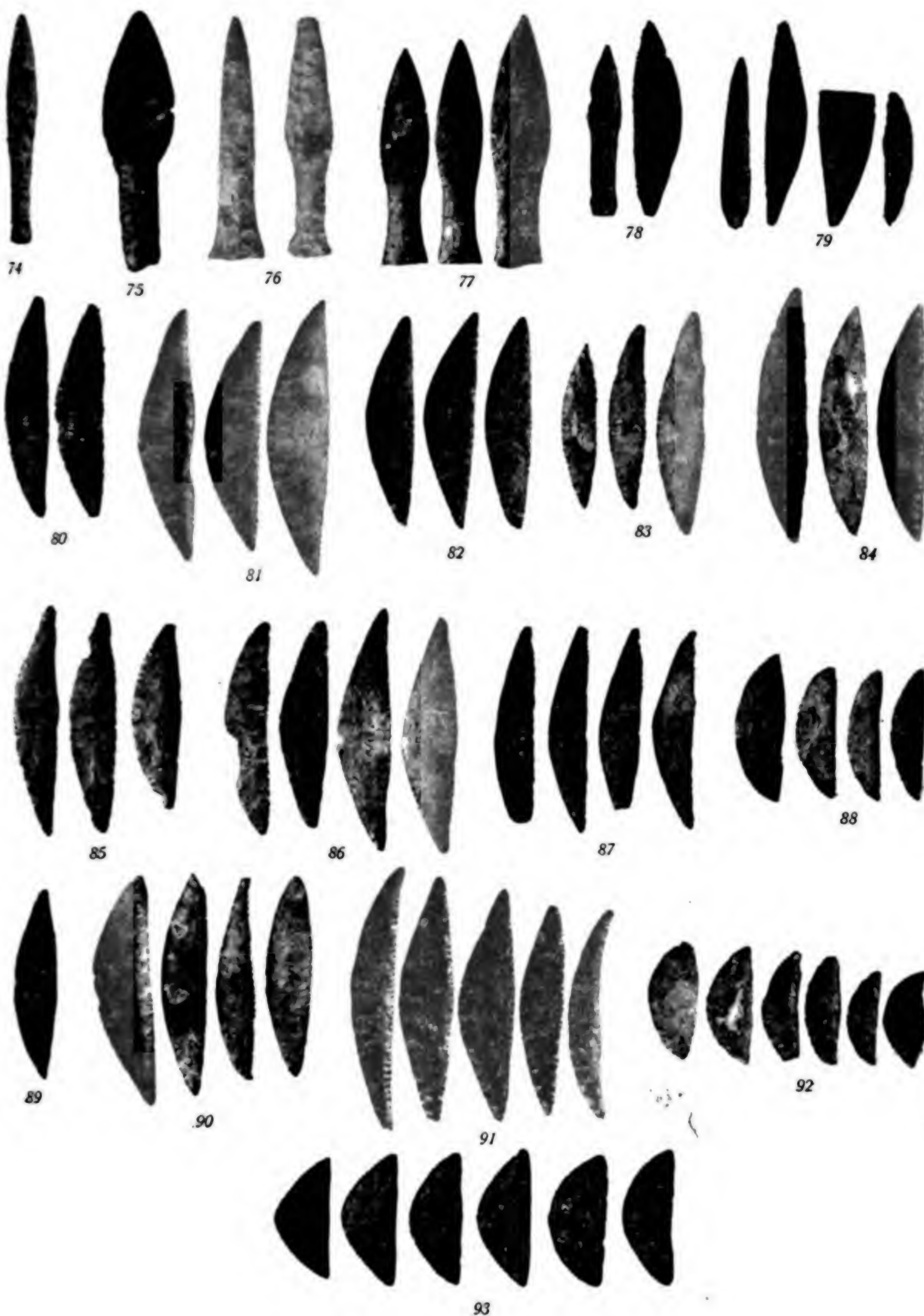
LXXVI. Sex skedformiga skrapor af flinta (fig. 73), inv.-n:r 18840 a—f, ganska väl tillslagna, funna tillhopa å n:r 5 Lilla Jordberga, Vemmenhögs hd. Längd, a), relativt groft tillslagen, 10,2 cm.; b), vackrast, 11,8 cm., c) 10,7 cm., d) 11,4 cm., e) 10,2 cm., f) 13,7 cm. Yttre habitus fullt likartad.

LXXVII. Vacker flintdolk med fyrsidigt »kantsömmadt» skaft (fig. 74), inv.-n:r 2290, funnen jämte två andra liggande i trekant på botten af en ättehög, som raserades vid Fjelkinge i Skåne. Att fyndet tillhör ett votivfynd och ej ett graffynd göres troligt af dolkarnas läge. Längd 17,6 cm. Tillhör sannolikt periodens mellersta del.

LXXVIII. Flintdolk med rombiskt »fyrsoömmadt» skaft (fig. 75), inv.-n:r 19435, funnen jämte en liknande å Karlslund, V. Karleby sn, Harjagers hd. Dolken är vårdslöst tillslagen, afbruten tvärs öfver det breda bladet, 18,8 cm. lång.

LXXIX. Två dolkar af ljusgrå flinta (fig. 76), inv.-n:r 8558—59, funna i en ättehög på Ifö och skänkta af possessionaten Olof Kellgren därstädes. Den mindre dolken, n:r 8558, är 19,3 cm. lång, slagen i fem stycken; dess handtag har utåtsvängdt ändparti och är spetsovalt i genomskärning. Den större dolken, n:r 8559, är 19,7 cm. lång, har omslaget blad,

Fig. 74—93. Skala nära $\frac{1}{6}$.

ändpartiet å handtaget är utåtsvängdt och rombiskt i genomskärning, försedt med vackra sidesömmar och en kort midtsöm. Yttre habitus fullt öfverensstämmande. Fyndet tillhör perio-

dens senare del. Dock osäkert om votivfynd eller vanligt graffynd.

LXXX. Tre särdeles vackra flintdolkar (fig. 77), inv.-n:r 8480—82, funna tillsammans å Espö n:r 11, Vemmenhögs hd. N:r 8480 är 20,5 cm. lång, tunn, med ovanligt tunnt, i genomskärning spetsovalt, nedåt föga utsvängt handtag; n:r 8481 är 18,1 cm. lång, ovanligt prydlig till formen, med nedtill svagt utåtsvängdt handtag, spetsovalt i genomskärning; n:r 8482 är 17,4 cm. lång och har samma form som den förra, dock med något tjockare handtag. Yttre habitus fullt likartad. Fyndet tillhör periodens slut.

LXXXI. Dolk och såg af flinta (fig. 78), inv.-n:r 17465 a—b, funna å vången »Svarta Boel» på Alstadgården, Skytts hd. Om de båda redskapen legat alldeles invid varandra är dock osäkert. Då materialet emellertid är likartadt, gråbrunrödgul flinta, och redskapen samtida, är det sannolikt, att fyndet är slutet. Dolken är 13,8 cm. lång, kortbladig, skaftet har parallella sidor och spetsoval genomskärning. Sågen är 15,8 cm. lång. Fyndet tillhör periodens slut.

LXXXII. Tre sågar och en spjutspets (eller dolk) af flinta (fig. 79), inv.-n:r 18984 a—d, funna jämte ett femte redskap i en sandgraf vid Borgeby, Torna hd, omkring 300 m. från kusten, nära Käflingeåns utlopp. De fem föremålen stodo rätt upp och ned i sanden på samma ställe. Sågen a) är 16,5 cm. och sågen b) 10,8 cm. lång; spjutspetsen, c), är 13,9 cm. lång, bladet omslaget, spår af slipning å skaftändan; sågen d) är afbruten på midten i senare tid (måhända utgjordes det femte föremålet af sågens afbrutna, mindre halfva), 11 cm. lång. Yttre habitus fullt likartad. Fyndet härrör från periodens slut.

LXXXIII. Två sågar af flinta (fig. 80), inv.-n:r 12862 a—b, funna tillhopa år 1893 vid dikning i Lackalänga sn, Torna hd. Den största sågen, a), är 18 cm. lång, den andra, b), 17,4 cm. Båda äro starkt blanknötta. Yttre habitus likartad.

LXXXIV. Tre flintsågar (fig. 81), inv.-n:r 1982, 2003, 2007, vackra exemplar, grågulröda till färgen. Alla tre bära samma påskrift (samma handstil): »Jöns Hansson N:o 9 L. Bjellerup», Torna hd. Enär dessutom sågarnas yttre habitus är i allo likartad, måste redskapen anses tillhöra samma slutna fynd. N:r 1982 är 21,6 cm. lång, n:r 2003 — något omslagen

i eggen — 19,3 cm. och n:r 2007: 18 cm. Samtliga visa spår af nötning.

LXXXV. Tre vackra småtandade flintsågar (fig. 82), inv.-n:r 8419—21, funna tillsammans, lagda öfver hvarandra, vid Flädie, Torna hd. N:r 8419 är synnerligen vacker, 16,7 cm. lång, n:r 8420: 16,3 cm. lång, n:r 8421: 17,1 cm. lång. Yttre habitus mycket likartad. Alla tre visa spår af nötning.

LXXXVI. Tre sågar af gråviolett flinta (fig. 83), inv.-n:r 15015 a—c, funna tillsammans vid täckdikning något öfver en half meter djupt strax norr om Lund, Torna hd. Den kortaste sågen, a), är sågtandad åt båda sidor och 13,2 cm. lång, b) är 15,2 cm. lång och c) 18,3 cm. lång. Samtliga äro medelmåttigt gjorda och visa tydliga spår af nötning.

LXXXVII. Tre sågar af flinta (fig. 84), inv.-n:r 3882—84; enligt anteckning i förvärfskatalogen äro n:r 3883—84 »troligen funna jemte N:o 3882». N:r 3882 och 83 bära påskriften »Baron Gyllenkrok». Den förstnämnda sågen är 19,3 cm. lång, flintans färg är grågulbrunröd; den följande är 17,7 cm. lång, grårödgrå till färgen; n:r 3884 är 18 cm. lång och mörkt brunrödgrå till färgen. Enär de tre sågarnas yttre habitus visar påtaglig öfverensstämmelse, torde man få anse att fyndet verkligen är slutet.

LXXXVIII. Tre sågar af grågulbrun flinta (fig. 85), inv.-n:r 3831—32, 3879, fullkomligt likartade. Om de båda första står i förvärfskatalogen antecknadt, att de äro »funna under en sten i Lockarp». Då den tredje sågen är så lik den första, att man knappast kan skilja dem åt, och då den dessutom liksom denna bär samma påskrift Lockarp, skrifven med samma stil, så måste alla tre anses tillhöra samma fynd. Medelmåttiga exemplar med spår af nötning. Längd, n:r 3831: 17,9 cm., n:r 3832: 15 cm., n:r 3879: 18,7 cm.

LXXXIX. Fyra sågar af grå flinta (fig. 86), inv.-n:r 12622 a—d — vackra exemplar utom d), som är skadad i ryggen — funna i Barsebäck, Harjagers hd. Alla fyra lågo »i en stapel öfver hvarandra med flatsidan uppåt»; a) är 18,9 cm. lång, b) 19,3 cm., c) 16,7 cm., d) 17,2 cm. Samtliga visa spår af nötning. Yttre habitus likartad.

XC. Fyra flintsågar (fig. 87), inv.-n:r 3734—35, 3883, 3885, af gråbrungul färg, hvilka alla tillhöra Nilssonska sam-

lingen och bära påskriften »Borby 1836» med samma handstil. Då öfverensstämmelsen i öfrigt är påtaglig, torde de få räknas till de slutna fynden. N:r 3734 har ena spetsen afslagen och är 14,6 cm. lång, n:r 3735 är 16,8 cm. lång, n:r 3833 är 16 cm. lång, n:r 3885 har ena spetsen afslagen och är 15,8 cm. lång. Alla sågarna äro medelmåttiga exemplar och bära spår af nötning.

XCI. Fyra flintsågar (fig. 88), inv.-n:r 19000 a—d, relativt små, funna tillsammans »på Söderhviddinge fälad vid en stor sten», Harjagers hd. Längd a) 10,8, b) 10,7, c) 10,7 och d) 12,2 cm. Sågarna äro medelmåttigt utförda, nästan utan sågtänder, och förete spår af nötning. Yttre habitus likartad.

XCII. Säg af grå flinta funnen jämte tre dylika (fig. 89), inv.-n:r 3722, med påskrift »Tygelsjö. Vid en jordfast sten funnos 4 st. nedlagda. Gyllich». Oxie hd. Längd 15,3 cm.

XCIII. Fyra sågar af flinta (fig. 90), inv.-n:r 9218—20, 9222, ganska väl gjorda, enligt påskrift (af en och samma hand) funna i »Karaby» (V. Karleby). Harjagers hd. Enär alla redskapen kännetecknas af samma egendomliga, flammiga, rödgrå-hvitvioletta färgton och äfven f. ö. likna hvarandra, så måste man antaga, att de tillhöra ett slutet fynd. Längd resp. 17,9 cm., 16,2 cm., 16,1 cm. och 18,4 cm. Samtliga förete spår af nötning, mest den groftandade n:r 9220.

XCIV. Fem flintsågar (fig. 91), inv.-n:r 19406 a—e, funna tillsammans vid dikning på $\frac{1}{2}$ m:s djup å n:r 3 Anderslöf, Skytts hd. Tre af dessa (a—c) anträffades »alldeles bredvid hvarandra», de båda öfriga (d—e) omkring 1 m. därifrån. Längd resp. 19,5, 20,9, 18,5, 16,8 och 16,6 cm.

XCV. Sex små flintsågar (fig. 92), inv.-n:r 19622 a—f, nästan utan sågtänder, funna år 1914 vid dikesgräfning på omkring 30 cms djup å Hviderups gård, Gårdstånga sn, Frosta hd. Alla sex redskapen »stodo på ända i rad». Sågarna äro ovanligt små, medelmåttigt utförda, särskildt f), som endast består af en i kanterna groft tillslagen, halfmånformig flintskärfva. Längd a) 8,8 cm., ena spetsen avbruten, b) 8,9 cm., c) 8,2 cm., d) 8,1 cm., e) 7,3 cm., f) 7,1 cm. Samtliga sågarna äro något blanknötta, äfven den mera tillfälligt formade f). Yttre habitus likartad.

XCVI. Sex sågar af flinta (fig. 93), inv.-nr 3890—93, 3864—65, ganska vackra, af den ovanliga högryggade formen. Enär alla sex bära samma påskrift »Borreby» (Borgeby), Torna hd och samtliga tillhöra Nilssonska samlingen, inom hvilken de ensamma tillhöra samma ovanliga typ, och då de dessutom likna hvarandra ifråga om färgen, som varierar från mörkt gråbrunt till gulbrunt, så måste de anses tillhöra ett slutet fynd. Längd 10,7 cm., 9,9 cm., 11,2 cm., 10,8 cm., 11,1 cm., 10,8 cm. Nr 3890, 93 och 94 tyckas vara oanvända, de tre öfriga förete spår af nötning.

XCVII. Två flintsågar (fig. 94), inv.-nr 19778 a—b, funna tillsammans vid harfning å Skegrie boställe, Skytts hd. Längd a) 15,8 cm., b) 12 cm. Yttre habitus likartad.

XCVIII. Liten slipad tunnackig flintyxan och en vanlig omslipad skafthålsyxan af grönsten (fig. 95), inv.-nr 18327 a—b, funna tillsammans, jämte en liknande skafthålsyxan, vid dikning å Harlösa fälad, Frosta hd. Att alla tre föremålen legat i hvarandras närhet tyckes framgå af den karakteristiska rödgrå färgton, som kännetecknar såväl flintyxan, längd 14,2 cm., som skafthålsyxan, längd 12,2 cm. På grund af de båda bevarade redskapens olika ål-

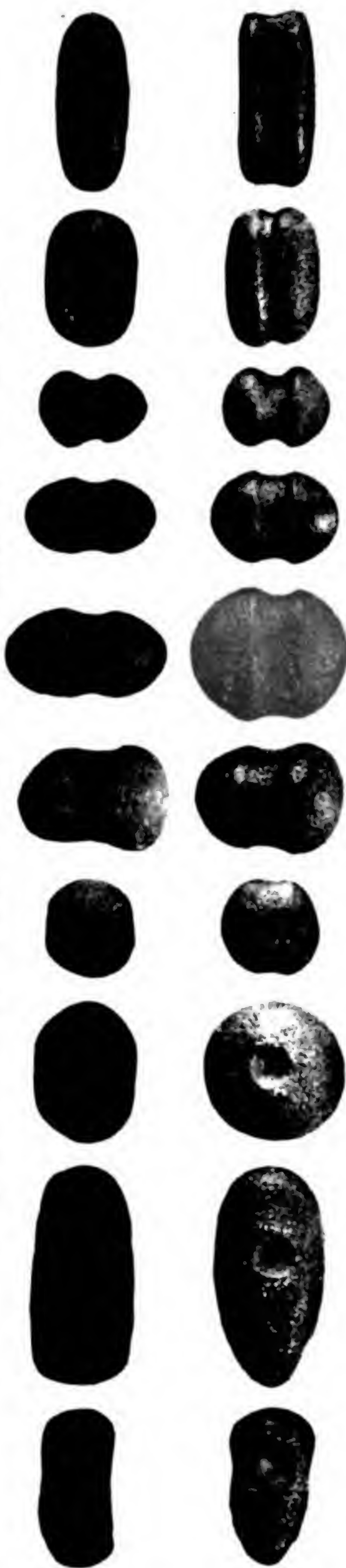
Fig. 94—95. Skala nära $\frac{1}{6}$.

der måste man antaga, antingen att flintyxan af en tillfällighet kommit i de båda skafthålsyxornas närhet, ett antagande som förefaller mest sannolikt, eller att en människa från hällkisttiden tillfälligt påträffat den då omoderna flintyxan och därpå offrat densamma jämte de båda skafthålsyxorna. En af dessa båda hypoteser måste delvis tillämpas äfven ifråga om inv.-nr 19658 d—e i fyndet nr XIII (fig. 13).

XCIX. Tio olikformade klubbor af kvartsit (fig. 96), inv.-nr 16695 och 18076 a—h, funna i en mosse på nära två meters djup, Torup, Bara hd. Fyndet, som gjordes på 1880-talet, skingrades på tre händer, men har nu sammanförts på museet och därstädes identifierats af den person, landtbrukaren Olof Andersson, Persemölla, Svenstorps sn, Vemmenhögs hd, som ursprungligen förvärfvat detsamma. Fyndförhållandena äro sålunda alldeles tillförlitliga. Samtliga föremålen äro starkt fär-

Fig. 96. Inv.-n:r 18076 i, h, d, c, a, b, g, f, 16695, 18076, e. Skala nära 1/6.

gade i svartbrunt af torfven. — Föremålen utgöres af: 18076 a) klubba med skafträna på tvären, oval i tvärgenomskärning, längd 12 cm.; b) liknande klubba, men mera vårdsöst gjord och rund i genomskärning, längd 11,3 cm.; c) klubba som a), längd 9,8 cm.; d) liknande klubba, men rundare i genomskärning, skaftränan löper något snedt; från dess ena kant går en kraftigt markerad ås till klubbans ena ända; längd 8,1 cm.; e) klubba liknande en skafthålsyx med svängd egg och med ansats till skafthål på båda sidor, längd 12 cm.; n:r 16695 klubba liknande en skafthålsyx, med ansats till skafthål på båda sidor, längd 16,7 cm.; f) rundad klubba, med ansats till skafthål å båda de något tillplattade ändarna, bredd 10,7 cm.; g) rund klubba med grund skafträna och i denna två midt emot hvarandra belägna ansatser till skafthål, största diameter 7,4 cm.; h) klubba med skaftränan gående på längs, längd 10,7 cm.; i) liknande klubba med bredare och grundare skafträna, tillplattad och formad nästan som en af järnålderns eldslagningsstenar, längd 13 cm.

Att med säkerhet fastslå, från hvilken tid detta märkliga fynd härstammar, är förenadt med en viss svårighet. De med skafträna försedda klubborna förekomma i många europeiska länder och i Orienten under stenåldern, men äfven efter dennas slut och er-

bjuda sålunda inga direkta dateringsmöjligheter. Något annorlunda är fallet med de med början till skafthål försedda runda klubborna. Runda klubbor med skafthål, en redskapstyp, hvilken torde representeras af de senast nämnda klubborna, förekomma flerstädes i Europa (äfvensom i främre Asien) under kopparåldern¹. I det nordiska stenåldersområdet ha de påträffats dels i gånggrifter, t. ex. i Schleswig-Holstein (såväl den flata som antagligen äfven den mera rundade formen)² och i Danmark³ samt — den flata typen — vid »Erkedösen» i Skåne och dels i enmansgrafvar på Jylland. I dessa enmansgrafvar förekommer icke den flata, utan endast den runda formen, således den som mest liknar klubborna i Torupsfyndet, men endast i ett fåtal exemplar. Ett af dessa⁴ kännetecknas af två svaga åsar, som från skafthålet sträcka sig ned öfver klubbans rundade yta. Måhända bör man se något sammanhang mellan dessa åsar och den upphöjning, som ofvan påvisats å den med skaftrännna försedda klubban d) från Torupsfyndet.

Om man ifråga om dessa rundade klubbor kan påvisa anknytningspunkter till gånggriftstiden, så torde emellertid de båda långa, yxliknande klubborna näppeligen hafva något samband med nämnda period. De erbjuda närmast likhet med vissa af hällkisttidens skafthålsyxor samt med några klubbor med skaftrännna, som påträffats i Jylland och af hvilka en afbildas af Müller i dennes arbete om Sönderjyllands stenålder⁵.

Ofvan anförda synpunkter gifva otvifvelaktigt vid handen, att fyndet från Torup icke kan vara äldre än stenålderns sista period, hällkisttiden.

Af denna härmed afslutade redogörelse framgår, att inemot ett hundratal slutna skånska stenåldersfynd i Historiska museet kunna hänföras till votivfyndskategorien, den möjligheten dock

---

¹ Jmfr MONTELIUS, *Minnen från vår forntid*, Sthlm 1917, fig. 208—10, och TALLGREN, *Die Kupfer- und Bronzezeit in Nord- und Ostrussland*, Helsingfors 1911, s. 130 ff.

² J. MESTORF, *Vorgeschichtliche Alterthümer aus Schleswig-Holstein*, Hamburg 1885, Tafel XV, figg. 105 och 111.

³ MADSEN, *Gravhøje og Gravfund*, Kbhn 1900, II, pl. XVII fig. 13; MÜLLER, *Sönderjyllands Stenalder*, Aarb. f. nord. Oldk. 1913, s. 305, figg. 105 och 111.

⁴ Afbildadt hos MÜLLER, O. a. a. fig. 72.

⁵ O. a. a. fig. 83.

icke utesluten, att något enstaka af dessa bör betraktas som ej fullt tillförlitligt eller hänföras till graffyndens klass. Fastän dylika mark- och mossfynds egenskap af votivfynd tillräckligt framhållits af Müller i dennes förut anförda skrift, så att ytterligare bevis härför torde vara fullständigt överflödiga, kan det dock vara af intresse att här påpeka några detaljer, hvilka ytterligare bestyrka denna deras egenskap.

Sålunda visar redan sättet för tillverkandet af åtskilliga redskap i dessa skånska fynd, att föremålen ifråga ej varit afsedda att utnyttjas för praktiska ändamål. Hvad åter andra sådana fynd angår, så peka själfva fyndomständigheterna på, att de otvifvelaktigt nedlagts i votivsyfte.

Fig. 97—99. Skala nära $\frac{1}{6}$.

Till den förra kategorien kunna räknas här nedan upptagna sju fynd:

A) De sju yxämnena från Limhamn (n:r VII), af hvilka åtminstone de två, a) och d), äro så vårdslöst tillhuggna, att de aldrig kunnat ombildas till tjänstbara yxor.

B) Fyndet n:r XIV från »torfängen» (således mossfynd) i Skegrie, Skytts hd, bestående af två tidiga tunnackiga, oslipade yxor, den ena ett ovanligt stort exemplar samt, jämte dessa båda, ett rudiment till yxämne, så illa tillslaget, att något verkligt redskap aldrig kunnat utvinnas ur detsamma.

C) Fyndet n:r LVII från Svedala, Oxie hd, bestående af en med bikoniskt hål genom bredsidan uppe vid banen försedd yxa och en liten skafthålsyxa. Den förra är af det slag, som ej sällan påträffas i gånggrifter, men som knappast kunna användas i praktiskt syfte — såvida ej hålet haft samma bety-

delse som å vissa klubbor från gånggriftstiden, där det, enligt Sophus Müller, gjort tjänst vid klubbans fastbindning vid skaf-tet¹. Den senare tyckes vara en tvärs öfver skafthålet afslagen yxa, i hvilken ett nytt hål upptagits, bikoniskt till formen liksom den förra yxans. Den omständigheten, att båda hålen hafva denna opraktiska form, tyder bl. a. på, att redskapen ifråga verkligen tillhöra ett votivfynd.

D) Än mera karakteristiskt i detta hänseende är fyndet n:r XCVI, som består af tio klubbor, funna i en mosse vid Torup, Bara hd. Endast de fyra med skaftningsränna försedda klubborna a—d² samt möjligen de tre g—i, hvilka äfvenledes förete en liknande, ehuru mera grund fastbindningsränna, hafva kunnat användas till praktiskt bruk. De båda yxliknande klubborna e och 16695 kunna knappast uppfattas som annat än yx-symboler. De skålformiga fördjupningarna, hvilka se ut som påbörjade skafthål, torde få anses som ett slags ersättning för själfva skafthålet, och på samma sätt böra sannolikt fördjupningarna i de båda nästan klotrunda klubborna betraktas. Det hårda materialet, kvartsit, torde f. ö. lagt hinder i vägen för framställandet af ett genomgående borrhål. Det är därför antagligt, att dessa båda klubbor skulle symbolisera de vanliga, med skafthål försedda, liknande redskap, hvilka påträffats i grafvar från gånggriftstiden.

Af det sjuttiototal klubbor med skaftningsränna, skafthål eller ansats till dylikt, hvilka utom de ofvannämnda finnas i Historiska museet, hafva endast ett dussintal känd fyndort. En af dessa, en rund skafthålsklubba, inv. n:r 6618, är funnen i en mosse vid Flädie, Torna hd. En annan klubba (fig. 101), erinrande om järnålderns eldslagingsstenar, af samma material och alldeles likadan som litt. i) i Torupsfyndet, härrör från en annan mosse, belägen i Förslöf, Bjäre hd. I betraktande af att en mängd votivfynd påträffats just i mossar och att lika-

¹ Nye Fund og Iakttagelser fra Sten- Bronze- og Jernalderen i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1907, s. 92. Mot denna användning talar emellertid den omständigheten, att hålen å ifrågavarande yxor ej sällan äro endast påbörjade.

² Ifrågavarande klubbtyp är således, såsom ofvannämnda och äfven andra fynd visa, icke inskränkt till den arktiska stenålderns område; jmf. A. W. BRØGGER, Den arktiske Stenalder i Norge, s. 86, i Skrifter udg. af Videnskabs-selskabet i Kristiania 1910.

ledes Torupsfyndet härrör från en sådan, bör man måhända uppfatta äfven dessa båda enstaka fynd, eller i hvarje fall den sistnämnda praktiskt obrukbara klubban, såsom nedlagda i votivsyfte.

E) Till samma genom egendomligheter i fråga om tillverkningstekniken kännetecknade grupp av votivföremål kan äfven hänföras fyndet n:r LVIII från Elestorps by, V. Karup, Bjäre hd, bestående af två skafthålsyxor funna tillsammans under en stor sten. På den större yxan ha de båda sidornas borrhål mötts i midten, men yxan är likväl icke tjänstbar, enär tillverkaren ej gjort sig besvär att helt genombryta skiljeväggen, fastän detta knappast skulle kostat någon ytterligare tid eller möda. Hvad den andra yxan beträffar, så är dess praktiska användbarhet t. o. m. omöjliggjord därigenom, att den färdiga borrhålsmynnings afsiktligt afrundats, så att ett skaft ej kan fastgöras i densamma, analogt med förhållandet å vissa i Sverige påträffade finska yxor af liknande typ¹.

I anslutning till de tre sistnämnda fyndens karaktär förefaller det ganska sannolikt, att alla de halfva skafthålsyxor, såväl egg- som banedelar, å hvilka ett nytt skafthål påbörjats invid det gamla, fastän yxhalfvan varit alldeles för liten för att kunna göra tjänst som yxa, och särskildt alla de liknande yxfragment, hvilka äro så små, att de nödvändigt måste gått sönder, om det påbörjade borrhålet fullföljts, böra betraktas som symboliska yxor. Det var ett bekvämt sätt för ägaren att utnyttja dylika, till praktiskt bruk odugliga vapenfragment. Genom denna påbörjade skaftbörning kunde fullkomligt värdelösa yxhalfvor behändigt nog af en sparsam man apteras till lämpliga votivgåfvor åt den gudamakt, som skulle anropas.

F—G) Till nyss beskrifna kategori af för praktiskt bruk olämpliga yxor kunna äfven räknas de största döstidsyxorna. De voro alltför långa och tunga för att lämpligen kunna användas vare sig till arbete eller i strid, och det torde vara mera än en tillfällighet, som gör, att dylika praktexemplar ofta

¹ MONTELIUS, Minnen från vår forntid, figg. 397 och 851. Jmfr äfven SALIN, Uppland, utg. af Humanistiska Vetenskapssamfundet, Uppsala 1901, I s. 171 och ALMGREN, Några svensk-finska stenåldersproblem, Antikvarisk tidskrift f. Sverige XX, s. 3.

förekomma bland de slutna fynden¹. Hit hör bl. a. fyndet n:r XX med tre praktfulla, slipade yxor och framför allt fyndet n:r XIX med den ovanligt långa yxan från Hessleberga, hvilken påträffats jämte sex liknande i en mosse.

Måhända bör äfven till samma grupp hänföras det stora fyndet från Kråkeholm (n:r XVIII) med dess elfva tunnackiga yxor, af vilka endast två äro slipade. Den i viss mån tillfälliga tillslagningen af yxorna — en af dessa saknar sålunda smalsidor, en annan är i genomskärning tresidig, fem andra hafva endast två »kantsömmar», och endast en har, och det blott delvis, fyra dylika — tyder ej endast på, att yxorna tillhöra en öfvergångstyp mellan den spets- och tunnackiga typen, utan förutsätter äfven en viss vårdslöshet i utförandet, hvilken man kunde tillåta sig beträffande ett votivfynd, men som vore mindre förklarlig, om yxorna skulle tjänat till praktiskt bruk. Ty endast en eller annan af dessa nio oslipade yxor skulle i slipadt tillstånd kunnat bli så prydlig och ändamålsenlig som de båda till samma fynd hörande slipade yxorna, hvilka tydligen voro ämnade att afsevärdt höja gåfvans nivå. Flera liknande slutna fynd visa f. ö., att det slarfviga tillvägagångssätt vid yxors förfärdigande, hvilket kännetecknas af ofullständiga »kantsömmar», ganska ofta kommit till användning just ifråga om votivskänker.

Om Kråkeholmsfyndet genom det tekniska förfaringssättet vid yxornas tillslagning i viss mån kan betraktas som karakteristiskt för den första gruppen av typiska votivfynd, så medför sättet för dess nedläggande i terrängen, att det äfven kan placeras inom den andra gruppen af dylika fynd. Som underlag för yxorna tjänstgjorde den flata gråstenshällen med gråstensflisan vid sidan. Ofvanpå hällen hade två yxor placerats, medan en tredje låg bredvid hällen, intill dennas konkava sida. På detta understa lag hade fyra yxor uppstaplats och ofvanpå dessa ytterligare fyra. Hela detta omständliga tillvägagångssätt vid nedläggandet tyder på ett högtidligt offer och ej på ett tillfälligt undangömmande af föremålen ifråga.

Till sistnämnda grupp af votivfynd höra ytterligare fyra fynd, nämligen: n:r LXXVII, som består af tre dolkar lagda i

¹ Jmfr äfven MÜLLER, Sönderjyllands Stenålder, s. 249.

trekant, n:r LXXXII: tre sågar och en spjutspets, hvilka »stodo rätt upp», och n:r XCV: sex sågar, hvilka »stodo på ända i rad». Hit måste vidare räknas fyndet n:r XLIII från dubbelgånggriften i Östra Torp. De båda på en liten stensättning helt nära grafkullen nedlagda, illa medfarna yxorna böra så mycket hellre räknas bland votivfynden, som grafkullen ifråga i betydande utsträckning tyckes hafva användts som offerplats under gånggriftstidens förra del¹.

I kanten på den närbelägna gånggriften Erkedös i Västra Torp, Vemmenhögs härad, anträffades på en liknande, något skadad stensättning en smal, tunnbladig, slipad, i eggen omslagen flintyxa, 9,5 cm. lång² och jämte denna några krukskärfvor. Ifrågavarande fynd måste, analogt med det förra, betraktas som utlagdt i votivsyfte. Ett tredje likartadt fynd har gjorts i Grönby n:r 14, äfvenledes i Vemmenhögs hd. Fyndet bestod af en tunnackig, 24 cm. lång, groft tillslagen flintyxa, ofullständigt slipad på ena smalsidan och vid eggen. Yxan låg på en stensättning af skörbrända stenar och svart jord³.

Beträffande öfriga i denna uppsats angifna slutna fynd, om hvilka de närmare fyndförhållandena äro kända, kan tilläggas, att två fynd påträffats vid en jordfast sten, fyra fynd under en sten och åtminstone ett tiotal i mossar. Det sistnämnda antalet skulle gifvetvis ökats, om fyndomständigheterna i allmänhet varit mera detaljerade. Påfallande är f. ö. hurusom ofta i Historiska museet förvarade stenåldersredskap, hvilka förvärfvats under 1700-talet och förra hälften af 1800-talet, bära påskrift, att de hittats i torfmossar. Detta gäller icke blott slutna fynd, utan hufvudsakligen enstaka fornsaker, i regel större yxor. Då, såsom redan framhållits, ett betydande antal slutna votivfynd från alla förhistoriska åldrar påträffats just i mossar, ligger det antagandet nära till hands, att äfven en afsevärd del af dessa enstaka, i mossar upphittade föremål böra anses som offergåfvor. Att de skånska mossfynden numera tyckas vara mera sällsynta torde sammanhänga med det kända förhållandet,

¹ Jmfr F. HANSEN, En offerplats från stenåldern, i Lunds Univ:s Årsskrift, N. F., Avd. 1, Bd 14.

² Inv.-n:r 19669,8 i Lunds universitets historiska museum.

³ Inv.-n:r 19642 i Lunds universitets historiska museum.

att kärr och mossar i mycket stor utsträckning utdikats och förvandlats till åkerjord.

Om man granskar de statistiska uppgifterna beträffande det af Müller år 1886 offentliggjorda votivfyndsmaterialet från hela Danmark, så finner man, att hufvudmassan af fynden utgöres av yxor och att de flesta af dessa tillhöra dösarnas tid. Medan samtliga votivfynd från stenåldern uppgå till 103 och samtliga yxfynd till 56, är antalet fynd af tunnackiga yxor (öxor uden bane) ej mindre än 38. Visserligen måste de stora, vackra, tunnackiga yxorna vara lättare att finna än de, som äro afsevärdt mindre, men denna mängd af yxfynd från döstiden är likväl påfallande stor, då samtidigt intet enda danskt fynd kunde påvisas, som var äldre än nämnda period.

Vid den ungefärliga beräkning, som förf. i år verkställt, af i danska Nationalmuseet nu befintliga votivfynd (häri inberäknade de s. k. depôtfynden, hvilka åtminstone i regel torde tillhöra samma kategori), uppgingo fynden från den tunnackiga yxans tid till ej mindre än 77 (häraf 3 af depôtfyndsgruppen). Fynden från de båda följande perioderna kunna beräknas till sammanlagdt omkring 147 st. (hvaraf omkring 32 af depôtfyndsgruppen). Det märkliga är emellertid, att i hela denna samling förekommer intet enda fynd från yngre stenålderns första period, den spetsnackiga yxans och trindyxans tid¹. Från den äldre stenåldern åter härrör ett enda fynd, ett typiskt votivfynd, bestående av fyra kärnyxor (A 16856—60), hittade vid dikesgräfning i Holt, Græsted sogn, Holbo hd, Frederiksborg amt. Än märkligare blir detta förhållande, då det visar sig, att intet af ofvannämnda fynd från den tunnackiga yxans tid innehåller yxor av den uppåt starkt afsmalnade, tunnackiga form, hvilken ännu icke påträffats i stendösarna och som följaktligen måtte anses vara äldre än dessa. Enär bland

¹ Visserligen föreligger ett fynd af fyra yxor (A 478—81), af hvilka de två äro i genomskärning spetsovala och spetsnackiga. Men dessa båda tillhöra den sena, spetsovala, på undersidan något flata typ, som är karakteristisk för gånggriftstiden. Därmed öfverensstämmer förträffligt, att den ena af de båda öfriga yxorna visserligen är i genomskärning spetsoval, men omslagen af en tunnackig eller tidig tjocknackig yxa och den andra af liten, sen, tunnackig typ.

225 tillvaratagna danska fynd blott ett enda (från äldre stenåldern) befunnits vara äldre än dösarnas tid, så skulle man, om icke fyndomständigheterna vore så karakteristiska, frestas till antagandet, att detta enstaka fynd kunde tillhöra en annan grupp än votivfyndens och att seden att nedlägga dylika offergåfvor ej existerat i Norden före de äldsta megalitgrafvarnas tid, d. v. s. före det tredje årtusendet f. Kr. enligt Montelius' kronologi. Man kunde således tänka sig, att denna sedvänja hitkommit samtidigt med det nya grafskicket.

Om man emellertid betraktar det skånska fyndmaterialet, så visar det sig, att ett dylikt antagande är förhastadt. Bland i Historiska museet befintliga votivfynd från Skåne, ett hundratal, torde åtminstone 17, således en sjättedel, vara äldre än våra stendösar. Af dessa 17 fynd härrör 1 från äldre stenåldern, 2 tyckas stå på gränsen mellan äldre och yngre stenåldern, 4 tillhöra yngre stenålderns tidigaste del, således den spetsnackiga yxans tid, 3 stå på gränsen mellan den spetsnackiga och den äldsta tunnackiga yxans tid, medan 7 (eller åtta) bestå af tunnackiga, uppåt afsmalnande yxor af en typ, som, enligt hvad det danska grafmaterialet gifver vid handen, icke påträffats i dösarna¹ och som därför bör hänföras till den yngre stenålderns första period. De äldsta i ofvannämnda grafbyggnader förekommande yxorna äro nämligen af den vanliga, tunnackiga typen med så godt som parallella smalsidor.

Äfven om något af dessa tidiga skånska fynd ej skulle vara absolut tillförlitligt, gifva likväl de återstående tydligt vid handen, att den sedvänja, som yttrat sig i nedläggandet af votivfynd, här varit gängse långt före megalitgrafvarnas uppträdande.

Granskar man de votivfynd, hvilka förvaras i Statens historiska museum i Stockholm², bestyrkes detta påstående till alla delar. Från yngre stenålderns första period härröra sålunda två fynd med hvardera tre spetsnackiga flintyxor och två

¹ Bland detta i dösar påträffade grafgoods finnes en yxa, inv.-n:r 1706, som erinrar om denna tunnackiga typ. En noggrann undersökning visar emellertid, att redskapet ifråga är atypiskt och att det omslagits af en slipad yxa, som icke varit äldre än döstiden. Dösen var sen, med ansats till gång. (En annan uppåt afsmalnande, men bred yxa, n:r 18453, är ej äldre än döstiden.)

² Uppgifterna angående dessa ha lämnats af amanuensen H. Wåhlin.

andra med hvardera fem tunnackiga, uppåt starkt afsmalnande yxor af samma material. Af dessa fynd tillhöra två Skånes, ett Hallands och ett Västergötlands stenålder. De visa sålunda, att bruket af votivgåfvor förekom öfver hela den tidiga flintkulturens område i Sverige.

De af Müller förut publicerade fynden från mark och mosse äfvensom graffynden hafva fullständigt klargjort, att stenåldersmänniskorna voro mäktiga vissa religiösa föreställningar, hvilka yttrade sig i seden att nedlägga offer åt gudarna och åt de döda. Det har emellertid medelst detta material icke kunnat ledas i bevis, att dylika föreställningar sträckte sig längre tillbaka än till och med dösarnas tid, och längre har ej heller grafkulten ännu kunnat följas — äfven de i Danmark påträffade enmansgrafvar med kragkärl och tunnackiga yxor, som nyligen publicerats¹, äro ej äldre än dösarna.

De i Historiska museet befintliga skånska fynden från mark och mosse, liksom de ofvan uppräknade i Statens historiska museum, visa emellertid tillfullo, att sådana relativt högt utvecklade religiösa föreställningar, som taga sig uttryck i votivgåfvor åt vissa gudamakter och som torde vara analoga med dem, hvilka ännu i dag förmå troende katoliker att offra vaxljus e. d. åt helgonen, existerade redan under hela den period, som, enligt Montelius' kronologi, omfattar årtusendet bortom tiden för de första dösarnas uppförande här i Sverige och hvars begynnelse ligger omkring fyra tusen år före vår tideräknings början. Det på grundval af de tidigaste i Lund förvarade skånska fynden gjorda antagandet, att votivfynden förekomma äfven under äldre stenåldern², således under en tid, som ligger ännu längre tillbaka, bestyrkes dels af det förut omnämnda danska fyndet af fyra kärnyxor och dels af ett liknande, skånskt fynd från Simrishamn, bestående af tre ofullständigt slipade

¹ FOLKE HANSEN, Några enmansgrafvar från stenåldern, i *Fornvännen* 1917, s. 85 ff.; K. FRIIS JOHANSEN, Jordgrave fra Dyssetid, i *Aarb. f. nord. Oldkyndighed* 1917, s. 181 ff.

² Huruvida ett i Statens historiska museum befintligt, från Istaby mosse, Mjällby sn i Blekinge härrörande fynd af två på kant ställda harpunspetsar bör betraktas som votivfynd är något osäkert, då spetsarna påträffats med 15 års mellanrum och då ytterligare två spetsar äro funna i samma mosse (jmf. ERIKSON Stenåldern i Blekinge, *Fornvännen* 1918, s. 131).

grönstensyxor (fig. 100) af den typ, som kallats Limhamnsyxor och som härrör från slutet af äldre stenåldern¹. Att dylika religiösa sedvänjor kunnat konstateras från en så tidig period här i Norden förefaller emellertid mindre märkligt, om man tager i betraktande den utveckling grafkulten nått på kontinenten redan under paleolitisk tid.

Frånvaron af danska votiv- (och depôt-) fynd från den spetsnackiga och den äldsta tunnackiga yxans tid är en äfven ur annan synpunkt synnerligen intressant företeelse. Den bidrager till att ytterligare framhäfva den disproportion, som existerar mellan antalet yxor från nämnda period i Danmark och i Skåne. Medan, såsom redan framhållits, öfver ett dusin skånska fynd från den del af yngre stenåldern, som ligger

Fig. 100.
Skala omkr. $\frac{1}{6}$.

före dösarnas tid, förvaras i Historiska museet, så finnes i Nationalmuseet i Köpenhamn intet enda liknande danskt fynd, fastän stenålderssamlingarna därstädes äro vida större och rikare samt i stort sedt representera ett helt land med en enastående hög stenålderskultur och icke, såsom de i Lund, endast ett mindre område.

Att det likväl äfven i Danmark funnits en första period af yngre stenåldern, företrädd af spetsnackiga yxor, bevisa de vackra redskap af nämnda typ, hvilka, enligt författarens beräkning till ett antal af omkring 125, finnas i Nationalmuseet. Därtill kommer, att äfven de flesta öfvergångstyperna mellan den spetsnackiga och tunnackiga yxan, hvilka måste hänföras till samma period, äro representerade i den danska centralsamlingen. Af förf:s tidigare undersökningar² har framgått, att de enbart i Historiska museet förvarade spetsnackiga yxorna af skånsk härstamning till numerären öfverträffa de i Nationalmuseet i Köpenhamn befintliga danska, hvilka utgöra det vida

¹ Fyndet, som förvaras i Simrishamn bland Föreningens för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne samlingar, har, enligt välvilligt meddelande af Föreningens ordförande Doktor Joh. Bring, påträffats våren 1917 å Simrishamns kyrkogård. Yxorna lågo tillsammans, omkring 2 fot under markytan »mellan hafssanden och det fina gruslagret».

² Några iakttagelser beträffande vissa yxtyper från stenåldern, Fornvännen 1916, s. 119 ff.

öfvervägande flertalet af i Danmark funna yxor af nämnda typ. De två år, som gått, sedan ofvannämnda beräkning verkställdes, hafva ytterligare framhäft det skånska materialets öfverlägsenhet. I Historiska museet finnas våren 1918 ej mindre än 160 spetsnackiga flintyxor med spetsoval genomskärning — utom ett tjugotal fragmentariska sådana. Härtill kunna läggas 113 spetsnackiga yxor med påbörjade smalsidor, 62 spetsnackiga yxor med tresidig genomskärning samt 152 tunnackiga yxor med relativt spetsig nacke. Sålunda förvaras i Historiska museet nära 490 hela yxor från yngre stenålderns första period. Om man medräknar ett par tiotal i samma museum befintliga fragmentariska yxor, öfverstiger siffran 500 endast för nämnda museum. Härtill kommer det antal skånska yxor af ifrågavarande typer, som förvaras i Helsingborgs och Malmö museer samt i Statens historiska museum i Stockholm (sammanlagdt öfver 150 spetsnackiga yxor utom alla tunnackiga af tidig typ) samt de i enskilda samlingar befintliga. Hopräknade man alla dessa, skulle resultatet tvifvelsutan blifva, att antalet flintyxor tillhörande typer mellan kärnyxan och döstidens tunnackiga jämbreda yxa komme att uppgå till ett antal af mer än tre fjärdedels tusen.

Granskar man det motsvarande, i danska Nationalmuseet befintliga materialet, erhåller man följande siffror: typiska spetsnackiga yxor omkring 125, i genomskärning tresidiga omkring 50, fyrsidiga, spetsnackiga inemot 100. Hela antalet flintyxor från denna första period uppgår sålunda endast till 275 emot i Historiska museet befintliga inemot 490. Därjämte visar det sig, att den typgrupp, som ligger emellan den fyrsidiga spetsnackiga och den fyrsidiga jämbreda tunnackiga, således den uppåt mer eller mindre kraftigt afsmalnande tunnackiga, saknas.

Om man sammanställer ofvannämnda fakta: 1) att åtminstone 15 skånska slutna fynd från den yngre stenålderns första period (före dösarnas tid) finnas bevarade i Lund och i Stockholm, medan inga dylika förekomma i danska Nationalmuseet; 2) att antalet spetsnackiga yxor i Historiska museet öfverstiger det i danska Nationalmuseet befintliga och att sammanlagda antalet yxor tillhörande yngre stenålderns första period i sistnämnda museum (omkr. 275 st.) icke uppgår till två tredjedelar af det i Historiska museet förvarade skånska (nära 490

st.) och vida understiger hälften af det i Lund och Stockholm förvarade materialet från Skåne, samt slutligen, 3) att man endast å det skånska materialet kan i detalj iakttaga, huru den i genomskärning spetsovala, spetsnackiga, rundeggade yxan öfvergår i döstidens tunnackiga, fyrsidiga, jämbreda, relativt rakeggade yxa, medan det sista utvecklingsledet, den tunnackiga, uppåt kraftigt afsmalnande yxan saknas i de danska fynden, så måste man, då det vida öfvervägande antalet i Danmark funna yxor från denna period torde finnas i Köpenhamn, häraf draga den slutsatsen, att den yngre stenålderns första period, således tiden före dösarnas uppförande, varit betydligt kortare i Danmark än i Skåne.

Man har sålunda ingen rätt att anse stenåldern i Skåne fullt likartad med den i Danmark. Fyndmaterialet visar, att den spetsnackiga yxans tid haft betydligt kortare utsträckning i Danmark och att den nya flintyxformen, den jämbreda tunnackiga yxan, som med dösarna håller sitt intåg därstädes, icke med säkerhet framgår som resultat af en inom landet försiggående utveckling af den ur kärnyxan stammande spetsnackiga yxan. Den omständigheten att oslipade jämbreda döstidsyxor med sirligt tillhuggna kantsömmar i stort antal förekomma i landet, medan de saknas i västra Europa, behöfver ej med nödvändighet betyda, att man vid den spetsnackiga yxans öfvergång till den tunnackiga hunnit så långt i utvecklingen som till dessa jämbreda döstidsyxor. På grund af frånvaron af sista ledet i serien, yxor som fig. 14—16, skulle man nästan vara böjd för antagandet, att den fullkomligt jämbreda yxtypen importerats med dösarna, och att man, vid fortsatt tillverkning af typen, användt sig af den tidigare, vid förfärdigandet af spetsnackiga fyrsidiga yxor utvunna, raffinerade nordiska tekniken. Att de spetsnackiga, tre- och fyrsidiga yxorna skulle tillhöra en blandform, som uppkommit vid mötet mellan den tunn- och rent spetsnackiga yxtypen förefaller däremot mindre sannolikt, bl. a. därför, att den senare icke anträffats i dösarna och att utvecklingen inom Skåne visar analogt förlopp, blott med den skillnaden, att typserien här ej företer några luckor.

Hvad Skåne beträffar, visar det rika yxmaterialet från första perioden, att det gamla grafskicket, som företrädes af enmansgrafven, måste fortlevat ansevärt längre här än i Dan-

mark. Under denna långvariga första period har den spetsnackiga yxan vunnit en relativt hög grad af utveckling, och till samma period måste man hänföra den betydande utvecklingsprocess, genom hvilken den spetsnackiga yxan med spets-oval genomskärning så småningom öfvergått i den tunnackiga uppåt starkt afsmalnande yxform, hvilken föregår den i dösarna förekommande jämbreda. Enär man här i Skåne återfinner alla mellanformer mellan kärnyxan och den tunnackiga yxan och då t. o. m. den tidiga form af den tunnackiga yxan, som kännetecknas af uppåt starkt afsmalnande sidor, tyckes vara äldre än de äldsta stendösarna, i hvilka endast de jämbreda yxorna af tunnackig typ påträffats, så kan man med ganska stor sannolikhet antaga, att den tunnackiga yxan icke inkommit till Skåne såsom importgods tillsamman med dösarna, utan att dösarna möttes af en här själfständigt utvecklad, tunnackig yxform.

Denna åsikt styrkes i allo af de samtida danska yxfyndens olika utbredning i landets skilda delar. Det visar sig nämligen, att de ojämförligt flesta af just de yngre spetsnackiga, tre- och fyrsidiga yxorna i danska Nationalmuseet härröra från Sjælland, medan det flera gånger större Jylland endast kan framvisa en bråkdel af detta antal. Äfven om man tager med i räkningen, att Sjælland bör vara relativt bättre representeradt än Jylland i centralmuseet, enär detta är beläget inom själändskt område, så tyder likväl fyndstatistiken afgjort på, att den spetsnackiga yxans hufvudsakliga utveckling försiggått på nämnda ö. I samma riktning tyckes äfven den omständigheten peka, att öarna öster om Jylland äro relativt väl företrädade ifråga om dylika, yngre yxor. Medan sålunda den rena spetsnackiga yxtypen förekommer i 9 fynd från Jylland, 8 från Fyen, 5 från Falster och 16 från Sjælland, representeras den tre- och fyrsidiga spetsnackiga yxan af respektive 1 + 10 fynd från Jylland, 0 + 6 fynd från Fyen, 1 + 9 fynd från Falster och ej mindre än 38 + 22 fynd från Sjælland¹. Öfriga danska fynd af ifrågavarande art äro ej närmare lokaliserade. Tilläggas bör, att samtliga i danska Nationalmuseet förvarade yxor från yngre stenålderns första period (således äfven de som sakna fyndort), d. v. s. inemot 275 st., till antalet betydligt understiga de i

¹ Denna beräkning har på förf:s begäran verkställts af amanuensen F. Hansen.

Historiska museet befintliga skånska flintyxorna från samma periods senare del, d. v. s. de som representera öfvergångsformerna mellan den rena spetsnackiga och den jämbreda tunnackiga yxan och hvilka uppgå till öfver 325.

Ofvan anförda statistiska uppgifter gifva vid handen, att den yngre stenålderns första period haft kortast utsträckning i Jylland, längre på Sjælland, och längst i Skåne. Det förefaller sålunda sannolikt att dösarna kommit till Jylland så tidigt, att den spetsnackiga yxan där ej hunnit långt i sin utveckling mot den fyrsidiga. Det fåtal öfvergångsyxor af sistnämnda slag, som där påträffats, kunna måhända rent af vara blandningsformer, uppkomna genom importerade döstidsyxors inverkan på den inhemska fabrikationen af spetsnackiga yxor. Själfklart är, att det tagit längre tid för det nya grafskicket att komma till öarna än till Jylland¹, och resultatet häraf blir på dessa öar en längre första period och en utveckling af den spetsnackiga, i genomskärning spetsovala yxan till en spetsnackig i genomskärning subrektangulär. Lika naturligt är, att det måste tagit ännu längre tid, innan dösen kom till användning i Skåne, och däraf följer en ännu längre första period här än på Sjælland. Det är denna långa period, som afspeglar sig i de skånska yxornas utveckling. Ur den spetsnackiga i genomskärning spetsovala yxan uppkommer den spetsnackiga i genomskärning subrektangulära och ur denna den tunnackiga uppåt starkt afsmalnande subrektangulära yxa, som gradvis öfvergår i döstidens tunnackiga jämbreda yxtyp.

Ofvanämnda faktum tyder på, att förbindelsen sjöledes ej varit alltför liflig i Sydskandinavien vid denna tid. Det förefaller tvärtom sannolikt att man här i Skåne ännu något århundrade efter dösarnas första uppträdande i Danmark fortfarande använde sig af det gamla grafskicket. Att den rent kulturella beröringen länderna emellan under denna del af stenåldern ej varit så betydande och att utvecklingen ej gått så snabbt, som man stundom varit frestad att antaga, tyckes bekräftas af förhållan-

¹ Jmfr Müller, Vendsyssel-studier II, Aarb. f. nord. Oldk. 1911, s. 301.

dena inom Sverige. Dösar förekomma sålunda endast i Skåne, Halland och Bohuslän. Orsaken till att de ej finnas i det öfriga Sverige torde till en ej oväsentlig grad bero därpå, att dessa trakters innevånare ej kommit i närmare kontakt med de sydliga och västliga landskapen, förrän ifrågavarande graf-form redan blifvit omodern där. Under den följande tiden, gånggriftstiden, har visserligen Västergötland knutits intimt till megalitkulturen, men så blir fallet beträffande det öfriga Sverige först under hällkisttiden. Härvid bör gifvetvis framhållas, att de egentliga gånggrifterna endast uppträda under gånggriftstidens förra del omedelbart efter dösarna — förhållandena i Västergötland, med den speciella utvecklingen af gånggrifterna därstädes, strida ej mot detta antagande — och att tiden för byggandet af dessa båda former af megalitgrafvar torde varit kortare, än man tidigare tänkt sig. Tilläggas bör emellertid att obefintligheten af dösar och gånggrifter i större delen af Sverige icke torde ha sin grund endast i dåliga förbindelser med dessa trakter. Megalitgrafvarna sammanhånga intimt med åkerbruket och den fasta bebyggelsen. Ett nomadiserande jägarfolk kan ej känna sig tilltaladt af tanken på fasta monument, äfven om dessa endast skulle gälla de döda. Denna omständighet, i förening med den förut omnämnda bristande direkta beröringen mellan de båda kulturernas bärare, kan hafva bidragit till, att de äldre megalitgrafvarna kommit till användning endast i begränsade delar af Sverige. Att dösens följeslagare, den tunnackiga yxan, lättare och fortare eröfrat mark än de stora stengrafvarna, är själfklart. Medan den förras uppträdande var ett naturligt resultat af byteshandel eller strider gränsborna emellan, måste de senare med nödvändighet förutsätta ett intimare kulturutbyte mellan stammarna.

Då af det föregående framgått, att man i Skåne kan påvisa en första period af yngre stenåldern med betydligt längre varaktighet än i den nordiska flintkulturens egentliga hemort, Danmark, så uppställer sig helt naturligt frågan, om man i det öfriga Sverige kan iakttaga en liknande första period af betydande temporär utsträckning. Svaret blir obetingadt ja. Denna första period betecknas visserligen icke af ett mycket stort antal spetsnackiga yxor af flinta, men orsaken härtill ligger helt enkelt däruti, att flintan i dessa trakter, utom i de

västra kustlandskapen, hvilkas kultur sammanhänger med Skånes, endast förekommer som importvara. Detta motsvarande skede kännetecknas i stället genom uppträdandet af grönstensyxor af särskildt den typ, som kallas trindyxor¹. Den stora

¹ Beträffande grönstensmaterialet öfverhufvud taget kan man på grundval af de slutna fynden göra den iakttagelsen, att, medan de fåtaliga grönstensyxorna i Danmark tyckas vara till typen helt samtida med flintyxorna, så är detta icke förhållandet i Sverige. I de båda slutna fynd i danska Nationalmuseet, där yxor af flinta och grönsten förekomma blandade, äro typerna fullt samtida. Ett af dessa innehåller 17 tunnackiga yxor, hvaraf två grönstensyxor (den ena med hål vid banen), alla af relativt tidig typ; det andra innehåller 7 relativt sena, tunnackiga yxor af flinta och grönsten.

Redan i Skåne påträffas tunnackiga grönstensyxor med hål vid banen i gånggrifter. Grönstensmaterialet här tyckes sålunda till typen vara något efter sin tid. I det öfriga, flintfattiga Sverige, där grönstensmaterialet har en helt annan betydelse än i flinttrakterna, är detta förhållande ännu mera utprägladt.

Under äldre stenåldern är tekniken vid förfärdigandet af grönstensyxor helt likartad flintyختهkniken. Utformandet af yxan sker medelst slag; det finnes sålunda en kärnyxa af grönsten (t. ex. Lihultstypen m. fl.) liksom en af flinta. Därtill kommer, mot periodens slut, en likaledes genom tillslagning förfärdigad, ganska omsorgsfullt slipad grönstensyxa (t. ex. Limhamnstypen).

Om man således under äldre stenåldern kan iakttaga en enhetlig teknik inom såväl flint- som grönstensområdet, så tyckes den förbindelse, som man gärna vill anse vara grunden härtill, hafva afstannat under äldre stenålderns början. Medan på flintområdet ur kärnyxan regelrätt utvecklas de yngre yxformerna, alla genom tillslagning enligt vedertaget bruk, så aflöses å grönstensområdet den knackade yxan af en bultad yxa, som på grund af sin nästan cirkelrunda genomskärning fått namnet trindyxa. Det förefaller ganska sannolikt att den helt olikartade, själfständiga teknik, som framträder å nämnda yxtyp, ej uteslutande beror på det olika materialet, utan äfven sammanhänger med och bottnar i en bristande förbindelse mellan grönstensfolket och flintfolket, mellan jordbrukare och jägare, olika stammar af samma folk, hvilkas skiljaktiga vanor betingats af de olika förhållanden, under hvilka de lefvat. Att trindyxans tillblifvelse ägt rum utanför det egentliga flintområdet i Skåne, därom vittnar bäst det faktum, att af dylika yxor med cirkelrund genomskärning finnas på Historiska museet med dess tiotusental af stenåldersredskap, hvaraf de allra flesta äro yxor, endast ett 50-tal, och en del af dessa äro hålslipade. Redan under andra perioden minskas emellertid denna isolering mellan de båda kulturerna, och de följande grönstensformerna kopieras noga efter motsvarande flintyxformer.

Härtill ansluter sig i allo den omständigheten, att det i danska Nationalmuseet förvarade materialet af verkliga trindyxor till antalet högst obetydligt öfverstiger det i Historiska museet befintliga.

mängd af dylika redskap, som påträffats, vittnar bäst om periodens långvarighet. Man får emellertid ej glömma, att slutet af denna första period i t. ex. Uppland alldeles icke sammanfaller med slutet af samma period i Skåne och än mindre med motsvarande period i Danmark. Det är mycket möjligt att den tunnackiga yxformen icke nått förstnämnda landskap förrän mot midten eller slutet af döstiden i Danmark.

Vid ytterligare skärskådande af det danska material, som Müller offentliggjort 1886, visar det sig, att de ojämförligt flesta fynden af yxor härröra från yngre stenålderns andra period (38), medan endast ett mindre antal (18) kunna påvisas från tredje och fjärde perioden tillsammans. Af den ungefärliga beräkning af votivfynd, som förf. i år verkställt, framgår, att danska Nationalmuseet numera äger omkring 77 dylika fynd af flintyxor från andra perioden, 42 från tredje, 7, som stå på gränsen mellan tredje och fjärde perioden, och endast 9 säkra fynd från fjärde perioden. Granskar man det i Historiska museet förvarade skånska materialet, finner man ett liknande förhållande. Från yngre stenålderns första period (hvilken i Köpenhamn ej representeras af något slutet fynd) härrör öfver ett dussin fynd af yxor, från andra perioden 18, från tredje perioden 13, från tredje eller fjärde perioden 3 och från fjärde perioden högst 6 fynd af flintyxor.

Ännu tydligare framträder detta förhållande bland de till ett antal af inemot 70 uppgående votivfynd, hvilka exponeras i Statens historiska museum. Mot 22 å 23 fynd af flintyxor från de tre första perioderna (hvaraf 7 från Skåne) svarar intet enda dylikt fynd från fjärde perioden. Att man likväl ej upphört att offra under hällkisttiden visar det faktum, att antalet votivfynd från ifrågavarande period uppgår till ej mindre än 40, en siffra som vida öfverstiger motsvarande antal från stenålderns alla äldre perioder. Dessa 40 fynd innehålla dolkar, skrapor, sågar o. d. Dock förekomma i 3 utaf dessa fynd äfven enkla skafthålsyxor ($2\frac{1}{2}$ st.), medan sågar ingå i ej mindre än 35 (3 af dessa härröra från Skåne).

Äfven bland de i Lund förvarade skånska fynden från fjärde perioden dominera sågarna. De förekomma nämligen i ej mindre än 17 fynd (20, om de tre i Stockholm befintliga

fynden medräknas) eller i ungefär hälften af alla dithörande fynd från ifrågavarande period. Och i danska Nationalmuseet, där endast några få (9) flintyxfynd finnas från nämnda period. Uppgå fynden med flintsågar till ej mindre än 45. I de allra flesta fallen äro dessa sågar ej blandade med annat fyndmaterial.

Detta ytterst ringa antal flintyxfynd från hällkisttiden beror, såsom ofvan visats, ej därpå, att man slutat med offringen, ty dolkar, skrapor och framför allt sågar¹ påträffas massvis bland votivfynden såväl i Sverige som i Danmark; det är således endast yxor, som man nästan upphört att offra.

Visserligen kan, såsom redan framhållits, disproportionen ifråga om yxfyndens fördelning på de olika perioderna i någon mån sammanhänga därmed, att de stora yxorna, hvilka tillhöra förra delen af yngre stenåldern, lättare ådragit sig finnaröns uppmärksamhet än de därpå följande af mindre typ. Att denna omständighet icke spelat någon som helst afgörande roll visa emellertid de många fynden af smärre redskap, t. ex. sågar och skrapor, från stenålderns slut. Om man jämför innehållet i votivfynden med graffynden under motsvarande tidsskede, således hällkisttiden, så finner man, att samma förhållande gör sig gällande där ifråga om flintyxornas förekomst (äfven skafthålsyxorna äro mindre vanliga). Det hufvudsakliga grafgodset under hällkisttiden utgöres sålunda af dolkar, spjutspetsar, hängsmycken, nålar o. d., men icke af yxor. Dessa förekomma mera undantagsvis, särskildt gäller detta flintyxorna.

Det förefaller onekligen ganska märkligt, att yxan, som man anser vara sol- och åskgudens symbol, redan vid midten af gånggriftstiden i votivfynden stundom aflöses af andra vapen t. ex. mejslar, pil- och spjutspetsar. Under första delen af den därpå följande perioden, hällkisttiden, blir detta förhållande helt vanligt, och mot slutet af stenåldern tyckes yxan fullständigt ha försvunnit ur de ifrågavarande fynden. Det är dolkar, skrapor och framför allt sågar, som efterträdt densamma.

Orsaken till denna förändring af innehållet i votivfynden kan icke ligga i bristande vördnad mot den anropade gudom-

---

¹ Egendomligt nog har man endast vid ett tillfälle påträffat en såg som grafgoods (jmf. Aarb. f. nord. Oldkyndighed, 1910, s. 200).

ligheten i så måtto, att den offrande skulle vid gåfvans nedläggande hufvudsakligen tagit hänsyn till hvilka redskap som voro minst dyrbara eller lättast att förfärdiga. Ett dylikt motiv vore väl tänkbart beträffande de skrapor, som ej sällan påträffas i de yngsta hithörande fynden. De allra vanligaste föremålen i dessa fynd äro emellertid icke skrapor, utan dolkar och sågar, hvilka otvifvelaktigt varit svårare att tillforma än de samtidiga yxorna. Skälet till dessas försvinnande ur votivfynden torde därför ej böra tolkas som något försök från den offrandes sida att med en så billig gåfva som möjligt tillfredsställa den gudamakt, hvars ynnest han önskade vinna.

En möjlig förklaring på fenomenet ifråga skulle däremot kunna vara, att flintyxorna till mycket stor del utträngts utaf yxor af metall och att de förra, som på grund däraf torde degraderats till arbetsredskap, ansågos olämpliga att använda vid offring. Härmed sammanhänger måhända det faktum, att dessa flintyxor med utsvängd egg icke räknas till de vanligaste yxtyperna¹.

Användandet af metallyxor, hvilka genom sin ringa storlek redan åstadkommit, att flintyxorna så småningom, alltifrån gånggriftstidens midt, nedbragts till små dimensioner och till former, hvilka måste betraktas som mycket opraktiska, då de tillämpas på stenmaterial i stället för på metall, har sålunda sannolikt medfört, att flintyxorna blifvit mindre moderna. Detta

---

¹ Dithörande yxor i danska Nationalmuseet uppgå sålunda till mindre än 350 st. (med detta antal stämmer ganska väl att de med skafthål försedda stenyxorna äro omkr. 375). Att motsvarande antal i Historiska museet är något större kan måhända bero därpå, att bronsåldern som helhet börjat något senare i Skåne än i Danmark och att kopparvapnen på grund af rikligare metalltillförsel till det senare landet med dess utomordentligt rika fyndigheter af bärnsten (det, som man antager, gängse bytesmaterialet) voro vanligare där än i Skåne. Denna tidsskillnad ifråga om bronsålderns början i Danmark och Skåne kan visserligen ej vara afsevärd, ty Montelius har, med stöd af just skånska fynd (från Skifarp och Fjälkinge), visat, att bronsålderns första period här måste betraktas såsom i det allra närmaste samtidig med motsvarande period i t. ex. Italien och på Brittiska öarna. Differensen mellan antalet danska och skånska stenyxor af ifrågavarande slag torde emellertid kunna bero på den längre tid, som kan hafva förflutit, innan metallkulturen hunnit helt uttränga stenåldersmaterialet ur det inre af provinsen. Det förefaller sålunda ej osannolikt, att just metallkulturen bidragit till, att flintyxorna med starkt utsvängd egg sällan påträffas bland de slutna fynden.

kan ha varit orsaken till, att de, såväl i de yngre markgrafvarna som i hällkistorna, börjat ersättas af flintdolkar, spjutspetsar, nålbrynen eller, mera sällan, skafthålsyxor af sten. Att å andra sidan kopparyxor icke nedlagts i grafvarna eller i votivgåfvorna berodde gifvetvis på den svåråtkomliga metallens dyrbarhet (blefvo de utslitna eller på annat sätt oanvändbara, så götos de helt enkelt om).

- Det torde ej vara uteslutet, att just ofvan anförda förhållanden medverkat till, att votivfynden under stenålderns sista tid ändra karaktär och att åtminstone de mera förmögna och välsituerade bland befolkningen — och det var väl dessa som hufvudsakligen offrade såväl i de stora hällkistorna (där säkerligen fattigt folk aldrig jordades) som i mark och mosse — hvilka sannolikt använde yxor af koppar i stället för flinta, ej lämnade från sig dessa nästan oersättliga vapen, utan i stället de billigare dolkarna, skraporna och sågarna, hvilka båda senare kategorier i stort antal anträffas bland votivskänkerna. Ett dylikt antagande tyckes bekräftas af den omständigheten, att, medan metallyxor från bronsålderns första period aldrig upptagits i grafvarna (sannolikt böra till nämnda period hänföras vissa markgrafvar, hvilka innehålla spjutspetsar eller dolkar af flinta af mycket sen typ), så äro de ganska vanliga i grafvarna från andra perioden. Visserligen hafva votivfynd med yxor påträffats, hvilka tillhöra bronsålderns tidigaste skede, men först under andra perioden bli metallyxorna relativt allmänna i såväl votiv- som graffynden, ett förhållande, som ytterst torde bero därpå, att metallen först då blifvit lättare tillgänglig.

En annan och säkerligen viktigare medverkande orsak till yxornas försvinnande ur fynden torde emellertid ligga i den omständigheten, att yxan, som vapen betraktad, så småningom fått mindre värde. Det mera barbariska huggvapnet, som under stenålderns tidigare skeden varit så godt som allenahärskande, har således börjat utträngas af stick- och kastvapnet, dolken och spjutet. Att så åtminstone i någon mån verkligen varit fallet visas bäst däraf, att i skelettgrafvarna från den äldre bronsåldern, där de olika redskapen förfärdigats af likvärdigt material, bronsen, äro dolken och svärdet betydligt vanligare än yxan.

Ofvan anförda teorier om metallkulturens inverkan på votivfyndsmaterialet och om orsaken till stötvapnens uppträdande

i detta på bekostnad af det gängse huggvapnet, yxan, äga likväl icke förmågan att tillfyllest förklara, hvarför såväl yxor som stötvapen mot stenålderns slut blifva mer och mer sällsynta i offerfynden, medan rena arbetsredskap, framför allt sågar och skrapor, intaga stridsvapnens plats. Ett mera tillfredsställande svar på ifrågavarande spørgsmål torde en annan hypotes erbjuda.

Det folk, som under äldre stenåldern invandrade till Sverige, var ett jägar- och krigarfolk. Sina krigiska, nomadiserande vanor bibehöll det ända till åkerbrukskulturens genombrott. Det genom den nya kulturen ändrade lefnadssättet medförde ett fastare samhällsskick och bidrog till mildrande af sederna. Sannolikt torde vara, att befolkningen redan tidigt dyrkade vissa gudamakter, såsom sol- och åskgudar¹. Nära till hands ligger antagandet, att åskans gud samtidigt tillbads såsom krigets behärskare². Måhända böra de gåfvor, hvilka nedlades i mark och mosse, betraktas som offer åt denne stridens gud, och det ligger i sakens natur, att dylika offergåfvor bestodo af vapen och ej af simpla arbetsredskap. Till en början var det uteslutande yxor, som användes vid offringar, men allt efter som dessa mera barbariska stridsvapen i samband med den stigande kulturen blefvo mindre moderna, ersattes de af spjut och dolkar, hvilka mot stenålderns slut blefvo mer och mer vanliga. Till förändringen ifråga medverkade måhända äfven den omständigheten, att de samtidigt gängse kopparyxorna voro allt för oersättliga för att bortskänkas, äfven om det vore åt en

¹ En dylik uppfattning häfdas af flera forskare på det religionshistoriska området. jmf. t. ex. BERNHARD SALINS framställning i *Uppland*, utg. af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala, 1901, s. 217 och Montelius, *Stenåldern*, i *Sveriges historia*. I s. 49; däremot anser BLINKENBERG, *Tordenväbenet i danske oldtidsfund*, i *Festskrift til H. F. Feilberg*, Kbh 1911, s. 66, att åskguden icke dyrkats i Danmark under sten- och bronsåldern.

Otvifvelaktigt är väl, att offren under början af stenåldern, såsom alltid inom primitiva religioner, hemburos åt en opersonlig gud, men på grund af de till sitt innehåll likartade, under årtusenden systematiskt fortlöpande offringsfenomenen, förefaller det likväl sannolikt, att man, redan under ifrågavarande tidiga kulturperiod, snart nog höjt sig från nämnda ståndpunkt och börjat dyrka personliga gudar.

² Jmf. Montelius, *Solguden och hans dyrkan*, i *Nordisk tidskrift*, Sthlm 1911, s. 23.

gud. Det är först vid midten af gånggriftstiden som votivmaterialiet sålunda börjar skifta karaktär. Under den därpå följande perioden, hällkisttiden, inträder emellertid den ännu märkligare förändring af votivfyndens innehåll, hvilken kännetecknas däraf, att de hittills i fynden vanliga stridsvapnen efterträdas af hvardagliga arbetsredskap såsom sågar och skrapor. Dessa förekomma snart i sådan myckenhet, att de nästan bli allena-härskande i votivgåfvorna. En dylik rubbning af urgammal sed kan ej hafva skett af en slump. Det synes förf., som om den enklaste förklaringen på detta fenomen skulle lämnas af följande hypotes.

Redan under slutet af äldre stenåldern tyckes man här i Norden hafva ägt någon kännedom om åkerbruket, men en mera betydande utveckling nådde detta först under megalit-grafvarnas tid. Dessa fasta grafmonument vittna ovedersägligen om den stabiliserade bebyggelse, som medföljer ett systematiskt brukande af jorden. Under stenålderns sista period, hällkisttiden, ägnade sig säkerligen en stor del af Sveriges befolkning åt denna näringsgren. Med det öfverhandtagande åkerbruket fingo innevånarna modifiera sina tidigare nomadiserande vanor. I samma mån som man blef beroende af jordens skördar och boskapens afkastning, drogs en betydande del af folket ifrån sina tidigare krigiska sysselsättningar. Så småningom hade väl den tanken vunnit insteg, att årsväxten reglerades genom en fruktbarhetens gud, af hvilken man var i hög grad beroende.

Om denna fruktbarhetens gud skulle anropas, kunde det knappast ske genom offer af stridsvapen. Det låg säkerligen betydligt närmare till hands att söka vinna hans bevågenhet genom offring af sådana redskap, som symboliserade fredliga sysselsättningar. Synnerligen lämpliga för ett dylikt ändamål torde, tyckes det, skäror hafva varit, och i ett par fall äro sådana påträffade i skånska votivfynd¹. Men äfven de öfriga i sena votivfynd ofta förekommande redskap, medelst hvilka man bearbetade jordens produkter, såsom skrapor, sågar, knifvar o. d., borde ansetts lämpliga att tillfredsställa denna gudamakt.

¹ Måhända bör likaledes dit hänföras den handkvarn, inv.-nr 17434 a—b, som hittats i Krogshult, Grefvies sn, Bjäre hd omsorgsfullt nedlagd vid en bäck med kvarnen täckande löparen.

Det kan synas, som om en dyrkan af två olika gudomligheter, krigets och fruktbarhetens, skulle resulterat i två fullständigt skilda votivgrupper, den ena bestående af vapen och den andra af arbetsredskap. Så är också i stort sedt fallet. Att det likväl existerar fynd, i hvilka vapen och redskap äro blandade, behöfver ej strida mot nämnda teori. Ty det låter mycket väl tänka sig, att detta fåtal blandade fynd härrör af en önskan att samtidigt tillfredsställa båda dessa gudamakter. Redan i fynden från gånggriftstidens midt kan en dylik blandning skönjas, och betydligt oftare låter detta sig göra i fynden från hällkisttiden. De votivfynd, hvilka bestå af enbart skrapor eller enbart sågar eller båda dessa redskap i förening, torde emellertid vara de yngsta och representera sannolikt den tid, då åkerbruket hunnit längst i utveckling.

Medan således de stridbara stammarna under äldre stenåldern och under yngre stenålderns första perioder så godt som uteslutande använde yxan vid sina offer till, såsom man skulle vilja antaga, åskans och krigets gud, så tyckas dessa vapenoffer under senare hälften af gånggriftstiden och under hällkisttiden hafva delvis ändrat karaktär; yxorna utbytas sålunda i många fall mot spjut och dolkar. Orsaken härtill kan måhända delvis ligga i den omständigheten, att de metallyxor, som började ersätta stenyxorna, voro alltför dyrbara att offras, men framför allt däruti, att yxan alltmera börjar reduceras till arbetsredskap, medan stötvapnen ensamma representera de verkliga stridsverktygen. Det visar sig emellertid äfven, att dessa vapenfynd så småningom aftaga i antal, så att de mot stenålderns slut endast utgöra en bråkdel af alla kända votivfynd. Man skulle gärna vilja tänka sig, att skälet härtill varit en mer eller mindre konstant minskning af striderna stammarna emellan, en minskning som ytterst beror på åkerbruket och den fasta, ordnade bebyggelsen. Härigenom reduceras krigarkasten själfmant i omfång och betydelse. Denna reduktion framträder tydligast däruti, att de till krigsguden nedlagda vapenoffren aftaga i antal, medan däremot dyrkan af fruktbarhetens gudomlighet mer och mer tilltager och yttrar sig i votivskänker

af föremål, hvilka representera det dagliga arbetet för familjens uppehälle och utkomst.

Dessa båda jämsides fortlöpande grupper af votivfynd, vapen åt stridsguden och arbetsredskap åt fruktbarhetens gudomlighet, kunna i viss mån urskiljas äfven under den följande kulturperioden, bronsåldern. Krigets gud åkallas fortfarande genom vapenoffer, medan de fredliga värfvens gudom hyllas genom nedläggandet af sågar, kärl och framför allt smycken af skilda slag.

Antagandet af en dylik teori medför en tillfredställande lösning af de problem, hvilka sammanhånga med förändringen af votivfyndens karaktär under den yngre stenålderns senare del.

Fig. 101. Skala nära $\frac{1}{6}$.

EN OFFERPLATS FRÅN STENÅLDERN

AF

FOLKE HANSEN

Det torde varit ett allmänt bruk under yngre stenåldern att offra åt de afidnes andar och åt gudarna. Vid grafsättningen fick den döde med sig en utrustning af vapen, smycken och kärl för ett fortsatt lif på andra sidan grafven: för att vinna den strid, i hvilken han stupat, för att fortsätta de goda dagar, som blefvo honom för få här på jorden eller dylikt.

Men icke enbart vid grafläggningen hedrade man den döde med gåfvor. Helt säkert ha vänner och släktingar långt efter den afidnes hädanfärd offrat skänker åt honom, vare sig detta skett i grafvarna eller å annan plats. Vid undersökningen af en hällkista i Lilla Bedinge sommaren 1917 anträffade jag ända uppe i kistans öfversta skikt, strax under ena takhällen, en i många stycken söndertryckt bronsåldersurna. Då grafven i öfrigt innehöll tre obrända lik från slutet af stenåldern jämte en dolk och ett skifferbryne, men inga senare begrafningar, så antyder detta fynd af en bronsåldersurna utan ben eller andra fornsaker, att man flera århundraden efter sista grafläggningen genom fortsatt offring ännu bevarade minnet af grafven och de personer, som där hvilade.

På offer tyda äfven de fynd af två eller flera fornsaker, som ofta anträffats i vårt land under en jordfast sten, å flata marken e. d.; dessa fynd bestå som bekant af stridsvapen: yxor, dolkar och spjutspetsar, samt äfven af andra redskapsformer t. ex. sågar, mejslar, men aldrig af egentliga smyckesaker. Såsom O. Rydbeck i sin ofvan publicerade studie »Slutna mark- och mossfynd från stenåldern» framhåller, förvaras i Lunds universitets historiska museum mer än ett nittiototal slutna fynd från mark och

mosse, och många andra finnas i våra öfriga museer, först och främst i Statens historiska museum, eller ute i bygderna hos privatsamlare. Dylika slutna fynd, som ej sällan anträffas i torfmossar eller i obygder, torde varit offrade åt gudarna; men uteslutet är väl ej, att dessa saker i vissa fall nedlagts som skänker åt de aflidnes andar, särskildt åt sådana män, som stupat långt borta från hemorten och som man ej fått tillfälle att jorda hemma.

Vissa af våra stora megalitgrafvar torde varit heliga platser — tempel —, där man vissa tider på året firade fäster och där man offrade; särskildt en skånsk graf förtjänar att nämnas såsom en dylik »stenåldersfolkets offerplats», nämligen Stora Kungsdösen i Östra Torps socken, Vemmenhögs härad.

Innan jag lämnar en summarisk framställning af de faktorer, som bidraga till konstaterandet af Kungsdösens egenskap af offerplats, skall jag lämna en kort redogörelse för min undersökning af grafven samt beskrifva de därvid funna fornsakerna, hvilka nu förvaras i Lunds universitets historiska museum under inv.-n:r 19670.

Kungsdösen är icke någon dös utan en dubbelgånggrift, hvars ena kammare är sex-, den andra sju sidig. Grafkamrarna äro omgifna af en och samma kulle och deras gångar äro vid mynningen förbundna med hvarandra genom tvenne större stenar, hvilkas öfre ytor äro i jämnhöjd med sidohällarnas; kamrarnas och gångarnas sidohällar äro lika höga. Hvarje kammare torde haft minst två takstenar; detsamma torde varit fallet med gångarna. Sidohällarna, af hvilka flera äro klufna, vända den slätaste ytan inåt. Grafkamrarnas inre höjd är 1,3—1,4 m. Gångarna öppna sig åt söder med några få graders afvikning åt öster.

Såväl grafkamrarna som den del af kullen, hvilken låg söder om dessa, undersöktes. Profilen i denna del af kullen var följande: 1) grästorflager 20 cm, 2) relativt stenfritt jordlager 15 cm, 3) kompakt stenlager 20 cm, 4) orörd alf. Först borttogs grästorflagret; detta befanns ej innehålla några krukbitar eller andra fornsaker. Samma var förhållandet med det därunder liggande relativt stenfria lagret. Men just i öfvergången mellan detta senare och det kompakta stenlagret började krukbitar och fornsaker att anträffas. I stenlagret, som innehöll

helt ringa jord, hittades flera tusen krukskärfvor. Inom rutor af en fjärdedels kvm kunde ett par hundra bitar anträffas.

En fråga af största intresse är, huruvida man får anse, att detta kompakta »krukförande» stenlager bildats under stenåldern eller först i senare tid, och då närmast vid någon förut gjord undersökning.

Stenlagret hvilade direkt på den orörda alfven. Eftersom sidohällarnas undre yta just befann sig i jämnhöjd med detta lager, får man förutsätta, att alfvens öfversta skikt varit den mark, hvarå grafvarna byggts. Stenlagret hade vidare en maktighet af cirka 20 cm. och var skarpt begränsadt till området framför ingångarna. Man får vidare förutsätta, att kullen, som aldrig sträckt sig högre än sidohällarnas öfre yta, tillkommit redan under stenåldern. Man kan då med rätta fråga sig, hvarför man vid den förmenta undersökningen skulle gräft sig ned till den orörda alfven framför ingångarna och där placerat detta rika lager af krukskärfvor?

I själfva grafkamrarna hittades inga fornsaker med undantag af några få krukbitar i ena gångens bottenlager samt delar af en flintmejsel i västra kammaren. Grafvarna ha sålunda beröfvats sitt innehåll, och, om detta skett i sen tid, torde sakerna ej varit att finna i det kompakta stenlagret. Man får därför antaga, att det fornsaksförande lagret bildats redan under stenåldern.

Ännu återstå ett par intressanta förhållanden att omnämna. Ägaren af Kungsdösen, landtbrukaren Evert Nilsson, har någon gång under de senaste åren uppgräft å södra sidan af grafkullen, tvärs öfver denna, en 1,6 m bred zon, satt af större och mindre stenar. Detta »stengolf» låg cirka 20 cm under nuvarande markytan. Därvid hittades bland annat en urna, hvilken sönderslogs och förstördes. Våren 1914 anträffade ägaren ännu en stensättning, helt liten, af knappt en m:s diameter; äfven denna uppbröts utan att närmare undersökas.

För att konstatera, huruvida det fanns flera stensättningar utanför grafkullen, företog förf. en del gräfningar å södra sidan af grafvarna. Som väntadt var hittades ännu en mindre stensättning, satt af ett tjugotal stenar. I midten funnos några större. I denna stensättning påträffades två söndriga gånggriftsyxor (fig. 17—18) och en del ornerade krukbitar men inga

rester af vare sig ben, aska eller kol. Allt låg på ett djup af ungefär 30 cm. Huruvida stensättningen haft något samband med grafkullens stengolf är en fråga, till hvilken jag skall återkomma i det följande. Här vill jag endast tillägga, att

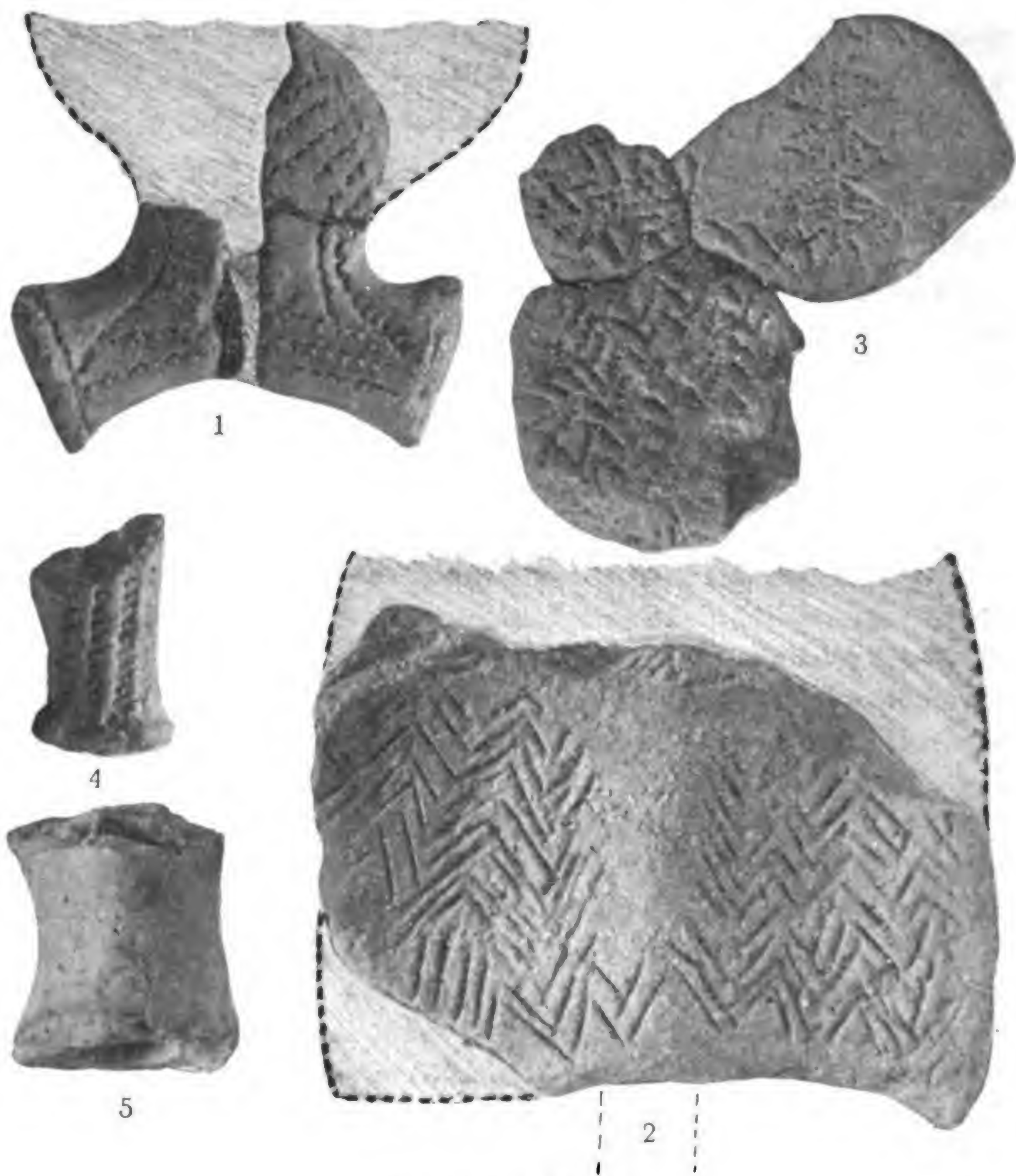

Fig. 1—5, skala $\frac{1}{2}$.

enligt muntlig berättelse skulle grafkullen för en mansålder sedan haft en dubbelt så stor radie som nu.

De i och i närheten af grafkullen anträffade fornsakerna äro följande:

1. Solsymbol (?) af lera funnen i sydöstra delen af kullen. Som fig. 1 visar, har den bestått af en rund eller oval skifva med tvenne cylindriska handtag. Handtagen och skifvan ha varit ornerade med små, bågformiga ornament: handtagens ändplattor med en koncentrisk, öfre ytan med tre parallella och skifvan själf med flera koncentriska rader dylika ornament. Från smalsidans midt har utgått ett djupt hål i »solsymbolens» längdriktning med en diameter af ungefär tio mm., af hvilket rester ännu äro bevarade. Baksidan är slät; godset är brunaktigt och väl brändt.

Ett liknande föremål afbildas af O. Montelius i hans arbete »Minnen från vår forntid» fig. 686 och benämnes af honom solsymbol. Äfven denna är funnen i en gånggrift, i Fjälkestads socken; den liknar den förra till formen men icke i fråga om ornamentiken. Dess öfre sida orneras med ett fyrekrigt hjul, solens symbol, och från detta utgår en krets släta trekanter — strålar — skilda åt af streckade fält. Äfven denna lerskifva har ett i längdriktningen gående hål, enligt Montelius afsedt för en stång, hvarmed skifvan hölls upprätt. Men dessutom finnes en i handtagens längdriktning gående, smal kanal, hvilken »solsymbolen» från Kungsdösen saknar.

Den af Montelius i fig. 757, ofvan anförda arbete, afbildade runda skifva, funnen i en gånggrift i Fjärestads socken, torde äfven tjänat samma ändamål som den förra, ehuru formen närmar sig de nedan beskrifna spadarnas.

Det finnes äfven i Nationalmuseum i Köpenhamn (A. 10973) en liknande rund skifva af lera, försedd med ett kort på längden genomborradt handtag. Skifvan är å öfre sidan ornerad med tolf koncentriska rader små, bågformiga ornament. Den cirkelrunda formen afviker från de öfriga danska skedarnas; dessa äro mer eller mindre ovala. Sannolikt är därför, att denna skifva liksom den från Fjärestad ej användts som sked utan snarare i samma syfte som solsymbolen.

2. Spade af lera (fig. 2). Tyvärr är endast spadens nedre del bevarad, till en längd af cirka 9,5 cm; bredden är 14,5 och största tjockleken 3,5 cm; godset är gråbrunt samt rätt väl brändt. Å smalsidan prydes spaden af tvenne parallella sicksacklinjer; å öfre ytan finnas tvenne fält med sicksacklinjer, åtskilda af en i spadens längdriktning gående upphöjd, oornerad

ås, men närmast smalsidan förenade med tvenne sickacklinjer. I spadens öfre — vänstra — hörn finnas rester af ett rundt ornament, bestående af tvenne koncentriska ringar, samt i spadens midt några otydliga ornament. Ornamentiken består af rena linjeornament, intryckta med en enkel stämpel. I midten, i spadens längdriktning, finnes ett 7 cm. djupt hål, som närmast smaländan har en diameter af cirka 1,4 cm.

3. Delar af en liknande spade af ljusbrun, välbränd lera. Nuvarande längd 12,3 cm., bredd 8,9 cm. och största tjocklek 3,4 cm. (fig. 3). Med all sannolikhet har äfven denna spade haft ett i längdriktningen gående skafthål; spår efter detta finnas ännu bevarade. Ornamentiken har liksom hos fig. 2 bestått af tvenne fält med olika mönster. Sålunda prydes ena hälften af sickacklinjer af rätt grofva kamintryck, under det att andra hälften har ett band af romboider i betydligt grundare kamteknik. Äfven torde en rand- eller kantörnering funnits, nederst till vänster. Skaftändans smalsida har ornerats med sickacklinjer, äfven dessa i kamteknik.

4. Tvenne handtag till lerskedar af någon annan typ än de förut nämnda spadarnas. Det ena (fig. 4) torde närmast varit likt fig. 61 Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1913 eller Müller »Ordning af Danmarks Oldsager» fig. 238; endast själfva handtaget är bevaradt. Framsidan är ornerad med fyra i längdriktningen gående parallella rader små, halfmånformiga intryck. Skaftändan är prydd med tvenne koncentriska ringar, bildade af liknande, intryckta ornament; handtagets längd är 5 cm.

Det andra handtaget (fig. 5) är oorneradt samt på längden genomborradt af en 1,3 cm. bred kanal. Yttre ändan är förvittrad, så att man ej kan afgöra, huruvida denna del varit ornerad, hvilket dock är föga troligt; längden uppgår till 5,5 cm.; godset är brunaktigt samt väl brändt.

5. Delar af minst fyra små lerskedar af olika form och ornamentik. Af den ena (fig. 6 a—b) återstå tre bitar, af hvilka de två höra ihop och bilda skedens främre del. Skeden har haft oval form samt är relativt tunn, föga mer än 1 cm. Ena halfvan har varit ornerad med ett längs kanten gående rutmönster, den andra med runda pinnintryck.

Mindre lersked (fig. 7) af oval form, fragmentarisk, rela-

tivt tunn samt ornerad med en koncentrisk rad radiära småstreck i gropteknik.

Af en tredje lersked af rund eller oval form återstå fem små bitar (fig. 8 a—c), ornerade med djupa, runda pinnintryck; tjockleken torde varit 1 cm.

En fjärde lersked (fig. 9) tyckes varit oornerad; af denna återstår endast ett mindre stycke; formen kan ej bestämmas.

Förutom de nu nämnda, fragmentariska skedarna finnas i fyndet ännu tvenne lerstycken, som med all sannolikhet äfven tillhört liknande skedar (fig. 10—11), den ena ornerad med ett

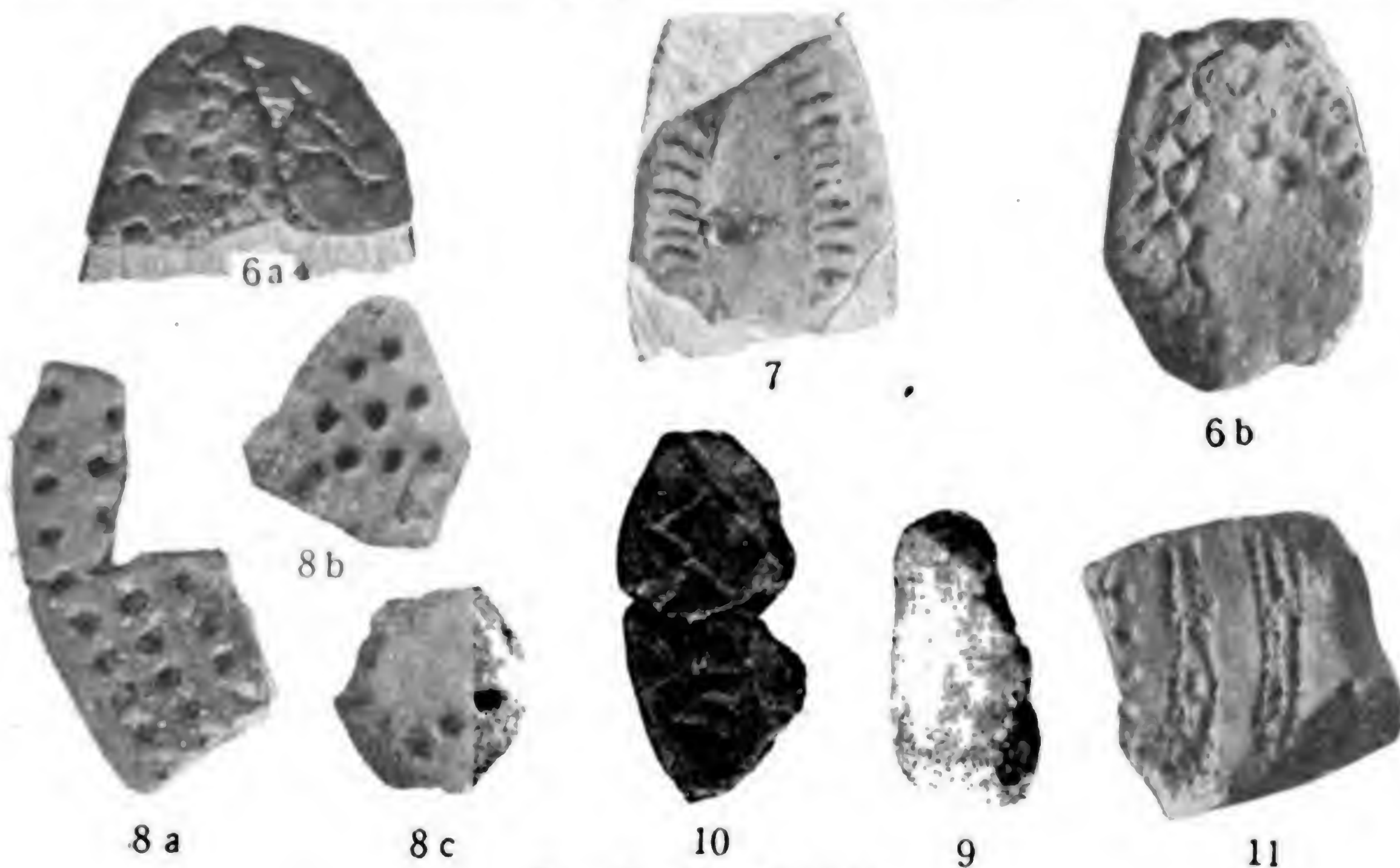

Fig. 6—11, skala $\frac{1}{2}$.

enkelt rutmönster, den andra med parallella band i kamteknik samt rader med små, trekantiga intryck.

Liknande lerskedar ha påträffats i danska gånggrifter. Sophus Müller afbildar en sådan i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1913, fig. 61, s. 285. Den är funnen i en gånggrift vid Over Jersdal. Dess utsmyckning består af koncentrisk rader små, bågformiga ornament, liknande dem å »solsymbolen» (fig. 1). Skeden har haft ett kort, på längden genomborradt handtag.

Ett par andra skedar i Nationalmuseum i Köpenhamn äro ornerade med liknande ornament; den ena — försedd med på längden genomborradt handtag — C. 1847, från Hornbæk, är

ornerad med koncentrisk rader, runda pinnintryck; midtpartiet af skeden är oorneradt; en andra sked, äfven denna med på längden genomborradt handtag, A. 11784 från Skjern, Ribe amt, är ornerad med på tvären af skedens längdriktning ställda rader af små, bågformiga element. — En sked utan handtag men med hål för träskäft har nästan cirkelrund form och är oornerad, 27552; fyndorten är okänd. I ett fynd med vacker, tidig gånggriftskeramik från en gånggrift i Varde socken, A. 19575, finnas delar af en annan lersked med på längden genomborradt handtag; å öfre sidan är skeden ornerad med parallellt ställda band, bestående af tvenne linjer, medan mellanrummet dememellan utfylles med vinkelformiga ornament, allt i grop-teknik. Slutligen har jag också antecknat delar af en lersked från Upperslev, Stram härad, ornerad med en eller två koncentrisk rader radiära småstreck, n:r 17946; formen är nästan cirkelrund.

6. Tvenne grönstensyxor med från breddsidorna genomborradt hål nära banen. I Lunds universitets historiska museum förvaras sedan några år tillbaka en vacker grönstensyxa med banen genomborrad af ett dubbelkoniskt hål (fig. 12), n:r 17535; yxan uppgifves vara funnen i omedelbar närhet af Stora Kungsdösen. Delar af en liknande yxa anträffade förf. invid nämnda graf; den låg i det på krukrester rika stenlagret, strax utanför den östra gångens mynning (fig. 13). Tyvärr är endast ett midtstycke med delar af hålet bevaradt.

Yxor med från breddsidan genomborradt, dubbelkoniskt hål torde ej haft någon praktisk användning utan varit kultföremål eller burits som amuletter. I Lunds museum finnas ett fyrtio-tal dylika yxor, af hvilka ungefär hälften äro bestämda till fyndorten. Det visar sig därvid, att största antalet anträffats i kusthäraderna: Ljunits, Vemmenhögs, Skytts och Harjagers — dessa på megalitgrafvar rika härad; emellertid förekomma de äfven inuti landet t. ex i Torna härad, där icke mindre än fem äro funna.

Särskildt intressant är det dubbelkoniska hålet, som alltid är borradt med en pinne, aldrig med rörben. Hålets yttre diameter är ovanligt stor — 20 till 30 mm. — under det att dess inre är påfallande liten, några få mm. Endast å en enda

yx — n:r 19018 f. från Skytts härad — har jag konstaterat slitmärken efter en snodd e. d. i hålets öfre kant.

Icke mindre än tio af yxorna ifråga ha endast påbörjadt

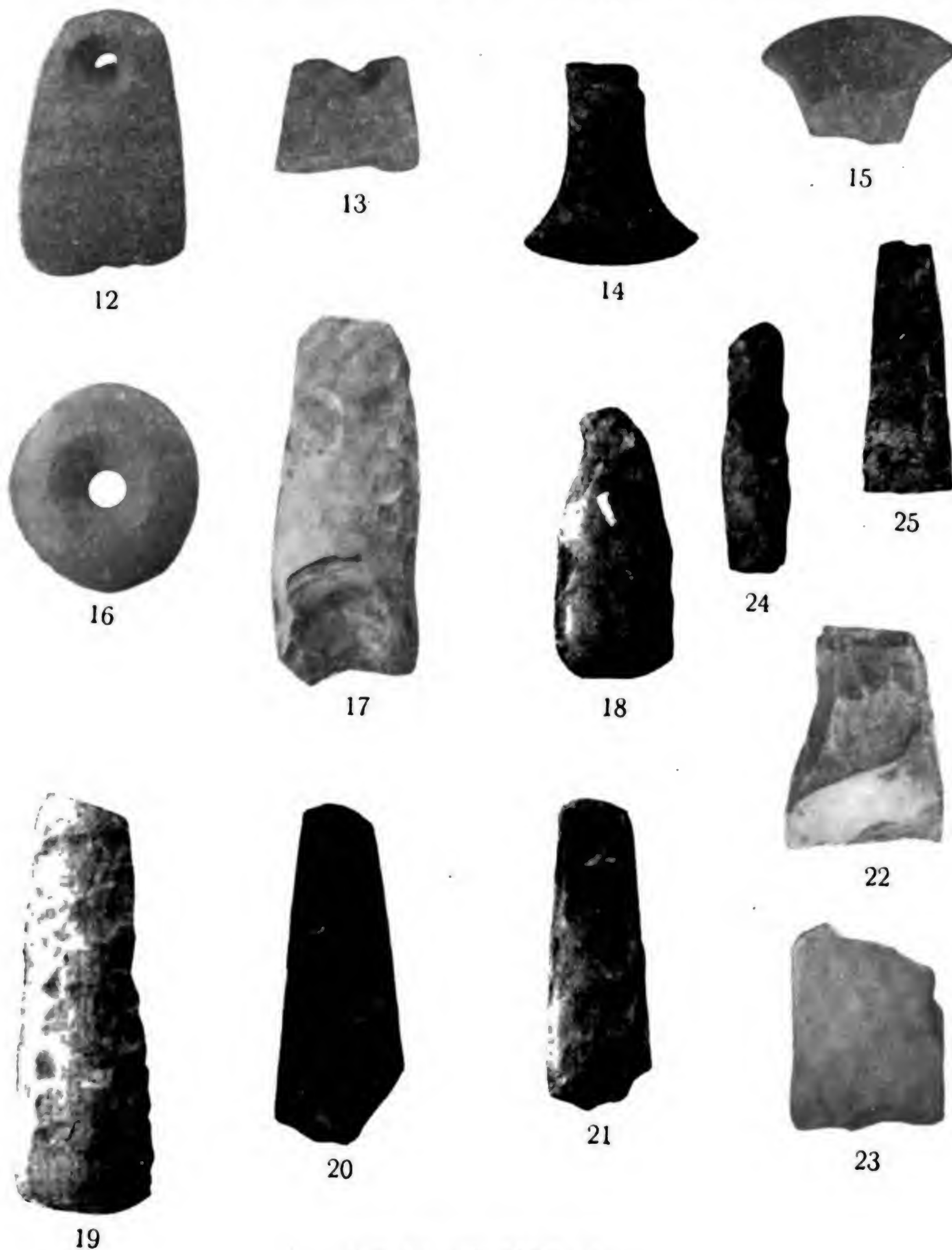

Fig. 12—25, skala $\frac{1}{3}$.

hål, de flesta från båda sidoytorna. Anmärkningsvärdt är också, att å tvenne af dessa yxor med påbörjadt hål är detta osymmetriskt beläget i ena kanten af yxan.

Äfven i Danmark förekomma fynd af grönstensyxor med från bredsiddorna genomborradt, dubbelkoniskt hål. I Nationalmuseum i Köpenhamn finnas omkring åttio dylika yxor af vanlig typ och mer än trettio af mera egendomlig form (fig. 26—32). Inga af dessa yxor äro, såvidt jag vet, funna i grafvar. Däremot härröra två från boplatserna vid Signalbacken nära Aalborg och Örumaa i Gimerup socken. Jag afbildar här (fig. 26—32) de vackraste formerna, hvilka alla tyckas vara opraktiska som arbetsverktyg och mera äro att likna vid stridsklubbor; ungefär två tredjedelar af dessa märkliga redskap ha nämligen klubbform.

Sannolikt är väl, att dessa yxor med hål från bredsiddorna varit kultyxor, som offrats åt gudarna. Om de varit stridsvapen, hade man väl knappast afbildat dem i bernsten; i ett danskt fynd förekommer en dylik yxa i naturlig storlek.

Äfven hålens osymmetriska läge — i minst fyra fall — och det stora antalet ofullbordade hål — ett dussintal af de enklare formerna samt nära en tredjedel af de ovanligare — stärker ingalunda en tidigare synlig teori, att hålen haft praktisk betydelse vid fasthållandet af skaftet, ty i ett dylikt fall hade knappast dessa hål i så stort antal blifvit ofullbordade; en så enkel sak, som att borra ett hål i en grönstensyxa torde näppeligen af ren tillfällighet afbrutits så pass ofta som nu är fallet. Att ifrågavarande yxor saknat praktisk betydelse bestyrkes äfven däraf, att t. ex. i Lunds museum finnes ett stort antal yxdelar, både bane- och eggdelar, med ånyo påbörjadt men ytterst sällan fullbordadt skafthål och detta ofta i yxbitar, som aldrig kunnat få någon användning som redskap.

Ett yxstycke utan skafthål uppfattade man ej som någon yxa: men genom att påbörja ett nytt skafthål ansåg man sig måhända ha uppfyllt all rättfärdighet och ansåg det nya föremålet godt nog till offer åt de dödas andar eller åt gudarna.

En annan fråga är, hvilken tid dessa yxor tillhöra. Oakadt flera af de enklare typerna ha tunnackig form, äro dock de flesta försedda med tjockackig bane; man får helt säkert förutsätta, att den i grönsten omsatta flintyxformen är något yngre än motsvarande i flinta. Det torde därför ej vara oberättigadt att hänföra åtminstone flertalet af dessa yxor till gång-

griftstidens förra del, hvilket förträffligt öfverensstämmer med Kungsdösens tidsställning i början af gånggriftstiden.

Två eller tre af de fyrtio yxorna i Lunds museum ha konkavslipade smalsidor samt en svag antydning till utsvängd egg. Montelius sammanställer dessa våra nordiska grönstensyxor med liknande yxformer i koppar från skilda delar af Europa och hänför dem sålunda till en tid, då kopparn redan började göra sitt inflytande gällande här i Norden, d. v. s. gånggriftstidens förra del¹.

7. Delar af två dubbeleggade grönstensyxor. Den ena biten hittades af förf. vid undersökningen af grafkullens södra del (fig. 14); den andra har inköpts från landtbrukaren Olof Kristoffersson och uppgifves vara funnen i kullens sydvästra utkant (fig. 15).

8. Fornsaker af flinta. Såsom förut nämnts hittade förf. i en liten stensättning utanför kullen två gånggriftsyxor (fig. 17—18). Yxorna ha samma färg — hvitgrå — och äro af samma flintart men af olika typ. Den mindre — 10 cm lång — är nästan tunnbladig — största tjockleken är 1,6 cm — samt endast slipad å bredsidsorna; den andra, som är delvis skadad i eggen, är af tidig gånggriftstyp med rektangulär nacke; den är ovanligt tjock — max. 3,6 cm — samt har oslipade smalsidor; längden är 13,4 cm.

Gånggriftsyxa (fig. 19) af gråaktig flinta, endast delvis slipad å bredsidsorna; funnen 3 till 4 m. sydost om grafkullen; längden är 15,6 cm.

En ovanligt tunn, väl slipad flintyxax af grå färg, (fig. 20); den är slipad å såväl smal- som bredsidsorna; eggpartiet borta; längden är 12,6 cm; den är funnen af Evert Nilsson år 1914 strax invid grafkullens södra kant.

Gånggriftsyxa (fig. 21); eggpartiet är borta; nacken är af kortrektangulär form; yxan är funnen invid Kungsdösen; nuvarande längden uppgår till 11,3 cm.

Delar af en å bredsidsorna slipad gånggriftsyxa, (fig. 22) af ljusgrå färg, funnen vid Kungsdösen; längden är 8,7 cm.

Eggpartiet af en slipad döstidsyxa (fig. 23) med slipade

---

¹ Die Chronologia der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland etc. se Archiv für Anthropologie Bd. XXV, s. 453.

smalsidor; den är utan närmare uppgifter funnen invid Kungsdösen; längden 7,3 cm.

Flintmejsel (fig. 24) af grå färg, slipad närmast eggen, funnen af Nilsson strax utanför grafkullen; längden är 9,4 cm.

9. Rundad stenskifva (fig. 16) med från sidan genomborradt, dubbelkoniskt hål, funnen i omedelbar närhet af och söder om grafkullen. Detta föremål torde ej få jämföras med de klubbor af liknande form, som förekomma både i Danmark och Skåne; de senare ha alltid ett verkligt skafthål, helt igenom cylindriskt, under det att östratorpsfornsaken har ett dubbelkoniskt hål, alldeles likt dem å de förut beskrifna grönstensyxorna. Det från båda sidor borrade hålet, hvars yttre kanter äro afrundade, och hvars yttre diameter är 4 cm., har i midten en diameter af 1 cm.; de trattformiga delarna af hålet nästan mötas i midten i en skarp kant. Denna fornsak har sålunda ej varit afsedd att skaftas utan snarare burits i ett snöre e. d. och tjänat samma ändamål som grönstensyxorna, d. v. s. varit ett föremål afsedt att offras.

Det ofantligt rika kärlmaterial — rester af bortåt tvåhundra till större delen rikt ornerade urnor, således flera gånger större än i någon annan gånggrift, — delar af en »solsymbol», af åtta lerspadar och skedar samt flera genom sin form eller genom sättet för nedläggandet märkliga fornsaker i sten och flinta tyda onekligen på, att Kungsdösen under en längre följd af år varit offerplats under yngre stenåldern. Tänkbart vore väl, att fynden härrörde enbart från de offeringar, hvilka hembyros de döda vid grafsättningen; däremot talar emellertid det förhållandet, att kamrarna äro relativt små — af ungefär fyra kvm:s yta hvardera — och att de rimligtvis ej kunnat rymma mer än ett tiotal individer hvardera; och detta förutsätter dessutom att hvarje individ fått med sig omkring tio kärl, ett antal, som vida öfverstiger alla af förf. kända liknande fynd i skandinaviska grafvar.

Under döstiden var man ytterst sparsam med grafgodset; sålunda innehålla dösarna sällan mer än två till tre kärl samt ett par andra fornsaker, äfven om grafven inrymt fem—sex individer. Ett liknande förhållande kan iakttagas i enmansgrafvar eller yngre megalitgrafvar, gånggrifter och hällkistor. T. o. m. inom det danska området är det ovanligt, att i en och

samma graf finna rester af mer än tjugo till trettio kärl; det har påträffats grafvar med bortåt hundra individer men med inga eller ytterst sparsamma lämningar af urnor eller annat grafgoods.

För antagandet att Kungsdösen varit en offerplats, där man offrat en eller flera gånger om året, vare sig detta skett åt de döda eller åt någon gud — solguden (?) — tala flera fakta, först och främst kärlens mängd, ett förhållande, som genom en dylik hypotes skulle få en fullt tillfredsställande förklaring; anmärkningsvärdt är, att kärlen äro ytterst fragmentariskt bevarade; af åtskilliga finnes endast ett litet stycke i behåll. Detta kan emellertid bero på flera förhållanden. Som vi sett, är det mycket troligt, att grafkullen omkring Kungsdösen förr varit betydligt större än nu, och möjligt är därför, att odlingen och den däraf förorsakade kringskärningen af kullen varit en af orsakerna till krukmaterialets förstöring. Tankbart är äfven, att man offrat söndriga urnor, ett förhållande, som är svårt att med säkerhet yttra sig om, då det rör megalitgrafvar, som varit använda under en längre följd af år, och att förstöringen sålunda kunnat ske äfven vid de senare grafsättningarna.

Det är emellertid ett känt förhållande, att man oftast i grafvarna finner dåligt arbetade eller söndriga fornsaker af sten och flinta, hvilka rimligtvis ej skadats i sen tid; därtill kommer, att man t. ex. i enmansgrafvar från trakten af Worms hittat endast små stycken af en urna, under sådana omständigheter, att det ej kan bli tal om någon vid senare grafsättning skedd förstöring; eftersom grafven endast användts en enda gång. Kochl¹ har därför sannolikt rätt, då han anser, att dessa krukbiter ej haft någon praktisk betydelse utan snarare en symbolisk.

Man kan nu fråga sig, huru denna offring vid Kungsdösen tillgått. Har man måhända placerat urnan — eller delar af en urna — på de nämnda lerspadarna och skedarna, hvilka helt säkert varit försedda med träskäft, och genom öppningarna mellan sidohällarna kastat eller satt in densamma i grafkam-

---

¹ C. KOCHL, Die Bandkeramik der steinzeitlichen Gräberfelder in der Umgebung von Worms, s. 18.

maren? Men offringen kan äfven ha skett inuti kammaren. I båda dessa fallen skulle man vid något senare tillfälle kastat ut de en gång offrade urnorna för att bereda rum för nya begrafningar eller nya offringar.

Men sannolikast är kanske, att offringarna skett fullständigt utanför grafvarna. Härför talar det förhållandet, att urneresterna hittades i ett mäktigt lager framför ingångarna; därtill kommer att urnelagret sträckte sig ända ner i nivå med den ursprungliga markens, hvilket förutsätter, att kruklagret »afsatts» i just denna nivå, och att man ej låtit den kulle, som uppkastats kring grafkammarna, sträcka sig fram till området utanför ingångarna, för att man dels skulle hafva tillträdet till gångarna fritt och dels erhålla plats för offringarna.

Anträffandet af lerkärslrester utanför ingångarna till våra megalitgrafvar är ett ofta iakttaget förhållande både i Danmark och Skåne. Sophus Müller har för förf. påpekat, att dessa kärldelar alltid härröra från äldre former än de, som anträffas inuti kammaren, och att de äro mer eller mindre fragmentariska, under det att kärnen inuti grafven ofta äro hela. Detta tyder onekligen på, att dessa krukrester härröra från en mer eller mindre fullständig uppränsning af grafkammaren för att bereda rum för nya begrafningar. Samma förklaring torde vara tillfyllest, hvad en af förf. undersökt gånggrift i Västra Torp — Erkedösen — beträffar. Här fann jag ett kompakt lager krukbitar strax utanför och delvis i själfva gångens mynning, under det att själfva grafkammaren var i det närmaste fullständigt ränsad. De få bitar, som hittades i kammaren och gången, voro helt säkert kvarglömda eller i sen tid inkomna.

Den nu anförda förklaringen på krukskärfslagrets befintlighet utanför ingången till vissa af våra megalitgrafvar är emellertid, som jag redan antydtt, ej tillfyllest, hvad Kungsdösen beträffar. Här får man snarare sätta kruklagret i förbindelse med de utanför den nuvarande kullen anträffade små stensättningarna. Dessa ha helt säkert varit votivplatser, där man offrat sina urnor och andra fornsaker; i den ena stensättningen hittades sålunda två gånggriftsyxor samt bitar af kärl, däraf flera ornerade (fig. 17—18). De kunna däremot ej uppfattas som grafvar eller eldstäder, då de hvarken innehöllo rester af ben, aska eller kol.

En liknande offerplats har jag konstaterat strax utanför ingången till den närbelägna Erkedösen i Västra Torp. Stensättningen hade här sin plats i kullens sydöstra hörn, ett par meter från gångens sydöstligaste sidohäll. Tyvärr hade redan större delen af stensättningen uppbrutits före min undersökning, hvarvid en tunnbladig yxa anträffats (fig. 25); vid min utgräfnings lågo endast tre å fyra stenar kvar, och mellan dessa anträffades ett tiotal oornrade urnebitar. Hvad som ytterligare stöder mitt antagande, att denna stensättning varit en offerplats, är det förhållandet, att den nämnda sydöstligaste sidohällen å sin öfre yta företedde ett trettiotal skålformiga fördjupningar, s. k. älfkvarnar. Man skulle kunna tänka sig, att här varit ett altare — stenen med älfkvarnarna — på hvilket vissa kultceremonier utförts och därnedanför själfva offerplatsen — stensättningen —, därman nedlagt sina åt gudarna eller de dödes andar offrade gåfvor.

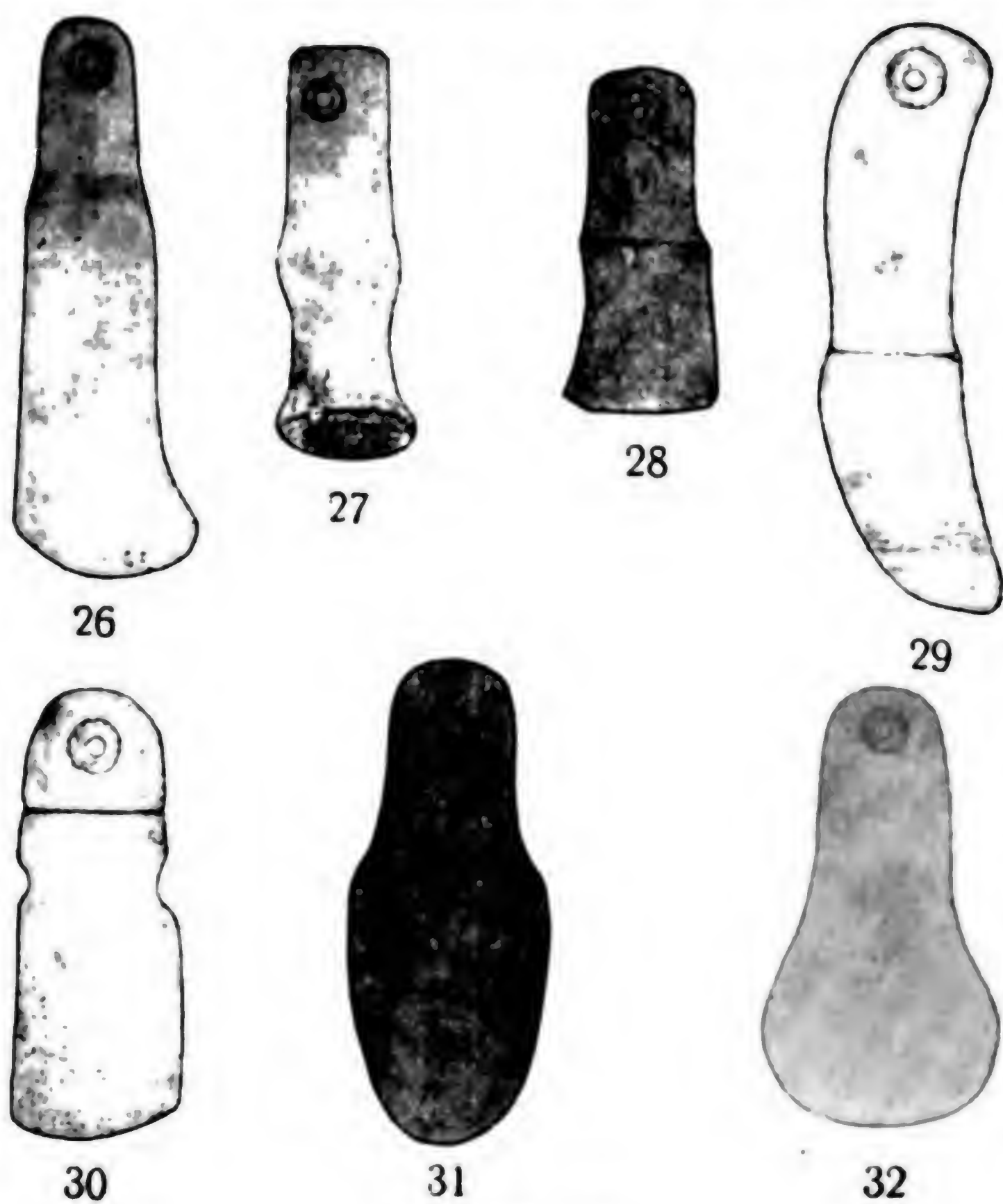

Fig. 26—32

Detmäktigastenlagret i själfva kullen framför ingångarna till Kungsdösen och möjligtvis äfven det af Evert Nilsson uppgräfdä 1,6 m. breda stenlagret utanför denna kulle skulle sålunda kunna härröra från upprepade anläggningar af mindre offerställen — små stensättningar med en eller flera större stenar i midten; i kruk-lagret, som innehöll mycken sten och flinta, funnos nämligen en mängd flata stenar af ett par kvm:s yta, alla liggande med flatsidan uppåt, och omkring dessa voro krukbitarna till större delen samlade.

På offer eller kult tyda äfven de båda med hål försedda

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

Fig. 33—48, skala $\frac{2}{3}$.

grönstensyxorna. Att de tjänat något praktiskt ändamål är, som jag förut sökt visa, uteslutet, emedan hålet alltid har en ringa vidd och är dubbelkoniskt. Dylika yxor, af hvilka särskildt i Danmark förekomma egendomliga former (figg. 26—32), hafva sålunda ej varit afsedda för skaftning utan snarare för att bäras i en snodd som amuletter.

Ännu en detalj i fråga om fynden från ifrågavarande offerplats torde förtjäna att särskildt beaktas. På flera af kärlen från Kungsdösen såväl som från den förut omtalade Erkedösen förekomma en del runda ornament. De äro af tvenne slag, ett större med en diameter af cirka 15 mm. (figg. 33—48) och bestående af två eller tre koncentriska ringar med eller utan midtpunkt. Ringarna äro antingen heldragna eller också bestå de af punkterade linjer, kamlinjer, fristående smålinjer, hakar eller punkter; i öfrigt ha dessa ornament ungefär samma utseende samt uppträda antingen parvis eller, hvilket lika ofta är fallet, enstaka.

Af helt olika utseende och konstruktion äro de små ornament, som jag skulle vilja gifva namnet punktögon (fig. 53—62); dessa äro gjorda med ett rörformigt instrument samt bestå af en eller två ringar med en punkt eller tapp i midten; ornamenten äro helt små med en diameter af högst 8 mm. samt uppträda alltid parvis, ofta inom rektangulära fält.

För att kunna bilda oss en uppfattning om dessa cirkelformiga ornaments ursprung och utveckling måste vi något närmare taga del af några danska ornament af liknande utseende. Å ett kärl från en gånggrift i Svinö, Hammers härad, Nationalmuseum i Köpenhamn, A. 24732, förekommer ett ornament, som utan tvifvel föreställer ett människoansikte (fig. 49). Ögonen äro utförda i gropteknik och bestå af några smålinjer; näsan och ögonbågarna äro utmodellerade i hög relief; sannolikt är, att det bågformiga ornamentet under buklinjen skall föreställa munnen.

Ett liknande ansikte se vi i fig. 220, Müller, Ordning af

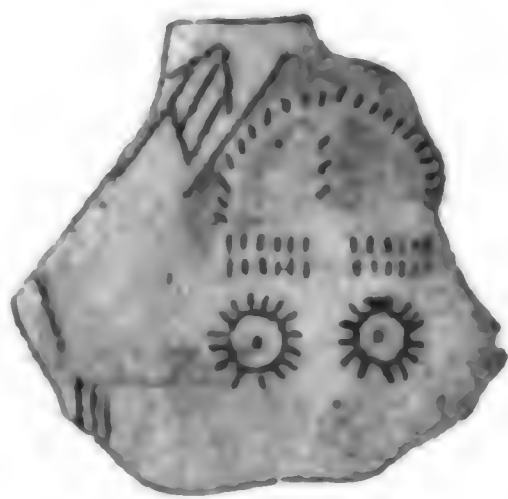
Fig. 49, skala $\frac{1}{3}$.

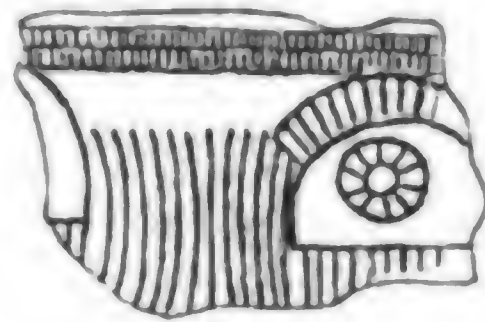
Danmarks Oldsager, ehuru vi här sakna munnen och näsan; här återstå sålunda endast själfva ögonen och bågarna ofvanför dem.

Ett nytt stadium i ögonornamentets utveckling återfinna vi i fig. 50, Nationalmuseum i Köpenhamn, A. 23046, från en gånggrift i Nørregaard, Mariebo amt. Här ha ögonen ryckts ur sina omgifvande bågar och placerats ett stycke nedom munnen. Detta ansiktsornament har här sedan börjat degenerera och missförstås. De modellerade ögonbågarna och näsan äro ännu kvar; de små linjerna i tre rader under bågen skola möjligtvis föreställa munnen; men det mest anmärkningsvärda är, att ögonen ej placerats inom bågarna utan ett stycke nedanför munnen.

Här stannar ingalunda det intressanta ansiktsornamentets utveckling, utan vi kunna följa detsamma genom ännu flera stadier, till dess detsamma fullständigt upplöses i sina element.

50

51

52

Fig. 50—52, skala $\frac{1}{3}$.

Ett ansiktsornament på relativt tidigt stadium se vi i fig. 51 från en gånggrift å Onsved mark, Frederiksborgs amt. Kärlet har hufvudform som fig. 220, Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, men har tvenne öron å halspartiet. Det intressanta med detta kärlstykke är, att näsan, som förut varit modellerad, nu ombildats till kärlöra.

Å ett kärl af hufvudform som fig. 49, Köpenhamns Nationalmuseum, A. 22597, från en gånggrift i Sæby socken, Holbæk amt, återfinnas af ofvannämnda ornament endast de modellerade, småstrierade ögonbågarna. Näsa och mun äro borta; ögonen, bestående af radiära smålinjer med en punkt i midten, äro placerade ofvanför bågarna helt nära kärlets rand.

Ett sista stadium i speciellt ögonbågarnas utveckling kan iakttagas å ett kärl af samma hufvudform som det förra, Köpenhamns Nationalmuseum, A. 23450, från en gånggrift i Gre-

vinge socken, Holbæk amt. Här återstå endast själfva bågarna, under det att näsa, ögon och mun saknas.

Å ett annat kärl, Köpenhamns Nationalmuseum, A. 21597, finnas tvenne dylika modellerade bågar, skilda åt af ett öra.

Slutligen förekomma på några få danska kärl de runda ornamenten enbart utan förbindelse med de öfriga ansiktsdelarna, t. ex. Köpenhamns Nationalmuseum, A. 1090 (fig. 52).

Det torde ej vara för djärft att, sedan vi sett, huru an-

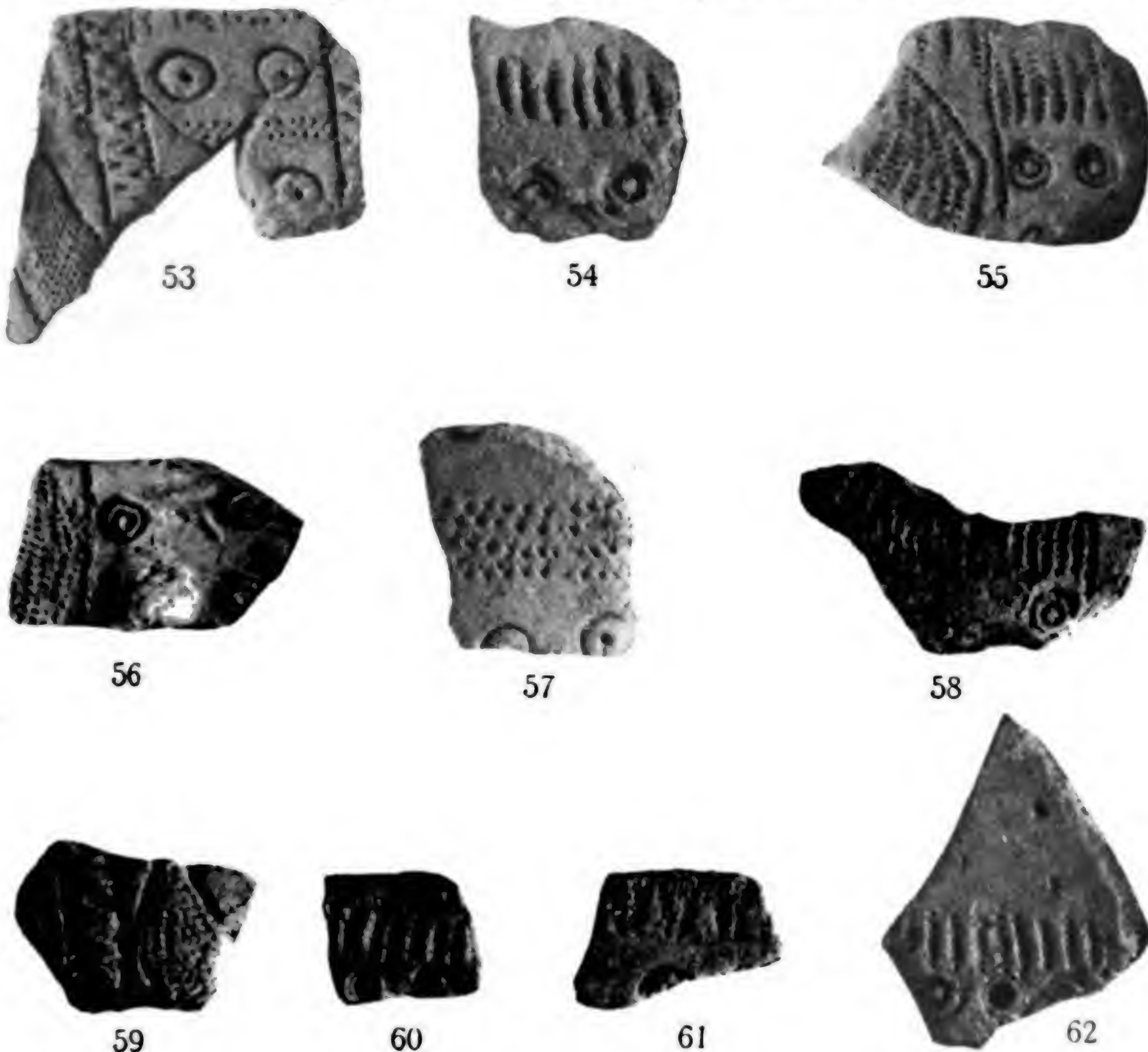

Fig. 53—62, skala $\frac{2}{3}$.

siktsornamentet så småningom upplöses i sina element, påstå, att de runda ornamenten å kärlen från Kungs- och Erkedösen med all sannolikhet böra hänföras till samma kategori som de danska ögonornamenten. En skillnad mellan de skånska och de danska »ögonen» är, att de förra sakna radiära smålinjer samt sällan bildats af heldragna linjer, hvilket däremot oftast är fallet i de danska fynden.

Ett cirkelornament af samma storlek men af annan konstruktion finnes å en hornyxa (Lunds museum n:r 19225, VII), funnen i en stengrotta å J. P. Anderssons mark i Kvårnby, Oxie härad, Skåne. Här äro de två koncentrisk ringarna omkring midtpunkten dragna med passare — ett flintstycke med två spetsar e. d. Yxan torde tillhöra slutet af stenåldern.

Till de små punktögonen ha vi inga motsvarigheter inom det danska området. Möjligt är, att vi få betrakta dessa ornament som ett sista stadium af ansiktsornamentikens utveckling, men lika sannolikt är, att de äro att betrakta som själfständiga ornament.

Att dessa ansikts- och ögonornament haft ej blott ornamentell utan äfven symbolisk betydelse är måhända ej uteslutet. Ansiktet och ögonen skulle kanske symbolisera den själ, som man trodde ha sin boning i såväl lefvande som döda ting. De flesta af stenålderns megalitkäril äro att uppfatta som enbart grafkäril, afsedda för offring åt de döde, och det torde därför vara mer än en tillfällighet att just dessa käril äro prydda med en bild af själens symbol — ögat.

OM FÖRHISTORISKA GULD- OCH SILVERFYND
I LUNDS UNIVERSITETS HISTORISKA MUSEUM
OCH NÅGRA DÄRMED SAMMAN-
HÄNGANDE FRÅGOR

AV

OLOF SUNDIN

Som bekant hamna de flesta förhistoriska guld- och silverfynd i Statens historiska museum; det är därför ej något större antal dylika, som förvaras i Lundamuseet, trots den rikedom på föremål av detta slag, som blivit funna inom skånskt område. En del av det, som sålunda förvaras i museet, tillhör dess äldre samlingar och har som gåva tillförts detsamma, medan en annan del har inkommit i senare tid, antingen i samband med arkeologiska undersökningar eller såsom lösa fynd, vilka efter Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens medgivande fått stanna i Lund.

De fornsaker av guld och silver, som sålunda tillhöra samlingarna, äro fördelade på 42 fynd, av vilka 26 innehålla guld-saker och 16 silversaker; i de senare ingå hacksilverfynden såsom enskilda nummer. Trots det relativt lilla antalet fynd äger museet dock åtskilliga fornsaker av ädel metall, vilka äro utpräglad betecknande för sin tid. Särskilt gäller detta materialet från järnåldern, vilken i så hög grad karakteriseras av den guld- och silverström, som vid olika tillfällen efter tiden för Kristi födelse väller in över våra bygder.

Av de guldsatter från bronsåldern, som uppgrävts ur Skånes jord, ha endast tre små föremål hamnat i museet, en obetydlighet, då man betänker, att nära hälften av alla svenska guldfynd från bronsåldern är påträffad i Skåne; hela antalet av Montelius 1916¹ upptagna är 48, varav 21 från Skåne² (föremålens antal är vida större, då många fynd omfatta flera

---

¹ MONTELIUS, Guldarbeten från bronsåldern, funna i Sverige. Fornvännen 1916, s. 1 ff.

² Häribland är ej upptagen den här nedan omnämnda spiralringen från St. Köpinge, Luggude hd.

fornsaker). Från stenåldern känner man ännu intet föremål av guld från Skåne. En liten spiralring av guld är funnen i en hällkista vid Hjällby i Västergötland. Om detta fynd med säkerhet kan anses tillhöra stenåldern, är det ensamt i sitt slag i Sverige.

Det ligger i sakens natur, att museet i Lund huvudsakligen kommit att inrymma föremål från Skåne, dels emedan fynden lättast strömmat in från den omgivande bygden, och dels enär museet huvudsakligen haft sin verksamhet inriktad på detta område. Utan att hava verkställt någon egentlig räkning av föremålen, tror jag mig kunna våga påstå, att museets förhistoriska svenska föremål till omkring 99 % äro från Skåne och att dessa föremål utgöra hälften av alla kända fynd från denna provins; i det senare avseendet intager järnåldern dock en särställning med hänsyn till den stora massan av guld- och silverfynd, som förvaras i Statens historiska museum. De av mig kända och antecknade skånska fynden av det senare slaget äro fördelade på följande sätt: Statens historiska museum 43 fynd, Lunds universitets hist. museum 5, Kulturhist. museet i Lund 2, Hälsingborgs museum 1 och Ystads 1; till det i Statens hist. museum förvarade Gärnäsfyndet hör dessutom en i museet i Lund förvarad barbarisk efterbildning av ett bysantinskt mynt.

Någon fornsak av silver från tiden före Kristi födelse har ännu icke påträffats i Sverige, möjligen med undantag av en doppsko till en svärdslida, som torde stå nära gränsen till vår tideräknings början¹. Av de 42 ovan omtalade fynd, som finnas i Hist. museet, äro sju ej från Skåne utan fördelade på Blekinge, Öland och Gottland. Ett har okänd fyndort².

I följande beskrivning kommer jag att upptaga guld- och silversakerna i kronologisk ordning med försök till datering av var och en särskilt samt med uppgift huruvida föremålen äro funna i samband med andra fornsaker, vilka kunna bidra till deras datering.

De föremål av ädel metall från bronsåldern, som förvaras i museet, äro följande:

¹ ARNE, art. Silver i Nord. Familjebok.

² En del fornsaker, vilka äro försedda med silverbeläggning, har ej medtagits i beskrivningen. Jag syftar härvidlag särskilt på den praktfulla hästmunderingen från Fulltofta. (Inv.-n:r 14080.)

I. En liten ring av guld (inv.-n:r 17482), med en yttre diam. av 0,7 cm. och 0,1 cm:s tjocklek, vriden i spiral $1\frac{1}{3}$ varv, avbruten eller avnupen i ena ändan. Ringen hittades i en hällkista i hög n:r IV i Stora Köpinge, Luggude härad jämte obrända ben, en genomborrad hundtand och en fibula¹. Såväl den i botten av högen befintliga hällkistan som fibulans typ: den fria nålen stödjande sig med spetsen mot en från bågen utskjutande liten hake, hänföra detta fynd till en tidig del av Montelius' andra period; ringen är tillverkad av det här under bronsåldern vanliga bleka guldet. Med hänsyn till spiralens obetydliga storlek kan den ej ha använts som fingerring och troligen ej heller som betalningsmedel. Möjligen skulle den kunna hava brukats till hårprydnad av sådant slag som omtalas av Belz² och Montelius³, men sannolikast har den använts som hängprydnad kring halsen; den hittades ju också jämte en genomborrad hundtand. Detta gravfynd torde vara det äldsta från Sveriges bronsålder, som innehållit något guldföremål.

II. Kniv av brons med skaftet omlindat med ett tunt guldband (inv.-n:r 3432). Knivens hela längd 9,6 cm., bladets största bredd 2,3 cm., längsefter bladets överkant går en ornering av parallella streck med utfyllnad av snedställda småstreck och underst med små inpunsade trianglar. Den torde tillhöra slutet av 4:de perioden. Enär kniven ingår i äldre Nilssonska samlingen, kan man med säkerhet antaga, att den är funnen i Skåne, ehuru den saknar fynduppgift.

III. Kniv av brons med skaftet omlindat med ett smalt guldband (inv.-n:r 11078). Avbildad av Montelius i Minnen från vår forntid, fig. 1115. Knivens hela längd är 11,1 cm. Skaftet är en efterbildning av svärdfästen av samma typ, jfr fig. 1080 i samma arbete. I museet förvaras tre miniatyrsvärd av denna typ, inv.-n:r 2841, 2842 och 8986, av vilka det sista liksom kniven lär härstamma från Harjagers hd; fästena å dessa båda äro också alldeles likartade, ehuru det på kniven är mera smäckt utfört, liksom pjesen i dess helhet. Knivar och miniatyrsvärd av denna typ äro funna i Danmark samt norra Tyskland,

¹ RYDBECK, Undersökningar af bronsåldershögar i Köpinge. Fornvännen 1912, s. 115.

² Altertümer Mecklenburgs. S. 188.

³ Anf. arb. s. 60.

något enstaka exemplar även i Norge; de härstamma från senare delen av 4:de perioden. Funnen i Dagstorps sn eller trakten däromkring, Harjagers hd.

Ovannämnda föremål från bronsåldern äro de enda av guld eller med guldutstyrsel, som förvaras i Hist. museet. Från 5:te perioden finnas i Statens hist. museum tre armringar från Skåne med skålformiga fördjupningar, eljest inga guldfynd¹. Med slutet av denna period, omkr. år 750, upphör den under densamma redan avtagande guldströmmen och den s. k. äldre järnåldern inträder, i början fattig icke blott på ädel metall utan även på fornfynd i övrigt. Från och med denna tid förflyttas tyngdpunkten för nordisk handelsförbindelse med Södern från Jylland och därmed den skandinaviska Norden till länderna kring Weichselmynningen, efter allt att döma beroende på att det viktigaste bytesmedlet, bärnstenen, genom en rikare förekomst eller ädlare kvalitet får sin egentliga avsättningsort förlagd till dessa trakter. Under de närmaste århundrandena har intet guld inströmmat till Skandinavien, men förbindelse med främmande länder måste dock ha ägt rum, om ock under anspråkslösare former; järnet var långt fram i tiden en importvara, och betydelsen av denna metall blev snart klar för de nordiska folken. Måhända offrade de för att erhålla denna de sista resterna av bronsålderns guld. Först vid mitten av århundradet e. Kr. uppträder guldet åter i våra bygder såsom ett resultat av de nya förbindelser, som direkt eller indirekt uppstodo med romarväldet.

De första guldföremål, som på grund av dessa förbindelser visa sig, äro de s. k. berlockerna, små päronformiga hängsmycken, vilkas utveckling man tydligt kan följa under deras vandring hit upp till Norden. Samtidigt som de bära vittne om sin sydliga härstamning, äro de också det första vittnesbördet om en i Skandinavien begynnande guldsmedskonst, karakteriserad genom en utomordentlig färdighet i filigrantekniken. Dessa berlocker hava en ganska vidsträckt utbredning, dock mest inom syd- och västnordiskt område. De fynd av dylika, som hittills gjorts, ingå huvudsakligen i gravutstyrsel, och många, vilka nu räknas som lösa fynd, hava efter all sannolikhet ursprungligen varit nedlagda i gravar, ehuru de fram-

¹ MONTELIUS, *anf. arb.* s. 32.

kommit vid sådana tillfällen, att man ej givit akt på de närmare fyndomständigheterna. Så torde också ha varit fallet med den berlock, som förvaras i Hist. museet.

IV. Denna berlock (fig. 1, inv.-n:r 15850) är av ljust guld (silverblandat guld, av romarna kallat electrum), vilket är mycket vanligt i såväl detta slags prydnader som föremål av annat slag från denna tid. Av Montelius hänförs de till sista hälften av 1:sta århundradet. Ifrågavarande berlock torde tillhöra senare delen av nämnda period; visserligen är den ej, liksom de yngre smyckena från denna period i allmänhet, utstyrd med en mängd filigransirater, men å andra sidan har den ett särmärke för denna tid däri att den övre delen lockformigt fästs vid undre delen, i motsats till förhållandet å de tidigare typerna, där över- och underdel äro ett stycke eller eventuellt åtskiljas genom ett runt omgående band¹. Den under berlocken sittande obligatoriska »druvklasen» är skild från den egentliga berlocken genom ett dubbelt genombrutet band, hängöglan är fäst i en halsformig »mynningsrand»; storleken är: höjd 3,2 cm., största vidd 1,1 cm. Den är funnen strax söder om Limhamn vid Vik. Att fyndet, som ovan sagts, bör anses hava tillhört en grav, torde nog vara sannolikt, dels emedan berlocker mest förekomma i dylika, dels emedan gravar påträffats alldeles i närheten. Sålunda förvaras i museet två lerkärl av typ tillhörande tidig romersk järnålder, funna tillhopa med skelett, sålunda från en period, då det nya gravskicket med nedläggande av liket obränt bröt mot den från bronsåldern härstammande likbränningen. Dessa lerkärl tillhöra också sådana typer, som på danskt och nordtyskt område, fast i större former, använts vid förvarandet av brända ben.

Fig. 1.

Den livliga förbindelsen med romarväldet under de första århundradena e. Kr. framgår ej blott genom de smycken och föremål för praktisk användning, som i mer eller mindre förändrade former inkommit i Skandinavien, utan även genom den

¹ Jfr MONTELIUS, Den nordiska järnålderns kronologi. Svenska fornminnesfören:s tidskrift, Bd 9 o. 10, fig. 49.

stora mängd av romerska mynt, som vid denna tid hamnat häruppe. Dessa utgöra också ett tydligt bevis på verklig handelsförbindelse mellan Norden och Södern, vilken antingen ägt rum direkt eller förmedlats genom de sydgermanska folken.

Dessa mynt, de romerska denarerna, ha varit till ovärderlig hjälp för bestämmandet och den närmare dateringen av många gravfynd och vid utforskandet av handelsvägarna och handelsintresset under den tid, de representera. Vi se därav, att förbindelsen med Rom, som under republikens tid var obetydlig, så småningom vinner i livaktighet under de första århundradena av vår tideräkning; sedan minskas den åter för att under det 5:te århundradet återupplivas. Då blir det guldmyntsströmmen, som till stor del ger sin karaktär åt förbindelsen.

Denarmängden når sin kulmen under Marcus Aurelius. Detta förhållande sammanställs av Almgren¹ med de under nämnda kejsare inträffande markomannerkrigen (166—181), vilka började med dessa germanfolks anfall mot romarväldet. Dessa krig anses hava bragt nordgermanerna i närmare beröring med deras sydgermanska stamfränder, vilka tidigare trätt i fredlig förbindelse med romarna och utbildat en egen kultur, som nordgermanerna nu började tillägna sig. Emellertid fortgår myntinförseln även efter Marcus Aurelius' död, fastän i avtagande grad. Och av de mynt, som en gång hunnit hit till Norden, ha sannolikt de flesta cirkulerat ganska länge såsom bytesmedel, även om detta varit ett för våra förfäder vid denna tid ganska främmande sätt att förmedla varuutbytet. Den myntmängd, som inkommit till Norden, har tyngdpunkten förlagd till Gotland med ungefär $\frac{2}{3}$ av de c:a 6,000 denarer, som hittills påträffats; de danska öarna och Skåne samt Öland intaga därefter de främsta platserna. I Skåne hava påträffats över 600 dylika mynt, men därvid är att märka, att det stora Löderupsfyndet utgöres av 550 denarer. Det övriga skånska materialet är fördelat på 10 fynd. Av dessa elva denarfynd förvaras två i Hist. museet i Lund, nämligen ett från Ravlunda och ett från Brunnby på Kullen.

V. Denarerna från Ravlunda, som förut förvarats i universitetets myntkabinett, ha numera sammanförts i museet,

¹ Om fynden av romerska silvermynt i Norden. Svenska fornminnesfören:s tidskrift, Bd 11, s. 187.

sedan det konstaterats att de måste räknas till det av Lagerbring i Svea Rikes Historia, D. 3, år 1776 omtalade Ravlundafyndet. »I synnerhet finner man», skriver L., »då och då vid Ravlunda i Skåne romerska penningar», varpå han i noten sid. 589 tillägger: »De uti Akademiens myntsamling (i Lund) förvarade romerska penningar, som för några år sedan äro funna vid Ravlunda, äro skänkta av prosten Thomæus, prost och kyrkoherde därsammastädes. Alla äro av silver och vanliga romerska denarii.» Därpå uppgiver han i samma förteckning: »2 präglade av Hadrianus, 3 av Antoninus Pius och ett av Marc. Aurelius, således 6 st.» Emellertid synes L. i denna sin beskrivning hava gjort sig skyldig till något misstag, ty vid genomgående av den av honom uppgjorda förteckningen på romerska mynt, vilken förvaras i Myntkabinettets arkiv, finner man upptagna och beskrivna följande denarer: 2 av Hadrianus, 1 av Antoninus Pius, 1 av Marc. Aurelius och 2 av Commodus. Under vart och ett av dessa står också uttryckligen skrivet: »Funnet vid Ravlunda»; förteckningen är gjord mot slutet av 1700-talet. De av Lagerbring i nämnda förteckning upptagna mynten hava nu kunnat identifieras i Myntkabinettets samlingar, där de voro utlagda utan hänsyn till den gemensamma fyndorten. I Hist. museets katalog ha de införts under nummer 19671. Mynten äro följande jämförda med typerna hos Ramus¹ och Thomsen².

Hadrianus (117—138).

1) Ätsidan: Hadrianus' bröstbild med naket huvud åt höger. Omskrift: HADRIANVS AVG COS III p.p. — Frånsidan: Kvinnofigur stående åt vänster, i högra handen en skål, i vänstra ett ymnighetshorn. Omskrift: FORTVNA AVG. Jfr Ramus 449—50 och Thomsen 1584.

2) Äts.: Kejsarens bröstbild: lagerkr. huvud åt höger. Omskrift: HADR(IANVS) AVG COS III p.p. — Fråns.: Kvinnofigur liggande åt vänster: i högra handen en olivkvist. Omskrift: (HI)SPANIA. Jfr Ramus 324.

Antoninus Pius (138—161).

3) Äts.: Kejsarens bröstbild med lagerkr. huvud åt höger. Omskrift: (IMP) CAES TAEI HADR ANTONINVS AVG

¹ Catalogus numorum veterum græc. et lat. musei reg. Daniæ, Hafniæ 1816.

² Catalogue de la Collection de Monnaies, Copenhagen 1873.

PIVS PP. — Fråns.: Stående kvinnofigur: i högra handen en kvist, i vänstra en lans. Omskrift: (T)R POT XV COS III(I).

Marcus Aurelius (161—180).

4) Åts.: Kejsarens bröstbild med lagerkr. huvud åt höger. Omskrift: M ANTONINVS AVG TRP XXVIII. — Fråns.: Mercurius stående åt vänster, i högra handen en skål, i vänstra en caducæus. Omskrift: RELIG AVG IMP VI COS III. Jfr Ramus 322.

Commodus (180—192).

5) Åts.: Kejsarens bröstbild med lagerkr. huvud åt höger. Omskrift: (M AVREL) (CO)MMODVS ANTON AVG P(I)VS. — Fråns.: Pallas gående åt höger, i högra handen ett spjut, i vänstra en sköld; framför fötterna en uggla. Omskrift: IMP IN III IM(P) VI COS III(IPP). Jfr Ramus 111.

6) Åts.: Kejsarens bröstbild med lagerkr. huvud åt höger. Omskrift: AVRELI AV COM. — Fråns.: Stående figur i fotsida kläder: i högra handen ett ymnighetshorn, i vänstra en olivkvist; däröver HILAR.

VI. Ett denarfynd, som ej har kunnat identifieras, har därför fortfarande sin plats i universitetets myntkabinett, dit det inkom år 1844. Det finnes omtalat i myntkabinettets förvärvsförteckning i Lunds Veckoblad för den 19 mars 1845 samt härstammar enligt denna förteckning från Brunnby sn å Kullen, Luggude hd. Mynten, som (enligt uppgift i samma källa) äro mycket nötta, äro tre till antalet och antogos vara präglade för Trajanus, Hadrianus och Gordianus; om dessa uppgifter äro autentiska, torde mynten ej ha kommit i jorden förr än tidigast under senare hälften av 3:dje århundradet. Det sistnämnda myntet skulle, under förutsättning att det verkligen är ett Gordianusmynt, vara en av de sista romerska denarer, som letat sig upp till Norden, ty redan under Gallienus, som uppsteg på tronen år 260, eller 16 år efter Gordianus' död, försämrades silvermyntet så, att det höll högst 5 % ädel metall.

Vi äga endast ett relativt ringa antal säkra fynd av denarer från Skåne, men säkerligen härstamma många av de hundratals mynt av detta slag, som finnas i universitetets myntkabinett, från denna provins, ty den stora massan av ifrågavarande mynt har inlämnats till samlingarna under en tid, då man

ännu ej fäste sig vid fyndomständigheterna utan endast vid myntet som sådant.

Det skulle vara av intresse att veta, i vad mån de romerska denarer, som kommit upp till Norden, här haft betydelse som betalningsmedel; sannolikt ha de emellertid som sådant spelat en viktig roll. Först genom dem fingo de nordiska folken egentligen lära känna silvret, och då det framträdde i just denna skepnad, som koncentrerad bytesförmedlare, är det troligt, att det snart blev bekant, vilken betydelse den präglade metallen ägde. Även om ej själva myntprägeln spelade samma roll här

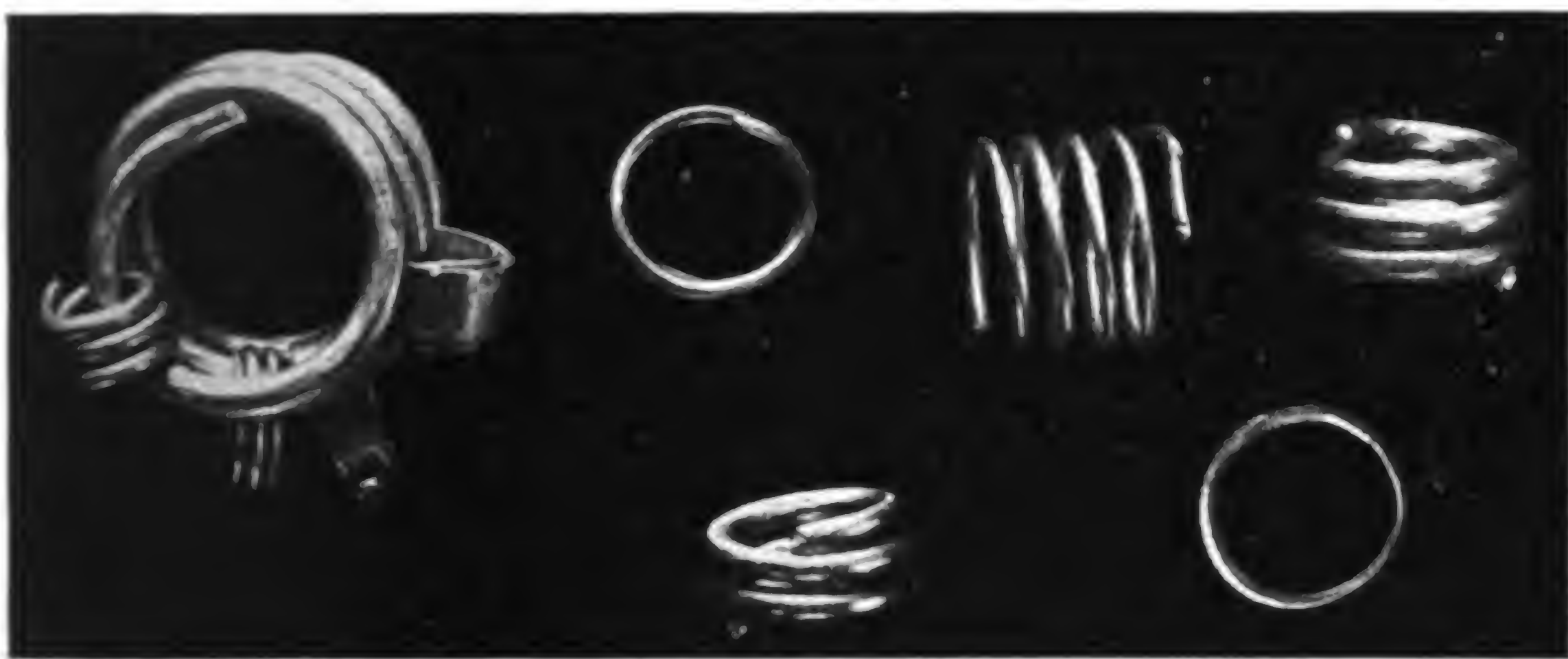

Fig. 2.

som i de länder, där myntets verkliga valör var given, så är det dock tydligt, att myntet såväl för dess egen skull som också på grund av metallvärdet här uppe fick ungefär samma betydelse som i romarväldet, även om det användes efter andra värdeprinciper och viktsystem. Under denna tid var Norden ytterst fattig på guld, som väl eljest var värdemätaren par préférence; ringguldet, vilket redan under bronsåldern användes som betalningsmedel¹, ett bruk som förts hit på skilda vägar från den avlägsna Orienten, försvann liksom bronsålderns övriga guld med denna epoks upphörande och blir återigen förhärskande först fram emot folkvandringstiden. Guld förekom visserligen även under den romerska järnåldern, men endast relativt sporadiskt i enstaka, men därför ej mindre konstfärdiga föremål såsom berlocker (se ovan), arm- och fingerringar, däribland de nordiska s. k. ormhuvudringarna.

¹ MÜLLER, Ringguld. Aarbøger f. nord. Oldk. 1883.

VII. En spiralring av guld från senromersk tid (fig. 2, den andra från höger i övre raden, inv.-n:r 10330) tillhör ett gravfynd med obränt lik från Västra Alstad, Skytts hd, anträffat i kanten av en grusgrav å prästgårdens ägor. Den är gjord av en helt smal ten och har en vidd, som gör den lämplig till fingerring, varför den torde få betraktas som en sådan och ej som betalningsmedel. Visserligen är den avnupen i ena ändan, men förmodligen har detta gjorts i senare tid för att pröva guldets halt. Jämte fingerringen hittades beslag till en träspann (typ: Müller, Ordning af Danmarks Oldsager 1888—1895, fig. 308), fragment av en glasskål, erinrande om fig. 298 i Vedels Bornholms Oldtids-minder og Oldsager (Kbhvn 1886), samt fragment av ett ganska stort lerkärl, vilka samtliga föremål bestämma fyndet till slutet av 3:dje eller början av 4:de århundradet e. Kr. Ringen är i det allra närmaste femvarvig med en inre diameter av 2 cm.; tenens tjocklek uppgår till c:a 0,15 cm., dess avnupna ända är jämntjock, den andra är avsmalnande och rundad i spetsen; ringens höjd är c:a 2,3 cm., guldets ljust.

VIII. En spiralring av guld (inv.-n:r 19357 I, fig. 2, den 3:dje från höger i övre raden) tillhör ett fynd, som måhända är något yngre än det, i vilket den föregående ringen ingår, och som anträffats å Hagestad n:r 8, Löderups sn, Ingelstads hd. Ringen är funnen jämte skelett och en liten järnkniv. Den senare är försedd med lång tånge, och bladryggen är böjd ned mot spetsen, en över Skandinavien ganska utbredd typ, som vid flere tillfällen funnits jämte föremål till tiden överensstämmande med Nydams mossfynd. I en intill liggande grav med obränt lik fanns fragment av ett lerkärl, vilket torde ha varit av samma typ som det av Müller i Danmarks Olds. fig. 294 avbildade, samt beslag till en ytterst liten träspann, erinrande om den ovannämnda. Denna förminskade form av de eljest ganska vanligt förekommande träspannerna med bronsbeslag torde väl få anses som ganska sen, och fyndet torde sålunda få beräknas tillhöra mitten eller senare delen av 4:de århundradet. Spiralringen har en inre diam. av 1,9 cm. och tenen en tjocklek av c:a 0,2 cm.; den är 1½-varvig samt har spetsiga ändar och är av ljust guld.

IX. En guldtän, vriden i spiral, representerar förmodligen samma tidevarv som dessa fingerringar och kan här om-

nämnas i sammanhang med dessa. (Fig. 2, till höger i nedre raden, inv.-n:r 19006). Den bildar c:a $1\frac{1}{5}$ varv, består av en rund c:a 0,2 cm. tjock ten och har en diam. av c:a 2,4 cm.; ena ändan avslutas med en liten knopp, den andra är avbruten: 0,6 cm. från ändan vidtager ett ornament, bestående av runt om ringen gående parallella refflor, och därovan ett litet insatsat ornament med ett korsartat inslag i mitten. Möjligen skulle man kunna betrakta denna ring som en degenererad art av ringar av den typ, som återgives hos Montelius i Nord. järnålderns kronologi, fig. 102, vilken i och för sig är en degenererad ormhuvudring. Ringen är funnen i Tjustorps by, Skabersjö sn, Bara hd.

Guldet, som ju ej saknats under de första århundradena efter Kristus, ehuru det förekommit ganska sporadiskt, framträder under 4:de, 5:te och 6:te århundradena såsom ett för dessa århundradens arkeologiska fynd i hög grad karakteristiskt element. De i Skandinavien boende folken, som endast i enstaka fall eller med enskilda individer voro med i de stora folkvandringarna, blevo genom sina förbindelser med de i dessa deltagande stamförvanterna i tillfälle ej blott att få del av det splittrade romarväldets rikedomar utan ock att i sin kultur upptaga en mängd inflytelser och uppslag för inhemsk konst. Genom dessa förbindelser flödade snart såväl silver som guld in över Skandinavien, silvret dock i betydligt ringare mån än guldet. Det förre användes efter allt att döma ej som egentligt betalningsmedel, utan blev ett lämpligt material att utnyttja för de nordiska guldsmedernas högt uppdrivna konst. Guldet var däremot det förhärskande betalningsmedlet, ehuru naturligtvis även detta bearbetades till smycken, varav många äro funna i Sverige och ej så få i Skåne. Det till betalningsmedel avsedda guldet var för att bekvämare kunna förvaras oftast upprullat i spiraler av växlande storlek; sedan avklippes från dessa den erforderliga kvantiteten. Stundom hittas dylika guldspiraler med orörda ändar; antingen avsmalna de mot dessa, varvid spetsarna äro utåtrundade, eller också äro ändarna försedda med en svag fördjupning.

X—XII. Trenne betalningsringar av vanlig typ förvaras i Hist. museet. Den ena (fig. 2, längst till vänster, inv.-n:r

19061) är funnen vid betplockning å Hammenhögs boställe, Ingelstads hd. Den består av en större, något mer än trevarvig ring, på vilken äro fästa fyra mindre: två trevarviga runda tenar med c:a 1,5 cm:s diam. och två 1 $\frac{1}{2}$ -varviga, kring varandra vridna resp. 0,7 och 0,5 cm. breda guldband med c:a 1,5 cm:s diam. Den större ringen består av en rundad ten med spår liksom av avtäljningar, sannolikt uppkomna vid tenens formande; dess största tjocklek är 0,5 cm.; den avsmalnar mot ändarna, där den är resp. 0,3 och 0,2 cm. tjock; största yttre diam. 3,8 cm. Ringen är av nästan rent guld, vilket är ytterst vanligt under denna tid i motsats till den romerska tidens oftast ganska ljusa silverblandade guld. Ringarna synas vara orörda och utgjorde således ett helt litet guldmagasin, som ännu ej börjat användas i handelssyfte.

Den andra av museets betalningsringar (fig. 2, ytterst till höger i övre raden, inv.-n:r 12682) är från Alstads sn, Skytts hd. Ringen är en 3 $\frac{1}{2}$ -varvig, särdeles vackert vriden jämnrund ten; yttre diam. 2,2 cm.; tenens största tjocklek 0,4 cm., den ena ändan är rundad, den andra avhuggen.

Mycket lik den föregående är den betalningsring (fig. 2, till vänster i nedre raden), som i museet har inv.-n:r 19659; den är trevarvig och av blekt guld; höjd 1,1 cm., yttre diam. 2,1 cm., tenens största tjocklek 0,4 cm. Om denna saknas närmare fynduppgifter.

Det är stundom ganska vanskligt att avgöra om det är en betalningsring eller fingerring man har framför sig. Vad de båda senast omtalade föremålen beträffar skulle man lätt vara frestad att anse dem som tillhörande det senare slaget; dock äro fingerringarna sällan gjorda av så pass massiva tenar som dessa, och den ena ändans avnypning är nog ett ganska säkert kriterium på ringens art. Guldet i ringform var ej något nytt betalningsmedel, som kom in med folkvandringstiden, ty det begagnades redan under bronsåldern¹. Troligen var det likväl ej någon urgammal tradition, som förmådde folkvandringstidens människor att forma sitt betalningsguld på detta sätt, utan endast en naturlig känsla för det mest praktiska sättet att förvara metallen. Måhända har också en del av guldet i detta

¹ Jfr MÜLLER i Aarb. f. nord. Oldk. 1886.

tillstånd införts till Norden, fastän det är troligare, att det kommit hit såsom mynt och smycken, vilka omformats häruppe. Medan således detta ringguld varit det egentliga betalningsmedlet, ha sannolikt de massor av romerska och bysantinska kejsarmynt, som vid denna tid ävenledes kommit till Norden, här ej begagnats såsom mynt i egentlig mening, utan antingen haft sitt värde för metallens egen skull eller som smycken på grund av sina bildframställningar. De tidigare av dessa mynt, de s. k. konstantinska, ha emellertid spelat en viktig roll i folkvandringstidens kultur såsom förebilder till de nordiska brak-teaterna, i vilkas förfärdigande konstnärerna fingo tillfälle att ge uttryck för sin fantasi och kombinationsförmåga, vilket å sin sida skänkt forskaren i våra dagar massor av gåtor att lösa. Till gengäld ha de emellertid spritt ljus över många företeelser från den tid, de representera, och skänkt en inblick i den tidens konstnärliga försök att efterbilda och nyskapa.

Den största mängden av de romerska och bysantinska mynten är koncentrerad till mitten av 400-talet, och de sista äro från kejsar Justinianus' tid. Solidusmyntens vandring mot norr sammanställer Hildebrand i sin uppsats om solidusimporten¹ med frågan om herulerna och deras vandring mot Norden, vilken omtalas av Procopius och som torde ha ägt rum under Anastasii tid (491—518), i slutet av 400-talet. Sedan den heruliska staten i Donaulandet sprängts av longobarderna, drog sig en del av de besegrade tillbaka till sin ursprungliga hemtrakt vid Östersjön. På av danerna lånade skepp drogo de till Thule, där de bosatte sig. Huvudmassan av till Norden införda guldsolidi är funnen på de danska öarna (därav de flesta på Bornholm), i Skåne, i Kalmar län och på Öland (mer än tredjedelen av alla guldsolidi, som hittats i Skandinavien, härstamma från denna ö; därifrån äro dock inga Anastasiusmynt kända) samt på Gotland och i Uppland. Enligt Hildebrands mening skulle herulerna ha bosatt sig på Gotland och solidusfynden i så fall utgöra en fingervisning om den väg, på vilken de kommit dit, och då väl också om deras närmaste förbindelser med fastlandet efteråt. Vid bedömandet av denna förklaring möter dock den svårigheten, som ovan påpekats, att inga Anastasiusmynt äro funna på Öland. I betraktande av att ett så

¹ Från äldre tider. Sthm 1882, s. 58.

pass stort antal dylika som c:a 30 äro funna på Gotland, har man svårt att tänka sig, varför den förstnämnda ön, som väl dock för ett söderifrån upp mot Kalmarsundstrakten kommande folk är den naturligaste förbindelseleden, skulle vara helt blottad på dessa mynt. Det synes mig, som om man finge räkna med att förhållandena på Gotland snarare stå i motsats till fastlandets än äro beroende av dessa. Det är som om den hitills så livliga förbindelsen med de sydligare folken, germanerna på kontinenten, och genom dem med romarväldet efter en kortvarig livaktighet vid denna tid hastigt avtager. Vid hunnernas störtande kom väl en stor del av deras från romarväldet utpressade guldskatter i germanernas händer; härpå tyder den stora mängd av Theodosiusmynt, som kommit till Norden. Därefter fortfar allt framgent förbindelsen med stamfränderna i Skandinavien till inemot 500, då den för fastlandets vidkommande avtager och nästan upphör, under det att den ännu någon tid på grund av för oss okända anledningar fortgår med Gotland. Longobarderna vid mellersta Donau, vilka för tillfället innehade en ganske god maktställning — de hade ju bl. a., som ovan omtalats, underkuvat herulerna — hade väl nu ej någon större anledning att uppträda som direkta eller indirekta förmedlare mellan Sydeuropa och Norden, särskilt sedan de under Justinianus' tid inträtt som östromerska foederati¹. Det romerska väldet nådde också på 500-talet en så hög grad av inre styrka, att det ej längre behövde stå i någon sorts beroende av germanerna eller komma i livligare handelsförbindelse med dem; finansförhållandena voro s. a. s. ordnade inåt och handeln var till stor del statsmonopol. Handelsvägarna från Norden drogos åt andra håll, dels åt öster, dels åt väster till England, där nya stamförvanter nu blivit bofasta; naturligtvis uppehölls även förbindelse med stamförvanter i söder. Vad de ovan omtalade förhållandena på Gotland angår, får man väl antaga att antingen en direkt invandring försiggått dit eller också, att ön längre än fastlandet och Öland stod i förbindelse med romerska riket². På Gotland, som naturligt nog stod i livlig förbin-

¹ Att något yngre östromerska mynt påträffats i Norden är likväl ej märkvärdigt, då naturligtvis alla förbindelser ej varit avskurna.

² Anastasius' företrädare Zeno (474—91) är representerad med 18 mynt på Gotland, 19 på Bornholm, men endast 8 på Öland.

delse med svenska fastlandet, utvecklades dock från denna tid en självständig kultur med egen teknik. Som ett typiskt exempel härpå må nämnas de med fastlandet gemensamma små likarmade spännena med bygel under bågen, vilka vi här kunna följa i deras utveckling till den djurhuvudformade typen, liksom också de dosformiga spännena, vilka under sina sista utvecklingsstadier i hög grad influerats av de från fastlandet inkomna ovala spännbucklorna. Dessa föremåls inbördes påverkan är även av stort intresse.

Efter denna allmänna orientering kunna vi övergå till den egentliga förteckningen över de skånska solidusfynden och skola då särskilt behandla de 5, som förvaras i universitetets Hist. museum.

Samtliga hitintills kända solidusmynt från Skåne utgöra 21 st. Till dessa skulle också kunna läggas det stora Hörupsfyndet, som endast är bekant genom en berättelse från slutet av 1700-talet, vilken förvaras i Antikv.-topogr. arkivet i Stockholm, ett fynd som, mig veterligen, hittills ej varit uppmärksammat i litteraturen. Enligt denna berättelse gjordes i slutet av 1700-talet ett fynd i en gravhög å Gyllerup, Hörup, Ingelstads hd, vilket jämte lera och kol innehöll en guldkedja med vidhängande »amulett» (denna var prydd med ett »upphöjt ansikte» med omskrift) samt 24 guldmynt — åtminstone uppgives det att Helfeling inköpte detta antal. Måhända kunna ännu flera mynt ha funnits, vilka i så fall gingo samma öde till mötes som fyndet i övrigt, vilket nedsmältes. De av H. inköpta mynten voro från Julius Nepos, Leo I, Zeno och Anastasius. Vart dessa mynt sedan tagit vägen är obekant. Emellertid torde det ej vara för djärvt att antaga, att ett av de mynt som förvaras i Hist. museet tillhör detta fynd. Ett av Leomynten omtalar nämligen Lagerbring i sin skrivna katalog såsom »skänkt av Helfeling» och funnet 1780; någon fyndort nämnes ej. Sannolikt är detta ett av Hörupsmynten, som sålunda räddats undan förskingringen. I samband med uppsökandet av nämnda Leomynt i Myntkabinettet framletades även följande fyra guldmynt, vilka tillhöra samma kategori av jordfynd från Skåne och därför deponerades i museet. De äro: ett från Constantius, ett från Theodosius och två från Leo I; inv.-nr i museet: 19672. Visserligen saknar ett av dem upp-

gift om fyndort, men det har till gengäld en hängögla, som visar, att det under längre tid använts som smycke av »barbarerna».

Constantius II (337—351).

XIII. Äts.: Kejsarens bröstbild i profil åt höger, huvudet bekransat. Inskr. FL IVL CONSTANTINVS P F A V G. — Fråns.: Victoria gående till vänster, hållande en trofé och en palm, därunder T R, omskrift: VICTORIA D D N N A V G G, vilket dock är något utplånat genom den däröver fästa hängögla. Cohen¹ VII sid. 480 n:r 261. — Myntet är ganska nött. så ock hängögla, särskilt upptill; denna är treryggad.

Sannolikt jordfynd från Skåne.

Theodosius II (408—450).

XIV. Äts.: Kejsarens bröstbild, framåtvänd; hjälm, spjut och sköld. Omskrift: DN THEODOSIVS P F A V G. — Fråns.: Roma sittande hjälmprydd med korskrönt klot i högra handen, stav i vänstra; skölden stödd mot stolen; vänstra foten mot stäven av ett skepp; i fältet bakom en stjärna. Omskriften: VOT XXX MVL T XXXX G; i avskärningen CONOB; — Hängögla av ljusare guld, lös; denna är åttaryggad med två bredare ryggningar. Myntet är ganska nött. Sabatier I sid. 116 n:r 14.

Fyndort: Önnestad, V. Göinge hd.

Leo I (457—474).

XV. Äts.: Kejsarens bröstbild framåtvänd; hjälm, spjut och sköld. Omskr.: DN LEO PE RPET AVG. — Fråns.: Victoria gående åt vänster med ett långt kors i handen. I fältet bakom henne en stjärna; omskrift: VICTORIA AVGGG S; i avskärningen CONOB. Myntet har varit genomhugget på mitten men blivit lagat. Sabatier I s. 131 n:r 4.

Fyndort: sannolikt Hörup, Gyllerup, Ingelstads hd.

XVI. Äts. lik föregående. — Fråns. lik föregående men med omskrift: VICTORIA AVGGGB; i avskärningen COMOB. — Sabatier I s. 131, n:r 4.

Fyndort: Hven, Rönnebergs hd.

XVII. Äts. lik föregående. — Fråns. lik föregående, men

¹ Description historique des monnaies, Paris 1880—92.

med omskrift: VICTORI A AUGGG A; underskriften: CONOB.

— Väl bibehållet. Sabatier I, s. 131, nr 4.

Fyndort: Kämpinge, Rengs sn, Skytts hd.

Av bifogade tabell torde framgå totalmängden av de i Skåne funna och tills dato kända solidusmynten från detta landskap; tabellen är uppgjord på grundvalen av den av Montelius i »Från jernåldern» (Sthm 1869) publicerade förteckningen med tillägg av hans i Månadsbladet 1872, s. 74, upptagna mynt

Fig. 3.

ävensom Salins i samma publikation 1892, s. 129, gjorda förteckning över senare tillkomna solidusfynd, samt av mig ovan förtecknade, tidigare icke offentliggjorda fynd.

De tidigare till Norden införda kejsarmynten, särskilt de från Constantinernas tid, ha givit upphov till de på nordiskt område talrikt utbredda brakteaterna. Från Skåne torde för närvarande vara kända 45 brakteater, fördelade på 37 fynd. Av dessa förvaras i museet i Lund 8 stycken; dessutom finnes samlingarna ett fynd från Målen, Tjurkö, Augerums sn i Blekinge, av tillhoppa tre brakteater.

Utgående från den klassifiering, som Salin uppgjort i sin avhandling om »De nordiska guldbrakteaterna»¹ skall jag här göra en förteckning över brakteaterna i Lundamuseet (fig. 3 och 4) med angivande av de ställen i litteraturen, där de eljest finnas omtalade:

¹ Antiquarisk tidskrift för Sverige, bd XIV.

Salin, tabell I.

XVIII. En av de tre Tjurköbrakteaterna (fig. 3) (n:r 6601); diam. 2,5 cm, avbildad i Atlas f. Nord. Oldkyndighed, Khvn 1857, fig. 26; Stephens ¹ n:r 4.

Tabell VI.

XIX. N:r 6605; diam. 2,8 cm. Atlas fig. 222; J. O. Lindfors ² fig. 4, Atlas for nord. Oldk. 1855:337, Montelius Från

Fig. 4.

jernåldern sid. 47, fynd 341. Fyndort: nära Hälsingborg. (Tillhör Sven Nilssons samling.)

Tabell VII.

XX. N:r 6603; diam. 3,5 cm. En ganska sliten brakteat; öglan borta; två små guldpärlor kvarsitta på var sin sida om öglans ursprungliga fäste. Montelius Fr. jernåldern sid. 40 fynd 286. Fyndort sannolikt Skåne, av samma stamp som denna äro sannolikt präglade St. hist. M. n:r 828, som uppges vara funnen i

¹ The Oldnorthern Runic Monuments, Khvn 1866—68.

² Om guldbrecteater, Lund 1846.

Skåne något av åren före 1839 (närmare fyndomständigheter ävensom fyndorten okända).

XVIII. N:r 6600; diam. 7 cm., något skadad i kanten vid öglan, mittpartiet delvis lösbrutet; denna brakteat tillhör fyndet från Tjurkö; avbildad Atlas fig. 92.

Tabell VII (?).

XXI. N:r 8402; diam. 2,4 cm, avb. Salin anf. arb. fig. 28. Fyndort: Allarp, Asks sn, Onsjö hd, i en mangelgrav, varest antages fordom ha varit sjö.

Tabell VIII.

XXII. N:r 6604; diam. 3,7; vikt 6,53 gram; med öglan på brakteatens sida framför djuret. Avb. Atlas 135; Stephens n:r 47, Lindfors: Om Guldb. fig. 3, A. No. Oldk. 1855: 318, Montelius Fr. jernåldern sid. 47, fynd 332. Fyndort: Skåne.

Tabell IX.

XXIII. VII. N:r 6607; diam. 2,7 cm. Öglan saknas, avb. (dåligt) Montelius Fr. jernåldern I, 18, se där sid. 47, fynd 342. Fyndort: Asmuntorp, Näs sn, Onsjö hd.

Tabell XIV.

XXIV. VIII. N:r 6608; diam. 2,5 cm. Avb. Atlas fig. 234, Stephens 34, Montelius Fr. jernåldern sid. 47, fynd 330. Fyndort: Skåne. (Tillhör Nilssonska samlingen). Stor likhet med denna brakteat företer en av de tre Tjurköbrakteaterna.

XVIII. N:r 6602; diam. 2,8, cm, avb. Atlas fig. 118: Lindfors fig. 4; Stephens n:r 33. Från Tjurkö.

Tabell XVIII.

XXV. N:r 6606; diam. 3 cm. vikt 5,22 gr., avb. Atlas fig. 175 och Lindfors fig. 6, se Montelius Fr. jernåldern sid. 47 fynd 340. Fyndort: Fredriksdal vid Hälsingborg.

Tabell XX.

XXVI. N:r 6324; diam. 2,3 cm., brakteaten saknar ögla; den är av särdeles blekt guld, något sprucken i överkanten; avb. Atlas fig. 181; se Montelius Fr. jernåldern sid. 47, fynd 339. Fyndort: Filborna vid Hälsingborg.

Det är i och för sig ett ringa antal brakteater, som sålunda förvaras i Hist. museet, men de representera dock på ett ganska tillfredsställande sätt serien från de tidigare med en direkt efterbildning av kejsarhuvudet — ehuru dock i så pass framskridet stadium, att det för den nordiska ornamentiken så omtyckta fågelmotivet fått en plats på densamma — till den med det i hög grad upplösta, tillbakaseende djuret

Fig. 5.

prydda brakteaten. Den ursprungliga omskriften på kejsarmynten förvanskades helt snart, när man ej förstod densamma, men i stället insattes antingen en hel omskrift eller också enstaka runor, vilkas användning just gid denna tid hade hunnit bliva gängse här i Norden. Utom beträffande Vadstenabrakteaten, där den äldre runraden finnes angiven, torde ingen av dessa runinskriftioner ha tolkats, ehuru vittomfattande försök gjorts. Sannolikt har man med runorna endast velat ge brakteaterna magisk kraft; härpå tyder även den omständigheten, att såväl kors som triskele och hakkors ofta förekomma å densamma. Själva den präglade bilden innebär säkerligen, åtminstone innan den kommit att övergå till endast ett djur-

ornament i likhet med dem som förekommo i den övriga bildkonsten, ett religiöst moment. Av ovannämnda, i Lund förvarade brakteater äro tre försedda med runor, nämligen n:r 6602, 6604 och 6608; av dessa förete, som ovan påpekats, 6602 och 6608 en avsevärd likhet, vilket tyder på att de utförts av samma man, ehuru de ej kunna vara präglade med samma stamp.

XXVII. Spänne av silver från Grönby sn, Vemmenhögs hd (inv.-n:r 3654, fig. 5), avbildat i naturlig storlek hos Salin fig. 128¹. Det är på översidan förgyllt med undantag av de upphöjda kanterna, överplattans omgivande kantornament är sönderbrutet (ena kortsidans knoppar saknas), och den ena av de på underplattan symmetriskt placerade knopparna avbruten; plattorna äro prydda med spiraler, kantpartierna med niello; bågen med tvärstreck, underplattans två sidoställda utskott med människoansikten, därovan kantornament av djurhuvuden; ett dylikt framträder även på plattan nedom bågen; på baksidan går tvärs över den bredaste delen ett ingraverat 0,4 cm. brett band, bestående av dubbla parallella kantlinjer och emellan dem inskrivna vinkelställda linjer; nålen saknas. Ornamentiken giver vid handen, att spännet tillhör Salins stil I.

XXVIII. Spänne av silver från Grönby sn, Vemmenhögs hd (inv.-n:r 3655, fig. 5), avbildat i naturlig storlek hos Salin, Tierornamentik fig. 495. Det är på översidan delvis förgyllt, ehuru förgyllningen, särskilt på nedre partiet, är ganska sliten; flussinläggningen närmast bågen är bruten på mitten; av överplattans omgivande kantornament är ett stycke bortbrutet på översidan samt saknas utefter nästan hela ena kortsidan; det nedre partiets undre del har varit avbruten, men är fastlödd (i senare tid) medelst en silverplatta; även nålfästets ena sida är pånitad i senare tid; den ursprungliga nålen är bevarad. Spännet är liksom det förra ornerat i stil I.

Nummer XXVII tillhör det slag av bågfibulor, vilka utvecklats på nordiskt område; den är en direkt utveckling och mycket nära avkomling till dem, som Salin avbildat i Tierornamentik figg. 104, 105, 106, 489 och 493. De knoppar, som på de med dubbelspiraler försedda fibulorna avsluta spiraltenarna och spiralernas sammanhållningsband och som springa

¹ Die altgermanische Tierornamentik. Sthm 1904, fig. 128.

utanför kanten på de med halvrund överskiva försedda fibulorna, hava här, liksom på den av Salin fig. 106 avbildade, mångdubblats och övergått till rent ornamentalt kantprydnad. De runda knopparna på den nedre plattans översida å det nyss omtalade spännet, vilka väl fått bli kvar, sedan de ursprungligen rombiska sidorna alltmer inåtbuktats och sprungit ut åt sidorna i nya utskott, ha på Grönbyspännet reducerats till ett par obetydliga centrala knoppar. Både över och underplattan äro, såsom redan omnämnts, gjutna och försedda med spiralornament. Detta ornament, som ej är ovanligt å de tidigare fibulorna av detta slag från södra såväl som norra Europa (jfr. Salin, Tierornamentik, fig. 42, 55, 56, 59, 80, 116, 117, 118, 134 och 502) är säkerligen en ytterligare förvanskning av det från antiken lånade akantusmotivet, som i renare form återfinnes på föremål från mossfyndens tid, ett hundratal år före detta spännes tillkomst¹. Här är det endast en samling intill varandra ställda enkla spiraler och på en del ställen dubbla sådana; renast äro rankorna utefter underplattans kanter²; på den nederst utspringande rundelen är en särdeles vacker sammanställning av hjärtformiga spiraler, lika dem som återfinnas hos Salin, Tierornamentik, fig. 26, från Pfalz, eller kanske i ännu högre grad påminnande om fig. 118, från England, varest liksom här spiralerna sammanställts till ett helt, inom en krets inneslutet ornament. — De åt sidorna utstående rundlarna äro försedda med människoansikten i relief, ett på spännen av detta slag ej alltför sällsynt motiv, se t. ex. Salin anf. arb. fig. figg. 518, 519, 523 och 534. Ett särdeles typiskt människohuvud förefinnes å en sölja från Blekinge (anf. arb. fig. 498), vilket med sin utsträckta tunga av Salin förmodas ha det klassiska medusahuvudet till förebild. Huruvida det är detta, som går igen i ifrågavarande fall, torde väl vara svårt att avgöra. Däremot synes det mig mycket sannolikt, att ett ansikte som det på Blekingespännet, vilket är av tidigare dato än spännet från Grönby, spelat en viss roll för en eventuell uppkomst av ett ansikte ur sådana former, som återfinnas hos Salin, anf. arb. fig. 479, tillhörande Sjørödsfyndet. Ett profil-

¹ Se härom Månadsbladet 1894 s. 84. SALIN. Ett fynd från Finjasjöns strand.

² Jfr dessa med SALIN, anf. arb. fig. 413, tillhörande Sjørödsfyndet.

ställt ansikte som det å Grönbyspännet torde sannolikt vara påverkat av brakteatansiktena; det uppstrukna håret, den starkt profilerade näsan och munnen tyda därpå. Vi skola återkomma härtill i samband med det andra Grönbyspännet. Ett par detaljer, som ännu ej berörts, äro de djurhuvuden, som smycka spännet. De båda profilhuvudena ovan sidoknopparna äro karakteristiska för denna tid och rent schematiska förebilder till Salins I-periodserie (fig. 515 j). Däremot representera de båda från ovan sedda huvudena, som utgå från bågens båda ändar på över- och underplattan, två olika typologiska utvecklingsstadier av samma huvud, det övre något tidigare med de upphöjda tvärbanden mellan ögonen och nosen ännu i behåll, det undre med från nosen mot ögonen uppdragna band och emellan dessa och mittbandet lätt ingraverade ränder, vilka sannolikt få anses som rudiment av ovannämnda upphöjda tvärband. För övrigt är det senare huvudet ganska enastående i sitt slag, såsom ett direkt försök att ombilda ett av sidornas profilhuvuden till ett liknande, men sett uppifrån.

Den andra Grönbyfibulan, XXVIII, får säkerligen betraktas som en senare utvecklad typ, om också någon enstaka detalj förefaller mindre degenererad än på det förra spännet, så t. ex. den på ömse sidor om bågens mittlinje gående rankan, vilken sannolikt kan härledas ur en liknande akantusranka som de spiraler vilka täcka bottenfälten å spännet XXVII. Uppkomsten av dessa kan också sammanhånga med, att tillverkaren haft mindre känsla för detta ornament, eller också har svårighet uppstått för akantusrankans bibehållande, då man önskade täcka hela bottnen på spännet. Utom de två från bågen längs vardera sidan utgående obligatoriska djurhuvudena, som här nått en ganska hög grad av upplösning, och det avslutande ändhuvudet är det huvudsakligen människo-motiv, vilka ingå som prydnadselement i denna fibula. Vad det avslutande djurhuvudet beträffar, företräder det ett ganska sent utvecklingsstadium, därigenom att de mellan ögonen och nosen liggande tvärbanden sammansmält till ett med nosens längdrand jämbrett band, som korsar denna, en utveckling som väl får anses parallell med den på sydgermanskt område förekommande, varest mittranden och sidobanden sammansmälta

till ett $\perp$ -formigt ornament och nosen avslutas med en platta (Salin, anf. arb. fig. 445).

De människofigurala ornament, som ingå i denna fibulas utsmyckning, äro placerade på följande sätt: en hel människofigur nedanför djurhuvudet på vardera sidan samt ett huvud i vardera hörnet av den övre plattan. Måhända är det människohuvud av den art, vilka å Grönby 1 pryda de utstående sido-rundlarna, som här ryckts in i sidoornamenten; i varje fall förefinnes en ganska stor likhet i huvudets arrangement, ehuru någon direkt överflyttning ej kan påstås vara förhanden. För övrigt ha figurerna i kantornamentet inrangerats under de lagar, som djurornamentiken förestavat (den lösryckta människofiguren finnes avbildad hos Salin, fig. 495 a—d). De i hörnen på överplattan befintliga, profilställda ansiktena förete en ganska stor likhet med »kantdjurens», ehuru jag ej kan frigöra mig från den föreställningen, att de mera ha en tillfällighet att tacka för sin tillkomst. De vanliga knoppar, som omgiva överplattan och som återfinnas å Grönby 1, saknas här, och i stället omgives kanten av en tunn rand med bågornament. Det inre av ifrågavarande ansikten företer emellertid en otvetydig likhet med dessa knoppar. Jag tror helt enkelt, att det är dessa som flyttats ned i hörnen och sedan av konstnärens fantasi omskapats till huvud av den vanliga typen för människor i djurornamentstil, genom att omgivas med den båge, som bildar näsan och huvudvälvningen.

Dessa båda fibulor, vilka äro ytterst intressanta var för sig i typologiskt avseende, få än större betydelse därigenom, att de äro funna på samma ställe. De torde kunna tidsbestämmas sålunda, att n:r XXVIII med dess upplösta stil I måste tillhöra tiden inemot 500, medan n:r XXVII möjligen är ett par årtionden yngre.

De århundraden, som ligga mellan de nu nämnda i Lunda-museet förvarade fynden av ädel metall och dem, som närmast följa i tiden, kännetecknas mera genom en intern utveckling, ett fullföljande av de möjligheter, som de egna förhållandena medgåvo, än av förbindelser åt fjärmare håll med intryck hämtade därifrån. Det är en tid, under vilken det sydliga Europa började hämta andan efter folkvandringstidens oro, en tid, som

med sina lugnare förhållanden gjorde det möjligt för kristendomen att utbreda sig och å sin sida föra med sig nya möjligheter för utveckling och civilisation. Över Sydtyskland sprider sig den nya läran till Frankrike och England. Mellan de hedniska nordborna och det kristna Sydeuropa lågo som en hindrande mur för nya impulsers inflytande Nordtysklands barbarstammar, slaver och vender. Den tid var likväl icke avlägsen, då de isolerade skandinaverna av en naturlig lust skulle drivas till förnyade förbindelser med främmande folk och kulturer. Dels började nu på sina håll överbefolkning göra sig gällande, kanske särskilt i Danmark, dels levde väl ännu i saga och sång minnet om fädernas bragder, och sist men icke minst lockande väl också hoppet att kunna tillfredsställa äventyrlusten och vinningsbegäret. Alltnog, vid slutet av det 8:de och i början av det 9:de århundradet började nordborna röra på sig och draga över haven. De kommo sålunda i förbindelse med Europas ledande folk, en förbindelse som var av mer eller mindre fredlig karaktär. Här är emellertid ej platsen att närmare redogöra för vikingatågens gång och deras vidtgående följder; det gäller blott att framställa en snabb skisserad bakgrund, mot vilken vi kunna få en överblick av de företeelser, som framkallat nya faktorerers ingripande i nordbornas förhållanden. Ett fåtal fynd i Historiska Museet ger oss anledning därtill.

Liksom guldets förhärskande under folkvandringstiden och gav en viss karaktär åt densamma, är det nu silvret, som från skilda håll flödar in över Norden. Vi skola därför i korthet se, vad det är, som betingar införseln av denna metall under vikingatiden.

I mitten av 9:de århundradet¹ slog östsvenska vikingar under Rurik och hans bröder sig ned i närheten av Volgas källor och grundade en stat med Novgorod, av nordborna kallat Holmgård, som huvudort. Inom kort bildades här ett rike, i vilket det bysantinska väldet såg en ständigt hotande granne. Det var emellertid ej alltid i krigiskt syfte, som nordmännen närmade sig Konstantinopel, utan kanske ännu oftare med

¹ Jfr V. THOMSEN: Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna (övers. av S. Söderberg) Sthm 1882, och W. HEYN, Geschichte des Levantehandels im Mittelalter. Stuttgart 1879.

fredlig handel som mål. Denna handel har sannolikt mest bestått i rent varuutbyte, ty av bysantinska mynt finnes endast ett obetydligt antal i skandinaviska fynd. Av annan art har den handel varit, som på delvis samma vägar förmedlats med orienten. De rysk-skandinaviska köpmännen seglade ned utefter Volga till bulgarernas land, där de mötte arabiska köpmän. Som ett resultat av denna förbindelse finnas jämte ett fåtal orientaliska föremål oerhörda massor kufiska mynt på nordiskt område. Novgorod var som sagt huvudplatsen för rysk handel, och över denna stad förmedlades utbytet med centralpunkterna för nordisk handel, Birka, Hedeby och Gotland. Sedan förhållanden i ryska riket ganska snart ordnats, får förbindelsen åt detta håll en helt fredlig karaktär. De kufiska myntens tid i Skandinavien kan sättas till tiden 850—1000¹ med höjdpunkten vid mitten av niohundratalet.

Långt rikare skatter än dessa förskaffade sig Skandinavien genom en förbindelse, som i intet avseende bär den för-ras fredliga prägel. Det var genom de egentliga vikingatågen, erövrings- och plundringstågen mot väster och söder, vilka resulterade i skandinaviska välden i England och på europeiska kontinenten, och som få sin egentliga avslutning genom Knut den stores uppstigande på Englands tron 1016. Ej blott de rika fynden, utan även skrivna källor förtälja om de skatter, som vid denna tid måste inströmmat till Norden. Så berättar Adam av Bremen, att Danmark vid den tiden var överfyllt av rånade dyrbarheter.

Massor av skepp hemsändes också, lastade med silver och guld. Oerhörda lösensummor måste betalas till vikingarna. Tidigare uppgifter om sådana finnas endast sporadiskt, men genom den senare s. k. danagälden vet man, att under Ethelred utbetalats 150,000 pund silver, c:a 70,784,000 kr. i nuvarande mynt, samt under följande regenter så mycket, att den sammanlagda summan av kända utbetalningar uppgår till c:a 403,067 pund eller c:a 180,574,016 kr.² De till nordmännen utbetalda skatterna bestodo dels i klingande mynt och dels i värdesaker efter vikt.

¹ HAUBERG. Myntforhold og udmyntning i Danmark indtil 1146. Khvn 1900, sid. 11.

² HAUBERG, anf. arb. sid. 16 ff.

Av helt annan betydelse för Norden är den fredliga kulturströmning, som från mitten av 900-talet tränger fram söderifrån. Det är kristendomen, som utefter västra Europa letar sig upp mot norr, och i dess spår följer den fredliga civilisationen; ett visst lugn har inträtt efter vikingarnas vilda framfart, även vad tågen mot England beträffar, och ett rikt handelsliv börjar pulsera. Med denna strömning söderifrån ha de tiotusentals mynt följt, som upptagits ur skandinavisk jord, även i detta fall i huvudsak koncentrerade till Gotland. Sannolikt ha dock många tyska mynt inkommit även på andra vägar t. ex. över England, dit de förts genom handel med tyska riket. Genom nordbornas handelsförbindelser med England under de fredliga åren vid mitten av 900-talet och senare genom brandskattningar kunna de ha överförts hit liksom, omvänt, engelska mynt genom handel kommit till Tyskland och därifrån förmedlats till Skandinavien. Detta kan vara en förklaring till att tyska och anglosaxiska mynt så ofta träffas i samma fynd, ehuru också andra orsaker, varom mera längre fram, kunna ha medverkat.

Talrika äro de skatter av silverfynd, som påträffats över det nordiska området från Elbe i öster, från Schlesien i söder över Danmark och hela den Skandinaviska halvön. De bestå dels av s. k. hacksilver (sönderhuggna silversaker), dels av smycken och dels av mynt, oftast blandade med varandra. De äro nedlagda i jorden på en tid, då vågen var den påtagliga, alltid tillhands varande värdemätaren på silvret. Sålunda finna vi huru massor av präglat mynt upphört att existera som sådant, enär mynten efter behov sönderdelats som vanligt hacksilver. Mycket av det arbetade silver, som kommit hit till Norden, har här blivit omarbetat och förvandlat till smycken efter gängse smak; någon del, som fått behålla sitt ursprungliga utseende, har, jämte resten av sönderhackade prydnader, kunnat hjälpa våra dagars forskare att avgöra, från vilka trakter det stammar, på samma gång som det vittnar om de främmande folkens smak. Mycket silver var säkert ännu obearbetat, när det kom hit till våra trakter, importerat som tackor och tenar, och mycket har sannolikt här omsmälts till dylika; sådana förekomma talrikt i skattefynden. Men en del förut obearbetat silver har också här förvandlats till smyc-

ken efter nordisk smak eller under intrycket av främmande material.

Föremål, som från öster, väster och söder hamnat i Norden, ha i skattefynden sammanförts oavsett sin olika härstamning. Fynden innehålla sålunda ofta om varandra såväl tyska, anglosaxiska och bysantinska mynt som föremål av olika slag från skilda trakter. De flesta slutna silverfynden innehålla sålunda ej endast hacksilver, utan även smycken samt mynt. Det torde ej vara många skattefynd, som ej innehålla något mynt eller fragment av dylikt.

Vi skola nu taga en hastig överblick över de skånska vikingatidsfynden för att sedan närmare skärskåda dem, som förvaras i Hist. museet i Lund. Bland fynden från denna tid äro även att räkna en del guldfynd, åt vilka i det föregående ej ägnats någon uppmärksamhet. De äro nämligen, ehuru i och för sig typologiskt och konstnärligt intressanta, dock av underordnad betydelse gent emot den översvallande mängden av silver, myntat och omyntat, bearbetat och obearbetat. Av de av mig kända och antecknade skånska fynden med ädel metall från ifrågavarande tid, vilka sammanlagt uppgå till 61 stycken¹, förvaras sålunda 50 i Statens hist. museum, 7 i Universitetsmuseet i Lund (och dessutom ett smycke hörande till Gärsnäs-fyndet, vilket för övrigt förvaras i Stockholm), 2 i Kulturhistoriska museet i Lund, 1 i Hälsingborgs museum och 1 i Ystads läroverks museum². Av dessa innehålla 9 endast guldföremål, samtliga utom 2 (i Lund) i St. hist. m.; i en del av de större silverfynden ingå även guldföremål; enskilda lösa fynd äro 22, 14 silver- och 8 guldfynd.

Som redan förut påpekats, ingå vanligtvis mynt i de slutna fynden från vikingatiden. Så förhåller det sig också i de skånska fynden, ty av 39 fynd, som återstå, då de enskilda eliminerats, innehålla ej mindre än 32 stycken mynt eller möjligen efterbildningar därav. En del mynt, om vilka endast skriftliga uppgifter finnas, hava varit omöjliga att identifiera.

---

¹ Häre äro även inräknade fynd av enstaka föremål, men däremot ej de skattefynd, som endast innehållit mynt.

² Enär jag vägrats tillträde till samlingarna i ifrågavarande museum samt att taga del av katalogen däröver, har jag ej kunnat få klarhet i, om möjligen flera fynd skulle kunna finnas därstädes.

De övriga mynten kunna med hänsyn till sina härkomstorter fördelas sålunda: Tyska¹ c:a 6,200, anglosaxiska c:a 5,950 (häri ingår det stora Espingefyndet med c:a 7,000 mynt, varav c:a 3,000 från Tyskland och 4,000 från England), c:a 451 kufiska mynt och 17 bysantinska. Jag upprepar, att i dessa summor ingå endast sådana myntfynd, som påträffats jämte föremål av annat slag. Skånes rikedom på tyska och anglosaxiska mynt i jämförelse med så många andra trakter i Skandinavien får väl anses bl. a. bero därpå, att Skåne vid denna tid var ett danskt land, vars konungar under en del av 1000-talet härskade över England och dels därpå, att handelsvägen till Gotland gick förbi Skånes kuster. varjämte det är möjligt, att sillfångsten redan i dessa tider börjat bliva en betydande inkomstkälla för Skåne².

Hacksilver, vartill jag även räknar smärre tackor och tenar, ävensom omböjda och som smycken omöjliggjorda föremål samt styckade mynt, ingår, som ovan påpekats, i väsentlig grad i de slutna fynden, varjämte sådant ej sällan ensamt utgör ett dylikt fynd. Av de 39 slutna fynden från Skåne innehålla sålunda 29 hacksilver i större eller mindre utsträckning. Det fynd, vari jag räknat den största mängden, är det i Lund förvarade från Ramsåkern i Stävie socken, Torna härad, som innehåller 155 små silverbitar, förutom 15 fragment av mynt. Skulle mynt och bitar därav, vilka ofta utgöra hacksilverfynd, medräknas, överträffa likväl åtskilliga i Stockholm befintliga fynd till antalet vida det från Ramsåker. Flera av de enskilda lösa fynden hava hacksilverkaraktär i så måtto, att desamma bestå av ett stycke av en armring, halsring eller dylikt eller av en omböjd men för övrigt ej söndrig sådan.

Det torde vara av vikt att ett ögonblick rikta uppmärksamheten på fynd, vari mynt ingå och några därmed sammanhängande frågor. Av intresse är sålunda att påpeka, att huvudmassan av fynd med tyska och anglosaxiska mynt är koncentrerad till häraderna vid Skånes sydkust samt sydöstra hörnet av provinsen; spridda fynd äro också gjorda i gränshäraderna inåt landet. Däremot äro sådana fynd okända från nästan hela norra delen av provinsen. Den trakt, som

¹ Jfr Historiska Studier. Festskrift tillagnad C. G. Malmström, Stockholm 1897, sid. 13 och HAUBERG, anf. arb., sid. 21.

räknar det största antalet silverfynd, är det härad, varifrån överfarten är närmast till Danmark, nämligen Luggude, med 10 fynd. Ehuru mynt förekomma i de flesta av dessa, är märkligt nog endast 1 tyskt och 2 anglosaxiska, under det att huvudmassan här består av kufiska mynt i motsats till förhållandet i södra Skåne. Detta bestyrker ytterligare tanken på en direkt handelsförbindelse mellan Tyskland och den skånska sydkusten samt motsäger ej antagandet, att handelsmän, vilka passerade längs Skåne på väg till Gotland, stundom lagt till vid provinsens kuster. Ingelstads härad i sydöstra hörnet ävensom Villands vid ostkusten tävla med Luggude i fråga om rikedom på fynd, även vad beträffar innehållet i dessa, ehuru här nästan endast tyska och anglosaxiska mynt förekomma. De ovanligt rika fynden i Luggude härad bero sannolikt på en den tiden, liksom nu, ytterst livlig förbindelse direkt med Danmark, och ett överförande därifrån av de där ganska ymnigt förekommande kufiska mynten. De s. k. Hedebymynten, varom mera längre fram, äro också i största utsträckning påträffade i Luggude härad och f. ö. vid Skånes västkust.

Två fynd, som bestå av endast hacksilver, finnas i historiska museet:

XXIX. Hacksilverfynd (inv.-n:r 3390), bestående av sammanlagt 170 bitar. Det har inkommit till museet i två omgångar, nämligen år 1856 med 17 lod och 1857 med 10¹/₄ lod; det senare uppfördes i katalogen under n:r 3827, men sammanfördes sedermera med det förra. Fyndet härstammar från Ramsåkern, Stävie socken, Torna härad.

Fyndet består, förutom av nedan uppräknade märkligare fragment¹, av silvertackor, (erinrande om Montelius, Svenska Fornsaker II, Sthm 1872, fig. 639), av klumpar, runda, kantiga och vridna (dels enkla, dels sammansnodda) tenar samt tunna bitar av silverbleck.

- 1) 12 mycket slitna och obetydliga rester av kufiska mynt.
- 2) 3 obetydliga rester av västerländska mynt, liksom de föregående obestämda till tid och härkomst.
- 3) Del av huvudet till nålen till ett spänne likt Montelius,

---

¹ Uppförda i enlighet med numreringen i Museets katalog.

Sv. Forns. fig. 586; längd 3 cm. Spännen av detta slag äro funna över hela Skandinavien; särskilt i Norge finnas flera sådana, dels av silver, dels av brons. Typen är sannolikt av iriskt ursprung (flere exemplar äro funna på de brittiska öarna); huruvida de flesta ringspännen av dylikt slag äro tillverkade i Skandinavien eller icke, låter jag vara osagt. Dylika spännen med degenererade knoppar äro sannolikt gjorda här liksom också ringspännen av enklare metall.

4) Ungefär hälften av ett halvmånformigt hängsmycke, storlek $3 \times 2,9$ cm. nästan alldeles likt det av Arne fig. 88 avbildade¹. Liknande spännen äro kända från följande svenska provinser: Uppland, Gestrikland, Hälsingland, Gotland och Skåne, samt dessutom från Ungern, Brandenburg, Finland och Ryssland.

5) Fragment av ett dubbelt bronsbleck med filigransirater och spår av förgyllning, längd 3 cm. st. br. 1,7 cm.

6) Åtta små silverbitar med filigranarbete (däribland en pärla erinrande om Schumann, Tafel V fig. 38 VIII²).

7) Fragment av halsring, flätad av fyra dubbeltrådar, lik Montelius Sv. Forns. fig. 618; längd 9,5 cm.

8) Ändan med en del av tenen till knäppet av en av fyra enkla trådar flätad hals- eller armring; knäppetenen är prydd med inpunsade små cirkelar, längd 4,5 cm.

9) Fragment av en kedja lik Montelius Sv. Forns. fig. 628 men grövre; längd 4 cm.

10) Fragment av en kedja av hoplödda omböjda trådar; längd 9,6 cm.

11) Fragment av ett band av hårfina, sammanflätade trådar; längd 2,8 cm.

12) Fragment av en bandformig armring med inpunsade små trianglar och cirkelar; längd 2,1 cm., största br. 1,1 cm. Jfr ornamenten med dem på Rygh 714 b.³ och Schumann, anf. arb., Tafel V fig. 39.

13) Fragment av ett litet runt föremål med uppstående buckla på mitten, prydd med inslagna punkter; diam. 2,2 cm.

¹ La Suède et l'Orient, Uppsala 1914.

² Die Kultur Pommerns in vorgeschichtlicher Zeit. Baltische Studien nr 46.

³ Rygh, Norske Oldsager, Kristiania 1885.

14) 3 omböjda ändtenar till arm eller halsringar samt en liten ornerad ten.

Samtliga med filigran och med inpunsade ornament försedda föremål ävensom de flätade ringarna torde antingen vara av orientaliskt ursprung eller möjligen tillverkade här under inflytande österifrån. En av de tunna silvertenarna har avbrutits sedan ett hack inskurits; emellertid har det lyckats att identifiera bitarna, sedan de visat sig passa tillhopa i brottytorna.

XXX. Hacksilverfynd (inv.-nr 12495), innehållande 19 bitar; det lär ursprungligen ha bestått av ännu flera, vilka dock förkommit. Fyndorten är okänd, men torde sannolikt ha varit belägen inom Skåne. Det har tillhört professor Mortimer Agardhs samling och efter hans död 1859 inkommit till Museet. Fyndet utgöres numera av:

1) Tre bitar av kufiska mynt, av vilka de två bestå av i hacksilverfynden ej så ovanliga kilformigt tillslagna stycken. Dessa äro för obetydliga för att närmare kunna bestämmas.

2) En silvertacka, i vilken ett hak är inskuret, varefter den avbrutits; bitarna ha sammanfogats och passa i brottytorna; längd 4,1 cm., bredd 0,9 cm.

3) Tre flätade tenar.

4) Tre bitar, av vilka en är facetterad, de två prydda med inpunsade trianglar eller med bandornament.

5) Ändtenen av en hals- eller armring.

6) Sju bitar av tenar och tunna trådar.

De båda här ovan omtalade fynden bestå uteslutande av hacksilver. Jag skall nu övergå till ett par fynd av annat slag. Visserligen finnas även i dessa stympade föremål, men det är dock de arbetade smyckena, som jämte mynten giva skatten dess höga värde. Det ena av dessa har av Otto Rydbeck beskrivits i *Fornvännen* 1906, sidan 186 ff. Jag nöjer mig därför med att hänvisa till denna uppsats samt att göra en kortfattad beskrivning av föremålen.

XXXI. Silverfynd (inv.-nr 15035—51, fig. 6), påträffat vid plöjning å en åker nära Saxån i Heljarp, Tofta socken. Rönnebergs härad. Efter att ha passerat flera mellanhänder hamnade det i samlingen 1905. Varje föremål i fyndet har införts under särskilt nr:

15035. Armring av silver; dess omkrets är 19.92 cm., största

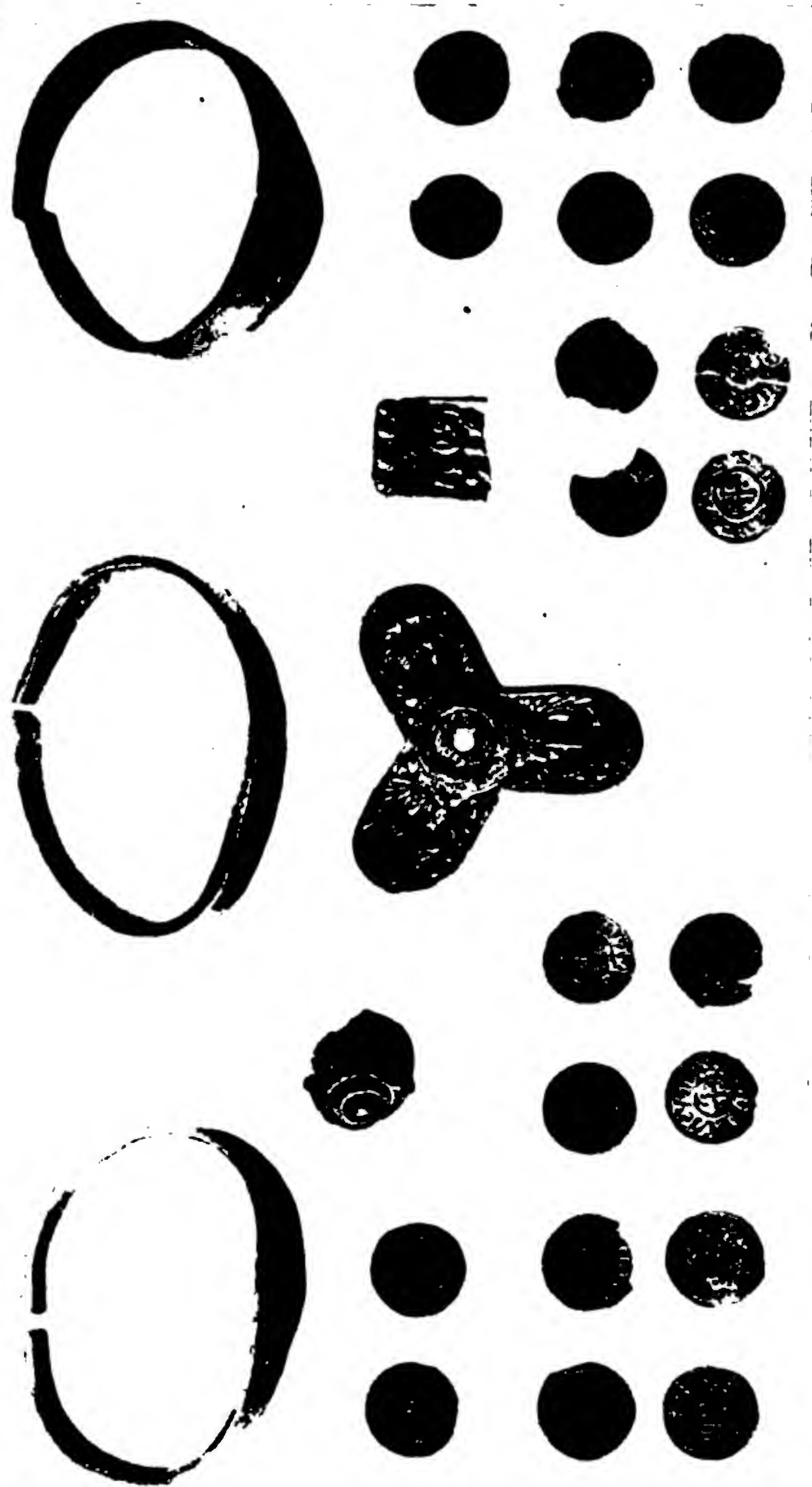

Fig. 6.

bredd, mitt fram, 3,2 cm., den ena ändans (denna är avfilad) bredd 1,4 cm., den andras 1,2 cm. (avb. Fornvännen 1906, sid. 190 fig. 5).

15036) Armring av silver; ej fullt sluten; omkretsen 21,05 cm., ändarnas bredd resp. 1,1 cm. och 1,7 cm., största bredd

2,16 cm., största inre diam. 7,45 cm., största tjocklek 0,25 cm., har varit bruten på två ställen men blivit lagad.

15037) Armring av silver; ej fullt slutet; har liksom den föregående varit bruten, men blivit hoplödd av säljaren¹. Ringens omkrets är 20,6 cm.; största inre diam. 7,05 cm., största bredd 2,5 cm.; ändarnas bredd resp. 0,71 och 0,72 cm.; bandets tjocklek 0,25 cm.

15038) Treflikigt spänne av silver; avb. Fornvännen 1906 sid. 188 fig. 2. Spännet har varit belagt med förgyllning, vilken delvis är avsliten; under vardera fliken sitter ett nålfäste, men det ena av dessa är sönder; flikarnas längd till mittparten är 3,5 cm., bredd 2,3 cm.; sidornas tjocklek c:a 0,35 cm.

15039) Del av rembeslag av förgyllt silver; avb. Fornvännen 1906 sid. 189 fig. 3. Förgyllningen är delvis avsliten; längd 2,5 cm., största bredd 2,25 cm., största tjocklek c:a 0,04 cm.; i ändan sitta fyra nitar.

15040) Pärla med filigranornament, avb. Fornvännen 1906 sid. 190 fig. 4; jfr Müller Danmarks Oldsager fig. 653; belagd med tre dubbelspiraler och mellan dessa punktornament i filigran; de mot varandra svarande hålen äro omgivna av en filigranring; pärlan är något söndrig; längd 2,5 cm., bredd 1,85 cm.

15041) Tjugo silvermynt från Ludvig den frommes tid (814—840); alla av samma typ, men av något olika prägel². På åtsidan finnes ett kors med en punkt i varje vinkel jämte omskriften: HLVDVVICUS IMP; frånsidan bär omskriften XPISTIANA RELIGIO kring ett korsprytt tempel.

Av dessa mynt inkommo omedelbart 18 till Museet; senare förvärvades två genom byte med Kulturhistoriska Museet; två finnas i Malmö Museum, ett i Göteborgs och två hos enskild samlare; ett par söndriga, som påträffades, tillvaratogs aldrig. Hela antalet torde sålunda ha uppgått till omkring 30.

¹ Det förefaller mig sannolikt, att de båda ringarna blivit brutna vid eller efter upptagandet, då man möjligen ville pröva dem. Även om de redan vid nedläggandet varit brutna, synes det dock, som om bitarna ej hade egentlig hacksilverskaraktär; bitarna äro väl stora, och den ena ringen ävensom det treflikiga spännet och samtliga mynten hava ej varit söndrade. Ringarna, vilka sannolikt voro gjorda här i Norden vid denna tid, torde också varit väl modärna för att söndras till mynt.

² Varianter av THOMSEN, anf. arb. 1217—1220.

Fyndet utgör ett av de tidigaste i sitt slag, ty enligt Ryd-
becks antagande skulle det vara nedlagt vid mitten av det
nionde århundradet, mot vilket antagande säkerligen intet kan
finnas att invända.

XXXII. Silverfynd (inv.-n:r 3618—52, figg. 7 och 8).
Beklagligt nog saknas närmare fynduppgifter. Utan tvivel är

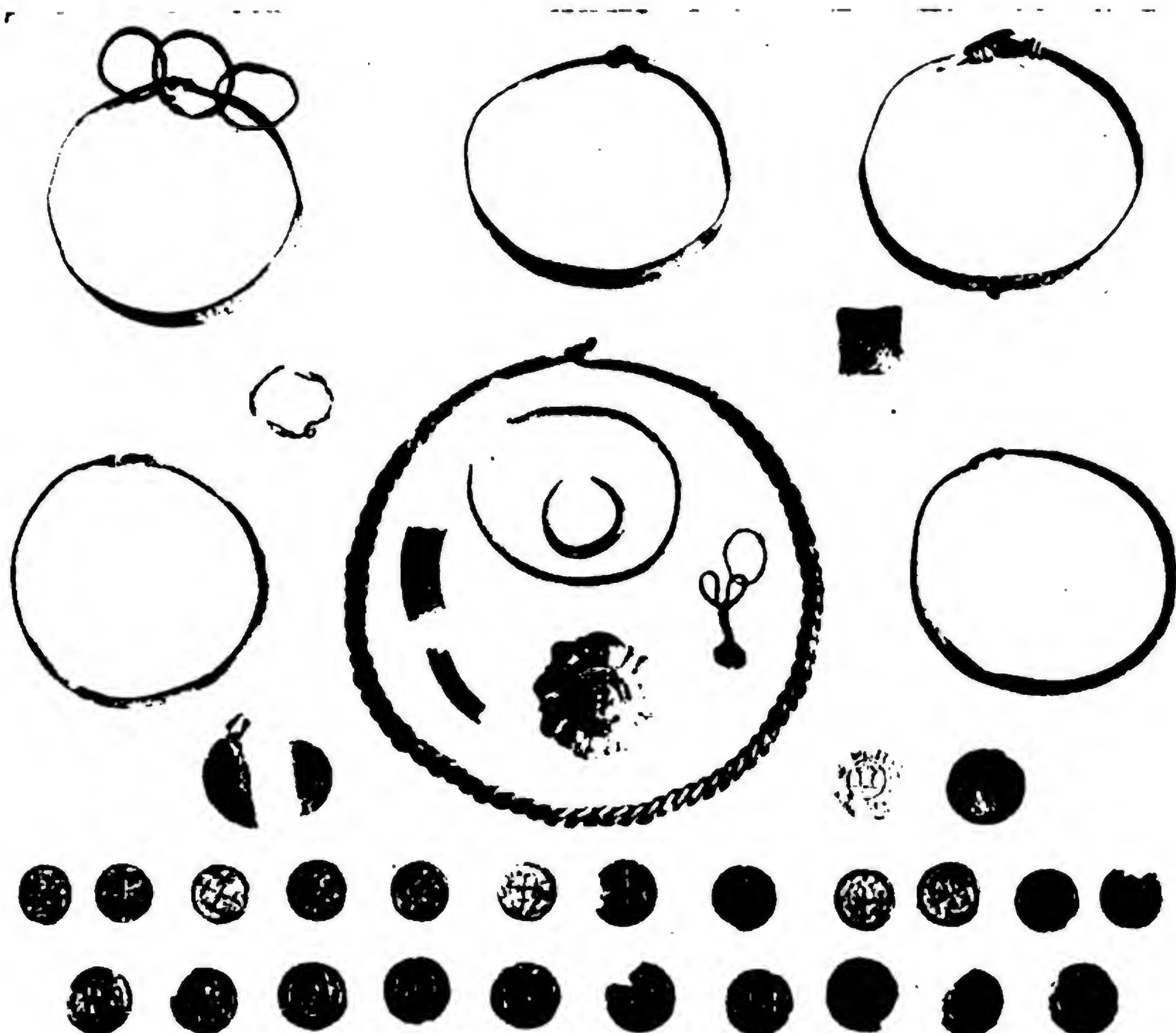

Fig. 7.

det emellertid, liksom nästan alla de föremål, vilka tillhöra
Sven Nilssons samlingar, från Skåne.

Utom genom en omväxlande samling ringar och smycken
karaktäriseras detta fynd genom en vacker samling av s. k.
halvbrakteater av Hedebytyp. Innan jag övergår till beskriv-
ningen av själva fyndet, torde det vara lämpligt att redogöra
något för detta slag av mynt samt för deras närmare före-
gångare, Birkamynnten. År 1885 fäste Hildebrand¹ uppmärk-

¹ Nordens äldsta mynt. Månadsbladet 1885. sid. 128 ff.

samheten på dessa i Norden ganska vitt utbredda myntsorter och förlade deras präglingsorter till Björkö och Hedeby, ett antagande som av de flesta, åtminstone svenska, forskare ännu vidhålles. Deras närmaste förebilder äro de för Karl den store och Ludvig den fromme i Dorstat i Frisland präglade silvermynten med ordet CARO LVS fördelat på två rader på åtsidan och DOR STAT på frånsidan. Dessa mynt ha redan i och för sig nått en ganska långt gången degeneration, innan de uppträtt som förebilder till de ifrågavarande nordiska typerna. Gent emot den av Hildebrand förfäktade meningen om präglingsorten uppträdde Hauberg i sitt stora arbete om »Myntforhold og udmyntninger i Danmark indtil 1146», däri han dels med hänsyn till Birkas mindre betydelse som handelsstad och dels på grund därav, att flesta där funna mynten voro försedda med hängögla, anser sig berättigad att förlägga präglingsorten till ett sydligare skandinaviskt område, ehuru dessa mynt icke förekomma där i större utsträckning, även om de äro fördelade på flere fyndorter. Med hänsyn till att de sydsandinaviska mynten koncentrerade sig på ett östligt danskt område, förlade han präglingsorten till Lund för de äldre och till Hedeby för de yngre Dorstatsefterbildningarna. Präglingstiden för dessa Hedebymynt bestämde han till åren c:a 940—960, enär de tidigast visat sig i fynd tillhopa med kufiska och tyska mynt, som tillhöra tiden c:a 950—969. Vad dessa Hedebymynt beträffar tyckes man i allmänhet fortfarande ansluta sig till Haubergs uppfattning om deras präglingsort och tidsställning.

Sedan en del nya mynt av Birkatyp blivit bekanta dels från Danmark, dels från Sönderjylland och Holstein, framställer Hauberg i en uppsats om »Nordens ældste myntested»¹ en ny förmodan, nämligen att präglingsorten bör förflyttas från Lund till Hedeby, enär de skäl, som förut talade för en östdansk plats, nu fått vika för nya fakta. Samtidigt vänder han sig återigen mot Hildebrands uppfattning om Birka som präglingsorten², vilken sistnämnda mening även Stjerna³ biträtt och ytterligare utvecklat⁴. Närmast såsom svar på detta Haubergs

¹ Aarbøger 1914 sid. 76 ff.

² Anf. avhandl. Månadsbl. 1885.

³ STJERNA »Lund och Birka», Hist. Tidskr. för Skåneland III, s. 47.

⁴ En liknande uppfattning hyllas även av MONTELIUS i Hist. studier

sista inlägg i frågan söker Lennart Kjellberg i Fornvännen 1917¹ i likhet med föregående svenska författare hävda, att Birka är präglingsplatsen för de äldre mynten, liksom han samtidigt håller före, att Hedeby sannolikt är de yngres ursprungs-ort. Han anser det osannolikt, att samma karolingiska myntgrupp under loppet av mindre än ett århundrade skulle ha tjänat som utgångspunkt och förebild för två så pass olika myntserier präglade på samma ort. Att Dorstatmynten däremot på olika ställen inom det nordiska kulturområdet kunnat framkalla av varandra oberoende efterbildningar, är i betraktande av de livliga förbindelserna mellan den frisiskt-karolingiska handelsmetropolen och Norden lätt förklarligt. Vid tiden för Kjellbergs uppsats voro från Björkö kända 24 mynt från 5 gravar² samt två från det närbelägna Adelsö, under det att övriga mynt nästan alltid förekommit sporadiskt; undantag därifrån äro dock tre, vilka hittats vid utgrävningar på platsen för det gamla Hedeby, 6 från silverfyndet vid Terslev och 5 från Sejerö, båda på Själland, samt 5 från Spangerheid i Norge.

Med denna hastiga överblick av den diskussion, som förts om efterbildningarna av Dorstatmynten, har jag sökt framställa den situation, vari frågan om deras präglingsort nu befinner sig.

Vad utbredningen av dessa mynt i Skåne beträffar, finnes av Birkamynt mig veterligen endast ett, och om detta saknas noggranna fynduppgifter (det tillhör Haubergs första grupp 6 a)³. Däremot finnas ej så få mynt av Hedebytyp, nämligen dels slutna fynd av endast sådana, dels mera enstaka i större silverfynd.

För närvarande äro sålunda bekanta följande fynd:

1) Skabersjö, Ryd nr 3, Bara härad; St. Hist. M. 1057,

Festskrift till C. G. Malmström s. 6; STOLPE, Björkö i Mälaren s. 20; H. SCHÜCK, Svenska Folkets Historia I s. 259; SCHNITTGER, Silverskatten från Stora Sojdeby Fornvännen 1915 s. 88 ff.

¹ De s. k. Birkamynten I, Präglingsorten; sid. 41 ff.

² Anmärkas bör emellertid, att en del av dessa äro försedda med hängögla, vilket tyder på att de använts som smycken, möjligen efter det att mynt av detta slag upphört att existera som sådana.

³ Jag använder här den i Sverige gängse beteckningen Birkamynt och Hedebymynt (halvbrakteaterna) men hänvisar till Haubergs tab. I, angivande grupperna såsom I och II.

18 st. (grupp II: 1 9 st. och grupp II: 2—3 9 st.), funna jämte ett anglosaxiskt och ett kufiskt mynt samt hacksilver.

2) Pålstorp n:r 6, Raus, Luggude härad; St. Hist. M. 4313, 2 st. (grupp II: 1), funna jämte ett tyskt, 35 kufiska mynt. hacksilver m. m.

3) Bräcke n:r 11, Brunnby, Luggude härad; St. Hist. M. 5891, 1 st. (grupp II: 1), funnet jämte ett anglosaxiskt, 117 kufiska mynt, hacksilver m. m.

4) Filborna, Hälsingborgs landsförs., Luggude härad; St. Hist. M. 7858, 1 st. (grupp II: 1 ?), funnet jämte ett anglosaxiskt. 129 kufiska mynt, hacksilver m. m.

5) Sandby, Torna härad; St. Hist. M. 6997, 85 st. (grupp II: 1—12 st. 2—58 st. 3—15 st.), funna jämte ett anglosaxiskt, 46 tyska, 25 kufiska mynt, hacksilver m. m.

6) Borgeby n:r 5, Torna härad; St. Hist. M. 11340, 3 st. (?), funna jämte 22 tyska, 7 anglosaxiska mynt och silver m. m.

7) Skåne, okänd fyndort; St. Hist. M. 1504—1519, 1 st. (grupp II: 1), funnet jämte 22 kufiska mynt.

8) Skåne, okänd fyndort; Lunds univ:s hist. mus. 3618—3652, 22 st. (grupp II: 1—10 st. II: 2—12 st.)

Alltså äro sammanlagt 133 mynt kända, fördelade sålunda: grupp II: 1—36 st. (därav ett osäkert), grupp II: 2—70 st., grupp II: 3 15 st., grupp II: 2—3 9 st., samt 3 obestämda. Gruppvarianterna 1 och 2 äro sålunda till antalet övervägande: men dessa typer äro också talrikast representerade, ej blott i Danmark och Sverige, utan även i länderna söder om Östersjön. Till dessa typer höra också de mynt, som ingå i det närmast ifrågavarande fyndet i Lundamuseet. Halvbrakteaterna anses som sagt av de flesta skandinaviska författare vara präglade i Hedeby; av de polska numismatikerna Engel och Serrure¹ anses de däremot vara representanter för den äldsta polska myntpräglingen, då de förekomma i åtskilliga polska och tyska fynd. Mot tidigare författare, vilka ävenledes velat förlägga ursprungsorten söder om Östersjön, har Hauberg² vänt sig, i det han framhållit, dels att huvudmassan av mynten finnes inom det gamla danska landområdet, dels att så få fynd före-

¹ *Traité de numismatique du Moyen-Age* I: 332.

² *Myntforhold* sid. 40.

komma inom Sverige och särskilt på Gotland, som vid denna tid stod i så livlig förbindelse med länderna på andra sidan Östersjön. Härtill kommer ytterligare en omständighet, som samtidigt bildar ett motsatsförhållande mellan Birka- och Hedebymynten. De förra bära intet tecken, som tyder på, att de tillverkats inom ett område med kristen kultur, vilket vid denna tid eljest sällan underläts. Visserligen förekommer något enstaka kors eller liknande¹, men detta är snarast att anse såsom en reminiscens från samtida gängse mynt, såvida det icke härstammar från det gamla hammarkorsmärket, eller måhända har framkommit genom en samverkan dem emellan. Av Hedebymynten däremot äro samtliga typer utom Hauberg II: 1 försedda med starkt markerade korssymboler, vilka visserligen i sin mån kunna hava framkommit genom utländska förebilder, men som å andra sidan svårligen torde hava kommit att ingå som ett så väsentligt karaktärsdrag, om ej myntmästaren eller befolkningen inom det område, där de blevo till, varit medveten om dess betydelse och levat under deras tecken.

Birkamynten ha endast delvis bibehållit den karaktär, varigenom deras härstamning ur Dorstatmynten kan urskiljas; så småningom ha andra motiv fått inkräkta på de ursprungligas plats, dels hämtade från andra länders med kristna symboler försedda mynt, dels sannolikt av inhemsk upprinnelse. De Dorstattyper jag haft att tillgå äro de, som Mestorf avbildat å plansch LXII, figg. 751, 752 och 753². Vid en jämförande granskning av dessa typer och Haubergs grupp I: 1, vilken för vårt vidkommande är den viktigaste typen, enär det är genom denna, som vi föras över till Hedebymynten, finna vi, vad åtsidan beträffar, att av det sammanskrivna $\mathcal{R}$ i $\overset{\text{CARO}}{\text{LVS}}$ blivit en symmetrisk båge med mellanstav; C finnes kvar men är neddraget åt sidan; O är däremot försvunnet, men har ersatts med en tresidig figur;³ (en ännu tydligare övergångsform bildar det

¹ I detta sammanhang kan jag ej underlåta att påpeka den slående överensstämmelsen mellan myntet Hauberg I: 4 och det ett par årh. tidigare bysantinska från Heraclius (avb. SAULCY: Numismatique bysant. pl. VI: 5).

² Vorgeschichtliche Altertümer Schleswig-Holsteins, Hamburg 1885.

³ Sannolikt har denna övergång skett genom inflytande av bysantinska mynt, där samma figur återfinnes (se t. ex. SAULCY: Numismatique bysantine pl. XV: 1).

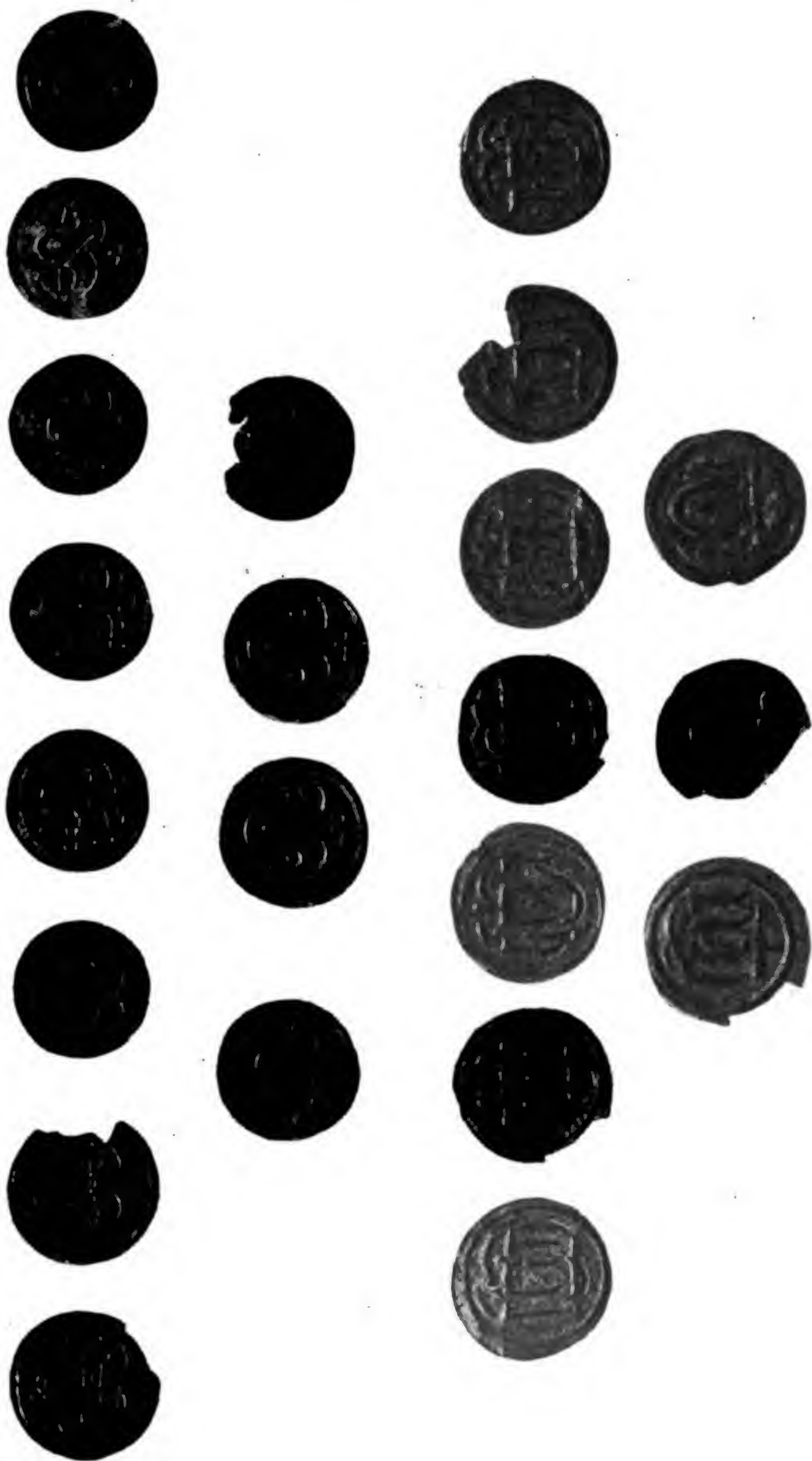

Fig. 8.

mynt, som avbildats hos Hildebrand, Månadsbladet 1885 sid. 130 fig. 1, där även L och S i Carolus ännu är kvar). En möjlighet är, att det nämnda O även givit anledning till insättandet av människoansiktet och pärlkransen, vilket motiv egentligen hämtats från merovingiska och engelska mynt¹. Av LVS har i allmänhet såväl L som S försvunnit och av V har blivit två fristående kilformiga staplar liknande dem, som bilda V på originalen. Inskriften förekommer ibland såväl på Dorstat- som på Birkamynten präglad så, att den läses från höger till vänster.

Vad frånsidan beträffar tyckes inskriptionen ^{DOR}STAT mycket tidigt ha förvanskats: av ett slarvigt skrivet R har endast blivit en båglik figur, och för symmetrins skull har en liknande blivit insatt på det ursprungliga D:s plats; på Birkamynten ha dessa bokstäver övergått till två i allmänhet symmetriskt ställda bågar, och O har blivit till en rund upphöjning emellan eller över dem. STAT, skrivet ST/T, är det som längst går igen i något så när oförvanskad form, ehuru S på Birkamynten endast kvarstår som ett litet rudiment i kanten. Den under inskriften befintliga yxan återfinnes ganska oförändrad å efterbildningarna.

Hedebymynten äro präglade på så tunt silverbleck, att ena sidans prägling är skönjbar på den andra (se fig. 8). På en del är emellertid ena sidans prägling så svag, sannolikt i samband med myntens avtagande vikt² och därmed följande tunnhet, att den nätt och jämt kan skönjas, medan andra åter blott äro ensidigt präglade. Denna myntgrupp anses ha tillkommit c:a år 940 och ett par tiotal år framåt, således ungefär 1½ århundrade efter det Dorstatmynten kunna anses ha börjat att uppträda. Huru lång deras livstid sedan varit har jag dessvärre ej blivit i tillfälle att konstatera; emellertid är det tydligt, att de fortsatt långt efter Karl den stores död, ehuru hans namn fortfarande fått följa med liksom också namnet på präglingsorten, båda ganska snart i ytterst degenererat skick. Det var dylika förvanskade typer, som i senare hälften av nionde århundradet gävo upphov åt Birkamynten. Dock

¹ HAUBERG, anf. arb. sid. 108.

² Första typens mynt variera mellan 0,56 och 0,35 under det att typ 6 gått ned ända till 0,20 gr. (se HAUBERG, anf. arb. sid. 189).

synes det mig föga sannolikt, att en så pass tidig prägling som den från Dorstat ännu vid mitten av 900-talet kunnat ge upphov till en ny myntsort.

Hedebymynten närma sig också, enligt min mening, Birkamynten vida mer än dessas föregångare, Dorstatsmynten. Vid en jämförelse mellan halvbrakteaterna och de förra finna vi, vad de första typerna beträffar, huru på åtsidan i den av *Æ* uppkomna bågformiga figuren med mittstapel denna mittstapel lösgjorts från bågen; den ur *O* uppkomna tresidiga figuren finnes här liksom å Birkamynten, och av det ursprungliga *C* har blivit en armborstbågformig figur; även pärlkransen förekommer. Den senare stavelsens *V*, som på Birkamynten blivit två parallella streck med pärlrand över, äro här sammanbundna upptill, och pärlranden existerar ännu. Frånsidan är försedd med i stort sett liknande ornament på båda typerna, men på de från Hedebý har anordningen blivit betydligt mera symmetrisk. De ur *DOR* uppkomna bågarna ha här fått en likformig placering rakt över *T*/*T*, och inom var och en av dem förekommer en »pärla» liksom också emellan bokstävernans staplar; pärlkransar äro likformigt grupperade kring ornamentet. Yxan från Dorstat och Birka har på halvbrakteaterna antagit en mera korsformig natur och övergår senare till allt större likhet med denna symbol.

Å Hedebymyntet typ 2 (Hauberg) upptages hela ena sidan av ett likarmat kors med tvärslår på armändarna, vilken avslutas ringformigt. Andra sidan utfylles däremot med ett symmetriskt arrangement av motiv från föregångarna. Det gamla *Æ* har här blivit en båge med uppåtböjda ändar, vilka äro sammanbundna med var sin tresidiga figur, (den ur *O* uppkomna);¹ de båda bågarna från *DOR* ha sammanvuxit och kastats över från den gamla frånsidan samt lagts under figuren, där också en båge (möjligen det forna *C*) förekommer².

Den vidare utveckling, som dessa halvbrakteater undergå, skall jag ej här inlåta mig på, då det endast är varianter av dessa båda typer, som förekomma i det fynd, varifrån jag

¹ Detta mynt är enligt min uppfattning om uppkomsten av ornamentet således på samtliga förut befintliga avbildningar upp- och nedvänt.

² Stundom, såsom på mynten i Lundamuseet, förekommer i stället ett kors; säkerligen den ursprungliga yxan överflyttad hit.

utgått. Jag vill blott tillägga att ansiktet på vissa Birkamynt även förekommer på dem från Hedeby. Man får en föreställning om den oerhörda mängd varierande former, varunder dessa mynt uppträda, vid en blick på fyndet i Lund. Här finnas 22 stycken, vilka samtliga förete olika prägling. Till grupp II: typ 1 höra 10 mynt, utgörande en serie. De första av dessa äro ganska tydligt präglade på båda sidor, medan andra övergå till sådana med den ursprungliga frånsidan mest prononcerad och det yngsta är en enkelpräglad brakteat, vilken är så degenererad, att av det ursprungliga T/T endast återstå fyra upp till kluvna staplar förenade med en tvärstreck (ingen annan utstyrsel förekommer). Den andra myntgruppen i museet genomgår en parallell utvecklingsserie. Det första av dessa mynt står närmare de ursprungliga än Hauberg grupp II: typ 2 i det att på ena sidan förekommer C-bågen och på den andra den tresidiga figuren; senare uppträder typen med båda dessa senare figurer, vilka i sin ordning försvinna; serien slutar med typer, som på ena sidan äro så svagt präglade, att myntet nära nog får brakteatens natur.

Om de s. k. Birkamynnten verkligen äro präglade i Birka och halvbrakteaterna i Hedeby, frågar man sig emellertid vilka förhållanden, som då åstadkommit, att dessa senare blivit slagna med de förra som förebilder. Hauberg anser, att båda typerna uppstått ur varandra, men så förlägger han också präglingssorten för båda till Hedeby. Man kan ju visserligen säga, att då en så framstående myntkännare som Hauberg funnit tillräckliga skäl förefinnas att förlägga den äldsta gruppen till Hedeby, så kan man åtminstone hysa den förmodan, att de förekommit där så pass rikligt, att de kunnat tjäna som förebilder för de yngre. Men andra förhållanden kunna möjligen också vara att räkna med. Stjerna antager som sannolikt, att det varit frisererna från Dorstat, som infört myntpräglingen i Birka med förebilder från mynten i sin hemstad, och att denna prägling ägt rum för det frisiska faktoriets och handelsgillets behov¹. Skulle så vara förhållandet, kan man ju tänka sig, att i och med Birkas begynnande tillbakagång den frisiska handels tyngdpunkt förlagts till det blomstrande Hedeby, och att de

¹ Lund och Birka s. 47.

frisiska myntmästarna där fortsatt med sin konst. Om man får anse, att korset på halvbrakteaterna ej blott får betraktas såsom en reminiscens från andra traktors myntprägel, utan verkligen såsom en symbol, så kan man ju också framhålla, att Hedeby vid denna tid säkerligen var bebott av en övervägande kristen befolkning, och att, under intrycket därav, korset kom att bliva den slutliga och väsentliga myntutstyrseln. Att frisererna underläto att pryda Birkamynten med kors, fastän de voro kristna, var ej så underligt, då de förebilder, vilka de sökte efterlikna, endast i enstaka fall voro försedda med denna symbol. Som endast ett obetydligt material har stått till mitt förfogande vid behandlingen av denna intressanta myntfråga, hava inga slutgiltiga resultat kunnat ernås ur detsamma, utan endast en och annan förmodan kunnat framställas.

Jag skall nu återgå till fyndet XXXII (inv.-n:r 3618—3652). (jfr s. 125) och redogöra för dess övriga innehåll.

3618) Halsring, flätad av tre silvertenar; ringen avtager i tjocklek mot ändarna, där densamma övergår till tunna flata knäppetenar, av vilka en är prydd med små inpunsade punktornament; den ena ändan har varit bruten på ett och den andra på tre ställen; ringens största tjocklek är 0,6 cm.; yttre diam. 12,3 cm.

3619) Armring, bestående av ett c:a 0,13 cm. tjockt silverband, vars största bredd är 1 cm. Bandet är prytt med inslagna tresidiga ornament med tre punkter uti; knäppet är av samma slag som Rygh 707; största yttre diam. 7,1 cm.

3620) Armring, bestående av ett c:a 0,1 cm. tjockt silverband med knäppe som föregående; utefter kanterna är bandet ornerat med tätt vid varandra inslagna ornament som föregående och ovan dessa ett litet punktornament; bandets största bredd är 1,4 cm.

3621) Armring, ganska lik föregående, men med knäppe (synbarligen något skadat) erinrande om Müller, Danmarks Oldsager fig. 644 a; den påminner även om det danska fyndet genom tre vidhängande små ringar; bandets tjocklek är c:a 0,1 cm.; största bredd 1,5 cm.; största yttre diam. 6,6 cm.; småringarnas största yttre diam. 2—2,2 cm.; tenarnas tjocklek c:a 0,2 cm. Armbandet är prytt med utefter kanterna gående or-

nament likasom det föregående samt därunder en fördjupad rand med oregelbundet inslagna punkter.

3622) Armring, bestående av en rund silverten; på mitten c:a 0,35 cm. och avsmalnande mot ändarna, vilka äro omböjda i likhet med Müller 644 a; största yttre diam. 7 cm.

3623) Armring, lik föregående; något skadad; silvret i hög grad oxiderat, största diam. 6,8 cm.: tenens största tjocklek 0,4 cm.

3624) Armring, skadad; knäppet är bortbrutet, tenens största tjocklek c:a 0,3 cm.; ringen är på fem ställen prydd med runt om gående streckornament.

3625) Fingerring av en öppen, något kantig ten med ytterst spetsiga ändar; tenens tjocklek på mitten c:a 0,3 cm.; största yttre diam. 2,1 cm.

Samtliga ringar, åtminstone den flätade och de med ornament försedda, tyda på orientaliskt inflytande, ehuru de sannolikt äro förfärdigade här i Norden. Det tresidiga ornamentet och punktornamentet, som inkommit österifrån, har sedan upptagits här i Norden såsom eget, vilket Müller också påpekat¹. Knäppanordningen på armringen med de omslingrade ändarna synes däremot vara av inhemsk upprinnelse och förekommer i stor utsträckning över hela det nordiska området. De från öster härstammande armringarna, vilka ej heller äro så sällsynta, bestå i allmänhet av ett brett band med tvära ändar, eller av en rund ten med spetsiga sådana, vilka ej nå fram till varandra. Av dylik typ är också den fingerring, som ovan omtalats; en liknande från Närke finnes ävenledes avbildad och beskriven hos Arne². I samma arbete återfinna vi också en ring (fig. 102) med ornering snarlik den, varmed ovannämnda armring (n:r 3624) är prydd.

3626) Silverband, c:a 0,1 cm. brett, spiralvridet och hopböjt i ringform.

3627) Knapp av silver, troligen till dolk eller kniv, tilltryckt »melonformig»; på översidan finnes en lös rund platta med runt om gående punktornament och därovan en kronliknande prydnad, vars översta del ävenledes är lös. Höjd 3,1 cm.; största diam. 3,2 cm.

3628—3649) De ovan omtalade Hedebymynten.

¹ Vor Oldtid, sid. 688 ff.

² La Suède et l'Orient, sid. 206.

3650) Tyskt mynt, präglat för Otto III och Adelheid (991—97).

3651) Ett d:o, sannolikt präglat för Henrik II (1002—1024).

3652) Ett halvt, anglosaxiskt mynt, präglat för Ethelred II (978—1016).

3652 a) Ett halvt, kufiskt mynt, genomborrat i kanten och försett med hängögla av silvertråd.

3652 b) En fyrsidig knapp av silver till ett ringspänne; en del av tenen kvarsitter vid knappen; ornerad med geometriskt ställda punktornament; sidornas längd är c:a 1,7 cm.

Såväl dolkknappen som knappen till ringspännet äro sannolikt importgoods från Orienten; den förras melonform och den senares geometriskt ordnade punktornament tyda därpå.

3652 c) Hängsmycke av flätad silvertråd, vilket säkerligen skall föreställa en Torshammare, ett slag av amuletter, som vid denna tid voro särdeles vanliga, ehuru de i allmänhet äro mera gediget förfärdigade. Utom Torshammaren i fråga äro åtminstone 8 sådana av silver kända från Skåne.

3652 d—e) Kantbitar till runt smycke, flätade av fin silvertråd.

Allt tyder på att denna silverskatt kommit i jorden under något av 1000-talets första decennier.

De vikingatidsfynd av ädel metall, som ytterligare förvaras i museet, äro:

XXXIII. Ringspänne av silver, (inv.-n:r 13056, Sjöcronska saml.), vilket möjligen tillhört en hacksilversamling, det är nämligen hoplött av tre delar, av vilka möjligen de två hört samman; den ena hälften är ornerad med små cirklar, streck och punkterade linjer, så ock den hoprullade ändan; den andra hälften saknar ornament, utom vid ändan, vilken är prydd med punkterade linjer och rutornament; längs hela ringens översida går en upphöjd mittrygg. Diam. 6,8 cm., största bredd 0,9 cm. Fyndorten är sannolikt belägen inom Skåne.

XXXIV. Armring av silver (inv.-n:r 19330), liknande de i det stora, nyss omtalade fyndet; med rund ten; knäppet, som är något söndrigt, liknar Müller, Danmarks Oldsager fig. 644; starkt oxiderat; storlek 7×6,3 cm.; största tjocklek 0,3 cm. Ringen är funnen vid grävning å tomten St. Södergatan 198 b. i Lund.

XXXV. Del av en armring av guld (inv.-n:r 11026, fig. 9), funnen, enligt uppgift jämte människoben, vid grävning i en källare i gården 305 vid St. Gråbrödersgatan i Lund. Fragmentet består av en rund ten, vid tjockaste stället avbruten och med spår av hugg; tenen avsmalnar mot ändan, är där c:a 0,25 cm. tjock samt avslutas med en kubisk knapp med avhuggna hörn; å två av sidorna äro inpunsade fyra små punktornament; kring tenen är, närmast knappen, en spiraltråd lindad, tenens andra ända har

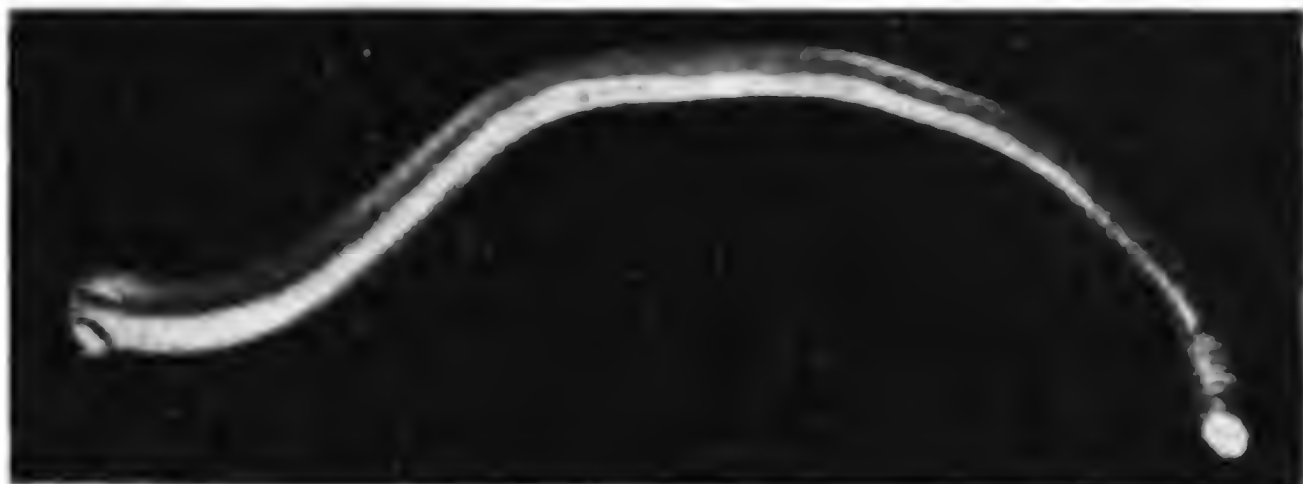

Fig. 9.

sannolikt varit fäst vid knappens andra ända men avbrutits där. Längd 10,7 cm. Ett dylikt »knäppe» har sannolikt uppkommit genom degeneration av sådana som på föregående armring, där ändarna, som bildat kanten framtill, äro på liknande sätt spiralvridna kring tenen. En ring av liknande slag (Sv. Fornsa-ker n:r 602) är funnen vid Ö. Torp, Vemmenhögs härad, jämte hacksilver, tyska och anglosaxiska mynt. (St. Hist. M. n:r 3799).

XXXVI. Efterbildning av bysantinskt kejsarmynt (inv.-n:r 6609, fig. 10), diam. 5,4 cm.; funnet jämte tyska, anglosaxiska, kufiska och ett danskt mynt, hacksilver; torshammare m. m. å Gärsnäs, Ö. Herrestads socken, Ingelstads härad. D. v. ägaren, landshövding Lindenstedt, sände fyndet till Stockholm, där det ännu förvaras under n:r 116, men behöll »en del» för egen räkning. Dit hörde ifrågavarande smycke, som av honom skänktes till akademien i Lund.

Fig. 10.

Smycket är av silver. Mittpartiet utgöres av det efterbildade myntet, vilket begränsas av en smal pärlrand; som ram häromkring äro fastlödda fem pärlringar av växlande tjocklek; den yttersta grövst. På baksidan äro silverband fastlödda för fästande av ramen; med dessa är nålfästet kombinerat; nålhål-laren är avbruten.

Smycket är avbildat och beskrivet av Lagerbring i Sv. Vitterhetsakademiens handl. D. IV sid. 22—40. Han tror sig kunna läsa omskriften, vilken han tyder som *ΑΛΕΞΙΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑ* (*τοπος*) och hänför till Alexius Comnenus, vilken blev kejsare 1081. Själva ansiktet anser han emellertid vara prinsessan Annas och myntet slaget i anledning av hennes födelse, ty »man kan falla på den tanke eller gissning, att här uppvisas ett lindebarn med fylliga och hängande käftar, som hos friska barn ej är ovanligt». Denna uppfattning är emellertid fullständigt felaktig. Efter all sannolikhet måste originalet till denna efterbildning förläggas till en betydligt tidigare epok. Frånsidans kors påminner närmast om mynt från 700-talets senare hälft och synes mig överensstämma med sådana från Leo IV (770-talet)¹. Korset står även här på en trappformig avsats och är omgivet av symboliska figurer (även från närmast föregående årtionden finnas emellertid liknande mynt); bland sådana är solen ett särdeles vanligt motiv, och en dylik har man också sökt åstadkomma på Gärsnäsmyntet. Tecknet på andra sidan mittkorset är här ersatt med ett annat liknande kors; möjligen har detta överflyttat hit från kejsarens äpple på Leo-myntens åtsida. Ansiktet är i motsats till originalbildernas profilställt, vilket väl ej får tillmätas annan betydelse än tillverkarens oförmåga att framställa ansiktet en face, samma fenomen, som även förekommer på folkvandringstidens brakteater. Dräktanordningen, den med vågböjda streck antydda veckade dräkten och det pärlprydda diademet, är ungefär enahanda på de omtalade mynten och på det från Gärsnäs. Dateringen ifråga överensstämmer också ganska väl med vikingatidens samtida förbindelser österut. Efterbildade mynt med liknande nålfäste och nålhållare finnas avbildade i *Atlas for Nordisk Oldkyndighed* (Köbenhavn 1857) tab. II fig. 21 och tab. X fig. 213; å detta senare äro de omgivande pärlringarna fästa med liknande band, tvåkluvna och utåtböjda, som på det ifrågavarande smycket. Frågan huruvida det är tillverkat i Norden eller om det införts hit lämnar jag tillsvidare obesvarad. Dock synes mig det förra mest sannolikt; i varje fall måste det hava tillverkats under inflytande österifrån.

¹ DE SAULCY. Numismatique Byzantine pl. XV: 1.

XXXVII. Runt guldsmycke med filigransirater (inv.-n:r 12870, fig. 11), diam. 5,2 cm. Smycket består av en rund guldplatta, vilkens ytterkant begränsas av ett flätat tråd-band; innanför detta vidtager ett band med halva guldpärlor, vilket på insidan är begränsat av en tunn guldsnodd. Själva plattan är prydd med vackra filigranornament, åstadkomna genom guldtrådar och korn. Mitten upptages av en blå glaspärla i en tioflikig guldinfattning. Av kantens pärlornament saknas en bit på 1,7 cm:s längd. Skivans yttersta kant är omböjd och har troligen haft till uppgift att fästa smycket vid någon underliggande skiva.

Även detta smycke synes mig tillverkat under inflytande från öster. De med utomordentlig konstfärdighet åstadkomna bladornamenten äro otvivelaktigt avläggare av de från detta håll till Norden inkomna palmettmotiven. Även pärlornamentet, ofta i samband med filigranarbete, är en ofta återkommande orientalisk anordning. Spännen av i viss mån likartat slag äro kända från flera trakter av vårt land. Fyra finnas avbildade av Hildebrand¹. Av dessa sätter han det tidigaste till det 11:te århundradet. Vårt ifrågavarande smycke visar kanske ännu renare former än dessa. Den omgivande pärlranden har en motsvarighet å det tidigaste av Hildebrand avbildade smycket; men denna, som här endast är ett kantarrangement kring mittpartiet, bildar på Lundasmycket själva ytterkanten. Även detta torde sålunda få dateras till samma århundrade, möjligen mitten av detsamma.

Fig. 11.

De närmare fyndomständigheterna för detta föremål äro ej kända, endast att det härstammar från Harjagers härad².

Vid redogörelsen för de guld- och silverfynd, som förvaras i Hist. Museet, har hänsyn tagits endast till dem, som äro från Skåne, om man undantager de tre Tjurköbrakteaterna, vilka indragits i beskrivningen av smyckena av detta slag. Att jag huvudsakligen fäst avseende vid Skånefynden, beror därpå,

¹ Sveriges medeltid II, sid. 379 ff.

² De av Hildebrand avbildade äro från Bleking (1), Öland och Kalmar län (2), Eskilstuna (1).

att jag genom dessas sammanställande velat giva en något så när överskådlig bild av guld- och silverförekomsten i detta landskap, ehuru naturligtvis en sådan överblick blir ytterst ofullständig på grund av materialets isolerade och begränsade karaktär.

Jag skall i största korthet omnämna det fåtal föremål från andra trakter eller med beteckningen okänd fyndort, som dessutom förvaras i Museet:

XXXVIII. Fibula av silver (inv.-n:r 12769) med omslagen fot, typ Almgren¹ fig. 167; prydd runt bågens båda ändar med filigrantrådsornament; de knappar, som prytt spiraländarna och spiralfästets utsprång, saknas, så ock tenen med nålhållaren; längd 4,3 cm. höjd 1,5 cm. Fyndort Öland.

XXXIX. Fibula av silver (inv.-n:r 13164), som företer stora likheter med den föregående, och som tillhör det stora Störlinge-fyndet från Gärdslösa sn på Öland. Denna fibula har visserligen ej omslagen fot men är dock en utpräglad parallelltyp till den förra; de hava båda samma smäckra eleganta typ, och även denna är försedd med filigrantrådsornament vid bågens ena ända. Typen torde närmast överensstämma med Almgren² fig. 170. Nålen avbruten vid spiralen. Längd 4,95 cm., höjd 1,5 cm.

XL. Spjutspets av järn med silverornament på holken (inv.-n:r 14140), ganska angripen av rost; de å holken inslagna silverornamenten äro nästan fullständigt lika Rygh³ 531. Längd 32,9 cm.; bladets största bredd 3,3 cm.; holkens mynning (yttre diam.) 2,3 cm. Från Källa sn, Öland. Jfr Kossina: Verzierte Eisenlanzenspitzen als Kennzeichen der Ostgermanen (Zft. Ethn. 1905).

XLI. Rembeslag av silver (inv.-n:r 13046), från Gotland, men utan närmare angivna fyndomständigheter; på oversidan prytt med två utåtvända palmetter inom en liten pärlrand; bladverket inlagt med niello. Föremål med dylika ornament äro ganska vanliga på Gotland samt i mellersta och norra Sverige och visa otvetydigt hän på en östlig härkomst.

¹ Nordeurop. Fibelformen. Stockholm 1897.

² Nordeurop. Fibelformen. Stockholm 1897.

³ Norske Oldsager. Kristiania 1885.

Se därom: Arne: *La Suède et l'Orient* sid. 117 ff. Längd 1,7 cm. bredd 1,5 cm.

XLII. Del av en halsring av silver (inv.-nr 12773), från Burs socken på Gotland, 6,4 cm. lång, bildad av fyra sammanflätade trådar, utgående från en ändplatta, ytterst försedd med ett hål för fästande av den motsvarande haken; på ena sidan är denna platta försedd med inpunsade triangelornament längs kanterna. Liksom det föregående beslaget är även denna prydnad ursprungligen bildad under orientaliskt inflytande. Fyndförhållandena äro okända.

Med hänsyn till det ringa material, som legat till grund för denna uppsats, har endast en kort, skisserad framställning kunnat göras av de ädla metallernas förekomst och den roll de spelat för den skånska fornkulturen. Men å andra sidan torde det dock framgå, vilken mångfald skiftande former guldet och silvret antagit eller givits här i Norden. Här ha ju blott framdragits några enskilda, om ock i sin mån typologiskt säregna föremål. Om allt det omfattande materialet från det skånska området sammanfördes, skulle naturligtvis möjligheten bli oändligt mycket större att vinna rika resultat, än det relativt lilla material medgivit, som förvaras i Lund. Först genom en mera omfattande undersökning skulle det verkliga svaret kunna givas på frågan om föremålens inbördes förhållande till varandra, deras härstamning och utbredning samt deras betydelse för smaken i allmänhet.

vnt från Theodosius den stores död
 518 e. Kr.

Östromerska	Summa	1	6 1
	Anastasius 491—518		6 1 13/10
	Zeno. 474—491		8 Tillhör
	Leo I 457—474		10 Se Lager-
Västromerska	Theodosius II 408		
	Julius post		

vnt från Theodosius den stores död
 518 e. Kr.

Östromerska	Summa	1	6 1
	Anastasius 491—518		bK. 12/10
	Zeno. 474—491		8 Tillhör
	Leo I 457—474		10 Se Lager-
	Theodos II 408—		
Westromerska	Julius pos		

NÅGRA SKÅNSKA RÖKELSEKAR

AV

ISIDOR ZETTERBERG

Redan tidigt upptog den kristna kyrkan — närmast från judar, romare och greker — bruket att vid vissa heliga handlingar använda rökelse och därmed förknippade heliga kärl. Huruvida dess användning under de första århundradena varit av samma betydelse som sedermera, och framför allt under medeltiden, är emellertid ovisst.

Att de äldsta kristna använt rökelse vid gudstjänsten har också av de flesta författare bestritts på grund av bristande belägg ur monumentala och litterära källor. De eljest så givande målningarna i katakomberna från de tre första kristna århundradena ha i detta fall ingenting att berätta, och att Nya Testamentet på några ställen, t. ex. i Joh. Uppenb.¹, som torde ha tillkommit redan vid mitten av 90-talet, omnämner »gyllene rökelsekar», har man ej rätt att tillmäta den betydelsen, att dessa skulle ha varit allmänt i bruk.

Dock är det ej uteslutet, att den tidiga kristna församlingen, som i så mycket annat varit påverkad av österländsk mysteriekult, åtminstone sporadiskt upptagit det just i mysterierna ofta förekommande bruket av rökelse. Icke minst inom romerska kretsar kan en sådan påverkan vara tänkbar. Här florerade under denna eklektiska period, såväl inom religionerna som inom mantiken och magin över huvud, en mängd österländska bruk, bland vilka just rökelsen spelade en viktig roll.

Man kan emellertid anse, att dess användning med 4:de århundradet fått något större betydelse. Liber Pontificalis omtalar flera gåvor av rökelsekar från kejsare och påvar. Kejsar Konstantin den store skall till Lateranbasilikan ha skänkt två rökelsekar »ex auro purissimo»².

¹ Joh. Uppb. 8. 3; 5, 8.

² F. X. KRAUS, Geschichte der Christlichen Kunst, I, S. 525.

Av kyrkofäderna tala några, bl. a. Augustinus och Eusebius, föga respektfullt om rökelsebruket. »Vi resa inte till Arabien för att köpa rökelse; vi ha ingen användning för den girige köpmannens varubalar; Gud önskar av oss endast tack-sägelseoffer» (Aug.). »Eucharistien är ett tackoffer, vid vilket man varken önskar sig rökelsedoft eller lågande bål» (Euseb.). Basilius klagar däremot år 370 över, »att kyrkorna förstöras av gudsskändande händer, att altaren brytas ned, att intet offer mera förekommer, ingen rökelse, och knappast ett rum för gudstjänsten»¹.

Fig. 1. Skala $\frac{1}{3}$.

De äldsta från denna tid bevarade rökelsekaren, till största delen härstammande från koptiskt-kristna kyrkor, kan man med hänsyn till deras användning uppdelas i tvenne grupper; dels sådana, som ställdes eller upphängdes framför altaret eller helgonbilderna, dels sådana, som buros svängande vid gudstjänsten.

Som typ för den förra gruppen skulle man kunna sätta det av professor Lessing i Mannheim upptäckta rökelsekaret, daterat till 4:de århundradet och av koptiskt ursprung². Tre fötter i form av lejon tassor uppbära ett lågt cylindriskt bäcken. Loc-

ket, försett med ett i tre genombrytningar utsparat konstantinskt Kristusmonogram, är kägelformigt och vid bäckenet fäst med ett gångjärn. Lock och bäcken äro försedda med var sina varandra motsvarande öglor, genom vilka hängkedjorna löpte (fig. 1).

Den senare gruppen kan lämpligen karaktäriseras av ett av Kaufmann publicerat syriskt rökelsekar från 6:te århundradet³

¹ FR. WITTE, Zeitschrift für Christliche Kunst, 1910, Sp. 105—106.

² J. LESSING, Jahrbuch der Königlichen Preussischen Kunstsammlung, Berlin 1881, S. 89.

³ C. M. KAUFMANN, Handbuch der Christlichen Archæologie, 2 Aufl., 1913, S. 596.

— en låg, konisk fot uppbär en halvklotformig skål, prydd av i lågrelië framställda scener ur Nya Testamentet, bebådelsen, Elisabets besök, födelsen och korsfästelsen — eller ett något äldre koptiskt exemplar¹, vars bäcken är polygont och försett med öglor för tre hängkedjor, vilka upptill sammanlöpa i en balanshake. Bäckenet vilar på tre fötter (fig. 2).

Utmärkande för dessa båda med hängkedjor försedda rökelsekar är att de sakna lock.

Från dessa huvudtyper av tidigt kristna rökelsekar utvecklas en rad andra, som förena de båda föregåendes egenskaper, och i vars form man redan kan spåra den förden romanska tiden karaktäristiska typen². En hög, inåtsvängd, konisk fot uppbär en halvklotformig skål, som invid kanten är för-

Fig. 2.

Fig. 3.

sedd med tre öglor för hängkedjorna. Dessa sammanlöpa upptill i en hake. Locket, som har enkla, runda genombrytningar, är till sin form en omvänd motsvarighet till skål och fot (fig. 3).

Till Italien och därifrån till de väst- och mellaneuropeiska länderna ha dessa egyptiska och syriska typer spritt sig för att

¹ KAUFMANN, Anf. arb., s. 594.

² WITTE, Anf. arb. sp. 110.

i något omgestaltad form dyka upp i karolingisk tid. Cahier meddelar i *Mélanges d'archeologie* III, sid. 22 ett från en miniatyr i Karl den skalliges Bibel hämtat rökelsekar¹, som väl kan anses karaktärisera den för 800-talet typiska formen, och som, enligt vad Lessing också anmärker, i det stora hela pekar framåt mot romansk tid. Skålen, som ännu har kvar de för de koptiska kärlen vanliga tre fötterna, bildar, tillsammans med ett av runda genombrytningar prytt lock, ett klot. Även de sedermera typiska fyra kedjorna, tre hängkedjor och en lyftkedja, förefinnas redan här (fig. 4).

Efter år 1000 löper utvecklingen snabbare och inom de allmänna stillagarnas gränser. Två typer, klot- och äggformen, den förra ett arv från den karolingiska tiden, utvecklas parallellt. Lockets utsmyckning är i det stora hela den enklast möjliga, bladmotiv och runda eller trekantiga genombrytningar. De tre hängkedjorna och lyftkedjan förekomma nu överallt. Foten däremot har från att bestå av tre fötter övergått till ringfot av cylindrisk eller konisk form.

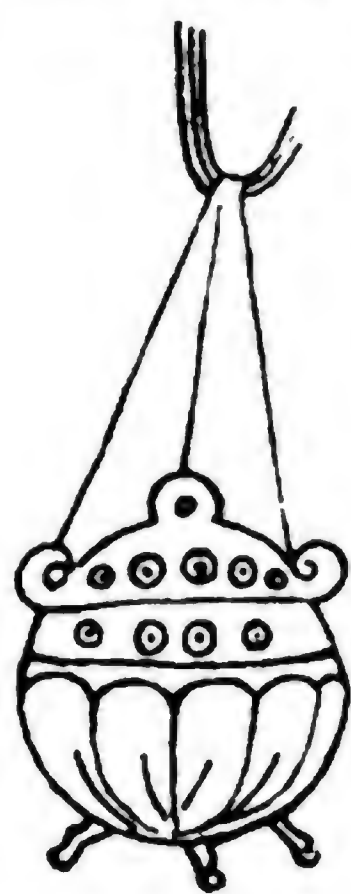

Fig. 4.

Under 1100-talet upplöses lockets och skålens enkla klotform. Klotet avskäres vertikalt, och de därvid uppkomna ovala fälten förses med absidliknande utsvällningar. Locket krönes av en lanternin, och från denna börjar sedan den för romansk tid karaktäristiska, borgliknande byggnaden utveckla sig.

Theophilus Presbyter beskriver utförligt i *Schedula diversarum artium* detta »himmelska Jerusalem» med dess tolv portar, tolv apostlar och tolv profeter².

Det kyrkliga konsthantverket visar sig sålunda här arbeta i den monumentala arkitekturens tecken, och även vad denna erbjuder av plastisk utsmyckning inom djur- och växtornamentiken överföres nu i metall. Rökelsekarens lock och skål, den senare i något mindre mån, smyckas av ett rikt rankverk, som utfylles av figurframställningar, människor och djur, det hela i

¹ LESSING, Anf. arb. sid. 91.

² THEOPHILUS PRESBYTER, *Schedula diversarum artium* I. kap. 60. De thuribulo fusili. Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik des Mittelalters und der Renaissance von A. ILG. VII. Wien 1874.

anslutning till det på lockets övre del tronande »himmelska Jerusalem».

Höjdpunkten av arkitektonisk och figural utsmyckning kan ett i Trier förefintligt rökelsekar från 1100-talet anses representera, en idealtyp av utvecklad romansk konst.

Överst å det av gavlar, torn och rankverk uppbyggda locket sitter konung Salomo på en av lejon uppburen tron, en sinnebild av lejonet från Juda, och ser välsignande ned till Abels, Melkisedeks och Arons m. fl:s å gavlar och skål bildligt framställda offer. Det är klart, säger Witte, att man här bildligt velat framställa offertanken, det till Guds välbehag tända rökelseoffret¹.

Andra vid denna tid vanliga framställningar voro bl. a. de tre ynglingarna i den brinnande ugnen och paradiströmmarna som sinnebilder för nådens floder.

I Italien bibehöll rökelsekaret under romansk tid sin klot- eller äggform. Lock såväl som skål uppdelades genom vertikala åsar i fält, som utfylldes med djurframställningar, framför allt drakar och gripar, samt bladornament. Ett enkelt runt torn krönte locket.

Gradvis sker övergången från romansk till gotisk tid. En tid framåt bibehålles klotformen med de lodrätt avskurna kalletterna. Central- eller borgbyggnadens mittorn blir pyramidformigt.

Så småningom upplöses emellertid arkitekturen, gavlarna genombrytas av masverk och prydas med krabbor och korsblommor; det hela får en polygon och framför allt slankare form.

Den plastiska utsmyckningen träder dock tillbaka, och först med sengotiken, under 1400-talet, vaknar åter kärleken till denna. Naturalistiska blad och blommor uppfylla nu gavlarna och de mellan dessa utsparade fälten.

Sålunda ter sig i stora drag utvecklingen från den äldsta kristna tiden till och med medeltidens slut. Att sträcka översikten längre, in i nyare tid, är här ej behövt, då ju med reformationens införande bruket av rökelse upphört inom den svenska kyrkan. Ändamålet med översikten har också endast varit att få en lämplig inledning till den beskrivning av me-

¹ WITTE, Anf. arb. sp. 147.

deltida rökelsekar i Lunds universitets Historiska museums ägo, som här nedan följer. En liknande översikt av de svenska rökelsekarens utveckling hade måhända bättre fyllt detta ändamål, men på grund av det fåtaliga material och den alltför knapphändiga litteratur, som stått till förfogande, har detta ej varit möjligt.

*   *

*

Den enkla, romanska rökelsekarstypen, två mot varandra lagda halvklot, försedda med öglor för häng- och lyftkedjor

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Skala $\frac{1}{4}$.

samt enkel, konisk fot eller ringfot, var förmodligen den, som med kristendomens införande till de nordiska länderna först kom i bruk, för att sedan bibehålla sig tills nya influenser utifrån hunnit göra sig gällande.

Att ovannämnda typ förekommit i Skåne så sent som under 1100-talets senare hälvt torde vara ganska sannolikt. Som stöd härför kan anföras, att några gravmonument, tillhörande den tidigt medeltida gravformen, en liggande flat täckhäll med halvrunda gavelstenar, som förekommer i Skåne, särskilt koncentrerad till kyrkorna kring Ringsjön, t. ex. i Bosarp och Hög,

på ena gavelstenen visa en figur med rökelsekar, som är klotformigt med enkel, konisk fot eller ringfot. Locket krönes av en knopp och är försett med tre öglor för hängkedjor. Kedjorna löpa samman i en balansstång, som på en av de delvis rätt starkt vittrade stenarna synes sluta i ett romanskt akantusblad. Dessa gravvårdar kunna av flera skäl dateras till 1100-talets förra hälft¹.

Ur denna tidiga typ torde de ännu fullt klotformiga, men med ett enkelt rundtorn försedda rökelsekaren ha utvecklat sig, i samlingen representerade av ett exemplar från V. Broby (fig. 5), och som sålunda skulle kunna dateras till tiden omkring 1200.

De två följande rökelsekaren (figg. 6 och 7) kunna av flera skäl föras till samma grupp som det förra och torde vara obetydligt yngre än detta. Uppbyggnaden är densamma, med undantag av att tornet här erhållit två våningar. Streckorneringen på tornhuv, kantlister och skål samt de runda genombrytningarnas placering

Fig. 8.

är på det stora hela taget utförd efter samma enkla schema.

Den låga, med vulst försedda, koniska foten samt de under skålens tre öglor anbragta draghålen äro även gemensamma.

Frånsett dessa likheter måste man dock erkänna, att de båda senare konstnärligt sett stå på ett högre plan. Orneringen är utförd av en mera van hand, än vad fallet var med V. Brobykaret, särskilt n:r 3, fig. 7, som å den undre tornvåningens tak visar en vacker, romansk akantusslinga (fig. 8) av en typ, som är synnerligen vanlig under romansk tid.

Som representant för den i Tyskland under 1100-talet

¹ Jmfr H. KJELLIN, Medeltida gravvårdsformer i Norden. Lunds Univ:s årsskrift N. F. Avd. 1, Bd. 14.

karaktäristiska typen med det på locket tronande »himmelska Jerusalem» kan ett lock till rökelsekar från Örsjö anses gälla (fig. 9).

Orneringen på kantlisten och centralbyggnadens sockel samt de på mittornets och småornens huvar radiellt ställda strecken visar dess släktskap med föregående grupp och likaså de små cirkelformiga inpunsningarna å större delen av kärlytan. Man får därför antaga, att det, även vad tiden beträffar, står denna synnerligen nära. De för gruppen typiska runda genombrytningarna ha dock här ökat med en rad fyrpass.

Fig. 9.

Fig. 10.

Skala $\frac{1}{4}$.

Att på Gotland en del dopfuntslock, daterade till 1200-talet, ha krön i form av en centralkyrka¹, och att ett processionskors av senromansk typ, funnet vid grundgrävning i Lund, på ena sidan visar bilden av ett kvinligt helgon (Maria) bärande ett rökelsekar, vars kontu-

rer tyda på, att locket kröntes av ett »himmelskt Jerusalem»², bestyrka i sin mån antagandet, att typen under denna tid varit allmänt förekommande.

Ett rökelsekar från Herrestads härad, funnet i jorden i närheten av Ystad (fig. 10), bär även detta en centralbyggnad men ej av samma ålderdomliga typ som det föregående; det torde därför vara något yngre och bör hänföras till tiden omkring 1200-talets mitt³. En enkel, konisk fot med vulst samt drag-

¹ Katalog över utställningen av kyrklig konst i Uppsala. Uppsala 1918, s. 211.

² Katalog över utställningen av äldre kyrklig konst från Skåne. Malmö 1914, s. 184. Ett skånskt processionskrucefifix av något senare datum, även detta visande en Maria med rökelsekar, finnes meddelat hos HILDEBRAND, Sveriges medeltid III, Stockholm 1898—1903, s. 669.

³ Ett rökelsekar av samma uppbyggnad finnes avbildat hos HILDEBRAND, Anf. arb. s. 730.

Figg. 11—12.

Fig. 13.

Skala ungef. $\frac{1}{4}$.

hål å skålen, som kännetecknade ovan beskrivna grupp rökelsekar. förekomma även här. Mittornet krönes av en tupp, möj-

Fig. 14.

Fig. 15.

Skala ungef. $\frac{1}{4}$.

ligen tillkommen i analogi med den på kyrktornen vanliga tuppflöjeln, eller kanske snarare en reminiscens av den för gammalkristna framställningar karakteristiska duvan, en symbol för själen.

Metallkonsten under medeltiden arbetade ej alltid inom den stora utvecklingens ram. Framför allt gör detta sig gällande i fråga om rökelsekaren. Goda original kopierades, missförstodos och förvanskades, och typer, som man av vissa skäl skulle vilja datera till romansk tid, falla kanske först inom en betydligt senare period.

En grupp dylika rökelsekar av degenererad typ (figg. 11—15), som i sin form — lockets centralbyggnad, den koniska

Fig. 16.

Fig. 17.

Skala ungef. $\frac{1}{4}$.

foten samt de trekantiga genombrytningarna,

som förekomma på tyska exemplar, vilka av Witte hänföres till 1200-talet¹ — visserligen visa romansk karaktär, torde dock knappast kunna förskriva sig från denna tid, utan snarare vara åtskilligt yngre, kanske från

1300-talet, av-

läggare från en och samma verkstad. I den katalog, som följer, ha de emellertid liksom det nästkommande inrangerats bland de senromanska typerna.

Nära denna grupp står ett rökelsekar av synnerligen egenomlig form (n:r 11, fig. 16). På grund av de sex uppåtsträvande gavlarna och orneringarna på kantlisterna — blad, slingor och korsställda streck — visserligen slarvigt gjorda, samt de trekantiga genombrytningarna, skulle man möjligen kunna datera det till senromansk tid, men häremot svär den gotiska, polygona foten. Det torde därför böra hänföras till 1300-talet.

¹ FR. WITTE, Die Liturgischen Geräte und Andere Werke der Metallkunst in der Sammlung Schnütgen in Cöln, Berlin 1913, Pl. 43. avb. 8.

Som fristående typ kan man betrakta följande rökelsekar (fig. 17), troligen av senromansk härkomst. Locket uppbär på en hög sockel en centralbyggnad, visserligen degenererad, men försedd med romanska fönster. Den svagt insvängda, koniska foten visar en tydlig övergångsform från den romanska till den under gotisk tid jämte den polygona vanligen förekommande kalkfoten eller med ståplatta försedda foten.

Rökelsekaret från Konga (fig. 18) — en förvanskad kopia av en äldre, med mittorn försedd typ — står i fråga om orneringen ganska nära de rent romanska, men foten är även här i likhet med föregående av insvängd, konisk form, varför även detta kan dateras till senromansk tid (1200-talets slut).

Utmärkande för en del italienska rökelsekar var, som förut nämnts¹, att locket så väl som skålen genom vertikala åsar uppdelades i fält med utsparade ornament, en typ, som sedan spritt sig till Tyskland, där den förekommer i början av 1200-talet², och även till de nordiska länderna. Nationalmuseets i Köpenhamn rikhaltiga samling rökelsekar från danska kyrkor äger ett dylikt, fastän slingornamentiken här koncentrerats till locket.

Ett exemplar tillhörande denna grupp (fig. 19) har även Historiska museet i Lund att uppvisa. Locket bär visserligen en centralbyggnad i motsats till vad som var fallet med de italienska, vilka kröntes av en lanternin eller ett rundtorn, men

Fig. 18.

Fig. 19.

Skala ungf. $\frac{1}{4}$.¹ Jmfr. s. 119.² WITTE. anf. arb. Pl. 43 avb. 7.

för övrigt äger det de för dessa gällande karakteristika. Ornamentiken och även foten, konisk med vulst, anger dess datering till romansk tid, möjligen 1200-talets slut.

Om man över huvud kan tala om någon övergångstid mellan romansk och gotisk typ beträffande rökelsekaren, torde

Fig. 20.

Fig. 21.

Skala $\frac{1}{3}$.

särskilt följande två exemplar (figg. 20 och 21) kunna representera denna. Centralbyggnadens mittorn har här utvecklats till en hög, dominerande, polygon spira, till vilken sluta sig spetsiga gavlar med sadeltak. Ornamentiken utgöres av utsparade rosor och romanska rankor. Det senares fönster ha klöverbladsbågar. Kantlisterna visa fortfarande romansk streckornering, och skålen är försedd med draghåll. Foten är av svagt insvängd, konisk form med vulst.

Östra Nöbbelövskaret (fig. 22), vars lock visserligen krönes av en i romansk stil uppförd centralbyggnad, står med sina a locket utsparade rosor, sin streckornering å kantlisterna samt skålens draghål och fotens form dessa båda nära, och kan sålunda dateras till ungef. samma tid eller till omkring 1300¹.

Att rökelsekaren i sin uppbyggnad under samma tidsskeden förete så vitt skilda former beror väl ytterst därpå, att de inhemska verkstäderna varit influerade från olika håll, varjämte man dessutom måste räkna med befintligheten av rena importstycken.

Måhända av fransk påverkan är ett exemplar (fig. 23), vilket väl får anses som ett av de vackraste i samlingen. Framför allt lägger man märke till de i skilda romanska mönster ornerade kantlisterna (fig. 26). Att en centralbyggnad ännu kröner locket gör, att man vid date-

Fig. 22. Skala ung. $\frac{1}{4}$.

Fig. 23.

Fig. 24.
Skala $\frac{1}{4}$.

Fig. 25.

¹ Ett liknande kar finnes i Nationalmuseets samling i Köpenhamn och ett annat i Statens Historiska museum i Stockholm. Jmfr HILDEBRAND, anf. arb. s. 731.

ring måste gissa på övergångstid eller kanske på grund av mittornets och småornens höga spiror på tidig gotik.

Besläktade med detta äro ett kar från Östra Ljungby (fig. 24) och ett lock från Fågeltofta (fig. 25), det senare av betydligt enklare uppbyggnad, båda troligen härstammande från samma tid (omkr. 1300).

Fig. 26. Skala ungef. $\frac{1}{2}$.

troligen också från 1300-talet, stå vad form och fot beträffar varandra nära. Båda äro dessutom å skålen försedda med draghål.

Överensstämmelse med en i Tyskland under 1300-talet vanligen förekommande rökelsekarstyp¹ visa de båda exemplaren från Görslöv och Hör (figg. 33 och 34), det senare en ut-

1300-talets senare hälft kan ju i vissa fall anses vara en konsthistoriskt sett mindre livaktig period. Rökelsekaren från denna tid äro också av synnerligen enkel uppbyggnad. Centralbyggnadsmotivet, visserligen ytterligt degenererat, lever åter upp, likaledes den romanska foten. Från nämnda period torde sannolikt tre från Trollenäs', Tranås' och V. Vemmerlövs kyrkor härstammande rökelsekar (figg. 27—29) kunna härröra, vilka samtliga säkerligen utgått från en och samma verkstad.

Ivö- och Burlövskaren (figg. 30 och 31),

¹ WITTE, anf. arb., pl. 44, arb. 4 och 7.

Fig. 27.

Fig. 28.

Fig. 29.

Skala ungef. $\frac{1}{4}$.

Fig. 30.

Fig. 31.

Fig. 32.

Skala ungef. $\frac{1}{4}$.

vecklingsform av det förra. Visserligen sakna dessa fot, men om man får döma av de tyska, bör denna ha varit formad som en enkel kalkfot.

Med dessa besläktat, men av betydligt rikare utsmyckning, är n:r 28 (fig. 35). Gavlarna stå här, i motsats till vad som var fallet med karet från Hör, fria från den polygona spiran. Foten har antagligen i likhet med de föregående varit en hög kalkfot.

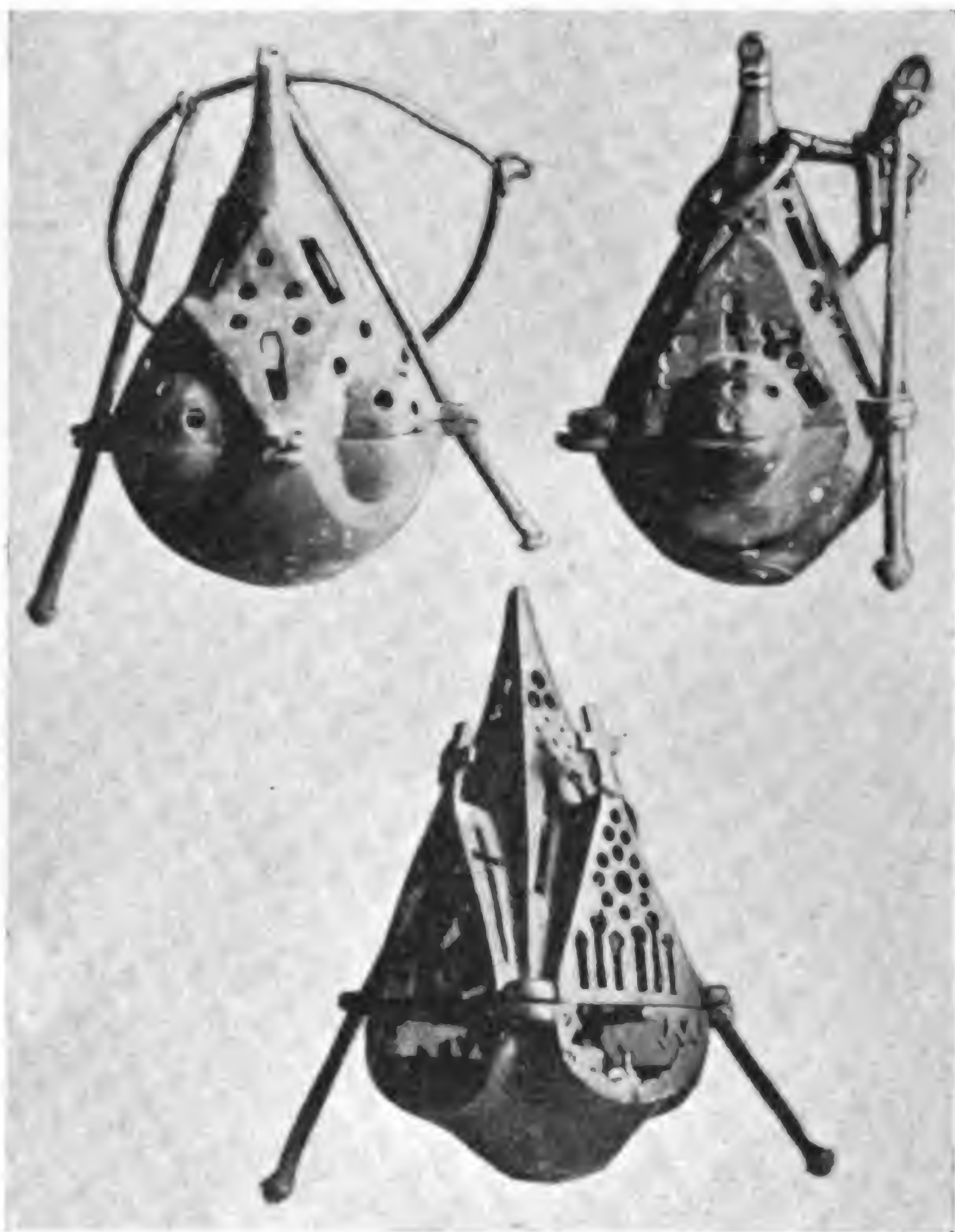

Fig. 33.

Fig. 35.

Fig. 34.

Skala ungef. $\frac{1}{4}$.

En egendomlig, krokanartad uppbyggnad företer ett rörelsekar från Gårdstånga (fig. 36). Till vilken tid detta bör dateras, är svårt att säga. Antagligen är det ensamt i sitt slag och ett uttryck för vad en 1300-talsverkstad kunde åstadkomma av arkitektonisk degeneration. Med sina utåtlutande gavlar kan det möjligen härledas ur former som n:r 11 (fig. 16).

Till 1400-talets naturalistiska tidsskede torde n:r 30 (fig. 32)

med sina å locket utsparade lönnbladsliknande vinblad kunna dateras. Egendomligt nog lever ännu under så sen tid den romanska foten kvar. Skålen är dessutom försedd med draghåll, något som även var utmärkande för den romanska och övergångstidens rökelsekar.

Rökelsekarens huvudsakliga användning under medeltiden var naturligtvis förknippad med gudstjänsten i kyrkorna, men de kunde även tagas i bruk utom densamma, t. ex. vid välsignandet av boskapen, av åkrar och ängar samt vid farsothers bekämpande. I dylika fall använde man sig säkerligen av sådana primitiva kar som n:ris 31 och 32 (figg. 37 och 38), det sistnämnda från Tryde. Vad det förra beträffar visar dess skål den för övergångstiden typiska formen.

Till slut några ord om hänginrättningen. Skål och lock voro, som synes, försedda med öglor, till antalet tre eller fyra. Genom dessa trädde järnstänger, som medelst kedjor eller kortare tenar upptill voro fästade vid en med smärre öglor försedd, i allmänhet treflikig bygel. Från denna mitt löpte den s. k. lyftkedjan ned till locket och fastgjordes vid detta med en länk, i regel trädde genom ett i topprydnaden anbragt hål.

Att åstadkomma någon utvecklingsserie för hänginrättningen under olika tidsskeden har varit omöjligt, då denna i allmänhet endast delvis varit bevarad och kanske icke alltid i ursprunglig form. Att den varit av olika beskaffenhet under skilda perioder är dock tämligen säkert (figg. 39—41). Den äldsta bygelns å dessa tre exemplar är rund med tre öglor i

Fig. 36. Skåla ungef. 13.

periferien och försedd med ett sidoställt hål i själva bygelskålen, genom vilket lyftkedjan löpte (fig. 39). De tre öglorna inkräkta sedermera på denna bygelskål, som sålunda blir treflikig (fig. 40). Den fullständigt utvecklade treflikiga bygeln se vi å fig. 41.

Även själva kedjeinrättningen visar här en tydlig utvecklingsserie, från de tre järnstängerna med därvid fästa

Fig. 37.

Fig. 38.

Skala ungef. $\frac{1}{4}$.

ringar eller S-formiga krokar (fig. 39) till de tu- eller mångdelade stängerna eller tenarna (figg. 40 och 41), åtminstone å det sistnämnda ett slags förlängda S-krokar.

Vad materialet beträffar, består detta huvudsakligen av gjutjärn eller malm i renare eller mera uppblandad form, och i ett enstaka fall av brons (n:r 24).

Städernas kyrkor och kloster ha måhända även i Skåne, i likhet med vad förhållandet under medeltiden varit i de övriga katolska länderna, ägt rökelsekar av förgylld koppar eller t. o. m. av ädlare metall¹. Att intet av dessa blivit bevarat till våra dagar torde väl, i likhet med vad som gäller det medeltida kyrksilvret för övrigt, bero på de ständiga krigen och framför allt på den massnedsmältning därav, som ägde rum under Fredrik I:s tid.

¹ HILDEBRAND, anf. arb. s. 727. meddelar att ett rökelsekar av silver i Sverige omtalas år 1285.

Fig. 39.

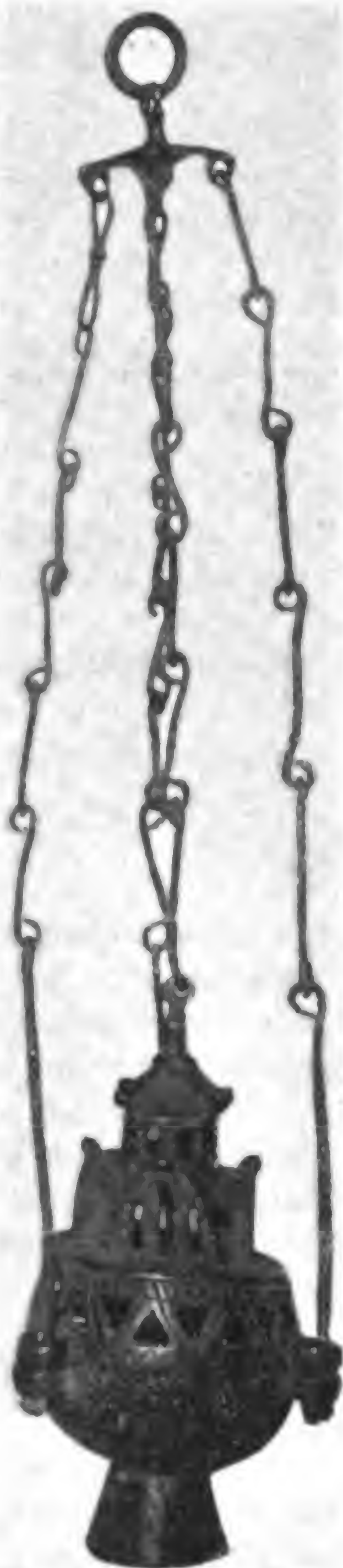

Fig. 41.
Skala ungef. $\frac{1}{4}$.

Fig. 40.

Förteckning över medeltida rökelsekar, förvarade i Lunds Universitets Historiska Museum.

1. (Fig. 5.) Rökelsekar, malm, romansk typ. H. 16,5 cm. Enkel, konisk fot med vulst. Halvklotformig skål med draghå. Lock av samma form med enkla och rosettställda runda genombrytningar, krönt av ett runt torn med låg huv och avbruten spets. Skål och lock synas ej höra samman på grund av kantlisternas olika streckornering och olika omfång. Öglor tre. Stänger och kedjor saknas. Inv. n:r 18616 b. V. Broby, S. Åsbo hd.

2. (Fig. 6.) Rökelsekar, malm, romansk typ. H. 16,5 cm. Enkel, konisk fot med vulst. Halvklotformig skål med draghå. Lockets nedre del segment av ett halvklot med enkla och rosettställda runda genombrytningar. Dess övre del ett torn i två våningar, den undre med utåtlutande väggar, båda med enkla, runda genombrytningar. Tornhuvu försedd med ett runt hål, i vilket lyftkedjan varit anbragt. Skålens tre öglor ha nithål. Hängkedjornas stänger bevarade.

Inv. n:r 18584.

Trollenäs, Onsjö hd.

3. (Figg. 7 och 8.) Rökelsekar, malm, romansk typ. H. 21,5 cm. Enkel, konisk fot med vulst. Halvklotformig skål med draghå. Lockets nedre del segment av ett halvklot med enkla, triangel- och rosettställda, runda genombrytningar. Dess övre del ett torn — krönt av ett kors — i två våningar, den undre med utåtlutande väggar och taket ornerat med romansk akantusslinga, båda med enkla, runda genombrytningar. Skålens öglor ha nithål. De tre hängkedjorna — två av ringar, en av S-formiga krokar — med spiralvridna stänger samt kupig bygel med sidoställt runt hål för mittkedjan äro bevarade.

Inv. n:r 3141.

4. (Fig. 9.) Lock till rökelsekar, malm, romansk typ. H. 11,5 cm. Halvklotformigt lock med fyrpass och enkla, runda genombrytningar, krönt av en byggnad med runt mittorn, varifrån utgå tre radierande längor med utåtlutande gavlar. Mellan längorna tre runda småtorn. Mittornets spira samt längornas och småtornens knoppar avslagna. Samtliga ha runda genombrytningar, fönster. En del av lockets kant lagad med järnbleck. Öglor tre. Stänger och kedjor saknas.

Inv. n:r 15935.

Örsjö, Vemmenhögs hd.

5. (Fig. 10.) Rökelsekar, malm, romansk typ. H. 17,5 cm. Enkel, konisk fot med vulst. Halvklotformig skål med draghå. Lock

av samma form med enkla och korsställda runda genombrytningar, krönt av en byggnad, vars fyra radierande längor över korsmitten uppbära ett runt torn, täckt av en hög, konisk huv med flöjel (tupp). I vinklarna mellan längorna fyra runda småtorn. Längor och småtorn ha runda knoppar och runda genombrytningar, fönster. Skålens tre öglor ha nithål. Stänger och kedjor saknas.

Inv. n:r 6322.

Herrestads hd.

6. (Fig. 11.) Lock till rökelsekar, malm, senromansk typ. H. 13 cm. Lockets nedre del, som är konisk och har en bård av trekantiga genombrytningar, slutar uppåt i fyra spetsiga gavelrösten med vardera tre fönster. Röstena sluta med sadeltak till ett fyrkantigt torn med två fönster på varje sida, krönt av ett kors, från vilket fyra åsar, avslutade med knoppar, löpa ned. Öglor tre. Stänger och kedjor saknas.

Inv. n:r 3145 b.

7. (Fig. 12.) Skål till rökelsekar, malm, senromansk typ. H. 7,5 cm. Hög konisk fot; halvklotformig skål. Öglor tre. Jmfr. n:r 10.

Inv. n:r 6324.

8. (Fig. 15.) Rökelsekar, malm, senromansk typ. H. 20 cm. Hög, konisk fot. Halvklotformig skål. Lockets nedre del, som har form av en stympad kon och är försedd med en bård, bestående av trekantiga genombrytningar, uppbär en byggnad av samma utseende som n:r 6., med undantag av att rösternas krön är mera avrundat. Tre stänger med kedjor samt lyftkedja, som upptill löpa samman i en treflikig bygel, äro bevarade.

Inv. n:r 16067 c.

9. (Fig. 13.) Rökelsekar, malm, senromansk typ. H. 22 cm. Hög, konisk fot med ståplatta. Halvklotformig skål. Lockets uppbyggnad som n:r 6., med undantag av att gavlarna ha fönster i två våningar, två i övre och tre i undre. Öglor tre. Stänger och kedjor saknas.

Inv. n:r 18838.

Reslöv, Onsjö hd.

10. (Fig. 14.) Rökelsekar, malm, senromansk typ. H. 19 cm. Halvklotformig skål, senare och sämre arbete än locket. Fot saknas. Lockets uppbyggnad som n:r 6., med undantag av att gavlarna endast ha två fönster vardera. Tre stänger med kedjor och lyftkedja, som upptill löpa samman i en treflikig bygel, äro bevarade.

Inv. n:r 3137.

11. (Fig. 16.) Rökelsekar, malm, senromansk typ. H. 21 cm. Fyrsidig, genombruten fot, upptill avslutad med en list. Halvklot-

formig skål. Koniskt, korskrönt lock, på mitten försett med sex utåtlutande smärre gavlar samt över och under dessa med en bård trekantiga genombrytningar. Lockets och skålens intill varandra svarande kantlister äro prydda med graverade slingor, blad och korsställda streck. Skålens tre öglor ha nithål. Tre stänger med några få länkar samt en lyftkedja, fästade vid en treflikig bygel med vid järnring, äro bevarade.

Inv. n:r 3144.

12. (Fig. 17.) Rökelsekar, malm, senromansk typ. H. 21 cm. Insvängd, konisk fot. Halvklotformig skål. Locket, vars nedre cylindriska del har en rad rektangulära fönster, krönes av en byggnad. Fyra radierande längor med tre rektangulära fönster på vardera gaveln uppbära över korsmitten ett rundtorn med insvängda väggar och romanska fönster. I vinklarna mellan längorna fyra rundtorn med romanska fönster. Gavlar krönas av knoppar, mittornet av knopp och kors. På var sin sida om mittornet stå kolonner med knoppkapital. Öglor fyra. Två stänger bevarade.

Inv. n:r 10300.

13. (Fig. 18.) Rökelsekar, malm, senromansk typ. H. 20 cm. Låg, insvängd fot med vulst. Halvklotformig skål med draghål. Lockets äggformiga nedre del, som har trepassliknande genombrytningar i tre rader, övergår upptill utan markering i ett rundtorn med insvängda väggar. Tornhuven, som är sexkantig, har samma genombrytningar som locket och krönes av ett kors. Skålens tre öglor ha nithål. Tre tudelade stänger, som upptill sammanlöpa i en treflikig bygel, äro bevarade.

Inv. n:r 12601.

Konga, Onsjö hd.

14. (Fig. 19.) Rökelsekar, malm, senromansk typ. H. 21,5 cm. Något insvängd, konisk fot med vulst. Skål och lock, som tillsammans bilda en äggformig kropp, äro genom vertikala åsar uppdelade i åtta fält, inom vilka ett romanskt rankverk utsparats. Locket krönes av en låg byggnad med fyra radierande längor, i vilkas vinklar finnas antydningar till småtorn. Över korsmitten spira med kors. Skålens fyra öglor ha nithål. Tre stänger med kedjor bevarade.

Inv. n:r 12865.

Luggude hd.

15. (Fig. 20.) Rökelsekar, malm, övergångstyp. H. 24,5 cm. Insvängd, konisk fot med vulst. Åttkantig, halvklotformig skål med draghål. Locket, som liknar en pyramidformig spira med nedtill avfasade hörn, har utsparade rosetter och romanska rankor. Från spirans takfall utgå fyra gavlar, vars rösten ha rosettfönster. Spiran krönes av en rosettblomma med nedhängande, treflikiga blad. Röste-

nas toppblommor äro avslagna. Skålens öglor ha nithål. Hängkjornas fyra stänger äro bevarade.

Inv. n:r 3143.

16. (Fig. 21.) Rökelsekar, malm, övergångstyp. H. 26 cm. Insvängd, konisk fot med vulst. Halvklotformig skål med draghål, upptill försedd med sex halvcylindriska utsprång. Locket har form av en sexkantig, utåtbuktad spira, intill vars sidor sex halvcylindriska; fönsterförsedda rösterna med sadeltak sluta sig. Mellan rösterna utsparade liljor och romanska rankor. Spiran, vars topp är avslagen, är sirad med rosor och fönster samt rosett- och triangelställda runda genombrytningar. Skålens tre öglor ha nithål. Tre smala järnstänger, av vilka två ha sina kedjor i behåll, sammanlöpa upptill i en treflikig bygel.

Inv. n:r 3139.

17. (Fig. 22.) Rökelsekar, malm, övergångstyp. H. 19 cm. Insvängd, konisk fot med vulst. Halvklotformig skål med draghål. Locket av samma form, prytt med rosettfönster och utsparade rosor, krönt av en byggnad. Fyra radierande längor, vars gavlar ha genombrytningar i form av fönster eller liljor, uppbära över korsmitten ett fyrkantigt mittorn med diagonalställd, pyramidal huv. I vinklarna mellan längorna trekantiga bucklor, reminiscenser av småtorn. Skålens tre öglor ha nithål. Bygel samt några länkar av lyftkedja bevarad.

Inv. n:r 18837.

Ö. Nöbbelöv, Järrestads hd.

18. (Figg. 23 och 26.) Rökelsekar, malm, tidigt gotisk typ. H. 23 cm. Pyramidformig fot med ståplatta, upptill avslutad med en list och genombruten av fyrpass. Halvklotformig skål. Locket av samma form med fyrpass- och rosettgenombrytningar. Locket krönes av en byggnad med tre radierande längor. Över korsmitten en hög, fyrsidig spira, vars spets är avbruten. I vinklarna mellan längorna tre runda torn. Gavlar och torn ha vardera tre fönster. Skålens och lockets mot varandra svarande kantlister, ornerade med romanska rankor och i hjärtmönster och diagonalt rutmönster inskrivna enkla och sammanställda liljor. Skålens tre öglor ha nithål. Två tudelade stänger, upptill förenade i en vid järnring, bevarade.

Inv. n:r 3140.

19. (Fig. 24.) Rökelsekar, malm, tidigt gotisk typ. H. 17 cm. Halvklotformig skål utan fot (avslagen). Locket av samma form med trepassgenombrytningar, krönt av en byggnad. Fyra radierande längor med fönster på gavlarna uppbära över korsmitten en åttkantig spira, vars spets är avbruten. I vinklarna mellan längorna fyra

runda torn med tre fönster, krenelerat krön och spiror. Öglor tre. Stänger och kedjor saknas.

Inv. n:r 12765.

Ö. Ljungby, N. Åsbo hd.

20. (Fig. 25.) Lock till rökelsekar, malm, tidigt gotisk typ. H. 12 cm. Halvklotformigt lock med enkla och rosettställda runda genombrytningar, krönt av en byggnad med fyra radierande längor, vars gavelknoppar blivit avslagna. Över korsmitten en hög spira med knopp. Längornas väggar och gavlar försedda med rosettställda runda genombrytningar. Öglor tre. Stänger och kedjor saknas.

Inv. n:r 18592.

Fågeltofta, Färs hd.

21. (Fig. 27.) Rökelsekar, malm, gotisk typ. H. 21 cm. Enkel, konisk fot med vulst. Halvklotformig skål. Lock av samma form med tre från en sexkantig spira utgående gavlar, vars rösten ha fyrpassgenombrytningar. I fälten mellan gavlarna äro blad (vinblad) utsparade. Spiran krönes av en korsblomma, vars övre del är avslagen, röstena av knoppar, varav en är bevarad. Öglor tre. Tre stänger, förenade i en vid järnring, bevarade.

Inv. n:r 18585.

Trollenäs, Onsjö hd.

22. (Fig. 28.) Rökelsekar, malm, gotisk typ. H. 20 cm. Som föregående (n:r 21), med undantag av att locket förlorat något av sin halvklotform, samt att gavlarna krönas av korsblommor, och spiran, som blivit cylindrisk, av ett kors. Öglor tre. Tre stänger och delvis hängkedjor bevarade.

Inv. n:r 3133.

Tranås, Herrestads hd.

23. (Fig. 29.) Rökelsekar, malm, gotisk typ. H. 16 cm. Som föregående (n:r 21). Spirans topprydnad avslagen. Öglor tre. En av kedjornas stänger bevarad.

Inv. n:r 3134.

V. Vemmerlöv, Skytts hd.

24. (Fig. 30.) Rökelsekar, brons, gotisk typ. H. 17 cm. Cylindrisk fot med ståplatta. Halvklotformig skål med draghål. Lock av samma form med inom sju cirklar inskrivna fyrpassgenombrytningar, krönt av en pyramidformig spira med trepassgenombrytningar. Toppen avslagen. Öglor tre. Stänger och kedjor saknas.

Inv. n:r 17214.

Ivö, Villands hd.

25. (Fig. 31.) Rökelsekar, malm, gotisk typ. H. 19 cm. Cylindrisk fot med ståplatta. Halvklotformig skål med draghål. Lock av samma form, indelat i sex fält med utsparade blad (liljor l. stiliserade vinblad), och som upptill övergår i en konisk spira med

trepassgenombrytningar. Öglor tre. Tre stänger med några få länkar bevarade.

Inv. n:r 3135.

Burlöv, Bara hd.

26. (Fig. 33.) Rökelsekar, malm, gotisk typ. H. 16,5 cm. Skål och lock bilda tillsammans ett å fyra sidor avskuret klot. De sålunda uppkomna ovala fälten, vilkas övre delar likna rösten, ha halvklotformiga bucklor. Locket krönes av en över fyra inåtlutande rösten vilande åttkantig spira. Röstena ha runda, deras betäckningar fönsterliknande genombrytningar. Skålen har på undersidan ett runt hål, där foten varit fästad. Öglor fyra. Två stänger, upptill förenade i en vid järnring, bevarade.

Inv. n:r 3136.

Görslöv, Bara hd.

27. (Fig. 34.) Rökelsekar, malm, gotisk typ. H. 16,5 cm. Skålen ett å tre sidor avskuret halvklot med kvartsklotformiga utbuktningar. Locket en sexsidig, pyramidliknande spira, vars tre sidor utgöras av höga rösten med till skålen svarande utbuktningar. Rösten och betäckningar ha trepass och fönsterliknande genombrytningar. Skålen undertill lagad med skålla av järnbleck. Öglor tre. Två stänger, upptill förenade i en treflikig bygel med järnring, bevarade.

Inv. n:r 18996.

Hör, Frosta hd.

28. (Fig. 35.) Rökelsekar, malm, gotisk typ. H. 20,5 cm. Halvklotformig skål, vars fyra av halvcirklar bestående utsprång haft trekantiga genombrytningar. Undertill är skålen försedd med ett runt hål, där foten varit fästad. Locket har fyra höga rösten, som svara mot skålens halvcirklar och sluta med sadeltak till den höga pyramidformiga spirans takfall. Röstena ha korsprydda spetsar och äro sirade med genombrytningar, fönster och rosetter samt med utsparade liljor. Sadeltaken ha genombrytningar i form av långsträckta kors, spiran rosett- och triangelställda genombrytningar. Spirans spets är avbruten. Öglor fyra. Två stänger bevarade.

Inv. n:r 3138.

29. (Fig. 36.) Rökelsekar, malm, gotisk typ. H. 25,5 cm. Låg, konisk fot. Halvklotformig skål, som upptill övergår till åttkantig planform. Lockets nedre del är en åttkantig, stympad pyramid. Övre delen är uppbyggd i två våningar, av vilka den första utgöres av åtta utåtlutande gavlar med lutande sadeltak, den andra av fyra gavlar i två plan. Locket krönes av en genombruten knopp och däröver ett kors. Lockets nedre del och de större gavelröstena äro genombrutna av fyrpass, för övrigt bestå genombrytningarna i trepass och trianglar. Skålens fyra öglor ha nithål. Stänger och kedjor saknas.

Inv. n:r 18839.

Gårdstånga, Frosta hd.

30. (Fig. 32.) Rökelsekar, malm, gotisk typ. H. 23,5 cm. Enkel konisk fot med vulst. Halvklotformig skål med draghål. Locket, som avslutas med en knopp och däröver ett kors, är koniskt uppbyggt och indelat i tre fält, inom vilka utsparats lönnbladsliknande vinblad, utgående från ett klänge, som å ena sidan förenar sig med den avskurna stammen, å den andra bildar en volut. Skålens tre öglor ha nithål. En av hängkedjornas stänger bevarad.

Inv. n:r —.

31. (Fig. 37.) Rökelsekar, malm. Locket av järn. H. 13 cm. Insvängd, konisk fot med vulst. Halvklotformig skål med draghål. Locket, en kalott av järn med enkla runda genombrytningar i tre koncentriska cirklar, krönes av en stång med knopp. Skålens tre öglor ha nithål. Tre stänger med var sin länk äro upptill fästade vid en järnring.

Inv. n:r 3145 a.

32. (Fig. 38.) Rökelsekar, malm, locket av järn. H. 9,5 cm. Halvklotformig skål av sämre arbete, undertill lagad med en skålla av järnbleck. Svagt välvt lock med några få runda genombrytningar. Öglor fyra. Tre stänger med några länkar bevarade.

Inv. n:r 18618.

Tryde, Ingelstads hd.

BIDRAG TILL PIETÀBILDENS HISTORIA

AF

HANS WÅHLIN

»Då aftonen kom, efter det var tillredelsedagen, den som går för sabbaten, kom Josef, bördig af den staden Arimatia, en ärlig rådherre, den ock vänte efter Guds rike: han tog sig dristighet till, och gick in till Pilatum, och beddes af honom JEsu lekamen. Då förundrades Pilatus, att han allaredo var död; och kallade till sig höfvitsmannen, och frågade, om han längesedan död var. Och då han det förnummet hade af höfvitsmannenom, gaf han Josef lekamen.»

»Kom ock desslikes Nikodemus, som tillförene hade kommit till JEsu om natten, och bar en bländning af mirrham och aloe, vid hundrade pund. Så togo de då JEsu lekamen, och svepte det i linkläder, med välluktande krydder, såsom judarna pläga begrafva. Och var på det rummet där han korsfäst var, en örtagård, och i örtagården en ny graf, där ännu ingen hade varit uti lagd; där lade de då JEsu, för judarnas tillredelsedag skull, efter grafven var när.»

Denna skildring¹ af händelserna på långfredagskvällen efter Jesu död är den utförligaste, som kan sammanställas ur bibelns böcker. Det visar sig också att den kristna konsten, som ganska tidigt upptager dessa händelser till behandling, i början endast befattar sig med de två hufvudmomenten i evangeliernas berättelse: Kristi nedtagande från korset och hans grafläggning. Korsnedtagningen — om detta meningsvidriga, men allmänt nyttjade uttryck tillåtes — framställes tidigast i 900- och 1000-talens evangeliehandskrifter (Codex Egberti; Aachen; Bremen; Gotha; München)², medan den äldsta skulpturala utformningen af samma motiv, som med säkerhet kan

¹ Mark. 15: 42—45. Joh. 19: 39—42.

² FR. X. KRAUS, Geschichte der christlichen Kunst II, 1, s. 345, Freiburg i B. 1897.

dateras, är den bekanta reliefen på en af Externstenarna vid Horn i Lippe-Detmold¹, som är huggen under tiden 1093—1115. I Italien förekommer ämnet under 1100-talet åtminstone i en relief från år 1178 i dômen i Parma, af Benedetto Antelami². I Skandinavien torde de äldsta exemplaren vara relieferna på romanska tympanonstenar i Ribe domkyrka samt i Tranbjerg och Gosmer kyrkor³, resp. omkring 8 och 25 km söder om Aarhus, medan de första i trä skulpterade korsnedtagningsscener, som kunna närmare dateras, äro relieferna från Hyrup och Nørre Hagsted kyrkor, resp. omkring 7 km sydost och 18 km väster om Flensborg, från åren omkring 1250⁴.

Grafläggningssmotivet uppträder först i evangeliemanuskript från 900- och 1000-talen i Gotha, Bremen och München samt i Codex Egberti. Det förekommer under 1000-talet i kyrkan i Sant Angelo in Formis i Italien⁵ och återfinnes före slutet af 1100-talet i en relief på en bronsport i katedralen i Benevento⁶. När det, bortsedt från handskrifterna, först visar sig och hur spridt det blifvit i de sydgermanska länderna, kan jag i brist på upplysningar icke uppge. Sannolikt har väl grafläggningen framställts i monumental skulptur och målning lika tidigt som korsnedtagningen, då de båda tilldragelserna, som vi sett, samtidigt upptagits till behandling af den tyska miniatyrkonsten. I Skandinavien förekommer grafläggningen troligen första gången i en kalkmålning i Vinslöfs kyrka i Skåne från 1100-talets e del (fig. 1)⁷. Därefter i Hyrup och Nørre Hagsted. En

¹ A. KISA, Die Externsteine, Bonn 1893, särtr. ur Bonner Jahrbücher XCIV. — Afb. t. ex. i LÜBKE-SEMRAU, Grundriss der Kunstgeschichte II, 14:e Aufl., Esslingen a. N. 1910, fig. 292, eller i KRAUS, a. a., fig. 155.

² C. RICCI, Geschichte der Kunst in Nord-Italien, Stuttgart 1911, s. 314, fig. 603. — En liknande relief i San Lionardo i Florens, som KRAUS, a. a. s. 213, sätter i samband med Externstenarna och Antelami, är betydligt senare — cirka 1250. Jfr A. PHILIPPI, Die Kunst der Renaissance in Italien, 2:e Aufl., Bd I, Leipzig 1905, s. 20, 35, fig. 10.

³ Enligt välvilligt meddelande af dr M. Mackeprang.

⁴ I. HERTZSPRUNG, Et par sønderjydske Træskjærerarbejder fra det 13. Århundrede, i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1901, s. 1 ff.

⁵ KRAUS, a. a. s. 348.

⁶ A. VENTURI, Storia dell'arte italiana, vol. III, Milano 1904, s. 684 ff., fig. 640, 651.

⁷ Jfr O. RYDBECK, Medeltida kalkmålningar i Skånes kyrkor, Lund 1904, s. 89.

grafläggningsbild i Lau kyrka på Gottland har Carl R. af Ugglas daterat till omkring 1290¹.

Det är en egendomlighet för de äldsta kända framställningarna af grafläggningen, evangelieillustrationerna², att Kristi

Fig. 1. Grafläggningen. Freskomålning i absiden i Vinslöfs kyrka i Skåne.

lik nedsänkes i grafven i närvaro af endast två personer, Josef af Arimatia och Nikodemus. Ännu i reliefen i Benevento har detta drag undantagsvis bibehållit sig. Men redan i Sant Angelo in Formis äro flera personer närvarande, och det blir i sådan form, som motivet öfverlämnas åt följande tidehvarf.

* * *

I de äldsta grafläggningsbilderna kan man icke spåra någon sinnesrörelse hos de personer, som sänka Kristus i sarko-

¹ C. R. AF UGGLAS, Gotlands medeltida träskulptur, Stockholm 1915, s. 488, fig. 143.

² KRAUS, a. a. s. 348.

fagen eller stå bredvid som åskådare. De äro lugna och obörda som präster, hvilka biträda vid en rituell handling. Men det låg i de närmast följande århundradenas skaplynne att låta det mänskliga i den heliga historien komma till sin rätt. Sorgen, begråtandet, den till slut kanske litet öfverdrifna patetiska åtbörden ersatte småningom den ceremoniella stelheten.

Man kan, till exempel med ledning af Venturis framställning af det italienska medeltidsmåleriet¹, sammanställa en följd af konstverk från 11- och 1200-talen samt början af 1300-talet, som tydligt visar, hur grafläggningen småningom framställles med allt starkare betoning af de efterlevandes sorg, som till slut blir hufvudsaken i bilden. Den döda kroppen placeras icke längre öfver eller i öppningen till sarkofagen utan på marken där bredvid; sarkofagen skjutes efter hand i bakgrunden och försvinner slutligen alldeles, fullständigt först i Giottos bekanta fresk i Arenakapellet i Padua². Pietåbilden har därmed fullständigt lösgjort sig från grafläggningsbilden³. Sedan denna process en gång afslutats, hålla sig de båda ämnena på grund af sin kompositionella olikhet lätt åtskilda. Det förstnämnda motivet kräfver en lugnt hvilande, slutna framställning; i det andra måste förflyttningen af Kristi kropp till sarkofagen vara hufvudsaken.

Helt naturligt blir pietåframställningens centralmotiv Kristi moders sorg öfver hennes sons lik. Redan från konstnärlig synpunkt kräfdes en starkare accentuering af en af de sörjande, för att kompositionen skulle få en midtpunkt. Och hvem skulle snarare än Maria komma i fråga därvidlag? Hennes sorg vid sonens död hade säkerligen sysselsatt folkfantasierna redan långt innan begråtelsemotivet upptagits af den bildande konsten. Franciscus af Assisi, hvars predikantverksamhet just hade gått ut på att ställa evangeliets berättelser lefvande för folkets ögon,

¹ VENTURI, a. a. vol. V, La pittura del trecento e le sue origini, Milano 1907, figg. 9, 10, 85, 140 och 293.

² O. SIRÉN, Giotto, Stockholm 1906, pl. 23. — A. L. RONDAHL, Giotto i Arenakapellet, i Gammal konst, Stockholm 1916, fig. 81. F. ö. ofta afbildad.

³ KRAUS härleder (a. a. s. 347) utan närmare utredning pietåmotivet direkt ur korsnedtagningen. I fråga om Italien kan denna uppgift på här framlagda grunder betecknas som felaktig. Icke heller för Tyskland gäller den, hvaremot den, som vi skola se, för Frankrikes vidkommande har visst fog för sig.

hade säkert icke försummat ett så rörande ämne¹. Och franciskangeneralen Bonaventura (1221—74) lämnar i sina *Meditationes vitæ Christi* en skildring af korsnedtagningen, begråtandet och grafläggningen, som ger äfven en modern läsare det djupaste intryck af Marias bottenlösa förtviflan².

Sannolikt har Bonaventuras berättelse utöfvat ett starkt inflytande på de italienska konstnärernas pietåbilder från och med Giotto. Det tycks som om de alla illustrerade hans ord. Men liksom hos Bonaventura knyter sig intresset inom den bildande konsten icke endast vid Maria, utan också Josef af Arimatia och Nikodemus, Magdalena och Johannes och ofta äfven andra personer framställas regelbundet. I det illustrationsmaterial, som Venturi framlägger i sitt ofvan citerade arbete, vol. IV, *La scultura del trecento*, Milano 1906, vol. V, *La pittura del trecento*, 1907, och vol. VI, *La scultura del quattrocento*, 1908, återfinnes icke någon pietåframställning med Maria och Kristus ensamma, men däremot 10 begråtelsescener med talrika sörjande, 6 bilder af »Kristus i grafven» (*Cristo deposto*) — den döde Kristus mellan två stödjande änglar — och 2 grupper af den döde Kristus mellan Maria och Johannes.

I den figurrika gruppen, som, om man får döma efter detta jämförelsevis inskränkta material, är den vanliga framställningsformen, ligger Kristi lik på marken, ofta i öfverensstämmande med Bonaventuras skildring med hufvud och skuldror i Marias knä, eller på en sarkofag. En variant visar det horisontalt utsträckt tvärs öfver den sittande Marias knän, medan Johannes stöder dess hufvud och Magdalena dess fötter³. Denna som det tyckes ovanliga typ har sitt intresse som mellanform mellan de italienska pietåbilderna och de hos oss vanliga.

Den nordeuropeiska pietåtypen, som framställer Maria en-

¹ R. MÜTHER, *Geschichte der Malerei I*, Leipzig 1909, s. 28. Säkrate belägg har jag icke kunnat finna.

² BONAVENTURA, *Opera*, éd. Peltier, vol. XII, cap. LXXXI, LXXXII, s. 609f.

³ En dylik bild af Giovanni della Robbia i Kaiser-Friedrichs-museet i Berlin publiceras af W. BODE, *Gruppe der Beweinung Christi von Giovanni della Robbia*, i *Jahrbuch der königlichen preussischen Kunstsammlungen* 1887, s. 217 ff. (omtryckt i *Florentiner Bildhauer*, Berlin 1911), ett i San Fermo i Verona af okänd, enl. Venturi veronesisk konstnär, i VENTURI, a. a. VI, fig. 664. I det senare närvara utom hufvudpersonerna tre andra sörjande.

sam · med sin sons lik i knät, har, så vidt jag vet, icke plastiskt framställts i Italien före Michelangelos bekanta bild af år 1499 i Peterskyrkan i Rom ¹. Då denna utfördes på beställning af en fransk diplomat vid kurian ² och efter samma grundschema som de franska pietåbilderna vid 1400-talets slut, är det icke osannolikt, att den utländske beställaren påverkat Michelangelos komposition.

Vi ha alltså i Italien före 1500 konstaterat två skilda inhemska typer af det färdigbildade pietåmotivet:

1) begråtelsen; Kristi lik på marken eller på en sarkofag, omgifvet af flera sörjande;

2) begråtelsen; Kristi lik horisontalt i Marias knä, stödt vid hufvud och fötter af Johannes och Magdalena.

Vi bortse härvid från framställningarna af »Cristo deposto» och den halft apoteotiska gruppen af den döde Kristus mellan Maria och Johannes, som ehuru de i den italienska litteraturen bära namnet pietà, snarare tillhöra de s. k. smärtomansbilderna. Likaså från andra kontaminationer af pietåmotivet med främmande element. Ett godt exempel på huru olika ämnen kunde sammanblandas erbjudes af en målning i Louvre (af Jean Malouel?) c. 1400, som förenar treenigheten (med Kristus som död) med Maria och Johannes från en begråtelsegrupp ³.

* * *

Den figurrika begråtelsebilden uppträder i det nederländska måleriet i Roger van der Weydens Mirafloresaltare ⁴ kort före

¹ Bode uppger (a. a. s. 217) att dylika grupper från början af 1400-talet, »wohl im Auschlusse an deutsche Arbeiten», skola finnas i öfre Italien. Förmodligen afses härmed de pietågrupper i Venedig och Verona, som skola vidare omnämnas nedan och som med fullständig säkerhet kunna betecknas som införda tyska arbeten. — Inom måleriet hade pietåmotivet redan före Michelangelo framställts efter det franska schemat (se nedan s. 195), om ock sannolikt endast sporadiskt. Jag känner endast en sådan målning, af Michele di Matteo Lambertini från Bologna (1400-talets midt?) i Yale-universitets samling. Se M. A. S[tenström], Ett konsthistoriskt praktverk, professor Osvald Siréns katalog öfver Jarves Collection, i Stockholms dagblad, riks-upplagan 7 april 1917. Den franska pietåtypen förelåg redan i sitt hemland mycket tidigare inom måleriet än i plastiken.

² LÜBKE-SEMRAU, a. a. III, 1912, s. 254.

³ Afb. i J. THUS, Fransk aand og kunst fra gotik til klassicisme, Kristiania & København 1917, pl. XXIV.

⁴ Afb. t. ex. i E. HEIDRICH, Alt-niederländische Malerei, Jena 1910 (i serien Die Kunst in Bildern), pl. 84.

1450 och i det tyska mig veterligt först med en målning af »Meister des Hausbuches» i galleriet i Dresden kort före eller omkring år 1500¹. Den lifliga förbindelsen mellan Italien och Nederländerna är allt för väl känd, för att man skulle kunna betvifla ett mer eller mindre direkt italienskt inflytande på dessa framställningar. Lika litet kunna de i den tyska konsten omkring 1500 talrikt framträdande plastiska figurrika begråtelsegrupperna anses fria från förebilder söderifrån. De tillhöra en tid, då Italiens konstnärliga påverkan på Tyskland redan var stark — den äldsta daterade torde vara en grupp i Heliga grafvens smörjelsekapell i Görlitz från år 1492². För den långa utveckling, som pietåmotivet då redan passerat i det germanska kulturområdet, sakna de all betydelse. Mindre klar är frågan, hvart ett par sådana grupper, som uppträda redan före 1400 (se nedan s. 181), utvecklingshistoriskt höra.

De äldsta pietåbilderna från det germanska området kunna, i motsats till de italienska, icke med bestämdhet härledas ur något tidigare känt ikonografiskt schema. De uppträda redan från början i samma form, som de ända till medeltidens slut och endast med små förändringar bibehålla och som utan att medtaga några bipersoner visar Kristi lik hvilande i den sittande Marias knä.

Vi veta mycket mindre om de andliga strömningar, som i de germanska länderna skapade förutsättningarna för framställning af dylika kultbilder, än om de som beredde marken för de italienska, i hvilka vi i minsta detalj kunna känna igen Bonaventuras ord: »Maria tager hans hufvud och skuldror på sina knän, och Magdalena håller hans fötter, vid hvilka hon nyligen hade vunnit en så underbar nåd. De andra stå där omkring, och alla klaga bittert och med hög röst.»

Vi kunna icke peka på den germanske gråbrödrapredikant, som först lät Maria lägga den döde i sitt knä. Vi veta icke ens om han har funnits. Kanske har motivet kommit till på rent konstnärlig väg. Det är gifvetvis det tacksammaste tänkbara för plastisk framställning af en död och en sörjande. På intet

¹ Afb. i K. WOERMANN, *Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker* II, Leipzig & Wien 1905, s. 489.

² M. SEMRAU, *Der Altar der Breslauer Goldschmiede*, i *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift*, N. F. IV, Breslau 1907, s. 76.

annat sätt kunna dessa båda komponeras så fast samman. — Möjligen kan man också tänka på ett inflytande från den parallell mellan Kristi födelse och hans död, som flera medeltida författare uppdraga. Birgitta skildrar till exempel i en af sina uppenbarelser¹ hur Maria trots sin djupa sorg vid sonens död kände samma glädje som vid hans födelse, ty hon visste, att han skulle ej mera dö, utan evärdeligen lefva. Och Bernhardinus af Siena beskriver hur hon med den döde Kristus i knät föreställer sig huru dagarna i Betlehem hafva återkommit; han har somnat, medan hon vaggar honom vid sitt bröst, och svette-duken, i hvilken hon sveper honom, är hans linda². Dylika paralleller af vida mer långsökt art äro ingalunda ovanliga i den medeltida ikonografien, och det är på intet sätt otänkbart, att man kunde önska ge ungefär samma bildform åt en framställning af Maria med den döde Kristus som åt den traditionella madonnabilden. Så mycket sannolikare blir ett sådant antagande, om man betänker två omständigheter: att de äldsta germanska pietåbilderna visa Kristusfiguren i nästan sittande ställning och ofta onaturligt liten i förhållande till Maria samt att, då stående madonnastatyer mot medeltidens slut bli vanliga, undantagsvis äfven en och annan stående pietå uppträder³.

* * *

Det är ovisst hur långt tillbaka i tiden den äldsta germanska pietåtypen går⁴. Bland de exemplar, som jag känner.

¹ BIRGITTA, Uppenbarelser, utg. af G. E. Klemming, I, Stockholm 1857—58, s. 269 (liber secundus capitulum xiiij): »Än ängin forma at sighia hulka sorgh iak tha hafde Thy at iak war swa som the qvinna som hafdhe fööt barn ok war skälfwande j allom limmom ok formate näpplika andas fore wärkenom ok glädhis tha innantil Thy at hon viste sin födha son aldrigh skula atir koma j the ysoldena af hulke han vt gik Swa än thot iak war owir matho dröfdh af mins sons dödh. tha gladhis iak j minne siäl. thy at iak viste at min son skulde ey öptir mera döö. vtan äwärdhelika lifwa ok swa blandadhis en glädhi mz minne sorgh.»

² É. MÂLE, L'art français de la fin du moyen age. L'apparition du pathétique. I Revue des deux mondes, Paris 1905, V s. 670.

³ En dylik i ett altarskåp från kyrkan på Thure utanför Fyens sydkust finnes i Nationalmuseet i Köpenhamn, afb. i Nationalmuseet, den danske Samling, Vejledning for Besøgende, København 1917, nr 624.

⁴ H. BERONER, Handbuch der kirchlichen Kunstaltertümer in Deutschland, Leipzig 1905, s. 522, meddelar en pietåbild från tiden omkring år 1300

har bilden från Asks kyrka i Skåne (fig. 2), nu i universitetets historiska museum i Lund, det ålderdomligaste utseendet. Vid första anblicken ger den rent af ett intryck af romansk skulptur. Men vid närmare undersökning måste den likväl dateras tämligen sent. De djupa, starkt skuggande inskärningarna mellan hufvudduken och kinderna eller under det tunga, V-formade vecket vid knäna äro knappast tänkbara förr än långt fram på 1300-talet. Å andra sidan är det svårt att fastställa en gräns framåt i tiden. Sannolikt har bilden tillkommit under 1400-talet. Det drag af ålderdomlighet, som utmärker den, har medvetet eftersträfvats af en snidare, som annars varit van att arbeta i en vida yngre stil. Afsikten att uppnå likhet med en bestämd, äldre madonnabild har möjligen förelegat.

Fig. 2. Pietà. Från Asks kyrka i Skåne. I universitetets historiska museum i Lund. Ek.

I Tyskland, där äldre medeltids-skulptur är långt mindre vanlig än hos oss — och gränsen mellan äldre och yngre är härvidlag tämligen sen — känner jag endast några få liknande bilder. Två af dessa finnas i Germanisches Nationalmuseum i Nürnberg¹. Den hufvudsakliga öfverensstämmelsen mellan dem och bilden från Ask ligger i det grofva utförandet och i en hos den ena, som daterats till omkring 1400, bibehållen ålderdomlig, nästan romansk figurstil. En tredje och en fjärde återfinnas i altarskåpen från Burg och Landkirchen på Fehmern². De äro reliefer och framställa undantagsvis flera sörjande. Hvarifrån detta drag kommit vid denna tid är särdeles gåtfullt. Det är dock icke i Dienstädt (by i Sachsen-Altenburg, kretsen Roda). I brist på afbildning kan jag icke taga ställning till frågan om uppgiftens vederhäftighet.

¹ W. JOSEPHI, Die Frühwerke der Holzplastik im Germanischen Nationalmuseum, i Mitteilungen aus dem Germ. Nat.-mus. 1905, s. 89 ff., figg. 14, 15.

² A. MATTHAEI, Werke der Holzplastik in Schleswig-Holstein bis zum Jahre 1530, Leipzig 1901, pl. VIII.

omöjligt, att konstnären uppfunnit detsamma för att ge pietàgruppen samma bredd som omgifvande figurrika framställningar. Hans exempel tycks icke ha vunnit direkt efterföljd.

Besläktad med de sistnämnda men utförd i friskulptur och utan bifigurer är en pietåbild från okänd kyrka¹, nu i statens historiska museum i Stockholm, som på grund af sin samhörighet med de fehmerska altarskåpen hänföres till Bertrams skola².

Fig. 3. Pietà. Från okänd, sannolikt skånsk kyrka. I statens historiska museum i Stockholm. Ek.

Enär denna skola i vårt land endast är företrädd i Skåne, får bilden antagas ha tillhört en kyrka i detta landskap (fig. 3)³. Den är ganska olik de först nämnda. Den saknar den hopträngda, blockaktiga slutenhet, som var så betecknande, i synnerhet för bilden från Ask. Den är friare komponerad, men den halfsittande Kristusfiguren är lika otymplig och lika mycket för liten. Med ledning af dess ställning till de fehmerska altarskåpen, som Matthaei daterar till tiden 1370—1390, kunna vi hänföra den till 1300-talets sista fjärdedel eller möjligen början af 1400-talet⁴.

¹ Offentliggjord af A. LINDBLOM. Ett nyfunnet verk af Bertram von Minden, i Konsthist. sällskapets publikation, Stockholm 1916, s. 43 ff.

² A. LICHTWARK, Meister Bertram, tätig in Hamburg 1367—1415, Hamburg 1905.

³ Detta antagande framställles af O. RYDBECK i recension af E. WRANGELs bok »Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare», Tidskrift för konstvetenskap 1917, s. 121, och äger ett starkt stöd i den sammastädes påpekade omständigheten, att ett krucifix från Hörby kyrka i Skåne är skuret af samme snidare som utfört pietåbilden i Stockholm.

⁴ E. WRANGEL, Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare, Lund 1915, s. 113, anser Landkirchenaltaret yngre än det stora, 1398 nyss fullbordade altarskåpet i Lund.

Det vackraste exemplar af den här behandlade typen, som mig veterligt finnes i Skandinavien, befinner sig — eller fanns åtminstone före det finska inbördeskriget — i Åbo och härstammar troligen från domkyrkan därstädes¹. Dess utsökt vackra och mjuka drapering hänför det till en tämligen sen del af 1400-talet eller till 1500-talets början.

Ännu vackrare än Åbobilden är en pietåbild från ett altarskåp i Rochuskapellet i Bingen² från 1400-talets senare hälft, om hvilken teckningen fig. 4 försöker ge en föreställning. Det är endast i fråga om Kristusfigurens upprätta ställning, som den tillhör den äldsta pietåtypen. Konstnären har säkerligen valt detta åldriga kompositionssätt, som på hans tid sedan länge var ur bruk, på grund af de möjligheter att uppnå en sluten, monumental form, som det erbjöd. Han har utnyttjat dessa möjligheter väl. Tyvärr lär hans verk icke längre finnas kvar. Rochuskapellet antändes af åskslag en julidag 1889, och bland de föremål, som räddades undan elden, nämnes icke altarskåpet.

*   *

*

Fig. 4. Pietå. Midtbild från ett altarskåp i Rochuskapellet i Bingen, Rhenprovinsen.

De äldsta pietåbilderna af den följande, fullt utbildade germanska typen äro jämnåriga med de äldsta af den senast beskrifna, hvilka bevarats till vår tid. Men åldersförhållandet mellan själfva typerna är ostridigt. Den, till hvilken vi nu öfvergå, visar ingenstädes sådana reminiscenser från motivets tillblifvelsetid som den förra. Arkaiserande eller af madonnamotivet direkt påverkade bilder förekomma icke längre.

¹ Afb. hos K. K. MEINANDER, *Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor*, Helsingfors 1908, s. 286.

² E. F. A. MÜNZENBERGER & ST. BEISSEL, *Zur Kenntnis und Würdigung der mittelalterlichen Altäre Deutschlands*, Bd II, Frankf. am Main 1895—1905, pl. 76.

I den nya typen föreställes Kristus mera liggande än sittande i Marias knä med den starkt bakåtlutade öfverkroppen stödd af hennes högra hand, händerna korsade öfver ländklädet, underbenen nedhängande och fötterna stödda mot marken. Marias vänstra hand lägges öfver eller mellan Kristi bäge, eller också lyfter hon den mot sitt bröst, hvarvid hon någon gång omfattar en flik af den nedhängande hufvudduken som för att torka tårarna från sina ögon. Det är ett egendomligt förhållande att nästan alla bilder, som tillhöra denna typ, vare sig de härröra från tyska, skandinaviska eller nederländska kyrkor, ha kanterna af Marias hufvudduk och Kristi ländkläde utsirade på enahanda sätt: med ett smalt och vågformigt krusadt (»gauffreradt») bräm. Denna egenhet och den för medeltida förhållanden utomordentligt stora detaljlikheten mellan åtskilliga bilder, såväl i fråga om den skulpturala formen som om färgbehandlingen, synes göra det nödvändigt att antaga en gemensam förebild. Märkligt nog har man emellertid icke lyckats påträffa någon sådan. Det ser i stället ut, som om typen skulle låta uppdelas sig i två grupper, af hvilka den ena, som är något äldre, framför allt är spridd i de sydöstliga delarna af det germanska området, från Schlesien till Bayern, medan den andra, yngre, hufvudsakligen förekommer i nordväst.

Den äldre gruppen, som uppträder under årtiondena närmast före och efter 1400, har, ehuru icke ingående, behandlats af Semrau¹, som vill göra gällande, att den utgår från en böhmisk verkstad. Argumenten härför äro följande: dels äro åtskilliga dithörande bilder gjorda af en lerhaltig kalksten, som liknar en böhmisk bergart (mineralogisk undersökning tycks dock ha verkställts i endast ett fall), dels äro också vissa bilder målade i en färgskala, som är karakteristisk för det böhmiska måleriet vid 1300-talets slut: öfvervägande hvitt och blått med något rött och guld. Intetdera af dessa bevis är fullt bindande, och om man betänker, att icke någon enda bild ur gruppen är känd i Böhmen, medan det öfvervägande flertalet förekommer i öfre Bayern, känner man sig manad att förflytta den förmodade gemensamma ursprungsorten till västra sidan af Böhmerwald. Därtill kommer, att olika författare på stilis-

¹ SEMRAU, a. a.

tisk väg bestämt Bayern som ursprungsland för flera hithörande bilder från olika orter. Om det skulle visa sig, att bildernas material i något större antal fall är böhmiskt, är det ingalunda omöjligt, att de jämförelsevis små styckena af den utomordentligt lätt bearbetade stenen kunnat utföras till platsen för bildhuggeriverkstaden. — För öfrigt är kalksten långt ifrån det enda nyttjade materialet; trä och lera äro minst lika vanliga.

För korthetens skull och utan att taga ställning till den, som det synes, otillräckligt utredda frågan om produktionsorten benämna vi denna grupp den sydtyska.

Hit hör den pietåbild, som år 1384 uppställdes på altaret i ett nyinstiftadt Mariakapell i Elisabethskyrkan i Breslau och som nu förvaras i Museum schlesischer Altertümer sammastädes (fig. 5)¹. Afbildningen visar tydligt nog dess form; det behöfver blott tilläggas, att den är målad i den nyss omtalade »böhmiska» färgskalan, har det vågiga brämet och i sin gröna törnekrona har löst insatta törnen af trä.

Samma kännetecken utmärka en liknande, vacker bild af hvit

Fig. 5. Pietå. 1384. Från Elisabethskirche i Breslau. I Museum schlesischer Altertümer i Breslau.

¹ H. LUCHS, Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift II, s. 6 f. DENSAMME, Kalksteinfiguren, Thonfiguren und Verwandtes, i Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift III, s. 490 ff.

kalksten i Kaiser Friedrichs-museet i Berlin från 1400-talets början, som kommit från Baden i Österrike, nära Wien. Museets katalog¹ tillskrifver den sydtysk, möjligen nürnbergsk härkomst.

Mycket lik dessa båda är en liten kalkstenspietà, som år 1907 befann sig i konsthandeln i München. Den visar draperiformer, som tyda på att den tillkommit omkring 1430, och kan tillskrifvas en i Nürnberg verksam konstnär, som stått nära mästaren till lerapostlarna i Germanisches Nationalmuseum². En författares hypotes, att den saknade centrala förebilden för här behandlade grupp skulle vara att söka i ett förkommet arbete af den senare mästaren³, förfaller på grund af Breslaubildens datering.

Germanisches Nationalmuseum har en bild af lera från 1400-talets första fjärdedel, som i hufvudsak liknar de tre senaste bilderna⁴. Den härstammar troligen från Bayern.

Liknande bilder förekomma för öfrigt⁵ i stort antal i öfre Bayern, något mindre ofta i Schlesien, Sachsen och Thüringen, sporadiskt i norra Tyskland, kronlandet Österrike och Kärnten. Till och med till Venedig och Verona ha de funnit vägen⁶. Också i Sverige finnes ett exemplar, i Askeby kyrka i Östergötland (fig. 6)⁷. Redan första ögonkastet på en afbildning

¹ Königliche Museen zu Berlin. Die deutschen Bildwerke und die der anderen cisalpinen Länder, bearb. von W. VÖGE, Berlin 1910, s. 26. Afb. sammastädes.

² FR. BURGER, Ausstellung plastischer Bildwerke des 15. und 16. Jahrh. in München, i Zeitschrift für bildende Kunst 1907, s. 155, fig. 14.

³ PÜCKLER-LIMBURG, Die Nürnberger Bildniskunst, Strassburg 1904, s. 72.

⁴ Kataloge des germanischen Nationalmuseums. W. JOSEPHI, Die Werke plastischer Kunst. Nürnberg 1910, s. 53. Afb. s. 54.

⁵ PEMRAU, a. a. s. 77; Berlinkatalogen s. 27.

⁶ Jämför noten 1 s. 178! — Ett af SEMRAU, a. a. s. 77 anfördt exemplar i San Fermo i Verona skulle möjligen kunna vara identiskt med det af VENTURI, a. a. VI fig. 664, afbildade. Dettas draperibehandling påminner om Breslaubilden, men kompositionen är (se ofvan s. 6) afvikande.

⁷ Offentliggjordt af O. JANSE, Medeltidsminnen från Östergötland, Stockholm 1906, s. 47. — Askebybilden har af WRANGEL, a. a. s. 128, ställts i samband med mäster Bertram von Mindens krets, närmast med mästaren till lundaaltaret af 1398. Det synes mig emellertid, som om de föreliggande likheterna vore tämligen vaga och endast berodde på samtidighet och allmän stilgemenskap.

visar, hur nära denna bild i fråga om formen står de sydtyska. Därtill kommer, att dess bemålning är utförd i samma färgskala: gyllene lifklädnad, hvit mantel med guldbräm och blått foder, hvitt hufvuddok. Kristiländkläde är hvitt, törnekronan grön, Kristi hår brunt och Marias förgylldt. Skåpetsfond är blå med en gyllene gloria bakom Marias hufvud. På sockeln och den utsökt vackra baldakinen förekommer hvitt, guld, blått och rött¹.

Släktskapen mellan bilderna från Breslau och Askeby är icke den allra närmaste. Kristusfiguren är helt olika uppfattad, och draperingen är trots öfverensstämmelse i enskildheter icke likartad. Säkerligen är ingendera kopierad efter den andra, utan en gemensam, äldre förebild måste ha funnits eller till äfventyrs ännu finnas.

Fig. 6. Pietà. Askeby kyrka, Östergötland.

¹ Enligt välvilligt meddelande af docenten Andreas Lindblom, kompletteradt af upplysningar från kyrkoherde G. Lundborg.

Skillnaden i tid är emellertid icke stor. Äfven Askebybilden måste tillhöra tiden före 1300-talets slut. Det synes vid betraktande af draperingen icke uteslutet, att den till och med kan vara den äldsta af de båda.

En bild af samma grupp tillhör Färentuna kyrka i Uppland. Den är yngre — från 1400-talets midt (fig. 7)¹.

Slutligen torde man till den sydtyska gruppen få hänföra

Fig. 7. Pietà. Färentuna kyrka, Uppland. Ek.

en monumentalt anlagd pietåbild, den konstnärligt mest betydande af de kända svenska, från obekant, säkerligen skånsk kyrka, som nu finnes i universitetshistoriska museum i Lund (fig. 8, h. 134 cm). Den är yngre än de flesta förut omtalade bilderna af samma klass och till sin komposition något olik dem. Den oundvikliga slitningen mellan den sittande Marias lodräta och den liggende Kristusfigurens vågräta linjer är mildrad. Medan kompositionen förut hade form af ett kors i tämligen labilt jämviktsläge har den nu byggts om till en tryggt hvilande pyramid. Härtill bidraga Marias bredbenta ställning och oerhördt vidlyftiga klädmassor samt Kristusfigurens starka förkortning, som trots den deformerings af t. ex. låren,

¹ Utställningen af äldre kyrklig konst i Uppsala 1918. Katalog, s. 68.

Fig. 8. Pietà. Från okänd, säkerligen skånsk kyrka. I universitetets historiska museum i Lund. Ek.

som den medför, icke verkar på långt när så oroande som de föregående bildernas brist på fasthet. Inom det gifna schemat med den liggande Kristus har man i fråga om monumentalitet

icke kunnat komma längre. Det är mycket i denna framställning, som förebådar Michelangelo.

Släktskapen med den sydtyska utformning af pietåmotivet, som vi ofvan sett vara den vanliga, ligger således icke i kompositionen. Icke heller i draperingen kommer den, om man utgår från vårt bildmaterial, omedelbart till synes. Det lugna veckfall, som vi känna från Breslau och Askeby, återfinnes icke

Fig. 9. Detalj af pietåbilden fig. 8.

här. Men att detta veckfall icke får betraktas som något väsentligt för den sydtyska skulpturen annat än inom ett starkt begränsadt tidsafsnitt, visar den ofvan s. 186 omnämnda lerbilden i Nürnberg, hvars drapering, trots omisskännlig likhet med de äldre bildernas, redan är tämligen orolig och har samma massvis anhopade strutformiga veck, som t. ex. vid vänstra knät förekomma å lundabilden. — Veckbehandlingen hos den sistnämnda har ännu starkare gemenskap med en madonnabild i Nürnberg, som af Josephi¹

bestämmes som sydbajerskt arbete från 1400-talets förra hälft. Bådas mantelfällar, liksom Färentunabildens, slå veck, som påminna om den i grekisk ornamentik förekommande omböjda våglinjen, den s. k. »löpande hunden». Hos båda ser man också samma egendomliga, liksom med en sked i en mjuk massa urgröpta veckdalar. Emellertid böra vi, innan vi hän-

¹ Nürnbergskatalogen nr 237, s. 126; afb. sammastädes.

föra lundabilden till den bayerska stilkretsen, lägga märke till det egendomligt själfulla, halft småleende ansiktet hos Maria, som påminner om fransk gotik och som möjligen kan ge oss anledning att söka bildens ursprung eller åtminstone ett sidoinflytande på detsamma något längre väster ut, vid öfre Rhen (fig. 9). Dess datering till 1400-talets förra hälft — vi kunna kanske t. o. m. säga andra fjärdedel — får i alla händelser betraktas som klar.

Lundabildens nu så när som på några sparsamma rester förstörda bemålning har icke varit anordnad efter de klassiska »böhmiska» principerna. Marias mantel har utvändigt varit förgylld på röd undermålning och försedd med brokadmönster i svart-brunt; mantelfodret har varit blått, lifklädnaden och hufvudduken röda, håret förgyllt, Kristi ländkläde blått med förgyllning. — Törnekronan, som har löst insatta törnen, är däremot flätad på samma karakteristiska sätt som hos de föregående bilderna, af två sicksackbrutna grenar. Det postament, på hvilket Maria sitter, föreställer en söndersprängd och skroflig klippa.

Fig. 10. Pietà. Sockenkyrkan i Oud-Zevenaar, Holland. Alabaster.

Det råder ingen större motsättning mellan den härmed slutbehandlade sydtyska gruppen och den följande, som vi för enkelhetens skull redan här benämna den nordgermanska.

Inom denna har en författare, Fr. Witte¹, trott sig finna

¹ FR. WITTE, Zur Frage nach der Bedeutung der Wallfahrtsbilder für die Stilentwicklung. 2. Das Gnadenbild der Pietà von Oud-Zevenaar in

den centralbild, som vi hittills förgäfvess ha sökt och efter hvilken de besläktade bilderna skulle vara kopierade, i en liten, ungefär fotshög alabasterpietà från 1400-talets andra fjärdedel i sockenkyrkan i Oud-Zevenaar i Holland, som åtminstone sedan 1500-talet åtnjutit anseende som undergörande (fig. 10). Jag kan alldeles icke dela hans mening. Det är visserligen sant,

Fig. 11. Pietà. Från okänd kyrka på Falster, Danmark. I Nationalmuseet i Köpenhamn. Alabaster.

att det finnes åtskilliga pietåbilder, som likna denna. Den antyddförfattaren nämner tvenne utan att kunna närmare redogöra för deras härkomst, hvartill jag kan lägga ytterligare en, i Germanisches Nationalmuseum¹. Men prototypen till dessa sinsemellan likformiga bilder kan lika gärna sökas utom som inom deras krets. Ännu i modern tid har man lyckats att på en kopia i Oostacker i Holland ef-

ter den heliga madonnan i Lourdes öfverföra vissa procent af originalets mirakelkraft². Att samma förfaringssätt användes Holland und seine Wiederholungen, i Zeitschrift für christliche Kunst 1912, sp. 404 ff.

¹ Nürnbergs katalogen nr 33, s. 18. Bilden har utan ursprungsbeteckning inkommit från konsthandeln.

² C. R. AF UGGLAS, Strängnäs stifts medeltida träskulptur, i Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910, Studier I, Stockholm 1913, s. 35.

under medeltiden känna vi mer än väl, till exempel från de ofta förekommande efterbildningarna af krucifixet Santo Volto i Lucca¹. Den omständigheten, att minnet af de undergörande egenskaperna hos pietåbilden i Oud-Zevenaar bibehållit sig till vår tid, låter väl förena sig med antagandet, att dessa egenskaper en gång tillkommit den genom kopiering. Så mycket sannolikare blir detta, då vi nu öfvergå till en ungefär samtida nederländsk pietåbild, som äger vida högre konstnärlig kvalitet.

Det är den vackra alabasterbilden i Nationalmuseet i Köpenhamn (fig. 11, h. 70 cm), som närmast härstammar från någon af kyrkorna på Falster. Att flera liknande arbeten ännu finnas i belgiska kyrkor² bestyrker museikatalogens förmodan, att den rimligtvis är af nederländskt ursprung. Dess otvungna hållning och dess frihet från allt i ordets sämre mening schematiskt låta minst af allt förmoda, att den skulle vara kopierad efter den högst verkstadsmässiga bilden från Oud-Zevenaar. Af veckbehandlingen att döma kan den till och med vara något äldre. Likväl står den icke i närmare förbindelse med de sydtyska bilderna.

Fig. 12. Pietå. Från Bromma kyrka i Skåne. I universitetets historiska museum i Lund. Ek.

¹ Se A. ANDERBERG, Studier öfver skånska triumfkrucifix, Lund 1915, s. 83 ff.

² Enligt iakttagelse af geheimerådet Adolph Goldschmidt, muntligen meddelad genom d:r Francis Beckett.

En kalkstenspietà från Jacobikirche i Lübeck¹ påminner mycket om bilden i Köpenhamn. Öfverensstämmelsen mellan de två är så stor, att jag trots den olikhet i draperingen, som tydligt föreligger, råkar i frestelse att föreslå möjligheten af en gemensam mästare. Goldschmidt daterar den förra till 1400-talets andra fjärdedel, hvilket naturligtvis också gäller för den senare.

Fig. 13. Pietà. Säby kyrka, Småland.

Genom sin höga konstnärliga rang ställa sig dessa båda bilder nära centrum af den nordgermanska gruppen.

Hit höra också åtskilliga pietåbilder i olika delar af Skandinavien, bland andra en från Bromma kyrka i Skåne, nu i Lunds universitets historiska museum (fig. 12, h. 81 cm). Den är tyvärr ommålad i nyare tid men ett ingalunda oskickligt skulpturarbete. Marias gestalt är påfallande plastiskt uppfattad och draperingen elegant utförd².

¹ A. GOLDSCHMIDT, Lübecker Malerei und Plastik bis zum Jahre 1530, Lübeck 1890, s. 10, pl. 11.

² Ett hittills icke offentliggjordt krucifix i Bromma kyrka, af hvilket jag tyvärr icke kan meddela någon afbildning, visar sig tydligt vara skuret af samma hand som pietåbilden. Det är utfördt i ek. Korset kantas af mjukt stiliserade, »krabb»-formade blad och har fyrpass såväl vid midtpunkten som vid ändarna af stam och armar. Kristusfiguren har, liksom Maria i pietåbilden, skarpt inskurna veck mellan ögonbrynen och näsroten. Vidare bred, framskjutande öfverläpp och smal, fyllig underläpp, svagt krökt

Lik Brommabilden är en pietå i kroppsstorlek i karmelitkyrkan i Boppard i Rhenprovinsen¹ med mera detaljerad och därför något mindre lugn men i princip likartad veckbehandling.

De sydtyska pietåbilderna voro, som vi sett, kända i vårt land. Deras stil tycks här ha korsat sig med den nordgermanska. Resultatet af denna förening blef en serie bilder, hvilka vi icke kunna bestämdt tillskrifva någondera gruppen och på hvilka den här (fig. 13) afbildade, från Säby kyrka i Småland, är ett godt exempel. Den liknar ungefär lika aflägsset den s. 186 nämnda bilden ur den sydtyska gruppen i Berlin som den nyss omtalade nederländska från Lübeck.

Af andra orsaker ha vi svårt att identifiera de utländska strömningar, som påverkat en mängd ofantligt rustika pietåbilder i skandinaviska kyrkor. En dylik från kyrkan på Ovrø vid Sjællands kust (fig. 14) utgör ett godt exempel på hur långt från de importerade mönstren de danska bysnickarna kunde komma. Och de svenska stodo dem icke efter.

Fig. 14. Pietå. Kyrkan på Ovrø, Danmark.

* * *

I Frankrike² uppträder pietåmotivet för första gången vid 1300-talets slut i miniatyrmåleriet. Maria framställles här sittande vid korsets fot med Kristi lik i knät. Dess ben äro

näsa och en hängande lock vid högra kinden. Törnekrona som på pietåbilden. Ländklädet knutet vid vänstra höften.

¹ ST. BEISSEL, Zwei Denkmäler der Karmeliterkirche zu Boppard, i Zeitschrift für christliche Kunst 1900, sp. 17 ff., afb. sp. 21—22.

² É. MÂLE, a. a. s. 656 ff.

styfva, högra armen hänger lodrätt ner. Tämlichen ofta förekomma Johannes och Magdalena bredvid hufvudgruppen.

De äldsta skulpterade pietåbilderna i Frankrike kopiera detta schema, oftast utan att medtaga bipersonerna. Åtminstone för friskulpturen är, som vi ofvan påpekat, kompositionen af endast två figurer den konstnärligt verkningsfullaste.

Dessa äldsta bilder tyckas emellertid ha uppstått påfallande sent. Émile Mâle uppger, att den enda daterade han känner (i Moissac) måhända är bland de tidigaste — årtalet är 1476 — samt att alla de som han har varit i tillfälle att se tillhöra Ludvig XII:s tid — 1498-1515. »Det är då, vid slutet af det femtonde och början af det sextonde århundradet, som bildhuggarverkstäderna ha frambragt de tallösa pietåbilder, som ännu i dag finnas i Frankrike»¹.

Den stelt nedhängande högra armen är det gemensamma kännetecknet för dessa bilder. Men i öfrigt äga de icke den enhetlighet, som utmärkte de germanska. I somliga lutar sig Maria öfver Kristus, försänkt i betraktande af hans ansikte. I andra trycker hon honom, liksom beskyddande, till sig utan att se på honom. Eller knäpper hon, glömsk af sig själf, händerna öfver honom i bön. Den döde ligger stel och rak i den ställning han hade, då han lyftes från korset, eller hänger, »mjuk som ett band», öfver moderns knä. Vissa fasta typer ha utbildat sig i landsändar, där en dylik detalj blifvit särskildt omtyckt; i Champagne möter man således ofta pietåbilder, där Maria trycker vänstra handen mot hjärtat, en åtbörd, som vi känna från bilder inom den syd-tyska gruppen och som måhända kan vara lånad därifrån.

Skulpterade pietåframställningar med flera figurer äro icke vanliga. Någon gång ser man bredvid Maria Johannes och Magdalena, den förre vid Kristi hufvud, den senare vid hans fötter. Då liknande grupper redan tidigt förekomma i måleriet, är det möjligt att de utbildat sig utan påverkan från Italien. I sällsynta och, som jag förmodar, sena fall förekomma också Josef af Arimatia, Nikodemus och de heliga kvinnorna.

Inom måleriet bibehölls den vid 1300-talets slut upprät-

¹ Jämför dock A. MICHEL, *Histoire de l'art* III: 1, Paris 1907, s. 421: »De i friskulptur framställda pietåbilderna öfverflöda under 1400-talet, framför allt under dess senare hälft.» — Här förutsättes uttryckligen förekomsten af sådana bilder före 1450.

dande typen med mindre variationer än inom skulpturen ¹. Hur konservativ man i själfva verket var, visas af den omständigheten, att en altartafla med pietåmotiv från Villeneuve-lès-Avignon, nu i Louvre, af en författare dateras till 1485, medan en annan förutsätter möjligheten af att den kan gå tillbaka till 1300-talet ².

Då den franska typen utanför sitt hemlands gränser är jämförelsevis konstant, får man antaga, att den spridts dit genom export mindre af färdiga arbeten än af efterbildningar i grafiska blad, möjligen också i någon mån af miniatyrer eller skisser efter sådana. I alla dessa konstarter hade man att hålla sig till måleriets föga växlande framställningssätt. Ett indicium för riktigheten af ett dylikt antagande äga vi i följande:

De äldre träsnittsversionerna af *Biblia pauperum*, den 34-bladiga, som af olika författare dateras till 1440-talet eller tiden omkring 1460 och Ortsbestämnes till Nederländerna eller sydvästra Tyskland ³, samt den 40-bladiga från Nederländerna c. 1463 ⁴, som snart efterbildades i Tyskland ⁵, innehålla inga pietåbilder. Först i den yngsta, 50-bladiga versionen, som sannolikt tillkom omkring 1475 i Burgund, Nederländerna, norra Frankrike eller Tyskland väster om Rhen — alltså inom eller i närmaste grannskap till det franska kulturområdet ⁶ — möta

¹ MÅLE, a. a. s. 670.

² G. NORDENSVAN, *Allmän konsthistoria* I, Stockholm 1911, s. 302 f. — K. SCHEFFLER, *Der Geist der Gotik*, Leipzig 1918, pl. 79. — Afb. på båda ställena saint (bäst) i THIIS, a. a. pl. XXVI — där den dateras »c. 1465». Se för öfrigt Thiis' glänsande analys af taflan sammastädes s. 76 f.

³ *Biblia pauperum*. Unicum der Heidelberger Universitäts-Bibliothek . . . herausgegeben von Paul Kristeller, Berlin 1906 (Graphische Gesellschaft, II. Veröffentlichung).

⁴ *Biblia pauperum*. Facsimile-Reproduction getreu nach dem in der Erzherzoglich Albrecht'schen Kunstsammlung »Albertina» befindlichen Exemplar. von Anton Einsle. Mit einer erläuternden historisch-bibliographischen Beschreibung von Josef Schönbrunner. Wien, Pest & Leipzig [1890].

⁵ *Biblia pauperum*. Deutsche Ausgabe 1471. Weimar 1906.

⁶ *Biblia pauperum*. Nach dem einzigen Exemplare in 50 Darstellungen (früher in Wolfenbüttel, jetzt in der Bibliothèque nationale) herausgegeben von Paul Heitz mit einer Einleitung über die Entstehung und Entwicklung der *Biblia pauperum* . . . von W. L. Schreiber, Strassburg 1903. — Ett blad ur denna version afb. i *Nordisk familjebok* III, Stockholm 1905, sp. 255—56.

Ang. *Biblia pauperum* (och öfriga blockböcker) i allmänhet se W. L. SCHREIBER, *Manuel de l'amateur de la gravure sur bois* IV, Leipzig 1902.

vi (fol. 36) en dylik, som noggrant ansluter sig till det franska måleriets schema. Det ligger nära till hands att misstänka ett kausalsammanhang mellan detta faktum och den talrika förekomsten af liknande pietåbilder¹ i Nederländerna, Tyskland och Skandinavien från 1400-talets sista fjärdedel och början af 1500-talet².

Också på en annan väg skulle typens spridning möjligen ha kunnat försiggå, nämligen genom de nederländska altarskåpen. Pietågrupper af fransk typ finnas i dylika altarskåp i åtskilliga svenska kyrkor, såsom Strängnäs, Västerås, Ytterenhörna, Nordingrå och Villberga³. Något belägg på efterbildning af dessa altarskåpsgrupper har jag dock icke kunnat finna.

Pietåbilder af fransk typ finnas spridda öfver hela det germanska kulturområdet. Två dylika från trakterna kring nedre Rhen finnas i Kaiser-Friedrichsmuseet, båda med flera figurer⁴. Två liknande bilder, utan bipersoner och af sydtysk härkomst, förvaras i Germanisches Nationalmuseum⁵. Ytterligare en af sistnämnda slag, ett utmärkt vackert konstverk af bred, pyramidal uppbyggnad (fig. 15) har från en privatsamling i München inkommit till Kaiser-Friedrichsmuseet. Den härstammar från trakten af Tegernsee i sydligaste Bayern, nära gränsen till Tyrolen⁶.

Af de handskrifna och typografiska upplagorna af *Biblia pauperum* har jag icke haft tillfälle att taga del.

¹ En begrätelserelief från ett altarskåp i Bollnäs (afb. i H. CORNELL. *Norrlands kyrkliga konst under medeltiden*, Uppsala 1918, fig. 145) hör till de tydligaste exemplen på efterbildning af träsnittet i *Biblia pauperum* eller ett annat, liknande sådant. Till och med de för det senmedeltida träsnittet utmärkande egenskaperna: bristen på djup i framställningen och de flacka, rak- och skarpkantiga vecken i draperierna, ha öfverförts i reliefen.

² *Biblia pauperum* är känd som förebild för målningar i svenska kyrkor genom O. SYLWANS undersökning *Kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut*, i *Antikvarisk tidskrift för Sverige* 14: 1, Stockholm 1899. Jämför S. WALLIN, *Målaren Peter, Albertus pictors lärare*, i *Studier i Upplands kyrkliga konst I*, Uppsala 1918, s. 123 ff.

³ J. ROOSVAL, *Nederländska altarskåp*, i *Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910*, *Studier I*, Stockholm 1913, s. 185 ff. — DENSAMME, *Mysterieskåpet i Nordingrå och dess tillverkningsort*, i *Utställningen af äldre kyrklig konst i Hernösand 1912*, *Studier*, Stockholm 1914, s. 89 ff. — DENSAMME, *Om altarskåp i svenska kyrkor och museer ur mästern Jan Bomans verkstad i Bryssel*, Stockholm 1903, fig. 10, 21.

⁴ *Berlinkatalogen* s. 149, 162.

⁵ *Nürnbergskatalogen* s. 260, 263.

⁶ FR. BURGER. a. a. s. 158, fig. 18. — *Berlinkatalogen* s. 116.

Äfven från Skåne kan jag meddela ett par bilder af samma typ. Den ena (fig. 16, h. 49 cm.) har från Nymö kyrka kommit till Lunds universitets historiska museum och tillhör 1400-talets sista fjärdedel. Den är illa medfaren; af Kristusfiguren återstår endast en skamfilad torso, och nästan all målning är afskafd. Att döma af bevarade färgrester har Maria haft blå lifklädnad med guldblommor, rödfodrad hvit mantel med guldbräm, helt förgylld — eller guldkantad hvit — hufvudduk med hvitt foder och förgylldthår, medan Kristi ländkläde varit förgylldt. Bilden har säkerligen varit vacker, och man måste djupt beklaga det skröpliga tillstånd, i hvilket den nu befinner sig.

Den andra »franska» pietåbilden i Skåne (fig. 17, h. 90 cm.), nu depone-
rad i Kulturhi-
storiska museet
i Lund, är ännu

något yngre, från medeltidens slut, och härstammar från Arrie kyrka. Den är skuren i tämligen flack relief utan botten och har säkerligen tillhört ett altarskåp. I nyare tid har den blifvit helt ommålad med oljefärg.

Fig. 15. Pietà. Från trakten af Tegernsee i Bayern.
I Kaiser-Friedrichsmuseet i Berlin.

Det gemensamma hos bilderna af den franska typen är först och främst Kristi nedhängande högra arm. Man måste fråga sig, hvarför ett sådant drag har fasthållits så envist. Jag

tilltror mig icke att besvara frågan men vill åtminstone försöka förklara, hvarifrån det har kommit.

Med gripande åskådlighet beskriver Bonaventura i sina meditationer¹ hur korsnedtagningen verkställdes. Josef af Arimatia lösgjorde, stående på den stegen, som var rest mot korsets högra sida, först frälsarens högra hand. Nikodemus steg, sedan han på samma sätt befriat den vänstra, ned för att draga ut

spiken, som fäste fötterna. Under tiden höll Josef Kristi kropp uppe. »Och Maria griper, full af vördnad, den hängande högra handen, lägger den mot sin kind, betraktar den och kysser den under ymnig gråt och bittra suckar»².

Denna hängande högra hand framhäfves regelbundet i den yngre medeltidens korsnedtagningsbilder. Och jämför man en sådan, t. ex. Roger van der Weydens Escorialaltare³ med en pietåbild af fransk typ, såsom var fig. 15, finner man ingen väsentlig olikhet mellan de båda Kristusfigurernas ställning. Man skulle kunna dra upp samma parallell mellan altartaflan från Villeneuve-lès-Avignon och Mirafloresaltaret. Det tyckes, att man under sådana förhållanden kunde våga antaga, att de första

Fig. 16. Pietà. Från Nymö kyrka i Skåne. I universitetets historiska museum i Lund. Ek.

franska pietåbilderna utvecklats ur eller under stark påverkan

¹ BONAVENTURA, a. a. kap. LXXXI.

² Just denna situation illustreras redan under 1200-talet af en fransk elfenbensgrupp (nu i Louvre), afbildad i THUIS, a. a. pl. XVIII. Egendomligt förekommer en liknande grupp i trä i en svensk kyrka (Sånga i Ångermanland), så sent som vid 1500-talets början. Se CORNELL, Spridda studier öfver medeltida träskulptur, i Utställningen af äldre kyrklig konst i Hernösand 1912, Studier, Stockholm 1914, fig. 59.

³ Afb. t. ex. i HEIDRICH, a. a. pl. 30.

från korsnedtagningsmotivet¹. Om uppslaget att lägga Kristus i Marias knä är infördt från Tyskland eller om det äfven i Frankrike har framkommit själfständigt, har jag icke kunnat afgöra.

*   *

*

Vi ha med vår nu afslutade undersökning fastslagit följande:

I Italien utvecklas pietåbilden omkring 1300 ur grafläggningssmotivet. Den innehåller alltid flera figurer, och Kristus framställs endast i sällsynta undantagsfall i Marias knä.

I de germanska länderna uppstår den till synes själfständigt, sannolikt med anslutning till det häfdvunna schemat för framställning af madonnan med Kristusbarnet. I sin mot 1300-talets slut fullt utbildade form visar den Kristus i liggande ställning i Marias knä. Bipersoner saknas nästan alltid.

Äfven i Frankrike utbildas pietåmotivet oberoende af främmande inflytande, troligen under påverkan af korsnedtagningsbilderna. Kristus ligger också här i Marias knä, alltid med högra armen fritt nedhängande. Bifigurer, oftast blott Johannes och Magdalena, äro icke ovanliga.

Hvart och ett af de tre nämnda områdena behåller i det längsta sin typ för sig själf. Först under 1400-talets sista fjär-

Fig. 17. Pietå. Från Arrie kyrka i Skåne.
I kulturhistoriska museet i Lund. Ek.
Teckning af Greta Wählin.

¹ Jfr noten 3 s. 176.

dedel sker en öfverföring af kompositionssätten från det ena landet till det andra. Inom Sverige är den germanska typen den vanliga, men också den franska förekommer mot medeltidens slut. Däremot har den italienska aldrig, så vidt vi veta, nått vårt land.

Fig. 18. Pietà. Broderi å clipeus från en korkåpa. Från S:t Petri kyrka i Malmö. nu i Malmö museum.

NÅGRA SKÅNSKA FYND AF I LERKRUS
NEDLAGDA MYNT

AF

OSSIAN LINDSKOUG

I »Fornvännen» för år 1906 redogöres för ett fynd af medeltida mynt inlagda i ett Siegburgerkrus, som anträffats vid gräfning å Bösarps kyrkogård i Skåne¹. Af mynten att döma torde skatten hafva nedlagts under 1400-talets andra fjärdedel.

Åtskilliga liknande fynd hafva, som bekant, gjorts inom skilda delar af vårt land, och flera af dessa härröra från Skåne. I Lunds universitets historiska museum förvaras sålunda fyra dylika fynd af mynt nedlagda i lerkärl, och åtminstone ett af dessa — fyndet från Rydsgård — företer liknande karaktär med Bösarpsfyndet. I det följande skall redogörelse lämnas för de olika fynden, hvarvid särskild uppmärksamhet kommer att ägnas det från Rydsgård.

Fig. 1.

Under inv.-n:r 18537 förvaras i museet ett miniatyrkrus af hårdbrändt stengods och af en typ som är ganska vanlig under medeltiden (fig. 1). Detta krus anträffades enligt uppgift vid terrassering af Dagstorps kyrkogård, Harjagers härad. Det stod nedsatt i en af gråsten murad graf och innehöll en del silfvermynt. Krusets höjd är 5,1 cm, dess största diameter 3,8 cm. Af mynten finnas endast tvenne otydliga, medeltida brakteater (från 1300-talet) i behåll. Den ena af dessa är präglad i Hamburg. Den andra är svårare att identifiera, enär den genomborrats i ena kanten; om detta skett före fyndets anträffande eller först senare, är omöjligt att nu afgöra, enär c:a femtio år förflutit, sedan fyndet gjordes.

Då ifrågavarande fynd påträffats i en graf, är det väl troligt, att vi här kunna se ett exempel på den urgamla seden,

¹ ROSA NORSTRÖM, Myntfynd från Bösarps kyrkogård, Skytts härad, Skåne. (Fornvännen 1906, s. 191 ff.).

som ännu i dag hos vissa folk fortlevver, att förse den döde med penningar på den sista resan ¹.

Ett annat liknande fynd, som äfven det gjorts i en graf, upptages i museets katalog under inv.-n:r 3178. Kruset är här betydligt större än det föregående, helt brunlaseradt och af yngre typ. Dimensionerna äro: höjd 17,2 cm.; största diametern 13,2 cm. Som af bilden (fig. 2) framgår äro öfre delen

Fig. 2.

och handtaget afslagna. Rundtom kruset löper ett bredt fält, hvarå en rad dansande par framställas i relief. Under detta fält är en inskription på plattyska anbragt, jämte årtalet 1590.

Kruset anträffades redan på 1760-talet å Stångby kyrkogård, Torna härad och kom till museet i början af 1800-talet. En i detsamma liggande papperslapp innehåller följande upplysning: »Funnen å Stångby kyrkogård för cirka 30 år sedan; däruti liggande en silfverpenning af ett 4 dalers storlek. Har varit brukligt, att då en hustru dödde i barn-

säng, har man satt en kruka full af vatten och på bottnen en penning till lödjepenningar».

Från hvilken tid det i anteckningen omnämnda silfvermyntet härrört kan tyvärr ej uppgifvas, då det sedermera gått förloradt. Angående ordet »lödjepenningar» lämnar N. H. Sjöborg, som under 1800-talets första del förestod museet och då beskrifvit fyndet, i sin katalog den upplysningen, att det är liktydigt med lögepenningar.

Hur fyndet i öfrigt påträffats angifves ej närmare.

¹ Jmfr t. ex. T. SEGERSTEDT, Mynts användning i döds-kulten. (Lunds universitets årsskrift 1906.)

Under inv.-n:r 15973 förvaras i museet en miniatyrkruka med gulbrun glasyr och af samma material som föreg. samt af en typ, som ofta påträffats i fynd från 1500-talet (fig. 3). Höjden är 4,2 cm. och största diametern 3,2 cm. Angående fyndomständigheterna lämnas den upplysningen att krukans anträffats i Ö. Ljungby, Villands härad, vid bortskaffandet af en gammal husgrund — huset var rifvet förut — i själfva grunden. Krukans innehöll c:a tjugo stycken silfvermynt från drottning Kristinas tid.

Af de mynt, som funnos i krukans, återstår numera endast ett: 1 öre med årtalet 1634.

Fig. 3.

Omständigheterna vid krukans anträffande göra sannolikt, att vi i detta fynd återfinna den ännu gängse seden att vid grundläggandet af vissa byggnader i grunden inmura mynt. Hvad denna ålderdomliga sed innerst har att betyda, är numera svårt att säga; omöjligt är väl dock ej, att man här bör se en kvarlefva från den tid, då man ansåg, att marken ägdes af dämonerna och att man af dem fick köpa den jord, hvarpå man ville bygga sitt hus, och sålunda trygga sig mot deras ovilja och hämnd.

Fig. 4.

Det sista i museet förvarade myntfyndet af ifrågavarande art bär inv.-n:r 19737.

Det är ett litet krus af samma typ som det först omnämnda. Dock är kärlet i fråga mera sirligt till formen samt något större. Höjden är 5,9 cm., största diametern 4,5 cm. Materialet är äfven här stengods, delvis öfverdraget med en mörkbrun glasyr (fig. 4). Detta krus, fyllt med medeltida silfvermynt, anträffades 1916 af en liten flicka ute på åkern, omkring 900 m. sydöst om manbyggningen å Rydsgårds gods, Ljunits härad.

De i kärlet inneliggande mynten (fig. 5), till antalet fyrtiofem, äro alla ganska väl bevarade. Samtliga hafva granskats och bestämts, hvarvid de fördela sig på följande sätt:

Lüneburg.

1) Witten; adversen visar ett å bakbenen upprest lejon, som är vändt åt venster; legenden ¹ är:

¹ Legenderna äro aftecknade af fil. kand. Hans Wählin. På grund af den skyndsamhet, med hvilken detta arbete omedelbart före pressläggningen

••MORATA•LYNBORCH

Reversens midtfält upptages af ett likarmadt kors, som i ändarna är utplattadt; i hvardera korsvinkeln är ett litet lejon af samma utseende som å adversen; legenden är:

STILAVS DEO PATRI

Detta mynt är närmast af den typ, som upptages hos Thomsen ¹, n:r 6993 och som förlägges till tiden före 1383. Afvikelserna från Th:s typ äro: å adv. saknas hos Th. •• framför legenden; därjämte har Th:s typ 6993 E i Luneborch, hvilken bokstaf saknas å detta mynt; äfven abbreviationstecknet öfver CH, som Th. har, saknas här. Å reversen saknas ••, som Th. upptager mellan 'deo' och 'patri'; därjämte före-

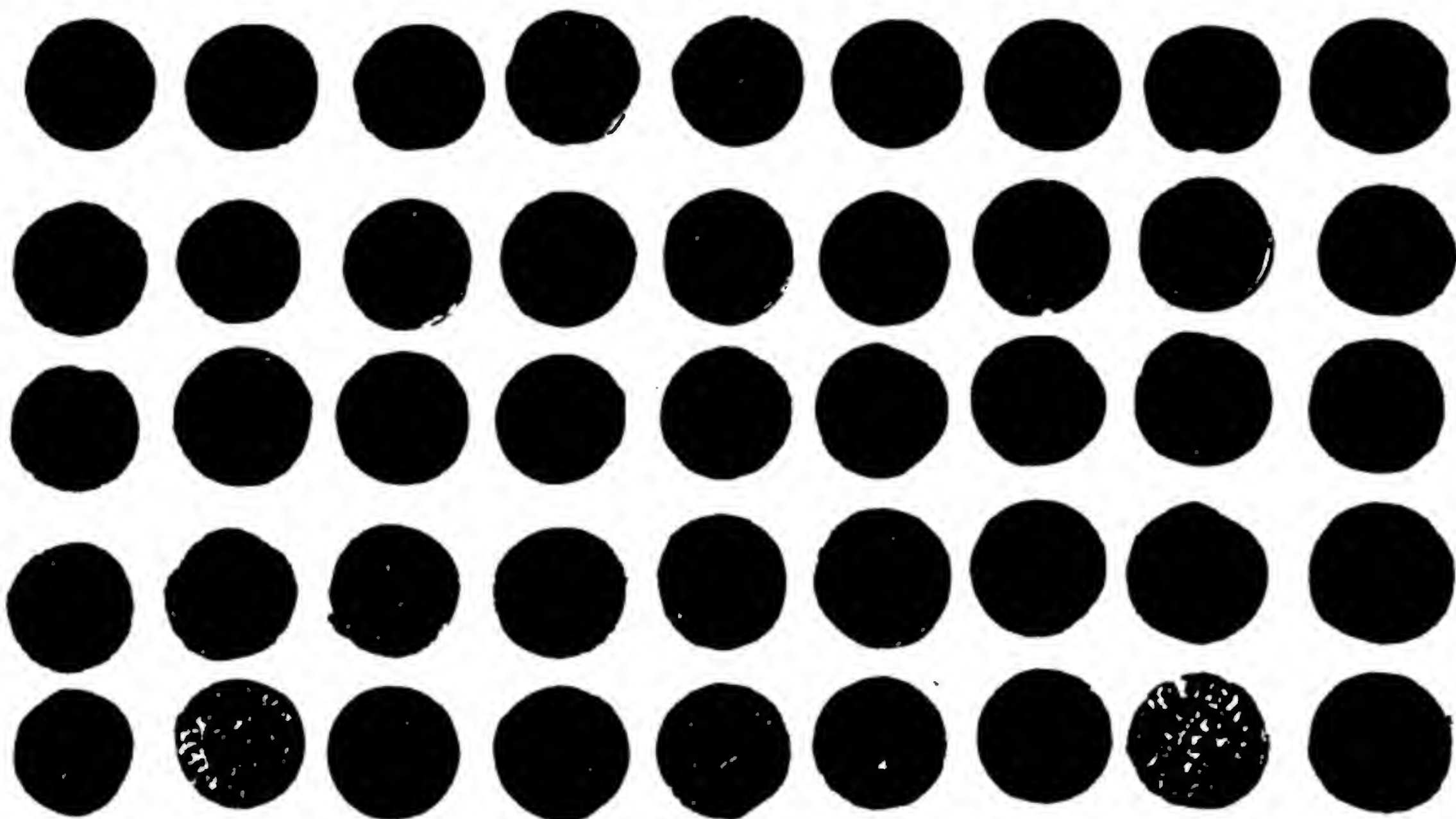

Fig. 5.

kommer å detta mynt en felstafning. i det att 'i' och 't' i 'sit' kommit att byta plats.

2) Witten; typ 6996; skiljer sig från Th:s typ endast däri, att det i reverslegenden saknar • mellan 'deo' och 'patri'; tillhör tiden efter 1381.

Hamburg:

1) Witten; typ Th. 6914. Adversen har stadsvapnet: tre torn; legenden är:

måst utföras, har fullständig exakthet icke kunnat ens eftersträfvast. Teckningarna afse således endast att visa bokstäfvers och skiljeteckens allmänna form.

¹ Catalogue de la collection de monnaies, P. 2, T. 2. Copenh. 1874.

★MONETA: HAHBVRRC

Reversen framställer ett likarmadt kors, vid ändarna utplattadt och svagt urnupet; i hvardera korsvinkeln ett nässelblad; i korsets midt en ring med en stjärna inuti; legenden är:

★BENEDICTVS: DEVS

Myntet skiljer sig från Thomsens typ därigenom, att stjärnan framför legenden är femuddig; därjämte har legenden endast G i Hamburg, där Th. har GH. Myntet tillhör tiden före 1379.

2) Witten; ganska slitet mynt med i detaljer okontrollerbart utseende. Typen samma som Th. 6912, hvarför myntet ifråga är att hänföra till tiden 1334—1379.

3) Witten typ Th. 6912 och 6913; tillhör tiden 1334—1379.

4.) Witten; typ Th. 6914; tillhör tiden efter 1379.

Lübeck:

Witten; typ Th. 6957—8. Adversen visar vapnet: en örn. Legendan är:

★MONETA: LVBICENS

Reversen har ett likarmadt kors med en ring i midten, hvari finnes en sexuddig stjärna. Legendan är:

★CIVITAS: IMPERIAL

Tillhör tiden efter 1379.

Rostock:

1—2) Witten; typ Th. 7090; tvenne exemplar. Adversen framställer en grip, vänd åt vänster. Legend:

★MONETA: ROSTKCES'

Reversen har ett likarmadt kors, i ändarna utplattadt; midten utvidgad till en ring, hvari finnes ett otydbart tecken. Tillhöra tiden 1325—1381.

3) Witten; typ Th. 7089. Adversen har samma grip som föreg.; legenden är:

★MONETA: ROSTO ES

De utelämnade bokstäfverna mellan O och E äro oläsliga. Reversen är af samma utseende som å föreg.; legenden:

★CIVITAS: MAGNOPOL'

Denna typ skiljer sig från den hos Thomsen upptagna

därigenom, att den efter 'moneta' å adversen saknar det S, som finnes å Thomsens typ. Tillhör tiden 1325—1381.

4—5) Witten; Th. typ 7093. 2 exemplar. En mindre variation förekommer å denna typ, i det att reversens legend ej — som hos Th. — föregås af ✠ utan af ✨. Tillhör tiden efter 1381.

Wismar:

1) typ Th. 7116; nött och svårläst. Adversen visar vapnet: ett oxhufvud; reversen ett likarmadt kors med två utstående blomviskor i hvarje korsända. Tillhör tiden 1359—1379.

2) typ Th. 7118; nött och svårläst. Adversen visar ett likarmadt kors med två utstående blommor i hvarje korsända: reversen prydes af ett oxhufvud. Tillhör tiden 1359—1379.

3—5) typ Th. 7118; tre exemplar.

Adversens kors är å denna typ upplöst till en ring, hvarifrån blommorna direkt utgå; ringens midt upptages af en stjärna.

Legenden å adversen:

*MONETA:WISMAR

Legenden å reversen:

*CIVITAS:MAGDOP

Typen tillhör tiden efter 1479.

6—9) Witten; typ Th. 7118; fyra exemplar; samma typ och samma legend som föregående; dock äro : mellan legendorden ersatta med •. Därjämte är det lilla kors, som förefinnes å oxhufvudets panna mellan hornen, å denna typ försedt med en liten öppning, där korsarmarna mötas; vidare äro dessa senare mera jämbreda och tvärt afslutade än å föregående typ. — Tillhör tiden efter 1379.

10) typ Th. 7123. Adversen visar fyra tredelade blomknippen, korsformigt anbragta kring en ring med de tvära ändarna mot ringen. Reversen har en sköld, hvars vänstra hälft upptages af ett halft oxhufvud; det högra upptages af fasces. Tillhör tiden 1400—1450.

Anklam:

Witten, typ Th. 7653. Adversen har en treflikig pilspets med en cirkelrund punkt under hvarje flik. Legenden är:

+MONETA:TANGLVM

Reversen har ett likarmadt kors, utplattadt vid ändarna; korsets midt är utvidgad till ett fyrpass. Legendens är:

+BENEDICTVS:DEVS

Skillnaden mellan denna typ och Thomsens är den, att båda legenderna föregå af + i stället för af en rosett som hos Thomsen. Vidare är reversens kors ej rosettförmigt utvidgat som Thomsens typ 7653 utan har här fyrpassform; den lilla ring, som Thomsens typ uppvisar, saknas här. Tillhör tiden 1350—1450.

Stralsund:

1) typ Th. 7801. Adversen har en treflikig pilspets med en punkt under midtfliken. Legendens är:

***MONETA:SVNDENSIS**

Reversen har ett liknande kors med en pilspets i andra korsvinkeln. Legendens:

? DEVS:IN NOMINE TVO

Enda skiljaktigheten med Th. tyckes vara att E och N i adversen äro sammanskrifna. Hvad för tecken, som stått vid ?, kan ej afgöras. Tillhör tiden före 1381.

2) typ Th. 7801; saknar de i föreg. n:r påvisade afvikelserna från Thomsens typ; samma datering som föregående.

3--5) typ Th. 7802. Tre exemplar; samma datering som föregående.

6--8) typ Th. 7802. Tre exemplar. De †, hvilka förekomma å Th:s typ som skiljetecken mellan legendens olika ord, synas dock saknas å dessa båda mynt.

9) Typen är närmast Th. 7802. Samma advers som föregående. Legendens är:

***DEVS ETA:SVNDENSI**

Reversens legend är:

†A:SVNDENOMINE TVO

Genom felprägling hafva de båda legenderna blifvit sammanblandade.

9--13) typ Th. 7804; fem exemplar. Tillhöra tiden efter 1381.

14--15) typ Th. 7804; två exemplar. Adversens legend

dock något afvikande, då den i stället för * (som å Thomsens typ) har : mellan de olika legendorden. Pilspetsen har för öfrigt en punkt under midtfliken.

16) typ Th. 7804. Skiljer sig från Thomsens typ därtutinnan, att reversens legend saknar : mellan 'deus' och 'in'.

Güstrow:

Typ Th. 6890. Adversen visar ett likarmadt kors, i midten utvidgadt till ett fyrpass med en punkt i midten. Legend:

*MONETA:GVSTROWE

Reversen har ett med en blomma prydt oxhufvud. Legend:

*CIVIT:DNI:DWERLE

Skillnaden mellan denna typ och Thomsens är den, att adverskorsets fyrpassformiga utvidgningar å detta mynt har en punkt i midten; därjämte har reversen : framför DNI, där Thomsens typ har en punkt.

Reval:

Svärdsriddarorden; typ Th. 8415. Schilling. Adversen har en sköld med ett dubbellinjigt kors. Legend är:

+HACISTRI*LIVONIE

Reversen är försedd med ett likarmadt kors, mot ändarna utplattadt och svagt urnupet; i korsvinklarna äro tre punkter — ••. Legend:

MONETA*REVALIE

Kiel:

Typ Th. 11238. Adversen har en båt med nässelblad öfver. Legend är:

*MONETA:KILENSIS

Reversen har ett likarmadt kors, i midten utvidgadt till ett fyrpass samt vid ändarna utplattadt. Legend:

*CIVITAS:HOLZACIE

Å Thomsens typ är z i reverslegendens sista ord vändt bak och fram.

Dorpat:

Typ Th. 8458. Biskopsmynt från Dorpat: Dietrich II Damerau. 1378—1400.

Visby:

Silfvermynt med lilja å adversen och lammet med korsfanan å reversen. Legenderna delvis utplånade. Typen jfr Hauberg (Gullands Myntvæsen, Kbhn 1891) n:r 21—46. Myntet torde härröra från tiden omkring 1400.

Såsom framgår af myntens ålder torde fyndet ifråga hafva nedlagts under 1400-talets förra del. Till tiden är det sålunda öfverensstämmande med det förut omnämnda fyndet från Bösarps kyrkogård; orterna, där de båda fynden anträffats, ligga ej heller långt ifrån hvarandra.

Af hvilken anledning Rydsgårdsfyndet nedlagts är naturligtvis ganska svårt att afgöra. Möjligt är, att det nedlagts såsom ett offer af någon art. Mera troligt är likväl, att dessa mynt en gång utgjort en liten skatt, som dess ägare vid inträffade orostider anförtrott åt jorden och som nu af en tillfällighet kommit i dagen.

På fyndplatsen hafva förut inga föremål af kulturhistoriskt intresse iakttagits.

TILL DEN INSKRIFNA PALMETTENS HISTORIA

AF

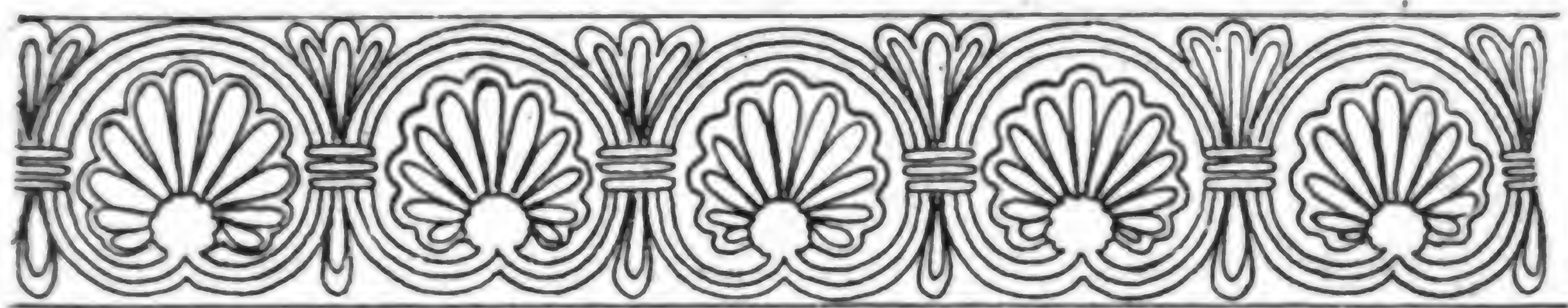
EWERT WRANGEL

1.

Det af en ram, en rand eller ett band omslutna bladet hör till de förnämsta ornamentmotiv, som möta oss i konsten, och alldeles särskildt är det utmärkande för den romanska konstperioden. Man kallar ett sådant blad inskrifvet. De bladformer, som under olika epoker uppträda, variera på mångfaldigt sätt. Bladet kan vara mera naturalistiskt eller mera stiliseradt; det kan vara helt, flikigt eller deladt. I sistnämnda fall är det vanligen flerdeladt och utgår från palmbladets solfjäderform. Det flikiga bladet är vanligen en afläggare af det för den grekiska antiken (från 300-talet f. Kr.) så betecknande akantusbladet. Det kan också vara en form af vinbladet. Eller slutligen, såsom treflikigt med den mellersta fliken uppstående mellan två utåtnedåtböjda flikar, är det en afkomling af lotusblomman sedd i profil (sydblomman, trebladet), som kan utbildas till (heraldisk) liljeform. Det hela bladet slutligen utgår från murgrönan eller också något slag af vattenväxt och är vanligen hjärtformigt. Också de öfriga bladens yttre konturlinje visar gärna denna form.

Dessa bladtyper, det hela, det flikiga och det delade bladet, gå nu ständigt öfver i hvarandra vid stilisering i ena eller andra riktningen. Palmetten, redan från början en starkt stiliserad bladform, synes såsom inskrifven vara den grundläggande typen; och man brukar ofta, äfven då det stiliserade bladet icke är fullt deladt i den egentliga palmettens smalt ovala småblad, utan endast mer eller mindre djupt flikadt, benämna det (såsom inskrifvet) palmett eller — då kontaminationen med akantus är den vanliga — akantus-palmett. Till och med det hela bladet

kan i den afrundade hjärtformen betecknas som en med småbladen tätt intill hvarandra hopträngd palmett; småbladens konturer böra ju då vara markerade. Palmetten går antingen ut direkt från en bas (rambandet) eller också från ett kortare eller längre skaft eller från två skaft, som bildas af rambandets förlängningar. Det längre skaftet kan stärkas af ett tvärband.

Rambandet, som ger fasthet och bestämdhet åt mönstret, kan bilda en rundel eller en half eller tre fjärdedels rundel: men det mest typiska är hjärt- eller njurformen, som följer palmettens konturlinje. Och det motiv, vi här särskildt skola studera, är den i hjärt- eller njurform inskrifna palmetten (resp. akantuspalmetten).

Föreningen af flere inskrifna palmetter sker antingen horisontalt genom uppradning bredvid hvarandra eller vertikalt, öfver hvarandra. I senare fallet går den ena hjärtformens spets vanligen in i den ofvanstående hjärtformens klufna bas. De bilda på detta sätt serier eller lister. Jag kallar den förra horisontalserien, den senare vertikalserien. I verkligheten kan ju, som bord eller kantlist, den förra anbringas stående (vertikalt för ögat), den senare liggande; för ornamentsformen torde dock de förra namnen vara betecknande.

Horisontalseriens palmetter ha till omväxling mellan sig i svicklarna bladmotiv (ur lotuspalmettborden, se nedan). Stundom äro dessa utbildade så, att de utfylla ett rum mellan palmetterna: man talar då om intermitterande palmettserie. Palmetterna förbindas direkt af tvärband, ofta ornerade (med refflor eller knappformer). Dessutom kan direkt sammanknytning ske genom ur palmetterna, under eller öfver rambandet utgående blad (med utdragna skaft), som mötas i svicklarna. Sådana utdragna blad i par ser man också i enstaka palmetter, likasom i vertikalseriens palmettrad. Man skulle kunna kalla den så förbundna palmettraden den bladförbundna serien.

Dessa och andra former och användningar af den inskrifna palmetten skola vi nu historiskt lära närmare känna.

2.

Palmetten se vi uppträda tidigt i den gammalorientalska konsten, i Egypten såväl som i Mesopotamien. Snart upptogs

den af den ægeiska och mykenska konsten samt ärfdes därifrån af den helleniska eller den vanligen s. k. grekiska.

Redan i gammalgrekisk konst förekommer palmetten i olika former och olika sammanställningar. Än äro småbladen — på assyriskt sätt — sammanvuxna, än tydligt delade. Småbladen utgå icke alltid rakt solfjäderformigt, utan böja sig kring ett midtblad något utåt, till höger och vänster: den s. k. öfverfallande palmetten. Om midtbladet saknas och lämnar en öppning och småbladen däromkring böja sig mot hvarandra, uppstår den s. k. sprängda palmetten (med två halfpalmetter ¹). Å andra sidan kunna tvenne halfblad, som utgå från hvar sin bas (stjälk) — eventuellt själfva ramringen —, växa samman till ett blad (af akantuspalmettens typ); så redan å grekisk-korinthiska kapital.

Den orientaliska palmetten har gärna en kolf med volutartade utväxter. Denna bibehålles också i Grekland. Stundom ersättes kolfven af tvärband, enkla eller delade (refflade). Också stjälken växlar i längd och utseende.

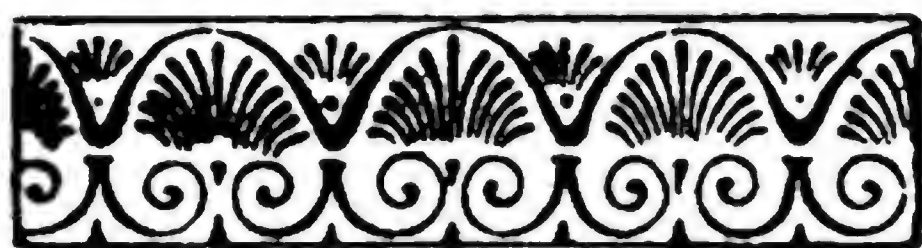

Fig. 1.

Palmetten kan antingen fungera som ytbetäckande mönster eller som bord; det senare är vanligast. I border uppträder den i regeln som inskrifven.

Redan tidigt se vi i orienten den inskrifna palmetten i rader eller serier med bladmotiv mellan ramarna. Detta är en fortbildning af lotus-palmettbandet samt äfven af bandet lotusblomman-lotusknopp, två den orientaliska antikens mest typiska alternerande border, hvilka också — i den senare konsten — öfvergå i hvarandra.

För den inskrifna palmetten blir detta också af betydelse; i svicklarna mellan de böjda ramlinjerna utfylles tomrummet af ett blad eller en knopp, som motsvarar lotusmotivet i lotuspalmettserien (eller knoppen i växling med blomman). I gammalgrekisk konst finner man detta utbildadt: den inskrifna palmetten i horisontalserie med bladmotiv i svicklarna; se fig. 1 (från en

¹ Se A. RIEGL. Stilfragen (1893) s. 210 f. — B. SALIN har i sina Studier i ornamentik. Antikvarisk Tidskrift XI (som synas härstamma från 1880-talet, ehuru titelbladet i Tidskriften bär årtalet 1905), också behandlat palmettmotivet, dock icke särskildt den inskrifna palmetten.

klazomenisk sarkofag, 500-talet fr. Kr.). I denna horisontalserie är redan bladens stilisering mycket stark. De hjärtformiga rambanden (som nedtill sluta i spiraler) stöta intill hvarandra och förenas med ett enkelt (här hvitt) band ¹.

I fig. 1 synes alternationen ha uppkommit ur lotuspalmettbandet. Om bandet av lotusknopp-lotusblomma åter erinrar mönstret i fig. 2 (från en grekisk vas). Här stå de inskrifna palmetterna på något afstånd från hvarandra men förenas genom den från baserna utgående vågrankan (spiralbanden) samt av de däröfver stående, palmetternas ramband följande, böjda lotusbladen. Här löper den förenande vågrankan vid mönstrets nedre del. Den uppträder också alternerande över och under palmetten och förenar sig med dess ramband. På detta sätt

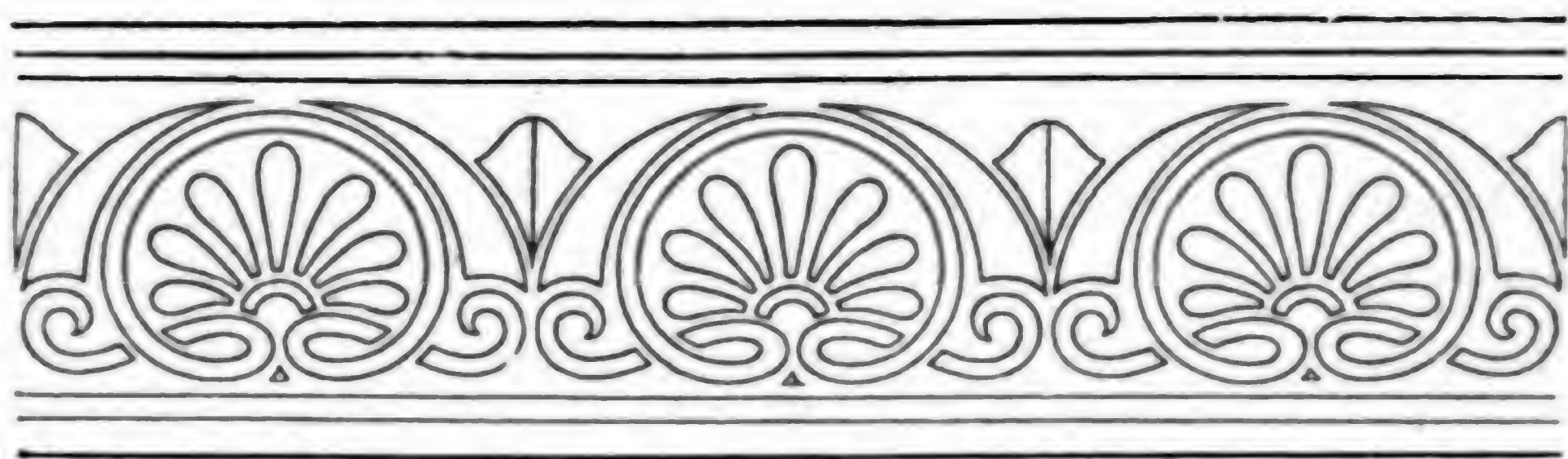

Fig. 2.

kunna två eller tre rankor skära hvarandra, såsom vi nedan skola se.

Spiralen, som i den ægeisk-mykenska konsten — liksom i vår bronsålderskonst — spelar en mycket stor roll, har också haft betydelse för den inskrifna palmettens utveckling. Redan i egyptisk konst förekomma ofta mönster af två mot hvarandra stående dubbelspiraler, som omsluta ett slags aflång hjärtform och fyllas af stiliserade bladmotiv. Dessa mönster uppträda antingen i vertikala serier (hvarom strax nedan) eller också i horisontala. I senare fallet alternera dubbelspiralerna så, att hjärtformerna och bladen omväxlande stå uppåt och nedåt. Detta mönster kan också uppstå ur den intermitterande vågrankan eller genom en kontamination af vågranka och spiral ². Blad-

¹ Se RIEGL, anf. arb. s. 170 ff.

² RIEGL, anf. arb. s. 195, ger exempel från etruskisk konst och ansluter mönstret till den intermitterande rankan. Äfven spiralens inverkan synes mig dock ligga nära till hands.

verket inom (och utom) ramen är ofta reduceradt. (De båda motstående spiralerna kunna antingen mötas omedelbart eller lämna någon öppning mellan sig både upptill och nedtill eller endast på ettdera stället.)

Vid palmettens bas uppträder spiralmotivet stundom som vi sett i spiralband, som bilda holken för bladet, med vindlingarna nedåt eller uppåt, symmetriskt ställda en på hvar sida. Dessa spiraler synas då ha utvecklats ur palmettens nedersta blad eller skärmbblad. I den attiska konsten sker sedan en kontamination med akantusrankan, vilken särdeles framträder i gafvelkrön.

De motstående hjärtformbildande spiralerna fortlöpa emellertid också vertikalt, d. v. s. (i serier) öfver hvarandra, såsom vi se redan i de egyptiska mönstren. Fig. 3 (från en melisk vas) ger exempel härpå. Också här äro svicklarna utfyllda. Det vegetabiliska är dock äfven här högst stiliseradt, och det hela på grekiskt sätt strängt symmetriskt. Spiralmotivet är i detta exempel det mest framträdande, bladen endast biverk. Men under utvecklingens gång se vi på sina håll spiralerna reduceras och ramverket antaga en mera regelbunden hjärtform. Ur bas-spiralerna i denna hjärtform — och i stället för dem — kunna blad utväxa (flikiga, akantuslika halfblad), som omsluta den till hjärtformens spets flyttade palmetten. Så blir, såsom vi skola se, förhållandet ofta under medeltiden.

Fig. 3.

3.

I hellenistisk och romersk konst furtlefver visserligen palmetten och varieras ytterligare men blir ofta degenererad. I romerska konsten se vi palmetten, liksom lotusblomman, akantiseras. Den inskrifna palmetten blir också sällsyntare. I stuckaturer och väggmålningar i Pompeji framträda stundom inskrifna blad i horisontal serie, där njurformen i omskrifningen förhärskar; och äfven hjärtmotiv med spiraler vid basen förekomma, hvar-

ifrån de inskrifna bladen utgå¹. Likaså i genombrutna metallföremål, broscher o. d.

Hjärtbladet i vertikala serier, hvilket säkerligen representera palmetten, återfinner man såväl å senantika bronser som å väfnader. Och slutligen återkommer här också den af dubbelspiraler bildade hjärtformen (med reducerad bladfyllning), särdeles å bronssmycken med s. k. karfsnittsteknik, dels i liggande, dels i stående serier². Träarbetet har väl här varit förebilden (jfr nedan). I ren och egentlig form uppträder emellertid, som sagdt, den inskrifna palmetten allt mindre ofta i den romerska konsten; likaså sedan i västerlandet ända till den karolingiska tiden.

I det österländska (levantinska) området komma under den kristna tiden de klassiska motiven i flera fall att renare och längre bevaras än i det gamla romerska riket, där barbariseringen och förfallet snart inbröt. Detta gäller också den inskrifna palmetten. Den uppträder ganska ofta i gammalkristen konst — i skulptur som i målad dekoration — kring Medelhafvets östra stränder, i Egypten och i Syrien, i Mindre Asien och Grekland, ja äfven i Mesopotamien och Persien, där bl. a. i väfnader — under sassanidisk och eftersasanidisk tid — hjärtformen, särdeles i vertikalserien, blir ett vanligt motiv³. Mönstret går också vidare till Armenien.

I egyptiska (koptiska) skulpturer se vi horisontalserien i

¹ En öfvergångsform, med reducerade spiraler, framträder redan å de klazomeniska sarkofagerna, ett ex. hos RIEGL, *anf. arb.* s. 158. Riegl anser den ha uppkommit ur det dubbla flätbandet. Om den vertikala dubbelspiralserien *ibid.* s. 157.

² Jfr RIEGL, *anf. arb.* s. 258 och 288 ex. från Pompeji, samt den samme. *Spätrömische Kunstindustrie in Österreich—Ungarn* s. 153 ff., 204 o. flerst. Man observere, att Riegl ännu räknade det västromerska inflytandet som det väsentliga, under det att de exempel, han framför, ofta torde ha orientaliskt (östromerskt) ursprung eller visa orintalsk influens.

³ Om det hjärtformiga bladet och den inskrifna palmetten i gammalkristen konst se O. M. DALTON, *Byzantine Art and Archæology* (1911) s. 692 ff., där också orientaliska väfnader från 500-talet med dessa mönster afbildas; en koptisk väfnad från 200-talet med palmetter i både horisontal- och vertikalserie, förbundna genom flätband, *ibid.* s. 580. En koptisk väfnad med hjärtformer i vertikalserie hos RIEGL, *Stilfragen* s. 38 etc. Också i bokillustrationer från det östkristna området förekomma hjärtbladsborder.

Om den inskrifna palmetten i gammalkristen konst se äfven E. WRANGEL, *Studier i gammalkristen ornamentik* s. 15. (I Lunds universitets festskrift 1918).

börder bl. a. med sprängd palmett eller från rambandet utgående akantushalfblad ¹. I gammalkristna fragment från Akropolis i Athen finner man den inskrifna palmetten varierad på mångfaldigt, ofta degenereradt, sätt ². Så ock i Saloniki och i Konstantinopel. Sofiakyrkans väggdekorationer visa bl. a. eleganta vertikalserier. Bladmotivet är här starkt akantiseradt

Fig. 4.

och besläktadt med rankan. I de enkelt stiliserade borderna blir det treflikigt ³. Så ock i sassanidiska kapitäl ⁴.

¹ Se den af J. STRZYGOWSKI redigerade delen *Koptische Kunst af Kairo* museets Catalogue général. En bekant stenrelief från 500-talet afbildad också hos E. WRANGEL, *anf. arb.* s. 32.

² J. STRZYGOWSKI, *Altai—Iran und Völkerwanderung* s. 75.

³ Ex. hos STRZYGOWSKI, *anf. arb.* s. 231.

⁴ Ex. hos RIEGL, *anf. arb.* s. 301. En hjärtformig horisontalserie s. 299.

I metallindustrien lefver mönstret också kvar, såsom vackra fynd i Ungern, i Ryssland, i Albanien etc. visa ¹.

Rammandet kontamineras ofta, såsom vi sett, med rankan; och denna göres å andra sidan platt som ett band, stundom med reffling eller liksom sammansatt af (två eller tre) remmar — detta senare efter den orientaliska smak, som särskildt af longobarderna upptogs. Fig 4, en träplatta, som skall härstamma från Spalato, nu i J. Strzygowskis ägo ², ger prof på en sådan bandranka i förbindelse med serier af inskrifna palmetter. De njurformiga palmetterna, motstående i dubbelserie, förenas genom två rankband, som (på ena sidan) bilda med dessa palmetter omväxlande spetsiga hjärtformer, likaledes omfattande en (akantus-)palmett. I svicklarna mellan de två af djurfigurer fyllda rundlarna se vi också inskrifna palmetter, vilkas ramband vid basen utgå i (reducerade) spiraler. Och slutligen bildas i den öfre borden hjärtformer af dubbelspiraler — en profkarta således på i Orienten utbildade inskrifna palmettsystem, fastän med bladmotiven reducerade, hvilket ju är för gammalkristen tid typiskt.

I östra Europas ornamentik spelar ända från folkvandringstiden den inskrifna palmetten en stor roll. De ryska samlingarna bevara en mängd olika prof därpå ³; den uppträder i njurform och mer eller mindre utdragen hjärtform, i vertikalserier och horisontalserier samt icke minst — i smärre föremål, prydnadssaker, beslag och redskap af metall — i dekorativa sammansättningar af tre eller flere, slutligen också enstaka (å spännen etc.), någon gång solfjäderformigt utförd (på assyriskt sätt). Bladet är oftast reduceradt, vanligen till ett treblad, stundom blott antydt. Vid basen ser man ofta spiralmotivet dels i palmettens nedersta bladpar, dels utgående därunder från rammandet. Den sprängda palmetten förekommer också med

¹ RIEGL, Spätrömische Kunstindustrie. jfr ofvan, samt STRZYGOWSKI, anf. arb. s. 98, 20 f. (urartade palmetter i horisontalserie). Exempel från Ryssland (och Ungern) hos ARNE se här nedan.

² Se hans arbete Altai—Iran und Völkerwanderung s. 281 ff. Plattan, hvars andra sida användts till grund för en italiensk trecentotafel, skall härstamma från 700-talet. — Strzygowski synes icke draga några slutsatser af plattans ornamentella hufvudmotiv.

³ Se T. J. ARNE, La Suède et l'Orient (1914) s. 119 ff.

halfbladen utgående från rambandets båda nedre ändar. Svickelbladen förändras ofta till rent geometriska mönster, såsom vi redan sett i antiken.

Från det östkristna området upptogs mönstret af muhammedanerna — ofta i förbindelse med rankan — både i vertikal- och i horisontalserie¹. I allmänhet blir det hjärtformiga ornamentet omtyckt hos muhammedanerna och ingår, liksom andra antika motiv, i arabesken. Spiralen och dubbelspiralen spela äfven här in².

Också till Väst Europa spredos dessa klassiska mönster under och efter folkvandringstiden. Man ser dem i västgoternas konst i Spanien, och man ser dem i kelternas konst på de brittiska öarna. Bladen äro ofta upplösta; i den iriska konsten öfvergå de i slingor. Hjärtformen blir här stundom skarpt tillspetsad.

Både från öster och väster komma nu dessa motiv till Skandinavien redan före kristendomens införande. Under folkvandringstiden ser man dem uppträda sporadiskt, d. v. s. egentligen blott den mer eller mindre geometriska, t. ex. af dubbelspiraler bildade hjärtformen. Dock gäller detta mera om de i mellersta Europa, t. ex. i Ungern, funna fibulorna än om de nordiska. Emellertid är det egentligen först under vikingatiden som den inskrifna palmetten gör sitt intåg här. Från den iriska konsten har kanske hjärtbladet först införts³. Men tidigt se vi den inskrifna palmetten med tydligt bladmotiv under influens från Svarta hafvets stränder och Bysans öfver Ryssland. Närmast uppträder den naturligtvis å importerade föremål. Sådana ha i stort antal påträffats på Björkö, några också i andra delar af landet, särskildt på Gottland, mera enstaka till och med i Norrland⁴. På den inhemska konsten började de vegetabiliska

¹ Ex. från moskén Ibn Tulun i Kairo se t. ex. REGL, Stilfragen s. 303—306, samt STRZYGOWSKI, Altai—Iran s. 177 ff. En af inskrifna palmetter i rader sirad stuckvägg i Samarra, Mesopotamien, STRZYGOWSKI s. 198. Ex. på träarbete ibid. s. 204 f. (från Bagdad, en mimbar nu i Kairuan) o. s. v.

² Se t. ex. träarbetena med karfsnitt hos STRZYGOWSKI, anf. arb. s. 88 f., 176, 183. — Dylika träarbeten från gammalkristen tid ha sannolikt varit förebilden för de ofvan omtalade metallarbetena med karfsnittsteknik.

³ Ex. hos SOPHUS MÜLLER, Dyreornamentiken i Norden (1880) s. 110.

⁴ Se ARNE, anf. arb. flerst. Man observere särskildt de vackra ornamenten å plattorna fig. 205 (från Jämtland) och fig. 275 (från Björkö). Med

ornamenten att utöfva inflytande vid det andra 1000-talets början (ARNE, anf. arb. 228 f.). Men detta inflytande får större betydelse först efter kristendomens seger i Skandinavien och den romanska konstens införande.

4.

Den »karolingiska renässansen» betecknar visserligen ett återupptagande af antika motiv, men ingen egentligt ny epok. Och dessa antika motiv kommo i de flesta fall från det östromerska (östkristna) området, som man länge plägar beteckna som det »bysantinska»¹. Emellertid förberedes nu den nya konstepoken, som från 1000-talet gör sitt insteg, med utgångspunkt återigen från Italien, denna gång dock Nord-Italien.

Emellertid var Italien själf sedan flere århundraden påverkad af orienten. Ravenna var ju en brännpunkt för denna påverkan. De vegetabiliska motiven äro dock i den ravennatiska konsten mindre framträdande, och alldeles särskildt gäller detta den inskrifna palmetten. Också hos longobarderna saknas den ännu under detta rikes flor; i deras slingornamentik förekomma degenererade, rått behandlade palmetter då och då, t. o. m. som »lifsträd», utan det hjärt- eller njurformiga rambandet. I det egentligt bysantinska området ser man ju den inskrifna palmetten alltjämt äfven i det nya årtusendets konst, om än rätt förvanskad. Så i väfnader, så ock i miniatyrer. I västerlandets bokillustrationer under karolingisk tid och senare går den igen. Likaså i elfenbensskulpturen. I elfensbensplattornas border äro hjärt- och njurformer vanliga. Stundom alternera bladen, med ett uppåt och ett nedåt i horisontalserie. Själfva bladfyllningen kan utgöras af ett helt, blott i kanten småflikigt blad eller också af ett treflikigt eller af ett flerflikigt, mera egentligt palmettartadt². I det njurformiga ornamentet bildas bladet stundom af basens uppvikna kant.

---

dessa ornament kan jämföras det (vida yngre) å den ornamenterade golfplattan från Lund fig. 19 nedan.

¹ Den bysantinska kulturen är en lokalt begränsad och är icke under gammalkristen tid den först ledande (utgår själf från den mindre-asiatiska), utan blir betydelsefull egentligen från 500-talet.

² Se A. GOLDSCHMIDT, Die Elfenbeinsculpturen der karolingischen und

I Lombardiet börjar inom konsten på 1000-talet (eller möjligen något före år 1000) en ny kraftig rörelse, för hvilken återupptagandet af antika motiv är utmärkande. Man ser dem framträda i S. Ambrogio i Milano redan å den berömda ambonen (från 900-talet?) i samband med sling- och rankornamentiken. En dubbelslinga, t. ex. å en rundstaf, ger i vertikalserie inskrifna palmetter, hvilkas blad ofta delas i midten eller »sprängas», och som sammanhållas med varandra (i serier) genom en enkel flätning —

alldeles som något senare å Lunds domkyrka (fig. 11).

Ett liknande mönster se vi å baldakinen öfver högaltaret i S. Ambrogio, där för öfrigt akantuspalmetten samt i halfrundlar inskrifna treblad förekomma. Kapitälplattor i samma kyrka smyckas af horisontalserier af inskrifna palmetter i degenererad form, som närmar sig (och måhända ursprungligen skall efterbilda) det doriska kymatiet, — hvilket senare för öfrigt äfven förekommer (degeneradt) i samma användning i Lunds domkyrka. — I Parias kyrkor från 1000-ta-

Fig. 5.

lets slut och början af 1100-talet, framför allt domen S. Michele, intager den i spetsovaler eller hjärtformer samt rundlar och halfrundlar inskrifna, ofta vinbladsliknande palmetten en mycket framskjuten plats bland ornamenten. Äfven här se vi vertikalserien med flätade band som förenande palmetterna både å kant-

ottonischen Zeit I (1914) pl. 22, 34 ff., 53, 73 etc. De djupt flikiga eller delade bladen, som utgå direkt utan skaft från njurformens bas, äro betecknande för den yngre Metz-skolan (omkr. 900). Den vinbladsliknande palmetten åter för Tournai-skolan (under bysantinskt inflytande).

och rundstafvar. Dessutom, t. ex. å en list öfver högra portalen af S. Micheles fasad, den inskrifna palmetten i horisontalserie (fig. 5). I portalutsmyckningen i de andra kyrkorna, S. Pietro in Ciel d'oro, S. Maria in Betlem, S. Stefano etc. kommer motivet igen i båda slags serierna med vissa variationer (fig. 6, fr. S. Maria). Också å pelarkapitäl, i Milano som i Pavia, förekomma palmetter, oinskrifna och inskrifna.

Norr om Alpena når motivet redan på 1000-talets slut

Fig. 6.

en stor utbredning, ej blott i miniatyrer och elfenbensskulpturer — hvarom ofvan talats — utan också i den stora konsten. Vi se t. ex. i målningar i Werden (Rhentrakten) njurformserien med inskrifna hjärtformiga blad, i S. Gereon i Köln åter vertikalserien. Något senare i Boppard flera dylika mönster, bl. a. horisontalserier af inskrifna (njurlika) palmetter, alternerande med andra bladmotiv (lotuspalmettborden); i Andernach par af inskrifna palmetter med gemensam ram i njurform etc.¹ I Mikaelskapellet i Worms (1200-talet)

bl. a. af dubbelspiraler bildade hjärtformer, i Burg Tirol vertikalserien med växlande bladfyllningar; i Braunschweig, Brandenburg etc. horisontalserien, förbunden upptill och nedtill med öfver ramen utgående bladband o. s. v.²

I den tyska medeltidsskulpturen återfinner man rätt tidigt den inskrifna palmetten å kapitäl, t. ex. i S. Mikael i Hildes-

¹ Se P. CLEMEN, *Mittelalterliche Malereien der Rheinprovinz*.

² Se de af R. BORRMANN utgifna *Aufnahmen mittelalterl. Wand- und Deckenmalereien in Deutschland*.

heim, också med från bladet i palmettens midt utgående för-
enande band, liksom man i kyrkans målningar återfinner ver-
tikalserien. Likaså i Thüringen och Hartz, där man, särdeles
i Quedlinburg (från 1000-talet), återfinner i dubbelspiraler in-
skrifna bladformer samt alternerande (omväxlande uppåt och
nedåt ställda) palmetter i horisontalserie, förbunden med refflade
tvärband och med bladmotiv i svicklarna etc.¹ I Speiers dom
förekommer något senare i fönsteromramningar och gesimser den
inskrifna palmetten synnerligen ymnigt och i växlande former².
Enstaka kapitäl ha också detta ornament. Bland annat se vi
den i flätband inskrifna sprängda palmetten med drufklase
mellan halfvorna (jfr. fig. 11). I yttre listverk, också taklister,
observeras kontaminationen med det antika kymatiet.

I Frankrike komma de vegetabiliska mönstren in redan
under merovingisk tid — de synas vara talrikare där än i den
parallela longobardiska konsten, hvilken annars utöfvat inflytande
på den förra. Palmetten börjar användas å kapitäl och graf-
skulptur — ett vackert exempel är S. Telchildes sarkofag i
Jouarre (från 700-talet) med horisontalserier; palmetten har här
nästan musselform (afgjutning i Trocaderomuseet). Under 1000-
talet blir den inskrifna palmetten ganska vanlig. I horisontal-
serier förbindas ovalrundlarna genom refflade tvärband eller
ock genom slingbandets öfvergång i fortlöpande ranka. I sir-
liga variationer träffas motivet under den romanska konstens
glanstid t. ex. i Moissac, i Perigueux (S. Etienne, med dub-
belinskrifna palmetter), i Avallon, i Souvigny (vertikalserie
med sprängda palmetter kring drufklasar, såsom i Pavia och
Lund), i Chartres och Paris (S. Martin aux Champs) etc. —
I måleriet, liksom i konstindustrien, uppenbara sig liknande
företeelser. Ännu under 1100-talet förekomma hjärtformer bil-
dade af dubbelspiraler. Vanliga bli under 1200-talet målade
border med bl. a. horisontalserier af (rundlar och halfrundlar
jämte) njurformer omslutande två halfblad och ett midtblad,
som utgår från rambandets motsatta sida. Dessa ovalrundlar
förbindas ofta både af tvärband och af öfver ramen utgående

¹ Se A. ZELLER, Die Kirchenbauten Heinrichs I und der Ottonen in
Quedlinburg, Gernrode etc. (1916).

² Se W. MEYER-SCHWARTAU, Der Dom zu Speier (1893).

bladband. Blomstermotivet får äfven (särdeles i halfrundlar) ett bukettartat utseende med sammanhållande tvärband.

I England påträffas palmetten i bokillustrationer och konstindustri; men i monumentalkonsten synes den vara mera sällsynt än i Frankrike. Ett intressant exempel från skulpturens område kan här anföras: den romanska sydportalen i Elys katedral, med vackra inskrifvna palmetter och slingmönster, tydligen under lombardisk påverkan.

Också i Norge är palmettens förekomst mera sparsam. Man kan peka på en och annan dopfunt, liksom ett och annat metallföremål, där motivet igenfinnes. Man kan från träskärarkonsten anföras en och annan möbel (bänk) samt den vackra lektoriebröstningen i Kinns kyrka ¹). Men annars synes dess egentliga område här vara en grupp kyrkoportaler (från 1200-talet), där den horisontala serien uppträder som nedre bord ²). Slingor och slingrundlar öfverväga dock som dekorativa element i den rika norska träskulpturen. Också i monumentalmåleriet är den inskrifna palmetten sällsynt. Nästan som ett undantag står den nu försvunna dekorationens i Wang (med både horisontal- och vertikalserier ³).

I Danmark åter uppträder motivet i något rikare representation. Den i hjärtform inskrifna palmetten förekommer — såsom museumsdirektör d:r M. Mackeprang påpekat för mig — ganska ofta i dopfuntdekoration, särdeles i en grupp östjutländska funtar, i Ulk kirke t. ex. med vacker horisontalserie (hjärtformer förbundna med tvärband ⁴). Äfven å grafstenar återfinnes palmettmönstret (vertikalt) ⁵. I metallkonsten se vi den inskrifna palmetten i border å de drifna antemensalerna från 1100-talet och 1200-talet. Horisontalserien med njurform — under in-

¹ Se HARRY FETT, Billedhuggerkunsten i Norge under Sverreætten s. 36 f.

² L. DIETRICHSON, Stafkirkerne s. 252, 264, 273, 291, 335, 350, 356, 364.

³ Se FETT, Norges Malerkunst i Middelalderen (1917) s. 63 fl.

⁴ Se J. B. LÖFFLER, Udsigt over Danmarks kirkebygninger s. 17.

⁵ Hos J. B. LÖFFLER, Danske gravstene fra Middelalderen pl. XIII, en gravsten från Ore kirke (Fyen), som visar stor likhet med den i Lugnäs (Västergötland), se H. HILDEBRAND, Sveriges Medeltid III s. 434. Löffler pl. XV har en grafsten från Grenaa, nu i museet i Köpenhamn, med ovaler i vertikalserie och förlängda blad utgående öfver ramverket.

flytande af den skånska skulpturen¹ — återfinnes å några själländska och jutländska dopfuntar samt här och där på kapital, i rökelsekarens samt golfplattornas dekoration. I det äldre måleriet slutligen ha vi denna serie t. ex. i Fjenneslev och Hjörlande. Vertikalserier åter, med tillspetsade hjärtformer inneslutande treblad, i Söborg och Skjævinge².

5.

För Sveriges romanska konst blir den inskrifna palmetten af icke ringa betydelse. Den bildar en viktig del i ornamentiken och ett särmärke för vissa landskaps konstutveckling.

I monumentalmåleriet gå motiven mera oberoende af landskapsgränsen. Under äldre romansk tid äro akantuspalmeter i halfrundlar typiska, så i Vrigstad och Hjälmseryd. I Hjälmseryd prydes absidens fönster af en vertikalbord med aflångt spetsiga hjärtformer och palmeter omvandlade till eleganta bladknippen eller buketter (så också i halfrundlarna). En liknande bord, fastän mera utartad, se vi i en fönstersmyg i Dädesjö kyrka (också den i Småland). Garda kyrka på Gotland har vertikalborder af i hvarandra gående spetsovala palmeter m. fl. slag; denna kyrkas tydligen från Bysans inspirerade målningar uppvisa också vackra palmettmönster i hjärtbladform, bl. a. anbragta som fyllningar mellan armarna i ett grekiskt kors (en liknande stjärnform som fig. 21³).

Dädesjö kyrkas målade dekoration⁴ ger framförallt prof på intressanta horisontalserier. I takets målningar framträder en (också från andra håll, särdeles i Frankrike känd) bord af med tvärband förenade rundovals former, med sprängda pal-

---

¹ Se M. MACKEPANG i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1914 (samt skriftligt meddelande).

² Se J. MAGNUS-PETERSON, Kalkmalerier i danske kirker; jfr ock text-öfverstyckena där s. 47, 48, 55 samt 40 (horisontalserier, den sistnämnda en yngre form).

³ Se H. HILDEBRAND, Den kyrkliga konsten, 2 uppl., s. 82, och T. J. ARNE, Rysk-byzantinska målningar i en gottlands-kyrka, i Fornvännen 1912 s. 58 f. och 62.

⁴ Se E. WRANGEL och O. RYDBECK, Dädesjö kyrkas målningar och öfvergången till gotiken (1918).

metter kring ett midtblad och treblad i svicklarna (fig. 7). På ett litet stycke löper en dylik bord med (kring en ranka) alternerande palmetter (fig. 8). Palmettfestoner utfylla också mellanrummen mellan figurrundlarna. Å väggarna löpa växlande border, öfverst å norra långväggen en bord bildad af tre olikfärgade band, som hjärtformigt inskrifva en dubbel rad palmetter (fig. 9). Mellanborden å denna vägg har ett sirligt bukettmönster med ursprung ur palmetten, och på södra väggen synas dessa buketter vara inskrifna i ramverk.

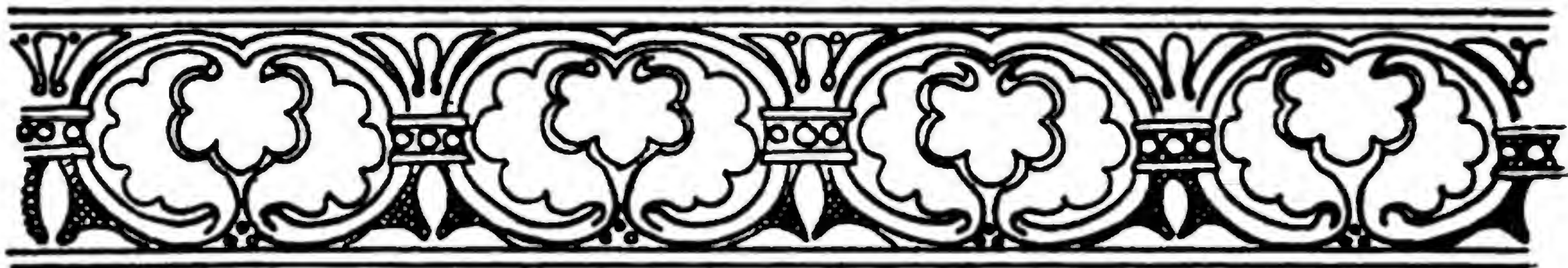

Fig. 7.

Fig. 8.

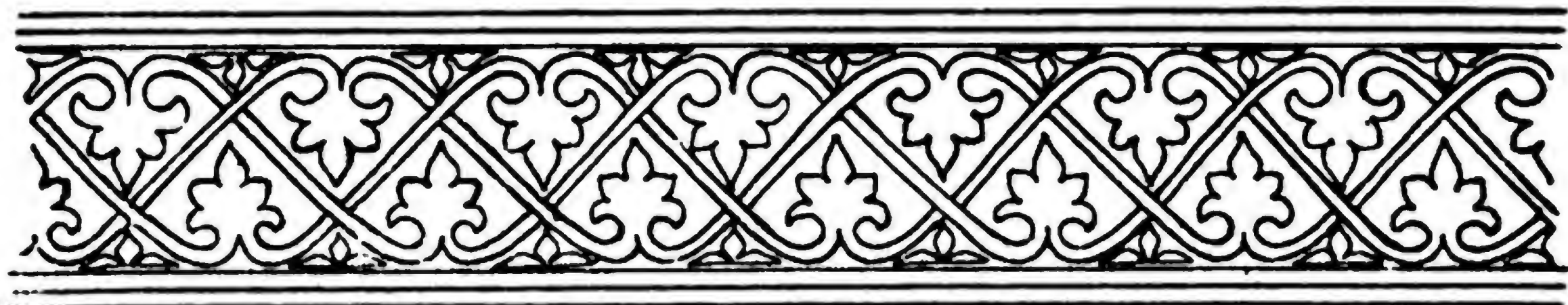

Fig 9.

Råda kyrka (Värmland) har några liknande mönster i korets målningar (1300-talets början). I Björsäters kyrka (Östergötland) såg man vackra horisontalserier med öfver ramverket utskjutande, förenande bladpar ¹. I Skåne ge Lackalängamålningarna prof på en aflaggare af mönstret i fig. 8. V. Tomarp har en horisontalbord med alternerande lotus och palmett. Stora Köpinge en annan variation af horisontalserien, likasom en typisk vertikalserie ². Dessa sist anförda exempel

¹ Se A. LINDBLOM, *La peinture gothique en Suède et en Norvège* s. 82 och pl. 41.

² Se O. RYDBECK, *Medeltida kalkmålningar i Skånes kyrkor* s. 27, 26, 48.

härstamma från 1300-talet, men ornamentiken är senromansk. Denna ornamentik kunna vi i de svenska medeltidsmålningarna följa än längre. I Edshult (Småland) funnos t. ex. hjärtformiga ornament bildade af dubbelspiraler, i Grenna en annan (degenererad) palmettbord; likaså i Risinge (Östergötland¹).

Stenskulpturen erbjuder ett synnerligt stort intresse för studiet af det ifrågavarande ornamentet. Häre har Skåne lejonparten. Ett bland de allra äldsta profven i vårt land på den regelmässiga horisontalserien med bladmotiv i svicklarna och refflade föreningsband är den öfre borden öfver den södra portalen till kryptan i Lunds domkyrka, sannolikt från omkr. 1130 (mönstret, uträtadt, se öfverstycket till denna uppsats). Det har ett afgjordt antikiserande tycke (lotuspalmett), och vi ha ofvan sett det i Paviaskyrkor (fig. 5—6). Den nedre borden öfver samma kryptportal är likartad, men har palmetten tredelad och mera akantuslik². I Pavia finnas också urbilder för fig. 10, en (dubbel) vertikalbord från en rundstaf å norra sidoportalen. Liknande mönster med sprängda palmetter och drufklasar dekorerar en kolonett vid norra nedgången till kryptan. Å norra sidoportalen finnes äfven en vertikalserie med flätade föreningsband, såsom vi ofvan anmärkt i S. Michele o. a. kyrkor i Pavia. Variationer af vertikalmönstret återfinnas i decorationen öfver den södra sidoportalen i Lunds domkyrka (fig. 11, efter Seesselbergs anf. arb. T. X). Likaledes i den inre decorationen omkring fönstret i det norra korkapellet. Där också, liksom å bågen öfver detta kapell, en vertikalserie af till smala flätovaler hopträngda palmetter. Slutligen förekommer palmetten (med tre-

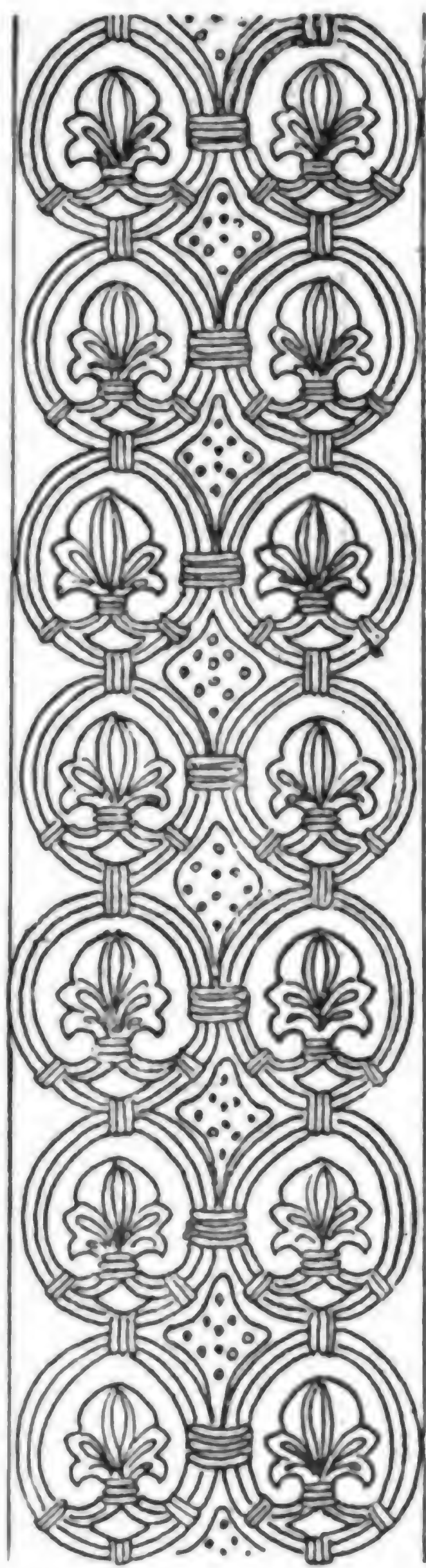

Fig. 10.

¹ Se N. M. MANDELGREN, *Monuments scandinaves* (1862).

² FR. SEESSELBERG, *planschverket till Die frühmittelalterliche Kunst der germanischen Völker* (1897) T. XII.

blad eller vinblad) enstaka här och där å korpartiets kapitäl, t. o. m. i absidgalleriets (från 1100-talets senare del).

I Lunds domkyrkas ornamentik möter oss således den inskrifna palmetten — med all säkerhet efter mönster direkt från Lombardiet — i en ganska rik och varierande representa-

Fig. 11.

tion, parallelt med dess uppträdande i Tyskland, Frankrike och England.

I Skånes arkitektoniska stensulptur ser man för öfrigt här och där palmetten uppträda. Så i den Lund närstående kyrkan i Vä. Vidare å en igenmurad portal i Oxie (palmetterna lika som å kyrkans dopfunt af stensemästaren Mårtens typ, se nedan); samt i den vackra sydportalen i Åhus. Det sist an-

förda fallet, som är det yngsta (1200-talets midt), visar degenererade horisontalserier, som dekorera stafverket kring portalen. Från 1200-talet äro ock de med inskrifna palmetter dekorerade kapital, som tillhört bågställningen å Jakob Erlandssons mur i Lunds domkyrkas långhus (bakom lekman-altaret, där stora trappan nu går; ett kolonnpar efter murens rifning uppsatt i Lundagårdshusets nedre vestibul).

En i Skåne rikt företrädd art af stensulptur möter oss å dopfuntarna. Det är särdeles påfallande, att en så stor mängd af dessa skånska dopfuntar — en tredjedel af alla (omkr. 250) bevarade — har den inskrifna palmetten som sitt egentliga ornament. På ett stort antal ser man det i liknande horisontalserie som från Lunds domkyrkas södra kryptportal (öfverstycket här ofvan): så i Ö. Strö, Gårdstånga, Fulltofta, Munkarp, Linderöd, Hyllie¹ etc. etc. Detta är den allra största gruppen af de skånska dopfuntarna. En enstaka plats intar Vä-funten med hjärtformer förenade genom korslika ornament². Det alternerande horisontalornamentet å funtarna från Hvitaby och Norra Rörum (Tynell, pl. I och IX) intar också med sina sprängda palmetter och knapplika dekorering en särskild ställning. Flere andra variationer kunna ock anföras. En mycket rik grupp — den rikaste efter den först nämnda — bildas slutligen af funtarna i Höör, V. Sallerup, Bara, Hörup, Oxie etc. etc. (något öfver 20 stycken). Dessa funtar ha huggits i Höörmästaren Mårtens verkstad — han har också med runor satt sitt namn på flere. Det utmärkande för denna grupp är att palmetten tredelas af utdragna bladskäft, som därefter utgå i svicklarna och förenas i dessas bladornament. I stället för den sprängda palmettens delar uppträda här ofta drufklasar. Vidare sammanhållas de refflade rambanden ofta af likaledes refflade tvärband. I de nedre svicklarna sitta treblad. Mönstret har måhända hämtats från den målade dekorationen (se ofvan!). Till denna grupp höra de nu i Lunds universitets Historiska museum förvarade mer eller mindre defekta funtarna från Östra Torp (fig. 12), Tullstorp, en från

¹ Nu i Historiska museet, Lund.

² Se LARS TYNELL, Skånes medeltida dopfuntar s. 37, samt »Dopfuntar i Statens Historiska museum» utg. gen. JOHNNY ROOSVAL s. 37.

obekant kyrka (Tynell s. 118), vidare ett fragment från en dylik samt troligen en nyss i Glumslöf funnen skadad funt.

Dessa under 1100-talets senare del och 1200-talets första i Skåne inhemska mönster synas icke ha vunnit spridning utanför provinsen utom i Danmark, såsom jag ofvan s. 230 anført. Vi se den inskrifna palmetten i skulptur mycket sparsamt i Halland och Småland. Dopfunten från Burseryd står rätt ensam, med

Fig. 12.

en liggande bord af inskrifna palmetter i vertikalserie ¹, tydligen efter något metallarbete (såsom rökelsekarets bord fig. 14 nedan). I Gestad, Dalsland, står en dopfunt med en vacker horisontalbord af alternerande motiv, sannolikt efterbildande någon målning (palmettmönstret liknar det å golfplattan fig. 19

¹ Se ROOSVAL, anf. publikation s. 53.

nedan). Detta senare torde också gälla om den vertikala serien å Blomskogsfunten (Roosvals publikation s. 66 f.). Från måleriet bekant är också palmettmönstret å den intressanta nischdekorationen med uttömningsstenen i Heda kyrka, Östergötland ¹.

Om Blomskogsfuntens ornamentik erinrar den å Gällstadsfunten från Västergötland (Roosval s. 47) samt äfven; med vissa variationer, den å Forshemsfunten (Roosval s. 65); jfr äfven mönstret från metallkrucifixet här nedan (fig. 17). Funten i Skörstorp ² åter har liggande vertikalband (liksom Burseryds). Också några andra västgötska dopfuntar kunna anföras som prof på palmettornamentik. Men Västergötland har ett annat område af stensulpturen, där den inskrifna palmetten är rikare företrädd: grafstenarna. Redan på Husaby-sarkofagen (från 1000-talet) se vi ett antikiserande palmettmönster ³. Och för de något yngre grafplattorna ⁴ är detta motiv synnerligen utmärkande, nämligen palmetten i vertikalserie (i eller kring ett »liljekors»). Liksom i målningarna förlängas stundom ett par af bladen och gripa över ramen. Ytterligare ha vi i Västergötlands arkitektoniska stendekoration vackra rena horisontallister dels med tvärband, dels utan, såsom i Kinne-Vedums kyrka å vederlaget till tornbågen och i Skälfvum å vederlaget till triumfbågen ⁵.

Slutligen se vi (under 1200-talet) också på Gotland en ganska intressant palmettflora uppspira. Den möter oss särskildt å portalskulpturen, stundom också (enstaka) å kapital. Ett bland de äldsta exemplen torde vara frisen öfver långhusets nordportal i Hablingbo ⁶. Senare öfvergår palmettserien i slingrundlar (såsom redan under 1100-talet kan iakttagas t. ex. å det bekanta grafmonumentet från Botkyrka, Södermanland).

¹ Afbildad bl. a. hos H. HILDEBRAND, Sveriges medeltid s. 313. — Från norra Sverige kan anföras exempel af inskrifna palmetter i serier: å foten till trädopfunten i Lockne, Jämtland, finnes en dubbelserie med i hvarandra flätade ramband, se H. CORNELL, Norrlands kyrkliga konst pl. VI.

² H. HILDEBRAND, Sveriges medeltid III e. 497.

³ ERNST FISCHER, Västergötlands romanska stenkunst s. 12.

⁴ HILDEBRAND, Sveriges medeltid III. s. 431 ff.

⁵ Se FISCHER, anf. arb. s. 32 och 81.

⁶ J. ROOSVAL, Die Kirchen Gotlands pl. 44. Kapital från Visby pl. 50, från Hejde pl. 71.

Också på Gotland uppträder palmetten å grafstenarnas dekoration; ett exempel ger fragmentet från Ekeby. I denna kyrka finnes också en något yngre stenhäll med ett »liljekors», från hvars armar praktfullt sirade palmetter utgå¹. — I den rika gotländska träskulpturen saknas icke heller den inskrifna palmetten — t. ex. å väggsåp² — om än ofta upplöst (i slingrundlar etc.). En synnerligen vacker vertikalserie har offerstocken i Dalhem³. Bladmotivet här, med det understa bladparet nedviket, det öfversta uppgående öfver (och under) rambandet, är det samma som vi ofvan påpekat såsom vanligt i måleriet. —

Också i metallkonsten upptogs detta mönster. Som beslagsform se vi det å kyrkodörrar i Skåne: från Röke och från Torrlösa. Rökedörrens⁴ fält är genomgående prydt af palmetter i rader af halfrundlar samt i svicklarna däremellan. Sidoborderna ha vertikalserien med hjärtform: bladverket är här reduceradt. En likadan bord har den bekanta Torrlösadörren, nu i Historiska museet, Lund (fig. 13), som i det öfre hufvudfältet har lifsträdssymbolen med grenarna utgående i hjärtformiga blad (reducerade palmetter). Midtdekorationen visar också hjärtformer, som bilda en stjärna; och därnedanför återfinna vi dubbelspiralmotivet. Både komposition och mönster ha icke ringa likhet med träplattan från Spalato (ofvan fig. 4). Också på Gotland fingo kyrkodörrarna palmettmönster i beslagen; dörren i Stånga är ett exempel⁵.

Den af dubbelspiraler bildade palmetten pryder såväl lock som skål af ett rökelsekar i Marka, Västergötland (Hildebrand s. 729); här utgå bladen från spiralernas ändar. Ett skånskt rökelsekar ger åter prof på vertikalserien (fig. 14), ehuru använd liggande med något växlande bladformer; bordet löper å lockets och skålens kantlister. Ett annat i Historiska museet, Lund, bevaradt rökelsekar, måhända något äldre (från 1200-talets senare del), har palmettformen i genombrutet arbete å lockets och skålens åtta fält (fig. 15). Liknande mönster se vi å ljusstaksfoten fig. 16; ett annat, något vari-

¹ HILDEBRAND, anf. arb. s. 436 och 455.

² Exempel (från gotisk tid) hos HILDEBRAND s. 323, 325.

³ HILDEBRAND s. 402.

⁴ Se Utställning af äldre kyrklig konst i Skåne, katalog pl. 12.

⁵ HILDEBRAND s. 390.

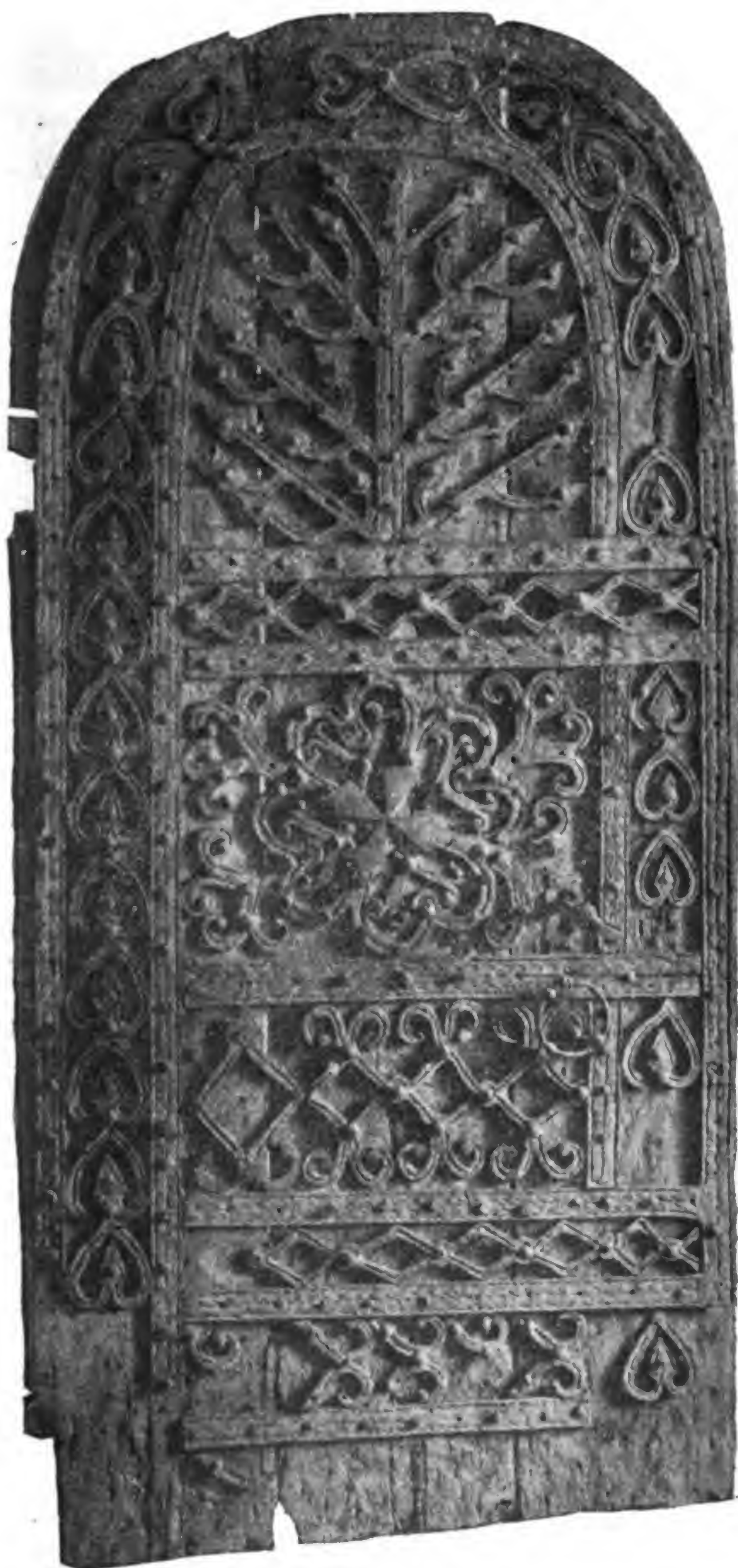

Fig. 13.

erande exemplar från Gotland i Statens Historiska museum (Hildebrand s. 541) ¹.

I drifna och brännförgyllda arbeten blir palmetten också ett omtyckt mönster. Från ett i Lunds universitets Historiska museum bevaradt processionskors (från omkr. 1200) är fig. 17 hämtad, en vertikalserie (i brännförgyllning).

Fig. 14.
(Hist. museet inv. n:r 3140).

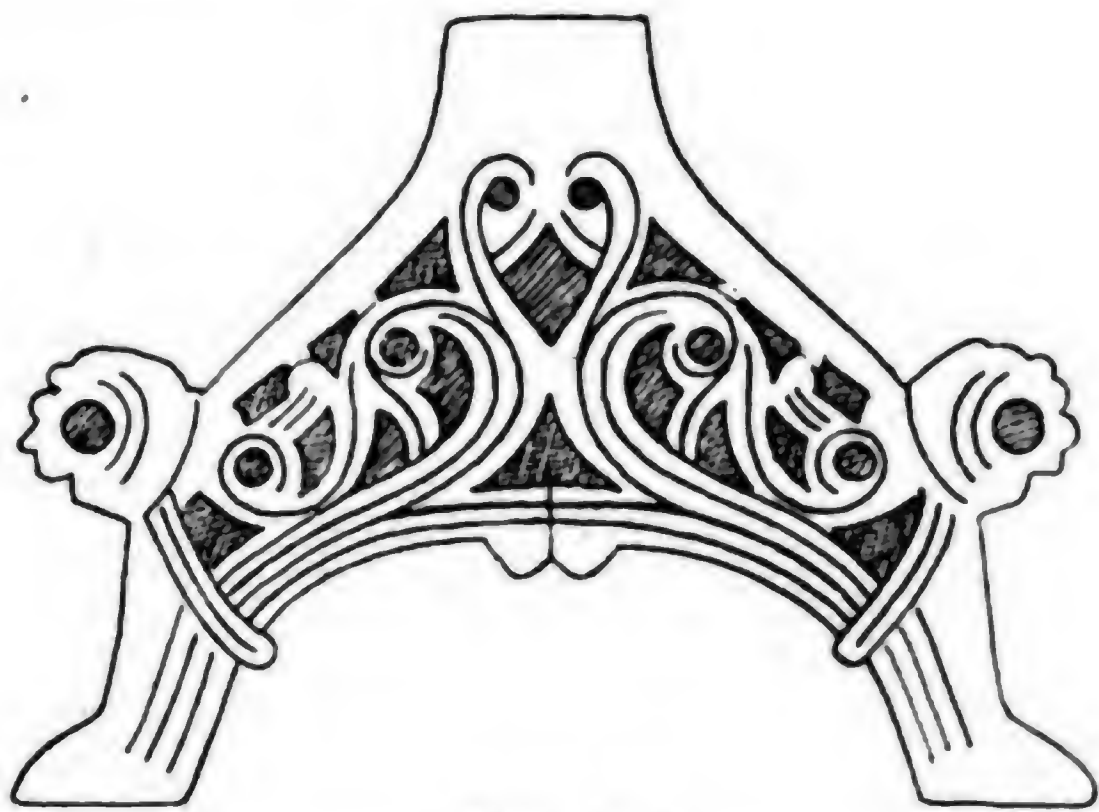

Fig. 16.
(Hist. museet inv. n:r 13080).

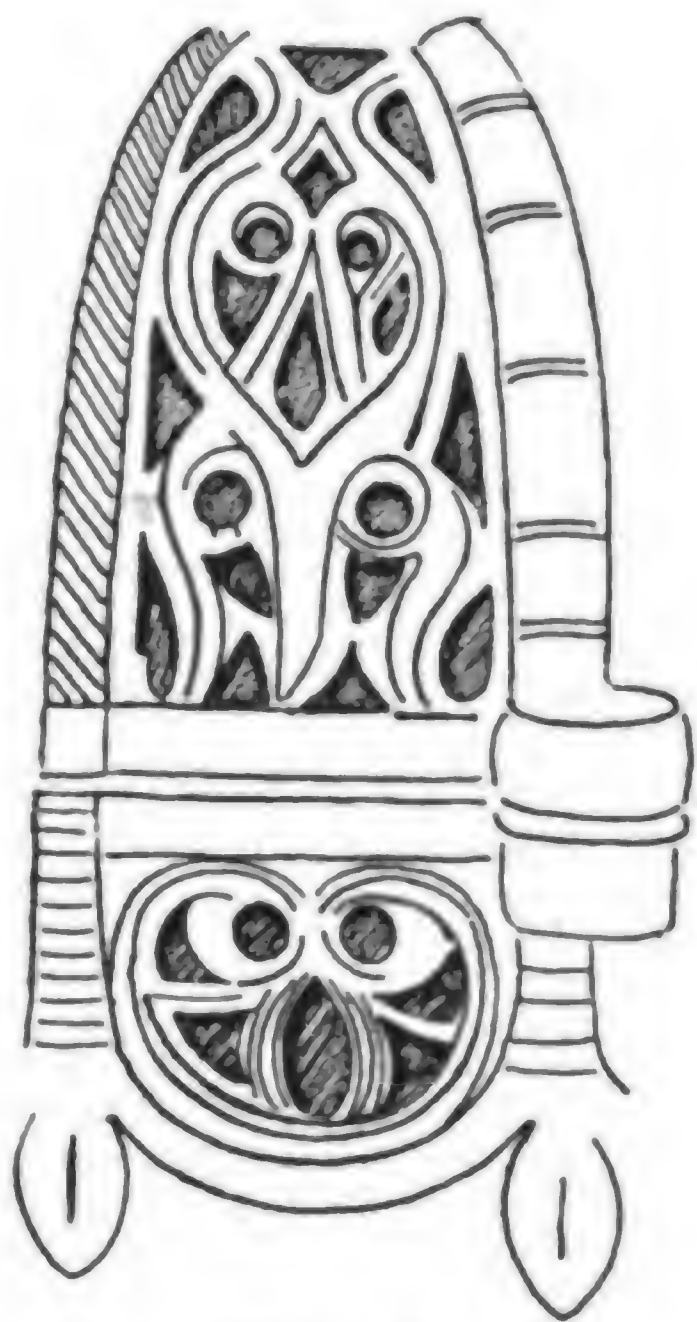

Fig. 15.
(Hist. museet inv. n:r 12865).

Fig. 17.

Det med en synnerligen rik och växlande ornamentik ut-sirade altarverket från Broddetorp (nu i Statens Historiska museum), som också sättes till omkr. år 1200, har äfven den inskrifna palmetten i både vertikal- och horisontalserier. Fig. 18, en af antemensalets fyrkanter, ger prof på bägge. De två horisontalserierna, nederst och till vänster, afvika något från hvarandra, äro emellertid bägge intermitterande. I alla tre

¹ Se I. ZETTERBERG, Några skånska rökelsekar (Historiska museets festskrift 1918), n:r 14 och n:r 18.

borderna gå förlängda blad utöfver ramens kant, hophållande serien. Alla dessa mönster möta oss också i det dekorativa måleriet.

Ett par relikskrin från Västergötland (sannolikt importerade) — liksom Broddetorpsaltaret (och de danska antemensalerna) i drifvet och förgylldt arbete och äfven härstammande från senromansk tid — ha likaledes vackra palmettmönster alternerande horisontalserie m. m.¹⁾.

Fig. 18.

Till sist må från det keramiska området blott ett par exempel anföras, som äfven de vittna om hvilken viktig och integrerande del i den romanska konstens ornamentik det nu ifrågavarande mönstret utgjorde. Fig. 19—21 visa glaserade golfplattor från Lund, Brunnby och Stehag, nu förvarade i det Historiska museet. Till fig. 19 ha vi ofvan sett flere motsva-

¹ HILDEBRAND s. 628 f. Det ena från Eriksberg, nu i Statens Historiska museum, Stockholm, det andra från Jähla nu i Skara museum, se Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift h. 6—7 s. 122.

righeter, senast i Broddetorpsaltarets dekoration. Fig. 20 och 21 visa af palmetter sammansatta stjärnmönster, såsom vi också nyss sågo å Torrlösadörren. — Från en annan teknik må på dylika elegant sammansatta mönster ett exempel här tilläggas, också detta å ett mindre föremål, en benskifva sannolikt afsedd som prydnad på något betsel el. dyl., nu äfvenledes förvarad i Lunds universitets Historiska museum (inv. n:r 12591, XI; se slutvignetten).

*   *

*

Med några af de sista exemplen på palmettens användning, liksom med flere föregående, ha vi kommit in i den gotiska stilperioden. Under denna lefde emellertid flera af de för den

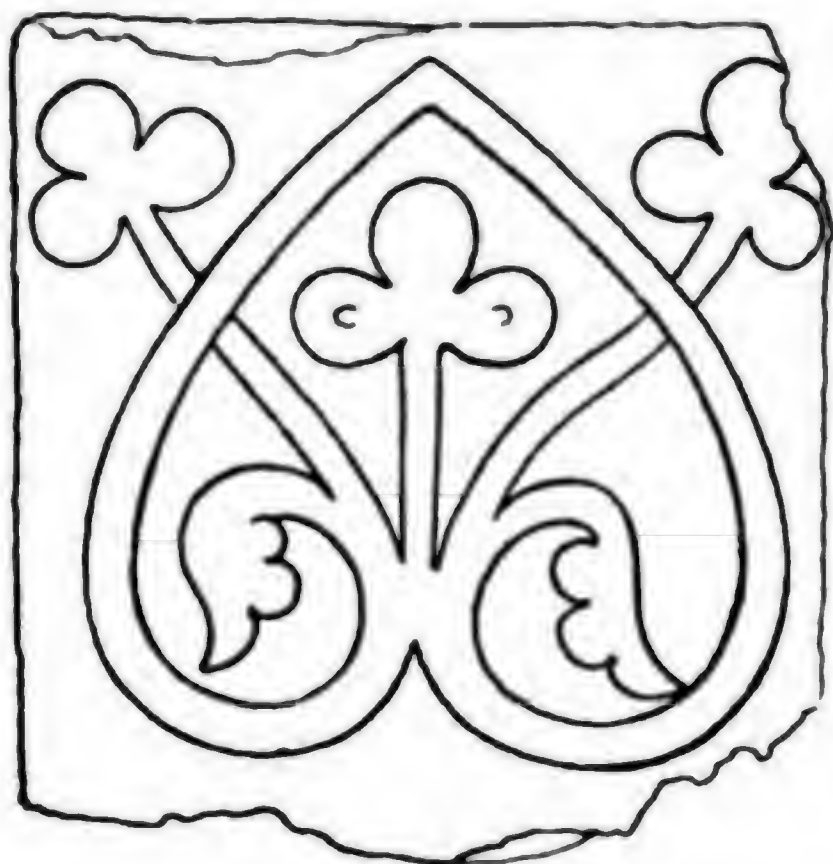

Fig. 19.
(Hist. museet inv. n:r 15977. h).

Fig. 20.
(Hist. museet inv. n:r 17285).

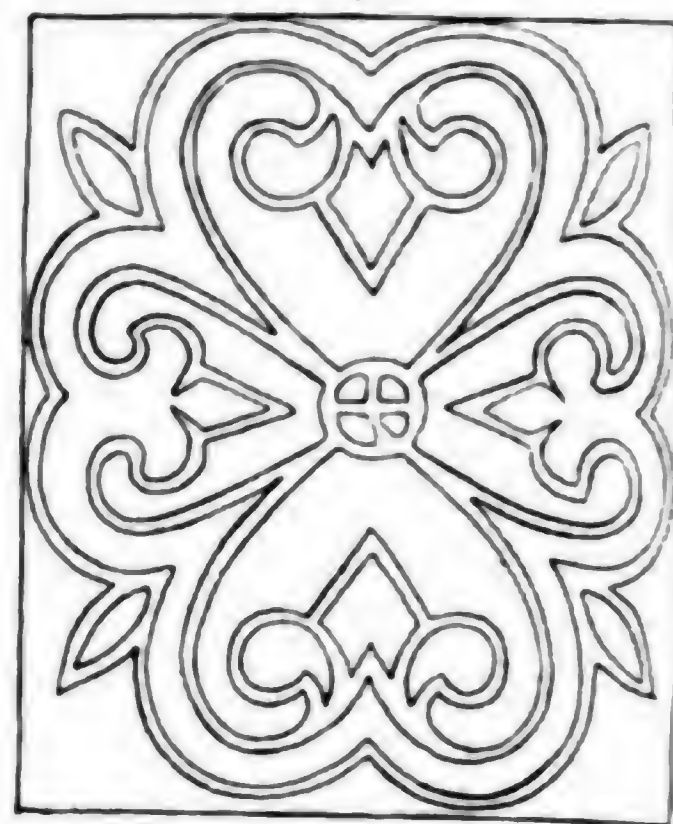

Fig. 21.
(Hist. museet inv. n:r 17227).

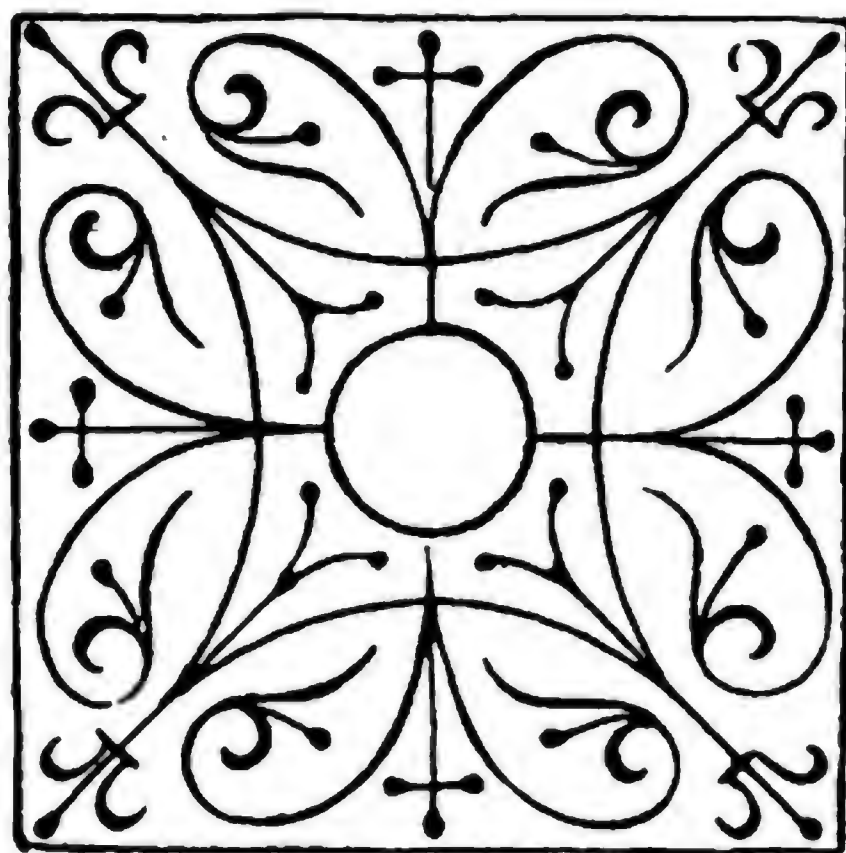
romanska stilen karakteristiska mönstren kvar, alldeles särskildt akantusranken och palmettborden. Man ser fortfarande både hjärtformer och njurformer med inskrifna blad. Dessa blad få ju allt mera en annan karaktär, degenereras eller bli naturalistiska eller ersättas af lilja eller vinblad (hvilket senare dock redan tidigare ofta inträffat). Och rämbanden upplösas ofta i rankor och rankrundlar. På sina håll bibehållas dock de romanska formerna förvånande länge.

Äfven under renässansen ser man den inskrifna palmetten någon gång uppträda dels som en medeltida reminiscens dels under ny påverkan från antiken. Palmettmönstren samt hjärt- och njurformerna blandades dock nu (i border etc.) med andra

motiv och fingo en mera geometrisk prägel — för att så försvinna i kartuschen och musslan.

Med 1200-talet hade i stort sedt den inskrifna palmettens nya glanstid gått till ända. Vi ha sett, att också Skandinavien i detta mönsters historia intog en framskjuten plats. Detta gäller egentligen mest Sydsandinavien och i all synnerhet Skåne, för hvars romanska konst på alla områden den inskrifna palmetten är karakteristisk.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. Avd. 1. Bd 15. Nr 2.

BALTOSLAVISCHE LAUTSTUDIEN

VON

SIGURD AGRELL

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1919
HÅKAN OHLSSONS BUCHDRUCKEREI

Inhaltverzeichnis.

	Seite
I. Die Entwicklung der ursprachlichen palatalen Gutturale in der Nähe von <i>r</i> im Baltoslavischen	1
II. Neue Beispiele zur urslavischen Entpalatalisierung vor hinterem Velarvokal	41
Wörterverzeichnis	53

Abkürzungen für die früheren Schriften des Verfassers.

- Asp&Akt. = Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte. Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd 4. Nr 2. Lund 1908.
- Int&Ausl. = Intonation und Auslaut im Slavischen. Archives d'études orientales publiées par J.-A. Lundell. Vol. 7. Upsala (Lund) 1913.
- Nabl'ud. = Nabl'udenija nad kolebanijem udarenija v russkom glagolě. Archives d'études orientales publiées par J.-A. Lundell. Upsala (Stockholm) 1917.
- Przedr. = Przedrostki postaciowe czasowników polskich. Materiały i prace Komisji językowej Akademii Umiejętności w Krakowie. Tom VIII. Kraków 1918.
- SLautst. = Slavische Lautstudien. Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd 12. Nr 3. Lund und Leipzig 1917.
- ZErklärGen. = Zur Erklärung der serbokroatischen Endung -ā beim Genitiv plural. Från Filologiska Föreningen i Lund. Språkliga uppsatser IV (S. 1—18). Lund und Leipzig 1914.
- ZErklärImp. = Zur Erklärung der slavischen Imperativformen des Typus abg. věždi. Studier tillegnade Esaias Tegnér den 13 januari 1918 (S. 532—537). Lund 1918.
- ZSLautl. = Zur slavischen Lautlehre. Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd. 11. Nr 4. Lund und Leipzig 1915.
- Zwei Beitr. = Zwei Beiträge zur slavischen Lautgeschichte. Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd 14. Nr 32. Lund und Leipzig 1918.
-

I.

Die Entwicklung der ursprachlichen palatalen Gutturale in der Nähe von *r* im Baltoslavischen.

§ 1. Es ist eine auffällige Tatsache, dass man bis jetzt bezüglich der baltoslavischen Reflexe von idg. *ĥ*, *ĥh*, *ǵ*, *ǵh* + *r* ein so ausserordentlich kümmerliches Material gefunden hat. Man kann im Slavischen *pōstrъ* zu ai. *pimčati* und *ostrъ* zu ai. *ačrā-* führen, im Baltischen z. B. lit. *samiszriuĩ* Adv. 'gemischt' etc. (vgl. Fick₄ I 278) zu ai. *mičrā-* stellen, aber diese Beispiele, welche einen inlautenden *ĥ*-Laut + *r* reflektieren, sind ja äussert selten, und es gibt kein einziges Beispiel von sicherem etymologischen Werte für eine analoge Behandlung von *ĥ[h]r*, *ǵ[h]r* im Anlaut. Es fehlen im Slavischen Wörter mit dem Anlaut *str-*, *zdr-*, die man aus idg. Wurzeln mit anlautendem *ĥr-* etc. evident erklären könnte, und im Baltischen gibt es z. B. gar keine litauische Anlautsverbindung *žr-*, und einem *šzr-* begegnen wir nur in ganz unzweifelhaften Lehnwörtern, ebenfalls fehlt *ždr-*, und kein Wort mit *sztr-* kann idg. *ĥr-* reflektieren. In der baltoslavischen Gruppe der *satəm*-Sprachen scheinen die idg. anlautenden Konsonantengruppen *ĥr-*, *ǵr-*, *ĥhr-*, *ǵhr-* in einer rätselhaften Weise ganz verloren gegangen zu sein. Die Wörter mit solchen Lautverbindungen können dennoch in der Ursprache nicht so ausserordentlich gering an Zahl gewesen sein. Dies zeigt z. B. das altindische Wortmaterial. Hier ist zwar *jr-* sehr selten, und die einzige Wurzel mit diesem Anlaut ist wahrscheinlich aus *ǵl-* zu erklären (*jrāyati*, *jrāyas-*), aber *hr-* und *çr-* sind ganz geläufige Anlautsverbindungen, und in nicht wenigen Fällen haben wir es hier mit unzweifelhaften Reflexen von idg. *ĥr-*, *ǵhr* (nicht *ĥl-*,

ghl-) zu tun; z. B. in *çraddhá* (idg. **kréd-*), *çráyati* (idg. **krē-*), *çru-* 'bersten' (*çrōná-* etc., idg. **kru-*, **krou-*) etc., *hrādatē* 'tönt', *hrādúni-* 'Hagel' (vgl. unten). Auch andere *satəm*-Sprachen bezeugen uns eine Reihe von idg. Wurzeln mit anlautendem *kr-*, *gr-*, *ghr-*. Demnach kann man sich betreffs des Schicksals von idg. *kr-*, *gr-*, *ghr-* im Baltoslavischen die Frage stellen, ob nicht auch eine andere phonetische Entwicklung als die in den oben besprochenen Inlautverbindungen stattgefunden haben könne. Es ist denkbar, dass der Anlaut in einer anderen Weise als der Inlaut behandelt worden ist. Weil aber die inlautenden Reflexe mit Spiranten (aus idg. palatalen Gutturalen) + *r* im Baltoslavischen zwar nicht ganz fehlen, aber ausserordentlich selten sind, bietet sich auch eine andere Alternative zur Erklärung einer zweifachen lautgeschichtlichen Behandlung der ursprachlichen Phoneme *kr*, *gr* etc. im Baltoslavischen. Es ist ja denkbar, dass -*kr-*, -*gr-* nur unter gewissen Bedingungen, z. B. in der Nähe von *i*, im Slavischen und im Baltischen die Lautfolge Spirant + *r* ergeben haben (vgl. nach *i*: lit. *-miszr-* < **-mîkr-*, slav. *postrz* < **piîkr-*, mit nachfolgendem *i*: slav. *ostriti* etc., darüber weiter unten). Sonst kann ja der palatale Guttural velarisiert worden sein. Lässt sich aber eine Verschiebung von der palatalen zu der velaren Gutturallage vor nachfolgendem 'Tremulanten' als ein lautphysiologisch bedingter Vorgang verstehen?

Wer mit dem heutigen slavischen Lautsystem (besonders demjenigen des Russischen) praktisch vertraut ist, wird leicht finden, dass man zwar in ganz ungezwungener Weise *k' + r*, *g' + r* (d. h. mouilliertes *k*, *g* vor mouilliertem *r*) aussprechen kann, nicht aber *k'* oder *g'* vor nachfolgendem, hartem *r*. Das harte *r* wird nämlich im Slavischen (und ebenso im Baltischen) ausserordentlich kräftig tremuliert. Ein jeder, der z. B. einen Polen (oder einen Litauer) deutsch sprechen hört, kann dies leicht konstatieren. Wenn man das *r* kräftig tremulieren will, ist dies sehr schwer, wenn die Zunge unmittelbar vorher in die palatale *k*-Lage eingestellt worden ist. Man muss einen längeren Teil der Vorderzunge für die kräftige Vibrierung frei haben. Eine Verschiebung von *k'r* zu *kr*, *g'r* zu *gr* ist demnach lautphysiologisch sehr verständlich. Derselbe Vorgang muss natürlich auch in den Verbindungen von *k'* (idg. *k̂*), bzw. *g'* (idg. *ĝ*) und

nachfolgendem *r* sonans (*r*) stattgefunden haben, denn ein silbenbildendes hartes *r* muss offenbar sehr kräftig ausgesprochen werden, d. h. eine gewisse Länge haben. Damit stimmt, dass wir im Slavischen, wie ich in einer früheren Untersuchung (vgl. Zwei Beitr. ¹ § 9, S. 31) konstatiert habe, nach *s*, *z* aus idg. *k̂*, *ǵ[h]* nur Reflexe von einem *i*-farbigen *r* konstatieren können (slav. **sr'doce*: lit. *szirdis* etc.), dasselbe ist auch mit einer scheinbaren Ausnahme im Baltischen der Fall (vgl. unten § 6). Nichts steht also der folgenden lautgeschichtlichen Annahme im Wege: in urbaltoslavischer Sprachperiode (wahrscheinlich sogar schon in einer gewissen indogermanischen Dialektgruppe) wurden die weichen *k̂*, *ǵ*, *k̂h*, *ǵh* vor nachfolgendem, hartem *r* oder *r* velarisiert (entpalatalisiert), wenn nicht ein sehr weicher Vokal (*i*) voranging, in welchem Falle eine Entwicklung zum Spiranten stattgefunden hat. Als Belege für diese Velarisierung können wir schon hier erwähnen lit. *smakrà*: ai. *ṣmāṣru-* (vgl. § 4, 1) und slav. *svekry*: ai. *ṣvaṣrū-* (vgl. § 4, 2) ². Aber slav. *pōstrz*: gr. *πικρός* (ai. *piṣ-*, idg. **piḱ-*) und lit. *-miszr-*: ai. *miṣrā-* zeigen die durch vorangehendes *i* bedingte urbaltoslavische Erhaltung der palatalen Artikulationslage von dem idg. vorderen Guttural. Eine Ausnahme scheint in slav. *ostrz* vorzuliegen. Hier geht kein *i*-Vokal unmittelbar voran, dennoch finden wir *s*, nicht *k*. Ebenso ist der Fall mit lit. *asztrūs*. Hier können wir es aber sehr wohl mit einer analogischen Umbildung zu tun haben. Wenn nach *r* ein *i*-Vokal (ev. auch ein *e*-Vokal) folgte, war das *r* nicht hart: nach slav. *ostriti* 'schärfen', *ostroje* 'Schneide' (r. *ostrejō*), *ostrina* etc., am ehesten in deren älteren

¹ Zwei Beitr. = Zwei Beiträge zur slavischen Lautgeschichte (Lunds Universitets Årsskrift N. F. Avd. 1 Bd 14. Nr 32). Wie in dieser Arbeit folge ich auch hier bezüglich der Transkriptionen und Abkürzungen den Prinzipien Bernekers in 'Slavisches etymologisches Wörterbuch'. Wer vorliegende Studien liest, hat es auch nötig, meine frühere Arbeit Zwei Beitr. zu kennen, weil beide Schriften das Gutturalproblem behandeln.

² Beim Besprechen dieser zwei Fälle hat BEZZENBERGER BB. II 152 in einer Fussnote die Erklärungsmöglichkeit angedeutet, dass eventuell *r* die Velarisierung verursacht haben könne. Bezenberger ist somit — soweit ich kenne — der erste, der die von mir in vorliegender Abhandlung begründete Lautregel geahnt hat. Er gibt aber keine Belege für den Anlaut. Erst unmittelbar vor der Drucklegung dieser Arbeit habe ich die Fussnote BB. II 152¹ bemerkt.

Formen (mit *š*), kann ja **okro-* durch **ošro-* (**ókro-*) > **oš-t-ro-* > **ostro-* verdrängt worden sein. Analog liegen die Verhältnisse im Baltischen. Hier finden wir neben dem lit. Adj. *asztrūs* 'scharf' das Verbum *āsztrinti* 'schärfen', das Subst. *asztrỹbė* 'Schärfe' etc. Auch hier kann in der älteren Sprache eine analogische Ausgleichung stattgefunden haben, neben **aštri-* etc. kann sich nicht gut ein **akru-* behauptet haben¹. Es steht somit der Annahme einer baltoslavischen Entwicklung der idg. Phoneme *kr*, *ḱhr*, *gr*, *ǵhr* zu *kr*, *gr* in nicht mouillierender Umgebung nichts in dem Wege. Keine evidente etymologische Deutung widerspricht dieser Hypothese. Sie lässt sich auch durch eine Reihe von neuen Worterklärungen stützen. Unten werde ich sämtliche Fälle durchmustern, wo wir mit grosser oder ziemlich grosser Wahrscheinlichkeit Belege für eine baltoslavische Entwicklung *kr*, *gr* aus idg. *ḱ[h]r*, *ǵ[h]r* sehen können.

§ 2. Zunächst will ich die baltoslavischen Wörter mit anlautendem *kr*, *gr* aus idg. *ḱ[h]r*, *ǵ[h]r* besprechen. Es wäre ja ganz eigentümlich, wenn die baltoslavische Sprachgruppe — wie man bisher geglaubt hat (vgl. z. B. Torbiörnsson LM. I 34) — keinen einzigen Reflex von idg. *ḱ[h]r*, *ǵ[h]r* in dieser Stellung bewahrt hätte. Ein Blick auf das Wortmaterial im Arischen sagt uns, dass solche Phoneme nicht so überaus selten gewesen sind, und in allen anderen indogermanischen Sprachen (im Lateinischen, im Griechischen usf.) finden wir Wörter, die auf idg. *kr-*, *gr-* etc. zurückgeführt werden müssen. Unten werde ich hoffentlich zeigen können, dass es auch im Baltoslavischen eine Reihe von solchen Wörtern gibt. Man darf nur mit der oben von mir besprochenen Velarisierungsregel rechnen. Als plausible Belege kann ich folgende Fälle erwähnen:

1. Idg. **ǵhrōdo-* (ev. **ǵhrādo-*).

Abg. *gradz* 'Hagel' (r. *grad*, bg. *grad*, sbkr. *grād*, č *hrád*, p. *grad*, ns. *grad*, plb. *grad* ds.) stimmt betreffs Bedeutung und

¹ Als weniger sicher kann die Zurückführung auf idg. **ak-tro-* und Zusammenstellung mit ai. *áṣṭrā* f. 'Stachel' bei FICK, I 14 hier erwähnt werden. Jedenfalls kann dagegen kaum lit. dial. *aszrūs* ins Feld geführt werden, denn nach BEZZENBERGER ZGLS. 90 kann hier ein Ausfall von *-t-* stattgefunden haben, ein Vorgang, wofür es mehrere andere Belege gibt.

Lauttypus in einer auffälligen Weise mit ai. *hrādūniḥ* 'Hagel' überein und ist in der ersten Periode der vergleichenden indogermanischen Sprachforschung oft damit verglichen worden, gewisse Gelehrte, z. B. Brugmann Grdr., II, I 468 und Uhlenbeck PBB. XXX 284, halten noch an dieser Zusammenstellung fest. Die meisten Forscher haben aber diese alte Etymologie infolge des Zwanges der aufgestellten Lautregeln aufgegeben, vgl. z. B. Wiedemann BB. XXVII 246 f. (mit zahlreichen Literaturangaben), Pedersen KZ. XXXVIII 394, Walde IF. XIX 101, — ai. *h* muss auf *gh* zurückgehen, slav. *g* aber konnte man nur aus idg. velarem *g* erklären. Mit Meillet MSL. X 280 ist man auch geneigt gewesen, das slavische Wort mit arm. *karkut* ds. zu verbinden, das aus **ka-krut* entstanden sein sollte. M. E. kann man wohl kaum arm. *karkut* 'Hagel' von pehl. *takark* 'Hagel' (s. Bartholomae AiranWb. 1645) trennen. Somit ist das Wort im Armenischen nicht sicher ursprünglich, sondern der Entlehnung verdächtig. Wenn man mit meiner oben § 1 aufgestellten Lautregel rechnet, können wir abg. *gradz* 'Hagel' und lit. *grūdas*¹ 'frischer, steif gefrorener Strassenschmutz' lautgeschichtlich und semasiologisch gleich befriedigend mit ai. *hrādūniḥ* 'Hagel', pers. *žale* ds. (< **žrāde*, s. Horn EW. 152) zusammenstellen. Auch lat. *grando* ds. dürfte mit diesen Wörtern zusammengehören. Im Lateinischen dürfte anlautendes *ghr* (aus idg. *ghr-* und *ghr-*) zu *gr-* nicht *r-* geführt haben, vgl. darüber ausführlich Persson Beitr. 292 ff. Vielleicht geht lat. *grando*, G. *grandinis* auf **gra-n-d-en-* mit eingeschobenem *-n-* zurück, verursacht durch das nachfolgende *n*-Suffix, urlat. **grad-* kann idg. **ghrād-* (ablautend mit *ghrōd-* oder **ghrād-*) reflektieren. Brugmann Grdr., II, I 468 führt lat. *grando* auf **grāndō* zurück, in welchem Falle wir mit idg. **ghrād-*, nicht **ghrōd-*, zu rechnen hätten.

2. Idg. **kropo-*.

Noch nicht einleuchtend erklärt ist die slavische Wurzel *krop-* in abg. *u-kropz* (Supr. 297, 18) 'Frühsuppe', r. dial. *o-króp* 'siedendes Wasser', klr. *krip*, G. *krópu*, *u-kríp*, dial. *o-kríp* ds., bg.

¹ Bei KURSCHAT *gródas*, fehlerhaft nach PEDERSEN KZ. XXXVIII 394.

ó-krop 'Art Glühwein, bei Hochzeiten getrunken', sbkr. dial. čak. *kròp*, G. *kròpa* 'siedendes Wasser', sl. *kròp*, G. *krópa* 'siedend heisses Wasser', č. *krop* 'Wassersuppe', p. *u-krop* 'Sud, siedendes Wasser', dial. *o-krop-iec* ds., os. *krop* ds., ns. *hu-kšop* ds. Berneker EW. I 623 vermutet, dass slav. *krop* 'vielleicht' mit r. *krópot* 'mürrisches Wesen, beständiges Brummen' etc. zu einer lautmachenden Wortsippe gehöre, die mit lat. *crepo* 'knattere, knistere, krache' zu vereinigen sein kann. Wenn man aber von os. *kropić* 'röchelnd kochen' (im Innern etc., vgl. Pfuhl Wb.) absieht, das vielmehr direkt mit os. *krop* 'Sud, siedendes Wasser' zu verbinden ist, gibt es unter den von Berneker EW. I 622 unter *kropotz* besprochenen Wörtern kein einziges Beleg, das semasiologisch besonders nahe mit den Bedeutungen von abg. *u-kropz* etc. (vgl. oben) zusammengehören kann. — Gehen wir aber von einem infolge Entpalatalisierung aus idg. **kropo-* entstandenen urslav. **kropo-* aus, können wir die oben besprochene slavische Wortsippe wegen der Grundbedeutung 'siedende, gekochte Flüssigkeit' (vgl. bes. 'siedendes Wasser, Glühwein, heisse Suppe') mit ai. *ḡrapáyati* 'kocht, brät, röstet' zusammenstellen, vgl. bes. os. *kropić* oben, und weiter mit korn. *coref*, *coruf* 'Bier', ags. *hrér* 'halbgekocht', gr. *κέραμαι*, *κεράννυμι* etc. 'mische' usf. Es liegt auf der Hand, dass diese Zusammenstellung semasiologisch sehr ansprechend ist. Dass diese Etymologie nicht früher aufgestellt worden ist, ist offenbar nur durch den Umstand bedingt worden, dass man slav. *kr-* und ai. *ḡr-* nicht lautgeschichtlich miteinander zu verbinden gewagt hat.

3. Idg. **krou-*, **kru-*.

Dass in lit. *kruszà* 'Hagel' das anlautende *k* auf idg. *k̑* zurückzuführen sein könne, ist von Herbert Petersson, *Zweispachl. Aufsätze* 39, ausgesprochen worden, der hier im Anschluss an die Sibilantendissimilationstheorie Meillet's in dem nachfolgenden -s- die Ursache des Auftretens eines *k* statt *sz* sehen will. Sämtliche Fälle, die er aaO. als parallele Belege erwähnt, lassen sich aber m. E. in einer anderen Weise lautgeschichtlich erklären: slav. **gopsъ* (r. *guś* etc.), **gvězda* (p. *gwiazda* etc.) nach meiner in *Zwei Beitr.* aufgestellten Theorie von der entpalatalisierenden

Einwirkung eines präurslav. *a*-Vokals; lit. *smakrà* und slav. *svekry* nach der in vorliegender Arbeit oben definierten urbaltoslavischen Lautregel, über lit. *klausyti* vgl. unten § 14 (hier kann sehr wohl das harte *l* eine entpalatalisierende Rolle gespielt haben). Es gibt eine ganze Reihe von baltoslavischen Wörtern mit den Wurzelsilben **krou-*, **krũ-*, wo eine Anknüpfung an idg. **krou-*, **krũ-* eine semasiologisch ganz natürliche Etymologie ermöglicht: lit. *krũszti* 'zerschmettern', lett. *krausēt* 'stampfen', lit. *kruszà* 'Hagel' und lett. *kruwesis* 'gefrorener Kot', kslav. *kr̥cha* 'Brocken, Krümchen', r. *krochá* ds. etc., abg. *u-kruchъ* 'κλάσμα, Bruchstück, Brocken', r. *kruch* 'Splitter, Scherbe' etc.; abg. *sz-krušiti* 'zerbrechen', r. *krušit'* 'zertrümmern, vernichten' etc., klr. *krýšyti* 'zerstückeln, zermalmen', *krychkýj* 'brüchig, spröde' etc. etc. Diese Wörter sind mit ai. *çru-* 'bersten' (RV. I, 39, 6, I, 127, 3 etc.) zu verbinden und gehören weiter zu gr. *κρούω* (**κρουσω*) 'stossen, stampfen; zusammenschlagen' (vgl. Boisacq DE. 522). Dass das nachfolgende *-s* keine entpalatalisierende Rolle gespielt hat, zeigt z. B. sbkr. *krũljav* 'lahm, verkrüppelt', das mit ai. *çrũná-* ds. zu verbinden ist. Hierher gehört auch sl. *kruliti* 'verstümmeln' (ohne Akzentangabe bei Pleteršnik).

Eine Erweiterung derselben Wurzel liegt vor in abg. *krupa*, Dem. *krupica* 'ψυχίον, Brocken, Krümchen', r. *krupá* 'Grütze, Graupen' etc., č. *krupý*, *krupný* 'grob, roh' (»körnig, höckerig«), p. *krupic* 'grob mahlen, schroten', *krupa* 'Graupe', *padaja krupy* 'es hagelt' (vgl. lit. *kruszà* 'Hagel') etc., schwundstufig **kr̥p-* in r. *krópkij* 'zerbrechlich, spröde'. Daneben im Baltischen: lett. *kraupis* 'Kröte, böartiger Hautausschlag, Pferdekrätze', *krups* 'Kröte, Zwerg', apr. *crupeyle* 'Frosch' (geschr. »*trupeyle*«, s. Trautmann AprSprachd. 450), lit. *nu-krũp̃es* 'schorfig' *su-si-kraũpti* 'zusammenschauern' sowie lett. *kraupa* 'Grind der Pferde', das nach Bezenberger BB. II 143 nicht aus **kreupa* entstanden ist, sondern erst spät aus **kraupa*, das zugehörige Adj. ist stets *kráupainšch*. Mit diesem lettischen Wort hat Zupitza KZ. XXXVII 402¹ slav. *strupъ* 'Schorf' (r. *strup* etc.) zusammengestellt und will hier ein Beispiel des Wechsels von Guttural und Spiranten sehen. Nach Persson Beitr. 445 lässt sich das slavische Wort aber gut aus einer idg. Wurzel mit *str-* erklären (P. stellt es zu as. *strūf* 'struppig' etc.). Eventuell kann dennoch slav. *strupъ* aus **kreupo-* zu erklären sein. Vor nachfolgendem, geschlossenem *e* kann wie

vor *i* das *r* urbaltoslavisch weich (leicht palatalisiert und schwach tremuliert) ausgesprochen worden sein, vor einem solchen *r* konnte *k* sich unvelarisiert behaupten und hat sich zu *s* entwickelt. Der Diphthong *eu* dürfte in der Regel im Slavischen zu *u* mit vorangehender Mouillierung geführt haben (vgl. Berneker IF. X 145 ff., Il'jinskij PraslavGr. 78 f.), in der komplizierten Lautverbindung *str'u* (< *sr'u*) kann aber sehr wohl die Mouillierung geschwunden sein. Die Zusammenstellung Zupitzas kann somit nach meiner Theorie erklärt werden. Wir können aber darin kein sicheres Beispiel für die Behandlung von idg. *kr-* vor nachfolgendem *e*-Vokal sehen, denn, wie ich schon oben erwähnt habe, ist die Eventualität nicht ausgeschlossen, dass slav. *str-* hier auf idg. *str-* zurückgehen kann.

4. Idg. **skhromo-*.

Von Goldschmidt MSL. I 413 ist abg. *chromz* 'χωλός, hinkend, lahm', r. *chrom* ds. (sbkr. *hròm*, sl. *hròm*, č. *chromý*, p. *chromy* ds.) mit ai. *srāmāh* 'lahm' zusammengestellt worden. Diese semasiologisch sehr ansprechende Etymologie hat fast allgemein Beifall gefunden. »Die Frage ist nur«, sagt Berneker EW. I 403; »wie *chr-* gegenüber *sr-* zu erklären ist«. Dass im Slavischen ein ursprüngliches **sromz* nach sporadisch infolge eines vorangehenden *u* entstandenem *chromz* (in **nogu chromz*) zu *chromz* verändert worden sei, hat Pedersen IF.V 70 vermutet. Diese Aushilfshypothese ist aber nicht sehr einleuchtend. Eine andere Erklärungsalternative ist aber (wie übrigens Pedersen aaO. angedeutet hat), ai. *sr-* und slav. *chr-* auf eine kompliziertere ursprachliche Konsonantengruppe zurückzuführen. Gehen wir von idg. **skhromo-* aus, muss hier aus *skhr-* urarisch *sšhr-* und weiter *sšr-* entstehen. Dass dann von den beiden aufeinanderfolgenden Spiranten der eine schwinden musste, ist eine ganz natürliche Annahme: *sšromo-* ergab *sromo-*, und mit arischer Dehnung von *o* entstand **srōmo-* > ai. *srāma*¹. Aus idg. **skhromo-* muss an-

¹ Wie ich in einem besonderen Aufsätze später zeigen werde, ist eine neue Formulierung der sog. Brugmannschen Regel möglich, die nicht mit Widersprüchen kämpfen muss und eine phonetisch plausible Hypothese als Begründung hat: Das urarische *o* kann (ganz wie vor -z das *o* im Polnischen)

dererseits auf urbaltoslavischem Gebiete ein **skhromo-* mit infolge des nachfolgenden *r* velarisiertem *kh* entstehen. Im Urslavischen hat *kh* ohne Zweifel zu χ (= *ch*) geführt, wie besonders Pedersen, Petersson, Endzelin und Il'jinskij¹ gezeigt haben. In der anlautenden Konsonantengruppe *sχ-* (*sch-*) dürfte *s* urslavisch lautregelmässig geschwunden sein, vgl. z. B. slav. *chvoja* (r. *chvojá* 'Nadeln und Zweige der Nadelhölzer' etc.) gegenüber lit. *skuja* 'Tannennadel und -zapfen'. Hier mit Berneker EW. I 408 ein bewegliches idg. *s-* anzusetzen, ist nicht nötig. Nichts in dem slavischen Wortmateriale streitet gegen die Ansetzung einer Anlautsregel *sχ-* (*sch-*) > $\chi-$ (*ch-*).

5. Idg. **kro-*.

In slav. *kropiti* (abg. *kropiti* 'bespritzen, besprengen', *kropl'a* 'Tropfen', r. *kropit'* 'bespritzen', sbkr. *kròpiti* 'spritzen, träufeln', p. *kropić* 'tropfen, tröpfeln' etc. etc.) will Berneker EW. I 623 eine auf Lautnachahmung beruhende Wurzel sehen und vergleicht damit lat. *crepo* 'knattere, knistere, krache', eine Zusammenstellung, die theoretisch denkbar, dennoch wohl nicht unmittelbar einleuchtend ist². Das lateinische Verbum gehört einer Schallsippe an, die sonst durchgehend (vgl. Walde EW., 201 & 192 f.)

vor nachfolgendem, tönendem Konsonanten + kurzem Auslautsvokal gedehnt worden sein; war der Auslautsvokal aber lang, ist die Dehnung unterblieben. Dass so viele *o*-Stämme keine Dehnung zeigen, erklärt sich durch die Länge der meisten Kasusendungen.

¹ Vgl. PEDERSEN KZ. XL 173 ff., PETERSSON Arch. XXXV 355 ff., ENDZELIN Slav.-balt. et. 114 ff., IL'JINSKIJ Zvuk *ch* (Izv. XX [1915], kn. IV) und PraslavGr. 215 f.

² Undenkbar ist es zwar nicht, dass in slav. *kropiti* und lat. *crepo* letzter Hand dasselbe ursprachliche Wurzelement stecken kann: Gegenüber der Wurzel *kor-* 'krächzen' in lat. *cornix* 'Krähe', gr. *κόραξ* 'Rabe' etc. begegnen wir nämlich (vgl. WALDE EW., 192 f.) in den *satəm*-Sprachen auch Wörtern, die auf idg. **kōr-* zurückzuführen sind, z. B. lit. *szárka* 'Elster' etc. Der Gegensatz abg. *krukъ* 'Rabe', lit. *krauklỹs* 'Krähe', lett. *kraukls* 'Rabe' etc.: lit. *szárka*, r. *soróka* 'Krähe' etc. kann sehr wohl infolge der baltoslavischen Velarisierung von *k̂* vor hartem *r* zu erklären sein. In ai. *kāravah* 'Krähe' (unbelegt), *karaṭah* ds. etc. können späte onomatopoetische Neubildungen vorliegen. Die ursprachliche Wurzel, die einst ein bestimmtes Geräusch bezeichnete, war demnach wohl **kōr-* (> lit. *szárka* etc.): **kro-*, **krou-*, etc. (> abg. *krukъ* etc.).

einen viel schärferen Geräusch bezeichnet. Wenn man mit meiner baltoslavischen Entpalatalisierungsregel rechnet, lässt sich eine semasiologisch sehr natürliche etymologische Anknüpfung finden: die von Herbert Petersson in *Zwei sprachl. Aufs.* 18 besprochene Wurzel **ker-* 'sprühen' und deren Erweiterungen **s-ker-d-* (> ai. *chynátti* 'speit aus, begiesst'), **kro-* (ev. **kro-d-*) in j. av. *srask* 'triefen, abtriefen', *sraska-* m. 'Träne, Weinen', arm. *srskel* 'besprengen'¹. Besonders das Avestische liegt hier betreffs der Bedeutung dem Slavischen sehr nahe ('triefen': 'tropfen').

6. Idg. **ghrō-*, **ghrā-*.

Es gibt bekanntlich eine idg. Basis **gher-* (erweitert **gher-es-*) 'starren', wovon folgende Wörter Reflexe sind: ai. *hárṣatē* 'starrt', lat. *horrēre* 'rauh sein, starren', gr. ion. poet. *χέρος* 'wüst, unfruchtbar, festländisch' (eigentl. starr vom Gelände). Daneben scheint aber, sagt Boisacq DE. 1057, eine parallele Basis **gherē-*, (**ghrē-*, **ghrō-*, **ghrā-*) gestanden zu haben, in slavischen Wörtern belegt, z. B. kslav. *granъ* 'κεφάλαιον, caput', p. *grań* 'Ecke, Winkel, Rand, Grenze' etc. sowie č. *hrot* 'Spitze', p. *grot* 'Spitze eines Pfeiles; Wurfspiess', ar. *grot* 'Wurfspiess' etc. Diese Annahme einer zweifachen Wurzel **gher-*: **gher-* ist aber nicht nötig. Gemäss der Velarisierungsregel erklärt sich slav. *grotъ* aus idg. **ghrā-to-* und slav. *granъ* aus idg. **ghrō-ni-*. Kein Wort einer anderen *satəm*-Sprache steht diesem Ausatze im Wege, denn wenn wir auch mit Solmsen KZ. XXXVII 580 slav. *granъ* und alb. *kranë* 'Stachel, Dorn' ursprachlich verbinden wollen, ist darauf zu achten, dass das Albanesische aus einem ursprachlichen Dialektgebiete stammt, wo ebenfalls eine Entpalatalisierung von *k̂*, *k̂h*, *ĝ*, *ĝh* vor nachfolgendem *r* stattgefunden hat, vgl. darüber näher unten § 12, 4. Mhd. *grāt* 'Bergrücken, Granne an den Ähren, Rückgrat, Gräte' lässt sich sowohl mit lat. *horrēre*, *ēr* etc. (s. Walde EW.₂ 257) wie mit slav. *granъ* und *grotъ* (s. Berneker

¹ Dass in den avestischen Wörtern nach **kro-* ein *-d-* folgte, lässt sich nicht beweisen. M. E. haben wir es eher mit *kro* + *sk* zu tun. Das armenische Wort ist schwer zu beurteilen, vgl. PETERSSON *Zwei sprachl. Aufs.* 30 f.

EW. I 346 & 354) verbinden. Auf idg. **gh̥r̥i-* dürfte, wie Herbert Petersson KZ. XLVII 258 angenommen hat, arm. *jar* 'mane, hair that is on the neck of a horse' zurückzuführen sein.

7. Idg. **kr̥oth-* (ev. **kr̥ath-*).

Noch nicht einleuchtend erklärt ist die slavische Wortsippe: abg. *krotakz* 'πραῦς, ἐπιεικής, sanft, mild, mässig', r. *krótkij* 'sanft, mild, bescheiden', bg. *krótak* 'zahn', sbkr. *krōtak* 'sanftmütig, zahm', sl. *krótak* 'zahn, kirre, sanft', č. *krotký* 'sanft, bescheiden', ap. *krótki* 'gezähmt, gebändigt'; abg. *krotiti* 'zähmen', r. *krotit'* ds. etc. etc. Die Vermutung Bernekers EW. I 625, dass 'vielleicht' *krotiti* als ursprünglich 'zähmen (von Tieren) durch Kastration' zu verstehen sein kann und dass *krotiti* als ursprgl. 'klopfen, schlagen' mit gr. *κροτέω* ds. zu verbinden wäre, ist keine besonders wahrscheinliche Annahme. Wir hätten in diesem Falle vom Verbum *krotiti* auszugehen, und statt *krotakz* wäre demnach eine Suffixbildung des Partizipialtypus zu erwarten. Viel natürlicher ist es, *krotiti* als ein ursprüngliches Kausativum von einem Adj. **kr̥oto-* oder **kr̥otu-* (später erweitert *krotz-kz*) zu betrachten. Die Grundbedeutung von slav. *krotakz* 'zahn, sanft, mild' kann sehr wohl 'los, schlaff, nachgiebig' gewesen sein. Semasiologisch befriedigend lässt sich somit in ai. *crathnāti* 'wird locker, los, schlaff, gibt nach', *clatha-* 'locker, los, schlaff' eine Anknüpfung finden, und diese Etymologie ist gemäss der Velarisierungsregel lautlich zu erklären. Zu derselben Wurzel ist schon urgerm. **hrad-* (< **kr̥oth-* oder **kr̥ath-*) in ags. *hreddan* 'entreissen, befreien' etc. gestellt worden (vgl. Kluge EW. 366); die Grundbedeutung wäre etwa 'los machen' (vgl. ai. *cratháyati* 'loslösen, bes. vom Strick oder von Fesseln'). Eine andere Deutung gibt Torp Fick Wb. III 102, der von einer Grundbedeutung '(von der Gefahr) wegstossen' ausgehen will und an Zusammenhang mit urgerm. **hrēp-*, **hrēd-* (eigentlich 'schütteln') denkt, womit man lit. *krėsti* 'schüttelnd streuen' verbindet.

8. Idg. **ghroi-so-*.

Für abg. *grěchz* 'ἀμαρτία, ἀμαρτήμα, Sünde', r. *grěch* 'Sünde, Schuld, Fehler; Unfall, Missgeschick', bg. *grěch* 'Sünde', sbkr. *grījeh* ds., sl. *grěh* ds., č. *hřích* ds. p. *grzech* ds. etc., abg. *grěšiti* 'sündigen', r. *grěšit'* ds., sbkr. *grijěšiti* ds. etc. ist bisher keine sichere Etymologie aufgestellt worden. Die Vermutung Bernekers EW. I 351, dass es mit gr. *χρίω* 'bestreiche, salbe, färbe' etc. zusammengehören könnte, macht die Annahme einer komplizierten und ziemlich unwahrscheinlichen Bedeutungsentwicklung nötig: 'streichen' > 'vergessen' > 'fehlen' > 'sündigen'. Demnach sind wir berechtigt, nach einer anderen Erklärung zu suchen. — Mir scheint, man kann slav. *grěch-* < **groi-ch-* zur idg. Basis **gherēi-* 'wollen, Lust haben, begehren' stellen, bezüglich des ursprachlichen Bedeutungsinhaltes vgl. Boisacq DE. 1047 (»qui a pu en outre exprimer tout sentiment violent, même la colère») sowie Persson Beitr. 728 und besonders 729, Fussn. 1. Wir hätten es demnach mit einem idg. Verbalsubstantivum **ghroi-so-* zu tun. Auf idg. *gh-* zeigen hin: ai. *hāryati* 'findet Gefallen, begehrt', av. *zar-* 'erzürnen' (vgl. noch gr. *χαίρω* 'freue mich', lat. *horior* 'antreibe, ermuntere'). Die Bed. 'fehlen' neben 'sündigen' im Slavischen kann sehr wohl direkt aus der Grundbedeutung 'nachstreben, begehren' entstanden sein. Es ist gerade auffällig, dass die Nebenbedeutung 'fehlen' eben in der imperfektiven Aspektform zu finden ist, z. B. ar. *broda grěšiša* 'sie verfehlen die Furt' (obwohl eine vollendete Handlung), sl. *pot grěšiti* 'einen Irrweg gehen'. M. E. deutet dies darauf, dass die Bedeutung 'fehlen' nicht gut die ursprünglichere sein kann (wie Berneker vermutet), sondern sekundär entstanden sein dürfte und zwar aus 'ohne Resultat nachstreben' (vgl. dagegen in perfektiver Form p. *zmylili ślad* 'verloren die Fährte', *zmylił krok* 'ging irre' etc.). Denkbar, obzwar weniger wahrscheinlich, ist eine semasiologische Entwicklung 'sündigen' > 'fehlen' (allerdings sind die Belege für die Bed. 'fehlen' ziemlich alt). Wie Boisacq angedeutet hat (vgl. oben), kann die idg. Basis **gherēi-* sehr wohl ein heftiges Gefühl, wie 'Zorn, Wut, Groll' ausgedrückt haben. Die Bedeutungsentwicklung 'Zorn, Wut' > 'schlechte Handlung' > 'Sünde' ist ja

ganz natürlich. Im Čechischen bedeutet *hřešiti na koho* 'fluchen' und slk. *hrešit'* bedeutet nicht nur 'sündigen', sondern auch 'zanken, schelten' (»branit'» bei Mičátek), diese Bedeutungen weisen auf eine alte Bedeutung etwa 'zornig sein' hin, im Serbokroatischen kommt auch dial. *grijev* in der Bed. 'Raserei, furor' vor (s. Karadžić Wb.: *grijev je u ňemu*).

9. Idg. *krōdā oder *krādā.

Für abg. *krada* 'πυρά, Scheiterhaufen; Holzstoss', sl. *kráda* 'Holzstoss', ač. *krada* 'ignitabulum' setzt Berneker idg. *krōdā (»*qrōdā*») an und verbindet es etymologisch mit mhd. *rāz*, *rāze* 'Scheiterhaufen', as. ae. *hrōst* 'Dachsparre', ndl. *roest* 'Hühnerleiter, -stange' (urgerm. *χrōsta). Got. *hrōt* 'Dach', das Bezzenberger BB. XXVII 170 mit abg. *krada*, ae. *hrōst* verbunden hat, »bleibt besser fern«, sagt Berneker mit Hinweisung auf Lidén Nord. Stud. Fs. f. Noreen (1904) 432 f. Lidén hat nämlich got. *hrōt* 'Dach', aisl. *hrót* ds. mit pers. *sarāy* 'Palast' zusammengestellt und eine idg. Grundform **krōdo-* oder **krādo-* aufgestellt. Diese Etymologie hat allgemein Beifall gefunden. Uhlenbeck PBB. XXX 292, der die Zusammenstellung ansprechend findet, fügt aber hinzu: »Ganz sicher ist Lidéns Etymologie aber nicht, denn *hrōt* könnte auch mit aksl. *krada* 'rogus, fornax, altare' verwandt sein (vgl. Bezzenberger, BB. 27, 170)«. Es liegt auf der Hand, dass es ziemlich unnatürlich ist, ae. *hrōst* 'Dachsparre' etc. von got. *hrōt* 'Dach' zu trennen (diese Wörter sind eng verwandt, vgl. Torp in Fick Wb., III 106). Wenn man aber mit meiner Velarisierungsregel rechnet, ist eine solche Trennung zweier lautlich und semasiologisch so nahe übereinstimmenden Wortbildungen nicht nötig: aus idg. *krōdā (ev. *krādā) lässt sich slav. *krada* lautregelmässig erklären.

§ 3. Mit den oben besprochenen Belegen habe ich gezeigt, dass im Baltoslavischen nicht alle Wörter mit anlautendem idg. *k[h]r-*, *g[h]r-* ausgestorben sind, sondern dass auf baltoslavischem Gebiete noch von 9 verschiedenen Phonemen dieses Typus Reflexe zu finden sind. Sämtliche Fälle dürften in semasiologischer Hinsicht einwandfrei sein. Die Zahl der gegebenen Beispiele ist

erheblich genug. Es ist ungefähr eben so viele Fälle wie wir a priori erwarten können: im Altindischen z. B. begegnen wir fast derselben Zahl von Wurzeln mit *çr-*, *hr-* als Reflexe von idg. *kr-*, *ghr-*. Vielleicht lassen sich aber gemäss der oben gegebenen Velarisierungsregel noch einige baltoslavische Worterklärungen aufstellen. Ich werde unten zwei solche Fälle besprechen, die ich aber nicht direkt als Stütze für meine Theorie verwenden will:

1. Ein noch bezüglich der etymologischen Deutung ganz unsicheres Wort ist kslav. *krasa* 'venustas, pulchritudo' r. *krasá* 'Schönheit, Zierde, Schmuck', č. *krása* 'Schönheit, Zierde, schöne Frau' (ač. auch 'splendor'), p. *krasa* 'Farbe (bes. rote); Schönheit; Schmalz, Fett zum Anmachen der Speise'. Herbert Petersson hat es neuerdings (vgl. Zwei sprachl. Aufs. 43) im Anschluss an die Theorie Meillet's aus idg. **krōsā* erklären wollen. Er geht von einer Grundbedeutung 'Buntheit' aus und sieht in **krōs-* die Dehnstufenform der Basis **kēres-* 'sprühen, spritzen' (vgl. aaO. 32). Ich muss mich aber zu dieser Erklärung, die übrigens mit meiner Velarisierungstheorie vereinbar ist, im Hinblick auf die slavische Lautlehre skeptisch stellen. Das slavische Wort hat nämlich alte Zirkumflexbetonung (Intonation C): sbkr. *krās* 'Schönheit', *krāsīm*, *krāsiti* 'verschönern', sl. *krās* etc. Geht man aber von idg. **krōs-* aus, hätte man Akutbetonung (Int. A) zu erwarten. Ferner sprechen, wie ich in meiner Arbeit Zwei Beitr. 60 ff. näher entwickelt habe, eine Reihe von slavischen Wörtern zugunsten einer Theorie, wonach einfaches intervokalisches *-s-* im Urslavischen nach langem, zirkumflexbetontem Vokal zu *-z-* wurde. Ich bin demnach geneigt, für slav. *kras-* nach einer anderen Erklärung zu suchen. Es scheint mir nicht unmöglich, dass slav. *kras-* mit ai. *çrī-h*¹ 'Schönheit, Reichtum, Glück, Heil', av. *srāy-* ds. zusammengehören kann. Wir können von idg. **kroi-es-ā* ausgehen (vgl. für die Bildung ai. *çrēyasa-* n. 'Glück, Heil'). Nachdem *kr-* zu *kr-* geführt hatte (ev. schon früher), entstand im Urslavischen infolge Synkopierung des *-e-* **krōi-sā* (mit akutbetontem *ōi*). Im Urslavischen ist später vor nachfolgendem Konsonanten das zweite Element eines Langdiphthonges eingebüsst

¹ Für die Bildung vgl. ai. *bhī-h* zur Wz. **bhī-*.

worden¹, es entstand regelmässig ein einfacher langer Vokal mit der Intonation C (Zirkumflexbetonung): auf *krō-sā ist kslav. *krasa*, r. *krasá* etc. zurückzuführen. Betreffs der lautgeschichtlichen Entwicklung des Wortes dürften wir mit folgenden chronologischen Stadien zu rechnen haben:

1. Idg. *kroi-es-ā.
2. Urbaltoslav. *krojesā (mit Entpalatalisierung).
3. Urslav. *krōisā (später als die idg. dial. Entwicklung *s* > *š* [slav. *ch*]).
4. Urslav. *krōsā (später als die urslav. Entwicklung -*s* > -*z*- nach Int. C).

Wie ich schon oben angedeutet habe, will ich mich nicht auf diesen Fall berufen, um meine Lautregel zu begründen. Ich erwähne nur diese etymologische Hypothese, weil sie, semasiologisch ganz ansprechend, nicht ohne Interesse sein kann. Ob sie richtig ist, möge die Zukunft entscheiden. Alle früher versuchten Erklärungen von slav. *krasa* etc. sind hinfällig oder ganz unsicher; hier darüber eine Kritik zu geben, würde mich zu weit von meinem Zwecke führen. Auch folgende Deutung gebe ich mit gebührender Reserve:

2. Ein ebenfalls etymologisch noch dunkles Wort ist kslav. *kremy*, G. *kremene* 'silex', *kremyko* 'Feuerstein', r. *kremén*, G. *kremná* 'Kiesel-, Feuerstein', bg. *krémen* 'Feuerstein', sbkr. *krēmēn* ds., sl. *krēmen* 'Kieselstein; Energie, Kraft', č. *křemen* 'Quarz, Kiesel, Felsstück', p. *krzemień* 'Kiesel, Feuerstein', os. *křémjén*, ns. *kšémjén* 'Kieselstein', plb. *krēmēn* ds. (vgl. Berneker EW. I 610). Gegen Berneker bin ich mit Brückner SLw. 175 geneigt, lett. *krams* 'Feuerstein' für ein Lehnwort aus dem Slavischen und zwar aus einer älteren slav. Lautform **krom-* zu halten. Es ist sehr wohl möglich, dass die ursprüngliche Form im Urslavischen **kromen-* war und dass *kremen-* infolge regressiver Vokalassimilation (vgl. z. B. *tobojo* < *tebojo) entstanden ist, wobei Anlehnung an das bedeutungsverwandte **kresen-* (vgl. klr. *kréseñ* 'Feuerstein') miteingewirkt haben kann sowie überhaupt die Wurzel *kres-* in r. *kresát* 'Feuer schlagen' etc. Vorausgesetzt, dass diese Vermutung richtig ist, können wir weiter **kro-men-* auf **krok-men-*

¹ Vgl. IL'JINSKIJ PraslavGr. § 69 ff., besonders § 72 b.

zurückführen, wo urslav. *k* vor nachfolgendem *m* geschwunden ist. Wie ich schon Int&Ausl. 82 ff. erwähnt habe, finden wir im Slavischen keine Fälle mit *-k-* oder *-g-* vor *m*. (Unter den von mir aaO. besprochenen Wörtern, wo *-m-* auf *-km-*, bzw. *-gm-* zurückgehen kann, gibt es zwar keine ganz evidenten Belege, gegen den Lautwandel überhaupt spricht aber nichts.¹⁾ Gemäss der Velarisierungsregel lässt sich weiter urslav. **krok-men-* auf idg. **krok-men-* zurückführen. Wir können es hier mit einem Reflex der idg. Basis **kerok-* (vgl. Hirt Abl. 124) zu tun haben, und slav. **kre-men-* (aus älterem **kro-men-*) dürfte demnach mit ai. *čárkarā* 'Kies', gr. *κροκάλη* 'Kiesel am Meeresufer' zusammengehören können. Semasiologisch ist diese etymologische Hypothese ganz ansprechend, lautgeschichtlich hat sie allerdings mit allzu vielen Faktoren zu rechnen, um unmittelbar einleuchtend zu sein. Jedenfalls verdient dieser Erklärungsversuch erwähnt zu werden. Ich will in diesem Zusammenhange hervorheben, dass es unsicher ist, wie im Baltoslavischen *kr* vor (offenem) *e* behandelt worden ist; es ist denkbar, dass **krě* zu *krě* (aber **krĩ* zu **šrĩ > strĩ*) geführt hat.

§ 4. Wie ich in § 1 angedeutet habe, muss auch inlautendes *k[h]r*, *g[h]r*, obwohl unter gewissen Bedingungen, im Urbaltoslavischen zu *kr*, *gr* geführt haben und zwar wenn nicht ein weicher Vokal wie *i* (ev. auch geschlossenes *e*) unmittelbar voranging oder nachfolgte. Auch betreffs des Inlautes gibt es in dem baltoslavischen Wortmateriale Belege, sogar einige ganz unzweifelhafte, die eine Velarisierung der palatalen Gutturale vor nachfolgendem *r* zeigen. Besonders einleuchtend sind unter den Beispielen, die ich in diesem Teile meiner Studie erwähnen werde, die zwei ersten. Betreffs der anderen ist die Genesis von *kr*, bzw. *gr* nicht ganz so deutlich, aller Wahrscheinlichkeit nach liegen aber auch hier Wortbildungen vor, wo in der idg. Ursprache auf den Palatal einst ein *r* folgte.

---

¹ Vgl. z. B. DIELS DLZ. 1915 Sp. 197²; MEILLET RSl. VII 31 stellt sich skeptisch (dass *kn* und *gn* beharren, kann aber m. E. nicht gegen eine Entwicklung *km*, *gm* > *m* sprechen, denn *km*, *gm* kann über *pm*, *bm* zu *m* geführt haben). Mit einer Entwicklung *km* > *m* rechnet auch FICK Wb. I 535 (kslav. *lomъ* 'Sumpf' = lit. *lekmenė* 'Pfuhr' = lat. *lāma* < **lac-ma*).

1. Idg. **smōkra* : **smōkru-*.

Niemand kann daran zweifeln, dass ai. *ǫmáçru-* 'Schnurrbart' mit lit. *smakrà* 'Kinn', lett. *smakrs* 'Gaumen, Kinn' zusammengehören muss (vgl. z. B. Brugmann Grdr., I 547). Für ai. *ç-* statt *s-* vgl. *çvaçrūh* mit derselben Assimilation¹ und für die Bedeutungsentwicklung 'Bart' > 'Kinn' vgl. z. B. r. *borodá* 'Bart' und auch 'Kinn', plb. *brúōda* 'Kinn, Kropf': abg. *brada* 'Bart' etc. Im Litauischen findet sich auch *smakrōnė* 'Kinnbart'. In alb. *mjekrs* 'Kinn, Bart' hat derselbe Lautwandel wie im Baltoslavischen stattgefunden². Wie ich schon oben angedeutet habe und unten § 12 näher besprechen werde, stammt das Albanesische aus demselben Dialektgebiet, wo in früher nachindogermanischer Zeit der Lautwandel *kr̥* > *kr* etc. sich entwickelt hat. Zwar geht hier ein *e*-Vokal voraus. Dieses vorangehende *e*, das wohl sehr offen (= *ä*) ausgesprochen worden ist, hat aber nicht wie *i* die Entpalatalisierung verhindert. Im nachfolgenden Worte haben wir ein zweites Beispiel desselben Vorganges.

 2. Idg. **suekrūs*.

Dass abg. *svekry* 'socrus' (r. *svekróv* 'des Mannes Mutter' etc.) mit ai. *çvaçrūh* 'Schwiegermutter', arm. *skesur* 'socrus' etc. auf dieselbe idg. Grundform zurückgehen muss, kann nicht bezweifelt werden (vgl. Brugmann Grdr., I 546). Dass wir im Baltischen lit. *szēsšuras*³ 'Schwiegervater der Frau' begegnen, streitet nicht gegen unsere baltoslavische Velarisierungsregel, denn hier stand in der Ursprache zwischen *k̆* und *r* ein Vokal: idg. **suek̆uros* gegenüber **suekrūs*. Abg. *svekrz* 'Schwiegervater' kann ev. auf eine sek. Nebenform **suekros* zurückgeführt werden⁴. Haben wir alternativ für das Urslavische **suekuros* > **svekrz*

¹ Betreffs dieser Assimilation vgl. OSTHOFF Gesch. d. Perf. 499.

² Über arm. *mōruk* 'Bart', wo der Reflex von *k̆* geschwunden ist, vgl. BRUGMANN Grdr., I 741 und LIDÉN ArmStud. 28.

³ Die Angaben bezüglich des Akzentes des Wortes sind verschieden vgl. hierüber LESKIEN Nom. 448.

⁴ Vgl. lat. *socer* 'Schwäher, Schwiegervater', das allerdings PERSSON IF. XXVI 63 aus idg. **suekuros*, nicht **suekros* erklären will.

anzusetzen, kann der *ǫ*-Vokal in dem Phonem *ǫr*, wie ich Zwei Beitr. 53 besprochen habe, eine besondere hintere Artikulation gehabt haben, infolge dessen in diesem Falle *k̂* (wie vor *a*-Vokal) gemäss eines speziell urslavischen Lautwandels zu *k* geführt hat. Natürlich kann auch sehr wohl urslav. **svekǫrǫ* (wenn nicht **svekrǫ*) von **svekry* analogisch beeinflusst worden sein. Über alb. *vjeh:r* vgl. § 12. In idg. **suekrūs* muss das *e* aller Wahrscheinlichkeit nach eine sehr offene Aussprache gehabt haben: der vorangehende weiche Vokal ist nicht palatal genug gewesen, um die Velarisierung zu verhindern (vgl. oben § 4, 1).

3. Idg. **on̥ghro-*.

R. *úgor* 'Hitzblatter, Finne', p. *wagr*, *węgier* 'Finne' (pl. *wagry* bes. 'Schweinsfinnen'), č. *uher* (G. *uhru*) 'Finne, Kupfer im Gesichte, Leberwurm', sl. *ôgrc* (G. *ogr̥ca*) 'Made der Dasselfliege, Engerling' etc. hat man mit lit. *anksztaras*, *anksztira* und *inksztiras* 'Hitzblatter, Finne' (Jušk. I 530), apr. *anxdris* 'Natter', d. i. *anxtris* 'Natter' sowie mit ahd. *angar* 'Kornwurm', nhd. *Engerling* (ursprgl. 'Wurm') zusammengestellt (vgl. Trautmann AprSprachd. 301, Kluge EW.₈ 113, Walde EW.₈ 43). Man geht von idg. **on̥gh-* : **n̥gh-* aus. Das baltische *-k-* ist aber sekundär eingeschoben worden (vgl. *-k-* in *añksztas*¹) und kann kein idg. velares *g* beweisen. Ein baltisches Suffix *-stira-* oder *-sztira-* gibt es auch nicht². Demnach dürfte lit. *an-k-sztaras* etc. auf idg. **on̥gh-tor-*, **on̥gh-tŕ-*, **n̥gh-tŕ-* zurückgehen. Urslav. **ogros* (die weiche Endung in r. *úgor* ist sekundär) lässt sich gemäss unserer Velarisierungsregel ebenfalls auf idg. **on̥gh-* zurückführen (**on̥ghros* wurde **on̥gros*). Ich sehe in den baltoslavischen und germanischen Wörtern Reflexe der idg. Basis **ene̋gh-* 'stechen', die in abg. *pro-noziti* 'durchbohren' etc. und wahrscheinlich auch in gr. ἔγχος 'Speer'³ vorliegt. R. *úgor* etc. und nhd. *Engerling* etc. von lit. *anksztaras* zu trennen, ist weder aus phonetischen und formantischen, noch aus semasiologischen Gründen nötig. Dass lit. *anksztaras* eine Umbildung von dem nur dial. belegten *instiras*

¹ Vgl. besonders ENDZELIN Slav.-balt. et. 34.

² Vgl. ENDZELIN aaO.

³ Vgl. PRELLWITZ EW.₂ 126 und (mehr skeptisch) BOISACQ DE. 214.

»zakožny červ« sein sollte, das Endzelin Balt.-slav. et. 34 von alit. *insczios* 'Inwendiges, Eingewende, Nieren' ableiten will, kann ich nicht plausibel finden. Um *a-* in *anksztira* etc. zu erklären, muss Endzelin die Annahme machen, dass es einst im Litauischen ein Wort für 'Finne' etc. gab, das von derselben Wurzel wie r. *úgor* etc. stammte, und dass dieses mit *an-* anlautende Wort kontaminierend auf *inst-* eingewirkt hat. Eine solche gekünstelte Annahme ist nicht nötig. Wenn wir *anksztira* etc. auf **oňgh-tr-* etc. zurückführen, haben wir mit keinen formantischen Schwierigkeiten zu rechnen, und urslav. **ogro-* lässt sich gemäss der Velarisierungsregel lautgeschichtlich damit verbinden.

4. Idg. **piňkro-*.

P. *piękny* 'schön', č. *pěkný* ds., os. *pěkný* 'hübsch, fein' ist den Etymologen lange ein ganz dunkles Wort gewesen. Erst neuerdings hat Herbert Petersson Balt&slavWortstud. 73 Zusammenhang mit p. *piętno* 'Stempel, Brandmal', r. *p'atnó* 'Fleck, Klecks' vermutet und sieht in p. *piękny* etc. eine sporadische Veränderung von ursprgl. *-tn-* in *-kn-* (vgl. č. *vyvrknouti* aus und neben *vyvrtnouti* 'verrenken, ausrenken'). Er hat aber ap. *piękry* 'schön' übersehen, woraus nach Baudouin de Courtenay EncPol. II 201 *piękny* infolge morphologischer Assimilation entstanden ist (im Anschluss an andere Adjektiva des Typus p. *ład-ny*, *ślicz-ny* etc. etc.). In dem Verbum *upiększyć* 'verschönern' (graphisch falsch für *upiękrzyć*) ist ein Reflex des alten *r*-Suffixes noch im heutigen Polnisch erhalten. M. E. spricht alles dafür, dass **pękrz* die urslavische Form gewesen ist. Will man etwa ap. *piękry* infolge Dissimilation aus *piękny* erklären (vgl. Rczwadowski EncPol. II 364), kann eine solche Dissimilation jedenfalls nicht im Urpolnischen stattgefunden haben, sondern muss urslavisch sein (als noch vor *k* ein *n* stand). Eher als eine Dissimilation kann aber eine Assimilation stattgefunden haben, die nicht nur phonetisch, sondern auch morphologisch bedingt sein dürfte. Das adjektivische *n*-Suffix ist ja im Slavischen überaus gewöhnlich, das *r*-Suffix aber ganz selten und unproduktiv. In einem urslav. Verbum **pęknōti* 'schön werden' musste auch *r* schwinden wie in **moknōti* 'nass werden' von **mokrz* (vgl. kslav. *moknōti*, r.

móknul' etc.). Es liegt auf der Hand, dass wenn einmal ein Schwanken **pękr-* : **pękn-* entstanden war, die letztere Form die lebenskräftigere werden musste. Dass wir nur im Polnischen, nicht aber (soweit bisher bekannt ist) im Čechischen und Sorbischen Reflexe des *r*-Suffixes vorfinden, kann demnach nicht gegen die Priorität der Lautverbindung *-kr-* sprechen. Man kann dagegen nicht gut annehmen, dass urwestslav. **pętnz* erst zu **pęknz* wurde, um dann später im Polnischen zu *piękry* zu werden, denn eine Dissimilation *n* > *r* muss durch ein vorangehendes *n* bedingt sein, das im Altpolnischen nicht mehr ausgesprochen wurde, (die Schreibung *piekny* ist z. B. sehr gewöhnlich, vgl. EncPol. II 364). Gehen wir aber von urslav. **pękrz* aus, können wir auch gemäss der Velarisierungsregel eine semasiologisch gut befriedigende Etymologie aufstellen: urbaltoslav. **pińkro-* lässt sich auf idg. **pińkro-* 'bunt, schön' zurückführen, idg. Wurzel **piķ-* : **pi-ń-ķ-* 'schmücken, bunt machen', vgl. ai. *pińčāti* 'schmückt' (: gr. *πιχρός* 'einschneidend', abg. *pōstrz* 'bunt'). In präurbaltoslav. **pińkro-* hat das vorangehende *i* nicht wie in **piķro-* (> slav. *pōstrz*, vgl. § 1) den Velarisierungsprozess verhindern können, denn zwischen *i* und *ķ* stand ein Nasal, eine Kontaktwirkung hat somit hier nicht stattgefunden.

5. Idg. **uāgr-*.

Lit. *vógrauju*, *vógrauti* 'sprechen, kralien' (»eigentlich nur Hervorbringen verschiedener Laute bei kleinen Kindern» Kurschat) ist zu lat. *vāgio* 'wimmere, quäke' gestellt worden (vgl. Walde EW., 803). Ist hier idg. **uāg-* oder **uāĝ-* anzusetzen? Es ist gar nicht evident, dass die erste Alternative zu wählen sei, denn ai. *vagnūh* 'Ton, Ruf' kann sehr wohl (vgl. Uhlenbeck EW. 267) mit »anorganischem» *g* zu *vākti* gehören. Auf eine Wurzel **uāĝ-* weist aber av. *vazayā-* 'Frosch' hin, vgl. lat. *vāgio* auch = 'quäke'. Lit. *vógrauti* dürfte demnach auf idg. **uāgr-* zurückgehen.

6. Idg. **aĝhr-*?

Lett. *agrs* 'frühzeitig' ist von Froehde BB. X 295 mit ai. *áhar-* 'Tag' zusammengestellt worden. Hier kann eventuell ein Fall von balt. *-gr-* aus idg. *-ĝhr-* vorliegen. (Petersson Balt&-

slavWortstud. 42 setzt eine idg. Wz. **aġh-* 'leuchten' an.) Eine andere Deutungsalternative für lett. *agrs* ist die Zusammenstellung mit ai. *ágra-* (r.) 'Spitze etc.' (vgl. Uhlenbeck EW. 3), das altindische *r* kann aber hier sehr wohl auf *l* zurückgehen (in *áhar-* liegt aber ohne Zweifel ein *r*-Stamm vor), ai. *ágra-* kann auf idg. **nglo-* zurückgehen (vgl. Uhlenbeck aaO.) und mit abg. *ogla*, lat. *angulus* 'Winkel, Ecke' zusammengehören. Im Ossetischen zeigt das dem ai. *ágra-* entsprechende Wort *l* nicht *r*: osset. *aly* 'Fingerspitze', vgl. Miller, Die Sprache der Osseten (GrdrIranPhil.) 25 (ev. kann *l* aus *r* vor *i* entstanden sein vgl. aaO. § 42, 2).

§ 5. In nachfolgenden drei Fällen finden wir auf baltoslavischem Gebiete zwar kein *gr*, *kr*, sondern Guttural + *n* oder Guttural ohne nachfolgenden Konsonanten. Infolge Dissimilation kann aber hier ein *r* in *n* verwandelt worden sein, oder es kann infolge desselben Lautprozesses eliminiert worden sein.

1. Apr. *balgnan* 'Sattel' (»satel«), alit. *balgnas* (lit. *balnas*) ds. ist nach Brückner Slav.-Lit. 97 (in Gesch. d. idg. Sprachw.)¹ zu apr. *balzinis* 'Kissen' (»balsinis 'kussen'») zu stellen. Mit sl. *blazina* 'Kissen, Federbett', sbkr. *blàzina* 'Federbett, Kopfkissen, Polster' etc. geht dieses Wort ohne Zweifel auf idg. **bholġh-* zurück, Wurzel **bhelġh-* 'schwellen' (vgl. Berneker EW. I 70 f.). Durch Dissimilation (zwei Liquidalaute folgten nacheinander) kann aus urbaltoslav. **b[h]olg[h]ro-* (infolge Velarisierung aus idg. **bholġhro-* entstanden) ein urbaltisches **bolġno-* sich entwickelt haben. Alter-

¹ Anlässlich dieses Werkes muss ich hier kurz hervorheben, dass die Prinzipien, wonach Brückner die Chronologie der Entwicklung *or* > *ro*, *ra* im Slavischen feststellen will, falsch sind. Auf Lehnwörter wie ns. *mroka* und südslav. *Mrata* (Martin) (vgl. aaO. 63) kann man sich nicht berufen, wenn man diesen Lautvorgang zeitlich bestimmen will. Brückner hat hier vergessen, dass es nicht nur eine lautgeschichtliche Entwicklung, sondern auch spätere Fälle von Lautsubstitution gibt. Eben in Lehnwörtern hat man damit zu rechnen. Eine Sprache, die wie die Altsüdslavische die Lautfolge *art* nicht kannte, muss *mart-* mit *mrat-* wiedergeben. Sogar in Sprachen, wo die Verbindung Vokal + *r* + Kons. ganz geläufig ist, begegnen wir einer Liquidametathese in Lehnwörtern, z. B. provenz. *Bremon* < germ. *Bermund* etc. (vgl. KALBOW Die germ. Personennamen des altfr. Heldenepos 122). Betreffe ns. *mroka* ist noch zu bedenken, dass das Wort aus einem germanischen Dialekte aufgenommen ist, wo einst Svarabhakti (*er* > *ere* etc.), später Metathese eingetreten ist (vgl. LASCH MittelniederdGr. § 231), ns. *mroka* kann ja über **mōrōka* auf niederd. **mark-* zurückgehen.

nativ ist denkbar, dass in demselben ursprachlichen Paradigma einst **bholgh-r-* und **bholgh-n-* gewechselt haben (über solche Fälle vgl. weiter unten § 9) und dass sehr früh ein Ausgleich stattgefunden hat **bholghr- : *bholghn-* (statt lautregelmässiges **bholghn-*), später ist auf **bholghn-* ein *o*-Stamm, urbalt. **bolgno-*, gebildet worden

2. Wie Persson Beitr. 202 f. besprochen hat, ist eine idg. Wurzel **leuĝ-* 'brechen' anzusetzen. Die ai. Wortbildungen *rugnāh*, *rōgah*, *lōgāh*, können sehr wohl nach der Analogie von *bhugnah*, *bhōgāh* (: *bhujāti*) entstanden sein. »Etwas anders«, sagt Persson aaO., »stellt sich die Sache, wenn wir *leuĝ-* 'brechen' mit *leug-* 'biegen' (gr. λυγίζω, ahd. *loc* 'Locke' u. s. w.) identifizieren wollen (vgl. gr. ἄγνομι: 'biege' und 'breche'). Hier weist nämlich lit. *lūgnas* 'biegsam' auf Velar. Dabei wäre jedoch wieder die Möglichkeit späterer Entlehnung aus einer *centum*-Mundart in Anschlag zu bringen«. M. E. kann aber lit. *lūgnas* durch die lautregelmässige baltoslavische Velarisierung von *ĝ* vor *r* zu erklären sein: lit. *lūgnas* kann aus **luĝras* (vgl. gr. λυγρός) infolge Dissimilation entstanden sein, oder es hat zwischen zwei aus der Ursprache ererbten miteinander wechselnden Suffixbildungen **luĝr-* (aus **luĝ-*): **luĝn-* ein analogischer Ausgleich stattgefunden.

3. Dass r. *voloknó* 'Faser', bg. *vlaknó* 'Haar, Kopfhaar, Faser', sbkr. *vlakno* 'Flachs; das Flachshaar', sl. *vlakno* 'Faser (bes. des Hanfes)', č. *vlakno* 'Flachs', p. *włokno* 'Garn, Gespinst', os. *włokno* 'Flachsfaser', ns. (*w*)*łokno* ds. sehr nahe mit r. *vólos* 'ein einzelnes Haar', sbkr. *vlâs* ds. (auch von einer Gattung Flachs), sl. *vlâs*, *lâs* '(einzelnes) Haupthaar', č. *vlas* ds., p. *włos* ds., os. *włós* ds., ns. *łos* ds. zusammengehören muss, liegt auf der Hand (vgl. besonders die Bed. von bg. *vlaknó*). Slav. **volso-* 'Haar' gehört ohne Zweifel mit av. *varəsa-* ds. zusammen (vgl. Bartholomae AiranWb. 1374), und mit Bartholomae IF. IX 252 haben wir wohl (trotz Uhlenbeck EW. 277 und PBB. XXI 106) auch ai. *válça-* m. 'Zweig' hierher zu stellen. Boisacq DE. 562 führt hom. poet. λάχνη 'Wolle, wolliges Haar' auf **uľk-snā* zurück und verbindet es etymologisch mit abg. *vlasz* und av. *varəsa-*. Alternativ setzt er aber **uľk-snā* an mit Hinweis auf kslav. *vlakno* 'capillus', r. *voloknó*. Wenn wir aber annehmen, dass urslav. **volkno-*¹ infolge

¹ Der Ansatz *volkno*, bei TORBIÖRNSSON L. M. I 104 ist falsch (vgl. VONDRÁK VglGr. I 414, kslav. *vlakno* zu *rlěko* zu stellen ist aber semasiologisch nicht gut möglich).

Dissimilation aus älterem **volkro-* entstanden ist, lässt sich **volk-* gemäss der Velarisierungsregel auf idg. **uolk-* zurückführen.

4. Nach Brückner Slav.-Lit. 97 (in Gesch. d. idg. Sprachw.) besteht im Slavischen ein Wechsel *z:g* in den Wörtern abg. *blaznъ* 'Irren, Irrtum, Anstoss', klr. *blázeň* 'Narr' etc.: r. *blagój* 'starrköpfig, starrsinnig; hässlich'. Wenn man diese semasiologisch ansprechende und demnach oft besprochene Zusammenstellung nicht aufgeben will, bietet sich folgende Erklärung: Slav. *blagъ kann aus *blagrъ infolge dissimilatorischen Schwundes des *r* entstanden sein, vgl. *bratrъ* > *bratъ*. Nach Berneker EW. I 58 gehört slav. *blagъ mit gr. βληχρός 'schwach' zusammen, das eben ein *r*-Suffix zeigt. Ursprachlich kann *mlāgh-r-os (> urslav. **blag[r]ъ*) neben *mlāgh-n-os (> abg. *blaznъ*) gestanden haben. Nach Preobraženskij ES. 27 f. und Vasmer RSl. V. 125 ist aber r. *blagój* ein kirchenslavisches Lehnwort (urslav. **bolgo-*). Dass abg. *blaznъ* etc. auf ein idg. Wort mit *gh* zurückzuführen sei, ist auch unsicher. Berneker EW. I 59 sucht es nach der Hypothese Zupitzas aus **blōs-no-* zu erklären. Eine andere phonetische Theorie betrifft einer urslav. Entwicklung von *-s-*, *-sn-* etc. zu *-z-*, *-zn-* etc. habe ich neuerdings in Zwei Beitr. 60 ff., 64 ff. aufgestellt. Durch dieses wahrscheinlich mehrdeutige Beispiel ist somit keine Lautregel zu stützen.

§ 6. Wie ich schon oben (vgl. § 1) ausgeführt habe, muss man eine urbaltoslavische Velarisierung von *k̂*, *k̂h*, *gh*, *gh* auch vor nachfolgendem, hartem, sonantischem *r* (= *r*) annehmen. In den Fällen, wo wir im Baltoslavischen slav. *s*, *z*, lit. *sz*, *ž* etc. vor einem Reflex eines ursprachlichen *r* vorfinden, haben wir es offenbar mit einem weichen *r* zu tun (z. B. slav. *sr'dbce*: lit. *szirdis* etc., vgl. Zwei Beitr. 31). Ein ganz isoliertes litauisches Beispiel, in welchem wir *ur* statt *ir* begegnen, muss infolge sporadischer Lautänderung entstanden sein: lit. *szurksztus* 'rauh' (s. Walde EW., 202) kann sehr wohl *ur* statt *ir* infolge regressiver Assimilation von seiten des nachfolgenden *u* erhalten haben: das Slavische zeigt hier einen Reflex von 'weichem *r*': r. *šerst'* 'Wolle' etc. (vgl. noch lit. *szerys* 'Borste'). Sonst begegnen wir nie in unzweifelhaft echt litauischen Wörtern den Phonemen *szur-* und *zur-* (vgl. Kurschat Wb.), wo *ur* auf idg. *r* zurückzuführen sein kann. Nichts spricht somit gegen eine etymologische Zurück-

führung gewisser baltoslavischer Wörter mit *k*, bzw. *g* vor *r*-Reflex auf ursprachliche Wurzeln mit palatalem Guttural. Unten gebe ich eine Reihe von Beispielen, wo anlautendes idg. *k̂[h]*, *ĝ[h]* vor hartem *r* gestanden hat. Dass derselbe Lautwandel auch im Inlaute stattgefunden hat, zeigen andere Beispiele, die ich unten § 8 besprechen werde.

1. Idg. *ĝhrsti-.

In Zwei Beitr. 32 habe ich schon abg. *grzstb* f. 'Faust, Handvoll', r. *gorst*, p. *garść* etc. aus der idg. Wurzel *ĝher- 'greifen' zu erklären versucht und mit gr. *χείρ* 'Hand', alat. *hīr* ds., arm. *jern* ds., alb. *dorë* ds. zusammengestellt. Ich habe aaO. mit der Hypothese gerechnet, dass im Urslavischen vor *r* ein *u*-Laut stand, der eine mehr hintere velare Aussprache als der gewöhnliche urslav. *u*-Vokal gehabt hat. Eine bessere Erklärung der Velarisierung vor *r* bietet aber die Annahme, dass schon im Urbaltoslavischen ein palataler Guttural vor nachfolgendem, hartem *r* (ganz wie vor *r*) entpalatalisiert worden ist. Mit abg. *grzstb* etc. hat Zubatý Arch. XVI 394 lett. *gurste* 'Flachsknocke' zusammengestellt. Da balt. *ur* der Reflex von idg. hartem *r* ist, lassen sich sowohl das baltische wie das slavische Wort auf idg. *ĝhrsti- zurückführen. Lett. *gurste* 'Flachsknocke' und bg. *grăst'e*, *grăstije* 'Hanfwocken' zeigen fast dieselbe Bedeutungsentwicklung.

2. Idg. **k̂rm*-.

In Zwei Beitr. 31 habe ich abg. *krāmiti* 'füttern, nähren', r. *korm* 'Futter', *kormit* 'füttern, nähren', p. *karmić* ds. etc. etc. mit lit. *szeriù*, *szerti* 'füttern', *pāšzaras* 'Futter' zusammengestellt. Auch hier dürfte ein Fall von regelmässiger Velarisierung vorliegen: Schon im Urbaltoslavischen ist *k̂r* zu *kr* entpalatalisiert worden (> slav. *kr-m*-), in **k̂er*- dagegen blieb der palatale Guttural, weil er von dem *r* durch ein *e* getrennt war (> lit. *szer*-).

3. Idg. **k̂ru*-.

In apr. *kurwis* (»*curwis*») 'Ochs' hat man kaum ein Lehnwort aus dem Polnischen zu sehen (vgl. Trautmann AprSprachd.

366). Es lässt sich wie übrigens auch p. *karw* mit kymr. *carw* 'Hirsch' auf idg. **k̑ru-* zurückführen (vgl. Pedersen Vgl. kelt. Gr. I 51 f.). Aus idg. **k̑ru-* ist im Urbaltoslavischen (infolge der entpalatalisierenden Einwirkung des harten *r*) **k̑ru-* entstanden (> balt. *kurv-* etc.). Dass eine ursprachliche Wurzel mit *k̑-* anzusetzen ist, zeigen av. *sr̥vā* 'Horn, Nagel', ai. *ṣr̥ṇga-* u. 'Horn' etc. (vgl. Boisacq DE. 437 ff.). Neben hartem *r* (> p. *ar*, balt. *ur*) hat es auch weiches *r'* (> r. *er*, balt. *ir*) gegeben, reflektiert in apr. *sirwis* 'Reh', sbkr. *sr̥na* ds., klr. *sernā* ds. Über die Entstehung eines *k* auch in lit. *kārvė*, urslav. *korva vgl. unten § 10, 4.

4. Idg. **k̑rdh-*.

Mit sbkr. *k̑rd* (*k̑rd*) 'Herde von Haustieren, besonders Schweinen', sl. *kȓděl* f., *kȓdēlo* n. 'Herde, Truppe, Schar', slk. *kȓdel* 'Herde' lässt sich ai. *ṣārdhaḥ* m., *ṣārdhas-* n. 'Herde, Schar' vereinigen. Die Wörter lassen sich beziehungsweise auf **k̑rdh-* und **k̑erdh-* lautgeschichtlich zurückführen. Von urslav. **k̑rd-* ist kaum mit Berneker urslav. **kerd-* (> abg. *črěda* 'Reihe' etc.) zu trennen (vgl. Brückner Slav.-Lit. 96). Über das sporadische Erscheinen einer Velarisierung in baltoslavischen Phonemen des Typus *k̑* + Vok. + *r* vgl. unten § 10.

5. Idg. **k̑rgh-*.

Für. sl. *kȓgati* 'aufklecksen', *kȓgavo oko* 'Triefauge', č. *kȓh* 'Augentriefen' ist bis jetzt keine nähere Verwandtschaft gefunden. Berneker EW. I 667 sagt nur: »ohne sichere Verwandtschaft« und Petersson Balt&SlavWortst. 56 führt das Element *kȓ-* auf eine idg. Wurzel **ker-* : **kor-* 'feucht, wässrig, sumpfig' zurück, die er auch in ahd. *horo*, Gen. *horawes* 'Kot, Schmutz, Sumpfboden' wiederfinden will. Es liegt auf der Hand, dass es sehr interessant wäre, wenn man etwas dem ganzen Phonem *kȓg-* entsprechendes in einer anderen indogermanischen Sprache aufzeigen könnte. Ein Wort, für das man noch keine endgültige Etymologie gefunden hat, ist ai. *ṣr̥ṇghāṇikā* (*ṣr̥ṇkhāṇikā*) f. 'Rotz' (vgl. Uhlenbeck EW. 315), das Petersson Zwei sprachl. Aufs. 21 f. zu der idg.

Wurzel **ker-* 'spritzen, sprühen' stellt¹. Mit Berücksichtigung der baltoslavischen Velarisierungsregel lassen sich die ganz sinnverwandten Wörter des Slavischen und des Altindischen miteinander etymologisch verbinden, sie können phonetisch auf idg. **k̑r-n-gh-* (oder **krgh- : *kȓngh-*) zurückgeführt werden. Im Urslavischen kann sehr wohl zwischen *r* und *g[h]* ein Nasal lautregelmässig verloren gegangen sein.

§ 7. Mit den oben besprochenen fünf Beispielen dürfte kaum das Wortmaterial betreffs einer baltoslavischen Velarisierung von anlautendem *k̑[h]*, *g̑[h]* vor *r* ganz erschöpft sein. Ich will vorläufig noch an folgende Fälle erinnern, zu welchen ich mich aber mehr skeptisch stelle:

1. In abg. *kȓn̑z* 'ωτότηςτος, verstümmelt am Ohr (auch an der Nase)', r. dial. *kórnyj* 'von kleinem Wuchs, kurz', *korno-rúkiy* 'handlos' etc., sbkr. *k̑rn* 'splitterig', *k̑rnj̑m*, *k̑rnjiti* 'zersplittern', sl. *k̑rn* 'verstümmelt' etc. liegt ein Phonem vor, das auf ursprachliches **k̑rn-* zurückgehen kann und mit ai. *cȓn̑ti* 'zerbricht, zermalmt' (vgl. Brugmann Grdr., I 546) etymologisch zusammengehören dürfte. Im Altindischen finden wir zwar auch ein *kȓn̑ti* 'verletzt', wie ich aber unten § 11, 3 besprechen werde, kann hier ai. *k* sekundär sein (aus *k̑* vor hartem *r*).

2. Dass sl. *k̑rnja* 'Schwein', č. *krně*, *·ěte* 'Schweinchen', bg. *k̑rnák* 'Eber' (auch *k̑rmák*, volksetymologisch?) mit lit. *szȇnas* 'wilder Eber' etymologisch zu verbinden sind, scheint mir wahrscheinlich: **kern-* > lit. *szern-*, aber nach der Velarisierungsregel **k̑rn-* > slav. *k̑rn-*. Für lit. *szȇnas* hat Herbert Petersson, Zwei sprachl. Aufs. 23 f., verschiedene denkbare Deutungsalternative vorgeschlagen. Am wahrscheinlichsten scheint mir die Annahme, dass idg. **kernos* (zur Wz. **ker-* 'spritzen') 'Besprenger' bedeutet hat². Die Vermutung Bernekers EW. I 669, dass bg. *k̑rnák* zu abg. *kȓn̑z* 'verstümmelt' gehören sollte, scheint mir nicht wahrscheinlich, weil das bg. Wort gar nicht besonders 'verschnittenes Schwein' bedeutet und das Slovenische und Čechische nur die Bed. 'Schwein' kennen. Eine andere, von Petersson nicht er-

¹ Diese Wurzel dürfte wohl mit der Wz. **ker-* 'feucht' (PETERSSON Balt&SlavWortst. 56) identisch sein können.

² Vgl. noch BERNEKER IF. VIII 284 sowie WALDE EW., 688.

wähnte ältere Erklärung für lit. *szeĩnas* 'wilder Eber' ist die Zusammenstellung mit lit. *szerĩs* 'Borste', abg. *srast* 'Haar' (mit weichem $r > r$. *er* etc.), altd. *hursti* 'cristas', wonach die Grundbedeutung etwa 'borstiges Tier' sein sollte.

3. Für abg. *grǫdz* 'ὕπερήφανος, stolz', r. *górdij* 'stolz, hochmütig', sbkr. *grǫd* 'stolz' auch 'schrecklich', sl. *grǫd* 'hässlich, garstig', č. *hrdý* 'hochmütig, stolz', p. *gardzić* 'verachten' etc. ist bisher keine ansprechende Etymologie gefunden. Die Zusammenstellung mit lat. *gurdus* 'dumm, tölpelhaft' (v. Sabler KZ. XXXI 278) ist nicht gern denkbar (vgl. Walde EW.₂ 356 und Boisacq DE. 131), und gr. βρένθος (vgl. Persson Beitr. 34) gehört wohl mit lit. *brĩsti* zusammen (vgl. Berneker EW. I 356). Vielleicht geht slav. *grǫd-* auf idg. **ǵhǫd-* zurück? In diesem Falle könnte man an Zusammenhang mit ai. *hǫd-* in *hǫdayam* 'Herz' denken. Für die semasiologische Entwicklung vgl. r. *sérdce* 'Herz' etc. : r. *serdityj* 'ärgerlich, böse, erzürnt', *serdít'sa* 'sich ärgern, böse sein', sl. *srǫd* 'Zorn' etc. etc.

§ 8. Belege für eine Velarisierung von inlautendem $\hat{k}$, $\hat{g}$ vor nachfolgendem r (bzw. damit wechselndem nichtsonantischem r) sehe ich in folgenden Fällen:

1. Idg. **aǵr*.

Ohne Zweifel hat es im Urindogermanischen einen Nominativstamm **aǵr* (: Gen. **aǵnēs* etc.) 'Stein' gegeben¹. Dasselbe formantische Element liegt z. B. in ai. *yáǵr-t* 'Leber' und *ásǵ-k* 'Blut' vor (: Gen. *yáǵnáǵh*, *asnáǵh*), vgl. noch idg. **mr̥* 'Hand' (: Gen. **m̥n-ēs*), s. Johansson Beitr. z. gr. Sprachk. 118. Interessante Reste eines alten r -Stammes finden wir in ai. *catur-aǵra-* 'viereckig' (vgl. IF. XXXII 24), ai. *aǵmará-* 'steinig' (Kontamination von *men-* und r -Stamm), aisl. *hamarr* 'Fels, Klippe, Hammer', mir. *cert* 'Stein', lat. *cartibulum* 'einfüssiger, steinerner Tisch zum Aufstellen der Gefässe im Kompluvium' (vgl. Walde EW.₂ 866), lat. *acervus* 'Haufe' (nach Petersson IF. XXIV 270 aus idg. **aǵerg-uos*). Aus dem Baltischen können wir hier anreihen

¹ Vgl. BRUGMANN Grdr.₂ II, I 580 MEILLET Ét. 424, PETERSSON IF. XXIV 270 und JOHANSSON BB. XVIII 16 und 51 (S. 1–56 behandeln den Wechsel von r - und n -St. etc. überhaupt).

lett. dial. *akrims* für gew. *akme'ns* 'Stein' (s. Ulmann Wb.). M. E. hat hier eine ziemlich späte Kontamination von den Reflexen von ursprgl. **ak-ŕ-* und **ak-men-* stattgefunden¹. Die Entstehung von lit. *akmuĩ* 'Stein' und lett. *akme'ns* ds. mit *-k-* statt *-sz-*, bzw. *-s-* lässt sich mit Berücksichtigung meiner Velarisierungstheorie folgenderweise erklären: Diese Formen mit *-k-* gehen auf einen alten Nominativstamm **ak-ŕ-* zurück, wo vor nachfolgendem *ŕ* eine Velarisierung hervorgerufen worden ist. Aus **ak-men-* entstand dagegen lautregelmässig lit. *aszmen-* in *ászmenys* m. pl. 'die Schneide (eines Messers etc.)'. In dem Singularparadigma ist aber statt **aš-men-* (< **ak-men-*) nach dem Nominativstamm **ak-ŕ-* ein **ak-men-* gebildet worden. Später ist die alte Nominativform mit *r*-Suffix durch **ak-mōn* (> lit. *akmuĩ* etc.) verdrängt worden. Ein Reflex des ursprachlichen Zustandes ist aber noch in lett. dial. *akrims* erhalten. — Vielleicht ist abg. *kamy* 'Stein', r. *kámenĩ* ds. etc. in derselben Weise zu erklären. In diesem Falle muss man mit einer Anlautsdehnung sowie mit Metathese von **āk-men-* in **kā-men* rechnen. Gehen wir aber von idg. **kǎ-men-* : **ka-m-or-* (vgl. aisl. *hamarr*) aus, lässt sich slav. *k* gemäss der urslavischen Entpalatalisierungsregel **kǎ- > ka-* etc. erklären (vgl. Zwei Beitr. 55).

2. Idg. **keikŕ* : **kekŕ*?

Reflexe eines ursprachlichen *ŕ/n*-Stammes müssen vorliegen in lat. *cicer* 'Kichererbse', (s. Walde EW., 158, gr. *κρίος* ds. (< **κεκρίος*, s. Boisacq DE. 519), arm. *siserĩn* ds. (nach de Lagarde ArmStud. 136 aus **keiker-* oder **koiker-*) sowie wohl auch in ai. *çiçna-* RV. X 33, 3, das vielleicht 'Erbse' bedeutet. Zu diesen Wörtern hat man, obwohl in den Gutturalen abweichend, apr. *keckers* 'Erbse', lit. *kekė* 'Traube', lett. *k'ekars* ds. gestellt (vgl. Walde und Boisacq aaO.). Beachten wir aber meine Theorie, lässt sich hier das inlautende *k*, das wohl vor ursprachlichem *ŕ* gestanden hat, infolge dieses Umstandes phonetisch erklären. Das anlautende *k-* kann dagegen ein ursprünglicher Velar sein. In diesem Falle hat im Urindischen sowie im Urarmenischen eine regressive Assimilation stattgefunden (vgl. ai.

¹ Vgl. noch ENDZELIN KZ. XLIV 65, der auch alternativ an eine Metathese **akmirs > akrims* denkt.

ṣvaṣrūh statt **svaṣrūh*, *ṣmaṣru-* statt **smaṣru-* etc.). Alternativ haben wir damit zu rechnen, dass in vorbaltischer Entwicklung **kēkŕ* (aus **kēkŕ*) zu **kekŕ* infolge regressiver Assimilation entstanden ist.

3. Idg. **laiġŕ*.

Wiedemann BB. XXVII 212 hat lit. *laigõnas* 'Bruder der Frau' mit lat. *ligo* 'binde' etc. zusammengestellt. Hier haben wir es aber, wie alb. *l'ið*, pass. *l'idem* 'binde, verbinde, gürte' zeigt, mit ursprachlichem *ġ* zu tun. Slav. **liga-* ist infolge der entpalatalisierenden Einwirkung des urslavischen *ǣ*-Vokals entstanden (vgl. betreffs klr. *połyháty śa* Zwei Beitr. 43). Trotzdem ist es aber sehr wahrscheinlich, dass die ansprechende etymologische Vermutung Wiedemanns richtig ist. Es ist sehr wohl denkbar, dass es parallel mit idg. **daiŕ* (**daiŕē*) 'Mannesbruder' einen *r*-Stamm **laiġŕ* 'Bruder der Frau' gegeben hat. Infolge Kontamination dieser zwei Wörter erklärt sich wohl der Guttural in ahd. *zeihhur*, ags. *tācor* 'Schwager' (vgl. Lidén Stud. 36). Idg. **laiġŕ*, das eventuell nach Analogie des *r*-Stamms **daiŕ* gebildet wurde, hat in baltoslavischer Entwicklung zu **laigr* mit velarisiertem *g* geführt, und im Litauischen ist später das ursprüngliche *r*-Suffix durch ein *n*-Suffix verdrängt worden.

§ 9. Die ursprachlichen *r/n*-Stämme sind, wie besonders die interessante Untersuchung Johanssons BB. XVIII 1—55 gezeigt hat, ausserordentlich zahlreich gewesen¹. Demnach ist es sehr wahrscheinlich, dass es noch eine Reihe von Wörtern gibt, wo ein Wechsel zwischen Palatal und Velar infolge der entpalatalisierenden Einwirkung eines suffixalen *ŕ* hervorgerufen worden ist. In folgenden drei Fällen dürfte diese Ursache vorliegen, obwohl eventuell auch andere Faktoren mitgewirkt haben können:

1. Es muss im Urindogermanischen einen *r/n*-Stamm **loukŕ* : **loukn-* gegeben haben. Dafür spricht lat. *luc-er-na* 'Leuchte, Lampe' (s. Johansson aaO. 35). Der Gegensatz lit. *laũkas* 'mit einer Blässe', abg. *lučb* 'Licht' —: abg. *lysž* 'kahl', ai. *rūçant-* 'licht,

¹ In dieser Frage vgl. noch MERINGER Beitr. z. Gesch. d. idg. Dekl. (in SWienAW. CXXV Nr. 2).

hell, weiss' (sowie zweideutig arm. *lois* 'Licht' s. Brugmann Grdr., I 546) erklärt sich wohl dadurch, dass in der Zeit der dialektischen Spaltung der Ursprache auf einem gewissen Gebiete **louk̑r* zu **loukȓ* infolge entpalatalisierender Einwirkung des *r* wurde und dass der Velar später analogisch auf andere Formenbildungen derselben Wurzel übertragen wurde. Ein Reflex dieses Velars finden wir auch auf arischem Boden, wo z. B. ai. *rōcatē* 'leuchtet' gegenüber *rūcant-* 'licht' steht. Wie ich schon angedeutet habe und weiter unten (vgl. § 11) näher ausführen werde, dürfte in vorindischer, wahrscheinlich sogar vorarischer Zeit vor hartem *r* sonans (aber nicht vor konsonantischem *r*) eine Velarisierung des vorangehenden palatalen Gutturals stattgefunden haben.

2. Lit. *móku*, *mokėti* 'können', lett. *māku*, *māzēt* 'verstehen, können' gehören vielleicht zu einer idg. Wurzel **māk-* 'gross werden, wachsen', vgl. Walde EW.₂ 451 und Brugmann Grdr.₂ I 546 (: av. *masah-* 'Grösse' etc.). Hier hat es auch ohne Zweifel in der Ursprache einen *r*-Stamm gegeben: lat. *macer* 'mager' (< 'lang'), gr. *μακρός* 'lang' gehören zu dieser Wurzel.

3. Ohne Zweifel ist slav. *mogo* 'vermag, kann' nicht als eine Entlehnung aus dem Germanischen zu verstehen¹. Aller Wahrscheinlichkeit nach liegt hier eine idg. Wurzel mit *-ǵh-* vor: ai. *mahānt-* 'gross', av. *mazant-* ds., alb. *maḥ* ds. (vgl. Brugmann Grdr.₂ I 546 und Meyer AlbStud. III 18). Offenbar ist auch hier ein ursprachlicher *r/n*-Stamm vorhanden gewesen: gr. poet. *μηχαν* 'Mittel' wechselt mit gr. *μηχανή* (dor. *μᾶχανᾶ*) 'Werkzeug'. Über lat. *magnus* vgl. Walde EW.₂ 454 f.

§ 10. Die bisherige Untersuchung hat gezeigt, dass auf dem baltoslavischen Sprachgebiete in unmittelbarer Nähe eines nachfolgenden harten *r* (sowohl in konsonantischer wie in sonantischer Funktion) ein aus der indogermanischen Ursprache ererbter palataler Guttural regelmässig velarisiert worden ist, wenn kein *i*-Vokal voranging. Untersuchen wir das baltoslavische Wortmaterial, werden wir finden, dass auch einige Fälle von Entpalatalisierung vor nicht unmittelbar nachfolgendem *r* zu konsta-

¹ Vgl. BERNEKER EW. II 68, TRAUTMANN KZ. XLVI 180 ff. sowie Verf. Zwei Beitr. 56 f.

tieren sind. Auch wenn zwischen dem alten Palatal und dem nachfolgenden *r* ein Vokal gestanden hat, ist hin und wieder eine Velarisierung des ursprünglichen palatalen Gutturals zu bemerken. Solche Fälle sind:

1. Urslav. **gordo-* > abg. *gradz* 'Burg, Stadt; Garten', r. *górod* 'Stadt', klr. *hórod* ds., *horód* 'Garten', sbkr. *grád* 'Festung, Stadt', sl. *grád* 'Burg, Schloss' etc. etc.; lit. *gaĩdas* 'eingezäunter Platz, Hürde' — gegenüber lit. *žaĩdis* 'Rossgarten, grosser umzäunter Weideplatz' (älter auch 'Garten'), apr. *sardis* 'Zaun', r. *zoród* 'Schober, eingehogter Platz zu einem Heuschober'. Diese zwei Wortgruppen sind offenbar nicht von einander genetisch zu trennen (vgl. z. B. Il'jinskij PraslavGr. 223), sämtliche Wörter gehen wohl auf die idg. Wurzel **ǵher-* 'fassen, umschliessen' zurück und gehören zusammen mit gr. *χόρος* 'Gehege, Hof; Futter', lat. *hortus* 'Garten' etc. M. E. ist es sehr wohl denkbar, dass in einem urbaltoslav. **ǵordo-* der auf dem *ǵ* (ev. noch urbaltoslav. *ǵh*) nicht ganz unmittelbar nachfolgende harte und kräftige Tremulant eine phonetische Rolle gespielt hat. In schneller Rede kann das *r*, obwohl in gewisser Fernstellung, eine Velarisierung hervorgerufen haben (über analoge sporadische Vorgänge vgl. Brugmann KVG. § 332 ff.); es entstand — anfangs nur sporadisch — ein **gořdo-* (statt **ǵordo-*), das später analogisch verallgemeinert worden ist. Wenn ein *i*-Vokal nachfolgte, ist wahrscheinlich die velarisierende Kraft des *r* neutralisiert worden; daher mit Reflexen eines idg. Palatals lit. *žaĩdis*, apr. *sardis* (d. h. *zardis*). Auch in r. *zorod-* etc. kann ein nachfolgender *i*-Vokal eine Rolle gespielt haben, vgl. r. *zaródit'* 'in Heu-, Getreidescheune legen', *zaróžina* 'Schober' etc. (mit orthogr. *a* statt *o*). — Es ist somit nicht nötig, zwei schon ursprachliche Parallelförmigkeiten **ǵhor-dho-* und **ghor-dho-* anzusetzen. Die verschiedenen Wörter in den *satəm*-Sprachen, welche die letztere Form zu reflektieren scheinen, können aus idg. **ǵhor-dho-* infolge sporadischer Entpalatalisierung entstanden sein, nicht nur abg. *gradz* etc. und lit. *gaĩdas*, sondern m. E. auch alb. *garǵ-di* m. 'Hecke, Zaun'. Wie ich schon besprochen habe, entpalatalisiert das Albanesische, wie es scheint, regelmässig die palatalen Gutturale unmittelbar vor *r* (vgl. noch § 12). Auch auf diesem

Sprachgebiete kann sporadisch eine Velarisierung ebenfalls vor einem *r* in gewisser Fernstellung stattgefunden haben ¹.

2. Urslav. **čerda* [> abg. *črěda* 'Reihe' (nach der Tagesordnung); 'Herde' (Supr. 359, 28), r. *čeredá* 'Reihe', dial. 'Herde', bg. *čeredá* (ostbg. *čərdá*) 'Viehherde', sbkr. *črijèda* 'Reihe, Ordnung; Herde', sl. *črěda* 'Herde, Ordnung', č. [s] *třída* 'Ordnung, Reihe', slk. *črieda* 'Herde Ochsen', p. *trzoda* 'Herde, Vieh', os. *črjōda* 'Haufen'] ist ein Wort, das bezüglich des Lauttypus sowie der Bedeutung auffällig mit ai. *ǵárdhah* m. (und s-St. n.) 'Herde, Schar' stimmt. Auch hier dürfte eine durch das *r* verursachte baltoslavische Entpalatalisierung in dem Phonem **kērdh-* stattgefunden haben; lit. *keĩdžus* 'Hirt' setzt ein Grundwort **kērdā* voraus, identisch mit urslav. **kērdā* > abg. *črědā* etc. Hier muss auch die regelmässige Velarisierung des bedeutungsverwandten Phonems **kȳd[h]-* (vgl. oben § 6, 4) die Entwicklung von **kērd[h]a* zu **kērdā* begünstigt haben.

3. Neben r. *čerómcha* 'Faulbaum, Prunus padus', sl. *črēmha* etc. ds., č. *střemcha* (ač. *třemcha*) ds., p. *trzemcha* ds. begegnen wir sl. *srěša* ds., und im Baltischen liegt derselbe Wechsel vor: neben lett. *zērmauksis* 'Eberesche' finden wir lett. *sērmaukschi* (pl.) und lit. *szermùkszlė* (-*sznė*) ds. In dem urbaltoslavischen Phonem **kerm-* hat somit sporadisch eine Velarisierung stattgefunden, hervorgerufen durch das nachfolgende *r*. Vielleicht hat in dem ursprachlichen Paradigma einst **kerm-* mit **kȳm-* gewechselt. Eventuell gehört hierher ai. *kȳmúkah* 'ein Baum'; wie ich unten § 11 zeigen werde, ist es möglich, dass ai. *kȳ* lautregelmässig aus **kȳ* (mit hartem *r*) entstanden ist.

---

¹ Betreffe phryg. *Mane-gordum* neben *Mane-zordum* 'Manesstadt' (vgl. KRETSCHMER GGrSpr. 231 f.) ist es offenbar, dass eine einzelsprachliche Entpalatalisierung hervorgerufen sein kann (wenn wir nicht annehmen wollen, dass *gordum*, bzw. *zordum* spät entlehnt ist). Es ist z. B. sehr wohl denkbar, dass wenn ein weicher Vokal voranging, die Velarisierung verhindert wurde: *Mane-zordum* kann ev. ganz lautregelmässig entstanden sein, und in *Mane-gordum* ist vielleicht *-gordum* analogisch eingeführt aus dem unzusammengesetzten *gordum* 'Stadt', wo eine Entpalatalisierung ev. unter denselben Bedingungen wie im Baltoslavischen und im Albanesischen hervorgerufen worden ist. Das Phrygische ist aber eine allzu kümmerlich belegte Sprache, um festen Boden für Theorien zu geben. Gegen meine Velarisierungshypothese kann allerdings phryg. *-gordum* nicht sprechen.

4. Wie ich schon § 6, 3 erwähnt habe, liegt in urbalto-slav. *kórvā (> r. *koróra* etc., lit. *kárvė* etc.) 'Kuh' ein *k* vor, das als Reflex eines ursprachlichen *ġ* zu betrachten ist. Die Entpalatalisierung in **ġorū-* dürfte durch die regelmässige Velarisierung des parallelen Phonems **ġrū-* (> apr. *curwis*, p. *karw* 'Ochs') begünstigt worden sein.

Die näheren Bedingungen, unter welchen im Urbaltoslavischen in den Phonemen **ġ[h]ord[h]-*, **ġerd[h]-*, **ġerm-* und **ġorū-* eine Velarisierung des ursprachlichen palatalen Gutturals stattgefunden hat, können wir natürlich nicht ganz genau bestimmen. Es ist wahrscheinlich, dass hier mehrere Faktoren zusammengewirkt haben. Wir können sowohl mit sporadischer Fernwirkung wie mit analogischer Neubildung (**kerm-* statt **ġerm-* nach **ġym-* etc.) zu rechnen haben. Dass wir betreffs dieser Wörter keine allgemeine Lautregel aufstellen können, kann aber nicht gegen die Annahme sprechen, dass auch in dieser Phonemgruppe das *r* eine Rolle gespielt hat.

§ 11. Wie die vorliegende Untersuchung gezeigt hat, lässt sich für den baltoslavischen Zweig des Indogermanischen die allgemein gültige Lautregel aufstellen, dass in unmittelbarer Stellung vor einem harten *r* oder *r* die aus der Ursprache ererbten palatalen Gutturale velarisiert wurden. Dieser Lautprozess muss natürlich sehr früh gewirkt haben, denn das Baltische und das Slavische können allerdings keine längere gemeinsame Entwicklungsperiode gehabt haben¹. Es ist demnach sehr wahrscheinlich, dass dieser Lautprozess in seinem ersten Anfange sogar ursprachlich dialektisch war. Wenn wir annehmen, dass es im Urindogermanischen einst ein rein sonantisches hartes *r* gegeben hat, ist es a priori ganz plausibel, dass hier eben vor diesem Laute der Entpalatalisierungsprozess von *ġ[h]*, *ġ[h]* angefangen hat. Das sonantische *r* muss natürlich viel kräftiger ausgesprochen worden sein als das konsonantische.

Beachten wir jetzt das Altindische, wo *ġr* und *ġhr* zu *gr* und *hr* geführt haben, werden wir finden, dass dagegen, wie es scheint, *ġr* und *ġhr* zu *kr* und *ghr* geführt haben können, vorausgesetzt, dass wir mit zwei ursprachlichen — oder ursprach-

¹ Vgl. z. B. ENDZELIN Slav.-balt. et. 200 ff.

lich dialektischen — r -Lauten zu rechnen haben: hartes $r >$ lit. *ur*, slav. r und weiches $r' >$ lit. *ir*, slav. r' . Auf eine schon ursprachliche oder ursprachlich dialektische Velarisierung von k und gh vor hartem r deuten folgende Fälle:

1. Ai. *kṛkalāsá-* 'Eidechse' gegenüber *çarkōṭá-* 'Bezeichnung einer best. Schlange'. Daneben gibt es auch ai. *karkōṭa-* 'Bez. eines Schlangendämons' (vgl. Brugmann Grdr.₂ I 545). Vielleicht ist hier k - statt $ç$ - dadurch entstanden, dass ein Ausgleich zwischen $*kṛk$ - (velarisiert) und $*kōrk$ - (mit erhaltenem Palatal) stattgefunden und die Kontaminationsform $*kork$ - $>$ *kark*- hervorgerufen hat¹.

2. In ai. *kṛkavákuḥ* 'Hahn' kann ein lautregelmässiger Reflex der ursprachlichen Wurzel $*kōr$ - vorliegen (vgl. oben S. 9 Fussn. 2). Eventuell kann aber hier eine rein onomatopoeische Lauttendenz velarisierend gewirkt haben.

3. In ai. *kṛṇāti* 'verletzt, tötet' (Dhātup.) hat man oft eine Parallelf orm von ai. *çṛṇāti* 'zerbricht' gesehen (vgl. z. B. Brugmann Grdr.₂ I 546). Vielleicht ist *kṛṇāti* die lautregelmässige Form und *çṛṇāti* hat sein $ç$ analogisch aus Pass. *çīryatē* etc., Ptz. *çīrṇá-* etc. erhalten², vgl. noch oben § 7, 1.

4. Ai. *kṛmúka-* 'Bez. eines Baumes' geht vielleicht auf ursprachliches $*kṛm$ - zurück und ist mit lit. *sžerm*- $<$ $*kerm$ - (vgl. oben § 10, 3) etymologisch zu verbinden.

5. Ai. *kṛpatē* 'jammert, fleht' wird mit lat. *crepo* 'knarre' verbunden (s. Walde EW.₂ 201). Hier kann aber dasselbe Wurzelement wie in idg. $*kōr$ - vorliegen, vgl. oben S. 9 Fussn. 2

6. Ai. *ghṛṣuḥ* 'munter, lustig' dürfte wohl (vgl. J. Schmidt KZ. XXV 72) mit ai. *hārṣatē* 'freut sich, ist erregt' (auch 'wird starr, sträubt sich') zusammengehören. Hier liegt aber eine idg. Wurzel $*gher$ -s vor: av. *zarštra-* 'Stein', gr. *χέρος*, lat. *horreo* (vgl. Walde EW.₂ 257). In *hṛṣyati* (neben *hārṣatē*) und in *hṛṣitá-* Ptz. kann r infolge des nachfolgenden $-y$ -, $-i$ - sekundär weich gewesen sein; analogische Einwirkung ist auch denkbar. Ursprünglich weich (Schwundstufe von *er*, nicht *or*) dürfte r in

¹ Nach HERBERT PETERSSON Zwei sprachl. Aufs. 31 geht ai. *çarkōṭa-* auf idg. $*kērko$ - oder $*korko$ - 'sprühend', d. h. 'fauchend' zurück.

² Man kann m. E. sehr wohl eine verschiedene Behandlung von r und r' annehmen, in diesem, das übrigens nur ein Zeichen ist, muss es sehr früh, schon vorarisch, ein vokalisches Gleitelement gegeben haben.

Fällen wie *çrñkhalā*, *çrñga-*, *hɣd-* etc. gewesen sein. — Übrigens ist es wohl möglich, dass im Arischen die Velarisierung der *ġ*-Laute vor *ɣ* ursprünglich nur dialektisch hervorgerufen wurde. Dass eine solche Velarisierung gewisse Spuren hinterlassen hat, kann man nicht gut leugnen.

7. Auf eine ursprüngliche Bildung mit sonantischem *r* in dem Suffixe geht vielleicht ai. *ní-mɣra-* 'sich anschmiegend' zurück, das wohl (vgl. J. Schmidt KZ. XXV 114) zu ai. *márṣti*, *mɣjáti* 'wischt, reibt ab' etc. gehört.

§ 12. Betreffs der Velarisierung der vorderen Gutturalreihe vor nachfolgendem *r* scheint das Albanesische auffallend nahe mit dem Baltoslavischen zu stimmen. Soweit ich aus Meyer EW. und AlbStud. III ersehen kann, gibt es in dem albanesischen Wortmateriale keine Fälle, die gegen eine regelmässige Velarisierung in den aus der Ursprache ererbten Konsonantengruppen *kr*, *gr*, *ħhr*, *ghr* sprächen. Belege von dieser Entpalatalisierung haben wir wohl in nachfolgenden Fällen zu sehen:

1. Alb. *mjekre* (*mñekre*) f. 'Kinn, Bart' muss mit lit. *smakrà* 'Kinn', ai. *çmáçru-* n. 'Bart, bes. Schnurrbart' identisch sein, vgl. § 4, 1.

2. Alb. *vjehɛɾ* (*vjeɾ*) m. 'Schwiegervater' ist offenbar unverwandt mit abg. *svekrā* ds., lit. *szėszuras* ds., ai. *çvāçurah* ds., vgl. § 4, 2. In EW. 475 führt Meyer alb. *vjehɛɾ* auf **svekra-* zurück und fügt hinzu: »das. Alb. stellt sich also in der Differenz zwischen asl. *svekrā* und lit. *szėszuras* (vgl. KZ. 25, 126) auf Seite des Aslov.« In AlbStud. III 5 vermutet er aber, dass -*h*- aus -*ḡ*- < *ġ* hervorgegangen sein könne. Dass aber im Albanesischen ein velares *k* unter gewissen Bedingungen zu *ħ* führen kann, zeigt alb. *krahɛ* m. 'Arm' (vgl. AlbStud. III 6), das mit lit. *kārka* 'Oberarm', sbkr. *krāk* 'langes Bein' zusammengehören dürfte.

3. Alb. *kripe* (geg. *krüpe*) f. 'Salz' geht nach Meyer AlbStud. III 71 auf *krūpā zurück (vgl. noch EW. 206) und ist mit abg. *krupa* 'Brocken', r. *krupá* 'Grütze' etc. verwandt. Nach § 2, 3 ist aber slav. *kru-* auf idg. **ġrou-* zurückzuführen.

4. Alb. *krandɛ* f. 'Weinrebe, Strohalm', *kransɛ* 'Stachel, Dorn' ist nach Meyer EW. 204 aus *grandɛ entstanden und gehört zu air. *grend*, gäl. *greann* 'Backenbart, Schnurrbart, struppiges

Haar', ahd. *grana* 'Schnurrbart', mhd. *gran*, *grane* 'Spitze des Haares, Barthaar, Gräte', nhd. *Granne* 'Ährenstachel', dial. 'Schweinborste'. Ich stelle diese Wörter mit Solmsen KZ. XXXVII 580 zu slav. *granъ* < **ĝhrō-ni-*, vgl. § 2, 6.

5. Alb. *garð-di* m. 'Hecke, Zaun' zeigt, wenn es nicht aus dem Slavischen entlehnt ist ¹, dieselbe Entpalatalisierung wie urslav. **gordo-*, lit. *gaŗdas*, vgl. § 10, 1.

6. Alb. *kā* m. 'Ochs' kann aus **kav-* < **karv-* entstanden sein, vgl. Meyer EW. 164. Wenn das Wort aus der Ursprache stammt, hat hier wie in urbalto-slav. **korv-* (s. § 10, 4) eine Velarisierung des *k̂* vor hartem *r* stattgefunden.

7. Eventuell ist auch folgender Fall hier zu beachten: Wenn alb. *krua* (pl. *kroņe*) 'Quelle' mit gr. *κρήνη* ds. urverwandt ist (vgl. Meyer EW. 207) und letzteres Wort mit Herbert Petersson, Zwei sprachl. Aufs. 30, auf idg. **ker-*, *ker-es (**kres-* etc.) 'sprühen, spritzen' zurückzuführen ist (oder alternativ auf idg. **kers-* 'Kopf', vgl. Sommer GrLautst. 80), können wir in *krua* mit einer uralb. Entpalatalisierung von ursprachlichem *k̂r* zu rechnen haben. Nach Thumb IF. XXVI 13 f. ist aber das albanesische Wort aus gr. *κρήνη* entlehnt; seine Behauptung, dass idg. *k̂r* alb. *sr* oder *θr* ergebe, ist aber nicht stichhaltig (für eine solche Entwicklung fehlt jedes Beispiel ²).

Anm. Der Velarisierungsprozess der palatalen Gutturale vor nachfolgendem *r* dürfte somit ein sehr alter Lautwandel gewesen sein. Der Anfang dieses Lautwandels dürfte schon in der ersten dialektischen Zeit der indogermanischen Ursprache liegen. Auf einem Gebiete der sog. *satəm*-Dialekte, demjenigen des urbalto-slavo-albanesischen Sprachzweiges, scheint der Lautwandel unter gewissen Bedingungen regelmässig hervorgerufen worden zu sein. Auf einem anderen Gebiete der erwähnten Dialektgruppe ist dagegen dieser Lautprozess entweder ganz unterblieben oder hat sich nur in einem Teile des Sprachgebietes und hier unter beschränkteren Bedingungen als im Urbalto-slavischen und im Uralbanesischen entwickelt (das Altindische deutet

¹ Nach MEYER EW. 120 ist ein Beweis für eine solche Annahme nicht zu führen.

² Anlautendes *sr-* fehlt ganz, und *θr* kommt nur in unzweifelhaften Lehnwörtern vor (vgl. Meyer EW. 91 f.).

auf eine Velarisierung vor hartem *r*, nicht aber vor konsonantischem *r*, hin; vgl. § 11).

§ 13. Auf slavischem Gebiete scheint der oben behandelte Velarisierungsprozess sich später in einer neuen Richtung erweitert zu haben. Beachten wir nämlich das urslavische Wortmaterial, so werden wir bemerken, dass es eine Reihe von Fällen gibt, wo auch nach einem *r* eine Velarisierung eines ursprünglichen palatalen Gutturals vorzuliegen scheint. Ein allgemeiner Übergang von *rk*, *rg* > *rk*, *rg* hat allerdings nicht stattgefunden, wir finden ja urslav. **berg-*, **morz-*, **pors-* etc. M. E. kann aber im Urslavischen, wenn das *r* besonders kräftig war, eine Velarisierung des nachfolgenden palatalen Gutturals hervorgerufen worden sein und zwar nach langem *r* (d. h. *or*, *er* etc. mit Int. C) in iktustragender Silbe, falls der palatale Guttural nicht vor weichem Vokal stand¹. Ich spreche diese Hypothese aus im Hinblick auf folgende Fälle, wo das urslavische *r* gewiss viel kräftiger tremuliert wurde als in den Grundwörtern von *r. beróza*, *moróz* etc., wo die Intonation akut war (Int. A):

1. In abg. *brěgъ* 'Ufer, Abhang', *κρημνός*, *r. bérég* 'Ufer', *klr. béreh*, *bérih* 'Ufer, Rand, Hügel', *bg. brěg* 'Ufer, Hügel, Abhang', *sbkr. brījeg* 'Hügel, Ufer, Rain', *sl. brēg* 'Ufer, Abhang, mässiger Berg', *č. břeh* 'Hügel, Abhang, Ufer', *slk. breh* 'Berg, Hügel', *p. brzeg* 'Ufer, Rand', *dial. 'Abhang, Anhöhe'*, *os. brjóh*, *ns. brjog* 'Ufer, Hügel', *plb. brěg* 'Ufer' kann nicht ein Lehnwort aus dem Germanischen stecken (vgl. z. B. Meillet RSl. II 69). Dagegen spricht unter anderem die Zirkumflexbetonung des Urslavischen, bezeugt durch sämtliche in dieser Beziehung beweiskräftige heutige Slavinen (*R.*, *Sbkr.*, *Sl.* etc.), vgl. hierüber Verf. Zwei Beitr. 51. Die Bedeutungen 'Anhöhe', 'Hügel', '(mässiger) Berg' müssen offenbar älter als die Bedeutung 'Ufer' sein, die Grundbedeutung dürfte etwa 'Erhöhung des Erdbodens' gewesen sein. Demnach muss eine Zusammenstellung mit *ai. brhánt-* 'hoch', *av. barəzō* n. 'Höhe', *arm. barjr* 'hoch' (: *ahd. berg* 'Berg' etc.) semasiologisch sehr natürlich sein. Phonetisch lässt sich slav. *g* statt *z* aus idg. *ǵh* dadurch erklären, dass hier

¹ Durch diesen Umstand erklären sich Fälle wie urslav. **porŕg* etc. mit Int. C.

eine urslavische Velarisierung infolge des vorangehenden langen *r* einer Iktussilbe hervorgerufen worden ist: aus **bérġ[h]o-* entstand urslav. **bérġo-* (d. h. **beřgo-* mit. Int. C).

2. Für abg. *brěgo*, *brěsti* 'sorgen' in *ne-brěsti* 'vernachlässigen' (Part. prät. pl. *bręgše* ist in Supr. belegt), r. *beregú*, *herěi* 'hüten, bewahren, schonen, sparen', klr. *berehú*, *berečý* 'hüten, bewahren', asbkr. *bržem*, *brijeći* 'bewahren, bewachen, sorgen; feiern' ist ursprachlicher Zusammenhang mit got. *baírgan*, ahd. *bergan* 'bergen' etc. zu behaupten (vgl. Berneker EW. I 49). Die slavischen und germanischen Wörter müssen unverwandt sein, der Ablaut in slav. **berg-*: **borg-* (vgl. unten): **bryg-* zeigt deutlich, dass wir es hier nicht mit einer Entlehnung zu tun haben können. Die Intonation (urslav. Zirkumflexbetonung: vgl. sbkr. *ije*) spricht ebenfalls gegen eine Entlehnung aus dem Germanischen. Womit ist aber got. *baírgan* etc. weiter etymologisch zu verbinden? Uhlenbeck EW. 191 führt ai. *brymhuti*, *bryhati*, *barhayati* 'kräftigt, stärkt, macht fest' zu einer idg. Wurzel **bherġh-* und fügt hinzu: »weshalb aksl. *brěgo* 'bewahre, behüte', got. *baírgan*, an. *bjarga*, ags. *beorgan*, ahd. *bergan* 'bergen' (idg. Wz. **bhergh-*) ... nicht unmittelbar verglichen werden dürfen». Rechnen wir aber mit einer urslavischen Velarisierung von *ġ* (idg. *ġh*) nach *er*, *r* mit Int. C (vgl. sbkr. *rije-*), ist diese semasiologisch sehr ansprechende Zusammenstellung auch phonetisch möglich. Im Urslavischen kann sehr wohl Stammbetonung geherrscht haben (r. *beregú* etc. kann durch die Fortunatovsche Akzentverschiebung entstanden sein). Analog ist urslav. **bořgo-* zu erklären, reflektiert in klr. *o-boríh*, G. *o-boróha* 'Heuschober' (*oró* in Komposition entstanden wie in r. *o-goród*: *górod* etc.), č. *brah* 'Heuschober, Haufen', p. *bróg* 'Scheune, Schober', slz. *bró'ug* ds. (ns. *brožnja*, os. *bróžén*, *bróžnica* ds.).

3. Der eigentümliche Wechsel sbkr. *břgo* 'schnell', bg. *bárgo* ds. gegenüber sbkr. *brzo* (< **bryzó*) ds. erklärt sich wohl am einfachsten dadurch, dass nach iktustragendem, hartem *r* der ursprachliche Palatal velarisiert wurde, dagegen als weich beharrte und später zu *z* führte, wenn der Iktus nachfolgte, vgl. sbkr. *brzo* (< **bryzó*), r. *borzój* 'schnell, rasch' etc. (dann *z* auch analogisch in gewissen Silben mit ursprünglichem Iktus). Wenn *i* oder ein weicher Vokal nachfolgte, entstand natürlich *z* sowohl nach betontem wie nach unbetontem *r*: sbkr. Komp. *brže* 'schneller',

sl. *bŕže* 'mehr', r. *borzít'sa* 'sich beeilen' etc. Demnach ist es verständlich, dass die Formen mit *g* fast ganz verdrängt worden sind¹.

Anm. Die Bedingungen, unter welchen im Urslavischen die aus der Ursprache ererbten palatalen Gutturale auch nach *r* velarisiert worden sind, lassen sich nicht mit absoluter Bestimmtheit festlegen. Es ist ja möglich, dass wir es hier nur mit einem sporadischen Lautwandel zu tun haben; es ist aber sehr wohl denkbar, dass auch dieser Velarisierungsprozess innerhalb gewisser Grenzen ganz regelmässig stattgefunden hat, vgl. die oben S. 37 formulierte Hypothese. Was gegen die Regel zu sprechen scheint, kann ganz einfach dadurch zu erklären sein, dass eine ältere *io*-Bildung oder ein *i*-Stamm sekundär durch ein *o*-Stamm etc. verdrängt worden ist: ar. *nerestō* (vgl. LM. II 44) steht für urslav. **nerstō* (vgl. klr. *nérest'*, sl. *mrĕst* f. etc.), in r. *ńors* geht 'or auf urslav. weiches *r* zurück etc. In urslav. **verso-* (> r. *véres* 'Wachholderstrauch' etc., s. LM. II 96) ist wahrscheinlich *s* aus *ĥs* < *ĝh-s* entstanden. Vgl. Persson Beitr. 506 (slav. **verso-*: lit. *viřzis*) und Herbert Petersson Arch. XXXVI 144 f. (slav. **verso-* = av. *varəšō* 'Wald', abl. ai. *vṛkṣā-* m. 'Baum' aus idg. **uergĥ-so-*: **uṛĝh-so-*). Bei *ĥs* hat im Urslavischen eine regressive Assimilation stattgefunden.

§ 14. Exkurs über *ĥ + l*: Wenn es schon im Urbaltoslavischen (oder in früher urbaltischer, bzw. urslavischer Dialektperiode) vor hartem Vokal — wie im heutigen Russisch und Litauisch — ein gutturales *l* (*l*) gegeben hat, ist unmittelbar vor diesem Laute eine Velarisierung von *ĥ*, *ĝ* etc. phonetisch ganz wahrscheinlich. Vor einem harten *l* ist die Aussprache eines weichen *ĥ*, bzw. *ĝ* schwierig, eine Verschiebung *ĥl* > *kl* etc. ist hier sehr natürlich.

Jetzt gibt es tatsächlich wenigstens zwei sehr deutliche Fälle von velarem *k* statt lit. *sz*, bzw. slav. *s* vor hartem *l*:

1. Lit. *klausau*, *klausyti* 'gehörchen', *klustū*, *klūsti* ds. < idg. Wurzel **kleu-*, **klou-*, **klu-*.

2. Slav. *kloniti* 'biegen, beugen' (> r. *klonít'* etc., s. Zwei Beitr. 54) im Wechsel mit *sloniti* ds.

¹ Ein anderer Versuch, den Wechsel *g:z* in diesem Phoneme zu erklären, ist vom Verf. Zwei Beitr. 41 Fussn. 2 gemacht, wo die Etymologie des Wortes auch kurz besprochen wird (vgl. noch KRČEK Grupy 25).

Eine allgemeine urbaltoslavische Velarisierung von *kl*, *gl*, etc. vor hartem Vokal überhaupt kann aber nicht stattgefunden haben. Dagegen streiten z. B. slav. *slyšati* und *slotā*, lit. *szlāpias*, *szlaunis* etc. Es ist aber denkbar, dass vor einem gewissen hinteren Vokal, z. B. *ũ*, schon urbaltoslavisch das *l* besonders guttural ausgesprochen wurde. Es gab vielleicht demnach einen Wechsel **klũ-* (mit velarisiertem *k* vor stark gutturalem *l*): **klou-* (mit normalem *l*): **kl'eu-* (mit mouilliertem *l*). Später kann sich *kl* in **klũ-* auf dem urbaltischen Gebiete analogisch verbreitet haben, und ein **klou-* kann älteres **klou-* (das **szlau-* ergeben müsste¹) verdrängt haben (deshalb *klausyti*). Auf dem urslavischen Gebiete ist dagegen, ebenfalls infolge analogischen Ausgleiches, *kl* in **klũ* durch *kl* in **klou-* etc. verdrängt worden. Vielleicht hat hier auch der Umstand eine Rolle gespielt, dass im frühen Urslavisch *ũ* eine vordere velare Aussprache annahm (aus *ū* mit dieser Zungenlage entstand *y*, vgl. Zwei Beitr. 8), deshalb *slyšati* wie *slovo* (**kleuos*) etc.

Die Velarisierung, welche den Wechsel slav. *kloni-* : *sloni-* hervorgerufen hat, dürfte wohl am ehesten in der Weise, wie ich es in Zwei Beitr. 54 versucht habe, zu erklären sein: Die Lautgestalt mit *kl-* ist ursprünglich nach einem vorangehenden urslav. hinteren Velarvokal entstanden: **nā-klonī- > na-kloni-* aber **pri-klonī- > pri-sloni-* etc.

---

¹ Vgl. lit. *szlovė* 'Herrlichkeit', das kaum ein slavisches Lehnwort sein kann.

II.

Neue Beispiele zur urslavischen Entpalatalisierung vor hinterem Velarvokal.

§ 1. In meiner Studie »Die Entwicklung der idg. palatalen Gutturale vor hinterem Velarvokal im Slavischen« (Zwei Beitr. 1—58) habe ich eine Phonemgruppe behandelt, wo das Slavische allen anderen *satəm*-Sprachen gegenüber, auch dem Baltischen, eine regelmässige Velarisierung der vorderen Gutturalreihe zeigt. Der Gegensatz r. *skok* 'Sprung', *skakát* 'springen, hüpfen' etc.: lit. *szóku* 'ich springe'; r. *guś* 'Gans': lit. *žąsis* ds.; abg. *kotora* 'Streit': ai. *čátruh* 'Feind'; r. *cěvka* 'Spule': lit. *szeivà* (< *szaivà*) 'Rohrspulchen in Weberschiffchen' etc. etc. lässt sich meiner Ansicht nach dadurch erklären, dass im Urslavischen vor nachfolgendem *ǣ*-Vokal (aus idg. *ā*, *a* oder *ə* entstanden) die aus der Ursprache ererbten vorderen Gutturale (*k̑*, *k̑h*, *g̑*, *g̑h*) ihre palatale Aussprache verloren haben und sämtlich zu hinteren *k*-Lauten geworden sind (vgl. Zwei Beitr. I § 6). Diese Theorie ist von mehreren Forschern, mit denen ich in brieflicher Verbindung gestanden habe, als eine plausible Erklärung akzeptiert worden. In seinen letzten etymologischen Beiträgen »Baltische und slavische Wortstudien« (Lund 1918) hat Herbert Petersson zwei neue Fälle, die nach dieser Theorie gut erklärt werden können, beigesteuert:

1. Slav. *kobyła* 'Stute' (l. c. 25) stellt Petersson zu lit. *szebélka* 'alte, schlechte Stute' (aus **szabélka* assimiliert) und weiter zu lat. *caballus* 'Pferd, Gaul, Klepper' mit Ansetzung einer idg. Wurzel **k̑ab-* (> slav. *kob-* und lit. *szab-* etc.).

2. Sbk.-kslav. *kopriva* 'Breunessel' (metathesiert r. *kropíva* ds. etc.) führt Petersson l. c. 27 auf idg. **k̑ap-ro-* zurück und verbindet es mit ai. *čípra-* 'Haar' ('Barthaar, Lippenbart' etc.).

Besonders das erste Beispiel scheint mir ein vorzüglicher Beleg für meine urslavische Velarisierungsregel zu sein.

§ 2. Unten kann ich noch einige neue von mir nach der Drucklegung meiner Schrift *Zwei Beitr. gefundene Worterklärungen* als ergänzende Bestätigung meiner aaO. gegebenen Theorie mitteilen:

1. Urslav. **korno-* < **kar-mn-o-*.

Ganz ohne plausible Erklärung ist das slavische Wort für 'Hermelin, Wiesel' bisher geblieben: r. *gornostáj*¹ (ar. auch *gornostalb*, *gornostarb*), klr. *hornostáj*, *hornostál'* ds., sl. (abweichend) *gránoselj*, *gránozelj* 'Wiesel', ač. *hranostaj*, č. dial. *chramostyl*² 'Hermelin, Wiesel', p. *gronostaj*: *górnostaj*, dial. *gronostal* 'Hermelin'. Berneker EW. I 332 bezeichnet diese Wortsippe als dunkel, und Preobraženskij ES. 148 vermutet, offenbar mit Unrecht, eine Entlehnung aus dem Germanischen. Vielleicht gibt uns hier wie in so vielen anderen Fällen das Baltische die Möglichkeit einer Erklärung. Das litauische Wort für 'Hermelin' ist *szarmũ* (auch südl. = 'eine wilde Katze'), 'das Wiesel' heisst *szarmonys*. Neben *szarmũ* kommt auch *szermũ* vor. Diese Form ist aber offenbar die jüngere: ein Übergang *sza-* > *sze-* ist im Litauischen sehr gewöhnlich; wie in *szebelka*, vgl. oben, kann auch in *szermũ*, Gen. *szermė̃ns* etc. regressive Vokalassimilation stattgefunden haben. Lit. *szarmũ*, ahd. *harmono* 'Wiesel' sowie rätoroman. *carmun* ds. sind auf idg. **karmen-* zurückzuführen. Aus idg. **karmno-* (: **karmen-*) haben wir lautregelmässig urslav. **korno-* zu erwarten. Damit stimmt **gorno-* in urslav. **gorno-starijo-* bis auf das *g*. Dieses kann aber sehr wohl sekundär aus ursprünglichem *k* entstanden sein. Wie bekannt (vgl. darüber neuerdings Brückner KZ. XLV 41 ff.) gibt es im Slavischen (wie auch im Baltischen) eine erhebliche Reihe von Wörtern, wo sich ein Schwanken zwischen *k* und *g*, *t* und *d* findet oder wo *g*, bzw. *d* auf älteres *k*, bzw. *t* zurückgehen muss. Solche Fälle sind

¹ R. *or* statt *oro* ist entstanden infolge Synkopierung nach der Kürzungsregel Ia (vgl. Verf. ZSlautl. 69).

² Volksetymologische Anknüpfung an *chramost* 'Geräusch (= šramot); Reisig, Gestrüpp'.

r. *drozd* 'Drossel': lit. *strāsdas* ds. etc.; — p. *gomoly* 'hörnerlos', č. *homolý* ds.: ap. *komoly* ds., r. *komólyj* 'ohne Hörner' etc. (vgl. betreffs der Etymologie Zwei Beitr. 23 f.); — r. *grúša* 'Birne': bg. *krúša* ds. etc., lit. *kriāusze* ds.; — p. *głqb*, č. *hloub* 'Strunk': p. *kłqb* 'Knäuel'; — p. *drzazga*: p. *trzaska*; — p. *gusdrać się*: dial. *kuzdrać się* etc. (vgl. Rozwadowski EncPol. 421); — slav. *grabrě* (r. *grab* 'Hagebuche' etc.) steht gegenüber lit. *skroblūs* 'Weissbuche', dürfte somit aus **krabrě* entstanden sein; — in r.-kslav. *gavraně* 'Rabe', sbkr. *gavrān* ds. etc. gegenüber sl. *kāvran* ds., ns. *karwona* 'Saatkrähe' dürfte das *g*-sekundär sein (vgl. lett. *kōwārns* 'Kolkrabe' etc.) usw., usw. Es ist nicht schwierig, zahlreiche weitere Belege für dieses Lautschwanken zu geben. Wie dieser Wechsel *g : k*, *d : t* etc. näher zu erklären sei, ist ein besonderes Problem. Man hat z. B. vermutet, dass *drozdě* aus **trozdě* infolge assimilierender Einwirkung der tönenden Lautgruppe *-zd-* auf das vorangehende *t* entstanden sei. Analog kann *grabrě* aus **krabrě* zu erklären sein: auf *k* folgte *r* sowie noch *-br-*. Wenn *r* sehr kräftig gerollt wurde, konnte es wohl sogar allein einen vorangehenden tonlosen Konsonanten tönend machen (vgl. r. *grúša* etc. oben). In **kormno-* (mit Int. C) folgte nach *k* ein kräftiges *r* sowie noch die tönende Lautgruppe *-mn-*, ein Übergang urslav. **kormno-* zu **gormno-* (> **gorno-*) ist demnach phonetisch sehr wohl denkbar. In gewissen anderen Fällen, wo ein Wechsel *g : k-* etc. zu beobachten ist, liegen vielleicht sporadisch hinterlassene Spuren einer alten Sandhiregel vor¹. Diese Frage in allen Details zu besprechen ist hier nicht der Ort. Es ist auch nicht nötig, den Wechsel von tonlosen und tönenden Konsonanten ganz einleuchtend erklären zu können. Dieser Wechsel ist eine Tatsache, und demnach haben wir das Recht in urslav. **gorno-* den Reflex eines ursprünglichen **kormno-* zu sehen. Wahrscheinlich ist die slavische Benennung für 'Hermelin, Wiesel' aus zwei besonderen Wörtern zusammengesetzt worden: urslav. **kormno-* (< idg. **karmen-*) und urslav. **starjo-*, das mit lit. *staras* 'Hamster' zusam-

¹ Es ist z. B. möglich, dass nach vorangehendem, auslautendem *-n*, das einst im Urslav. überaus gewöhnlich war, in schneller Rede ein nachfolgendes anlautendes *k* oder *t* zu *g*, bzw. *d* verändert wurde, vgl. den in einer grossen Anzahl von Sprachen auftretenden Lautwandel *nt > nd* (darüber z. B. PEDERSEN Nord. Tidskr. f. Fil. [trodie række] VII 73 f.).

gehören dürfte, vgl. r.-kslav. *chomě-storž* 'ein Tier, wohl Hamster', ar. auch *choměstarž* (vgl. Sreznevskij Mat.).

2. Urslav. **kolso-* < **kǣlso-*.

Abg. *klusz* 'Ähre' (r. *kólos*, bg. *klus*, sbkr.-sl. *klās*, č. *klas*, p. *kłos*, os. *klōs*, ns. *kłos*, plb. *kluos*) ist mit alb. *kał* 'Ähre, Stengel, Halm' (Meyer EW. 168, Pedersen IF. V 55) zusammengestellt worden. Das albanesische Wort steht für älteres **kals[a]-* und kann eventuell mit slav. **kolso-* urverwandt sein; es ist aber m. E. auch denkbar, dass es ein altes Lehnwort aus dem Slavischen sei. Wenn nicht gerade aus urslav. **kolso-*, kann es sehr wohl aus der Vorstufe des südslavischen *klasž*, aus **kǣlsož* (vgl. Verf. ZSLautl.) mit bei der Entlehnung synkopiertem Svarabhaktivokal stammen. Auch eine infolge Lautsubstitution hervorgerufene Metathese (vgl. oben S. 21, Fussn. 1) von südslav. **klas-* zu **kals-* ist denkbar (*kl-*, d. h. *k* + nicht mouilliertem *l* gibt es im Albanesischen nicht, vgl. Meyer AlbStud. III 4). Wollen wir aber notwendigerweise in alb. *kał* ein aus der Ursprache stammendes Wort sehen, haben wir darauf zu achten, dass die albanesische Sprache eben eine Reihe von regelmässigen Entpalatalisierungen zeigt (vgl. oben I § 12). Es ist demnach nicht undenkbar, dass in einer gewissen uralten Sprachperiode ein hartes *l* (ganz wie *r*) velarisierend auf einen *k̂*-Laut eingewirkt hat (vgl. oben I § 14). Alb. *kał* zwingt uns somit nicht, urslav. **kolso-* auf ein idg. Wort mit velarem *k̂* zurückzuführen. — Ich sehe in urslav. **kolso-* den Reflex eines idg. **k̂al-so-* 'Ähre' und stelle es zu ai. *çila-* (< **k̂alo-*) m. 'eine auf dem Felde zurückgebliebene Ähre', das mit abg. *slama*, r. *solóma*, sbkr. *slāma* etc. 'Halm' (gr. *κάλαμος*, aisl. *halmr*, lat. *culmus* etc.) zusammengestellt worden ist (vgl. Uhlenbeck¹ EW. 310, nach Boisacq DE. 397 unsicher). Urslav. **sǫlmā* mit Akutbetonung dürfte auf **k̂ol-mā* zurückgehen (vgl. **vǫrnā* wohl aus **uǫrnā*). Mit idg. **k̂ol-* hat ablautend **k̂al-* gewechselt. Abg. *slama* 'Halm' und abg.

¹ Dass ai. *çila-* mit lit. *szilas* 'Heidekraut' identisch sein sollte (nach Kern, vgl. UHLENBECK KZ. XL 554), kann ich aus semasiologischen Gründen nicht wahrscheinlich finden (das lit. Wort bedeutet auch 'Heide' und 'Fichtenwald', vgl. KURSCHAT Wb.).

klas 'Ähre' dürften somit wurzelverwandte Wörter sein, die infolge der urslavischen Entpalatalisierung vor *a*-Vokal (hier aus *ə* entstanden) bezüglich des anlautenden Konsonanten differenziert worden sind: **kōl-m-* > **solm-*, aber **kāl-s-* > **kals-* > **kols-*.

3. Urslav. **kokor-* < **kək[h]or-*.

Für r. *kokóra*, *kókoř* 'Knieholz; im Flussbett angeschwemmter Baumstamm mit Ästen', sbkr. *kokòrav* 'struppig', sl. dial. *kokora* 'Haarbüschel, Haarlocke' etc. (vgl. Berneker EW. I 540) ist bisher keine etymologische Erklärung gefunden (an Entlehnung dieser auch im Ostslavischen belegten Wortsippe aus dem Romanischen ist nicht zu denken). Nach Berneker aaO. lassen sich die verschiedenen slavischen Wörter unter der Grundanschauung »struppig« vereinigen. Eine zu dieser Anschauung semasiologisch gut stimmende etymologische Erklärung können wir finden, wenn wir slav. *kokor-* auf idg. **kək[h]or-* zurückführen und mit ai. *çikhará-* 'spitzig, zackig' vergleichen. Dieselbe Bedeutungsentwicklung liegt in sl. dial. *kokora* 'Haarbüschel' und ai. *çikhā* 'Haarbüschel' (auch 'Spitze' etc.) vor. Bezüglich slav. *-k-* (nicht *-ch-*) gegenüber ai. *-kh-* ist zu bemerken, dass wenn auch anlautendes *kh* zu *ch* geführt haben kann, es sehr wohl möglich ist, dass inlautendes *kh* die Aspirierung früher verloren hat und zu *k*, nicht *ch*, geführt hat (vgl. noch unten Nr. 4). Übrigens gibt es eine Reihe von Fällen, wo wir im Altindischen eine Aspirierung vorfinden, die in den entsprechenden europäischen Wörtern nicht zu finden ist.

4. Urslav. **chuka-* < **khauk[h]ā-*.

Sbkr. *hūk* 'Lärm, Ton, Rauschen, Brausen', *hūka* ds., *hūkām*, *hūčēm*, *hūkati* 'lärmen, seufzen, den Laut des Uhu nachmachen, hu schreien', sl. *hūk* 'Geräusch', *hūka* 'Tumult, Lärm', *hūkati* 'lärmen, schreien', *hūčati* 'heftig wehen', ač. *chuk* 'Geräusch' hat man wohl ohne Zweifel mit lit. *szaukiù*, *szuūkti* 'schreien' etymologisch zusammenzustellen (vgl. Berneker EW. I 405 f.). Hierher gehört auch gr. *καύχη* 'Prahlen', *καυχᾶσθαι* 'sich rühmen' (vgl. Boisacq DE. 423). Wir können somit von einer idg. Wurzel

**khaukh-* ausgehen: *kh* wurde im Urslavischen vor dem nachfolgenden *a*-Vokal velarisiert, und *kh* hat sich zu *ch* entwickelt (vgl. oben S. 9 Fussn. 1). Wie ich schon oben ausgeführt habe, ist es aber möglich, dass inlautendes *kh* zu *k* geführt hat. Die Aspirierung konnte sich natürlich viel leichter im Anlaut als im Inlaut erhalten (vgl. z. B. im Schwedischen *k* = *k'*, -*k* aber ohne Aspirierung). Fast alle Beispiele, die man für die Lautregel idg. *kh* > slav. *ch* aufgestellt hat, beziehen sich auf anlautendes *kh*, vgl. Il'jinskij *Zvuk ch* (Izv. XX [1915] kn. IV). In r. *chochotat'* etc. (: ai. *kákhati* 'lacht') kann das zweite *ch* infolge assimilierender Einwirkung des vorangehenden *ch* sowie aus onomatopoetischem Trieb statt lautregelmässiges -*k*- entstanden sein.

5. Urslav. **prka-* < **prkâ-*.

In Zwei sprachl. Aufs. 15 bespricht Herbert Petersson eine idg. Wurzel **perek-* (**perk-*, **prek-*) 'spritzen', reflektiert durch ai. *pr̥cni-* 'gefleckt, bunt', gr. *περχνός* 'dunkelfarbig, schwarzblau', *πέρκη* 'ein Flussfisch, Barsch', ir. *orc* 'Forelle' etc., mit welchen Wörtern Petersson sl. *pr̥sati* 'spritzen' und č. *paprsek* 'Strahl' verbindet. Ist in sl. *pr̥sati* das *s* aus *k̂* entstanden, muss *s* hier analogisch sein, es kann aus einer alten Präsensform **pr̥si̯o* (< **pr̥k̂i̯o*) sowie aus der perfektiven Infinitivform *pr̥sniti* stammen. Lautregelmässig haben wir aus **prkâ-* aber slav. **prka-* zu erwarten — und dieses Phonem ist tatsächlich belegt: Wir finden im Slovenischen auch das Verbum *pr̥kati* (s. Pleteršnik Wb. II 346). Daneben kommt noch eine Form mit kontaminiertem *sk* vor: *pr̥skati* 'ausspritzen', *pr̥skati se* 'bocken, brunsten' (von Ziegen) = *pr̥kati se*. Über analoge Fälle von kontaminiertem *sk* sowie *zg* vgl. Zwei Beitr. 49 f., z. B. sl. *d̥rkati* (*d̥rkam*): *d̥rsati* (*d̥ršem*, *d̥rsam*): *d̥rskati*; sl. *n̥izati*: *n̥izgati* etc. etc.

6. Urslav. **puga-* < **peuĝā-*.

Bis jetzt unerklärt ist r. *pugát'* (-*áju*) 'erschrecken, einschüchtern'. Wenn wir aber annehmen, dass hier infolge des *a*-Vokalismus eine urslavische Velarisierung stattgefunden hat, lässt sich slav. *puga-* auf idg. **peuĝā-* (ev. **pouĝā-*) zurückführen, und

als eine ansprechende Etymologie bietet sich die Zusammenstellung mit ai. *pūjā* f. 'Ehrenbezeugung', *pūjáyati* 'bezeugt Ehrfurcht'. Eine semasiologische Entwicklung 'Furcht, Schüchternheit' > 'Ehrenbezeugung' ist ja ganz natürlich, vgl. deutsch *Ehrfurcht*¹.

7. Urslav. **nřka-* < **nřkā-*.

Gegenüber r. *norostít'sa* 'laichen', *nóros*, *nórost* 'Froschlaich' (nordr. dial. auch 'Laich der Fische'), p. *mroszczyć się* 'laichen', *narościć się* 'fruchtbar werden, sich befruchten lassen' (von weiblichen Tieren), sl. *mřestíti se* 'brunsten, sich begatten' etc. (urslav. **nors-*, **ners-*), r. dial. *ńors* 'Laichzeit' (der Fische), *ńóršit'sa* 'laichen' etc. (urslav. **nřs-*) finden wir os. *njerkać* 'laichen' mit *k* statt *s*. Urslav. **nors-*, **ners-*, **nřs-* haben wir aller Wahrscheinlichkeit nach auf eine idg. Wurzel mit *k̂* zurückzuführen (vgl. Vondrák VglGr. I 356). Dafür sprechen im Slavischen r. *nóros* und *ńors* (nicht **noroch* und **ńorch*). R. *ńóršit'sa* dürfte dadurch zu erklären sein, dass im Urslavischen in der 3. Pl. Präsens *š* aus *s̃* entstand (vgl. das Polnische). Ein Verbum wie 'laichen' kommt natürlich in erster Linie eben in der 3. Pl. Präsens vor. Hier kann somit im Russischen eine Form *ńóršatsa* sich behauptet haben, obgleich sonst die Konsonantenveränderung in der 3. Pl. Präsens aufgegeben worden ist, und nach dieser Pluralform ist die Singularform *ńóršitsa* statt **ńórsitsa* entstanden. Die Singularform war natürlich gegenüber der Pluralform ziemlich selten. Lit. *neřszti* 'laichen', *nařszas* 'Laich' und lett. *narsts* 'Brunst der Vögel; Laich' sind offenbar mit den slavischen Wörtern unverwandt und lassen sich wie diese auf eine idg. Wurzel **nerk̂-* zurückführen. Ebenso westosset. *nārsun* 'aufschwellen, aufgedunsen sein', das Herbert Petersson Balt&slavWortstud. 7 mit der baltoslavischen Wortgruppe etymologisch verbindet. Wir sind also berechtigt, eine idg. Wurzel **nerk̂-* anzusetzen. Haben wir es aber mit einem aus der Ursprache stammenden palatalen Guttural zu tun, muss dieser vor urslavischem *a*-Vokal zu slav. *k* geführt haben, und in os. *njerkać* 'laichen' liegt eben die erwartete Form

¹ Diese etymologische Erklärung von r. *pugát* hat parallel mit mir auch Herbert Petersson gefunden (mündliche Mitteilung).

vor¹. Aus demselben urslavischen Verbum **nrka-* (< **nrkâ-*) stammt m. E. auch sbkr. *mŕkati se*, 'sich begatten' (von Schafen), sl. *mŕkati se* (*mŕkam*) 'brunsten' (von Schafen und Ziegen) mit *mŕ* aus *nr* (wie südslav. *mŕ* < *nr*) gegenüber sl. *mŕsiti se* 'sich mit einem Weibe abgeben', 'läufig sein' (von Stuten, Hasen etc.), sl. *mŕestiti se* 'brunsten, sich begatten' etc. (vgl. oben). Nach os. *njerkač* 'laichen' ist dann analogisch os. *njerk* statt **njers* sekundär entstanden. Gemäss meiner Theorie in I § 13 lässt sich os. *njerk* etc. nicht erklären, weil ein weiches *r* vorliegt.

8. Urslav. **smŕga-* < **smŕĝa-*.

Als einen Fall von slavischem Guttural statt Spiranten erwähnt Zupitza KZ. XXXVII 401 p. [o]*smorgač* 'abreissen, abzapfen' (z. B. *lišcie* 'Blätter'), das er mit ai. *mārṣṭi*, *mŕjāti* 'reibt ab', av. *marəz-* 'streifend berühren' etymologisch zusammenbringt. Sema-siologisch ist diese Zusammenstellung ansprechend und phonetisch lässt sich slav. *g* statt *z* infolge der urslavischen Velarisierung von *ĝ* vor nachfolgendem *a*-Vokal erklären. Dasselbe Verbum kommt auch im Russischen vor: westr. *smórgat'* 'reiben' (Pawlowskij Wb., Dal' hat *smorgát'*). Über Fälle von p. *or* statt *ar* aus *r* vgl. EncPol. II 380 f.

9. Urslav. **rugā* < **rouĝ[h]ā*.

Sehr auffällig ist im Russischen das Nebeneinander von dial. *ruz* m. und *rúga* f., zwei Wörter, die genau dasselbe bedeuten: 'zerlumpertes Kleid', vgl. bei Dal': »*U nego i ruz-a-to nět*» und »*I rugi-to u nego nět*». Das Verhältnis r. *rúga*, aber *ruz* ist offenbar analog mit dem Vorhandensein von sl. *slúga* : *slŭz* (Zwei Beitr. 36), č. *líha* : *líz* (ib. 36 f.), r. *jórga* : *jorz* (ib. 45), p. dial. *lemięga* : sbkr. *ljēmēz* etc. (ib. 47). Vor urslav. *ā* hat eine Velarisierung stattgefunden, vor *o* aber nicht. R. *rúga* und *ruz* gehen wohl auf **rou-ĝhā* und **rou-ĝho-* zurück und gehören recht wahrscheinlich zur Wurzel **reu-*, **ru-* > r. *rvat'* 'raufen, zerreißen, zerren' etc.

¹ Dass hier das *k* infolge einer Kontamination mit *ikra* entstanden sei (vgl. ZUBATÝ Arch. XVI 401 ff.), kann ich nicht plausibel finden.

10. Urslav. **okunjos* < **ak̑unjos*.

R. *ókuň* 'Barsch', p. *okuň* (sek. *okoň*) ds., bg. *okún* ds., sl. *okún* 'Flussbarsch' dürfte ein noch nicht endgültig erklärtes Wort sein, denn ursprachlicher Zusammenhang mit **okos* 'Auge', woran man gedacht hat, ist nicht wahrscheinlich. Es liegt viel näher, das slavische Wort für 'Barsch' mit lit. *aszerỹs* 'Perca fluvialis', *eszerỹs* 'Barsch' (Kurschat DLWb.), lett. *aseris* 'Perca fluvialis' zu verbinden¹. Mit diesen Wörtern hat Lidén Festschr. f. K. F. Johansson 105 ff. westnord. *ogr* 'Sebastes norvegicus', aschw. *aghborre* 'Perca' etc. zusammengestellt. In slav. *ok-* sehe ich demnach den Reflex der idg. Wz. **ak̑-* 'scharf', die infolge eines nachfolgenden *a*-Vokals urslavisch velarisiert worden ist. Das slavische Suffix *-un-* führe ich auf präurslav. *-aun-*, idg. *-əun-* zurück. Mit idg. *-əun-* (Reduktionsstufe) wechselte idg. *-ōun-* (Vollstufe), woraus Brugmann Grdr., II, I § 132 (S. 211) lat. *-ōn-* in *patrōnus* etc. erklärt. Im Baltischen muss es neben **aš-er-* einst auch eine Wortbildung mit einem Suffixe des *əun*-Typus gegeben haben, denn aus balt. **aš-ven-* muss finn. *ahven* 'Barsch' etc. erklärt werden, s. Thomsen Beröringer 147 Fussn. 2. Die Entstehung eines Namens für 'Barsch' aus der Wurzel **ak̑-* 'scharf' ist sehr natürlich: der Fisch hat scharfe und stechende Flossenstrahlen (vgl. bezüglich des Semasiologischen noch Lidén aaO.). In nordr. *ostréc* = r. *ókuň* 'Barsch' haben wir eine Bedeutungsparallele. Es dürfte eine ziemlich junge Bildung sein (nach r. *óstryj* 'scharf').

§ 3. Das Material, welches zugunsten meiner in Zwei Beitr. aufgestellten urslavischen Velarisierungsregel spricht, ist somit erheblich vergrößert worden. In mehr als 50 Fällen ist ein slavischer Guttural gegenüber einem Spiranten in den übrigen *satəm*-Sprachen infolge urslavischer Velarisierung eines vorderen Gutturals vor nachfolgendem *a*-Vokal zu erklären. Eventuell dürften wir auch in den unten folgenden Wörtern mit der Wirkung desselben urslavischen Lautwandels zu rechnen haben.

¹ Über den im Baltischen gewöhnlichen Wechsel von *a-* und *e-* vgl. BRÜCKNER SlFw. 43, Fussn., BEZZENBERGER BB. XXIII 296 ff., ZUBATÝ Arch. XXV 364, TRAUTMANN AprSprachd. 105 f., LIDÉN BlandBidr. 10.

Ich gebe aber diese Worterklärungen mit gebührender Reserve. In dem ersten Falle ist auch die Möglichkeit einer Erklärung aus einer idg. Wurzel mit velarem *k* vorhanden, in den zwei letzteren ist die Kombination allzu kühn, um unmittelbar überzeugend zu wirken. Ein gewisses Interesse für die sprachgeschichtliche Betrachtung etymologisch dunkler Wörter kann aber in diesen konjekturalen Erklärungsversuchen liegen.

1. Von Fortunatov BB. III 70 ist lit. dial. *szarnus* 'schnell' mit slav. *skorǫ* ds. (r. *skóryj* etc.) etymologisch zusammengestellt worden. Nach Fortunatov verhalten sich diese Wörter zueinander wie lit. *szókti* 'springen' zu abg. *skakati* ds. (vgl. Verf. Zwei Beitr. 10 f.). Setzen wir idg. **s̥kar-* an, so können wir slav. *skorǫ* und lit. *szarnus* phonetisch miteinander verbinden und das ganz sinnverwandte gr. *σάπτας ταχύς* Hes. anreihen. Abg. *skorǫ* kann aber alternativ zu einer Wurzelsippe geführt werden, wo idg. velares *k* anzusetzen ist: **skor-*, **sker-* in gr. *σκαίρω* 'springe, hüpfе, tanze' (womit Hes. *σάπτας*, wenn *αρ* < *γ*, zusammengehören kann), ahd. *scerōn* 'mutwillig sein' etc. vgl. Walde EW. 692. Ai. *kúrdati* 'springt' ist wohl keine sehr kräftige Stütze für idg. velares *k* (ev. kann im Altindischen vor hartem *r* eine Velarisierung stattgefunden haben). Wahrscheinlich gehört auch lit. *skeris* 'Heuschrecke' hierher (vgl. Boisacq DE. 868), und in diesem Worte ist eine sporadische Velarisierung von *k̆* vor nachfolgendem *r* kaum denkbar, weil das Wort sowohl nach dem Guttural wie nach dem *r* weichen Vokalismus hat.

2. Für č. *kochati* 'ergötzen, liebkosen, lieben', p. *kochać* 'lieben' und gemeinslav. *-košb* in r. *rós-koš* f. 'Pracht, Herrlichkeit', sbkr. *rás-koš* 'Wonne', č. *roz-koš* 'Lust, Wonne, Entzücken', p. *roz-kosz* 'Wollust, Wonne' ist noch keine plausible etymologische Erklärung gefunden worden. Dass p. *kochać* etc., wie Brückner KZ. XLIII 311 behauptet, mit *kosnōti* 'berühren' zusammengehöre, kann ich trotz Berneker EW. I 538 nicht denkbar finden. Das von Brückner behandelte sekundäre *ch* in einer Reihe von polnischen Wörtern kann nicht urslavisch sein, und für *-košb* (*i*-Stamm) eine ältere Form **kosib* anzusetzen ist nicht gut möglich. Dagegen muss im Urslavischen *kochi-* zu *košb* führen. Dass bisher keine ansprechende Etymologie für č. *kochati* etc. gefunden worden ist, kann vielleicht darauf beruhen, dass hier *k-* infolge urslavischer Entpalatalisierung

entstanden ist. Führen wir slav. *koch-* auf **kaks-* zurück, ist Zusammenhang mit einem arischen Worte möglich: ai. *çikṣati* 'hilft, huldigt, dient'. Dass hier eine Desiderativbildung zu *çak-* 'können' vorliegt, ist gar nicht sicher (»Dieses Verbum kann infolge seiner selbständigen Bedeutung geradezu als primär betrachtet werden«, sagt Thumb Handb. 409 betreffs ai. *çikṣati*).

3. Für abg. *kosnǫti* 'berühren, anrühren', r. *kosnút'sa* 'berühren', klr. *kosnǫty sa* ds. sind zwei etymologische Erklärungsversuche gegeben worden, von Zubatý und G. Meyer (vgl. darüber Berneker EW. I 582). Keiner von diesen Versuchen kann aber als eine evidente oder besonders plausible Erklärung betrachtet werden. Es kann demnach nicht ohne Interesse sein, auf eine neue Erklärungsmöglichkeit hinzuweisen. Slav. *kos-* kann aus **kops-* entstanden sein, und dieses Phonem lässt sich gemäss der urslavischen Velarisierungsregel auf idg. **kaps-* zurückführen. In diesem Falle kann Zusammenhang mit ai. *çap-* (Dhātup.) 'berühren' vorliegen.

§ 4. Zur lautphysiologischen Erklärung der urslavischen Entpalatalisierung vor nachfolgendem *a*-Vokal habe ich Zwei Beitr. 7 f. auf die Tatsache hingewiesen, dass im Urslavischen die *a*-Vokale (aus idg. *ā*, *a*, *ə* stammend) weiter nach hinten zu gebildet wurden als die *o*- und *u*-Vokale. Die Differenz in der Artikulationslage von präurslav. *ǣ* einerseits und *ō*, *ū* andererseits kann natürlich nicht sehr gross gewesen sein. Es ist demnach sehr wohl möglich, dass hier auch ein anderer phonetischer Faktor eine Rolle gespielt hat. Es ist sehr wahrscheinlich, dass auf die indogermanischen palatalen Gutturale ein *i*-haltiger Gleitlaut folgte. Die Zersplitterung der indogermanischen Sprache in *satəm-* und *centum-*Dialekte war vielleicht dadurch bedingt, dass in einer Sprachgruppe *kⁱ*, *gⁱ*, *ghⁱ* zunächst durch Verlust des *i*-Elementes zu *k*, *g*, *gh* wurden, während in einer anderen Gruppe das *i*-Element blieb; in dieser Sprachfamilie haben sich später parallel einzelsprachlich *š*-, bzw. *s*-Laute entwickelt. Wenn also im Urslavischen einst nebeneinander Phoneme des Typus *kⁱa, *kⁱo, *kⁱu standen, ist dann eine verschiedene Entwicklung von *kⁱo*, *kⁱu* einerseits und *kⁱa* andererseits lauttheoretisch sehr wohl denkbar. Es ist eine allbekannte Tatsache, dass ein *ia*-Diphthong sehr leicht in einen

ea-Diphthong übergehen kann (vgl. z. B. die Aussprache von *e* im Bulgarischen). Präurslavisches **kⁱa* kann sich demnach zu **k^la* entwickelt haben, während in **kⁱo* und **kⁱu* (ev. auch **kⁱā*, d. h. ursprüngl. *kⁱa* in geschlossener Endsilbe) das *i*-Element sich behauptete. In **k^la* kann dann das Gleitelement verloren gegangen sein (vgl. z. B. č. *maso* etc. gegenüber r. *m'áso* etc.), und weil in (aus **k^la* entstandenem) **k^a* ein Gleitelement mit vorderer Vokallage fehlte, ist eben hier *k* entpalatalisiert worden.

Lund, im Mai 1919.

Wörterverzeichnis.

(Die Zahlen geben die Seite an.)

Slavisch.		
(Abg. und Kslav. unbezeichnet.)		
<i>berěč</i> r. 38	<i>grěchz</i> 12	<i>křd</i> sbkr. 25
<i>béreg</i> r. 37	<i>gr̃d</i> sl. 27	<i>kremén</i> r. 15
<i>blagój</i> r. 23	<i>gronostaj</i> p. 42	<i>kremy</i> 15
<i>blàzina</i> sbkr. 21	<i>grot</i> p. 10	<i>kresát'</i> r. 15
<i>blaenz</i> 23	<i>grúša</i> r. 43	<i>kréseň</i> klr. 15
<i>borodá</i> r. 17	<i>gradz</i> 27	<i>křgati</i> sl. 25
<i>borzój</i> r. 38	<i>grzst'e</i> bg. 24	<i>křgavo oko</i> sl. 25
<i>brada</i> 17	<i>grzstb</i> 24	<i>krh</i> č. 25
<i>brah</i> č. 38	<i>hūk</i> sbkr. 45	<i>křn</i> sbkr. 26
<i>brěgo</i> 38	<i>húkati</i> sbkr. 45	<i>křnja</i> sl. 26
<i>brěgz</i> 37	<i>chochotát'</i> r. 46	<i>krochá</i> r. 7
<i>břgo</i> sbkr. 38	<i>choměstorz</i> 44	<i>kropič</i> os. 6
<i>bróg</i> p. 38	<i>chromz</i> 8	<i>kropiti</i> 9
<i>břzo</i> sbkr. 38	<i>chuk</i> ač. 45	<i>kropíva</i> r. 41
<i>čeredá</i> r. 32	<i>chvojá</i> r. 9	<i>kropl'a</i> 9
<i>čeřómcha</i> r. 32	<i>jörga</i> r. 48	<i>krópkij</i> r. 7
<i>črěda</i> 32	<i>jorz</i> r. 48	<i>-kropz</i> 5
<i>črēmha</i> sl. 32	<i>kámeň</i> r. 28	<i>krotzkz</i> 11
<i>drozd</i> r. 43	<i>kamy</i> 28	<i>krukz</i> 9 ²
<i>gardzić</i> p. 27	<i>karmić</i> p. 24	<i>kruliti</i> sl. 7
<i>gavranz</i> 43	<i>karw</i> p. 25, 33	<i>krũljav</i> sbkr. 7
<i>gomoły</i> p. 43	<i>klas</i> 44	<i>krupa</i> 7, 35
<i>górdyj</i> r. 27	<i>kloniti</i> 39	<i>kruštít'</i> r. 7
<i>górod</i> r. 31	<i>kobyła</i> 41	<i>krzcha</i> 7
<i>gornostáj</i> r. 42	<i>kochati</i> č. 50	<i>krzmiti</i> 24
<i>gorst'</i> r. 24	<i>kokóra</i> r. 45	<i>krznz</i> 26
<i>grab</i> r. 43	<i>kokòrav</i> sbkr. 45	<i>krznák</i> bg. 26
<i>gradz</i> 'Hagel' 4 f.	<i>kólos</i> r. 44	<i>lemięga</i> p. 48
<i>gradz</i> 'Burg' 31	<i>kopriva</i> 41	<i>líha</i> č. 48
<i>gránoselj</i> sl. 42	<i>kormít'</i> r. 24	<i>liz</i> č. 48
<i>granb</i> 10	<i>kórnyj</i> r. dial. 26	<i>ljēmēz</i> sbkr. 48
	<i>koróva</i> r. 33	<i>lomz</i> 16 ¹
	<i>kosnŏti</i> 51	<i>lučb</i> 29
	<i>krada</i> 13	<i>lysz</i> 29
	<i>krasa</i> 14	<i>mogŏ</i> 30

Mrata südslav. 21¹
mrēst sl. 39
mrēstīti sl. 47 f.
mřkati se sl. 48
mroka ns. 21¹
mroszczyć się p. 47
mřsiti se sl. 48
nerestz ar. 39
njerk os. 48
njerkać os. 47
nóros r. 47
ńors r. 47
ńóršit'ša r. 47
ōgrc sl. 18
o-króp r. 5
ókuń r. 49
ostréc r. dial. 49
ostriti 2 f.
ostrz 1, 3
paprsek č. 46
pěkny č. 19
piękny p. 19
piękrzy ap. 19
po-lyháty ša klr. 29
pro-noziti 18
prkati sl. 46.
pršati sl. 46
prškati sl. 46
pugát' r. 46
póstrz 1 ff.
rós-koš r. 50
rúga r. 48
ruz r. 48
rvať r. 48
skorz r. 50
slama 44
slúga sl. 48
slůz sl. 48
smorgać p. 48
smórgat' westr. 48
solóma r. 44
soróka r. 9²
srěša sl. 32
sřna sbkr. 25
strup r. 7
svekróv' r. 17
svekry 17

svekrz 17, 35
úgor' 18
u-kropz 5
véres r. 39
vlaknó bg. 22
voloknó r. 22
wagr p. 18
zoród r. 31

Litaulsch.

akmũ 28
ánksztaras 18
aszerỹs 49
āszenys 28
aszrũs dial. 4¹
asztrũs 3
baľnas 21
brĩsti 27
eszerỹs 49
gařdas 31
grũdas 5
inksztĩras 18
instĩras dial. 18
kárvė 33
kekė 28
keřdzus 32
klausỹti 39
klũsti 39
krauklỹs 9²
krėsti 11
kruszà 6 f.
laigõnas 29
laũkas 29
lekmenė 16¹
mokėti 30
-miszr- 2 f.
nařszas 47
neřszti 47
nu-krũpės 7
pāszaras 24
samiszriuĩ 1
staras 43
smakrà 3, 17
smakrõnė 17
szárka 9²
szarmũ 42

szarnus 50
szaũkti 45
szebėlka 41
szeivà 41
szermũ 42
szeřnas 26
szėrti 24
szermũkszlė 32
szėszuras 17
szĩlas 44¹
szókti 41, 50
szurksztus 23
vógrausti 20
viřžis 39
žarďis 31
žqsis 41

Lettisch.

agrs 20
akme'ns 28
akrimis dial. 28
āseris 49
gurste 24
k'ekars 28
krams 15
kraukls 9²
kraupis 7
kruwesis 7
krausēt 7
křaupā 7
mazēt 30
narsts 47
sėrmaukschi 32
smakrs 17
zėrmauksis 32

Altpreussisch.

anxdris 18
balgnan 21
balsinis 21
keckers 28
crupeyle 7
curwis 24, 33
sardis 31
sirwis 25

Altindisch.

ágra- 21
açmará- 27
açrá- 1
ásṣṭra 4¹
ásṣk 27
áhar 20
kákhati 46
karāṣa- 9²
karkōṣa- 34
kārava- 92
kūrdati 50
kṛkalāsá- 34
kṛkaváku- 34
kṛṇāti 26, 34
kṛpatē 34
kṛmúka- 32, 34
ghṛṣu- 34
chṛnāti 10
jráyati 1
ní-mṛgra- 35
piṁṣāti 1, 20
pūjáyati 47
pūjā 47
pṛṣṇi- 46
bṛṇhati 38
bṛhati 38
bṛhánt- 37
mahánt- 30
mārṣṭi 35, 48
miṣṭrá- 1, 3
mṛjāti 35, 48
yákṛt 27
rugná- 22
rúṣant- 29, 30
rōga- 22
lōgá- 22
vagnú- 20
válṣa- 22
ṣátru- 41
ṣap- 51
ṣárkarā 16
ṣarkōṣá- 34
ṣárdha- 25, 32
ṣíksati 51
ṣikhará- 45
ṣíkhā 45

ṣípra- 41
ṣíla- 44
ṣiṣná- 28
ṣṛṇga- 25
ṣṛṇghāṇikā 25
ṣṛnāti 26, 34
ṣmáṣru- 3, 17, 29, 35
ṣrathnāti 11
ṣraddhá 2
ṣrapáyati 6
ṣráyati 2
ṣrī- 14
ṣru- 2, 7
ṣrēyasa- 14
ṣrōṇá- 2, 7
ṣlatha- 11
ṣvāṣura- 35
ṣvaṣrú- 3, 17, 29
srāmá- 8
háryati 12
hárṣatē 10, 34
hṛṣyati 34
hrādúni- 2, 5

Avestisch.

barəzō 37
marəz- 48
masah- 30
mazant- 30
varəsa- 22
vazaṣa- 20
srask 10
srūy- 14
srvā 25
zar- 12
zarštva- 34

Pehlevi.

takark 5

Persisch.

sarāy 13
žale 15

Ossetisch.

aly 21
nārsun 47

Armenisch.

barjr 37
lois 30
karkut 5
jeṛn 24
mōruk' 17²
siseṛn 28
skesur 17
srskel 10

Phrygisch.

-gordum 32¹
-zordum 32¹

Albanesisch.

dorē 24
garḑ-ḑi 31, 36
kā 36
krahe 35
kranē 10, 35
krande 35
kripe 35
krua 36
l'iḑ 29
maḑ 30
mjekre 17, 35
vjehēṛ 35
vjeṛ 35

Altgriechisch.

ἄγνωμι 22
βληχρός 23
βρένθος 27
ἔγχος 18
κάλαμος 44
καυχᾶσθαι 45
κεράννυμι 6
κόραξ 9²

κρίνη 36
 κροκάλη 16
 κροτέω 11
 κρούω 7
 λάχνη 22
 λυγίζω 22
 λυγρός 22
 μακρός 30
 μηχάνη 30
 μῆχαρ 30
 πέρκη 46
 περκνός 46
 πικρός 3
 σκαίρω 50
 σκάρτας 50
 χαίρω 12
 χείρ 24
 χέρσος 10, 34
 χρίω 12
 χόρτος 31

Lateinisch.

acervus 27
angulus 21
caballus 41
cartibulum 27
cicer 28
cornix 9²
crepo 6, 9²

culmus 44
ēr 10
grando 5
gurdus 27
hīr 24
horior 12
horreo 10, 34
hortus 31
lāma 16¹
lucerna 29
macer 30
magnus 30
-ōnus 49
vāgio 20

Rätoromanisch.

carmun 42

Keltisch.

carw kymr. 25
cert mir. 27
coref korn. 6
greann gäl. 35
grend air. 35
orc ir. 46

Germanisch.

aghborre aschw. 49
angar ahd. 18
baīrgan got. 38
berg ahd. 37
bergan ahd. 38
Engerling nhd. 18
gran mhd. 36
grana ahd. 36
Granne nhd. 36
grāt mhd. 10
halmr aisl. 44
hamarr aisl. 27
harmo ahd. 42
horo ahd. 25
hreddan ags. 11
hrér ags. 6
hrōst as., ae. 13
hrōt got. 13
hursti ahd. 27
ogr westnord. 49
roest ndl. 13
scerōn ahd. 50
struf as. 7
tācor ags. 29
zeihhur ahd. 29

Finnisch.

ahven 49

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. Avd. 1. Bd 15. Nr 3.

KONTINENTALGERMANISCHE STREIFZÜGE

VON

ERNST A. KOCK

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1919
HÅKAN OHLSSONS BUCHDRUCKERIEI

Inhalt.

I.	Gotisches	S.	1
II.	Althochdeutsches	,	5
III.	Zu Sachs' Fastnachtspielen	,	15
IV.	Die Etymologie von <i>Frauenzimmer</i>	,	21
V.	Zur altsächsischen Bibeldichtung	,	22
VI.	Zu den mnd. Gedichten von des Engels und Jesu Unterweisungen	,	31
VII.	Friesisches	,	32

Abkürzungen.

AfdA = Anzeiger für deutsches Altertum.

As. Gen. = Altsächsische Genesis, ed. HEYNE.

BRAUNE = W. BRAUNE, Althochdeutsches Lesebuch. Halle 1911.

B.-T. = BOSWORTH and TOLLER, An Anglo-Saxon Dictionary. Oxford 1882 ff.

DRP = E. A. KOCK, Die deutschen Relativpronomen. Lund 1901.

G.-K. = GREIN und KÖHLER, Sprachschatz der ags. Dichter. Heidelberg 1912.

Hel. = Heliand, ed. HEYNE.

HEUSER = W. HEUSER, Altfriesisches Lesebuch. Heidelberg 1903.

lpt. = E. A. KOCK, Interpretations and Emendations of Early, English Texts.
Anglia 25 ff.

JJJ = E. A. KOCK, Jubilee Jaunts and Jottings. Lund 1918.

Korr.-Bl. = Korrespondenzblatt des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung.

NRP = E. A. KOCK, Die niederdeutschen Relativpronomen. Lund 1904.

RICHTHOFEN = K. v. RICHTHOFEN, Friesische Rechtsquellen. Berlin 1840.

ZfdA = Zeitschrift für deutsches Altertum.

I. Gotisches.

1. Gleich dem gr. καὶ (und ἔν), dem deutschen *so*, dem engl. *then* usw. dienen got. *jah* und *-uh* (sowie *aiþþau*) öfters lediglich dazu, den Nachsatz zu markieren, und brauchen in solchen Fällen nicht übersetzt zu werden: *þarei ist huzd iþwar, þar u h ist jah hairto iþwar* Mtth. 6: 21, *jabai fjaip ainana, ja h anþarana frijop* 6: 24, *miþþanei is rodida, þar u h reiks inwait ina* 9: 18, *athaitands siponjans, qap u h du im* Mc. 8: 1. Ähnlich Mtth. 9: 10, 11: 23, Mc. 2: 16, Luk. 17: 11, Joh. 15: 19, Skeir. ed. Кокк 1: 18, 24, 5: 5, 6: 25 (ed. STREITB. 1: 15, 20, 5: 4, 6: 22) usw.

Dazu gehören auch: a) *jah qimands Iesus in garda Paitraus, ja h gasaln swaihron is ligandein in heitom*, καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου εἶδεν τὴν πενθερὰν οὗτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν Mtth. 8: 14. BERNHARDT und STREITBERG verderben die Stelle. — b) *fraujins laiseins anastodjandei af Iudaia, ja h and allana midjungard gapaih* Skeir. 4: 11. Das Partizip ist nicht 'durch *jah* dem Verbum finitum koordiniert' STREITBERG Got. Elem. § 326 Anm. In meiner Übersetzung ist 'auch' zu tilgen; *jah ... gapaih* heisst 'verbreitete sich' oder, falls man das wünscht, 'die verbreitete sich'.

2. Wie denkt man sich wohl die Konstruktion *afnimip fullon* in *unte afnimip fullon af þamma snagin*, αἶρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου Mtth. 9: 18 und in *ibai afnimai fullon af þamma*, εἰ δὲ μὴ αἶρει τὸ πλήρωμα ἀπ' αὐτοῦ Mc. 2: 21? Die wörtliche Übertragung des griechischen Textes scheint etwas echt Germanisches erzeugt zu haben: dieselbe (auch im Slavischen vorkommende) Konstruktion wie aisl. *tók af skjaldarspordinn*, 'der untere Teil des Schildes wurde abgeschnitten', *fal báða eggteina*,

‘beide Schneiden wurden bedeckt’, *rak hana*, ‘sie wurde getrieben’, ‘sie trieb’, wo sich die Akkusative am besten durch Nominative. die transitiven ‘unpersönlichen’ Verben durch passive oder intransitive Ausdrücke wiedergeben lassen. Also: ‘denn die Füllung (der Flicker) reißt ab’, ‘sonst reißt die Füllung ab’. — In Mc. 2: 21 folgt der erklärende Zusatz τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ. Der syntaktische Wert dieses τὸ καινὸν war dem Übersetzer — wie späteren Exegeten — nicht klar; er dachte an *plat fanins* (ἐπίβλημα ῥακκους), nicht an *fullon* (τὸ πλήρωμα), und schrieb: *sa niuja þamma fairnjin*. Richtig wäre gewesen entweder *þo niujon* (mit Bezug auf *fullon*) oder *þata niujo*, ‘das Neue’.

3. Das gr. ἔχω, das lat. *habeo*, das got. *haba* bedeuten auch ‘habe in meiner Macht’, ‘vermag’, ‘kann’: *þatei habaida so, gatawida*, ὃ ἔσχεν αὐτὴ ἐποίησεν Mc. 14: 8, *us þammei habaiþ*, ἐκ τοῦ ἔχειν, ‘von dem was ihr habt’ = ‘soviel ihr könnt’ 2 Kor. 8: 11.

4. Die Verbindung *mikilduþ frauþins wulþaus* Skeir. 4: 14 (ed. STREITB. 4: 12) gestattet zweierlei Ausdeutung: ‘die Grösse des Herrn der Herrlichkeit’ und ‘die Grösse der Herrlichkeit des Herrn’. Ich halte nunmehr die letztere für die richtige. Man vergleiche z. B. *filo liudo barno*, ‘viele von den Menschenkindern’ Hel. 5 f., *monþe zodes þrowera*, ‘viele unter den Duldern Gottes’ Guðl. 152 f., *modor meotudes suna*, ‘die Mutter des Gottessohnes’ Crist 93 f.

In meiner Skeireins (Lund und Leipzig, 1913) nahm ich von STREITBERG und DIETRICH manches auf, in dessen Beurteilung ich mich jetzt gern JELLINEK anschliesse (AfdA 38, 27–36). Ich denke dabei hauptsächlich an 1: 28–30 (‘denn so musste er mit Worten und mit Werken auch die Menschen zur Nachahmung seiner Weisheit einladen’), 2: 25 (‘und natürlich passend zum Empfang der Taufordnung’), 2: 28–30 (‘daher nannte er auch füglich im Anschluss an dieselben für die Taufordnung zwei Sachen, Dinge, die den beiden angehörig waren’), 5: 1 (Anfang höchst unsicher), 7: 4–6 (‘wird ebenso wie Philippus als einer erwiesen, der nichts Grosses erwartete, noch der Würde des Meisters gedachte, durch das, was er äusserte, als er usw.’). Hier will ich einige von JELLINEKS Fragen und Einwände zur Diskussion aufnehmen.

5. JELLINEK fragt (AfdA 38, 30): 'Mit welchem Recht wird *anamahtai* 1: 12 (ebenso wie von DIETRICH¹ in der Anmerkung) durch Übermacht übersetzt?' — Das got. *anamah-* entspricht Laut für Laut dem aisl. *ámátt-* in den Adjektiven *ámátttr*, *ámáttigr*, 'übermächtig' ('overmægtig med bibetydning af uhygge og fare', EGILSSON-JÓNSSON *Lexicon Poeticum*). Wie den Christen der Teufel, so waren den Göttern die Riesen *ámátkir*. Got. *anamahs*, 'Übermacht', 'übermütige Gewalt, die man einem antut', war dem Ulfilas ein naheliegender Ausdruck für das gr. ὕβρις (2 Kor. 12: 10); späteren Übersetzern gelang die Wiedergabe lange nicht so gut.

6. JELLINEK führt meine Übersetzung von 1: 15--18 an: 'Denn wenn nun der Teufel . . . den Menschen nicht gezwungen, sondern . . . angereizt hatte, das Gebot zu übertreten, so . . .' und fährt fort: 'Die Auffassung des mit *jabai* beginnenden Satzteils ist falsch, da für den Skeireinisten die Verführung durch den Teufel nichts Hypothetisches, sondern nur eine Tatsache sein konnte'. — Die Auffassung, die falsch ist, ist eben JELLINEKS eigene von den Worten 'wenn nun'. Nichts Hypothetisches, sondern Tatsachen kommen in folgenden Sätzen zum Ausdruck: *Wenn man der häuslichen Nettigkeit der Italiener überhaupt kein grosses Lob geben kann, so haben die Leute in Bologna den grössten Schmutz aufzuweisen* (SEUME); *Wenn die Stallungen unbedeutend waren, so fand man die Keller desto räumiger* (GOETHE); *Wenn ich nun Herr bin* (diese Tatsache erkennt ihr ja an), *warum gehorcht ihr mir nicht?* (HEYNE Deut. Wb.). Das Spassige ist, dass JELLINEK selbst einen ausgezeichneten Beleg für diese Anwendung der Konjunktion *wenn* liefert: *Wenn übrigens Kock für die beiden Akkusative . . . einen besonderen Platz verlangt, so ist dieser Wunsch wenigstens zum Teil schon erfüllt!*

7. Verbindungen mit den Präpositionen *to*, *til* usw. stehen oft auf die Frage 'wo?' z. B. *wyrman to fyre*, 'to warm something before the fire', *ze kamere sin*, 'in der Kammer sein', *heyra grát til hrílu*, 'höra grát i (= frá) sängen'. Ähnliches hält

¹ Es ist bemerkenswert, dass JELLINEK wiederholt an der Tatsache vorübergeht, dass unsere wichtigste Ausgabe der gotischen Sprachdenkmäler, das ausgezeichnete Werk STREITBERGS, an mancher von ihm kritisierten Stelle genau dasselbe bietet wie DIETRICHS Ausgabe und die meinige.

JELLINEK bei dem got. *du* für unmöglich. Er hat indessen nichts angeführt, was mich von der Ansicht bringen könnte, dass *garaihte* *du guda* 1:28 'justitia apud deum' bedeute, und dass *du* überhaupt in 'rebus forensibus' die Rolle des lat. *apud* spielen könne (verba facere, queri apud judices). Nebenbei: dass auch die Bedeutung 'according to', 'nach' vorkommt, erhellt aus *ni raihtaba gaggand du sunjai aiwaggeljons* Gal. 2: 14 (πρός τὴν ἀλήθειαν, according to the truth, nach der Wahrheit).

8. Nach JELLINEK konnte Johannes (4: 15–19) den Heiland deswegen mit Recht als allen überlegen bezeichnen, weil Johannes selbst ein Mensch war. Sonderbare Logik! Gerade als wenn der verehrte Herr Kollege für den grössten aller Dozenten erklärt würde, weil Heinz oder Kunz die Schulbank drückt. Selbstverständlich beruhte die Richtigkeit jener Bezeichnung darauf, dass Christus, und zwar er allein, *himinakunds jah iupapro qumans* war. Mit anderen Worten: der kurze Spruch *sa iupapro qimands ufaro allaim ist* enthält auf einmal Behauptung und Begründung. Wenn er gelautet hätte: *ja ins ufaro allaim ist*, so hätte Johannes den Heiland *sware* als *ufaro wisandan* bezeichnet. Aber der Grund steht gleich dicht dabei: *iupapro qimands!*

9. *At mannam innuman* 6: 16 beurteilen wir gleich; siehe meine Ausführungen über das ae. *to banan folmum*, 'from the murderer's hands', Ipt. 64. Man vergleiche aber: 1. *ich habe dasselbe vom Pfarrer gehört*, d. h. man sagt dasselbe vom Pfarrer; 2. *ich habe dasselbe vom Pfarrer gehört*, d. h. dasselbe hat mir der Pfarrer gesagt; 3. *ich habe dasselbe beim Pfarrer gehört*, d. h. ich habe dasselbe in dem Hause des Pfarrers gehört. Hier liegen drei deutlich verschiedene Bedeutungen vor. Zuweilen wird indessen durch den Sachverhalt selbst der Unterschied zwischen Sätzen des 2. und des 3. Typus ziemlich verwischt, z. B. (2) *ich beziehe nichts vom Verlag; ich kaufe alles vom Buchhändler*; (3) *ich beziehe nichts vom Verlag; ich kaufe alles beim Buchhändler*. Ebenso: (2) *was man nicht durch göttliche Offenbarung, sondern nur von den Menschen erfährt*; (3) *was man nicht durch göttliche Offenbarung, sondern nur bei den Menschen erfährt*. An unserer Skeireinsstelle wollte ich eben das bei 'hören' zweideutige 'von' vermeiden. Voilà tout!

II. Althochdeutsches.

1. *Gifreuuit ist ther guato   nu in himilriche thrato,*
thaz deta thero uuerko githig Otfr. Hartm. 35—36.

uuio Noe bi quat githic   uuard druhtine uuirthic
ebd. 56.

Gilouba thin si kreftig,   thaz thir sin tod si githig,
mit sinemo wihe   iz frammort thir io thihe
Otfr. IV 37: 15—16.

Githig bedeutet nach GRAFF 'fructus, successus, prosperitas', nach ERDMANN 'gedeihliches, heilsames Wesen', nach BRAUNE 'Gedeihen, Erfolg'. Das ist alles mehr oder minder falsch. Das Verb *thihan* bedeutet in dem zuletzt angeführten Verse 'frommen'. Das Partizip *githigan* bedeutet 'vollkommen gut', 'vortrefflich'. An diese Bedeutungen schliessen sich die Bedeutungen des Substantivs an: in den beiden ersten Zitaten heisst es 'Güte', 'Vortrefflichkeit'; *thir . . . githig* heisst 'dir zu Nutz und Frommen'.

2. *uuio er thuruh sino guati   firdruag thaz heroti*
Otfr. Hartm. 94.

Die von BRAUNE und ERDMANN gegebenen Erklärungen treffen beide das Richtige nicht: *heroti* ist hier weder abstrakt (Eigenschaft als Herr, Herrschaft, Königtum) noch kollektiv (Herrschaft, Obrigkeit, senatus), sondern bezeichnet ein Individuum, den König ('seine königliche Hoheit'). Vgl. die Anwendung des Subst. *rîchi*, mhd. *rîche*: *vora demo rîhhe az rahhu stantan*, 'dem König (Gott) Rede stehen' Musp. 35, in BRAUNES Glossar richtig durch 'Reichsüberhaupt' erklärt; mhd. *se kinde deme rîche*, 'dem Kaiser zum Kind' (Hartmann), *dem rîche zinses geben*, 'dem Kaiser

Zins geben' (Walther) usw. Für ERDMANN'S 'das Königtum fortbestehen liess' lese man also: 'mit dem König Geduld hatte'.

3. *thu druhtin, rihti uuort min!*
Al gizungilo, thaz ist,   thu druhtin ein es alles bist;
uueltis thu thes liutes   ioh alles uuoroltthiotes
 Otfr. I 2: 32–34.

GRAFF und BRAUNE: *gizungili*, 'rhetorica', 'Beredsamkeit'. ERDMANN: 'Sprache'. Die Auffassung, dass *gizungili* 33 dasselbe bedeutet wie *sunga* 41 und *gizungi* 42, also 'Sprache', 'Rede', scheint mir die richtige zu sein. Mit *al gizungilo — thu bist es alles druhtin* vgl. *godspell that guoda — hie, thie thes mester was* Hel. 25–30.

4. *Ist ein thin gisibba   reues umberenta,*
iu manageru ziti   ist daga leitenti:
nust siu giburdinot thes   kindes so diures,
so furira bi uuorolti   nist quena berenti
 Otfr. I 5: 59–62.

Diese Interpunktion halte ich für falsch. Die erste Zeile würde mit der dritten in direktem Widerspruch stehen, da *ist* ohne Zeitbestimmung unmöglich 'ist gewesen' bedeuten kann. Die richtige Zergliederung der beiden ersten Verse wird folgende sein:

Ist ein thin gisibba: reues umberenta
iu manageru ziti   ist daga leitenti,

'da ist eine Verwandte von dir: die war schon lange unfruchtbar'.

5. *Allo uuihi in uuorolti,   thir gotes boto sageti,*
sie quement, so gimeinit,   ubar thin houbit
 Otfr. I 6: 13–14.

Nach meiner Ansicht bedeutet *so gimeinit* weder 'so zugeteilt' (ERDMANN) noch 'so vereinigt' (BRAUNE), sondern 'wie [es vom Engel mitgeteilt oder] gesagt [wurde]'.

6. *nu saligont mih alle   uuorolt io bi manne* Otfr. I 7: 8.
Nu singemes alle   mannoh bi barne ebd. 6: 15.

Die Worte *uuorolt io* bedeuten 'world without end', 'ewig'; *alle . . bi manne* ist tautologisch, gleich dem engl. *all to a man*.

Noch kräftiger ist die Tautologie in dem zweiten Zitat: *alle = mannoh = bi barne*. Vgl. das schonische *bara blott endast*, 'einzig allein'. — Das Komma, das in ERDMANN'S und BRAUNE'S Texte sich hinter *mih alle* befindet, hat keine Berechtigung.

7. *sin eiscot iolicho ioh filu giuuaralicho* Otfr. I 17: 47.

Es ist unnötig, für *iolicho* die vollere Form *iogilicho* einzusetzen (GRAFF, ERDMANN). Ganz verunglückt ist BRAUNE'S Angabe: '*io-lih* adj. wol falsch statt *iogilih*'. Die Präfixe *gi-*, *iogi-*, *io-* wechselten ab: *gilih*, *iogilih*, *iolih*, 'jeder', *giwelih*, *iogiwelih*, *iowelih*, 'jeder', *giwedat*, *iogiwedat*, *iowedat*, 'jeder (von beiden)'. Ebenso: *gilicho*, *iogilicho*, *iolicho*, 'immerfort'.

8. *fuat er thuruh Samariam, zi einera burg er thar to quam
in themo agileize, zi einemo gisaze* Otfr. II 14: 5–6.

Das Wort *gisaze* bedeutet hier nicht 'Sitz', 'Ruheplatz' (ERDMANN, BRAUNE), sondern 'Ansiedelung', 'Dorf', 'Stadt', gleich ae. *zesetu*, 'Ansiedelungen', 'bewohnte Ortschaften', *burza zesetu*, 'Städte', as. *burugu-gisetu*, *gesetana burgi*, an. *manna sjot*, 'Wohnstätten der Menschen'. Da in den angeführten Zeilen *burg* und *gisaze* parallel stehen, sind die Satzzeichen von mir dementsprechend geordnet.

9. *Scal iz Krist sin, fro min? ih sprichu bi then uuanin;
thaz selba sprichu ih bi thiū, iz ist gilih filu thiū:
bi then gidougnen seginin, so thunkit mih, theiz
megi sin:
er al iz untaruuesta, thes mih noh io gilusta*
Otfr. II, 14: 89–92.

Nach ERDMANN hätte es für die Samariterin dreifachen Grund gegeben, in dem Fremden am Brunnen den Messias zu vermuten: 1. die im Volke verbreiteten Meinungen, dass der Messias kommen werde, 2. das Ansehen des Fremden, das eben den Erwartungen entspreche, 3. die geheimnisvolle Prophetenangabe. Punkt 2 fällt weg: das äussere Auftreten des Nazareners entsprach eben nicht den Erwartungen des Volkes; der staubige Fremde sah aus wie jeder andere müde Wanderer; dem Weibe war er auch zunächst nur ein *iudiisger man*. Es handelt sich also nur um zwei Erwägungen: jene Erwartungen und die Worte des Frem-

den. Die Satzzeichen habe ich dementsprechend geordnet. Was nun jene Worte betrifft, waren sie keine 'Segenssprüche' (BRAUNE: *sēgan* m. Segen, Segensspruch), sondern, abgesehen von der einleitenden Bitte (Gieb mir zu trinken!) lauter wunderbare und geheimnisvolle Aussagen: von lebendigem Wasser, von der Lebensart des Weibes, von neuer Anbetung, von der Ankunft des Messias. — Als das lat. Wort *signum* ins Deutsche aufgenommen wurde, erhielt es die Gestaltung eines altgerm. *a*-Stammes: **signa-* > *segan*. Das Geschlecht wurde männlich wie bei *spiagal* und *briaf*. Der Plural lautete (abgesehen vom Wechsel des Svarabhakti) stets *segana*, der Dativ davon *seganon*. Hier steht *seginin*. Das gehört zu Germ. **sazni-*, 'Aussage', 'Äusserung', 'Wort', ae. *sezen*, aschwed. *sægn*, *sagn*, nschwed. *sägen*, *sagen*, aisl. *sogn*. Ae. Belege: (Jesus sprach: Ich werde sitzen zur Rechten meines Vaters. Da sprach der Hohepriester:) *Hwæt þincþ eow be ðis sere sezene?* (Sie wussten es) *be ðæs enzles sæzenum*. Das germ. **sazn-* verhält sich zu **saz-* wie **hawn-* zu **haw-* 'haben', 'heben', **sōkn-* zu *sōk-* 'suchen'. Im Ahd. haben wir vielleicht mit einem erweiterten Stamm zu rechnen: *seginî* neben *segin*, wie *thultî* neben *thult*, *suohinî* neben *suohin. Dat. Pl. also *seginîm*, *-în* und *seginim*, *-in*.

10. *Uolder uuar errahchon   sinan uuidarsahchon.*
Tho ni uuas iz burolang: fand her thia Northman.
Gode lob sayeda: her sihit thes her gereda
Ludwigslied 43—45.

Die Zeilen sind nur wegen sinngemässer Anordnung der Satzzeichen angeführt. Vgl. Ipt. 82.

11. *ter tot ter bezeichint ten tieb* Mem. mori 93.
ir bezeichint allo den man ebd. 123.
thi asega thi biteknath thene prestere Kûre III (HEUSER S. 39).

Der fünfte Paragraph in HECKS Altfries. Gerichtsverfassung ist aufgebaut auf einem sprachlichen Irrtum, den wir bei BRAUNE, SIEBS, HEUSER u. a. wiederfinden. Das ahd. *bizeihhanen* bedeutet in den angeführten Sätzen nicht 'bezeichnen', sondern 'das Ebenbild sein', 'gleichen', 'entsprechen'. Auch lat. *significare* hat den-

selben doppelten Sinn. Mem. mori 93 enthält den wohlbekannten Gedanken: der Tod kommt gleich einem Diebe in der Nacht. In der Nutzenanwendung des Gleichnisses vom Manne, der auf seiner Reise die Zeit unter einem Baume verschläft, heisst es: ihr gleicht alle dem Manne! In dem altfriesischen Rechte werden Asega und Priester in einer Beziehung gleichgestellt: beide sollen die Augen der Christenheit sein und denjenigen helfen, die sich selbst nicht helfen können. Der nd. Emsiger Text hat ganz richtig: *wente he is ghelyk den preester!*

12. *clariscere pisuuihhen* Alte Gloss. (BRAUNE S. 2). *alle dea suuihhi*, 'omnia scandala', Mons. Fragm. (BRAUNE S. 23).

Das Verb *biswīhhan* [urgerm. **suik-*, aisl. *svikja*, 'täuschen'], wodurch sonst in den Glossen 'illicere' und 'seducere' wiedergegeben werden, kann unter keinen Umständen 'clarescere' bedeuten. Ein Fehler liegt vor. Dessen Ursprung kann man sich in verschiedener Weise zurechtlegen. Eine Möglichkeit wäre folgende. Eine ältere Hs. hatte etwa *clarescere blancian*. Das letzterwähnte Verb bedeutet teils 'scheinen', 'schimmern' [nd. *blenken*, schwed. *blänka*], teils 'täuschen', 'betrügen' [aisl. *blekkja*, ae. *blenčan*]. Im Ahd. war *blankian ungewöhnlich. Es wurde durch ein anderes Wort ersetzt; dabei wählte man irrtümlicher Weise eines für die Bedeutung 'täuschen': *biswīchan*.

Nicht zur Vollstufe **suik-*, sondern zur Schwundstufe **suik-* gehören urgerm. **suika-*, aisl. *svik* n. (meist im Pl.), ae. *swic* n. 'Betrug', und urgerm. **suiki-*, ae. *swice* m., ahd. *swih* m. (Pl. *swihhi*), 'Betrug', 'Ärgernis', 'scandalum'. HENCHS und BRAUNES Text *alle dea āsuuihhi* ist doppelt verunglückt. Der Umstand, dass der Tatian regelmässig die Zusammensetzung *āswih* [ae. *æswic* n., *æswice* m.] benutzt, ist kein Grund, das vollkommen richtige Simplex zu ändern.

13. *Abba, der fora uuesan uuirdiger ist munistres* Bened. Kap. 2 (BRAUNE S. 9). Man darf aus dieser Stelle nicht den Schluss ziehen, dass *fora* 'praep. c. gen.' sei, oder dass *forawesan* den Genitiv regiere. Der Genitiv beruht darauf, dass das Wort unter den formalen Einfluss des nächstehenden Adj. *wirdiger* geraten ist. Vgl. ZfdA 48, 201.

14. Der lat. Text *meminere debet semper abbas, quod est, meminere, quod dicitur* Bened. Kap. 2 (BRAUNE S. 11) ist ziemlich richtig wiedergegeben durch: *kehuckan scal simblum abbas, daz ist, kehuckenti, das ist keghuuetan*; vgl. mnd. *de abbet schal alle tyd dencken, wat he is, unde wat he noment is*. Es ist schwer zu verstehen, wie lat. und ahd. Text so verunstaltet erscheinen kann, wie bei BRAUNE der Fall ist.

Ich knüpfe hieran die prinzipielle Bemerkung, dass in Fällen, wo der deutsche Text richtig ist, die verdorbenen Lesarten des lateinischen Textes (ausser bei diplomatischem Abdruck) gegen die ursprünglichen ausgetauscht werden müssen; das Studium wird sonst unnötigerweise erschwert. Welchen Zweck hat es wohl, für *invenire, rationabilis, discernimur* Bened. Kap. 2 (ahd. *findan, redihaftiu, pirumes kiskeidan*) die falschen Formen **inveniri, *rationabilibus, *discernimus* im Texte selbst aufzunehmen?

15. *fona cnuati edho samannuisti fateres er uueroldem giboran* Symbol. Athanas. (BRAUNE S. 38). Ein drittes Synonym ist das in derselben Schrift vorkommende *ewist*. Die Bedeutung ist nicht 'consortium', 'coitus' (BRAUNE), sondern 'consistentia', 'substantia'.

16. *Pars autem domini populus *tuus, Jacob funiculus hereditatis eius, deil abur drohtinis liud *diner, iacob seilelin heribis* sines Rheinfr. Psalter (BRAUNE S. 43). Über das falsche *tuus, diner* (für *suus, siner*) vgl. JJJ 75.

17. *mine fillola so ni ereda indi ni leerda so ih scolda* Lorsch. Beichte (BRAUNE S. 55).

Falls man *êrên* nur durch 'ehren', 'ehre erweisen', 'verehren', 'ehrenvoll behandeln' übersetzt, passt gewiss nicht *ni ereda indi* in den Zusammenhang: die Patenkinder verehren ihren geistlichen Vater, nicht umgekehrt. Bei MÜLLENHOFF-SCHERER und BRAUNE sind die Worte deshalb eingeklammert. Aber germ. **aiz-*, aisl. *eira*, ahd. *êrôn, êrên*, as. *êron*, ae. *ārian* bedeutet auch 'helfen', 'huldreich sein', 'lieben'. Der angeführte Satz entspricht genau dem unmittelbar vorhergehenden *mini iungeron so ni leerda inti ni minnoda*. Vgl. *erata er nan . . si diuremo kinde*, 'er verlieh ihm gnädig ein teures Kind', Otfr. Hartm. 79 f., *got ere*

(helfe) *den guten ackerman!* (Meist. Stephan); *nu ere mich damite* (tu mir den Gefallen) *und sage mir* usw. (Meier Helmbr.); *lieber kelner, thw vns ern* (sei so gut), *gieb vns den pachen!* (Sachs).

Ebenso bedeutet *êra* 'Hilfe', 'Liebe', *êrhaft*, 'hilfreich', 'gnädig', 'mild', *êrhafti*, 'Milde', 'pius affectus', z. B. *tirre werlte al ze dien eron* Ezzo 20, *erhafti fateres*, 'die Milde eines Vaters', Bened. (BRAUNE S. 11).

Was die zuletzt angeführte Stelle betrifft, wurde zuerst *pium* . . . *affectum* durch *erhafti* verdeutscht; dann wurde über *affectum* das Synonym *minna* hinzugefügt. Wir dürfen die Worte, wie sie stehen, so wiedergeben: 'er soll zeigen die Härte des Lehrers, die Milde und die Liebe des Vaters'.

18. *uuidar gotes uuillen . . inti uuidar minemo rehde* Lorsch. Beichte (BRAUNE S. 55). Hier ist ein deutlicher ahd. Beleg für die weder von GRAFF noch BRAUNE erwähnte Bedeutung 'Pflicht', 'Schuldigkeit', die im Mhd. gewöhnlich ist: *iuwer reht brechen*, 'Eure Pflicht verletzen', Arm. Heinrich 209; *des sol ich ze iuwer gebote iemer vil gerne stan: wie michel reht ich des han!* ebd. 678—680. Vgl. engl. *you have a right to answer civilly*, 'Sie können doch höflich antworten!'

19. *thes alles . . , thes ih . . gihiezi enti bi *minan uuizzin forliezi* Fuld. Beichte (BRAUNE S. 56). Hier liegt ein Lesefehler vor. In ähnlichem Zusammenhange finden wir *thuruh min kindisgi* ebd., *be minen mennisgin* Mainz. Beichte, *be mineru chindesgi* ebd. Und so etwas ist es ja gerade, was an der besprochenen Stelle gestanden haben muss: *bi mina unuizzin!* Da wurden also die Buchstaben *unu* als *nuu* aufgefasst. Das ahd. *unwizzî* f. lebt im Mhd. fort: *unwitze* f. 'Unverstand', 'Torheit'.

Wie ein Fehler einen anderen erzeugt, sieht man bei MÜLLENHOFF-SCHERER: sie berufen sich eben auf die obige Stelle, ersetzen das richtige *mennisgin* Mainz. Beichte 17 durch *uuizzin* und nennen das eine 'Besserung'.

20. *Ih gihun . . minero spiungu, huores, thiubu, manslahdu* Mainz. Beichte (BRAUNE S. 56). *Spîunga* nach GRAFF und BRAUNE 'pituita', 'das Speien'. Nach meiner Ansicht heisst es 'Lästerung'. Vgl. got. *andspeiwan*, 'verschmähen', ä. nhd. *gespei*, 'Gespött'.

21. *iro hindirsprachon verzari du; sie gisueigendi verzare du iz* Notker Ps. 3: 8. Das Substantiv führt GRAFF (zweifelnd) als Akk. Pl., BRAUNE (gleichfalls zweifelnd) als Gen. Pl. an. Da das mhd. *sprâche* stark und schwach flektiert (ebenwie das gleichbedeutende ahd. *saga*), und *verzeran* unmittelbar darauf den Akk. regiert, kann ich *hindirsprachon* nur als schwachen Akkusativ betrachten.

22. *an crucem *gestafter* Notker (BRAUNE S. 70). GRAFFS von BRAUNE aufgenommene Deutung von *gestafter* als 'Partizip zu *stabên*, starr werden, obrigescere' kann nicht richtig sein. Eine andere Hs. hat *gehangnir an das chruci*. Man erwartet einen Ausdruck für '-fixus'. In Notkers Psalmen 56: 5 finden wir: *crucifige! an das chriuze stecch in!* Das Partizip von *stecken* heisst *gestahter*, gleich *decken*, *gedahter*, æ. *dreccan*, *zedreaht*. Ich nehme als sicher an, dass **gestafter* für *gestahter* steht.

23. *eigan skalk* und *eigan thiu* bedeuten nicht 'eigener Knecht', 'eigene Magd', sondern 'Leibeigene(r)'; vgl. as. *egan scalc*, afries. *ein mon*, 'Leibeigener'.

24. Die beiden Ausdrücke *ubar jar* und *ubar tag* bedeuten nicht 'das ganze Jahr über', 'den ganzen Tag über', 'immerfort' (BRAUNE), sondern 'Jahr für Jahr', 'alle Jahre', 'Tag für Tag', 'alle Tage'. Die Samariterin (BRAUNE S. 145) holte nicht den ganzen Tag Wasser aus dem Brunnen; wie es einem Verschwender ergeht (Sachs, Fastnachtspiele 7: 88), sieht man nicht den ganzen Tag, sondern alle Tage!

25. GRAFF wirft den sächlichen *a*-Stamm *nest* und den weiblichen *i*-Stamm *nist* zusammen. BRAUNE macht es schlimmer: er gibt einen *i*-Stamm mit germ. *ë*, welches derselbe Fehler ist, als wenn man für *gift* und *frist* die Formen **geft* und **frest* ansetzte.

26. *wâdal*, 'arm', 'bettelnd'. Man wird gut daran tun, **uēþl-* 'arm' und **uapl-* 'umherstreifend' auseinanderzuhalten, wie verlockend es auch sein mag, die Begriffe und die Wortsippen zu verknüpfen. Sicher ist es, dass im Ae. kein Zusammenhang

empfundener wurde zwischen *wædl*, 'Armut', *wædla*, 'Armer', 'Bettler', *wædlian*, 'arm sein', 'entbehren', 'nötig haben', 'betteln' einerseits und *wapol*, 'wandering' andererseits; Ausdrücke wie *sæt and wædlode*, 'sedebat et mendicabat', wären sonst undenkbar.

Ich benutze die Gelegenheit, in BRAUNES Texte und Glossar kurz noch einige Versehen und Mängel zu verbessern.

I 3: 17 *taga* — *pari*. III 11 *pidiu* . . . *neouueht*. VI 1: 1 *dera calaupa dera* DRP § 29 A. IX 60 *diuridha*, *ebanêuuigu*. XXIII 3: 8 *væreuno*; 12: 18 *uider dien*. XXX 63 f. *quimit*, *daz*; 72 *infâhan*; 73 *ki-hlût*. XXXII 4: 38 *thanne tharâna*; 11: 8 *henti*, *tho*; 12: 42 *thia geginuerti*; 13: 10 *suérton*, *nâlas*; 20: 27 f. *spe*, *iz*. XXXV 22 *wuoto zurnt*. XXXVI 58 *uwas*.

alt, *ald* adj. *anti*, 'auch'; 'wie' (*gilih unde*, *similis atque*, ae. *zelize and*, afries. *liker wis and*, aisl. *líkr ok* usw.). — *beizen*, Affrikata (lautgesetzlich) und Spirant konkurrieren. *bi-bergâri* I 1: 34. *bi thi*, 'im Vergleich damit' XXXII 4: 56, 'dass', 'quia' IX 86. *bi-gihta* f. (ô) XXVI, 51. *blekhari*, *plechere* m. I 1: 36. — *thanne*, 'wenn' XIII A 11, 12; XXX 16. *thaz* conj. XXVIII 64 (JJJ 51), 'wenn', 'so lange' XXXII 4: 104, 'wenn', 'angenommen dass' XXXII 20: 80, 'als', *ōs*, 'ut' XVI 7: 11, XXXII 20: 40. *theiz* = *thaz ez*, 'wenn es' XXXII 20: 29. *thiorna*, im Pl. 'Jüngling und Jungfrau', 'keusch' XXV 56. *thunkida* I 1: 63. *thunklih*, *tunclih*, 'gratus' I 1: 23. — *ebanwerk*, 'Zusammenwirkung', 'cooperatio' IV 4: 76. *eddo*, 'und' XXVIII 62 (JJJ 47). *ewangelio* m. — *bi-fallan* XLIII 109. *fazza* JJJ 58. *fehôn* XIX 17. *feselen*, 'fruchtbar sein' XXIII 9: 89. *gi-finstren*, 'sich verfinstern', 'obscurari' V 7: 1. *frouwen*, s. *frewen*. — *gahhâ wir!* 'ja', 'ja gewiss'; vgl. *ihhâ*, *nuâ*. *gernlíhho*, 'genau', *ἀκριβῶς* XVI 1: 4; vgl. ae. *þe ȝeornor*, 'um so genauer' Beow. 821. *gëzzan*, s. *ëzzan*. *gripfen* (unfolgerichtig unter *k* aufgeführt). *gwun*, s. *ga-win*. — *haren* 'loben', 'preisen' (13, 16 ist falsch). *heilesôd* m. 'Glück' XXIII 6: 2, 15. *heizmuoti* n. XXXII 14: 2. *zi houfe*, 'zugleich', 'auch', 'und' XXXII 15: 22 [mnd. *to hope*, ä. nhd. *zu haufen*, schwed. *tillhopa*]. *hrídôn*, *ridôn* (nur unter *r* aufgeführt). *hruomen*, 'loben', 'preisen' IX 107; refl. 'sich rühmen' XXVIII 61 (JJJ 47). *bithiu hwanta*, 'dass', 'quia'. — *iu*, s. *jû*. — *ir-kennen*, 'kund tun', 'aperire' IV 4: 22. *klioban* JJJ 52. — *lengen*, 'lang machen', 'protrahere' XXIII 2: 29. *gi-lich*, 'immerfort' XXXII 11: 56. *gi-lust*, 'Begierde' XXIII 14: 5. *gi-mah*, 'etwas Gleiches', 'Gegenstück'. — *martyrunga* f. *mí* (as.) = *mir*. *bi-miden*, 'befreit werden von' XXXII 40: 14. *mittulli* I 4: 9. *mord* JJJ 58. *muoten* (nd.) 'begegnen' XXVIII 2. — *bi nōti*, 'gewiss' (Flickwort). — *oth* XXXII 34: 35. — *in rihti*, 'genau'; 'ohne Ausnahme'. — *sâr*, 'nun' (Flickwort). *selbaz*, 'selbst', 'geradezu'.

'gar' XXIII 10: 1. *sind* JJJ 58. *scaltan*, red. v. *sliumo*, adv. *só* oft pleonastisch; mit Negation: 'ohne dass' XXVIII 52 (JJJ 44). *sóso*, 'wo' I 6: 53. *spaltan*, red. v. *steinbort*, *staimbort* JJJ 52. *sterbo*, 'pestis' XXIII 14: 10. *sweiz*, *sweihc*, 'Blut' XLIII 42. — *tát*, öfters 'Sache'; *ze táte*, 'gänzlich' XXIII 4: 12. *tou* ist m. bei Isodor. *bi-tuon*, 'einschliessen' XXIII 9: 36. — *ubarhlut*, 'öffentlich'. *un-gi-loubig* XXXII 7: 43. *urheiz*, 'Trotz (in Wort oder Tat)', 'Trotzrede', 'Aufruhr'. — *wág*, dichterisch für 'Wasser' (eine Quelle) XXXV 42. *ge-waht-lih* [zu *gi-wahanen*]. *in wân*, 'glaube mir!', 'fürwahr', 'wahrhaftig' XXXII 5: 21. *waso* JJJ 58. *werdan*, öfters 'sein' oder 'bleiben' [ae. *ne wille ic lenz his zeonzra wurpan* Gen. 291]. *willo*, 'Willigkeit'; *mit willen*, 'gern'; *mit mihelmo willen*, 'sehr gern'. *wirsén*, 'schlimmer werden', 'schlechter ergehen' XXXII 4: 86. *wizzod*, 'Sakrament', 'eucharista' XIX, 28, XXI, .11. — *zweelga* f. (n.) 'Zweig'.

III. Zu Sachs' Fastnachtspielen.

(Neudrucke deut. Literaturwerke No. 26 ff.)

1, 53. Der Sinn verlangt am Ende des Verses ein grösseres Satzzeichen, z. B. Kolon. Schliesst sich doch die durch *so* eingeleitete Annahme nicht an den vorhergehenden (v. 53), sondern an den nachfolgenden Satz (v. 56) an! — 234 ff. Konstruiere: *der ding ich besteh, das etwan in lieb auch sey leiden, so zwey einander müssen meiden etwan viel zeit, biss sie gelück mit frewden zäm bring in dem stück: da habens so lieblich geberden, daruon sie dann erquicket werden; in solcher vbersüssigkeit vnd unaussprechenlicher freidt wirt all jr hertzen leidt zertrendt.* — 249 ff. Konstruiere: (sie) *scheiden sich den also hart vnd wissen nit jr widerfart: (die) mag oft lang haben nit mehr fug. Ritter, ist das nit leides genug? So viel anschleg gehn hinter sich!*

3, 232. *Neydest = du neydest, nicht neydest du?* — 274 ff. Konstruiere: *So bin ich dest herlicher: den vorgang hab ich umb vnd umb in allen dingen, wo ich kumb; zu aller herrschaft man mich welet, dich, armut, man für nichte zelet.* — 280 ff. Konstruiere: *Was hilfft Zepter, kron, das du must landt vnd lewt regieren, mit grossen sorgen Gubernieren, vnd bist darjnnen nur mein knecht, wo du anderst regierest recht?*

4, 448 ff. Konstruiere: *Ey, lass dich nit verachten gantz, sonder hilff vns die Manheit retten! Weil sie vns alle samb will fretten, so ist es usw.*

5, 241 ff. Konstruiere: *Mein frewd muss ich dir auch erzeln: wenn mir das glück scheint mit seim glantz, (und ich) zeuch ein schantz nach der andern schantz vnd hab gut silber vnd gut gelt, was meinst, das mir an freuden fehlt?*

6, 321 f. Konstruiere: *vnd geht die halben nacht hofirn, im schnee, wind, regen thut erfirn.* Einen Beweis findet man in 8, 243 ff. — 350. Fragesatz! — 358 ff. Konstruiere: *vnd wenn sie*

kommen in die Eh, so kommens ind voriye art — was man geuont, das lest man hart! — vnd werden lauter wüstling drauss.

7, 5–11. Hauptsatz (6–8) zwischen zwei Nebensätzen (5, 9–11). — 400. *wie, wenn* vgl. 3, 238. — 422 ff. Kolon hinter *sachn!* Der Sinn ist: der Zuhörer wegen, die doch als Zeugen gerufen wurden (V. 1–4), tut es mir nur leid, dass ich in dieser Angelegenheit zu der Ansicht gekommen bin, dass ich meinen Söhnen kein Testament machen kann. — 491. Der Herausgeber will mit dem Einzeldruck für *mitler mass* das nach meinen Begriffen sinnlose *milter mass* lesen. Wie kann der Vater dem Sohne zuerst sagen: *du bist gar zu milt* (V. 483), und dann: *du solt brauchen dein gut milter mass!*

9, 159 f. Konstruiere: *Ir habt gut machen, welcher wil; ihr arbeyt in der rhu vnd still, 'ihr könnt, wer nur will, gut fertig werden; ihr arbeitet usw.'*

10, 50. *einem das Kuhmaul anhängen*, angeblich 'zuschanden machen', 'ins Gerede bringen'. Das müsste doch jedenfalls eine recht sekundäre Bedeutung sein. *Kuhmaul* bezeichnet ja 'einen schinollenden Mund', 'ein griesgrämisches Gesicht'. Die Redensart würde ich dementsprechend erklären: 'jemand das Nachsehen haben lassen'.

11, 177 f. Konstruiere: *Ist das denn nit ein bitter leyden, so lass dir kein Narren mehr schneyden!* Der erste Satz ist keine Frage, sondern ein Bedingungssatz.

12, 35 ff. Konstruiere: *das im sein frau sey vntertan vnd (dass) er sey almal herr vnd man, (und dass) als was er schaff, red vnd gepit, das sie das thw usw.*

14, 88. *iss war*, nicht Frage, sondern Ausruf: 'es ist wahr!' vgl. *is aber war* 19, 172.

16, 38 ff. Konstruiere: *Het wir den seinen vorteil nur, (dann) ob er gleich nimmer frölich würt, vnd ob jn gleich Sant Vrban rürt, was fragten wir denn nach dem Tölpen?* — 224 ff. Konstruiere: *Zu hülff ich nemen wil mein kunst vnd wil des Kinds abhelffen dir on als gepern — vertrau doch mir! — das du darzu seyst nimmer kranck!*

17, 253 f. Konstruiere: *Salomon spricht vom zoren, bloss er rue in eines Narren schoss.* — 259 f. *So habt jr *drey Artzney von mir für ewer kranckheit alle vier.* Ist das gewöhnliche Flickwort *frey* gemeint?

18, 2 ff. Interpungiere: *Verargt mirs nit, vnd das ich heit zu euch komme, das ist mein bitt! Es ist warlich on ursach nit: ich hett* usw. (vnd ist pleonastisch wie in 45, 44).

19, 68 ff. Konstruiere: *Mein freunt, es sich pegeben hat, das ich, als vor zehen jarn das vnglüeck mich rait so hart in allem stüeck, dem dewffel mich ergab.* Vgl. JJJ 22. — 129. *kawft wohl irrtümlich für *kombt*. — 173 ff. Konstruiere: *Wiltu nit . . . , (so) las mich . . .* — 196. Die in GRIMMS und GÖTZES Wörterbüchern angegebenen Bedeutungen des Verbs *popitzen*, 'grösstun', 'schwelgen', 'liederlich leben' stimmen alle nicht. Die Sippe *popitzen*, *popitzig*, *popitzer* hat in den Fastnachtspielen stets Bezug auf Frauen, die heimlich Kleidungsstücke usw. veräussern oder einkaufen: *ich stettigs hinterm mann popitz; hinter den menden popiczen; mit in kleidung ist sie popitzig.* Krämer und Zwischenhändler haben ihren Gewinn daran: *dw kauffman dreibst vil poser stüeck mit liegen, driegen vnd popiczen.* Also wohl ungefähr: 'heimlich schachern'.

20, 207. Für *nicht* lies *nit* (: *mit*). Vgl. z. B. 31, 315 f. (*bit* : *nit*). — 300. Konstruiere: *Ich wil, weil sis ie nit wöllen geratten, mit in thun ainen danz, das wir* usw.

25, 163. Interpungiere: *Dreib hin die Ku, hernach ich lauff, vnd auff das tewerst sie verkauff!*

26, 76 ff. Konstruiere: *So wiss, das mich betrüben thut: wie wol ich grosse reichtumb hab, Gesundtheit, schön vnd ander gab, hin fridtsam, einzogen vnd stil, jedoch* usw.

27, 322. Für *war* lies *wär* oder *wer* (: *her*).

30, 148 ff. Der logische Nachsatz zu *Wiltu das thun* ist nicht so glob *ahn mir*, sondern V. 149: 'wenn du das tun willst, so brauchst du — das glaube mir! — nicht um Reichtum zu sorgen'.

31, 314 ff. Konstruiere: *Mein lieber Son, thu auch hin gehn zu meinem halben Freund, jn bit — ich glaub, er werd abschlagen nit — dir hilff zu thun von meinet wegen!* — 348 ff. Konstruiere: *So wil ich mit voran hin gan — du bist der stiegen nicht bericht — auff das du fallst in Keller nicht!* Ganz ähnlich: *Junkherr, halt euch nur vest an mich — die stiegen sind gäch vndersich — auff dass jhr nicht thut ein fehltritt* 40, 296 ff. GOETZES Satzzeichen sind gar zu oft sinnlos.

32, 257. Kolon am Schluss! V. 258 gehört zu 261.

34, 122 f. 'besonders wenn sie voller Maden stecken und sowieso schon halb lebendig sind'. — 169 f. Unsinnige Satzzeichen: man schnattert nicht mit den Armen! — 318. Punkt am Schluss! Der folgende *wenn*-Satz ist ein Ausruf: '(es wäre mir recht,) wenn dir der Pfaffe auf dem Kopfe sässe!'

35, 285 ff. Wieder falsche Interpunktion. Der Sinn ist: jetzt merke ich, dass du mir die Wahrheit gesagt hast, nämlich dass seine Liebe wenig Wert hat, und dass er mir usw.

36, 217 ff. V. 222 gehört zu 217; die dazwischenstehenden Zeilen sind parenthetisch.

37, 13 ff. Konstruiere: (Sie) *treiben mit uns jr gespey, sam treib wir Bulerey all zwey. Wiewols war ist, vnd thut mir zorn, ich habs oft auss den augen gschworn meim Mann. Noch wil jm usw.* — 196. Ausruf, nicht Frage!

38, 177 ff. *Schatz* 178 bezeichnet das zurückgelegte Geld, nicht etwa den vierten Liebhaber. GoETZES Interpunktion ist durchweg falsch. Konstruiere: *Mein Mann, ich hab ye noch ein bitt — ich hab ein Schatz, den weistu nit: vier gulden Zwölffer, die ich doch hart hab selb an meinem Maul erspart; den Schatz wil ich auch geben dir — las mir noch nach der Männer vir!*

39, 28 ff. Konstruiere: *ein Gsel .. hat .. sein Schwester hin gesendt, der Jungfraw den jüngling zu schenden, solche jr beider lieb zu wenden, wann er het sie selb geren gnummen. Doch kundt es niemandt vnterkommen, wann (es verhindern, dass) der Jüngling nam zu der Eh die Jungfrawen.* — 485 ff. Konstruiere: *Die gantze Stadt thut von jr sagen — sie hat zumal ein böss geschrey — wie sie usw.*

40, 296 ff. Siehe 31, 348 ff.

41, 255 ff. Konstruiere: *Er hat mirs maul so gar verbittert — mein gantzer leyb bidmet vnd zittert — vnd thut mirs wassr zun augn austreiben.* — 279 ff. Konstruiere: *gebt die ding nit von mir auss — ich dörfft fürwar nicht mehr zu Hauss — wiewols war ist.*

42, 332 ff. Konstruiere: *wie gar ein sawren wein, den sewrstn, den sie im keller hat, mir armen Seel — der karg vnflat! — hats geopfert auff den Altar!*

44, 264. Interpungiere: *Ich danck dir, Weiser, straff vnd Lehr.*

45, 43 ff. Interpungiere: *ich hab mich fromb ghalten bissher an jhm. Dieweyl vnd (weil) aber er usw.* Vgl. 18, 2.

47, 222 ff. Konstruiere: *Da hab ich . . gehalten sie in hartem zwang; täglich mit mancherley auffsetzen thu ich sie schinden.*

51, 136. *vnd das du werst-erhangen!* 'hole dich der Henker!'

54, 86. 'den ich mir usw.'

56, 160 ff. Interpungiere: *Ich muss gehn schuwen, wo es sey, wo anderst es ist in dem Hauss; es usw.*

57, 288 ff. Konstruiere: *Mein Weib . . helt mich ohn schuld oft im verdacht. Ob ich jrs gleich einmal mach war? Ey, da schlag zu ein gutes Jahr!*

59, 69 ff. *mitler zeit* steht als Konjunktion: 'während'. *is dir lieb*, 'wenn es dir recht ist'. Also: *so lass wirn lawffen, mitler zeit ein ider sein getraid einschneit. Steffel Löll, gehin, is dir lieb, vnd hol usw.*

60, 10. 'wann hast du mich lieb?' — 180. 'Ihr habt gut reden! Da ich aber keinen Mann habe, wer will mich nun ernähren?'

61, 376 f. Konstruiere: *wiewol erber lewt sagen: Nain, ich het usw.*

62, 103 f. *Die sach . . der puelerey*, 'diese Liebesangelegenheit'. (Schlecht angebrachte Satzzeichen!)

67, 218. *plagen* wohl eher als Subst. aufzufassen?

68, 116 ff. Konstruiere: *Ir, götter, secht den freuel an der Armuets, die . . sich vnterwint mit mir zu kriegem! Wol (mit Recht) sich vor meinem gwalt mues schmiegen Kaiser, künig, herzog vnd fürsten; Pabst vnd pischoff thuet nach mir düersten usw.*

69, 26 ff. Konstruiere: *Ey, thw dich auf die werckstat dreem — morgen ist wider feyerabend — weil wir usw.*

71, 229 f. Interpungiere: *Wil ich gern hörn, in irem krieg welcher noch phalten wirt den sieg.* Siehe JJJ 22.

72, 169. *auf den esel seczen*, nicht 'erzürnen' (GRIMM), sondern 'betölpeln'; vgl. *mit guten Worten betrogen und recht auf den Esel gesetzt* (Luther).

74, 193 f. Konstruiere: *Ich spacirt vor dem thor, von weiten sach den alten in garten reiten.*

78, 180. *als ob dein disch künig Artus sey*, 'als wenn dein Tisch König Arthurs wäre'.

82, 190. Konstruiere: *Ich pit, euch nit an mir vergecht!* [mhd. *sich vergâhen an*, sich jemand gegenüber übereilen].

85, 448 f. *Das dw solt dinen vnd nit hadern, mit vnüeczen worden zv dadern*; vgl. me. *ze scholen haue zoure lust and from alle peryles to be Save*, 'ihr sollt Eure Lust haben und vor allen Gefahren sicher sein', afries. *hi skil weddia with tha liode and tha monne sin god twi-ielde to ieldande*, 'er soll dem Volke büssen und dem Manne sein Gut doppelt bezahlen'. — 459 f. Interpungiere: *Nemb das korablein vnd folg mir nach, ob ich wider ir huedl entphach!*

Zum Schluss einige kleine Verbesserungen. Komma (bzw. Semikolon) hinter *todt* 1, 115, *verlangen* 1, 303, *schlauchen* 4, 228, *ab* 5, 314 (Korr.-Bl. 25, 95), *dorcklent* 5, 348, *beschreiben* 7, 20, *Harm* 11, 99, *gfelt* 17, 223, *ghangen* 23, 27, *kopff* 26, 11, *standts* 30, 407, *war* 43, 199, *Todt* 47, 108, *naus* 58, 3, *gnaden* 67, 355, *gar* 71, 342, *kumen* 74, 210, *mon* 74, 408. Punkt hinter *lachen* 47, 26, *sind* 71, 212. Fragezeichen hinter *holen* 12, 347. Ausrufungszeichen hinter *glauben* 16, 239, *sich* 76, 284. Kein Satzzeichen hinter *macht* 3, 347, *pest* 15, 16, *freisslich* 17, 251, *lieb* 23, 72, *wochen* 32, 347. — Lies: *pegaben* 72, 280. *drehen* 75, 107. *heruider* 80, 47. *den strosack* 84, 416.

IV. Die Etymologie von *Frauenzimmer*.

Es wird allgemein angenommen, dass die jetzt gewöhnliche Anwendung des Wortes sich aus der Bedeutung 'Frauengemach' entwickelt habe (Frau < Frauen < Frauengemach). Ich bin nicht von der Richtigkeit dieser Auffassung überzeugt.

Das ahd. *zimbar*, ae. *timber* bedeutet zunächst 'materia' und 'structura', 'Bau' (Bedeut. I); siehe GRAFFS und BOSWORTH-TOLLERS Wörterbücher. Der ganze Weltbau heisst im Ahd. *weraltzimbar*, der Himmel heisst im Ae. *heofontimber*. Das ganze männliche Geschlecht heisst in Gnom. Exod. 33 *mazutimber* (Bedeut. Ia). In Ae. Gen. 2235 bezeichnet das Wort ein einzelnes Individuum im Mutterleibe (Bedeut. Ib). Auf den Vogel Fenix bezieht sich *fæzer fuzeltimber* in Ph. 236 (ebenfalls Bedeut. Ib). Ganz analog wäre ahd. *frouwunzimbar, 'Frauengeschlecht', 'Frauen' (Bedeut. Ia) und 'Frauenbild', 'Weibsbild', 'Frau' (Bedeut. Ib). Dass in der Literatur das in Frage stehende Wort erst später auftritt, erklärt sich leicht aus dem geringen Umfang der ad. Poesie. Die ae. *mazutimber* und *fuzeltimber* gehören ja auch nur der Poesie an.

Als im späteren Mittelalter die *kemenate*, das *vrouwenzimmer* eine grosse Rolle zu spielen begann, verhalf die neue, durch den neuen Begriff bedingte prosaische Zusammenstellung (Bedeut. II) zugleich dem alten poetischen Worte zum neuen Leben.

In diesem Lichte gesehen ist SEIDENADELS ältestes Zitat für die Bedeut. Ia nicht 'auffallend früh' (Zeitschr. f. deut. Wortforsch. 5, 66 f.). Im Gegenteil, wir erwarten gern 'ritterschaft und ein schön frauenzimmer' gleichzeitig mit unserer Einführung 'in der königin frauenzimmer'. Und das volkstümliche *Mannsbilder und Frauenzimmer*, 'Männer und Frauen', gewinnt ein neues, angenehmes Gepräge der Einheitlichkeit. Schliesslich braucht FLEMINGS *Du schönes Zimmer, du, dass du mich bringst in Ruh!* (Bedeut. Ib) nicht 'aus dem Kompositum gefolgert' zu sein. Es behauptet doch niemand, dass CLAUDIUS' *du schön Gebild* aus *Frauenbild* gefolgert wäre!

V. Zur altsächsischen Bibeldichtung.

Hel. 339—344.

*Tho ward fon Rumuburg . . . ban . . .
kuman fon them kesure kuningo gihwilikun,
hemsitteandiun, so wido so is heritogon
obar al that landskepi liudio giweldun.*

Das as. *hemsittiandi*, ae. *hamsittende* ist ein Wort, das ebenso ungenügend aufgefasst und erklärt worden ist wie das as. *wini*, ae. *wine*, dessen Bedeutungsentwicklung ich in Ipt. 98 dargelegt habe. Behaghel gibt als einzige Übersetzung: 'an der Heimstätte sitzend'; Piper: 'in seinem Stammland ansässig'; Heyne: 'auf dem Erbsitze regierend'; Grein-Köhler: 'domi sedens'; Bosworth-Toller: 'sitting, dwelling at home, resident'. Bei *wini* und *hemsittiandi* lassen sich ungefähr dieselben Bedeutungsstufen feststellen; gewisse Berührungspunkte haben sie mit an. *bóndi*, ae. *hlaford* und ae. *leod*.

Es wurde von *wini* gesagt, dass es bedeutet: 1. 'Freund', auch mit Bezug auf nahe Verwandte; 2. 'Herr'; 3. (im Pl.) 'Leute', 'Mannen'. *Hemsittiandi*, *hamsittende* bedeutet:

1. 'zu Hause sitzend': *se mon, se ðe his zefan hamsittendne wite*, 'wer von seinem Feinde weiss, dass er zu Hause sitzt (sich in seinem eignen Hause befindet)'; mit Bezug auf nahe Verwandte: 'die Leute zu Hause', 'those at home', 'die Familie', 'die Eltern':

*þus syndon haten hamsittende,
fæder & modur, þæs we zefræzen habbað
þurh modzemynd: Maria & Ioseph Andr. 686 ff.,*

'die Eltern sind, der Vater und die Mutter, nach dem, was wir durch klugen Sinn erfahren, benennet also: Joseph und Maria'.

2. 'Hausbesitzer', 'Hausherr', 'Herr', 'Fürst':

ða þæt zehozode hamsittende,
Meda aldor, þæt ær man ne onzan,
þæt he Babilone abrecan wolde Dan. 687 ff.,

'nachher verfiel der Fürst, der Herr der Meder, auf den Gedanken usw'. Ebenso die zuerst angeführte Stelle, Hel. 339 ff.: 'da kam aus Rom, vom Kaiser der Befehl an jeden König, jeden Fürsten, soweit die Herzöge im ganzen Reich die Leute lenkten'.

3. (im Pl.) 'Grundbesitzer', 'Landesbewohner', 'Leute', 'Volk':

oð þæt brohþrea
Cananea weard cynne getenze,
hunzer se hearda, hamsittendum,
wælzrim, werum Gen. 1813—16,

'bis dass ein schrecklich Leid, der Hunger hart, vernichtend traf den Stamm der Kananiter, traf Land und Leute'. Gerade wie der logische Wert von *winas* aus den Variationen *eorlas*, *þeznas*, *Dene* usw. hervorging (Ipt. 98), ebenso helfen uns hier die parallelen Ausdrücke: (1) *fæder & modur*, (2) *Meda aldor*, *kuningo gihwilikun*, (3) *Cananea cynne*, *werum*.

An. *bóndi* bedeutete ungefähr dasselbe wie *hemsittiandi* — von Hause aus. *Bóndi hennar* heisst 'ihr Mann'. Mancher *bóndi* war ein grosses Tier (vgl. Frithiofs Saga). Und *bændrnir* waren das Volk. — Das ae. *hlaford* geht, wie *hemsittiandi*, *bóndi* und *wini*, von der Traulichkeit des Heimwesens aus und erreicht mit ihnen Macht und Ruhm. — Ae. *leod* bedeutet zunächst 'Stammgenosse, Landsmann', dann 'Fürst' (Ipt. 76 und 156).

Ich betrachte *heritogon* in Hel. 343 als eine Variation desselben Begriffes, der durch *kuningo* und *hemsitteandiun* zum Ausdruck kommt. Nach Piper wäre durch die verschiedenen Worte ein Auseinanderhalten der römischen Statthalter und der landansässigen Fürsten bezweckt. Der Dichter gebraucht *heritogo* nicht nur von Pilatus, sondern auch von dem 'hemsittiandon' Archelaus.

Hel. 879—881.

Nu latad an iuwan modsebon
iuwar selboro   sunde a hreowan,
ledas that gi . . . fremidun.

Bei der Besprechung von Hel. 5010—13 (JJJ 50) habe ich die hier angeführte Stelle kurz berührt. Meine Annahme, dass *sunde a* ein Genitiv sei, dem der Genitiv *ledas* parallel stehe, scheint mir zwar immer noch an und für sich formell unangreifbar. Trotzdem glaube ich, dass eine andere Analyse des Gefüges, wie sie sich mir beim Vergleich mit sämtlichen ähnlichen Fällen in der altwestgerm. Alliterationspoesie von selbst ergibt, die richtige sein muss.

Allerdings spricht ae. *ne ðe hreowan þearf ealles swa mycles, swa ðu me sealdest* Seel. 151 f., sowie nhd. *du lässtest dich des Übels reuen* für die Möglichkeit einer Genetiv-Konstruktion auch bei dem and. *hreowan*. Aber die Konstruktion mit dem Grund des Affektes im Nom. ('die Tat reut dich') bzw. im Akk. ('lass dich die Tat reuen!') ist im Westgerm. weit gewöhnlicher und, abgesehen von der in Frage stehenden Stelle, im As. allein herrschend: ae. *þæt hreowet hine* (oder *him*), ahd. *sin ando rou in*, as. *thiu dad began imu hreowan* usw.

Nach JJJ 29 bedeutet ae.

ealle synt uncre hearmas zewrecene,
laðes þæt wit lanze þoledon Gen. 759 f.

dasselbe wie *ealle uncre hearmas synt zewrecene, and eal þæt wit laðes lanze þoledon*, 'tout ce que nous souffrîmes de mal', 'was wir Leides lange litten'. Genau so:

thu thar alla thina wunnea farsliti,
godes an gardun   so hwat so thi gibidig forð
werðan skolda Hel. 3378 ff.,

'was dir nur Gutes daheim verliehen werden sollte';

zehlodun him to hude   hordwearda zestreon,
fea & freos   swilc þær funden wæs Dan. 65 f.,

'von Vieh und dessen Brut was dort gefunden ward'; siehe Ipt. 140. Ähnlich Hel. 4387 (Satzzeichen überall falsch) usw. — Mit dem Relativ vor dem davon abhängigen Genitiv:

der hapet in ruovu   rahono weliha,
daz der man er enti sid   upiles kifrumita Musp. 69 f.,

‘was der Mensch Böses getan’;

sceotend Scyldinza   to scypon feredon
eal in 3esteald   eorðcyninzes,
swylce hie æt Finnes ham   findan meahton
sizla, searozimma Beow. 1154 ff.,

‘alles, was sie in Finns Heim an Schmuck und Juwelen finden konnten’. Ähnlich Hel. 5293, El. 32 ff. usw. — Mit dem Relativ bei formeller Diskrepanz in der Konstruktion des Nebensatzes:

ofer lazustreamas   oþ ðæt eft byred
wudu wundenhals   leofne mannan
3od fremmendra   to Wedermearce,
þæt usw. Beow. 296 ff.,

‘die teuren Mannen, jeden von den Recken, dem es usw.’ — Schematische Übersicht:

Nom. bzw. Akk.	Dem Nom. bzw. Akk. paralleles Relativpron.	Vom Relativpron. abhängiger Genitiv.
<i>rahono weliha</i>	<i>daz</i>	<i>upiles</i>
<i>sundea</i>	<i>that</i>	<i>leðas</i>
<i>in 3esteald</i>	<i>swylce</i>	<i>sizla, searozimma</i>
<i>hearmas</i>	<i>þæt</i> (= Nom. + Akk.)	<i>laðes</i>
<i>wunnea</i>	<i>so hwat so</i>	<i>godes</i>
<i>3estreon</i>	<i>swilc</i>	<i>fea & freos</i>
<i>mannan</i>	<i>swylcum</i> (= <i>swylcne, swylcum</i>)	<i>3odfremmendra</i>

Unsere Heliandstelle bedeutet also: ‘Nun lasst euch eure Sünden reuen, und was ihr Böses habt getan!’

Hel. 950.

mannun te marðu.

Nach den Ausgaben würde die Redensart *te marðu, te marðum*, die in der as. Bibeldichtung viermal vorkommt, ‘zur Verkündigung’, ‘zur Kunde’ bedeuten. Das ist nach meiner Ansicht falsch. Das germ. *mēriþō, got. *mēriþa*, aisl. *mærð*, ahd. *mārida*,

and. *mārða*, ae. *mærd*, *mærdū* heisst 1) 'Verkündigung', 'Kunde', 'Ruf', 'Lob'; 2) 'Lob in dichterischer Gestalt', 'Dichtung', 'Gedicht' (aisl.); 3) 'was der Verkündigung oder des Lobes wert ist', 'etwas Merkwürdiges oder Wunderbares', 'Wunder'. In El. 870 bezieht sich *mærdum*, 'durch ein Wunder', 'wondrously', 'miraculously' auf die Auferstehung eines toten Mannes. Hel. 5676, As. Gen. 132 und 334 erzählen von den vom Tode Auferstandenen, von dem von Gott hinweggenommenen Enoch und von Loths zur Salzsäule gewordenem Weib. Das alles war den Menschen ein Wunder. Johannes predigte, 'dass es die Menschen wundernahm', 'zum Erstaunen des ganzen Landes' ('Da ging zu ihm hinaus ... das ganze jüdische Land und alle Länder an dem Jordan').

Hel. 2858—60.

Sie lestun iro drohtines word:

*is geba gerno drogū gumono gihwemu,
helaga helpa.*

Die Jünger befolgten das Wort und trugen die Gabe (PIPER). SIEVERS und BEHAGHEL begehen einen logischen Fehler (*lestun is geba). Dieser logische Fehler hängt mit einem metrischen zusammen, den auch PIPER und HEYNE teilen: sie führen *drogū* zum b-Verse. Es herrscht überhaupt grosse Unsicherheit in Fällen, wo ein Verb an der Versgrenze steht. Als weitere Beispiele führe ich an:

2. *so hwe so wapno nið,
grimman gerheti, wili gerno frummian* Hel. 4898 f.
3. *brandr af brandi brenn, unð brunninn er* Háv. 57.
4. *zyfu zumena byþ zlenz & herenys* Ruu. 19.
5. *Hy þa þurh yrre Affricanus,
fæder fæmnan, azeaf on feonda zeweald* Jul. 158 f.
6. *ne mazon þec nu heonan adon hyrste þa readan*
Seel. 57.
7. *þær sunu meotodes habbað,
eadizne bearn, ealle ymbfangen* Sat. 143 f.
8. *sceolde he þa bradan lizas secan,
helle zehliðo* Gen. 763 f.

9. *that thar mord mikil manno barno skolda,*
thera liodio, werðan As. Gen. 290 f.

10. *ofer ðæm fyre, ðe fela zeara for,*
lanze, betweox lyfte & rodere Met. 24: 12 f.

Wili (2) wird von SIEVERS, PIPER und HEYNE zum a-Vers, von BEHAGHEL zum b-Vers geführt; *brenn* (3) zieht GRUNDTVIG zum a-Vers, BUGGE zum b-Vers. Wie WÜLKER und ASSMANN über *byþ* (4) und *azeaf* (5) urteilen, ist nicht aus ihren Drucken zu ersehen. Ein direkter Beweis für die Richtigkeit meiner Anordnung von 1—5 lässt sich, soviel ich verstehe, nicht anführen. Andererseits spricht nichts Logisches noch Metrisches dagegen. Und für sie sprechen die analogen Fälle 6—10, wo Beweise vorhanden sind. Die Handschrift selbst hilft uns durch einen Punkt hinter *adon* (6). Bei 7—10 gilt folgende Regel: in a-Versen, die aus Verb + parall. Glied bestehen, alliteriert das Verb; vgl. *he it gihorid helido filu | ahton, eldibarn* Hel. 3235 f.; *þæt it wuldres 3od | sece, swezelcynin3* Gu. 1054 f.; *hæleda edel | lucon, leoda zesetu* An. 1258 f.; An. 320, 662, 714, Beow. 1667, 1837, 3067, Cri. 458, 463, 631, 672, 794, 1596, Edg. 2: 36, El. 107, 210, 845, 1307, 1317, Gen. 2852, Gu. 184 (JJJ 41), 1219, 1313, Hel. 328, 692, 895, 946, 1285, 1306, 1412, 1439, 1485, 2948, 3118, 3508, 3638, 3710, 3735, 4349, 4498, 4575, 4678, 4745, 5552, 5841, 5869, Hy. 10: 84, Jul. 255, 516, 645, Men. 52, Met. 2: 5, 26: 49, 54, 29: 76, Mod. 2, Ph. 269 usw. Mit dem Bau des b-Verses *sceolde he þa bradan lizas secan* (8) vgl. Gen. 285, 299, 392, 613, 759 usw. Bei 9 und 10 gilt ausserdem noch diese Regel: das zweite parallele Glied steht nie in der Mitte eines a-Verses; siehe JJJ 49.

Hel. 4593—95.

hwilikan he thero twelibio te thiu tellian weldi,
skuldigna, te skadon, that he habdi thea skattos thar
gethingod at theru thiod.

Die Herausgeber kennen für *skadon* nur die Bedeutung 'Schädiger', 'Schächer', 'Übeltäter'. Wie sie sich das obige, bei solcher Auffassung unangenehm verwickelte Gefüge zurechtlegen, ist meistens nicht zu erkennen. PIPER gibt reinen Bescheid: *te thiu tellian*, 'dessen bezichtigen', *te scathon tellian*, 'als Übeltäter

bezeichnen'. — Die Sache ist viel einfacher: es liegt ein durchweg regelmässiger Parallelismus vor, und *tellian* hat nur ein und dieselbe Bedeutung: (etwas von einem) 'aussagen' oder 'behaupten', (einem etwas) 'zuschreiben'. Das Wort *skaðo* bedeutet nämlich nicht 'Schädiger', sondern 'Schaden'. KLUGES Artikel über das deutsche *Schade* ist doppelt mangelhaft: bei der abstrakten Bedeutung fehlen sowohl das altsächsische wie das altenglische Wort. Ein deutlicher as. Beleg ist: *that in nian scatha ni uirthid* Kl. as. Denkm. S. 53. Und das ae. *þæt sceaðena mæst siððan wurde* Gen. 549 ff. enthält den gewöhnlichen männlichen *an*-Stamm; GREIN-KÖHLERS *sceaðen, f. ist 'made in Germany'. Siehe BOSWORTH-TOLLER. — Übersetzung:

'wem unter seinen Jüngern, schuldbeladen,
er dieses, solchen Harm, zuschreiben wolle,
dass der das Geld vom Volk sich ausbedungen'.

Hel. 5065—66.

hwo sie gewisodin   mid warlosun mannun,
mengiwitun,   an mahtigna Krist.

Der b-Vers *mid warlosun mannun* ist eine logische Einheit; dessen metrischer Bau ist derselbe wie der von Hel. 4045^b, 4849^b usw. Der a-Vers *mengiwitun* (⌊× | ⌋×) entspricht Hel. 1705^a, El. 578^b usw. (JJJ 29). Der Parallelismus stimmt mit Hel. 3331 f., 3763 f., 3854 f. usw. Alles befindet sich also in schönster Ordnung. Aber SIEVERS, BEHAGHEL und eine ganze Reihe von Gelehrten wollen es noch schöner haben: einen metrisch reicheren a-Vers. Zu dem Ende schaffen sie einen Variationstypus, der sonst nicht existiert. Die Regel ist nämlich, dass bei Variation adverbialer Bestimmungen (sowie mehrerer anderen Satzglieder) ein am Ende des a-Verses stehendes paralleles Glied stets von dem vorhergehenden Gliede getrennt ist. Belege: *tho sie an hohan wal | stigun, sten endi berg* Hel. 3117 f.; Hel. 327 f., 1438 f., 2947 f., 3211 f., 3709 f., 3734 f. und noch eine bedeutende Anzahl. (Eine Kategorie für sich bilden solche Fälle asyndetischer Parataxe wie Hel. 1558 f., Andr. 108 f.)

Hel. 5131—33.

*Pilatus was he hetan; he was fon Ponteolande
knosles kennit. Habda imu kraft mikil
an themu thinghuse, thiod, gisamnod.*

Unsere Gelehrten fälschen den Bericht der Bibel; der Dichter war ihm getreu. Weder Bibel noch Dichter erzählt, dass *Pilatus habda kraft gisamnod* (BEHAGHEL, HEYNE, SIEVERS). Die Juden kamen von selbst; sie 'hielten einen Rat über Jesum, und führten ihn hin, und überantworteten ihn dem Landpfleger Pontius Pilatus'. Dem Pilatus war die ganze Sache höchst unangenehm, und er wollte nur die Juden wieder los sein. Das Verb ist nicht *samnon* (BEHAGHEL, HEYNE, SIEVERS); es ist *gisamnon*. Und dessen Bedeutung ist nicht 'sammeln' (dieselben Gelehrten), sondern 'sich versammeln'. *Imu* bezieht sich nicht auf Pilatus; es ist ein solcher Dativ wie *im* in *wendun im*, 'sie giugen'. Kurz, *imu gisamnod* entspricht genau *us zesomnie*, 'wir versammeln uns', wie ich es in JJJ 52 erklärt habe.

Hel. 5545—47.

*Thuo thia wigandos giwadi Kristes
deldun, derebia man, ...
thes rikon girobi.*

Wer unnötigerweise einen b-Vers des Typus $\cup xx | \perp$ ansetzt (Behaghel u. a.: *dereba man*) oder unnötigerweise zweimal flickt (Piper, Kauffmann, Holthausen) soll nicht auf meine Zustimmung rechnen. Die Worte *deldun*, *derebia man* bilden einen typischen a-Vers aus alliterierendem Verb + alliterierendem parallelen Gliede, gleich *heton*, *hæleda bearn* Met. 26: 49, *weldi*, *waldand self* Hel. 1285, *ferde*, *frea mihtiz* An. 662 usw. (siehe die Liste auf S. 27). Es ist also einfacher, das Fehlen des b-Verses anzunehmen. Dieser kann eine Variation des Subjektes (*dolmode gumon*), eine Variation des Objektes (*drohtines gigariwi*), eine Parenthese (*ne fora theru dadi mornodun; ne im antdredun wiht*) oder sonst irgend ein Zusatz gewesen sein. Falls wir einen b-Vers ansetzen, der auf *-mon*, *-man* ausging (z. B. *dolmode guman*), ist zugleich die Auslassung erklärt: der Blick des Abschreibers verirrte sich von dem ersten *man* zu dem zweiten.

Gen. 141—145.

(Antikrist) *mid wapnu scal*
werðan Enocha te banon . . .
endi godas engil kumit,
wrikit ina wammscadon.

Ein Akk. der Person bei *wrekan* bezeichnet nicht den Be-
 strafte, wie BEHAGHEL, HEYNE und PIPER zu glauben scheinen,
 sondern den, zu dessen Gunsten die Rache genommen wird.
 BEHAGHELs und PIPERs Komma hinter *ina* ist zu streichen.
Wammscadon ist ein Dativ. Dieser Dativ hat dieselbe Funk-
 tion wie der Dativ in: *Jormunreki systur hefna*, 'die Schwester
 an Ermrich rächen', *Gúðrúnarhvot* 6. Er entspricht dem Präposi-
 tionsausdruck in ahd. *ih richo mih an in* (ihnen); so *rachen sich*
victores an iro hostibus.

VI. Zu den mnd. Gedichten von des Engels und Jesu Unterweisungen.

1. *Van deme he balde swicket,
lichte nummer mere en soker,
de siner tokumpst nicht en roket.
Nu hen, den schaden schaltu myden* I, 1930—33.

W. SEELMANN bezeichnet im Jahrb. des Vereins f. nd. Sprachf. 44, 99 *nu hen* als 'unverständlich' und will dafür 'das paläographisch nicht weit abliegende' *nu hore* einsetzen. — *Hen* ist nicht ungewöhnlich in Ausrufen; vgl. das bei SCHRÖDER falsch abgeteilte

'. . . mit welken eren
moghe wy kamen vor unsen heren,
nu wi Jhesum hebben vorlaren?
— 'Ach wol hen, wes, gy horen!
Allene isset us misseگان,
wy willen up unse unschult stan . . .'
Red. Ost. 796—801,

ferner *dyt gylt hen!* 'nun gilt's!', 'drauf los!' Jahrb. 3, 11, schliesslich engl. *go to!*, deutsch *geh!*

2. *Hir gheyt an dat andere bok.
Des hebbe, mynsche, ghuden rok,
vnde merke de guden lere,
de god, vnse leue here,
dy suluen wel vornuftich maken* II, 1—5.

W. SEELMANN will lesen: . . . *de guden lere. Se, god . . .* Er meint wohl, dass *vornuftich* 'vernünftig' heisse: 'Siehe, Gott will dich vernünftig machen'. Das Wort bedeutet aber dasselbe wie mhd. *vernunftlich*: 'die guten Lehren, die dir Gott verständlich machen will'.

VII. Friesisches.

Anmerkungen zu den Rüstringer Küren und Landrechten
(RICHTHOFEN S. 3—29, 41—79, HEUSER S. 38—53).

Küre II. *and warth ther with thet twa and siuguntich punda leyd and elagad twa and siuguntich skillinga*, 'und für jenes „72 Pfund“ wurde da „72 Schillinge“ gesetzt und bestimmt. RICHTHOFENS Komma vor *leyd*, HEUSERS *ther-with* (trotz des *the* . . . *with* des Emsigoer Textes!) deuten auf ganz andere Beurteilung der Stelle hin.

Küre III. *thet ma hini vr-winne*. Die mit *ur-* zusammengesetzten Verben behandelt HEUSER willkürlich bzw. unrichtig. Das fries. *ur-* entspricht teils dem ae. *ofer-*, nd. *over-*, hd. *über-* (und hat dann, wenigstens zunächst, langen Vokal), teils dem ae. *a-*, nd. und hd. *er-* (und hat dann kurzen Vokal). In manchem einzelnen Falle ist nicht mit Sicherheit festzustellen, ob ein friesisches *ur-*Verb einem engl. Verb auf *ofer-* oder einem engl. Verb auf *a-* oder etwa zwei verschiedenen Verben entspricht, die durch jüngere lautliche Entwicklung zusammengefallen sind. Ein solcher Fall ist *urwinna*: man darf es nicht ohne weiteres dem ae. *oferwinnan*, 'überwinden', mnd. *overwinnen*, 'überwinden', 'überführen', mhd. *überwinden*, 'überwinden' gleichstellen; es entspricht ebensogut oder besser dem mnd. und mhd. *erwinnen*, 'überführen' (dieselbe Bedeutung hat mnd. *vorwinnen*; vgl. schwed. *förcunnen*). — Mit dem ae. Präfix *for-* (nd. *vor-*, hd. *ver-*) haben wir bei den fries. *ur-*Verben nichts direkt zu tun, nur ergibt jenes Präfix in vielen Zusammensetzungen denselben Sinn wie fries. *ur-* (hd. *er-*, ae. *a-*); man vergleiche z. B. mhd. *verblinden*, *-brennen*, *-vellen*, *-geben*, *-gezzen*, *-louben*, *-manen*, *-werden*, *-ziehen* mit mhd. *erblinden*, *-brennen* usw. In HEUSERS Glossar werden indessen immerfort Zusammensetzungen mit *for-* angezogen, obwohl Zusammensetzungen mit *er-* inhaltlich ebenso nahe oder näher liegen. Über-

haupt hat H. sich so am Englischen blind gestiert, dass er das Deutsche nicht mehr sieht. Vgl. unter Küre VI. — *Sa hach hi thenne* usw. Die Satzzeichen sind bei RICHTHOFEN und HEUSER falsch angebracht. Falls wir Wiederholungen und Zusätze (ohne Entsprechendes im lat. Texte) ausschliessen, lautet der Text: *Sa hach hi thenne to demande and to delande tha fiande als are tha frionde thruch thes ethes willa, ther hi to-fara tha keysere fon Rume esweren heth, widuon and weson, waluberon and alle werlase liodon like and sine thredknilinge*. Eingeschoben ist *to demande and to delande* vor *widuon and weson*; das Komma zwischen Verb und Objekt hat keine Berechtigung. Eingeschoben ist gleichfalls *to helpande* zwischen *like* und *and*; ein Komma vor *like* ist zu empfehlen. — Über *biteknath*, 'entspricht', 'gleich', siehe oben S. 8.

Küre V. *edil* heisst hier 'Grossvater'. *edila* m. und *edil* bezeichnen beide einen männlichen Verwandten in aufsteigender Linie: Vater, Grossvater, Urgrossvater.

Küre VI. *urgripa* bedeutet nicht 'vergreifen', sondern 'sich vergreifen'. Mit dem ae. *forzripan* hat es herzlich wenig zu schaffen. Ein späterer Text hat *ouergripin*, und dieselbe Bedeutung hat mnd. *overgripen*. Vgl. unter Küre III. — *thera monna skil allerek vmbewllen an menethon, an monslaga, an hordome, an swesbedde, sa fir ur-gripin nebbe, thet hi* usw. RICHTHOFEN und HEUSER meinen, dass vor *an swesbedde* etwas fehle. Die anderen Texte liefern keine Stütze für eine solche Annahme. Der Schluss des Zitates bedeutet: 'und darf sich nicht so weit vergriffen haben, dass er usw.'

Küre VIII. *urkoma*, nicht 'überführt werden' (wo das Subjekt, d. h. das logische Objekt, der Angeklagte ist), sondern 'aufgebürdet werden' (wo das Subjekt das Verbrechen ist).

Küre IX. *frethopannig*, 'Friedenspfennig'. Dass das Wort durch 'poena pacis' erklärt wird, beruht auf einem argen Missverständnis. Vgl. *sa hach thi greua us frieseske capmonnom thes fretha to warande thruch thene frethopannig* (RICHTHOFEN S. 539 a, Z. 28—30). Es handelt sich um eine Abgabe (*pecuniam*), nicht um Geldstrafe (*penam*). — *twiilde*, 'mit doppelter Zahlung', 'doppelt' [ae. *twizilde*].

Küre XIV. *ertichta*, 'vorhergehende Klage'.

Küre XVII. *wita*, nicht 'wissen', sondern 'eidlich beweisen', 'beschwören' (innd. *weten*). — *urfella*, mhd. *ervellen*, 'zu Falle bringen', 'fallen machen', 'niederschlagen'. HEUSERS 'verbüssen', 'abbüssen' ist hier sinnlos.

Landr. I. *ursitta*, 'versitzen', 'versäumen' [mnd. *oversitten*].

Landr. II. *froste* und *hungere* sind instrumentale Dative gleich *dathe*. Das Verb *frosta ist zu streichen.

Landr. V. Hier liegt die in ZfdA 48, 197 ff. und Ipt. 74 besprochene Satzverknüpfung vor: *ik wille thit eine halda* <*thruethet thet min werand is eferin*> *umbe thet skil ek thet erue halda*.

Landr. VI. *thach* . . *wel*, 'obwohl'.

Landr. VII. Der Sinn ist: *thet ther allera frimonna hwelik hach, su ma utana onsprekth, to haldande sines feder laua and . . . iahwelihes frimannes laua mith twilif monnon an tha withon*. RICHTHOFEN und HEUSER verstanden die anakoluthische Wiederholung nicht.

Landr. XI. *ther* . . *sin*, 'cujus'. HEUSERS Änderung ist verfehlt.

Landr. XIV. Von HEUSER glänzend missverstanden: nicht *utbiada*, 'anbieten', sondern *ut biada*, 'dem Draussenstehenden anbieten'; nicht *utfuchta*, 'ausfechten', sondern *ut fuchta*, 'gegen den Draussenstehenden kämpfen'; nicht *ebete*, 'busslos' (S. 132*), sondern *enbete*, 'mit einfacher Busse'; *frethofest*, 'mit Busse für Friedensbruch belegt', *fretholas*, 'nicht mit solcher Busse belegt'. Satzzeichen unter aller Kanone: Kommas nach *heth*, *deth*, *frethofest*, *alle*, *fucht*!

Landr. XVII. *ondwardia*, 'ausliefern' [innd. *antworden*, schwed. *antvarda*]. HEUSER hat nur 'sich verantworten', 'sich verteidigen'.

Landr. XX. *morth* JJJ 58.

Landr. XXIII. Nicht ein Punkt, der den Zusammenhang zerrüttet, sondern ein Kolon gehört hinter *morthdede*.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. Avd. 1. Bd 15. Nr 4.

DISSERTATIONENS KANT

ETT KAPITEL UR KRITICISMENS UTVECKLINGSHISTORIA

AV

ALF NYMAN

LUND
C. W. K. GLEKUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1919
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

I.

»Sinne und Verstand sind Wasser und Wein. Wer hat Wein ohne Wasser getrunken? Schon in der Traube ist Wasser.»

KANT, 1775, i samtal med FR. TH. V. HIPPEL.

Avhandlingen om *sinnes- och förståndsvärldens principer* (1770)¹ har för Kant betecknat övergången av Rubikon. Vad som ligger före denna skrift önskade han senare icke upptaget bland sina arbeten. Han har börjat på nytt, gjort tabelras — och särskilt den, som icke ur de Kantska dagboksanteckningarna (»Reflexionerna») förvissat sig om, att även denna »Umkipfung» varit förberedd, måste få intrycket av ett intellektuellt jordskred, som fullkomligt välter över ända de ledande principerna från 1760-talet och »Träume eines Geistessehers». Ty där var Kant i väsentliga stycken erfarenhetsfilosof och sympatiserade med Hume; här är han åter rationalist och närmar sig Leibnitz. Där erkände Kant *en* värld, »datas» och »åskådningsomdömenas» värld — då 'andevärlden' dock befunnits väsentligen vara hopsmäckt av 'klosterlegender', 'amsagor' och 'hypokondriska dunster' (jmf. »Träume», Ein Vorbericht etc.); här däremot lär Kant tvenne världar: sinulighetens och förståndets, åskådningens och begreppets, *fenomenens* och *noumenens* värld. I motsats till den tidigare åtstramningen av kunskapen till det 'givna' antager han nu en kunskap även om det överåskådliga, 'intelligibla', kort sagt: om 'tinget i sig'. Han är åter ontolog och svärjer på 'begreppet', på dess kraft att s. a. s. egenhändigt gripa det som är i det som synes.

¹ Dissertationens latinska text är citerad efter ROSENKRANZ' edition. Kants och Lamberts korrespondans anföres efter samma upplaga. Kants »Reflexioner» tagas från den Benno Erdmann'ska samlingen. Hänvisningar till Kr. d. r. Vernunft, originalupplagan, avse i denna avhandling alltid 2:a uppl. (»uppl. B»).

Men kommer denna utveckling icke på ett ut med den Mefistofeles skildrar i de bekanta Faustversarna:

»Ein Kerl, der speculiert
ist wie ein Thier, auf dürrer Haide
von einem bösen Geist im Kreis geführt....»

och står man icke åter 1770, där man stod i *Nova Dilucidatio* samt hos Baumgarten och Wolff?

Visst är, att man i IV:e avsnittet av Dissertationen överraskas med en framställning av läran om substansernas växelverkan, vilken fullständigt ansluter sig till *Nova Dilucidatio* lärosats om koexistensprincipen (prop. XIII) — detta *principium coexistentiæ* visar sig nämligen vara den 'intelligibla' världens härskande »formprincip» —; visst är vidare, att man föres in i avhandlingens mitskepp, rums- och tidsläran, genom en filosofisk portal, »De notione Mundi generatim», vilken inrymmer åtskilligt äldre tankegoods. Men det tages på ett nytt sätt på detta äldre — sålunda är det icke längre ett stycke ur en ontologisk utan ur en *kunskapsteoretisk* kosmologi, som Kant här framlägger; i det hela en betydelsefull förövning för dialektiken. Och i trots av att skriften i intelligensläran och punkterna om de 'rena förståndsbegreppen' kommer Leibnitz utomordentligt nära — så nära, att Windelband och Vaihinger ansett Dissertationen direkt framkallad av Leibnitz' *Nouveaux Essais*, vilka blivit tillgängliga 1765 — så växlar Kant icke dess mindre skarpa skott med Leibnitz både i frågan om rummet och tiden och klarlägger utan större skonsamhet hans cirkeldefinitioner i ämnet. Särskilt avfejande ställer han sig till honom i problemet om geometriens giltighet och tillämplighet på föremålens värld. Det är således icke i första hand de engelska *empiristerna* utan de inhemska *rationalisterna*, som denna polemik tar sikte på; icke Humes utan Wolffs och Leibnitz' sakuppfattning, som Kant här vill åt. Det var den *tyska* metafysikens gripar, vilka icke drogo jämt med Euklides' hästar, med Kants egen bild i den fysiska monadologien.

Lika skarpt jäv inlägger Kant mot den gängse rationalismens *sinnlighetsdogmer*. Rationalismen har tiderna igenom tjänstgjort som en saunskyldig école de médisance i allt, som rörde sinnligheten. Parmenides, Plato, Leibnitz — alla ha de lämnat sitt bidrag till detta systematiska nedsvärtande av sinneskunskapen. Alla ha de lärt, att 'sinnligheten' endast gav 'skenet', att den

blott kunde skänka hypotetisk kunskap, δόξα, πίστις, antaganden och svävande mening, att den på sin höjd förmedlade 'förvirrad', 'dunkel' kunskap. Sinnena voro, som Heraklit på sitt bistra, tillvitelserika språk uttryckte saken, 'dåliga rådgivare', 'lögnsmidare' och 'lögnvittnen', som Dike skulle ta hand om.

Nu kom emellertid Kant och rentvådde sinnligheten i Dissertationen. Den gav enligt honom icke blott kunskap utan därtill *apriorisk* kunskap; till på köpet den vissaste och klaraste av alla kunskapsarter: den *matematiskt-geometrisk*! Förhållandet vänder sig ännu mera till rationalismens nackdel: Possunt autem sensitiva admodum esse distincta et intellectualia maxime confusa (Diss. § 7). Allt detta har tydlig adress till Leibnitz och ger vid handen, att det var en sympati med förbehåll, när Kant anslöt sig till de Nya Essaiernas kunskapslära.

Men ej nog härmed. Kant går till attack mot den gängse rationalismen även från en annan utgångspunkt. Han påvisar nämligen att den visst icke själv frigjort sig från den belackade 'sinnligheten'. Rationalismen är kort sagt icke rationalistisk nog. Dess 'begrepp' äro formligen genomdränkta med rums- och tidsåskådningar, dess satser bastardsatser (axiomata hybrida) av sinnligt och intellektuellt. I V:e avsnittet av Dissertationen framlägger Kant en provkarta av dylika sinnlighetsanstuckna satser — och enligt Friedrich Paulsen skall det här vara *CRUSIUS*, som får huden full. Finner man vidare med Riehl och Paulsen avhandlingens djupaste syfte just vara att bortfiltrera åskådnings- och sinnlighetsföroreningarna ur den rena förståndskunskapen — att med en bild från mottot prässa vattnet ur druvan —, så blir utredningen av 1770 också till sitt grundsyfte polemisk mot den äldre rationalismen och naturligtvis även mot den rationalism, som förde ordet i *Nova Dilucidatio* 1755.

Det blir sålunda intet simpelt »återfall» i rationalismen, som Kant under Leibnitz'ska tillskyndelser exekverar 1770 — dels därför, att han icke låter det gamla stå som det stod; dels även av det skälet, att han icke helt släppt insikterna från 60-talet, tävlingsskriften, »Negative Grössen» och »Träume eines Geistessehers». Allt detta är visserligen »upphävt men uppbewarat». Det röjer sin närvaro, bl. a. i sinnlighetsläran. I Dissertationen vill Kant visserligen behjärta Newtons yrkande: — *in Philosophicis [autem] abstrahendum a sensibus* — och säkert är,

som Alois Riehl betonar¹, att hela avhandlingen är planerad som en bevisföring för den satsen, att förståndsbegreppen äro oberoende av åskådningens lagar och att det, som svärjer mot dessa, därför icke behöver vara omöjligt och motsägande. Men detta nagelfarande av de intellektuella satserna och begreppen övertygar Kant en gång för alla om, att åskådlighets- och sinnlighetsfaktorn dock icke är att leka med — att den betecknar en *conditio sine qua non* för mänsklig tanke för så vitt det gäller erfarenhetsvärlden. Och det visar sig därjämte, att sinnlighetens allmänna grundformer, tid och rum, nära nog oundgängligt smyga sig vanställande in även i våra ontologiska och noumenala begrepp; att *tidsåskådningen* tränger sig in i själva *motsägelselagen* — för att nu alldeles tåga om orsakstanken som successionstanke. Tager man ytterligare ett av ontologiens standardbegrepp, 'högsta väsendet' eller 'gud', så framhåller Kant själv, huru denna tanke störande kringfladdras av rummets och tidens skuggbilder — *dici non potest*, heter det, *quantum hisce obvolitantibus intellectui umbis ludificentur* (Diss. § 27). Kant vill prässa ut 'sinnligheten', åskådningen, ur de rena förståndsbegreppen; men resultatet blir, att han nästan intet får kvar. 'Druvorna' hota att försvinna för honom. Säkert kommer han därför alldeles mot sin avsikt att ge det utseendet av, som vore det oss *omöjligt* att tänka noumenalt och ontologiskt utanför tids- och rumsåskådningen. Ty, som han senare säger: »Wer hat Wein ohne Wasser getrunken? Schon in der Traube ist Wasser»². Och han vidgår ju öppet, att vi icke en gång kunna tänka logiskt utan stöd av tiden.

Men Kant tager icke steget fullt ut — det hade i så fall varit steget till Kritik d. r. Vernunft. Något blir dock kvar efter passagen av det kunskapsteoretiska filtrum, låt vara att detta 'något' blott kan gälla som en *symbolisk* kunskap om 'tanke-tingen' eller 'tingen i sig'. I IV:e avsnittet av Dissertationen är Kant emellertid faktiskt över i det hinsides med en fråga — non nisi intellectui solubilis! — och ger oss den intelligibla världens konstitutionsformel: *koexistensprincipen* från 1755 — men då skall alls icke vara tal om enbart symbolisk kunskap! Tvärtom menar Kant sig tydligen med dessa satser (§§ 17—22) icke på

¹ Der philos. Kritizismus, I², sid. 354.

² FR. TH. V. HIPPEL, Lebensläufe nach aufsteigender Linie, upplagan av 1823, Bd II, sid. 159 f.

någon punkt ha begivit sig *ultra terminos certitudinis apodicticæ, quæ Metaphysicam decet* ... (§ 22, skoliet). Och trots åtskilliga mera försiktiga och vankelmodiga uttalanden står det dock (§ 4) klart utsagt, att förståndsbegreppen ge tingen 'som de äro' — *sicuti sunt* — och att man måste räkna även med ett realt, ej blott ett logiskt bruk av förståndet, varigenom själva begreppen om 'tingen' och deras förhållanden överkommas — *quorum priori dantur conceptus ipsi, vel rerum vel respectuum* (§ 5).

Detta är inkonsekvensen hos Kant 1770 och på samma gång det som skiljer honom från den betydelsefulla läran om förnuftsbegreppens tidsbundenhet, deras »schematism», i Kr. d. r. Vernunft. Åskådningskravet har kommit till fullt och definitivt genombrott i den transcendentala ästetiken, om man får kalla III:e avsnittets tids- och rumslära så. Däremot har det icke trängt igenom i transcendentalanalytiken, därest det likaledes går an att med denna huvudtitel belägga Dissertationens ansatser till en kategorilära (i § 8). 'Druvorna' voro Kant för kostbara för att kramas ut till tomma skalet. 'Begreppets' värld var för en gångs skull också hjärtats värld.

Detta som några första landkänningar av lärosystemet i Dissertationen — lilla Kritiken, som man med hänsyn både till omfång och betydelse frestas kalla skriften. Ty även den ger en »Kritik» av det rena förnuftet, försåvitt den strävar att befria intelligensen från alla föroreningar av sinnlig natur. Avhandlingen är skriven av en kunskapsteoretisk purist, av en 'renare', för att taga en filosofbenämning från Platons »Sofisten». Så till vida fortsätter Kant blott sina allmänna förehavanden under 60-talet. *Före* Dissertationen sökte Kant 'rena' erfarenheten från otillbörliga rationalistiska inskott i orsaksläran, i existentialläran — han är då inne på samma stråt som Hume och i vår tid Avenarius och Mach; man får vara med om en blygsam begynnelse till en »Kritik der reinen Erfahrung». I Dissertationen går däremot strävandet ut på att 'rena' förnuftet från förvanskande sinnliga inskott, särskilt av rumslig och tidslig natur; linjer dragas till en »Kritik der reinen Vernunft». De två grundmotsatser, som det blev Kants intellektuella öde att arbeta ut till principiell skärpa och sedan svetsa samman på nytt, *empirismen* och *rationalismen*: dessa tvenne bräcker han nu som bäst åtskils. Och icke blott empirismen från rationalismen,

'förståndsvärlden' från sinnevärlden, utan i allmänhet 'formen' från 'innehållet', *δύναμις* från *ἐνέργεια*. Att 'sinnligheten', av rationalisterna betraktad som formblottat material, råstoff utan några som helst danande principer: att denna sinnlighet har sin *formsida*, de rena aprioriska åskådningsformerna tid och rum, det var Kants filosofiska nyhet 1769 och 70. I reflexionerna har man redan mött denna lära som snabblick och hypotes i samband med antinomierna; i Dissertationen skickar Kant sig att ordentligt bevisa den. — *Hæc principia formalia 'Universi phaenomeni' absolute prima, catholica et cujuslibet præterea in cognitione humana sensitivi quasi schemata et conditiones, bina esse. Tempus et Spatium, jam demonstrabo* — lyder utfästelsen i § 13.

Detta betecknar jämte rensningsmotivet Dissertationens stora bärande tanke och den blir framförd på ett sätt, som föranlett KUNO FISCHER att i sin glänsande logiska omdiktning av transcendentalästetiken företrädesvis stödjade sig på den tidigare framställningen i Dissertationen. Säkert står man Kritiken ingestädes så nära som här. Här har man åskådningsteoretikern Kant i fullt arbete och med honom även giltighetsteoretikern: och dessa båda göra undan ett gott arbete åt 'renaren' Kant, vilken dock behåller sista ordet och i avhandlingens V:e avsnitt redan brytes med problem och svårigheter tillhörande den transcendentala dialektikens område.

Det kan därför vara skäl att något tynga på denna första framställning, som i koncis och uttömmande knapphet tävlar med Kritiken.

II.

Kant förutskickar ett par nominaldefinitioner.

Med *Universums »formprincip»* förstår han en objektiv princip, en orsak, en metafysisk konstitutionsformel för 'tingen i sig' — deras enhet i 'gud'. Med *fenomenvärldens »formprinciper»* menar han grunderna till all förbindelse mellan företeelserna; och dessa grunder äro subjektiva, tillkomma uteslutande den sinnliga uppfattningen och konstituera företeelsernas enhet i oss. *Mundus intelligibilis* eller världen för begreppet har sin fokuspunkt i den högsta skapande enheten; *mundus sensibilis* eller världen för åskådningen sin däremot i vår sammanbrytande och

omdanande sinnlighet, den rena tiden och rummet. Ty dessa beteckna endast brytningskoefficienterna inom vårt uppfattande subjekt, rena åskådningsformer, 'intuitus puri', utan yttre motsvarigheter.

Hur vet Kant detta? Hur vet han, att ej tid och rum bottna i förnimmelser inströmmande utifrån och att de icke äro 'begrepp' avskummade från yttervärldens tilldragelser och ting?

Han vet det genom ett tankeexperiment. Man kan försöka sin lycka med att definiera rum och tid som utifrån inlöpande begrepp, så gör man en erfarenhet. Det blir idel cirkeldefinitioner av samma typ som Leibnitz' och Wolffs eller dem Kant själv presterat i XII:e propositionen av Nova Dilucidatio, där han härleder tiden ur substansernas skiftande förbindelser och därav följande förändringar i deras inre. Om det emellertid är frågan om 'inre' successiva tillstånd hos medvetanden och 'monader' eller om 'yttre', åskådliga successioner i erfarenhetens värld betyder ingenting till saken. Logiskt sett är bocken densamma. — Nam quid significet vocula *post* non intelligo, nisi prævio jam temporis concepta (§ 14). Detsamma gäller helt visst voculan *extra* och voculan *in*: man kan icke ens öppna mun för att härleda rummet från 'yttervärlden', från tingen 'i' verkligheten utan att redan ha förutsatt, vad man önskade komma till. Cirkeln är sluten, innan man hunnit beskriva den. Man går fri för dessa roterande bestämningar, menar Kant, endast om man uppfattar tid och rum som *aprioriska*, ur sinnesverkligheten ej härledda formprinciper. För att närmast hålla sig till tiden, vilken, i motsats till transcendentalästetikens framställning, först underkastas dissektion, så visar det sig vidare, att 'tiden' är en *singulär* föreställning, ej en generell (§ 14, sub 2). Vad innebär det? — Jo, detta, att alla 'tider' bli delar, snitt, ej olika exemplar av en och samma tid. Allt verkligt befinner sig visserligen 'i' tiden, uppkommer och förgås 'med' tiden men går icke *in* under tiden som arterna under släktet eller individerna under arten. Tiden är ett Unicum — det enda av sin art. Därför kan den enligt Kant endast upplevas intuitivt — den är själv en ren intuition, en *intuitus purus* (§ 14, sub 3). Dess hela existens är att åskådliggöra och åskådas; därutöver: platt intet.

Vidare kan tiden bestämmas som ett kontinuum, i matematisk mening. Tiden består alltså icke av diskreta smådelar,

vilka hopfogade först utgöra 'tiden', utan varje minsta tidsmått är själv 'tid'. Tiden är 'tid' alltigenom. *Momenta* — heter det — non sunt partes illius, sed termini, quos interjacet tempus (§ 14, sub 4).

Därav följer som en allmän konsekvens, att alla förändringar bli flytande och kontinuerliga — en punkt, som däremot icke särskilt betonas i den senare transcendentälästetiken. Det finnes inga språng och raptus i skeendena. Mellan varje tillstånd och ett motsatt ligga alltid förmedlande, därför att mellan varje angiven tidpunkt och en efterföljande falla tidpunkter i det oändliga. Tiden smidiggör sålunda förloppen, schatterar ut motsatserna. Tack vare sin kontinuerlighet blir den högsta lagprincip för alla förändringar i universum. Den är *legum continui in mutationibus universi principium* (§ 14, sub 4) — och därmed, kunde man tillägga, är differentialkalkylens tillämplighet på verkligheten uppvisad; ehuru Kant själv icke gör denna tillämpning.

Likväl utgör tiden intet objektivt, på tillvarons *tingsida* fallande. Den är varken substans, akcidens eller relation. Den är ingen bestående ordning av 'ting' utan själv en ordningslag — en 'certa lex', enligt vilken vi gruppera allt som tränger sig på vår sinnlighet. Skall något in genom medvetandets nålsöga, får det först tvinnas in i tidens tråd, liksom det i vissa fall därjämte måste omstuvast efter rumsskemat. Vad som icke kan åskådas som antingen ett föregående, ett samtidigt eller ett efterföljande, kan icke åskådas alls, faller icke inom vår sinnlighet. Först med tidsåskådningens hjälp få vi perspektiv på händelserna — ja 'händer' oss överhuvud något. Att *en* akcidens avlöser en annan, att en substans *a* står i växelverkan med en substans *b*: sådana bestämningar bli oss först möjliga tack vare tiden. Det säges uttryckligen, att tidsbegreppet är 'äldre' än dessa båda filosofiska fundamentalbegrepp — *istorum conceptibus . . . antiquior* (§ 14, sub 5); dock bör väl denna komparativ knappast fattas grovt temporalt utan tolkas i logisk riktning såsom ett *tankens* före, ett betingelsens före. I varje fall får man på denna punkt som på åtskilliga andra en tydlig försmak av läran om »schematismen», om de rena förståndsbegreppens inscenering i tidens form, sådan den framställles i Kr. d. r. Vernunft.

Kant finner anledning att från den nu skisserade läran om tiden som åskådning kasta prövande blickar till de båda tidsläror, som han själv tidigare i tur och ordning omfattat: LEIBNITZ'

och NEWTONS. För den senares matematiskt absoluta tid, om vilken det förutsattes, att den . . . . 'æquabiliter fluit', rinner av evighet i ett kontinuerligt flöde, har Kant ett skarpt omdöme till övers. Här har man ett 'flöde' utan någonting som 'flyter' — och Kant tvekar icke att stämpla denna uppfattning som en galen tanke, ett 'commentum absurdissimum' (§ 14, sub 5). Och om den Leibnitz'ska tidsläran, som utsäger, att 'tiden' visserligen var en verklighet men en *sekundär* verklighet bottnande i de 'inre' förändringarna, de 'inre' medvetenhetsskiftningarna, om denna uttalar Kant att den förstör allt bruk av sundä förnuftet —: »enär den fordrar, att rörelselagarna icke skola bestämmas efter tidens mått utan tiden själv, vad dess natur angår, med tillhjälp av det hos rörelsen eller någon räcka av inre förändringar iakttaga, varigenom all visshet hos reglerna fullständigt upphäves» (§ 14, sub 5). Mekanikens vetenskapliga värde vore därmed tillspillogivet.

Överhuvud är det hopplöst, enligt Kant, att logiskt söka härleda tiden ur något annat, det må vara fysiska eller psykologiska förändringar, och detta alldeles fränsett den öppenhjärtiga *circulus in demonstrando*, vilken därvid icke kan undvikas. 'Ty all logisk bevisförings yppersta rättesnöre, motsägelsens lag, träder i kraft endast mot 'tidens' bakgrund. Det är sålunda alls icke motsägende att till *skilda* tider tillägga samma subjekt motsatta predikat — ordstävets 'i dag röd i morgon död' ger en fingervisning. 'Motsägelse' förutsätter bestämningarnas samtidighet och samtidighet utgör enligt Kant »en högst viktig konsekvens av tidstanken» (§ 14, sub 5). Tiden är, logiskt sett, 'äldre' än logiken; den måste betecknas som även 'istis legibus antiquior', liksom den förut befunnits 'äldre' än begreppen substans och akcidens. — »Därför, summerar Kant, är möjligheten av förändringar blott föreställbar i tiden och tiden blir icke föreställbar genom förändringarna, utan omvänt» (ibid).

I Kritikens handläggning av tidsfrågan § 4 letar man förgäves efter någon motsvarighet till detta argument från Dissertationens § 14, mom. 5. Först i följande § tangeras saken — men i annat syfte och från annan sida. Nu gäller det ej att få tiden uppvisad såsom en *förutsättning* för motsägelse och såsom det naturliga medium, vari de logiska krevaderna äga rum. Tvärtom är avsikten den att i tiden se en *avledare* för

den logiska spänningen mellan motsatta bestämningar och få dem att i tidens fåra s. a. s. flyta ut och förbi varandra såsom skilda tillstånd hos ett och samma. Tiden uppfattas som grundvillkoret för varje inympande av kontradiktoriskt motsatta predikat på ett subjekt. — »Nur in der Zeit können beide contradictorisch-entgegengesetzte Bestimmungen in einem Dinge, nämlich *nach einander*, anzutreffen sein» — och på detta sätt blir 'rörelse', fattad som ett tings befintlighet och ickebefintlighet på en given ort, begriplig för oss (Kr. d. r. V., originaluppl. sid. 48).

Samma tolkning finner man i en reflexion¹, vilken av Erdmann hänföres till den »kritiska rationalismens», alltså Dissertationens tid, men som säkert är av något senare datum². Vad är det, frågar Kant sig, som gör möjligt det, vilket enligt blotta begreppet om ett ting befinnes omöjligt? Svaret är: — »Die Zeit: *determinationes oppositæ* können einander bloss succedieren». Av intresse är att se, att han spelar ut detta som ett bevis för tidens subjektivitet. »Följaktligen hör tiden icke till begreppet om tingen i sig utan till sättet, varpå vi åskåda dem» (ibid.)³. Här lanceras alltså ett argument för den allmänna fenomenläran från logikens plattform. Ställd inunder den rena kontradiktionsprincipen skulle tillvaron förstenas. Man skulle få tala om en logisk entropi. En mängd företeelser, som dock faktiskt ske och hava sin gilla gång, skulle då befinnas orimliga. 'I dag röd' kunde icke vara 'i morgon död'. Ett nyss här skulle aldrig bli ett nu där. Vi voro dömda att — *ad calendas græcas* — stampa i Antisthenes' tautologikvarn, där A förblev A och människan människa; — och vårt enda filosofiska perspektiv hade väl blivit det »intelligibla» rum, vari de stela, 1-predikatiga

¹ N:o 374.

² Dock anmärker Erdmann i en not: för denna m. fl. reflexioner »gibt die Zeitbestimmung den Anfangspunkt». Se hans Reflexionen Kants zur kritischen Philosophie. Aus K:s handschriftlichen Aufzeichnungen herausgegeben, s. 115. — I Diss. uppfattas tiden tvärtom ss. villkor för motsägelse, under det att den anförda reflexionen, liksom Kr. d. r. Vernunft, i tiden ser den egentliga kontradiktionsupplösande makten.

³ Jmfr även n:o 377: — »An sich können Dinge weder für sich allein noch in Gemeinschaft sich *ad oppositum* determinieren; denn *nulli subjecto competit prædicatum ipsi oppositum*, und *ratio < 8 A est etiam ratio > 8 Non-A*. Also ist die Zeit, darin sich Veränderungen allein denken lässt, keine Bestimmung der Dinge an sich, sondern bloss unserer Art der sinnlichen Vorstellung (nicht des Verstandes) anhängt.» ...

'realerna' enligt Herbart driva sitt spell! Tidens »ström» bringar emellertid världshjulet i kringvälvning — visserligen endast i vår subjektiva åskådning, lärde ju Dissertationen — och A-et blir non-A, ägget blir kyckling, med ett tankelån från en senare Kantuppteckning i ämnet (Ref. n:o 1187). Vi få en värld med kontinuerliga, sinnliga och *logiska* förtoningar: — »und es widerspricht sich nicht — Ref. n:o 377 —, dass jenen [= företeelserna] beide *prædicata opposita* (nur nicht zugleich) zukommen als Folgen in der Erscheinung, und keines von denselben als Dingen an sich selbst». Tinget 'i sig' är varken kyckling eller ägg.

Problemet tid—förändring—kontradiktion har tydligen mycket sysselsatt Kant både i Reflexionerna och Kritiken; senare skulle det bli även ett av HERBARTS kärnproblem. Det har säkerligen hört till de outtalade (teoretiska) bevekelsegrunderna för sprängningen mellan mundus sensibilis och mundus intelligibilis, världen för åskådningen och världen för tanken. Man kunde möjligen se det som en antinomi i Kants stil: i begreppet äro inga förändringar, inga *prædicata opposita* möjliga (*tes*); i åskådningen är allt förändring, och *determinationes oppositæ* — »nur nicht zugleich» — både möjliga och verkliga (*antites*): det vore i så fall endast ett gott gammalt problemmotiv från Parmenides' och Platons tider, som Kant fått en dust med.

I Dissertationen blef denna interferens mellan logik och tid först anmärkt av Kant och därifrån tog han då ett väsentligt argument till tidsapriorits förmån. Detta låter han, som sagt, falla i huvudverket av 1781.

Av vad skäl? Den djupaste anledningen, varför Kant i sin metafysiska »Erörterung» av tiden strukit motsägelseargumentet, har man heltvisst att söka i den skarpa distinktion mellan analytiska och syntetiska omdömen, som Kant själv kallar 'klassisk' och som han förts till under 70-talet. I det sammanhanget kommer frågan om tidens interferens med logiken upp på nytt (1:a avsnittet av rena förståndets grundsatser, stycket om de analytiska omdömenas högsta grundsats: kontradiktionsprincipen; original-uppl. sid. 190 ff.). Här vänder sig Kant uttryckligen mot en formulering av denna »berömda, ehuru fullkomligt innehållsblottade och endast formala» grundsats, *vilken just är formuleringen från Dissertationens § 14* [»Ein Ding = A, welches etwas = B ist, kann nicht zur gleichen Zeit non B sein; aber es

kann gar wohl beides (B sowohl als *non* B) nach einander sein: — »A enim et non A non *repugnant* nisi *simul* (h. e. tempore eodem) cogitata de eodem, post se autem (diversis temporibus eidem *competere possunt*)]. Felet med denna avfattning av motsägelselagen blir nu det, att den icke håller lagen fri från tidsbetraktelsen — »so ist der Satz durch die Bedingung der Zeit afficirt» — och därigenom inskränker dess giltighetsradie till tidsplanet: något, som enligt Kant icke kan vara påkallat för en rent logisk grundsats. De *analytiska* satserna, vars högsta och »fullt tillräckliga» princip motsägelselagen utgör, tåla icke någon sådan tidsklausul. I dem kolliderar predikatet vid fall av motsägelse direkt med en bestämning hos subjektet själv — »und alsdann erhellt der verneinende Satz unmittelbar aus dem Satze des Widerspruchs, ohne dass die Bedingung: *zugleich*, hinzukommen darf» (originaluppl. sid. 192). Kant yppar f. ö. själv, att hans omformulering av kontradiktionsprincipen med utstötande av tiden står i samband med hans förändrade syn på förhållandet analytiskt-syntetiskt¹; och därav betingas säkert även bortfallandet av motsägelseargumentet från Dissertationen i den senare framställningen av tidsläran i transcendentalästetiken.

Häraf kunde det se ut, som om Kritikens Kant bure ont i skölden även mot den klassiska formulering motsägelselagen erhållit hos Aristoteles. »Omöjligt är det» — säger ju ett berömt ställe ur Metafysiken —, »att detsamma tillkommer och icke tillkommer ett och samma samt på samma sätt och vad vi annars hava tillfogat för bestämningar må tillfogas för de logiska spetsfundigheternas skull, — πρὸς τὰς λογικὰς δυσχερείας» (Metafysiken. Γ. 3. 1005 b. 19 f.). Vilka de antydda bestämningarna äro, ser man av skriften mot sofisternas felslut. Här stadgas, att motsägelseleden skola i strängaste mening beträffa ett och samma: saken — ej namnet: att de vidare i samma avseende, på samma sätt, i samma relation och till samma tidpunkt skola utsägas om subjektet, om lagen skall gälla. Enligt förnuftskritikens Kant borde alltså även denna urformel få uppfattas som illa anstucken av *tiden*! Emellertid äger man Alexanders från Afrodiasias ord på, att dessa kringskärande bestämningar uteslutande avsågo profylaktiska åt-

¹ »Dieses ist denn auch die Ursache, weswegen ich [oben] die Formel desselben so verändert habe, dass die Natur eines analytischen Satzes dadurch deutlich ausgedrückt wird» (ibid.).

gärder mot sofistiska förvrängningar och bondfångarkonster. Och enligt en svensk logikers utredningar i ämnet syfta dessa 'tillfogade' bestämningar — πρὸς τὰς λογικὰς δυσχερείας! — sakligt sett endast till att skarpere betona vikten av, att de båda motsägelseleden verkligen hållas identiska: »de kunna såsom självklara bortfalla ur formeln, om blott denna identitet noga fasthålls, liksom de vanligen också utelämnats hos de senare, på sin höjd med undantag för tidsbestämmelsen»¹. Kants tillvitelser, att den aristoteliska formuleringen »genom ovarsamhet och fullkomligt i onödan» upptagit tiden i motsägelselagen samt att en dylik avfattning av formeln går »stick i stäv mot dess egna syften» (Kr. d. r. V., ss. 191 f.), skulle sålunda slinta vid sidan av saken. Däremot drabba de med full kraft hans egen uppfattning i Dissertationen. Ty där tillmätas samtidighetsklausulen alls ingen logiskt-profylaktisk innebörd i stil med den aristoteliska. 'Tiden' betraktas uttryckligen såsom ett villkor för motsägelse — ut potius ipsum principium contradictionis eundem [= conceptus temporis] præmittat; § 14 sub 5 — och som ett oundgängligt stöd för förnuftet, då detta sitter till doms i motsägelsemål: cum . . . . ipsa[que] ratio in usu principii contradictionis hujus conceptus adminiculo carere non possit; § 14 sub 6. — På denna punkt har transcendentalästetikens Kant gått emot och utöver logikern och tidsteoretikern i avhandlingen från 1770.

Annars ansluta sig de 5 bevispunkterna i Kritikens behandling av ämnet ganska nära till Dissertationens. Det enda, som kommer nytt till, är abstraktionsargumentet sub 2: framhållandet av, att man mycket väl kan tänka bort alla tilldragelser ur tiden men icke tiden själv; ett aprioritets-skäl, som återvänder vid handläggandet av rumsfrågan.

Sådan är i huvuddrag den Kantska läran om tiden som ren, apriorisk åskådningsform i avhandlingen från 1770; sådan paradoxen om dess 'subjektivitet' — dess »transcendentala idealitet», som Kritikens term sedan blir. Och det var den, som stötte den filosoferande samtiden värst för huvudet. Så genmäler exempelvis LAMBERT, en av Kants vetenskapliga korrespondenter

---

¹ J. J. BORELIUS, Ueber den Satz des Widerspruchs und die Bedeutung der Negation, Leipzig 1881, s. 10 ff., varifrån några av ovanstående uppgifter likaledes lånats. Jmfr även a. a. s. 25.

vid denna tid, att han aldrig kunnat övertyga sig om annat än förändringarnas verklighet (brevet av 1770). På den punkten måste även 'idealisten' och verklighetsförnekaren med eller motvilligt hejda sig. — »Es däucht mich [aber] doch — skriver han till Kant — dass auch selbst ein Idealist wenigstens in seinen Vorstellungen, Veränderungen, ein Anfangen und Aufhören derselben zugeben muss, das wirklich vorgeht und existirt». Men aktas förändringarna som verkliga, då blir också *tiden* real. Och omvänt: är tiden irreal, som Dissertationen lärde, då bli också förändringarna irreala; då är hela tillvaron sprängd i luften — detta är inkastets udd, vilken också sticker fram flera gånger. Lambert tynger särskilt på dessa anmärkningar och ber Kant noga överväga dem för att upptaga dem till besvarande.

Det har skett, ehuru först posthumt för Lambert. I Kr. d. r. Vernunft, transcendentalästetiken § 7 talar Kant om en invändning framställd »von einsehenden Männern» mot hela denna lära om tidens subjektivitet eller transcendental idealitet — en invändning, som framställdes så pass enhälligt, att Kant finner det ha profylaktiskt-pedagogiskt värde att besvara den; varvid själva ordalydelsen, liksom tankegången, borgar för, att han här har det Lambertska inkastet i tankarna.¹

Svaret blev detta. Såsom 'form' för den inre åskådningen förnekas tiden ingalunda. Hela den inre upplevelsemassan — 'the stream of thoughts' — spolar verkligen fram i tidens bäddar; tiden tillmätas full »subjektiv realitet», »als die Vorstellungsart meiner selbst als Objects». Men borföle tiden, så skulle allt det som nu breder ut sig som psykologisk verklighet [för den iure iakttagelsen] te sig under en aspekt, »in welcher die Vorstellung der Zeit, mithin auch der Veränderung, gar nicht vor käme». Tiden är upplevelsebetingelse för oss, icke en existens-

---

¹ *Kritiken*: »Veränderungen sind wirklich (dies beweist der Wechsel unserer eigenen Vorstellungen, wenn man gleich alle äusseren Erscheinungen, samt deren Veränderungen, leugnen wollte). Nun sind Veränderungen nur in der Zeit möglich, folglich ist die Zeit etwas Wirkliches»;

LAMBERT: — »Alle Veränderungen sind an die Zeit gebunden und lassen sich ohne Zeit nicht gedenken. Sind Veränderungen real, so ist die Zeit real, was sie auch immer sein mag. Ist die Zeit nicht real, so ist auch keine Veränderung real.» (Brevet av 1770.)

betingelse för verkligheten själv. Detta är vad som bör läggas in i läran om dess 'transcendentala idealitet'.

Emellertid betecknar den 'transcendentala idealiteten' dock endast sköldens ena sida — den Lambert övervägande haft öga för samt skrämts av och den Schopenhauer framdeles skulle få intresse av att särskilt framhäva. Den andra heter — åter på Kritikens språk — tidens 'empiriska realitet', dess giltighetssida, vilken Kant aldrig försummar att betona och icke heller i Dissertationen förbiser. Tiden som 'absolut', bortom alla förändringar evigt och oföränderligt rinnande tid, definitionens och de mekaniska ekvationernas tanke, är visserligen både enligt Dissertationens och Kritikens Kant en ren inbillning, ett 'ens imaginarium' (§ 14, mom. 6), ett »bestående oting» (Kr., originaluppl. sid. 56). Men med tiden som faktisk åskådningsform förhåller sig annorlunda. Skall den stämplas som 'inbillning', så skall det åtminstone ske med det tillägget, att den (liksom rummet) utgör en nödvändig, för oss alla gemensam 'inbillning'. Den är en *expansiv, i det oändliga tänjbar, över alla upplevelser och sinnesföremål sig spännande åskådningsform* — och i denna mening kallar Kant redan 1770 tidsbegreppet en *conceptus verissimus*, ett i högsta grad sannt begrepp och en grundbetingelse för alla företeelser och varseblivningar (— 'et per omnia possibilia sensuum objecta, in infinitum patens, intuitivæ repræsentationis conditio'; § 14, sub 6). Den betecknar ett av vår sinnlighets sätt att arbeta, helt enkelt, en 'certa lex', en 'interna lex', en 'immutabilis lex'. Därför bli också tidens egenskaper händelsernas egenskaper, tidens rena axiom även förändringarnas och rörelsernas allmänaste axiom. På andra villkor än dem tidsåskådningen förskriver kunna de icke av oss uppfattas, ej inträda i vår sinnlighet. Är tiden flytande, blir följaktligen det som åskådas 'i' tiden flytande. — »Det är därför förvänt, riposterar Kant, att vilja väpna förnuftet mot den rena tidens första postulat, exempelvis kontinuiteten, då de framgå ur lagar, ursprungligare och äldre än allt annat och då förnuftet icke kan umbära stöd av detta begrepp [nämligen tiden], såfort det gör bruk av motsägelsesatsen; till den grad primitivt och ursprungligt är det — *usque adeo est primitivus et originarius*» (§ 14, sub 6).

III.

Bevisgången för rumsåskådningens ursprunglighet löper i samma fals: det uppvisas först, att rummet ej kan vara abstraherat ur 'yttre' förnimmelser, då begreppet 'yttre' redan förutsätter rummet; vidare, att det har karaktär av individualföreställning, ej av allmänbegrepp, då alla 'rum' blott utgöra delar, tillfälliga avbalkningar av samma omätliga rum; samt att rummet är ren åskådning, icke »sammanblåst» av förnimmelser — *sensationibus non conflatus* (§ 15, sub A, B o. C). Detta bildar parallellargument till skälen för tidens ursprunglighet och intuitivitet samt erbjuder intet nytt.

Men rumsåskådningen utgör dock åskådningen *κατ' ἐξοχήν* och Kant kan icke undgå att anmärka, att han nu rör sig i åskådningens klaraste medium, liksom att tidsåskådningen i jämförelse härmed är generellare, blekare och mera närmar sig 'förnuftsbegreppen' (§ 15, Corollarium). Av Reflexionerna erfar man, att tiden verkligen en gång av Kant varit hållen för ett sådant, då visserligen i gott sällskap med rummet, samt bokförts som 'rationalt' grundbegrepp (Ref. n:o 502), 'notio[nes] intellectus puri' (n:o 513); jmf. även CASSIRER, *Das Erkenntnisproblem*, II, sid. 625, anm. 2. Detta hänger ännu efter; och till full paritet med rumsåskådligheten kan tidens icke drivas. Ännu i *Kr. d. r. Vernunft, transcendentalästetiken* (§ 6, sub b) får Kant med eller motvilligt vidgå, att det står jämförelsevis skralt till med tidsåskådningens åskådlighet. Uppfattning i tidens form ger en gestaltlös uppfattning. Tiden får låna från rummet, får uttryckas i rumsliga termer och symboler. — »Därför», utreder Kant, »söka vi också råda bot på denna brist genom analogier och föreställa oss tiden såsom en i det oändliga fortlöpande linje ... och sluta från egenskaperna hos denna linje till tidens alla egenskaper» (originaluppl. sid. 50). Det äger därvid intresse att se, hur Kant söker göra en dygd av nödvändigheten och trolle om detta nödläge till ett argumentum a fortiori för läran om tiden som 'åskådning': just därför att tiden kan (snarare väl: måste) uttryckas i idel rumstermer — *just därför* är den 'åskådning' själv!

Kant berör här samma problem som GUYAU arbetat med i avhandlingen »La genèse de l'idée du temps»; den underligheten,

att tiden tyckes bli oss fattbar endast i rumssymbolernas språk, som 'linje', som ett 'framför' eller ett 'bakom' oss, jmf. sid. 70 ff. — och som HENRI BERGSON på annat sätt angriper i sin »Essai sur les données immédiates de la Conscience». Bergson sysselsätter sig där (som i övriga arbeten) energiskt med vad han kallar rumsföreställningarnas endosmos i tidsåskådningen, i 'la durée', samt håller räfst med vår inrotade benägenhet att uttrycka det rörliga, smidiga 'nuflödet' ¹ i orörliga och oviga rumssymboler; att förvandla den kvalitativa tiden till en kvantitativ, rumsbemängd men just därför också 'åskådlig' tid ². Denna Bergsons behandling av rums- och tidsföreställningarna har eftertryckligt framhävt den olikvärdighet i fråga om åskådlighet, som f. ö. Kant själv i Dissertationen gav uttryck åt med följande: — *Horum quidem conceptuum alter [sc. spatium] proprie intuitum objecti, alter [sc. tempus] statum concernit, inprimis repraesentativum. Ideo etiam spatium temporis ipsius conceptui, ceu typus, adhibetur repraesentando hoc per lineam ejusque terminos (momenta) per puncta (§ 15, Corollarium); — just samma »endosmos» mellan rum och tid, som Bergson blivit uppmärksam på och som Kant i transcendentalästetikens ö:e § söker finna sig tillrätta med.*

Man har heller icke lämnat oantastad den kantska läran om tiden som 'ren åskådning' — 'åskådning' då taget i mera snäv bemärkelse. Vaihinger hänvisar i Kantkommentaren ³ till Lotzes tvivel på den programenliga »jämbördigheten» mellan rum och tid samt slår mynt även av RIEHLS erinringar ⁴ mot tiden fattad som sinnlig åskådningsform. Riehl betonar den översättning till rumstermer, som i detta syfte först måste äga rum. Man kan även yppa tvivel om tiden verkligen är 'sinnlig' i samma mening som rumsformen och om den ändock icke står tanken närmare. — »Uttrycket åskådning är icke blott metaforiskt utan rent av vilseledande . . . Kant har själv en känsla av denna skiljaktighet mellan rum och tid. Under det att han med rätta tillskriver sinnena rummet, svävar tiden obestämbart mitt emellan en rent sinnlig och en rent begreppsmässig föreställning». Och Riehl hänvisar ytterligare till, att just denna

¹ Algot Ruhes term för 'durée'.

² a. a. sid. 77 f.; sid. 83.

³ Bd II, sid. 134.

⁴ Der philos. Kritizismus ¹, Bd I, sid. 353 f.

oklara mellanställning också gjorde tiden lämpad som förbindelse-länk mellan begreppet och åskådningen i det transcendentalaschemat: den behöfliga hängbron mellan sinnlighet och förstånd.

Tvingas man sålunda att uppfatta läran om tiden såsom fullgod sinnlig åskådning med ett korn salt — och Kant ger en i grunden själv rätt till det! — så står den transcendentalästetiska vyen av rummet orubbad därav. Om tiden i allmänhet smög sig närmare begreppet (med Dissertationens ord: *Tempus [autem] universali atque rationali conceptui magis appropinquat*)¹, så förråder rummet sin antibegreppsliga, starkt intuitiva karaktär bl. a. däri, att alla dess egenskaper och lagbundenheter alls icke kunna *logiskt* härledas ur allmänbegreppet 'rum' utan måste hämtas ur åskådningen. De kunna, anmärker Dissertationen, . . . »blott iakttagas i detsamma som på ett konkret ting» (§ 15, sub C). Ur åskådningen får man veta att rummet har trenne dimensioner, att mellan tvenne punkter blott *en* rät linje kan dragas. Man får taga detta som ett kallt faktum, liksom förekomsten av likstora symmetriska men lika fullt inkongruenta rumsbilder och föremål; — exemplet från avhandlingen om ortskillnaderna 1768 dyker upp här.

Kant lär följaktligen, törs man säga, en slags intuitions-empirism i rumsfrågan. Rumsåskådningen är visserligen *a priori* given men utforskas *a posteriori*. En marginalanteckning fram-bär ytterligare tanken. — »Rummets syntetiska satser ligga icke i rummets allmänna begrepp, lika litet som de kemiska erfarenhetssatserna om guldets i dess allmänbegrepp, utan de utdragas ur åskådningen eller finnas i åskådningen av detsamma» (Reflexionerna, n:o 356).

Men denna åskådning, denna omedelbara evidens är bättre än alla bevis; bevis äro goda endast i den mån de närma sig denna sinnliga åskådlighet. Därför blir helt enkelt definitionen på *evidens*: *claritas certæ cognitionis, quatenus assimilatur sensuali!*

Detta kommer nu särskilt geometrien till godo. Den stöder sig, som texten säger, utom på »otvivelaktiga och diskursiva grundsatser» även på sådana, som falla under den 'sjäsliga åskådningen' — *sub obtutum mentis cadentes* (§ 15, sub C); — sådana principer, alltså, som besanna sig själva just tack vare

¹ § 15, Corollarium.

den fulländade ögonskenligheten och genom utvägen att när som helst få dem uppvisade och insedda i den sinnliga intuitionen.

Men det är just det märkliga med denna självbekräftelse i den rena åskådningen, att *ett* fall bevisar *alla*! Däri röjes dess aprioriska natur. Det konkreta fallet ger alla fall, garanterar för alla, vilket det empiriska fallet aldrig gör. Kant uttrycker tanken så, att geometrien . . . »icke bevisar sina allmänna satser genom att tänka sitt föremål under formen av ett allmänbegrepp, såsom sker vid förnuftsatser — quod fit in rationalibus —, utan så, att den ställer sig det för ögonen förmedelst en enskild åskådning, såsom sker vid varseblivning — sed illud oculis subjiciendo per intuitum singularem, quod fit in sensitivis» (§ 15, sub B, slutet).

Vad Kant därmed vidrör och sedan ytterligare i Kritiken utför i ämnet, är nog för att betrygga honom rangplatsen som *åskådningsteoretikern* framför andra. Kant gäller i den halvbildade och även den 'bildade' opinionen företrädesvis som begreppsknäparen, myggsilaren par préférence — 'die Vernunftspinne K.' är vanligen Nietzsches tillmäle. Att gå i Kants skola anses rätt allmänt vara att gå de förtunnade, åskådningsfattiga abstraktionernas väg. Hos Herder, i Metakritiken, och hos Thorild, i Gelehrtenwelt och Arkimetrien, inklubbas den uppfattningen. Likväl är ingenting oriktigare. Den är icke en gång fullt sann om *stilisten* Kant, som från den mera esoteriska, hårdragna framställningen (icke minst i Kritiken) titt och tätt dyker ner i bildens och åskådningens friskare element — och nästan alltid, då det gäller de stora avgörande överblickarna. Men den är grundfalsk om kunskapsfilosofen och giltighetsteoretikern Kant! I sin kunskapslära är Kant åtminstone en åskådningsälskare. 'Tiden är åskådning, rummet är åskådning, matematik stöder sig på den 'rena' åskådningen, geometri bottnar i den 'rena' åskådningen. Och i Kritik d. r. Vernunft graverar Kant in den betydelsefyllda satsen: 'Begrepp utan åskådningar äro tomma'. Tonvikten ligger genomgående på åskådning, 'ren' såväl som empirisk. Överhuvud är väl det *kritiska* i Kritiken inneslutet i läran, att åskådningens gränser angiva kunskapens gränser och att kategorialbegreppet liksom hela det transcendentala syntes-maskineriet maler väder, kunskapsteoretiskt taget, utan underlagd åskådning.

Denna åskådningsvänlighet betecknar något av det stora nya hos Kant samt något av det friskaste inom hans teoretiska

filosofi. Från pedagogikens sida har väl åskådningskravet ofta uttalats — så i Kants samtid framför allt av Rousseau —, och från undervisningens håll skall det heltvisst aldrig förstummas. Men från kunskapsteoriens plan och som *högsta giltighetsinstans*, som 'ren', 'apriorisk', har åskådningstanken först lancerats av Kant. Åskådningsteemat betecknar överhuvud ett favorittema hos honom, alltsedan brytningsåren 1762 och 63. I tävlingsskriften (»Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und Moral» 1763) besatt åskådningen icke denna högre kunskapsteoretiska kompetens: där var den en illustrationsangelägenhet, ett självpedagogiskt hjälpmedel, ställföreträdande åskådning — och tyngdpunkten, bevisningen låg i begreppet, detta även i geometrien. Där kunde det heta: »[Denn] da die Zeichen der Mathematik sinnliche Erkenntnismittel sind, so kann man mit derselben Zuversicht, wie man dessen, was man mit Augen sieht, versichert ist, auch wissen, dass man keinen Begriff aus der Acht gelassen, dass eine jede einzelne Vergleichung nach leichten Regeln geschehen sei usw. Wobei die Aufmerksamkeit dadurch sehr erleichtert wird, dass sie nicht die Sachen in ihrer allgemeinen Vorstellung sondern die Zeichen in ihrer einzelnen Erkenntnis, die da sinnlich ist, zu gedenken hat.»¹ Nu, i Dissertationen (och ännu mer i Kritiken) ligger tyngdpunkten i *åskådningen*, och det blir den, som löder samman begreppen och möjliggör syntetiska omdömen över rumsförhållanden. Kritiken är så tydlig man kan önska på den punkten. — »Nehmet nur den Satz, dass durch zwei gerade Linien sich gar kein Raum einschliessen lasse, mithin keine Figur möglich sei, und versucht ihn aus dem Begriff von geraden Linien und der Zahl zwei abzuleiten; oder auch, dass aus drei geraden Linien eine Figur möglich sei, und versucht es eben so bloss aus diesen Begriffen. Alle eure Bemühung ist vergeblich, und ihr seht euch genöthigt, zur Anschauung eure Zuflucht zu nehmen, wie es die Geometrie auch jederzeit thut» (Kr. d. r. V., originaluppl. sid. 65).

Åskådningsfiende kan man följaktligen aldrig kalla Dissertationens och Kritikers Kant, då han även om de *logiska* bevisens visshetsgrad utsäger, att den blir desto större, ju mera dess klarhet närmar sig den sinnliga — 'quatenus assimilatur

¹ Tävlingsskriften. Dritte Betrachtung, § 1.

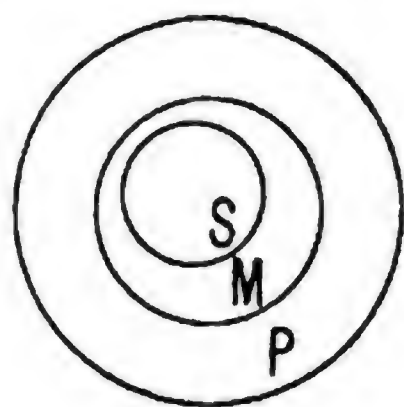
sensuali' (jmf. ovan sid. 27). Var det Leibnitz, som betonade som det stora hos Euklides, att han bevisade rumssatser så, att de måste fattas som sanna, åskådningen oåtspord, så har han Dissertationens Kant skarpt mot sig även på den punkten.¹ Det egentliga 'beviset' ligger för Kant i rumsupplevelsen, i den omedelbara sinnliga intuitionen; och de egentliga stegen i den diskursiva bevisgången för en viss geometrisk sats tagas med stadigt ögonfäste på vad som föreligger i åskådningen, i »konstruktionen». Därför är Schopenhauer god kantian, när han talar för en *intuitiv* geometri, i motsats till en mera diskursivt 'euklidiskt', över en kedja av enstaka åskådningskonsultationer bevisande, samt genom ett exempel visar, hur man med lämpligare läggning av konstruktionsfiguren direkt och s. a. s. med ögonen kan övertyga sig om, att kvadraten på hypotenusan är lika med kvadraterna på kateterna. I »Welt als Wille u. Vorstellung» ger han (Bd I, sid. 118, ed. Grisebach) en talande figur till saken och hinner i farten slunga några eldiga förkastelseord mot Euklides' »stylt-benta, ja illsluga» bevis, som lömskt sviker oss vid frågan, *varför* så är. Efter sådana ögonskenliga bevis bör man sträva inom geometrien, enligt Schopenhauer. Man kan även ha hopp om att nå dit, enär de geometriska sanningarna en gång funnits på denna väg — »weil ihre Auffindung allemal von einer solchen Nothwendigkeit ausging und der Beweis erst hinterher ersonnen ward». Schopenhauer förräder sig härmed som en av de stora visuella inom filosofien; något som hans plastiska, bildspäckade prosa f. ö. tydligt nog ger vid handen.

Men Schopenhauer är icke den siste, som lagt sitt ord i vågskålen för den kantska åskådningsläran. Materialismens historiker, FRIEDRICH ALBERT LANGE, har sålunda (i sina »Logiska Studier», 1877) velat upphöja den rumsliga evidensen till grundtyp för all evidens, även logikens. Logiken skulle följaktligen bygga på rumsevidensen, få sin pregnanta beviskraft från den. Det förelåge alltså mera än symbolik, när man i begreppsläran tagit för kutym att försinnliga vissa abstrakta omfångs-, underordnings- och uteslutningsförhållanden med hjälp av kvadrater och cirklar. Så lägges uppenbarligen (sid. 47 ff.) den sinnliga

¹ ... »c'est ce qu'Euclide a si bien compris, qu'il démontre souvent par la raison ce qui se voit assez par l'expérience et par les images sensibles». Nouv. Essais, Avant-Propos.

intuitionen av rumsförhållanden som sista fundament för motsägelselagen, fattad både som naturlag och norm. — »Wir sehen also hier wieder», utredes i anslutning till en logisk demonstration

med cirklar, »wie die räumliche Anschauung, ganz wie in der Geometrie, die Apriorität und die Nothwendigkeit begründet. Zugleich kann man hier unmittelbar sehen, wie das Naturgesetz des Widerspruchs zum Normalgesetz wird. Die aus der Anschauung sich ergebende Unvereinbarkeit einer Ueberschreitung von M mit der Einhaltung der Grenzen von M ist noch eine unmittelbare Wirkung des Naturgesetzes. *Dadurch dass der Versuch als typisch genommen und aus der Allgemeinheit die Regel gebildet wird, ergibt sich das Normalgesetz*» . . . »Man kan sålunda påstå, att motsägelsens logiska normlag framgår ur åskådningen», resolverar Lange (sid. 48) och talar ytterligare (sid. 149) om »rumsföreställningen med dess för vårt förstånd konstitutiva egenskaper».

Detta är nu visserligen att gå ett stycke längre än Kant och att låta symbolen uppsluka det symboliserade. Rätteligen borde väl en sådan uppfattning ha inbrakt sin förespråkare en admonition av *förnuftskritikens* Kant för att ha otillbörligt »afficerat» den rena motsägelsesatsen med rumsåskådningens egenomliga betingelser — jmf. ovan, sid. 14, det om tidsåskådningen sagda!

Emellertid går Kant verkligen långt nog som åskådnings-teoretiker, även om han icke går så långt. Sålunda inskräpper Dissertationens text om de i åskådning bottnande geometribevisen, att deras visshet icke blott är den »största utan den enda, som gives i de rena vetenskaperna och [att] den bildar mönstret och medlet för all visshet inom de andra — et *evidentia* in demonstrationibus . . . non solum in ipsa est maxima sed et unica, quæ datur in scientibus puris omnisque *evidentiæ* in aliis exemplar et medium» (§ 15, sub C). Uttalandet betecknar samtidigt den rena sinnesåskådningens filosofiska upprättelse gentemot de Leibnitz'ska och allmänt rationalistiska beskyllningarna för 'dunkelhet' och 'förvirring'. Man ställes hos Kant i det *kunskaps-teoretiska* rummet, i geometriens klara och evidenta rymd.

Men detta rum är ett idealt även i den meningen, att det icke kan tillerkännas fristående, objektiv existens (§ 15, sub D)

utanför vår uppfattande sinlighet. Redan förut har Kant förkastat läran om en 'absolut', bestående tid som ett commentum absurdissimum (se ovan sid. 11). Samma logiska bannlysning drabbar nu den absoluta rumsläran, Newtons och mekanikens rum. Denna uppfattning av rummet som ett oerhört 'receptaculum' för all världen, betecknar enligt Dissertationen en förnuftsblottad inbillning, ett 'inane rationis commentum'. Den tillhör fablernas värld — pertinet ad mundum fabulosum.

Detta är Kants inkast mot de filosoferande matematikerna och Newton — de som hypostasera rummet: så som han själv syntes bäst hågad ännu i avhandlingen om ortsskillnaderna av 1768.

Om de matematiserande metafysikerna och Leibnitz faller domen ännu onådigare.

Egentligen är det läropunkten om rummet som ett metafysiskt *sekundärt* rum, som ett förhållande mellan 'tingen i sig' = monaderna, vilken Kant icke kan förlika sig med.

Och av vad skäl blir den honom antipatisk?

Därför att denna rumslära är ägnad att göra geometrien suspekt, att förvandla den till ett system av fint utslipade inbillningar utan säker giltighet för föremålens värld. Och detta är att förgripa sig på något, som för Kant är heligt, nämligen *allmängiltigheten och nödvändigheten hos de matematiskt-geometriska satserna*: matematiken — 'der Stoltz der Menschheit' (Kritiken) — och geometrien, 'omnium phaenomenorum fidissimus interpres', företeelsernas tillförlitligaste tolk (Diss., § 15, sub D).

I detta ämne får man höra brösttoner och erhåller en känning av, att det icke blott finnes en platonsk eros utan även ett platonskt hat. Ty något dylikt erfar Kant inför leibnitzianernas tillbud att tumma på geometrien till förmån för sin monadvärld. De slå, som Kant säger, själva företeelserna och med dem geometrien för pannan! Och han fortsätter strafftalet:

»— Ty fränsett den uppenbara cirkelgången i deras definition av rummet, vilken de oundgängligen inveckla sig i, så störta de geometrien från visshetens högsta trappsteg och slunga den tillbaka i klassen av sådana vetenskaper, vars principer äro av empiriskt ursprung. Ty om alla rummets egenskaper blott äro tagna från erfarenheten om yttre förhållanden» — som Kant menade, att de enligt monadologerna måste vara —, »så äga de geometriska axiomen endast en komparativ allmängiltighet av

samma slag som den, vilken vinnes genom induktion, d. v. s. en sådan, som icke sträcker sig längre än iakttagelsen, och ingen annan nödvändighet än den som följer av naturens fastställda lagar, ej heller någon annan precision — neque præcisio, nisi arbitrario conficta —; och liksom inom erfarenhetsvetenskaperna kan man hoppas att hos rummet framdeles upptäcka andra ursprungliga egenskaper, kanske att det är tvålinjigt [bilineum] eller rätlinjigt [rectilineum]» (§ 15, sub D).

I ett sådant uttalande skymtar man botten hos Kant. Respekten för de geometriska satserna måste till varje pris bevaras, därför att de ge oss den mänskliga kunskapen i dess strängaste och mest sublimerade form. Mot dem äga inga som helst metafysiska intressepunkter eller -behov det ringaste vitsord! Kants valspråk blir rent av ett: fiat Geometria pereat Mundus — d. v. s. för att rädda Euklides giver han världen till spillo; åtminstone den »naiva realismens» värld med ett 'absolut' rum och en 'absolut' tid. De få offras, både det oändliga rummet och den oändliga tiden såsom fristående newtonskå realiteter — och med dem allt vad däruti är! Kant kan så mycket lättare besluta sig för det offret, som han ungefär samtidigt kommit på spåren vissa invärtes vanskligheter hos rums- och tidsföreställningarna, vilka starkt mana till revision, nämligen deras *antinomiska* natur.

Syftet med rummets subjektivering har följaktligen bl. a. varit att — så paradoxalt det låter — trygga rumsaxiomens allmän- giltighet. Subjektiveringen betecknar endast en kupp för att infånga rummet och få det — med allt vad däruti är — in under omdömetts välde; att skapa osvikliga garantier för, att rummet blir sig likt, alltid, överallt och för alla, och att vad geometern utsäger om sina ytor, vinklar och kurvor äger gällande kraft även för tingens ytor och vinklar. Därför måste rummet, i stället för att fattas som ett tomfat för Universum eller — med Leibnitz — som en metafysisk gyttring av jagpunkter, proklamer- ras som 'rent', idealt rum, som omdanande åskådningsform hos vår sinnlighet. I stället för att ses som ett 'infinitium mathematicum datum' bör det bestämmas som ett 'quantum in infinitum dabile'; tanken om en fullbordad, *sluten* oändlighet bör utbytas mot den om en alltjämt ofullbordad, *öppen* oändlighet, såsom en reflexion antyder (n:o 1425). Rummet göres, upptages icke utifrån. Och den 'lag', enligt vilken rumsbilden så-

lunda uppbygges, är en 'stabilis lex' (sub D), en 'insita lex' (sub E) — utspringande ur vår egen sinnlighets natur. Ingenting kan te sig, ingenting kan bli 'föremål' för oss utan att ha kristalliserats enligt dess axelsystem. Att ingå i vår sinnlighet är att ingå i rumsformen.

Det är detta, som blir betydelsefullt för *giltighetsfrågan* och geometriproblemet. Här vänder sig subjektiviteten plötsligen till objektivitet, sinnlighetens lagar bli naturens lagar, åtminstone försåvitt den kommer i beröring med våra sinnen ('quatenus in sensus cadere potest'). Ty i och med denna lösning är enligt Kant all fara hävd för att något skulle vara sant inom geometrien utan att vara sant inom naturläran. 'Griparna' och 'hästarna' gå verkligen i spann, i kraft av den rena rumsåskådningens tygel. — »Vore icke rumsföreställningen ursprungligen given genom själens natur», anmärker Kant, . . . »så skulle användningen av geometrien i naturvetenskapen blott vara mycket osäker; ty det bleve tvivel underkastat, huruvida detta ur erfarenheten stammande begrepp verkligen överensstämde tillräckligt med naturen, i det att man till äventyrs icke erkände de bestämningar, ur vilka det var abstraherat» . . . (§ 15, sub E). Man skulle då få räkna med en sådan 'geometrica licentia', som Kant i kampskriften av 1790 håller upp mot leibnitzianerna som splittrnytt motstycke till den urgamla 'poetica licentia' och varmed långt senare STUART MILL faktiskt fått åtnöjas, då han (i Induktiva Logiken I, andra boken, kap. V, § 1) påpekar, att satsen om diametrarnas likhet strängt taget icke gäller om någon enda cirkel utan endast är approximativt sann, dock så pass sann, »att man praktiskt taget icke kommer att begå något misstag av betydelse, om man antager den vara sann till punkt och pricka». För denna uppfattning bli de geometriska grundaxiomen »erfarenhets-sanningar» — generalisationer, som vi utdraga ur vår iakttagelse, och satsen, att tvenne rätta linjer, vilka en gång skurit varandra, aldrig kunna sammanråka, får vitsord som en induktion ur varseblivningen (ibid. § 4).

Men den 'rena', aprioriska rumsåskådning Kant i Dissertationen antager *skapar in* geometri i tingen, läser icke ut den ur dem på induktionens väg. Därför behöver man enligt denna uppfattning icke göra sig några farhågor över, att tvenne parallella linjer, utdragna genom världsrymden, till äventyrs skulle samman-

råka någonstans på andra sidan stjärnan α *Tauri*; något som geometern av Millska typen får vara beredd på. Vi föra — som snäckan — vårt eget geometriska hus med oss, vart vi färdas. — »Därför, resolverar Kant, är naturen fullkomligt underkastad geometriens satser med avseende på alla däri bevisade beskaffenheter hos rummet, icke i kraft av en utfunderad utan i kraft av en åskådligt given hypotes — 'non ex hypothesi ficta, sed intuitive data' — och liksom en subjektiv betingelse för alla företeelser, varmed naturen någonsin kan uppenbara sig för sinnena» (Diss., § 15, sub E).

En nära till hands liggande missuppfattning bör avböjas. Den 'allmängiltighet' och 'nödvändighet', som av Kant proklameras för vår euklidiskt tredimensionala rumsuppfattning, är alls ingen nödvändighet *för tanken* utan just *för åskådningen*, för den 'rena' sinnligheten. Andra rumsformer kunna tänkas — och ha verkligen tänkts, som Gauss', Riemanns och Lobatschewskys geometrier bäst övertyga om. Man kan sålunda tänka sig fyrdimensionala, pseudosfäriska, elliptiska rum, eventuellt även ge projektionsbilder av dylika; rum, i vilka vinkelsumman i triangeln vore större, eventuellt mindre än 2 rätta — och på sådan grundval utveckla stringenta och fullt bevisliga rums-satser: men man kan icke *åskåda* dem. Ja, enligt Kants mening går det egentligen icke heller att tänka ut dem utan tillhjälp av vår faktiska, tredimensionala rumsbild — 'ita ut, qui relationes quascunque alias, quam per ipsum præcipiuntur, mente affingere allaboraret, operam luderet, quia hoc ipso conceptu in figmenti sui uti coactus esset' (§ 15, sub E).

Så fast sitta vi enligt Dissertationens Kant i detta 'rena', subjektivt-objektiva rum, att vi icke ens i vår geometriska fantasi kunna dikta oss ut ur det utan att hämta inbillningsmaterialet ur vår egen åskådande sinnlighet. Det äger oinskränkt giltighet för all vår erfarenhet, därför att det är en bildningsbetingelse för denna — väl att märka: endast för denna! Helmholtz har därför, som bl. a. Simmel påpekat, missuppfattat Kant, när han påstår, att tänkbarheten av andra, *icke*-euklidiska rum innebure ett minus i den rena rumsåskådningens allmängiltighet¹. Kant lär emellertid aldrig den euklidiska geometrien som absolut, en-

¹ GEORG SIMMEL, Kant. Sechzehn Vorlesungen, Leipzig 1904, sid. 18.

väldig geometri, därför att han icke lär ett 'absolut' rum. Han betonar blott, i Dissertationen som i Kritiken, att vad som faller inom mänsklig erfarenhet *eo ipso* måste vara inpräsat i denna bestämda rumsform. Om det meta-geometriska gör han sig inga meningar.

IV.

Därmed är — liksom förut för tidens del — även rummets »transcendentala idealitet» ådagalagd med betonat bibehållande av dess »empiriska realitet».

Båda upplevelsesätten, 'tid' och 'rum', låta nu uttömmande definiera sig som sinneskunskapens båda *formal*principer, som aprioriska uppfattningsformer, icke som på erfarenhetsabstraktion eller induktion bildade »allmänbegrepp»; överhuvud ej som 'begrepp' utan som 'rena', enhetliga, fullt individuella åskådningar — 'intuitus singulares attamen puri' (§ 15, Coroll.). Rummet är ingen mosaik av punkter, tiden intet snöre av ögonblick. I båda går helheten före delen och utgör »grunden» — ratio — till varje avgränsning och inrutning av dessa; ty i distinkta »delar» låter varken rum eller tid skära sig. Sådant bödelsarbete är den diskursiva tankeverksamhetens sak: den spränger ner i delar och bygger upp av delar; och på denna väg 'förstår' den tingen. Men åskådningen utgår från helheten: — »Ty blott om det oändliga rummet eller den oändliga tiden är given, kan genom *inskränkning* ('*limitando*') varje bestämt rum eller tid angivas och varken punkten eller ögonblicket kan tänkas fristående, utan de kunna blott föreställas inom ett redan givet rum eller [en redan given] tid såsom dess gränser — 'sed non concipiuntur, nisi in dato jam spatio et tempore, tamquam horum termini' (§ 15, Coroll.).

Detta ger den nya visdomen i distinktionen *åskåda*—*tänka*, vilken annorlunda fattad kommer fram redan i Diss:ens 1:a §, med följande: — »[Ty] en sak är det att av givna delar tänka *sammansättningen* av helheten, en annan att med bistånd av den sinnliga kunskapsförmågan verkligen utföra — »exekvera» -- detta allmänbegrepp såsom en förnuftsuppgift» . . . Säkert är emellertid, att intelligensen icke mäktar spränga ner dessa intuitiva storheter, rum och tid, i diskreta enheter och uppbygga dem igen ur sådana. Lika litet förmår den att få håll på deras första

karaktärsegenskaper; allt detta ligger 'extra cancellos rationis', utom förnuftsgränserna — just därför att det tillhör sinnligheten.

Så starkt avvika 'sinnlighet' och 'förstånd', 'åskådning' och 'begrepp' från varandra. De skilja sig som intuitivt från diskursivt, som enskilt från allmänt, som kontinuerligt från diskret.

Och likväl samarbeta de inom vårt kunskapsliv! De rena rums- och tidsåskådningarna äro icke förty, betonar Kant, förståndets underlag — 'nihilò tamen minus sunt *substrata intellectui*' (§ 15, Coroll.). Man frir sig ej så lätt för dem. De följa oombedda med upp i abstraktionen, lista sig förvanskande in i metafysiken och avla ur sig begrepp och grundsatser, vilka Kant nu, kräsnare än rationalisterna, betecknar som 'understuckna', bastarderade: 'axiomata hybrida', 'axiomata subreptitia'.

Särskilt gäller detta om *tiden*, vilken nästlar sig in överallt: i motsägelselagen — som förbudet mot samtidiga hopkopplandet av motsatta bestämningar; i kausalitetstanken, som sambandet mellan ett föregående och ett efterföljande; i talet — vilket blott blir möjligt genom det successiva fogandet av enhet till enhet, som räkneakter förlöpande i tiden. Överallt mänger tidsåskådningen sig in, *visserligen icke föreskrivande förnuftet sina lagar*, det betonar Kant särskilt, men fastslående viktiga betingelser — *præcipuas conditiones* —, under vilka medvetandet enbart kan konfrontera begreppen med förnuftslagarna.

Med dessa 'precipuas conditiones' vidrör Kant — och kännbart! — den »förborgade konst i djupet av människosjälens», för att citera ett känt diktum, som tidigast vidsnuddades i tävlingsskriften av 1762 och som Kritiken säger sitt avgörande om i lärostycket om »schematismen». Det är kategoriernas ingång i tidens medium, deras försinnligande genom inbillningskraften eller deras »realisation», som Kant nu på allvar föregriper. Att 'begrepp utan åskådningar äro tomma', Kritikens viktiga insiktsvinst — den har Kant ännu icke vunnit. Det finnes enligt Dissertationens Kant alltjämt en rest i dem, även sedan tids- och rumsåskådningarna blåsts ut — och det är deras noumenala netto. Men han har vunnit klarhet om, att åskådning vill det till för att överhuvud taget tänka *logiskt*, för att tänka *matematiskt* och *geometriskt* liksom för att tänka *kausalt*. Och detta innebär betydelsefulla medgivanden. Åskådningen börjar få goda inteckningar i den forna begreppsvärlden. — »Schon in der Traube ist Wasser».

V.

Finner man sålunda i Dissertationen en redan långt utförd skiss till en transcendentalästetik i Kritikens mening, så har man däri även ett första utkast till en analytik med en kategorilära, låt vara att Kritikens *pièce de résistance*, deduktionstanken, ännu ligger utom synhåll. Av brevet till LAMBERT (av d. 2 sept. 1770) framgår att Kant ingalunda varit blind för räckvidden av dessa antydningar. Han vet med sig, att han i II:a, III:e och V:e avsnitten framlagt en 'materie', »welche wohl einer sorgfältigern und weitläufigern Ausföhrung würdig wäre» — och han beklagar längre fram, att Dissertationen så snabbt delat allt mänskligts lott: att falla i glömska. Det hade han fog för. Ty det III:e avsnittet gav ju dock den omstörtande teorin om rum och tid, som man sedan återfinner i Kritikens transcendentalästetiska utredningar; det V:e kommer med spridda hägringar från maximernas, regulativ-idéernas och dialektikens värld; det II:a inrymmer den karaktäristiska läran om de 'rena förståndsbegreppen', vilken framför allt anger Kants nya anslutning till rationalismen och Essaiernas Leibnitz, på samma gång som den tydligt pekar fram mot kategoritavlan; — en *transcendent* analytik, i motsats till förnuftskritikens rent transcendentala, försåvitt som däri dock skall fastslås ett förståndets överåskådliga, verklighetsgripande bruk — en 'usus realis', som går löst på tingen i sig själva och deras förhållanden.

Hur föres Kant, rent metodiskt, till Dissertationens lära om de 'rena idéerna' eller förståndsbegreppen?

RICHARD AVENARIUS har, visserligen med tydligt polemisk spets men fullt träffande, angivit vägen så: till de rena 'formerna' och intelligensen hör allt, »was — nachdem aus der Erfahrung vorher all dasjenige *weggedacht* worden ist, was nicht als durch die Sinne bedingt und mithin als nicht den Sinnen angehörend angenommen wird — nun freilich zum Schluss *übrig bleiben* muss, wenn dann wieder aus den Erfahrungen alles weggeschafft wird, was den Sinnen angehört». ¹ Ty det är genom en dylik subtraktion Kant vinner de rena intellektualbegreppen. Då man

¹ Der menschl. Weltbegriff, sid. 49.

nämligen omsorgsfullt filtrerar bort allt åskådligt och sinnligt ur sina upplevelser, får man en beständig, yttersta rest, vissa 'begrepp' eller 'idéer', mot vilka inga särskilda impressioner svara, vilka överhuvud aldrig kunna sinnesorganiskt upplevas eller som påvisbara 'delar' ingå i någon som helst sinnlighetsbelagd föreställning — 'quæ [cum] nunquam ceu partes repræsentationem ullam sensualem ingrediantur, inde abstrahi nullo modo potuerunt' (§ 8).

Som ett representativt urval av sådana sinnlighetsfria rangbegrepp anför Kant *möjlighetens* idé, *existensens*, *nödvändighetens*, *substansens* och *orsakens* idéer — »jämte deras motsatser och motsvarigheter» (§ 8) —: alltså några av de viktigaste modalitets- och relationskategorierna enligt den senare kategoritavlan och tillika några av den forna ontologiens standardbegrepp. Och i § 28 avhandlas en omdömesvilla, som anknyter sig till *kvantitetens* eller *mängdens* intellektualbegrepp ('conceptus intellectualis quantit et multitudinis'). Garanti för fullständighet ikläder Kant sig icke i fråga om dessa intellektuella restbegrepp; 'hujus generis sunt . . . etc.', heter det helt skissigt och bekymmerslöst, hos honom som ofta hos Leibnitz. — »Peut-on nier, qu'il y a beaucoup d'inné en notre esprit . . . et qu'il y a en nous-mêmes *Être, Unité, Substance, Durée, Changement, Action, Perception, Plaisir*, et mille autres objets de nos idées intellectuelles», läser man i förordet till de Nya Essaierna; en uppräkningslista, som visserligen borde förefallit Dissertationens Kant som en vårdslös ragout av sinnligt och intellektuellt. Men han närmar sig Essaierna mera i medföddhetsfrågan. De 'rena förståndsbegreppen' stå för Kant lika litet som för Leibnitz från begynnelsen ingraverade i intelligensen; man kan icke utan vidare avläsa dem — »comme l'édit du prêteur se lit sur son *album*, sans peine et sans recherche»¹. Kant betonar tvärt om, att de icke få fattas som 'medfödda' utan som *förrärvade*, nämligen vid abstraktion från i själen implantade lagar — 'non . . . *connati* sed e legibus mentis insitis . . . abstracti, adeoque *acquisiti*' (§ 8). Och här har han Leibnitz bakom sig — antingen han läst Essaierna eller inte! — och det både i fråga om de rena förståndsbegreppen såsom bottnande i »lagar» och i uppfattningen av erfarenhetens tillskyndande roll

¹ Nouveaux Essais, Avant-Propos.

vid förvärvet. Leibnitz omtalar nämligen de 'nödvändiga sanningarna' även som »förnuftslagar»; — »il est vrai», medger företalet, »qu'il ne faut point s'imaginer qu'on peut lire dans l'âme ces éternelles lois de la raison à livre ouvert¹...; mais c'est assez qu'on les peut découvrir en nous à force d'attention, à quoi les occasions sont fournies par les sens»² — vilket på ordet är Dissertationens uppfattning. Ty när gripa vi dessa 'rena' förståndsbegrepp, enligt Kant? Då intelligensen arbetar: — 'attendendo ad ejus actiones occasione experientiae' (§ 8)! Då knäppa vi s. a. s. en ögonblicksbild av dessa 'lagar'; och så erhålla vi våra sinnlighetsfria 'begrepp' ('conceptus intellectuales'; 'ideæ puræ'). Men vilka dessa »i själen inplantade lagar» äro och hur de förhålla sig till psykologiens och logikens lagar, därom tiger Kant. Dissertationens analytiker saknar fullkomligt den 'transcendentala ledtråd', som Kritikens fäster vikt vid. Hans dubbande av det ena eller andra begreppet till blåblodigt, 'rent', är ännu icke fritt från det »godtycke» eller den »slumpmässighet», som Kritikens Kant framför allt vill utestänga. Vad Dissertationen ger i saken, kan — fortfarande med Kritikens text — stämplas som en »rapsodisk, ur en på vinst och förlust företagen undersökning av rena begrepp» vunnen förteckning över några kategorier; § 6 kallar dem med en distinktion »*abstraherande* begrepp» och inlägger däri den betydelsen, att de bortse från allt åskådningsmässigt, alls ej ha med det sinnlighetsbetonade att skaffa utan äga sin objektiva syftpunkt i det överåskådliga, noumenala. De peka ut över vår erfarenhetshorizont; ja, stegrade till sin yttersta spännvidd konvergera de i ett *högsta ideal* — 'exeunt in exemplar aliquod' — en största gemensamma nämnare för alla ting: *Perfectio Noumenon*, 'gud', i dagligt tal, såsom den högsta nödvändighetens, den alltomspännande kausalitetens enande fokuspunkt (§ 9).

Som man finner, förelägges härmed en kategorilära med försvarliga gluggar inåt metafysik och teologi; en allmän synpunktslära, som öppet tillstädjer pejlningar av transcendent, överåskådliga realiteter, ej blott som Förnuftskritiken kunde tala om en 'usus transcendentalis', d. v. s. en objektivitetsstiftande,

¹ Kursiverat här.

² Nouveaux Essais Avant-Propos, ibid.

erfarenhetsorganiserande användning av dessa intellektuella restbegrepp. Här sträcka sig pretentionerna till en '*usus realis*', ett transcendent bruk av förståndet.

Aldrig har väl heller den Kantska tankekompassen oscillerat starkare för platonismens kraftlinjer än i dessa paragrafer — den förnumna likheten slungar av sig själv Platos namn upp i texten (§ 9). Ty dessa 'rena' intellektualbegrepp förråda just däri sin frändskap med de platonska idéerna, med tankesuperlativ sådana som αὐτὸ τὸ ἴσον, αὐτὸ τὸ καλόν, med likhetens och skönhets ideal-idéer från Faidon och Symposion, att de liksom dessa kunna sägas 'löpa ut i ett slags ideal' — 'exedere in exemplar aliquod'. De utgöra (som dessa) den intellektuella *etalon*, varmed vi uppmäta verkligheten i olika riktningar, ange det '*Maximum perfectionis*' (§ 9), varmed alla grader av fullkomlighet, av existens, av nödvändighet etc. först kunna fastställas och uppskattas av oss.

I denna Dissertations-kategoriernas övervägande *exemplariska*, graderande betydelse i jämförelse med transcendental-kategoriernas förknippande och erfarenhetsorganiserande sticker det platonska påbrået i den Kantska kunskapsläran bjärt i dagen, alldeles som enligt embryologerna organismen i vissa tidigare utvecklingsstadier mera påtagligt röjer den ursprungliga härstamningsformen än i sitt fullgångna skick. I en filosofihistorisk reflexion (Erdmann: Reflexionen Kants, n:o 241) anföres, symptomatiskt nog, i ämnet: — »PLATOS Lehre von den Idéen sollte dazu dienen, zu verhindern, dass wir nicht aus empirischen Principien das suchen, was seine Quelle und Urbild in der blossen Vernunft haben kann, nämlich die wahre Vollkommenheit». Man kan väl uttolka saken så, att alla dessa förståndsidéer enligt Dissertationens tankegång låta komparera sig, liksom de äldre ontologerna med förkärlek komparerade begreppet 'existens', upp till teologiens 'ens realissimum' —, och att man i deras superlativa form hade dem alla sammanlupna i begreppet 'gud' ('Perfectio Noumenon'. — 'Ens summum'), alldeles så som Platon sökt fatta de specifikt teoretiska idéerna, exempelvis likhetens idé, såsom *fullkomlighets*idéer och tvinga dem in i den begreppspyramid, som tillspetsar sig upp mot det 'Gudas idé'; jmf. härtill HANS LARSSONS utredningar: Platon och vår tid, sid. 163 f. och 246 ff.

Likheterna med platonismen bli ännu större, om man tager hänsyn till, att detta 'ideal', i vilket de rena förnuftsbegreppen

'existens', 'nödvändighet' etc. löpa ut, därjämte erbjuder en praktisk aspekt och då ter sig som en '*Perfectio Moralis*' (§ 9), ett gradbräde för alla etiska taxeringar och begrepp. Kant bringar också sakens båda sidor under *en* huv, 'gud', och säger sammanfattande: — '*Deus autem, cum, ut Ideale perfectionis, sit principium cognoscendi, ut realiter existens, simul est omnis omnino perfectionis principium fiendi*' (ibid.).

Sålunda torde man ha goda skäl att påstå, att Dissertationen med sin lära om de 'rena' förståndsbegreppen skjuter djupt in i platonismens tankevärld.

Men även i Kritikens mera förblommerade och metafysiskt avblekta tankespråk skönjer man denna kategoriernas ursprungliga, *platonskt-exemplariska* bottenbetydelse, liksom deras alltjämt inneboende expansionssträvan ut mot en högsta fokuspunkt: en '*Perfectio Noumenon*'. I Kritikens lära om det 'transcendentala Idealet' får man ännu en gång se kategorierna tillspetsas och 'löpa ut' i ett 'exemplar aliquod' — »*ein Ideal der reinen Vernunft*»: den översvinneliga tanken om en yttersta, självtilräcklig, obetingad nödvändighet; 'der Abgrund der menschlichen Vernunft' — låt vara, att nu den ontologiska innebörden är utplånad och hela lärostycket uttryck för ett rent »förnuftsbehov», ett forskningsideal, en »blott idé» (Kr. d. r. Vernunft, originaluppl. sid. 640 ff.).

Frågan är, om icke »förnuftsidéerna» överhuvud böra ses i ljuset av 'exemplar-aliquod'-läran i Dissertationen och om icke de psykologiska, kosmologiska och teologiska idéerna, sådana de framställas av Kritiken, endast äro komparerade kategorier: förståndsbegrepp, som fått 'löpa ut' mot ett maximum! En reflexion (n:o 1251) kastar fram begreppet *conceptus terminator*, avslutande begrepp. För inherensen heter detta *substantiale*, för dependensen *ens primum* och för sammansättningsbegrepp: *simplex*. En annan anteckning (n:o 1252) förtydligar med triaden: det första subjektet, den första grunden, den första delen. Det mest klargörande i saken anföres emellertid av reflexionen n:o 1254, där det säges rent ut, att de rena förnuftsbegreppen icke hava några *exemplaria*, »sondern sind selbst die Urbilder». Ännu i Kr. d. r. Vernunft heta de symptomatiskt nog 'Begriffe eines Maximums in concreto' (sid. 384, originaluppl.). — Den

'exemplariska' urbetydelsen skulle alltså alltfört icke vara avdunstad ur kategorien utan förråda sig i förnuftsidén.

Om nu den rena förnuftsidén överhuvud bör ses som komparerad eller idealiserad kategori (kategorien utlupen till ett 'exemplar aliquod, nonnisi intellectu puro concipiendum') och detta rationalitetsmaximum, såsom Kant energiskt betonar, endast har att gälla som forskningsideal, som 'Als-Ob'-tanke, vilken så långt ske kan bör genomföras men aldrig får dogmatiskt påstås om tillvaron, så borde detsamma, fast på lägre nivå, gälla om kategorien själv. Substans- och orsakskategorierna skulle då ryckas in under »idéns» synpunkt. De skulle få uppfattas som »presumptioner», försöksballonger, men på samma gång som bjudande tankeuppgifter, ställda av dessa mönsterbegrepp. Kategoritavlan framställde då icke längre ett antal transcendentala konstitutionsformler, vilka med apodiktisk visshet (på förhand) kunna utsägas om verkligheten; den gäve i stället en förteckning över vissa arbetsidéer och rationaliseringsprojekt, vilka vi hade att så långt möjligt förverkliga. Fönster skulle öppnas åt både platonismens och pragmatismens håll.

Till en snarlik uppfattning av förhållandet kategori-idé har även HÖFFDING sett sig driven.¹ — »Allerede Kategorien» — betonar han — »stiller ideale Fordringer, som den reale Erkendelse stedse kun ufuldkomment fyldestgør» — och han slår därvid mynt av SALOMON MAIMONS uttalande, att 'erfarenhet' icke vore »ein in der Anschauung darstellbarer Begriff, sondern eine Idee»; — samma anmärkning f. ö., som Höffding senare själv riktat mot Avenarius' 'rena erfarenhet'.

För rättmätigheten av en sådan uttolkning av kategorierna såsom »ideala fordringar» eller mönsterbegrepp talar i sin mån även det ovan framhävda sambandet med Dissertationens uppfattning i ämnet. Innan kategorien blir »konstitutiv» för Kant, är den exemplarisk, mönsterbegrepp, »idea pura» — för att tala med Dissertationen. Och detta blir den åter i Kritikens lära om »erfarenhetsanalogierna» och »regulationsidéerna» — vilka dock endast utgöra tillämpningar och utlöpare av vissa kategorialbegrepp (relationskategorierna).

¹ Se hans avhandling om »Kontinuiteten i Kants filos. Udviklingsgang». D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skr. 6 Række, Avd. IV, 1, sid. 32.

Sakläget skulle alltså för Kants del vara nära nog detsamma som hos Platon — för att erinra om Hans Larssons utredningar i ämnet.¹ 'Idén' är både »fundamental» och »ideal», både »konstitutiv» och »regulativ»; hos Platon likvisst s. a. s. i samma tempo och på samma plan; hos Kant först det ena och därpå det andra: »konstitutiv» som *kategori*, »regulativ» som »idé». Liksom Platon torde Kant först ha observerat idealitets-sidan hos kategorien — i Dissertationen — och först senare fundamentalitetssidan — i Kritik d. r. Vernunft; ehuru där *båda* aspekterna framhävas och naglas fast under olika namn: 'förståndsbegrepp', 'kategori', erfarenhets'analogi', 'maxim', 'idé' och — '*prototypen transcendental*'. Även inom filosofien gäller, att 'kärt barn har många namn'.

Framställningen av idégången i Dissertationens sista avsnitt ger osökt anledning att ytterligare markera dessa förhållanden.

*   *

Därmed äro några likheter och olikheter mellan Dissertationens och Kritikens kategoritavlor antydda och intellektualbegreppens platonska börd betonad. Anspråket på *Usus realis* är ännu det djupast skiljande. Där är långt fram till transcendentalanalytikens uppfattning av de 'rena stambegreppen' som blotta förknippningsprinciper, *principia synthetica* och erfarenhetsskapande intelligenshandlingar. Kant har icke kunnat besluta sig för att krysta ur druvorna alldeles och offra kunskapen om 'intellectualia', om de verkliga, ur tids- och rumsformen utlyfta verkligheterna. 'Tanketingen' ('*entia rationis*') äro enligt Dissertationen dock *fullödiga ting*, icke begreppshägringar och »bald wegschmelzendes Eis», som de äro dömda att bli i Kritiken. Kants tänkareambition är tvärtom 1770 skarpt inriktad på att över de 'rena' begreppens Bävrast nå fram till denna överåskådliga, förnuftsgrundade verklighet — ja, han menar sig genom att ha verksamt manat tanken ut ur tidens och rummets bann även ha avlägsnat de svåraste hindren för legitima ontologiska landvinningar!

Detta är syftet. Kan det förverkligas?

---

¹ HANS LARSSON, Platon och vår tid. Kapitlen Faidon och Staten, passim.

Ej utan avprutningar. Kant tvingas dock tillstå för sig, värre rationalist är han icke, att för ett framgångsrikt kunskapande inom det noumenalas värld fordras *verklig intellektuell åskådning*, vilken är oss förmenad. Blott in abstracto, i allmänna begrepp, kunna vi fånga det intelligibla! Ja, han slår av ännu mera. Egentligen skall endast symbolisk kunskap om 'intellectualia' vara möjlig (§ 10): — 'Intellectualium non datur (homini) *Intuitus* sed non nisi *cognitio symbolica*' — just därför att här alls ingen åskådning står oss till buds.

På denna punkt har Kants korrespondent Lambert känt igen sig; och i svarsbrevet om Dissertationen påpekar han, att det mesta, som hittills åtnjutit rang och värdighet som förstånds-kunskap, blott varit av sådan symbolisk art (»Proben der symbolischen Erkenntniss»), i brevet ytterligare exemplifierad med formeln A—1, vilken egentligen betecknar ett oting men med fördel kan användas som medel att finna andra satser. Med symbolens slungkraft nå vi enligt Lambert långt ut över gränserna för vårt verkliga tänkande; — och på samma sätt skulle man nu enligt Kant i metafysiken gripa det överåskådliga i en 'cognitio symbolica': ett abstrakt, bildlöst vetande, visserligen, men alltjämt ett vetande, som ånyo öppnar förhoppningsfulla perspektiv åt rational psykologi och ontologi; perspektiv, som Kant annars stängt luckorna för redan i »Träume eines Geistessehers». På denna punkt är Kant för andra gången dogmatiker.

Hela denna lära om förnuftets reala bruk och om arten av denna intelligibla begreppskunskap är emellertid i Dissertationen behäftad med stor saklig dunkelhet, vilken genom textens anmärkningsvärda njugghet göres ännu mera elakartad. Man kan icke värja sig för intrycket, att Kant saknar det rätta modet för sin teori. Kunskapsrymden ovan åskådningsformerna, nouménens, 'tanketingens' rymd, markeras men uppsökes icke i onödan.

Sparsamma antydningar om hur Kant vid Dissertationstiden tänkt på denna viktiga men ömtåliga punkt kan man utvinna ur enstaka Reflexioner. Så filosoferar Kant i n:o 471 över förståndet: det är en förmåga, »die Dinge zu erkennen, nicht wie sie erscheinen, sondern wie sie sind (bloss negative Definition, aber von einem Verstande überhaupt, nicht bloss dem menschlichen)». Och han markerar liksom i Dissertationen, att det för oss icke kan vara tal om någon intelligibel åskådning — ett

seende direkt genom förståndets lins. Förståndets makt att nå tingen måste antingen vara en makt i åskådningen eller i reflexionen. Om dessa förklaras det: »Der erste Begriff ist problematisch, der zweite bewährt. Die den ersten Begriff, dessen Unmöglichkeit zwar nicht bewiesen werden kann, für einen Begriff vom wirklichen, menschlichen Verstande halten, haben eine mystische Vorstellung von ihm (*philosophia mystica*). Dieser Verstand ist das Vermögen zu reflectieren; und reine Verstandesbegriffe (transcendentale) sind blosse abstracte Reflexionsbegriffe». Något närmare besked lämnas ej heller här.

Vill man erfara något ytterligare om dessa tanketing och Usus-realis-läran, tvingas man gå till den energiska självkritik Kant i Kr. d. r. Vernunft inläter sig på (passim, men särskilt i lärostycket om Fenomen och Noumen, originaluppl., sid. 295—316). Kant hade fullgod anledning att tynga på denna fråga — den åsikt han vänder sig mot, hade han själv omfattat i Dissertationen. Man får också intryck av, att Kant har programskriften av 1770 i tankarna, när han verkställer dessa utredningar. Det är en speciell självundervisande ton i detta huvudstycke, skrivet av en, som blivit vis av skadan. Ur själva uppvaknandets bakslag kan man rekonstruera drömmen. Man får den också återberättad, jämte urskuldande antydningar om, hur naturlig den kunde falla sig för den, som i likhet med Kant 1769 menade sig ha lagt meridianen mellan sinnlighet och förnuft. Sålunda heter det, originaluppl. sid. 249 f.:

— »Nu skulle man tänka, att det genom transcendentalästetiken inskränkta begreppet om företeelserna redan av sig själv gäve vid handen nouménens objektiva realitet och berättigade till att indela föremålen i fenomen och noumén, följaktligen även världen i en sinnes- och en förnuftsvärld (*mundus sensibilis et intelligibilis*) . . . Ty om sinnena blott visa oss något, såsom det ter sig, så måste detta något dock även i sig själv vara ett ting och ett föremål för en icke sinnlig åskådning d. v. s. för förståndet, och detta innebär, att en kunskap måste vara möjlig, vari ingen sinnlighet anträffas, och vilken allena utom all fråga äger objektiv realitet, varigenom nämligen föremål framställas för oss, sådana de äro . . . Följaktligen skulle utom det empiriska bruket av kategorierna (som är inskränkt till sinnliga betingelser) även givas ett rent och likväl objektivt-giltigt, och vi kunde icke påstå, som vi hittills ha föregivit, att våra rena förståndskunskaper överallt ingenting annat voro än expositionsprinciper för företeelsen, vilka även a priori icke sträckte sig längre än till

erfarenhetens formala möjlighet; ty här stode ett helt annat fält öppet för oss, liksom en i själen tänkt (kanske rent av även skådad) värld, vilken icke mindre, ja på ett ännu mera ädelt vis kunde sysselsätta vårt rena förstånd.»

Inför den tankeutsikten ställdes Kant, då han 1769 avsilat intellektualbegreppen från de sinnliga åskådningarna. (Bevekelsegrunderna torde också ha varit desamma.) Vad som nu i Kritiken håller honom tillbaka från att beträda 'fältet' ovan åskådningarna, är den numera oryggliga övertygelsen, att de 'rena' intellektualbegreppen äro tomma funktionsmöjligheter endast, förknippningshandlingar utan något som förknippas, om de avsöndras från den empiriska åskådningsmångfalden, och att man utan att engagera sig i sinnligheten — »ohne [sid. 300] uns zu Bedingungen der Sinnlichkeit, mithin der Form der Erscheinungen herabzulassen» — omöjligt kan realdefiniera kategorierna. Nu visar Kant, fall för fall, hur tidsbundna de 'rena' förståndsbegreppen i själva verket äro. Om *kvantitets*begreppet kunna vi ingenting utsäga utan att få tiden inblandad (kvantitet = 'Wievielmals', alltså upprepning och tankesynteser i tiden); *substans*begreppet är en ontologisk mask för bestånd i tiden, *orsak och verkan* för följd i tiden o. s. v. Förnuftsdruvorna fordra alltså vatten för att ge sitt vin! Och 'nouménen', 'tanketinget', vilket de 'rena' förstånds- begreppen enligt Dissertationen hade säkra landkänningar av, blir nu ett problematiskt gränsbegrepp -- en erinran om, att vår mänskliga sinnlighet måhända icke uttömmar tillvaron och att den för eventuellt andra typer av åskådning kunde öppna eventuellt andra aspekter. Nouménets uppgift blir närmast fågel-skrämmans: drista Er icke hit varken med Edra påståenden eller förnekelse! Så skall det hjälpa oss att bättre fasthålla distinktionen: gräns mot Intet, och: gräns mot ett eventuellt Något; — den distinktion, som säkrast skiljer kriticismen från den negativa dogmatismen.

Klarare än om denna intellektualbegreppens överåskådliga kompetens uttalar Dissertationen sig om deras erfarenhetsimmanenta, rent logiska (Usus logicus).

I detta ämne anar man kanske starkast grannskapet till Kr. d. r. Vernunft. På vissa punkter har Kritikens uppfattning här blivit föregripen. Detta gäller särskilt läran, att utan kate-

goriernas förknippande och organiserande arbete erfarenheten vore en 'rapsodi' av varseblivningar endast, utan 'kontext', utan genomgripande sammanhang; att den alls ej vore 'erfarenhet', på sin höjd ett böljande myller av förnimmelser. Till detta tanketema finner man ansatser i Dissertationens Usus-logicuslära. Så göres en förebådande begreppsdistinktion mellan den rena 'företeelsen', *Apparentia* — världen före omdömet — och 'erfarenheten', *Experientia* — världen efter omdömet, den logiskt tuktade och tillägnade verklighetsbilden, och därom utsäges: »vägen från företeelsen till erfarenheten går [därför] blott genom reflexionen enligt förståndets logiska bruk — nisi per reflexionem secundum usum intellectus logicum» (§ 5).

Här tages intellektualbegreppet redan något närmare sin senare kritiskt-transcendentala innebörd: som omdömeshandling, som organiserande, erfarenhetsskapande faktor.

Anmärkningsvärd förblir dock den omständigheten, att härvid ingen anspelning på kategorialsyntesernas säreget objektivitetsstiftande, kunskapsgaranterande roll blir gjord. Den transcendentala deduktionens uppslag och lösningar ligga på en stråt, som Kant ännu icke funnit in på. Han har alls icke anat, att där kunde lura ett problem även i Usus logicus-tankens — i intellektualbegreppens användning på erfarenhetsföremålen. — Dock skulle han snart få veta det. Brevet till MARCUS HERZ av februari 1772 visar problematiseringen i full gång — och nu låter svaret vänta på sig.

Vägen från Hume till Leibnitz var längre och mödosammare andra gången.

VI.

Har Kant sålunda sin transcendentala sinneslära i huvudsak under tak med Dissertationen och kan han därjämte sägas ha vidrört punkter inom analytikens och kategorilärans rayon, så har han heller icke lämnat dialektikens och den regulativa idélärans arbetsfält alldeles obrutet. Världssnittet mellan det fenomenella och noumenala måste även beröra frågor av denna typ.

Alois Riehl tillkommer särskilt förtjänsten att ha hänvisat på detta. Saken är ögonskenlig nog. I V:e avsnittet av Dissertationen föreligger sålunda (under den skyddande förklädnaden

av en allmän metodlära för sinnlighetsfri, noumenal begrepps-konstruktion) första utkastet till en dialektik i Kritikens mening; särskilt starka varsel får man av antinomierna i § 28. Men även till dialektikens betydelsefulla facit, lärostycket om de transcendentala fyndprinciperna, förnuftsidéernas tagande i erfarenhetens tjänst, spåras en tydlig tankeuppräning.

Vad Kant annars framlägger som utredningens egentliga sens-moral är en eftertrycklig varning mot en förblandning av *åskådningsnödvändighet* och *tankenödvändighet*, överhuvud mot den vanligen obeivrade förväxlingen av sinnliga och noumenala synpunkter — på avhandlingens termspråk stämplad som 'vitium subreptionis Metaphysicum', även, med en barbarterm, som 'phænomenon intellectuatum' (§ 24): det ödesdiga misstaget att »intellektualisera» företeelserna. Vi förmå endast med största nöd taga vårt tänkande loss ur dess naturliga trollbundenhet inom rums- och tidsklaverna. Därför tillskriva vi de intellektuella begreppen och sakförhållandena predikat och inskränkningar, vilka endast tillkomma vår åskådande sinnlighet. Åskådningens villkor tolkas som själva existensens villkor.

Därav uppkomma bastardsatser — 'axiomata hybrida' — av den försåtligt självklara typen: 'allt som är till, existerar någonstades och någon gång' — själva formuleringen borgar för, att Kant syftar på CRUSIUS. I dennes »Entwurf der nothwendigen Vernunftwahrheiten» § 59 stadgas nämligen följande: »Om en substans skall existera, så måste den omedelbart existera någonstades och till någon tid. Om följaktligen en substans' möjlighet icke skall äga något, som svär mot existensen, så förutsätts Rum och Tid i vidaste bemärkelse och tagas för kända, och det utgör en del av det, som erfordras för en substans' möjlighet.» Men detta är det otillbörliga övergreppet att vilja proklamera den mänskliga sinnlighetens upplevelseformer för den noumenala sfären. Och detta hämnar sig. Man får i gengäld sina problemställningar förskevade. Kant noterar sålunda en karaktäristisk problemgrupp, som kunde kallas en förtrupp till antinomierna och senast varit å bane i den stora meningsbrytningen mellan LEIBNITZ och CLARKE. Det är frågor av samma typ som de om de okroppsliga substansernas 'ort' i universum, om medvetandets 'säte' i kroppen, om formen för guds 'närvaro' i världen, om tidpunkten för världsskapelsen etc. — allt spörsmål, som stå på samma hopplösa plan

som frågan om cirkelns kvadratur. Man kunde lika gärna gesig att mjölka bocken, menar Kant, som att taga parti för eller emot i dessa frågor. Skenproblem, alltsamman, uteslutande här rörande därur, att man ej äger klarhet om rummets och tidens subjektivt-sinnliga natur, men också blåsta bort som en rök — 'fumi instar evanescent' —, när denna väl insetts! MARCUS HERZ, som i sina »Betrachtungen aus der speculativen Weltweisheit» ger en fri omdiktning av den Kantska Dissertationen, säger med syftning härpå, att med den nya sinnlighetsläran, som avslöjat tid och rum som rena åskådningsformer, »[so] fällt auch die subjective Bedingung weg, und wir haben, Dank der Philosophie! weder eine runde Seele noch einen verjährten Gott» (a. a. sid. 100). De vetenskapliga dagboksanteckningarna i Kants hand-exemplar av Baumgartens Metafysik stadfästa till yttermera visso ett särskilt namn för denna art av qui pro quo: *petitio phaenomenorum* — och mot denna ställes en snarlik försyndelse: *petitio noumeni*. Det heter [n:o 1222] härom: — »Wenn man von einem Dinge überhaupt *a priori* Prädicate des Raums und Zeit braucht, so ist dies eine *petitio phaenomenorum*. Wenn man von Dingen, die man nur unter den Erscheinungen des Raumes kennt, allgemeine Realbegriffe des Verstandes braucht (von der Art, wodurch dem Verstande die Sachen selbst gegeben werden, und deren Qualität, nicht die Grösse oder Möglichkeit), so begeht man eine *petitio noumeni*» . . . I en anteckning [Reflexionerna n:o 744] omtalas sålunda slutsatsen från föränderlighet till tillfällighet som en $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\beta\alpha\sigma\iota\varsigma\ \epsilon\iota\varsigma\ \acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\ \gamma\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$, som ett språng från sinnlighetens till förnuftets dimension. -- Kant har därmed satt fingret på ett särskilt slag av motsägelser: de kunskapsteoretiska, och närmat sig visssa lösningar i antinomiläran.

Ännu beständare förnimmer man antinomiernas närhet i en andra, försåtligare grupp av bastardsatser. Det kunskapsteoretiska underslevet består här däri, att man väl icke som i de förut nagelfarna axiomen med god smak tillskriver noumenala subjekt sinnlighetsbetonade predikat (rums- eller tidsbestämningar) utan däri, att *tiden själv* inspelar som *dold bildningsbetingelse för predikatet*. Det är helt enkelt den transcendentala schematismens allmänna barriär, som Kant här stöter på i ett speciellt fall. Tag en *talbestämning*! Varje storhet eller räckta av storheter uppkommer enligt Dissertationen på den successiva tillordningens

väg, genom synteser förlöpande i tiden, *genetice*, säger Kant (§ 1); i varje fall förstås den icke av vår tanke utom på sådana villkor ('non cognoscitur distincte, nisi per coordinationem successivam'; § 28). Om man därför uppställer satsen: 'Varje verklig mängd kan angivas i tal, följaktligen är varje storhet ändlig' — så måste slutsatsen liksom premissen stämplas som understucken. Då det nämligen skulle krävas en oändlig tidrymd för att på den genetiska syntesens väg genomläsa en oändlig serie — *partem parti successive adjungendo*, § 1 — så mäktade vi icke heller fatta eller 'exekvera' ett dylikt begrepp. Därför bryta vi käckt staven över det och drivas till den ovan uppställda ändlighetssatsen men endast genom ett *vitium subreptionis*. Vi taga en endast av samarbetet mellan sinnligheten och förståndet vållad tanke-omöjlighet för en omöjlighet i sak. Man förstår sålunda, med vilka ögon Dissertationens Kant skulle ha sett på en lag sådan som EUGEN DÜHRINGS 'Gesetz der bestimmten Anzahl'.

Överhuvud har Kant vid avhandlingens tidpunkt sitt avgörande möte med oändlighetsproblemet, denna 'törniga fråga', som skall följa honom över till Förnuftskritiken, och man får bevittna dess kollision med begreppet 'totalitet'. I avhandlingens första §§ tager Kant dem båda till behandling och nagelfar dem samtidigt i en räkka reflexioner [n:o 1436—1443].

Egentligen är det tvenne oändlighetsbegrepp, som Kant härvid spelar ut mot varandra: den *simultana*, aktuella, intuitiva oändligheten, vilken logiskt nära täcker begreppet 'totalitet', samt den *successiva*, potentiella, diskursiva oändligheten — oändligheten *à faire* och fattad som ett *quantum in infinitum dabile* [Refl. n:o 1425]. Vilket tankealternativ vi än välja, komma vi till korta! Vi få sinnligheten mot oss. Vi kunna aldrig på den diskursiva oändlighetsvägen nå fram till totaliteten och den 'simultana oändligheten'. Vår tidsbundna tanke arbetar ej friktionslöst nog, det åtgår tid att genomlöpa mångfalden. Vi skola aldrig lyckas att på detta sätt uttömma oändligheten; nam — inskjuter § 2, III — *Infinitum simultaneum inexhaustam æternitate materiam præbet*. Och intuitionsvägen är oss förmenad.

Dissertationens tankegång i saken klargöres ytterligare av Refl. n:o 1442 med följande: »Svårigheten att föreställa sig ett *quantum simultaneum* såsom oändligt beror på det mänskliga förståndets natur, som enligt sin möjlighet blott kan tänka sig

ett *totum* syntetiskt, d. v. s. *successive addendo unum uni*. Där-
emot är syntesen, vilken skall gå i det oändliga, aldrig komplett.
Man kan emellertid väl tänka ett *infinitum successivum* just av
det skäl, att syntesen inga *terminos* har. Men just därför är det
oss också efter vårt förstånds natur omöjligt att tänka sig denna
räcka såsom hel och avslutad i idén om ett väsen. För en
totalvy av en sådan oändlighetsräcka måste vi föreställa oss en
intelligens, antyder Dissertationens § 1, anm., vilken utan an-
läggande av mått med en blick klart fattade och omslöte mång-
falden — 'qui absque successiva applicatione mensuræ multitu-
dinem uno obtuto distincte cernat'. Då befunne man sig med
ett slag ovanför diskursiviteten och dess perspektiv, d. v. s. utom
tiden och därmed vore i själva verket gränsen mellan *mundus*
sensibilis och *mundus intelligibilis* överskriden. Man behärskade
fältet ovanför åskådningarna, *nouménens* och totalitetens värld,
där syntesen är en *synthesis completa* [Refl. n:o 1441] och det
oändliga kan givas som simultant, aktuellt, fullbordat oändligt.
Den intelligens, som sådant rymmer och förmår, är emellertid
ingen mänsklig, inskräpper Kant (Diss., § 1, anm.). Vår tids-
bundna, sinnlighetssyrrade intelligens kan endast fatta oänd-
lighetstanken såsom uppgift, såsom diskursiv, potentiellt fort-
löpande räcka, och det enda vi kunna göra i fråga om det andra
oändlighetsalternativet är att hålla i vaket medvetande, att därför
att detta begrepp händelsevis ligger 'över Evne' för oss det icke
av det skälet får utdömas som i sig själv omöjligt. Ofattligt är
ej detsamma som orimligt.

Resonemanget smakar av antinomierna. De problem, som
sedan i Förnuftskritiken framföras parvis som oundgängliga
's sofistifika- tioner', nagelfaras också i detta sammanhang som
subreptionsproblem. Redan ADICKES har påpekat, att 1:a, 2:a
och 4:e antinomien tagits under förberedande omprövning i
Dissertationen,¹ och den ovan skisserade tankegången pekar
ju rakt mot 1:a antinomien. Kontroversen blir denna: . . .
'secundum leges intellectus puri quælibet series causatorum habet
sui *principium*, h. e. non datur regressus in serie causatorum
absque termino, secundum leges autem sensitivas quælibet series

¹ ERICH ADICKES, Kants Systematik als systembildender Faktor.
Berlin 1887, sid. 64.

coordinatorum habet sui *initium* assignabile, quæ propositiones, quarum posterior *mensurabilitatem* seriei, prior *dependentiam* totius involvit, perperam habentur pro identicis'; § 28. Egentligen föreligger här alls icke som i Kritiken en kollision mellan en »tes» och en »antites», varav tesen svärjer på tids- och rumsgränsen och antitesen på oändligheten genom tid och rum, utan sakläget är fastmer det, att man gör sig skyldig till en förväxling mellan teser från skilda antinomier (4:e och 1:a), förbyter den *kausala* ändligheten, som betecknar ett förstånds-perspektiv, med den *temporala*, vilken utgör ett sinnlighetsperspektiv. Och på liknande sätt lägges problemet till rätta i 2:a antinomien: två ändlighetstester, en förståndsgrundad och en sinnlighetsgrundad, utlottas och förväxlas med varandra: ... '*argumento intellectus*, quo probatur: quod dato compositio substantiali dentur compositiones principia. h. e. 'simplicia, se adjungit *supposititium* aliquod, a sensitiva cognitione subornatum, quod nempe in tali composito regressus in partium compositione non detur infinitum, h. e. quod definitus detur in quolibet composito partium numerus' ...; vilket närmast kunde betecknas som en trötthetssats: sinnligheten orkar ej löpa linan ut. De logiskt svindlande antitesperspektiven i Kritiken med sina oändliga regresser ha ännu icke öppnat sig för Kant — åtminstone icke som motsatser i antinomier. Gräns står mot gräns, ursprung mot ursprung, blott att ena uppfattningen gäller för den noumenala aspekten av tillvaron, den andra för den fenomenella. Vi kunna, såsom § 1 framställer saken, komma till vissa begrepp på två vägar¹: åskådlig-hetsvägen och begreppsvägen; men åskådlig-hetsvägen tillryggalägges i tiden — och därav följa bestämda olägenheter och tankevillor som exempelvis dessa av Kant nu påvisade förväxlingar mellan på noumenal och sensibel väg vunna föreställningar om absoluta gränser, första ursprung och sista delar.

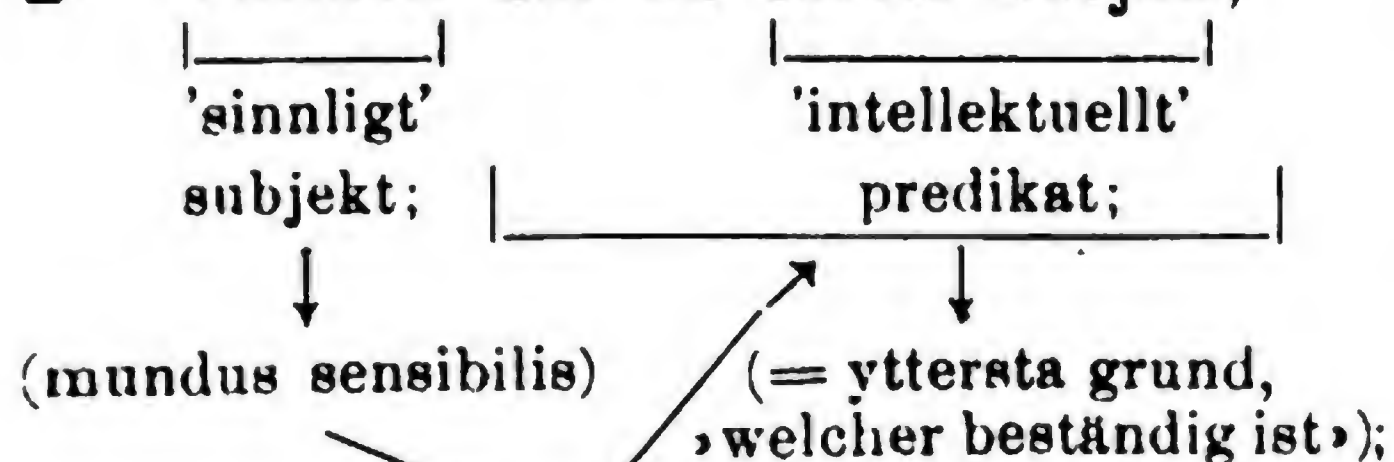
Kants meningar ha säkerligen svängt betydligt i dessa frågor under brytningsåren 69—72, det förstår man till fullo av dagboksantydningarna i Reflexionerna! Det yrkande på ett '*initium assignabile*' och '*räckans mätbarhet*', som sinnligheten i Dissertationen ställde emot intelligensens gränsskrav, förbytes i Reflexionerna snart mot en fordran på *oändlig* fortgång inom tid och

¹ ... '*etiam ad duplicem illius e mentis natura genesin aliquantulum respexi*' ... (§ 1).

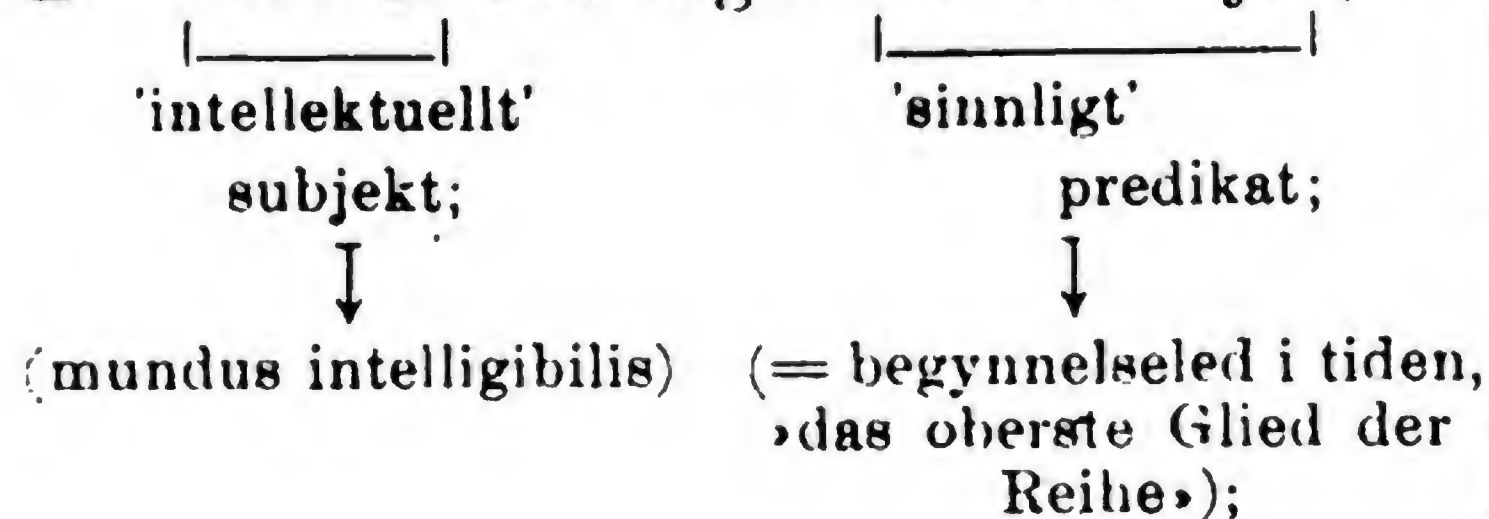
rum. Därmed förskjutas problemställningarna visserligen. Alltjämt blir likväl fråga endast om en förväxling mellan världen sedd genom förnuftets och genom sinnlighetens prisma, alldeles som enligt Dissertationens utredningar i ämnet. Sålunda tager Kant — Reflexionerna n:o 1374 — följande fall under omprövning: »Dass zwei Opposita zugleich falsch, aber nicht zugleich wahr sein können»; — vilket i Kritiken bokföres såsom dialektisk opposition i motsats till analytisk (sid. 532). I Reflexionerna ser Kant annorlunda. Att de båda påståendena i åsyftat fall måste falskförklaras, beror enligt dessa tidigare utredningar på en förledande kunskapsteoretisk ekvivokation, kunde man säga — och i en anteckning (n:o 1005) utfärdar Kant mycket riktigt vitsordet 'axiomata æquivoca' för satser av denna typ. Ett 'sinnligt' subjektbegrepp har i dem sammankedjats med ett 'intellektuellt' predikat (eller omvänt), varvid samma term blir tagen i skilda betydelser: ena gången i »sensitiv», andra gången i »intellektuell». Kants exempel är den 1:a antinomiens: »es ist ein erster Anfang der Welt, und : es ist keiner». För översiktlig- hetens skull och för att vederbörligen framhåva det 'transcendental underslev' det enligt Kant härvid är fråga om, skall omdömesparet uppställas enligt följande tablå (pilarna ange de verkliga tanke-samhörigheterna såsom 'axiomata univoca'):

1. Världen har en första början;

Falskt, därest satsen fattas »sensitivt-temporalt», då 'världen' (här = mundus sensibilis) *icke* äger någon begynnelse i tiden;

2. Världen har ingen första början;

Falskt, därest satsen fattas »intellektuellt-kausalt», då 'världen' (här = mundus intelligibilis) dock äger en 'första början' i mening av en yttersta grund;

Egentligen kunde Kant även under den här sub 2 uppförda satsen med fördel ha särskilt tvenne »opposita» och båda till på köpet falska, då världen, sedd genom förståndets lins, enligt Kant lika litet kan sägas äga någon 'begynnelse i tiden' som omvänt icke äga någon. Detta kan man läsa ut ur en uppteckning (Refl. n:o 1427), vilken stadgar: »Världen *intellektualiter* betraktad har ingen början, icke därför att den har bestått en oändlig tid, ty i så fall skulle den betraktas *sensitive*, utan därför att den i detta avseende alls icke överväges i tiden». Men mera effektivt klargöres saken av en annan reflexion (1375). Däri betonar Kant, att om något 'intellektuellt' ses under 'sinnlig' synvinkel, »so sind bei *praedicata sensitiva* <die> *opposita* falsch». Det som alls icke är i rummet är varken statt i rörelse eller i vila: de båda omdömena få här predikat, som måste betraktas såsom *contrarie realiter opposita*, samt bli båda falska. Likaså om 'gud': han är varken på en ort eller på många, därest han överhuvud fattas såsom orumsligt väsen — anteckningen ansluter sig fullkomligt till utredningen i Dissertationen, § 27, och utgör måhända en första tankeglimt och textstomme till denna. Att därför vidhålla, att världen, tagen intellektuellt, har en 'början' i tiden, är lika urbota, som påstå, att den har ingen 'början'. Ett »tredje» gives: att den alls icke har med tid att skaffa.

Där motsatta omdömen på dylikt sätt ge varandra hugg och mothugg, manas man emellertid se upp! Ty där kan det kunskapsteoretiska underslevet — *vitium subreptionis transscendentale* — ligga bakom. Där har man utsikt att stöta på själva grundantinomien: kontroversen mellan 'åskåda' och 'tänka' — Dissertationens filosofiska fynd. Och där tränga tids- och rumsuppfattningarna perspektivförvridande fram över det rena över-sinnliga begreppsfältet. Att hindra detta är filosofgöra par excellence.

Framför allt får Kant i denna avhandling klart för sig, hur svårt det är att effektivt avlägsna tidsåskådningen ur förståndsfunktionerna. Med aforismen till Hippel: »Schon in der Traube ist Wasser»! Tiden utgör redan nu, elva år före Kr. d. r. Vernunft, det naturliga medium, vari förståndet arbetar; och trots den ärkerationalistiska läropunkten om *Usus realis* betecknar Dissertationen ett gott tankespecimen för den transcendentala schematismen. Det matematiska tänkandet vilar på synteser i tiden.

Det logiska tankearbetet förutsätter likaledes tidsbetraktelsen. T. o. m. vid motsägelselagen, rationalismens *pièce de résistance*, 'klibbar' tiden ('Adhæret autem hic primitivo judicio conceptus temporis'; § 28. Jmfr ovan framställningen av tidsläran). Det 'orimliga' ligger enl. Kant 1770 just däri, att kontradiktoriskt motsatta bestämningar till en och samma tidpunkt tillföras samma logiska subjekt. Därför tillåter motsägelselagen ingen ren omvändning — just därför att tiden, alltså något fenomenellt, vidlåder den. Att allt omöjligt med nödvändighet också är motsägende, att det på en gång måste vara och icke vara, vill Kant icke taga på sin filosofiska ed. Tvärtom varnar han uttryckligen mot denna sats såsom understucken, sinnlighetsbesmittad. I Reflexionerna läser man, kort och avgörande: »Das *contrapositum* des Satzes des Widerspruchs ist ein subjectives Gesetz» [n:o 541]. De rena förståndsideéerna (med Kritikens termer: de båda modalitetskategorierna möjlighet—omöjlighet) underkastas därmed tidsordningen, deras noumenala obesvurenhet kränkes; de *schematiseras*, enligt Kritikens betraktelsesätt. Och det är detta, som från Dissertationens ståndpunkt är otillbörligt, ehuru, väl att märka, *oundgängligt!* Ty i detta sammanhang faller ett innehållsdigert men föga beaktat uttalande, som frejdigt pekar framåt mot Kritikens satser om det transcendentala schemat och kategorierna som olika formler för tillvaro i tiden (såsom varaktighetens, successionens och samtidighetens tankeformler bl. a.) — ja, egentligen redan lär denna lära. Om denna förståndsbegreppens bundenhet vid tiden utsäges nämligen, att den »med avseende på de lagar, varav den mänskliga intelligensen bindes och begränsas, är fullkomligt sann men objektivet och allmänt taget på intet sätt kan medgivas» ('quod quidem de legibus, quibus adstringitur et limitatur intellectus humanus, verissimum est, objective autem, et generaliter nullo modo concedi potest'; § 28). Därmed blir ju i satsens första del *Usus realis* förnekad och läropunkten om den intelligibla kunskapen som uteslutande symbolisk (§ 10) får ett gott stöd. Man tycker, att Kant på denna punkt skjutit fram sina positioner i Kritikismens omedelbara närhet. Men i satsens andra hälft går han åter tillbaka, om icke till den naiva rationalismen så i varje fall till den grannlycktare (fenomenella) rationalism, som är en bärande ström i Dissertationen. Kant drager sålunda icke den nära till hands

liggande slutsatsen, att då våra förståndsbegrepp alltså faktiskt äro bergtagna inom vår åskådande sinnlighets former, hänvisade till dem som sitt naturliga arbetsunderlag (§ 15), de också bli vanmäktiga, ogiltiga, urblåsta tankeskal endast, så fort de användas på det överåskådligas sfär; i så fall hade Kritiken negativa kärntanke varit uttalad. Kant ser emellertid saken så: just därför, att de äro klavbundna av åskådningsformerna, skola vi vakta oss så mycket omsorgsfullare för att tro, att det för *vår* sinnlighetsinkräktade intelligens 'omöjliga' är det överhuvud 'omöjliga'. För annorlunda danade intelligenser kan det måhända vara 'möjligt'. Lika oberättigat är det omvänt, när vi av den enda grund, att *vi* icke finna motsägelse vidlåda något, draga slutsatsen, att saken i sig själv är 'möjlig'. Vem borgar för, att den icke desto mindre i sak är 'omöjlig'? Konklusionen blir, att det är bäst på platsen att avhålla sig från alla omdömen om 'möjligt' och 'omöjligt'. — Man känner igen tankegången: motsägelsefrihet utställer intet fribrev för existens! Det är realrepugnansens problem från 1763, som här dyker upp under formen av ett 'axioma subreptitium'. Här gå förvisso kablarna från avhandlingen om de Negativa Storheterna till kapitlet om reflexionsbegreppens amfiboli i Kr. d. r. Vernunft.

Den tidigare kampanjen mot den naiva rationalismen fortsättes sålunda obehindrat i Dissertationen — till på köpet från speciesrelativismens ståndpunkt, som Husserl skulle ha funnit. Man spejar förmodligen ej åt fel håll, om man med Friedrich Paulsen antager, att denna polemik har sin udd riktad mot den kunskapsprincip hos Crusius, vilken utsäger, att vad *vi* icke kunna tänka annorlunda än såsom sant, *är* sant — samt omvänt: att vad *vi* ej kunna alls tänka eller endast tänka såsom falskt, *är* falskt (principium inseparabilium et inconjungibilium); vilket just uttalar den intellektuella antropomorfismens och därmed även rationalismens grundmening. Det finnes väl annars en välkänd kraft, 'der nur das Böse will und nur das Gute schafft'; Mefisto-tragiken, kort sagt. Men i Dissertationen blir man mera erinrad om dess tvillingkraft — 'der nur das Gute will und nur das Böse schafft' — Hödertragiken. Ty Kants avsikter med rationalismen voro vid denna tidpunkt de bästa. Han vill ärligt sikta ut agnarna från vetet, de understuckna axiomen från de äkta, och utrota de 'bedrägliga principerna — principia

fallendi intellectus per omnem Metaphysicam pessime grassata' (§ 24). Han avsåg — för att tala Kritikens språk — att fastställa den transcendentala orten, ursprungsstället för de gängse filosofiska begreppen, och att giva utkastet till en transcendental topik, vars uppgift han i Kritiken bestämmer så: »eine Lehre, die vor Erschleichungen des reinen Verstandes und daraus entspringenden Blendwerken gründlich bewahren würde, indem sie jederzeit unterschiede, welcher Erkenntnisskraft die Begriffe eigentlich angehören» (Anmerkung zur Amphibolie der Reflexionsbegriffe, originaluppl. sid. 324); blott att det i Dissertationen övervägande är fråga om »subreptioner» från sinnlighetssidan.¹ Syftet är sålunda att reformera rationalismen. Men Kant ernår endast att skada den i dess livsnerv — ty som livsvådlig måste man dock akta hans tolkning av tankenödvändigheten som subjektivt betingad! — samt hans djärvhet att upphöja sinnligheten till den matematiska och geometriska evidensens rätta källa. Och den dogmatism Kant ännu står för är icke den robusta, rotfasta hos spekulationens 'cykloper', som han en gång benämner

¹ Det bör ej vara ur vägen att här hänvända uppmärksamheten på *subreptions*begreppets förekomst även i Kr. d. r. Vernunft, så mycket mer som det alls ej blivit notifierat i *Valentiners* stora sakregister till Kritiken. Utom i ovan citerade textställe, vilket ger en god realdefinition i ämnet, möter man det 1) i transcendentalästetiken, originaluppl. sid. 53, som »Subreptionen der Empfindung . . . weil man doch dabei von der Empfindung selbst . . . voraussetzt, dass sie objective Realität habe»; 2) i huvudstycket om förnuftsparalogismerna, använt om *själsiden* fattad som *själssubstans*: »Man könnte ihn die Subreption des hypostasierten Bewusstseins (*apperceptionis substantiatae*) nennen», 1:a uppl. (originaluppl.) sid. 402; 3) i utredningen »Entdeckung und Erklärung des dialekt. Scheins in allen transc. Beweisen vom Dasein eines nothwendigen Wesens», originaluppl. sid. 647, där det uppträder ss. »transcendental subreption» och betecknar en *regulativ* idé's förvandling till *konstitutiv*; 4) i Tillägget till den transcendentala dialektiken, originaluppl. sid. 671, där alla subreptioner hänföras till »einem Mangel der Urtheilskraft, niemals aber dem Verstande oder der Vernunft . . .»; 5) i Metodläran, 1:a huvudstycket, IV:e avsnittet (»Die Disciplin d. r. Vernunft in Beweisen»), där subreptionen realdefinieras, fullkomligt i överensstämmelse med Dissertationen, som . . . »das Subjective unserer Vorstellungen dem Objectiven, nämlich der Erkenntniss desjenigen, was am Gegenstande ist, *unterzuschieben*» — och där till saken fogas slutsatsvarningar av samma art som i avhandlingen från 1770. — Såväl namnet som saken 'subreption' återfinnas sålunda i viktiga utredningar av Kr. d. r. Vernunft och beteckna en ny, gemensam tankefiber för de båda verken. —

Baumgarten och Wolff, utan en betydligt mera mimosaartad, som blott försiktigt vidsnuddar det intelligibla med sina tanketrevare, skygg för att med varje beröring vålla ett nytt 'sensitivæ cognitionis cum intellectuali contagium', en ny otillbörlig förorenning av det noumenalas överåskådliga sfär. En stor del av de vedertagna storståtliga metafysiska satserna ha i varje fall avslöjat sig för honom som rätt typiska sinnlighetssubreptioner och hybrid-satser, bottnande i petitiones phænomenorum eller petitiones noumeni, kunskapsteoretiskt taget, i μεταβάσεις εἰς ἄλλο γένος, logiskt taget.

De gamla rationalisterna ha samt och synnerligen filosoferat med sinnligheten, kort sagt: detta är, med ett Schopenhauerord, »der wahre Humor der Sache»!

VII.

Emellertid blir det icke uteslutande på sinnlighetssidan, som kunskapsförsåten lura: tanken fastnar understundom i sitt eget giller. Vad Kant här kommit på spåren är intet mindre än vad han längre fram i Kritiken skall brännmärka som den *transcendental subreptionen* (originaluppl. sid. 647; jnfr föregående anm.), d. v. s. förgrovandet av 'idéer' till realiteter, av forskningsmaximer till objektiva lagar, av postulat till axiom. Kant är nämligen redan här vaken för det betydelsefulla, alltjämt dagsfriska problemet om regulationsidéerna, fyndprinciperna, slagrutorna för all forskning, bland vilka han särskilt ögnat enhetsidén (§ 30); denna lika tänkvärda som urgamla »förkärlek för enheten» — 'favor ille Unitatis' —, betygad från Thales och Plotinos till Spencer och Avenarius och metodologiskt legaliserad i satsen, att förklaringsprinciperna icke utan tvingande skäl böra mångfaldigas ('principia non temere esse multiplicanda præter summam necessitatem'). Att därvid alls icke är fråga om en på förnuftets eller erfarenhetens väg vunnen insikt om en kausal enhetsgrund och en genomgående enhetlighet i världen, utan om en blott subjektiv, Mach och Avenarius skulle tillägga: rent hjärnbiologisk, angelägenhet, det vet Kant nu. Det är genom en intellektuell drift ('impulsus intellectualis'), en förrädiskt nödgande 'Wille zur Einheit', som vi tubbas att tänka så — och genom

ovarsamhet hypostasera enhetskravet. Vår intelligens är så inrättad, upptäcker Kant, att vi endast mena oss ha . . . »fortskridit så långt i förklaringen av företeelserna, som den lyckats att från en och samma princip nedstiga till största möjliga antal följder» (§ 30). Detta gäller det att ha grundligt insett, så att enhetskravet icke stelnar till enhetsmetafysik utan — såsom Kritiken fylligare utför tanken — alltfört gör tjänst uteslutande som en fyndprincip, en arbetsidé, vilken leder oss vidare i utforskandet och den intellektuella erövringen av världen.

Som forskningspostulat — 'principia convenientiæ' —, vilka ej heller få förgrovas till verklighetslagar, vill Kant även ha satserna om alltings naturliga sammanhang och materiens oförstörbarhet uppfattade.

I en reflexion (n:o 244), som gott kunde vara samtidig med Dissertationen, beivrar Kant hos Epikuros en sådan kunskapsteoretisk förgrovning särskilt av naturlighetens forskningsprincip. — »Epikuros», antecknar Kant, »tog miste däri, att han gjorde förnuftets maximer till axiom, följaktligen de subjektiva reglerna till objektiva. T. ex. den [att] man måste söka idel mekaniska förklaringar [och] icke anföra andra grunder än sådana, som kunna uppvisas med tillhjälp av naturförloppet.

Förnuftets maximer grunda sig på dess [bästa] bruk — 'auf den [besten] Gebrauch derselben' —; varmed Kant tydligen menar, att dessa maximer utpeka kungsvägar för förståelsen utan att därmed något får vara utsagt om verklighetens egen natur.

Detta är också Dissertationens mening. Maximerna 'ange egenheter hos vår intelligens, förklaringsvägar, som den slår in på, om den får rå sig själv, och som den just därför tror vara verklighetens vägar. De ha ingen annan filosofisk rekommendation än den, att de ligga bra till för oss (. . . 'cum tantummodo per convenientiam, cum libero et amplo intellectus usu, pro ipsius singulari natura nobis commendentur'; § 30). Upphöjas de däremot till axiom och verklighetslagar såsom hos Epikuros, bli de förrädiska. Då gå de utöver all erfarenhet — ty vem har väl vägt Universums materiemassa på en våg, när det gäller satsen om materiens oförstörbarhet, eller påvisat de naturliga orsakerna till allting? Men de äro samtidigt *förutsättningar för erfarenhet*, arbetshypoteser, som av vetenskapen icke kunna undvaras: quia

— inskräpper Kant — si ab iis discessimus. intellectui nostro nullum fere de objecto dato iudicium liceret (§ 30).

Att Kant härmed tangerat avgörande punkter på de regulativa idéernas, förnuftsmaximernas, postulatlärans och icke minst erfarenhetsanalogiernas område, ligger i öppen dag. Sålunda ge de båda sista satserna tankestommen till första och andra erfarenhetsanalogien. Och när Kant i förnuftskritiken definierar erfarenhetsanalogien som »blott en regel, enligt vilken ur varseblivningar en enhetlig erfarenhet skall framarbetas, och såsom grundsats om föremålen blott ägande *regulativ*, ej *konstitutiv* giltighet» (originaluppl. sid. 222), så fullföljer han endast Dissertationens antydningar i läran om överensstämmelsens grundsatser ('principia convenientiæ').

Men även däri röja de senare erfarenhetsanalogierna sin intima släktskap med Dissertationens allmänna tankegång, att *de på nytt betona den ursprungliga 'exemplariska', förebildliga innebörden hos kategorierna*, varav de egentligen endast äro utlöpare och tillämpningar. Ty i erfarenhetsanalogiens kapprock skiner klart nog igenom — vad analytikens framställning annars fördunklar! —, att kategorien utom sin snävare, rent »konstitutiva» erfarenhetsfunktion även äger en idealisk, kunskapsförebildlig och just därför »regulerande» betydelse. Kategorien stegras i erfarenhetsanalogien omärkligt till »regel» för att i förnuftsidéns superlativa form slunga sig upp till ett 'exemplar aliquod' — ett yppersta forskningsideal! Själva erfarenhetsbegreppet i sakens matematiskt-naturvetenskapliga mening torde dock även av Kant ha uppfattats som ett idealbegrepp — en »idé», för att anföra Maimon; ty Kant kan aldrig ha menat, att kategorierna i egenskap av förmedvetna konstitutionsprinciper nådde upp till att realisera den. Tvärtom återstår väl även enligt hans tanke ett prässande och omätligt arbete på fackvetenskapernas skilda områden, innan 'erfarehetens fruktbara avgrund', som Kritiken sagt, blivit så pass genomspejad och genomsprängd, att vi intellektuellt kunna känna oss väl till mods i den. Det är dock enl. Kritiken långt fram »zur Vollendung des empirischen Vernunftgebrauchs (die immer eine nie auszuführende, aber dennoch zu befolgende Idee bleibt)» — och måhända är det ett sådant uttalande, som givit Maimon uppslaget till hans fina anmärkning. Kategorien. kan man följaktligen säga, har såsom 'kategori' icke

gjort nog! Den har visserligen ur ett gungfly av förnimmelser skapat gångbar mark, av 'Empfindungen' fått till stånd 'Erscheinungen'. Återstoden skall den fullgöra som 'regel', 'analogi' och 'idé': såsom exemplariskt, ej »konstitutivt» begrepp!

Hade Kant medvetnare fasthållit detta ideella, förebildliga, »regulativa» inslag redan i kategorialbegreppet, skulle han måhända ha förts in på en mera pragmatisk tankebanan, även i sin teoretiska filosofi. Man kan tänka sig, att han då även i sina kategorier — eller några av dem — kommit att se forskningspostulat, »arbetsidéer» — »ideal», kort sagt, som borde förverkligas (så långt möjligt!) av en fortskridande forskning. I stället för att finna lösningen i den »immanenta rationalismen» hade Kants tanke kunnat ledas i riktning av en smidigare, fakultativ eller optativ rationalism — den, som man väl kan säga, att all forskning slutligen låter leda sig av. I Dissertationens lära om 'principia convenientiæ' spåras ansatser i sådan riktning; likaså i Reflexionernas antydningar om vissa »Präsumptionen der Vernunft», vilka göra sig förnumna överallt »wo ich das annehme, wobei meine Vernunft völlig ausgeübt werden kann» (refl. n:o 1729); och tanken vidsnuddas heltvisst även i Duisburg-papperen av 1775 på tal om vissa »presumptionsregler» [Blatt 15 (9 a)] och »Präsumptionen der Erfahrung» [15 (11 a); edition Hæring], innan den slutligen ingår i Kritik d. r. Vernunft, i det betydelsefulla lärostycket om regulationsidéerna. —

*   *

Det befinnes sålunda vara väsentliga lärostycken även ur analytikens och dialektikens rika fatatur, som Dissertationen bär fram i skissens och ansatsens stadium. Även om avhandlingen icke med kärnsatserna om tid och rum som 'rena' aprioriska åskådningsformer och med huvudpunkten om erfarenhetsvärldens fenomenalitet skjutit djupt in i Kritikens tankevärld, så hade den likväl fått uppfattas som en förnuftskritik före Kritiken. Inför vittnesbördet av alla dessa faktiska likheter och tillopp på *transcendentalästetikens*, *kategorilärans*, *tidsschematikens*, *erfarenhetsanalogiernas*, *dialektikens* och icke minst *regulationsidéernas* område torde också Windelbands och Benno Erdmanns kategoriska förnekande av Dissertationens väsensförvantskap med Kritikens

huvudtankar böra åtskilligt förmildras, även om vissa karaktäristiska olikheter därför icke få förbises eller ens förringas (Usus-realistläran; frånvaron av deduktionstanken, framför allt). Men man riskerar endast att gå i ljuset för sig själv, om man på den andliga utvecklingens område håller för starkt på differenserna och spelar ut dem som väsensskiljande gentemot likheterna. Det blir i varje fall endast med ledning av de senare, som kontinuiteten efteråt kan finnas och utvecklingsgången förstås. Att därför Kant själv fanns både botten och brygga mellan programskriften 1770 och huvudverket 1781, har han tillräckligt betonat i det Herz-brev, där han rent av framställer Kritiken som det ändgiltiga tankeresultatet av de frågor, vilka de båda såsom respondent och opponenter avhandlade tillsammans i anslutning till Inauguraldissertationen. Och att där slumrade framtid i Dissertationens allmänna tankegång om en gränsreglering mellan sinnes- och förståndskunskapen, det kände och uttalade Kant själv. I skriftens sista paragraf stå orden: — »Om den främdeles genom sorgfälligare undersökning erhållit fullkomlig utbildning, så skall den kunna göra tjänst som en propedeutisk vetenskap, vilken skall bliva av omätlig betydelse för alla dem, som vilja intränga i metafysikens innersta — omnibus in ipsos Metaphysicæ recessus penetraturis immensum quantum profuturæ (§ 30).

Ett anmärkningsvärt självintyg om Dissertationen och ett omen för Kritik d. r. Vernunft!

REMARKS
ON A SWEDISH PROJECT OF
CRIMINAL LAW (1916)

GENERAL PART

BY

JOHAN C. W. THYRÉN

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

This paper was published as an appendix of the invitation to the installation of Dr E. F. K. Sommarin as professor in the University of Lund on Nov. 3, 1919.

LUND 1919

PRINTED BY HÅKAN OHLSSON

Having been commissioned by the Swedish Government to elaborate a project of criminal law, I published the general part of such a project in 1916. The leading thoughts of it bearing a certain resemblance to those of English law, I have believed it to be perhaps of some interest to an English public to be made acquainted with them.

The basis of the project is that of *prevention*, understood alike as individual and as general. The person of the *criminal* involving a danger to the community, he should be so treated that this danger diminishes or if possible disappears. On the other hand, *crime*, as affording a dangerous example, should be so repressed as to make others shrink from imitating it. Here the possibility of a certain contradiction is implied: cases may occur where perhaps the person of the criminal would not positively require any penal treatment, but where it would not be advisable, from the above-mentioned interest of *general* prevention, to leave the crime without reaction. The fact that the frequent acquitting, by the jury, in »crimes of passion» manifestly increases the number of such crimes in certain countries may afford rather instructive illustrations.

The carrying out of this thought leads to a division of the offenders into several groups. There may be distinguished a *typical* group, where the proper treatment is punishment in the usual sense of this word, and *variants*, where punishments should be replaced by other measures more apt to the purpose. To the community it must be preferable that the inebriate or the vagrant who has committed an offence should be put in an inebriates' home or a workhouse for some years rather than imprisoned for some months. The juvenile offender ought, upon the whole, rather to be treated with prolonged education than with punishment. The semi-abnormal offender — who still cannot be

deemed insane — should also be treated in a different way from the ordinary offender, perhaps by mixing up punishment with somewhat of medical attendance; certainly not, by an imprisonment of a few months. The »acute» offender, displaying no peculiarly bad nor weak character, who has been driven, by destitution or other casual temptations, to a single offence — unless the greatness of the crime absolutely demand punishment from the interest of general prevention — may be treated with probation instead of immediate execution of the punishment. The habitual (»chronic») criminal, on whom no punishment has shown any effect, ought, at least if his offences are of the more serious kind, definitively (or for a long time) to be made inoffensive instead of being punished. The political offender, though his crime in a certain sense be great, requires a treatment of his own; this may hold good also of other cases of criminality, where the offence comprehends no dishonourable element. The principal variants are accordingly: inebriate, vagrant, juvenile, semi-abnormal, »acute», habitual, and political offenders. In the following pages we shall first examine the preventive idea in itself; then punishment as applied to typical criminality; lastly the variants mentioned.

I. Prevention as the basis of Criminal Law.

Danger to the community, the warding off of which constitutes an important part of social activity, may, allowance being made for struggles with foreign communities, rise either from *nature* or from *individuals* within the community. In primitive communities, where man must fight his way forward, step by step, against wild beasts and elementary forces, more attention must be paid to the injury threatening from nature; in developed communities, to the social danger inherent in the individual.

How then, considering the actions of individuals, is the community to distinguish between what ought to be deemed injurious or dangerous and what useful or not dangerous? The answer to this question is fundamental to the »special» part of criminal law, which particularises the actions considered by the

community as offences, that is, so injurious or dangerous as to require to be met with punishment. Without attempting a solution of this problem it should be here observed that the opinions of the communities of what is dangerous to themselves are quite as varied as their opinions of the proper measures to be adopted with the dangerous individuals. In other words: in different laws crimes are as different as punishments. Alterations in conditions of life, in religion, in general ideas, in political notions, in knowledge (especially of nature) etc. are not long in reflecting themselves in criminal law. If food, in a primitive community, is altogether disproportioned to the number of the population, custom will perhaps authorize such deeds as using abortives, murdering new-born children, putting sick or aged to death etc. — actions which in communities sufficiently supplied with food are severely punished. Everyone knows how, in a rude and martial nation, the views concerning homicide differ widely from the opinions held in communities developed in culture. One community is »endogame», suffering sexual intercourse even in the nearest degrees. Another community, long ago developed into »exogamy», considers such intercourse as a serious crime. One community stands upon an altogether communistic ground: offences, as in modern law, against rights of property can therefore hardly occur, whereas, perhaps, idleness with respect to common production is punished. In another community standing on individualistic ground the offences against rights of property may be practically the most important of all. By one age the extirpation of heresy and witchcraft is considered an important common interest; another age, rather indifferent in this respect, has, in the struggle against disease-bringing microbes, got quite a new interest leading to a peculiar type of penal provisions. One community sacrifices without hesitation all regard for the individual, where prevention of corporeal degeneration or extermination of a contagious or hereditary disease is concerned (exposing of weak children; measures, in the Middle Ages, against lepers etc.); another age, estimating higher the interest of individuals and lower that of community, thinks this barbarous. Even in communities rather equal as to the scale of development strong incongruities in »criminalization» may

occur, as is proved for instance by the different views of different nations concerning polygamy or slavery.

This strong variability, as appears from the instances quoted, depends not only upon the emergency of new interests or the disappearance of old ones, but also on collisions, differently judged in different ages, between interests always existing. The character of the law of a certain age depends essentially on its mode of resolving the great collisions of interest, as for instance, the interest of public security *contra* the consideration for the individual, the interest of acquiring wealth (by industrialization etc.) *contra* hygienic and ethical interests and so forth. Yet, however the opinion of different ages and different communities may change with respect to the existence of the social interests and their relative importance, at a certain moment the ideas of what is useful or injurious to the community are always conceived in a definite way. It is part of man's social instinct already at a very early period to proceed towards a real fixation, a crystallization, of social will, whether by working it out in the form of law, its authority being warranted by an organized social power, or only as a custom.

The expedients of which the community disposes for repressing criminality may be divided into different groups, the mutual relation of which is best illustrated by a medical allegory. An illness proceeding with several symptoms — pains, bad appetite etc. — may be treated »symptomatically», by using various expedients against the various symptoms. But if the doctor knowing the common cause of the symptoms, the root of the illness, can get at this root — say a tumour attainable by the operating knife — he has a chance of treating the illness »radically», extirpating its root. Yet a further step might be taken. The cause of an illness being known, this illness might perhaps be prevented: the individual may avoid exposing himself to the infection which causes the disease, or, by a generally hygienic life, may prevent its rooting. We may accordingly distinguish between preventive measures (*prophylaxis*) and remedial (*therapeutics*); and, concerning the remedial ones, between the more profound (*radical* measures) and the more superficial (*symptomatic* measures).

Now criminality may properly be considered under the aspect that crimes are symptoms of a social malady — symp-

toms returning with a certain statistic regularity year after year. The *symptomatic* treatment of this malady accordingly consists in reacting against those individuals who have undertaken dangerous actions: within the range of these symptomatic measures punishment is comprehended. The *radical* treatment presupposes an investigation as to whether offences may be traced to certain evils existing in the community (destitution etc.) as their causes, and, if the answer is in the affirmative, it strives to counteract these evils. A real *prophylaxis*, finally, would be possible, if the community, knowing the causes of the nuisances, should be enabled to make both them and their symptoms disappear.

Though it lies far beyond the limits of the conceivable by any preventive or remedial measures whatever to cause the manifestations of criminality to cease altogether, yet a good deal can be performed by an investigation of its profounder causes. Indeed, the greatest possible step towards a general prophylaxis has been taken long ago by the primitive society in determinately pronouncing the social will — thus pointing out the actions deemed «anti-social» — and underlining this will with threats of punishment. By this means the opinion of the average individual is shaped into agreement with the opinion pronounced by society, though it may not suit his private interests; dispositions, in one or the other individual, to deviation are in most cases suppressed by the mere existence of the known social will, the law. At a certain period of development, a co-operation often takes place between the juridical and the religious ideas, perhaps to so great an extent that the law is considered to be altogether of divine origin. This fusion of *religion* and law implies a great reinforcement of the coercing power of law; a reinforcement perhaps necessary in primitive ages to bend the refractory individual wills under the social will. None of the preventive expedients against criminality characteristic of later ages can cope, in preventive efficiency, with this addition of the spiritual threatening to the worldly. Another primitive institution highly promoting mental hygiene is that of *family*. Families, by breeding altruistic feelings, in the first place mutually between members of the family, are playing, in the social organism, the roll of cells where certain mental qualities necessary to the existence of the community are constantly being newly produced. The family, if

answering the expectations of the community, educates directly to social obedience, and the community's power over the individual is thus reinforced by the strong influence of the family feelings. To some extent, the same may be said of every form of ethical education existing in a community: it counteracts anti-social tendencies, and bends the individual under the social will. Finally it would be an important part of prophylactic activity as far as possible to prevent those evils from which the severe criminality takes its issue. These evils being, it is true, in great measure intimately connected with the very progress of culture (as for instance with the transplanting of men into densely populated centres), such a prophylaxis is, at least at the present day, not possible to such an extent as might be desirable.

From this several conclusions may be drawn for criminal politics. The positive pronouncing of the social will, the establishment of explicit law, is, upon the whole, a step taken long ago. But from the continuous development of the community it follows that the established law, also the criminal one, does not at a certain period have regard to *all* those actual interests which ought to be considered. Here *custom* can interfere, supporting law by keeping antisocial actions, to which the individuals feel tempted, within tolerably narrow limits (usury, illegal competition etc., if the law omits them). But custom is incalculable and not to be relied upon: the community too has a better self and a worse self. Custom, perhaps, may proceed so far as to authorize real abuses (cp., in modern life, corruption in settling of business); it may rapidly shift from the useful to the injurious. In such cases interference by a penalty will prove a good prophylaxis. The effect of the penal provision is here, not so much to prevent offences by dread of punishment, as rather to open the eyes of the individuals to the anti-sociality of the action, and to »sensitize» their consciousness on the point in question. It has sometimes been said that criminal law »is not a catechism»; yet it is a catechism, indeed, in so far as it advertises the members of any community of the actions deemed peculiarly wicked by that community. There is, accordingly, a natural tendency in a community to measure the danger to itself of an action by its punishment, and to consider an action not punished by law at any rate as less anti-social than the punishable one. From thence

to considering the action as perfectly lawful the step is not very far. The regulation of the moral level by criminal law is thus, to some extent, in the lawgiver's power: a dishonest action being declared punishable, its frequency will soon subside, however great.

Yet it must be observed, that the mighty weapon of criminalization ought not to be abused, lest it should soon be hebetated. If too many actions were made punishable in order to ameliorate the morals of the community, punishment would be vulgarized, and its effect taken as a whole — even in very serious matters — essentially reduced. Punishment also should be very cautiously used against those actions which, though possibly not desirable to the community, yet are considered (perhaps in connection with political oppositions and struggles) by whole classes of the people to be lawful and necessary. In these cases, the anti-social action moving on a sort of ideal background, criminalization, far from subduing the wills, would be met to a very great extent with defiance. The inconvenience of inflicting upon thousands of individuals punishments for actions which they and their class think just, would be similar to the above-mentioned inconvenience of a 'hypertrophic' criminal law: the whole of the effect of law and punishment would be much impaired, at least within this class of the people.

Further we might conclude how important, from a prophylactic point of view, it will be to the community carefully to inspect the character of families — i. e. their adequateness to the intention of the community. Where, perhaps, the family exists only in name, where children are in fact left without education, the parents being permanently away from home, the community must intervene in time (and not wait until the children have developed into criminals). Here also appears the great importance of founding education on an ethical, and not on a merely intellectual, basis. Subjugation of egoistic impulses, respect and sympathy in regard to other members of the community, are qualities on the presence or absence of which the frequency of criminality depends far more than on the average instruction. Above all, these reflexions are valid in communities or classes where religion is losing her former power over the heart, while no other ethical ideas can be expected to fill the place of religious faith. The

more sudden the throwing off of the inherited creed, the greater the danger.

Yet besides this extensive prophylaxis a »radical» reaction against social danger is also possible, by directly oppugning the social abuses productive of crimes. These causes, however, are extremely different in different crimes, and accessible, too, in a very different degree. To a certain extent criminality, indeed, is necessarily produced by the ordinary human passions: wrath, jealousy etc. This bears upon a great deal of the »acute» criminality depending upon the sudden emerging of strong temptations in circumstances where even the ethically normal individual might easily yield to them. Its cause is thus twofold: partly the very nature of the human mind enclosing the possibility of passions, partly the external circumstances exciting the passions to a greater strength than the normal one. While society is composed of men with human passions, acute offences must occur to a certain extent. But it is quite natural that the average strength of the passions should change from age to age and that the causes exciting the passions should be of different frequency in different ages. Progress of culture has doubtless the effect of repressing certain passions, especially the most primitive: hatred, wrath, jealousy etc. But, on the other hand, culture creates new passions (for instance, on the basis of property), and besides, by the closer contact between the individuals, increases the possibility of collisions. The total result of the effect of culture on acute criminality is therefore varying and incalculable. Meanwhile the community may oppose against the causes of acute criminality — not indeed an attempt at rooting out the natural passions, which would be like whipping the sea in order to prevent its undulating — but a removal of circumstances which, according to experience, will produce collisions or strongly excite the passions: the immediate juxtaposition of extreme luxury and extreme poverty, the abuse of alcohol (also occasional intoxication), and so on.

Of quite a different kind are the causes of *non-acute* criminality. Here we meet with a socially-ethical abnormality of the individual concerned, which has often risen from profound and enduring evils in the community. The most important means of ascertaining these permanently active causes is afforded

by criminal statistics. This science shows a very great surplus of criminality in the cities as compared with that in the country; in greater towns, as compared with smaller ones; in the country, a great surplus for territories industrialized as compared with territories occupied by independent farmers, and accordingly, taken as a whole, very high figures in countries industrialized throughout; a much greater recidivist percentage in the towns; in countries which are suddenly industrialized, and where consequently a strong immigration is going on from country to town, it shows increasing figures of criminality from year to year, and, within these, a special increase of the criminality of youths and recidivists. Concerning degeneracy as a cause of innate criminality, it is important to inquire into the relation between criminality of men and that of women. As hereditary encumbrance must be supposed to befall male and female children alike, criminality would, as far as this cause is concerned, be much the same in both sexes. In point of fact — allowance being made for other circumstances enhancing the male criminality — degeneracy of race, when influencing criminality, materially raises the female percentage. The like may be said of the criminality depending on abuses in education. For judging the extent of degeneracy it is good to observe the frequency of mental disease (as a measure of the frequency of two strongly degenerative moments, syphilis and alcoholism). Lastly it may be added that where the relation between alcoholism and recidivism has been compared with the relation between alcoholism and first offences, alcoholism, as might be expected, proves much more intimately connected with recidivism.

The main cause of graver criminality, as pointed out by criminal statistics, is accordingly the clustering of human masses in over-populated centres. Positive temptations of the most various kind — not least the system of indwelling — co-operate here with the weakening (by dissolution of family life etc.) of educating and retaining influences, and these mental causes are associated with degeneracy and a life in many or all respects unhygienic. The principal remedy of »radical» nature, therefore, is a thorough hygienic reform, mental and physical, of the classes in question. Punishment should not expose comparatively uncorrupted individuals to psychical infection (during the time of

punishment or later) from obdurate criminals. The struggle against syphilis and alcoholism is the more important, as these (reciprocating) causes of degeneracy may — by weakening the will and the working ability — engender criminality alike in the particular individual and in his progeny.

Yet even though prophylactic and radical measures were more consistently carried out than is the case, the community could not but support them with a *symptomatic* reaction, necessitated, as has been observed, alike by the danger immanent in the criminal himself, and by the danger produced by his example in disregarding the law.

An inquiry on the *purpose* of this reaction might seem superfluous, since it could only be that of annihilating or possibly diminishing the said danger. Yet a community bears this resemblance to private persons, that both can react either quite consciously, coolly, and determinately, with the clearly formed design of gaining an external result, or more instinctively, to satisfy a feeling, without being consciously influenced by any objective intention. Thus the dangerous action of the criminal may be answered — on the part of the community as of the individual — by a more instinctive reaction, being, as it were, its own purpose, or by a more intellectual one. And the community resembles the individual also in another point: it usually develops from the instinctive towards the conscious. A primitive community is more determined by feeling, a developed community by reflection. There is hardly any real opposition between these two kinds of reaction, for the intention, conscious at a later period of development, exists and must exist, however obscurely and unconsciously, at the earlier period. The revenge (of the community or of the individual), though apparently an emotional fact, encloses always, like other emotions, an obscure element of reflection — an intention to make the offender inoffensive, or to frighten him from coming again, and others from following in his footsteps. Yet though there be no real opposition, there will always be a difference between a criminal law based on revenge (retaliation, retribution) and a law based on an intentional reaction against social danger.

The historical origin of punishment as a social (no longer individual) revenge is most easily understood if we imagine

modern society, by the sudden disappearance of law, transformed into a mere agglomeration of individuals. Punishment properly speaking would then disappear with law: what would come in its place? Undoubtedly vengeance exercised by the insulted individuals themselves. When and how vengeance would come, would depend partly on the individual's taxation of the insult, partly on his will and power, in the special case, of revenging. Indeed, the reaction would thus become very varying and incalculable as compared with the present one, but would certainly not disappear with the punishment. This would continue, until the deep instinct that once created society had again collected revenge in the hand of State. Just as the dissolution of a community would imply the substitution of individual revenge for punishment, so the creation of a community implies substitution of punishment for individual revenge. Thus the community, taking on itself the unmethodical and incalculable revenge of the individuals, organizes, canalizes it, as it were.

Whether the community exercises vengeance on its own account (as in the case of high treason), *or* steps in between the private subjects, assuming the original right of revenge of the one on the other, *or*, at a sacral period, undertakes revenge in the name of the gods, it usually commences by directing itself against all injurious individuals without exception, perhaps even against animals and unorganic things causing a damage. Typical in this respect is the Roman provision in the XII tables' law, that he who has ploughed up the frontier marks (small statues of Jupiter Terminus) shall be sacrificed, *with his oxen*, to Jupiter, whom he has thus insulted. Yet evolution sooner or later produces important restrictions. Punishment is deemed not applicable to the ›incapable›: children, the insane, idiots. Also those cases are excepted from punishment in which the action has happened from mere accident, not allowing any conclusion as to the dangerousness of will of the acting person. Both these restrictions coincide in the idea that only he who of free will produces the evil ought to be met with an evil. Just as man feels repentance, shame etc. on account of his action because he believes himself to have been able to act otherwise than he did, believes his action to depend on his ›free› will, so in his legislation he applies this liberty of will to other individuals also. As repentance is

based upon the imagination of one's own liberty, the feeling of revenge is bounded by the imagination of the liberty of the other. The free individual is ›responsible‹, the unfree not; consequently the former merits punishment, the latter not. A consequence of this — and a very dangerous one, as will be seen — is that individuals placed somewhere between the free and the unfree state, and thus *partly* responsible, are met, without regard to the nature and degree of their social danger, with punishment, and a smaller quantity of punishment. The scheme: ›full responsibility, full punishment; no responsibility, no punishment‹ is completed, as of course, with the sentence: ›*half responsibility, half punishment*‹. Youthful or weak-minded offenders are put in the same prisons as the others, only for a shorter time.

The feeling of retaliation might be advanced a step further, by inflicting a punishment upon the bad *will* as such, though not manifested by any external act. Undoubtedly there is such a desire profoundly enclosed in human nature. But the palpable impossibility of carrying it out in social life compels man to transfer it from the juridical to the religious sphere, from human to divine justice. Allowance being made for some traces in canonical law, it has never been seriously discussed by any lawgiver. Instead of such an analogy between offence and sin, legal retaliation has always kept in touch with its original source, that ordinary human desire for revenge, which reacts but little against a will not coming forth in action: *cogitationis nulla poena*.

The basis of retaliatory systems of punishment of a more developed type has accordingly been the bad will as appearing in action. The evil action, if of free will, has been met with an equivalent evil, a suffering of the criminal's. The regulation of revenge has usually begun with the ›principle of talion‹ (eye for eye and tooth for tooth), the introduction of which has often implied a limitation of revenge, the evil of punishment not going further than weighing up the evil of crime. For great parts of the criminal law, retaliation has, for ages, been fixed according to the objective value of the damage caused. This form, rather indemnity than punishment, played its greatest *rôle* as a transition from self-revenge to State punishment (system of ›composition‹) in mediæval law and indeed, the modern *fine*, which has very little of true punishment, may be regarded as a

reminiscence of this objective conception. On the other hand, retribution, as sometimes proposed in modern theory, might also be adapted to the degree of ›anti-sociality‹ of the criminal's will (and not to the result of his action) — a subjective retribution which would, practically, approach preventive punishment very nearly.

But the time will come, and indeed has come, when the community will find that punishment, though suffering be an essential element of it, ought to include other elements for counter-acting anti-sociality with the greatest possible efficiency — a discovery which, if carried out, must thoroughly transform the old retaliatory system, and lay the foundations of a preventive criminal law. The modern lawgiver has been led in this direction not only by a cool estimation of the practical fitness of the one or the other treatment, but also by the gradually ripening perception that crime, whatever may be held theoretically of the free will, cannot be put down to the account of the free malice of the individual. Above all, we must here remember the type of criminals born and bred among drunkards, thieves, and criminals of every kind. They may have had, in schools etc., some touch of abstract ethical ideas. But what can the abstract rule avail against the living examples always before their eyes? What man would earnestly believe that if he had happened to grow up in such surroundings, he would have escaped prison? Who would, from his confidence in the liberty of the will, trust the experiment of putting his child in these surroundings? Also in cases where external influence is not so overpowering, it would be difficult, nay impossible, by a subtraction of this influence, to make out what share in the anti-sociality of the individual should belong to his free malice.

Certainly punishment, though preventive, must retain an element of suffering. Still this suffering is not intended to do the criminal harm, but to prevent him and others from anti-social actions: *suffering but no harm* ought to be put as the device of this penal system. Hence it follows that where suffering is not necessary for preventing the offender or others from repeating his action, the modern lawgiver will substitute for punishment a measure better suited to the case. The suffering, if not needed for prevention, is in itself of no good.

Still the lawgiver, in considering the human will as susceptible of being influenced, must at the same time presuppose, that the offender, like all other men, conceives himself — it may be by a psychological illusion — as the free cause of his actions. However true it may be that a preventive punishment would have little sense if the criminal's will could not be influenced by causes, it is quite as sure that punishment would very often be useless if the offender, as a consistent fatalist, thought his actions, past as well as future, absolutely predetermined; if he did not think and feel himself free; if he were not capable of repenting, and thus thinking himself able of having acted otherwise than he really acted. In other words, law must proceed from the two suppositions that man thinks himself free, and yet is determined and determinable by causes. In fact these suppositions always co-exist.

For the same reason the lawgiver must not expect to be followed by common opinion when transforming the basis of criminal law from retribution to prevention. Even the preventive punishment will, in popular opinion, never mean in the first place a remedy, a cure against social danger, but a stigmatizing of crime as a repudiable action, fit to excite repentance and shame in the criminal. If the punishment is more serious, the person punished will suffer under this stigma and too easily this infamous side of punishment will become the principal one. The mere fact of the undergoing of punishment will often constitute a taint involving a suffering far more trying than that contained in punishment itself. A cool reflection might teach anyone that, in many cases of criminality, he himself, placed in the same surroundings as the criminal, would certainly have developed in the same way; yet, when it comes to the point, he has difficulty in disengaging himself from the prevailing opinion deeply rooted in human nature.

A further consequence is that the equality before law, esteemed a cardinal principle in modern criminal law, becomes in many cases an empty word: some months of prison is almost a matter of indifference to the habitual criminal, while the same punishment, to a first offender, holding a more advanced position in the community, may approach moral annihilation. Still this common opinion must be considered on the whole an ad-

vantage to the community. Indeed, in the struggle of the community against criminality it is the best ally, often far more intimidating and deterrent than the suffering of punishment itself. Therefore the lawgiver, though he believe it to rest on a psychological illusion, can hardly wish it to disappear, at least not until punishment and criminal politics are developed to greater perfection than at present. Yet he must of course do his best to modify its injurious effects on the individual prevention (as being an obstacle to the rehabilitation of the offender).

Even if the popular feeling of retribution were not sometimes the ally of the lawgiver, he would be unwise to offend against it too much. For the efficiency of criminal law — as, indeed, of any law — it is necessary that the members of the community should recognize their own views in the law, that they should believe in the principle of the law. Hence it follows that prevention must surrender when it demands an essentially severer treatment than is supported by the feeling of retribution. Such is the case of the criminality which, though it seems ineradicable, only comes forward in trifling manifestations. Prevention must demand that this criminal shall be permanently made incapable of doing harm — a measure which would throughout violate popular opinion. In the reverse case — prevention seeming to claim only a slight punishment, while retributive instinct demands a serious one — this most frequently holds true for *individual* prevention alone; general prevention, quite in conformity with retribution, demands usually a serious reaction (cp. »acute» criminality in severe crimes). In the case of smaller offences, where general prevention contents itself with probation etc., the retributive instinct must certainly yield, as it has indeed already done.

But it is not only the retributive instinct which compels the lawgiver to depart from the views of absolute prevention. Criminal law, like every law, is a compromise between opposite interests, and the interest of reducing anti-sociality is after all only one among several. Some of these interests have no very intimate connection with the *system* of punishment, as for instance the interest of *res iudicata* or that of the private prosecutor. So much the more important is the strong interest that

the individual should not be exposed too soon to the repressive agency of State.

If a criminal law is imagined absolutely free from the last-mentioned consideration, this would mean punishing anti-sociality wherever it might be found. Probably it would, even in such a law, prove advantageous, to hold out certain actions as punishable, as this would have a restraining effect, and would, of course, guide individuals in their judging of what is anti-social or not. But such a law would have no limiting effect: anything considered anti-social by the judge might be punished, whether pleading an analogy with the legal provisions or not. Yet this would be only one side; the other is that the nature and quantity of punishment would be equally undecided. The judge, if consistent, would only pronounce the offender liable to punishment, and there would be no objection to changing the punishment during its execution, if it proved insufficient or inconvenient.

In the historical development of criminal law the two sides have both appeared, though not in the same degree. While the punishment of a certain offence has in ancient times often been absolutely fixed (cutting off the right hand etc.), the analogous interpretation of the offence has been not an exception but the rule. But as this discretionary power often developed into tyranny — the Bastille indeed becoming the very symbol of despotism — the principle *no punishment without an express penal provision* has become the corner-stone of modern criminal law. Offences are accordingly nicely determined by the law, and only in the codes of semi-civilized communities may it still occur that, after enumerating the particular offences, the law pronounces a punishment also for him who is »an unimprovable rascal» (*Jav. Naw.-prad.* 35). This has reference also to the limits between separate offences, the tracing of which is no useless labour, as laymen often think. Still it cannot be denied, that the security of individuals in our time is purchased by the impuissance of law against the individual who is cautious enough, though he commit many anti-social actions, not to let himself be caught in the net of the law.

If the principle is to be upheld in future not to punish other acts than those regarded as offences by the law, the similar principle must be upheld, to a certain extent, with respect to

the mode of punishment. If law only contained an enumeration of greater or less offences, with a general provision that he who had committed anything of this should be punished according to what would be found proper in the special case, we should be carried back to the arbitrary power of State. Supposing the character of the prisoner to prove anti-social and incorrigible during the execution of the sentence, there would be opened a possibility of keeping him in prison for life, although he had committed only a single slight offence. This result, any punishment for any offence, but no punishment without an offence provided by law, is manifestly contradictory. On the other hand, it is highly desirable that punishment, as well as the whole of social reaction, should be far more individualized than it is. The problem — a very difficult one indeed — is to find out the true middle line between the Scylla of arbitrariness and the Charybdis of routine.

The purpose of protecting society from danger might be carried out along three lines: the rendering inoffensive, reformation, and deterrence. Of course it is no inconsequence to operate on all these lines at a time; indeed the varying character of the offenders would make it quite impossible to restrict one's self to one of them. A deterring element, that is a suffering, is peremptorily demanded by general prevention. Of course it would be quite inexcusable to neglect reformation where reformation is possible. And there will also occur many cases where neither deterrence nor reformation will do and where accordingly only the rendering inoffensive remains. The merit of a penal system consists chiefly in the proper mixing of these ingredients.

II. Punishing of typical criminality.

A true reformation of the will, which, if needed and possible, ought to be the chief object of the punishment, demands a rather prolonged treatment. But most punishments are incurred on account of slight offences which do not claim or even allow such a treatment. In these cases there remains only the deterring line.

The dividing line between slight offences and more serious ones, as far as the penal system is concerned, is accordingly — allowance being made for cases of re-conviction — to be determined by the question, whether the offence can bear such an energetic reaction as a reformative treatment must necessarily be. Within the lower sphere the lawgiver has but to choose the best means of deterring. The chief expedients to be discussed are (short) imprisonment and fine.

A. Punishment of slight offences.

Short imprisonment has often been pointed out as the weakest point of the modern penal system, the weaker the shorter it is. Indeed, its only rival in this respect is the fine in its modern shape. When prison was once introduced as the principal punishment, it exercised a fascination by its mathematical character, as it were, the graduation of punishment almost infinitely, from one day's incarceration to life-time. At this period — as, perhaps, even now — many boasted to have discovered in prison the ideal expedient against criminality, infinitely accommodable to the infinitely varying degrees of criminality, and moreover equally suited to the different penal theories. Retribution or prevention; rendering inoffensive, reforming, or deterring; individual prevention or general prevention — all these aims or expedients seemed equally manageable, simply by lengthening or shortening the term of prison. Unfortunately, it appeared too soon that these calculations were but little covered by reality, and particularly not so with respect to *short* imprisonment. This never has any reformatory effect. What may have been commenced during a stay for some days in a penal establishment, is dissipated at once, when these days are over. Nor can such a short term of prison ever have any deterring effect on the average offender. On the contrary, the lower the criminal is placed in the social scale, the more likely he is to find the stay in prison, as to board and lodging, better than life in freedom; the loss of liberty, which would of course be sensible in a longer incarceration, plays no very great part in short imprisonment. Often the deterring effect of prison is systematically taken away by familiarizing the offender

to it in successive gradation from very short to longer sentences. If short prison is passed in association with other prisoners, a still greater inconvenience rises: the convict is then brought into contact — at least in the day time, when working — with a crowd of other prisoners often worse than himself, and in this collection the worst one becomes the leaven which sours the dough.

Fine, as practised in modern law, is not less inconvenient than short prison. As long as fine is inflicted without full regard to the financial position of the offender, different persons will be very differently punished for the same offence. It is an absurdity from every other point of view than that of objective retribution to weigh up — not the suffering caused by the offence with a corresponding suffering (subjective retribution) — but the damage produced by the offence with a loss economically equal. To make fine a true punishment, it must, supposing the same degree of anti-sociality, fall on the rich man as heavily as on the poor one. MONTESQUIEU already had the idea of making fine proportional to the finances of the convict; and in later times this idea has found an expression in one European code, that of Portugal. The ancient Portuguese law (1852) provided (art. 41) that fine should be inflicted in multiples of the daily income (calculated to at least 100, at most 2000 reis), and this provision passed unchanged into the present-day Portuguese code (1886, art. 67). Still it may be doubted whether a simple proportioning to the income would really make fine quite efficient as a deterring punishment. As an income-tax ought not to be proportional but progressive, the same might be said of fine. Paying a tenth of the yearly income is by no means the same thing to a man who has 100 pounds and to one who has 10000 pounds a year. Generally speaking, the quotient must be considerably raised for the latter, if the suffering is to be the same. But even this does not suffice. A certain fraction of the income is a different thing according to different kinds of income (income derived from capital or from labour; regular or occasional income etc.) and also to the different competency of the offender (different cost of living at different places; obligations of aliment etc.). The correct theoretical formula, therefore, is that fine ought to be proportioned not to fortune or income but to the paying faculty. Any deviation from this principle implies reacting

against one individual by a real suffering, and against another by a mere gesture, in a way that causes him no trouble at all.

But there is another side to the problem: there is the interest of securing, in as many cases as possible, that the fine inflicted shall be really paid, any subsidiary measure being less desirable. The very proportioning of the fine will in many cases facilitate the payment. But the best means of producing this effect is, while adopting the principle of part-payment, to exercise a strong pressure on the convict by making the subsidiary punishment really deterrent. Part-payment supposes a delay, not too small, before the subsidiary punishment takes place. If lack of labour, illness etc. prevent the convict from paying the fine within the fixed term of delay, there are various expedients possible: working for the community, extending the delay, reducing the fine, probation etc.

If the execution of the fine be so regulated that the offender who means to really pay also can pay, it is perfectly justifiable to react severely against the offender who shows by non-payment that he is unwilling to pay. The sentence to fine is in a manner a trial of the anti-sociality of the condemned: if he takes pains to pay his debt to the community, his criminality, most often, will be of no very dangerous kind, while unwillingness is an opposite testimony. The subsidiary punishment necessary in the latter case must be imprisonment, inflicted as solitary confinement. Any special intensifying of this imprisonment being unadvisable, it should not be too short, the minimum not falling short of a month. Indeed there is the practical inconvenience that a new examination and sentence is needed in all cases where the fine is not paid in due time, but the number of these cases will probably not be very great, and the said inconvenience will at any rate be compensated by the manifest advantages.

It has often been designed, not without reason, as an inconvenience in modern law, that the State does not more seriously enforce the offender's compensating the injured party; indeed his indifference in this respect is often quite as anti-social as his indifference in paying the fine. Fine in modern law has lost from view its original object of constituting the damage to the injured party, without fulfilling any better its new task, of constituting the punishment of State. It is thus suspended in the air: punishment just enough not to be a damage and still too

much built on the principle of damages to operate as a real punishment. Where probation is substituted for punishment, this view of compensating the injured party ought to be energetically enforced. In other cases it is more difficult. Here the provision of the Crim. Code of Mexico (art. 123) may be mentioned, that a third of all fine paid is to go to a stock purse, from which damages, when needed, are paid to injured parties.

B. Graver offences.

Where the degree of anti-sociality exceeds the limit of the applicability of fine, the general form of punishment must be prison. We have here to discuss the choice between isolation and association. Undoubtedly association has great inconveniences, at least when not very carefully executed; it implies often a reciprocal instruction in vices and crimes, and the continuation, after the release, of acquaintanceships made in prison. On the other hand isolation, as an unnatural state, has many palpable inconveniences of a bodily and a mental kind. Yet it has some positive advantages: it is a form of punishment far more deterrent to the criminal class and, obliging the prisoner to go into himself, it leads to a psychological self-penetration from which, in not a few cases, a real amelioration may take its issue.

Hence it follows that isolation must be employed but not employed in too long terms. In each individual there is a turning-point: before this point the will is bent, after it the will is broken; repentance, having hitherto led to amelioration, now leads to desperation; self-examination is raised to a morbid brain-beating over the crime and its consequences; the prisoner is systematically disaccustomed from the real world and stands accordingly helpless when let out into it, or is perhaps filled with a pent-up hatred against society. The correct solution, speaking theoretically, would therefore be to fix the term of solitary confinement in each special case, according to the bodily and mental qualities of the individual concerned. Still this method does not seem, as yet, practically advisable. I have preferred, in the Project, to propose an average term of solitary confinement (provided that the limit, for medical or other reasons,

may be lowered or even raised). In our country, three years have not seemed too high a term.

If solitary confinement ought not to be extended over three years, it follows, as to crimes demanding a stronger reaction, that punishment must be »progressive», *i. e.* it must pass from isolation to work in common. But as the reformative effect of punishment in common is at least doubtful, there is little reason for a progressive punishment consisting of solitary confinement followed by a *short* association punishment. It is *probable* that a solitary confinement of three years has, in most cases, a better effect upon the criminal than an isolation of four years, but it is nearly *certain* that a solitary confinement of three years alone has a better effect than a solitary confinement of three years followed by one year's punishment in common. As we ought to avoid prison as long as possible, so, when prison must be resorted to, we should as long as possible avoid prison in common. This may be attained by staying at three years' prison until a degree of criminality is reached sufficiently high to be punished, beyond the three years' solitary confinement, with a not very short prison in common, say of two years. Of course it is an inconvenience that the penal term makes a leap from three to five years, the different degrees of criminality which correspond to prison from three to five years, being met with the constant punishment of three years' prison, artificially lowered, as it were, in some cases. But it must be remembered that these leaps are nothing unheard-of in penal systems. The scale of the severest punishments is in most laws intersected by the line separating the penalty of death from prison for life, though, of course, the gradation of criminality is quite continuous. Within the scale of prison, the Swedish criminal law makes a leap from ten years to a life-time. The transition from fine to prison means, to many convicts, passing to quite another level of penalty. Above all we should not overrate this maxim of congruity between offence and punishment. Indeed there is no algebra for resolving exactly these equations and the solutions of different criminal laws are very different. It would rarely be possible, in greater crimes, to decide *ex ante*, whether 3, 4 or 5 years is the exactly just term. Only experience can answer this question *in casu*.

The last remark leads to the principle of indeterminate sentences. This principle is in the Project brought into connection with conditional release. Indeed, it is indispensable to a real progressivity of punishment that, after the expiration of the sentence, the convict should undergo a special treatment; that we should not leave him to his fate when the prison-doors open to him, but provide for a transition between the long prison life and the quite free life. In present-day criminal laws this idea is usually combined with a remunerative shortening of punishment. Of course this institution is of a great value to the penal system: it gives elasticity to the will of the convict, keeps him up by the prospect of getting the term of imprisonment reduced, and acts as a strong discipline, the convict fearing by bad conduct to forfeit this privilege. Also it is good that the release of the well-conducted convict should not be absolute, but should depend on his subsequent conduct under a certain period of trial after the liberation. But it is a severe fault in laws to restrain this transitional treatment to the élite of offenders who receive it as a remuneration. If there is any offender who needs a transitional treatment, it is just he who has not proved well-conducted in prison. Otherwise, we are sure soon to have him back in the penal establishment. Transitional treatment and rewarding retrenchment of prison term ought accordingly to be considered as two institutions to be combined but not to be confounded, useful each by itself, but reposing on quite different foundations. Rewarding retrenchment ought to be restricted to prisoners who have merited it by good conduct; it serves as an incitement and discipline in prison life. Transitional treatment, on the other hand, should be bestowed upon all convicts who have undergone progressive punishment, and should least of all be omitted in the case of the most hardened criminals. The lawgiver should do the one and not neglect the other.

Respecting the length of the time of transition it is a fact established by criminal statistics that most relapses occur in the two or three years next to the expiration of the sentence. When the offender has luckily passed this 'incubation period of relapse', his chance of remaining unpunished is materially greater than at the moment when he was let out. According to this experience, the term of transitional treatment ought to be at most three, at

least two, years. As far as sentences of five years' prison or more are concerned, there is nothing disproportional in the term proposed.

It is clear enough, however, that this transitional treatment can not be made effective by measures of humanity alone, such as procuring of proper work, economical support, advice and admonitions etc. If such measures, even in the case of the well-conducted convict, are supported by the penal threat suspended over him at the time of trial, such a threat is still more necessary in the case of the criminal who has not behaved well enough to be rewarded with a reduction of the penal term.

The Project has carried out these ideas by retrenching, independently of the rewarding reduction, a year of every progressive sentence. This year is suspended over the discharged convict as a conditional sentence, being executed if he does not conduct himself well during the term of trial. The convict whose conduct has been specially exemplary, will accordingly obtain, firstly, on account of his good behaviour, a reduction fixed according to the circumstances of the particular case, and secondly, the retrenchment, always the same, of a year. Put together, these two reductions must not exceed a half of the term imposed by the judgment. A prisoner, for instance, condemned to twelve years' prison, *may* be released after undergoing six years, and *shall* be released after eleven years.

There is little doubt that a somewhat shorter prison *with* transitional treatment will be more efficient than a prolonged prison *without* it. The regards due to other individuals afford another strong reason. In each great criminal the community must suspect a source of psychical infection, a danger to his surroundings. His returning to old habits often means not only that he will soon be punishable again himself, but also that in the meantime he has founded a school, and constituted a centre of social poisoning. Therefore he ought not to be left to take care of himself, and he should also, if possible, be kept away from town-life.

The objection that this special care of released convicts is a product of extravagant sentimentality and that there are better objects for charity is of little value. As the community bestows cost and labour on cholera-patients which it would not

bestow upon the healthy, it must, for the same reason, take special care of criminals. The criminals and the infected are exceedingly injurious to the community, if not taken care of; persons healthy in body and mind are not. Humanity forbidding the extirpating of the former, the danger must be neutralized by the community's spending pains and money on their persons.

III. Variants.

1. Political offenders.

Offences based on the offender's altruism, can never be said to arise — as is the case with most offences — from a more or less dishonourable character. But they may, of course, be quite as anti-social as any other crime, and the community may feel obliged to punish them, and to punish them severely. Yet the lawgiver is wise who sharply distinguishes between punishments — if severer than fine — for the one and for the other kind of offences. If there are persons who, on the mere account of their having professed and applied certain ideas, are put in prison together with thieves etc., this will undermine the confidence in law. It is far better that these offenders should indeed be rendered inoffensive, but in such a way that their distinction from common criminals is plainly acknowledged.

These reflections lead to the establishment of a method of punishment (*custodia honesta*) quite differing from the usual prison in everything but time. At any rate it must comprehend imprisonment for life, else there would be no adequate punishment for the severest political crimes. Of course the judge must, in political crimes also, be justified in imposing a punishment of the usual type, according to the character of the offender.

2. "Acute" offenders.

Great crimes, although they may be committed by »acute» offenders, undoubtedly must be punished. Social conscience would feel hurt, if, of two great crimes, one is heavily punished and

the other left unpunished. Also from generally-preventive reasons this would not be advisable. But in minor offences there can be no reasonable danger in submitting the acute offender to a probation instead of punishing him immediately. However, the Anglo-American institution of probation has been essentially impaired by the imitations of most continental states, in so far as the supervision of the offender has been omitted.

The Project establishes an accurate inquiry into the personal circumstances of the convict, and, supposing a probability is thus ascertained that the offender will improve without being punished, allows the punishment to be changed into probation, if the sentence is imprisonment not exceeding a year, or if, the offender being condemned to a fine, he is not likely to be able to pay the fine. In the former case, when the offender is condemned to imprisonment, the Project, as a rule, establishes a supervision during the time of probation.

3. "Chronic" offenders.

The offender who, without being insane, proves quite insensible to punishment ought, instead of undergoing the punishment, to be made inoffensive by being interned in a special establishment for life, or for a long time. However, this reflection does not of course apply to the criminal whose crime merits a punishment for life; here the punishment by itself makes him inoffensive, and there is no reason why he should be treated in another and more lenient way than ordinary criminals. Nor would it be advisable to administer this long internment to an offender who has, indeed, proved quite unimprovable, but who has never committed any but slight offences.

The Project establishes that a criminal who has undergone penal servitude during twelve years, and who has been condemned for a new crime (committed within five years from his last release) to penal servitude (not for life), may, instead of undergoing the punishment, after consultation with the competent medical authority, be interned for a time not exceeding twenty-five years and not shorter than the term of the punishment. If released before twenty-five years, he is submitted to a supervision

until thirty years have elapsed from the time of sentence; in case of ill conduct he may be re-interned for the rest of the twenty-five years. The criminal once interned, who commits a crime of the above description, may be interned for life instead of being punished.

4. Abnormal offenders.

The insane person or idiot who has committed a severe crime has to be confined in a special establishment. He who has committed an offence in a momentary state of unconsciousness or incapacity to act after his will (e. g. on account of hypnotism), is not to be punished, provided that he has not got into this state by his own fault (e. g. by intoxicating himself).

The intermediate state between full abnormality and normality offers great difficulties to the law-giver. The project establishes that a person whose intelligence of the nature of his action or whose capacity of acting after his will is essentially debilitated, but who cannot be regarded as insane or an idiot, *may* be placed in a special establishment instead of being punished. If it seems more advisable to inflict a punishment, the ordinary minimum *may* be reduced. This latter disposition also applies to the offender who has momentarily, at the committing of the offence, been in such a state of debilitation, provided that he has not by his own fault got into this state.

5. Juvenile offenders.

In very severe crimes the interest of general prevention makes it advisable to inflict a punishment of the ordinary type also on the juvenile criminal. In less severe offences an educational treatment is no doubt the proper measure. This treatment *may* be administered in a *reformatory school*; still in some of the more slight cases it will, perhaps, be found more convenient to transfer the offender to a *private home*. In many cases the above-mentioned *probation* will of course be indicated; in others, where the juvenile offender has himself a salary, *fine* is quite as efficient a punishment as in the case of adult offenders. Of reformatory schools there ought always to be several classes

in order to separate the pupils in accordance with their degree of depravation. This presupposes an introductory observation in a special establishment, where the character and disposition of the juvenile offender may be ascertained before beginning the treatment properly speaking.

I have thought it recommendable that the dispositions concerning juvenile offenders should be established not in the Criminal Code but in a separate law.

6. Inebriate offenders.

An offender who is neither chronic, abnormal, nor juvenile, but whose offence is connected with a permanent abuse of alcohol, should in many cases be submitted to a special cure against his dangerous habit by being confined in an inebriates' home. Still this would not be advisable if the offence is very slight — liable to a small fine only — and the condemned is a first-offender. Still less would it be indicated in the case of heavy crimes; in these the prolonged imprisonment will serve also as a cure against the inebriate habit. But in the middle cases it will prove very useful, either to substitute a cure for the punishment (when the offence is slight), or to administer such a cure subsequently to the punishment (in somewhat graver cases). In not very slight cases it may also seem judicious to establish a minimum term of internment. A maximum term ought always to be established, except in quite incorrigible cases.

7. Idle offenders.

For a great part the reflections with respect to inebriate offenders are also applicable to offenders from idleness. In many cases, of course, a prolonged internment in a workhouse is far more effective than a short imprisonment. Still these two classes of offenders ought not to be treated on quite the same principles. The inebriate confinement is essentially a cure, while the workhouse approaches more to a prison; hence it follows

that the conditions of administering the latter must be stricter. The prolonged internment in a workhouse as a substitute for punishment presupposes an offence which has a near relation to the idle and vagrant life of the offender: theft etc.

AMERICAN AND EUROPEAN IN THE WORKS OF HENRY JAMES

BY

S. B. LILJEGREN

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1920
PRINTED BY HÅKAN OHLSSON

Preface.

The interest in the achievement of Henry James is manifestly increasing. Within these few years since his death in 1916 there have appeared several studies on this otherwise rather neglected author. That the interest would be forthcoming, however, was never doubted by those who had taken the trouble — as trouble undoubtedly it was — of trying to arrive at an understanding of this artist and his art.

One thing is that James' predilection for the problem of American and European with those delicate shades and variations preferably treated by him which formerly might more easily seem irrelevant to the European outlook upon life, in face of the unexpected turn which the politics of the Monroe-doctrine have taken with the events of these last years appeals more directly to our consciousness and demands our attention. This fact, in addition to the circumstance that the development of literature has partly removed another difficulty experienced by James' reading public, — his to contemporaries intricate, insistent, and into every corner of the mind piercing psychological interest in his human beings — the heritage in common with his brother — certainly helps explaining why these very last years brought the signs of this fresh start of attention to Henry James.

Another thing is that no other artist is known who has had a more definite view of his art, in itself full of interest, or who has more assiduously worked according to an elaborate theory which was the slowly matured result of years of careful experimenting, thus offering himself up to attractive and yielding study. I aim at James' celebrated ›point of view‹. It was his

opinion that a narrative should develop before the reader not as seen by the author-spectator but as realised and understood in the mind of the actor or actors just then involved in the action. At the psychological moment the conception of what happened in the novel was shifted on, to be refracted through the temperament of one or more of the acting persons; the objectivity aimed at by James he thought obtainable only by eliminating as far as possible the author's temperament and substituting those of his creations. The author was to possess the flexibility, the adaptability of mind, the intuition which would enable him at a given moment to see the things happening to another person just as this person would have seen them himself. The art required to execute such a scheme is rather to be guessed at than fully understood. In a great many places, prefaces to later editions of his works, etc., James has explained his views at great length and with great ingenuity. E. g. in his preface to *The Portrait of a Lady* he says: »Place the centre of the subject in the young woman's own consciousness, . . . and you get as interesting and as beautiful a difficulty as you could wish. Stick to *that* — for the centre; put the heaviest weight into *that* scale, which will be so largely the scale of her relation to herself. Make her only interested enough, at the same time, in the things that are not herself, and this relation needn't fear to be too limited. Place, meanwhile, in the other scale the lighter weight (which is usually the one that tips the balance of interest); press least hard, in short, on the consciousness of your heroine's satellites, especially the male; make it an interest contributive only to the greater one. See, at all events, what can be done in this way. What better field could there be for a due ingenuity? The girl hovers, unextinguishable, as a charming creature, and the job will be to translate her into the highest terms of that formula, and as nearly as possible, moreover, into *all* of them.»

The innovations of Henry James in the art of novel-writing are not confined to his insistence upon the »point of view», but extend to the »saturation of the subject», the »plasticity of the narrative», and other things. It is only the first point, however, that concerns us here. To be able to »put oneself into the minds of other persons» there is required a certain definiteness of mind

in these other persons. It will considerably simplify the process of entering into the point of view of another being if the latter's mind is conditioned by factors of which we are able to render a tolerably clear account. This help towards the execution of an otherwise nearly impossible task James accepts. He works with unmistakable personalities, very often with strong contrasts which help him to keep his creations apart. Thence his men and women are often strongly conditioned by nationality, social environment, descent, and the like circumstances, which usually stamp and form the mind in a quite peculiar and analysable manner.

This fact, overlooked by students of James, is among those that have originated the present little treatise. It is evident that a study of his method — and as yet the chief interest in James has been aroused on account of his method, which has already been repeatedly discussed by scholars — cannot spare an investigation into the kind of subjects which often conditions the method. But it goes without saying that even greater importance accrues to the investigation in so far as it is apt to shed light upon James' general outlook upon life and on his views of other ends and problems of art, and especially on his views of that problem with which we are here primarily concerned and which recurs with so great a consistency throughout the whole work of this author.

Lund.

S. B. Liljegren.

Select Bibliography.

I. Works of Henry James.

Roderick Hudson, Tauchnitz.

The American, Nelson.

French Poets and Novelists, London 1878.

The Europeans, Tauchnitz.

Daisy Miller

An International Episode } Nelson, 1 vol.

Four Meetings }

The Madonna of the Future, London 1880.

Hawthorne (English Men of Letters).

Confidence, London 1883.

Washington Square, London 1883.

The Portrait of a Lady, Tauchnitz, 3 vols.

The Siege of London, London 1883.

The Pension Beaurepas } 1 vol., London 1883.

The Point of View }

Portraits of Places, Cambridge 1897.

Tales of Three Cities, Cambridge 1891.

A Little Tour in France, London 1907.

The Bostonians, London 1886.

The Princess Casamassima, London 1889.

The Reverberator, London 1888.

The Aspern Papers, London 1890.

Partial Portraits, London 1899.

A London Life, 2 vols., London 1889.

The Tragic Muse, London 1891.

The Lesson of the Master, English Library.

The Real Thing, London 1893.

The Private Life, London 1893.

- The Wheel of Time, London n. d.
Theatricals, First & Sec. Ser., London 1894—5, 2 vols.
Terminations, London 1895.
Embarrassments, London 1897.
The Other House, London 1897.
The Spoils of Poynton, London 1897.
What Maisie Knew, London 1898.
In the Cage, Chicago 1898.
The Two Magics, London 1898.
The Awkward Age, London 1899.
The Soft Side, London 1900.
The Sacred Fount, London 1901.
The Wings of the Dove, London 1902.
The Better Sort, London 1903.
The Ambassadors, London 1903.
William Wetmore Story, London 1903, 2 vols.
The Golden Bowl, London 1905.
English Hours, Cambridge 1905.
The American Scene, London 1907.
Italian Hours, London 1909.
Julia Bride, London 1909.
The Finer Grain, London 1910.
The Outcry, London 1911.
A Small Boy, London 1913.
Notes of a Son and Brother, London 1914.
Notes on Novelists, London 1914.
The Ivory Tower, London 1917.
The Sense of the Past, London 1917.
The Letters of Henry James, ed. P. Lubbock, London 1920, 2 vols.
Novels and Tales, New York-ed. 1907—09.

II. Works on Henry James.

- The America of Today, Cambridge 1919.
J. W. Beach, The Method of Henry James, Yale University Press 1918.
W. C. Brownell, American Prose Masters, New York 1910.
E. L. Cary, The Novels of Henry James, New York 1905.
W. L. Cross, The Development of the English Novel, London 1906.

- M. Fullerton*, The Art of Henry James, Quarterly Review 1910.
A History of American Literature, vol. II, Cambridge 1919.
F. M. Hueffer, Henry James, London 1913.
L. Kellner, Geschichte d. nordamerikanischen Literatur, 2 vols.
1913 (Göschen).
W. L. Phelps, Advance of the English Novel, London 1919 (see
also Yale Review, July 1916).
Le Roy Phillips, A Bibliography of the Writings of Henry
James, Boston 1906.
H. Williams, Modern English Writers, London 1918.
The Athenæum, the Edinburgh Review, the Atlantic Monthly,
etc., for the last half century.
-

To the readers of Henry James it is a well-known fact that his novels and other books are to a very great extent built up on a theme which he varies infinitely: the contrasts of American and European, and the difference in the mould of personalities which the grain of each of the two worlds creates. This is due to no single cause, as already hinted at. But in order to understand the origin of the circumstance in question I think it is necessary to remember that James was born in America, in one of those quiet, contemplative homes which appear to be so heterogeneous in the feverish, mechanizing country which the European is wont to discern beyond the Atlantic that he refuses to believe in their existence, until they afford him glimpses of men like Emerson, Longfellow, Whittier. The introspective young man spent his time in studies and travels abroad as well as in his native country, and this mode of living evidently drew his attention to the contrasts between the specifically American atmosphere and the European, between the civilization of the New World and the Old, more especially the American mind as working upon and worked upon by the European, — the English, the French, the Italian. When James at last broke off the study of law at Harvard for good to go in for literature, this problem at once took so strong a hold of his imagination as to determine his whole work and artistic range, to the degree that one of the principal objections to his novels, partly founded on this fact, is monotony.

He is not without predecessors in this special field¹. To

---

¹ The novels of Pierre de Coulevain, e. g. *Noblesse Américaine*, *Eve triomphante*, are well-known studies on this subject.

On the other hand it is rather curious how completely this problem has escaped the attention of James' countryman, W. D. Howells. He possessed otherwise every exterior qualification for the treatment of it, as, in fact, he lived for long in European surroundings and his books often

those approaching the subject occurs the name of Emerson, e. g. in his *English Traits*. Even if Emerson's means of expression is not the usual one with James, it might be considered as represented e. g. by the life which James wrote of the Europeanized American sculptor, William Wetmore Story; this work weaves around that artist a study in the artistic and intellectual connections between Europe and America. That the real issue is clearly conceived by James is evident e. g. from some lines about Longfellow, one of Story's friends, and whose equipoise of mind and harmonic personality are by James understood as the results of an admirable blend of the best of the two worlds:

»For complete and established, attuned and settled, Mr. Longfellow, precisely, was perhaps interesting for nothing so much as for the secret of his harmony . . . and for the way in which his »European« culture and his native kept house together. Did he owe the large, quiet, pleasant, easy solution at which he had arrived . . . to his having worked up his American consciousness to that mystic point at which it could feel nothing but continuity and congruity with European?»

There is, in fact, little interest left for the principal figure of the book, his work, or significance as far as this passes the scope indicated. Thence it is that we mostly hear about Story's European and American friends and acquaintances, and the interest centres round his connections with them.

Among the last books from James' hand were some of an autobiographical character: *A Small Boy* and *Notes of a Son and Brother*¹. Even where the thought which we intend to follow up

---

are about Americans in Europe or in contact with Europeans. Cf. e. g. *A Foregone Conclusion*, where the plot of the book really seems to make such a point of view inevitable: the Venetian priest in love with the young American woman. The difference in the susceptibility of imagination between the two American authors — as also a great difference in refinement — manifests itself on this point. — Howells' other books, *The Lady of the Aroostock*, which treats of the transplantation of a simple American country-girl of Puritan stock to European atmosphere; *A Chance Acquaintance*, where the hero is a somewhat — superficially at least — Europeanized young American, are equally lacking in the more delicate shades of perception in this respect.

¹ Treats of his father, the renowned follower of Swedenborg, and of his brother, William, the philosopher.

in James' works is not so clearly outspoken here as in e. g. the novels, it runs as a continuous commentary underneath everything in these books. On every or every other page occur the words Europe, European, American, America within quotation marks, and signify that very state of things which elsewhere in James' works they are held to represent.

If, as rarely is the case, James strays into the department of the drama, the identical subject is liable to lay hold of his imagination. On account of James' view of the problem as wholly developing in the minds of the acting persons and proceeding nearly without any exterior action — we remember that the action is by James treated as sparingly as possible, and that we are carried forward through his books on the psychological development in the minds of the persons described — he is often liable to suffer the interest of the drama to be shifted on to the dialogue, and no dialogue, not even if so skilfully constructed as James' really is, can carry the whole weight of a drama. In *The High Bid* the principal figures are an Englishman of old family and a fresh American woman, like so many of James' women already married once, but still intent on life with all her soul. There is hardly any action; nothing happens, the interior tension alone fills out the situations. Two human beings have been thrown together from two different worlds and are by circumstances forced to compare the contents of their lives, origin, ends, everything. Then follows the interplay common in such cases: aversion, attraction — varied *ad infinitum* till the end, which here becomes a complete surrender to the imperative, mutual craving for one another's personality. The two main figures cannot escape becoming exponents each of his own world in its entirety and as such exponents losing in interest as human beings. In addition to the want of action the dramatic power is lessened by this moulding of the persons into principles.

It is, however, the long series of novels and short stories covering about half a century — James died in 1916, as we remember, — that presents the problem in such delicate shades and colours, in such an intimate light and diversity and richness of development as was to be expected to result from James' extraordinary internal and external qualifications. His most celebrated

novel, *The American*, one of his earliest and by many regarded as his best, is centered round an American, vigorous, self-made, of remarkable intellectual powers, who, at the opening of the story, has just arrived in Paris to satisfy certain needs and longings for culture and refinement which his breathless progress in society from insignificant beginnings has left unfed, and which are now to be nourished in the common American fashion by means of immediate contact with European focuses of civilization ¹.

In saying longings for culture and refinement it is, however, necessary to take this to mean not only an internal, natural craving for the Old World's plane of civilization. There is, too, — perhaps even foremost — something external, American in the — otherwise not at all commonplace — man's view of the matter. He now has behind him the substantial fortune and position resulting from his strenuous life. To the instinctive hunger for progress in refinement of mind and personality there is added, perhaps more in the peculiar shaping of his thoughts, a desire to complement his material possessions by adding everything immaterial up-to-date. He is conscious of his advance in society, and wishes to follow it up in another department. There mingles something businesslike with his conceptions, even if, according to the nature of things, he does not so much know *what* he wants as *that* he wants; he stands, as it were, before a manual labour. When, e. g., he is to explain what sort of a woman he wants to marry he declares that she is to be 'the best article in the market', 'the best thing going', but at the same time he shows by his modifications of the statement that it is the woman most highly developed in mind and refinement that he covets, and covets with a quiet American assurance, not only the assurance of the successful man: 'Since you ask me', said Newman, 'let me be frank about it — I want quite awfully to marry. It's time, to begin with; before I know it I shall be forty-five.'

---

¹ The important part played by Paris in *The American*, the vivid expressiveness of this city, the determining setting it offers the actors of the book, in some way foreshadow the treatment in *The Ambassadors*, where Paris has become a kind of vast, overshadowing principle beneath which the small living beings become even more ground down by determinism than in James' other books.

And then I'm lonely, and I really kind of pine for a mate. There are things for which I want help. But if I marry now, so long as I didn't do it in hot haste when I was twenty, I must do it, you see, with my eyes open. I want to set about it rather grandly. I not only want to make no mistakes, but I want to make a great hit. I want to take my pick. My wife must be a pure pearl. I've thought an immense deal about it.'

'Perhaps you think too much. The best thing's simply to fall in love.'

'When I find the woman who satisfies me I shall rise to the occasion. My wife shall be as satisfied as I shall . . . I want a great woman. I stick to that. That's one thing I *can* treat myself to, and if it's to be had I mean to have it. What else have I toiled and struggled for all these years? I've succeeded, and now what am I to do with my success? To make it perfect, as I see it, there must be a lovely being perched on the pile like some shining statue crowning some high monument. She must be as good as she's beautiful and as clever as she's good. I can give my wife many things, so I'm not afraid to ask certain others myself. She shall have everything a woman can desire, I shall not even object to her being too good for me. She may be cleverer and wiser than I can understand, and I shall only be the better pleased. I want, in a word, the best article in the market . . . I made up my mind tolerably early in life that some rare creature all one's own is the best kind of property to hold. It's the greatest victory over circumstances. When I say rare I mean rare all through — grown as a rarity and recognized as one. It's a thing every man has an equal right to; he may get it if he *can* get it. He doesn't have to be born with certain faculties on purpose; he needs only to be — well, whatever he really is. Then he need only use his will, and such wits as he can muster, and go in' (pp. 41—42).

It must be admitted that these passages are admirably conceived, placing the situation clear-cut before the reader with all its possibilities as founded in the character of the hero. And *he* emanates in a most distinct manner trace by trace till, at the end of his speech, the spectator is conscious of his reality. It is impossible not to feel thoroughly convinced, when James with some admirable touches elicits Newman's external appearance,

that the likeness is complete, that the man must look just so and that he is an American.

»The gentleman on the divan was the superlative American; to which affirmation of character he was partly helped by the general easy magnificence of his manhood. He appeared to possess that kind of health and strength which, when found in perfection, are the most impressive — the physical tone which the owner does nothing to »keep up«. If he was a muscular Christian it was quite without doctrine. If it was necessary to walk to a remote spot he walked, but he had never known himself to »exercise«. He had no theory with regard to cold bathing or the use of Indian clubs; he was neither an oarsman, a rifleman, nor a fencer — he had never had time for these amusements — and he was quite unaware that the saddle is recommended for certain forms of indigestion. . . . His usual attitude and carriage had a liberal looseness, but when, under a special inspiration, he straightened himself he looked a grenadier on parade. . . . His complexion was brown and the arch of his nose bold and well-marked. His eye was of a clear, cold grey, and save for the abundant droop of his moustache he spoke, as to cheek and chin, of the joy of matutinal steel. He had the flat jaw and firm, dry neck which are frequent in the American type; but the betrayal of native conditions is a matter of expression even more than of feature, and it was in this respect that our traveller's countenance was supremely eloquent. The observer . . . might, however, perfectly have measured its expressiveness and yet have been at a loss for names and terms to fit it. It had that paucity of detail which is yet not emptiness, that blankness which is not simplicity, that look of being committed to nothing in particular, of standing in a posture of general hospitality to the chances of life, of being very much at one's own disposal, characteristic of American faces of the clear strain. It was the eye, in this case, that chiefly told the story; an eye in which the unacquainted and the expert were singularly blended. It was full of contradictory suggestions; and though it was by no means the glowing orb of a hero of romance, you could find in it almost anything you looked for. Frigid and yet friendly, frank yet cautious, shrewd yet credulous, positive yet sceptical, confident yet shy, extremely intelligent and extremely

good-humoured, there was something vaguely defiant in its concessions and something profoundly reassuring in its reserve. The wide, yet folded wings of this gentleman's moustache, with the two premature wrinkles in the cheek above it, and the fashion of his garments, in which an exposed shirt-front and a blue satin necktie of too light a shade played perhaps an obtrusive part, completed the elements of his identity . . . Decision, salubrity, jocosity, prosperity, seem to hover within his call; he is evidently a man of business, but the term appears to confess, for his particular benefit, to undefined and mysterious boundaries which invite the imagination to bestir itself.¹ (p. 2—4).

Contrary to what might be believed at our first confrontation with the subject when stated shorn of its details, this American is a 'sufficiently promising acquaintance', who is going, when worked upon by James' delicate chisel, to grow extremely interesting psychologically. The book traces the varying issues and shades of Newman's struggle for that up-to-date woman whom, as we heard, he searches for.

In Paris he runs across an old friend or rather acquaintance, because the latter is one of those half-hearted cowards yet greedy of life's sweetmeats who belong to quite another sphere than the American, who introduces him to his rather interesting and vivacious American wife. It is this woman who receives Newman into her home, and who seizes the occasion, after hearing his intentions as quoted above, of introducing him to an old friend of hers, Mme de Cintré. Belonging to one of the best families of France, the latter woman seems to be the one required in Newman's case.

It must be conceded that the plan for solving the problem has placed James before a difficult task, but no one could have acquitted himself of it better. To bring out a picture of the woman here required, superior in her kind, a result of the refinement of centuries; who, without exactly being the equal of a Mme Rolland or a Marquise du Châtelet qualified for history, is nevertheless to inspire the reader with a sense of the rare, James treats her as a problem of light and placing on his

---

¹ Cf. with this description of Newman the one of Archer Pringle in Louisa Pallant (p. 153 f.).

canvas, rather than of colour. She is more of a side figure to the reader, evolved near the limit of the central parts of the picture, in an uncertain shadow which speaks more to the instinctive sense of things kept back and left out. The general impression is a strong one of nobility, of a pair of mild, intense eyes, the eyes of the high-born being charged with telling the important thing as the mouth the unimportant; an impression of the long, undulating neck of the rococo woman, sensitively combining with delicious shoulders in a vision of rare refinement.

She was tall and moulded in long lines; she had thick, fair hair, and features uneven and harmonious. Her wide grey eyes were like a brace of deputed and garlanded maidens waiting with a compliment at the gate of a city, but they failed of that lamp-like quality and those many-coloured fires that light up, as in a constant celebration of anniversaries, the fair front of the conquering type. Madame de Cintré was of attenuated substance, and might pass for younger than she probably was. In her whole person was something still young and still passive, still uncertain and that seemed still to expect to depend, and which yet made, in its dignity, a presence withal, and almost represented, in its serenity, an assurance. . . . She was certainly not proud, now, to him; or if she was, it was of no use and lost on him; she must pile it up higher if she expected him to mind it. She was a clear noble person — it was very easy to get on with her. And was she then subject to that application of the idea of rank which made her a kind of historical formation? . . . . . the designations representing it in France struck him as ever so pretty and becoming, with a property in the bearer, this particular one, that might match them and make a sense — something fair and softly bright, that had motions of extraordinary lightness and indeed a whole new and unfamiliar play of emphasis and pressure, a new way, that is, of not insisting and not even, as one might think, wanting or knowing, yet all to the effect of attracting and pleasing (p. 102).

Figures of the foreground in full colours are, on the other hand, the mother and two brothers; the first-mentioned is the frozen distilment of centuries' pride in noble birth; such is also the case with the elder brother, while the younger is

the boy of twenty-five with his arms stretched out towards life and humankind at large, chivalrous behind the mask of the railleur. »There was that in his physiognomy which seemed to suspend a bold bridge of gilt wire over the impassable gulf produced by difference of race. He was but middling high and of robust and agile aspect. Valentin de Bellegarde . . . had a mortal dread of not keeping the robustness down sufficiently to keep the agility up; he was afraid of growing stout; he was too short a story, as he said, to afford an important digression. . . . He had a round head, high above the ears, a crop of hair at once dense and silky, a broad, low forehead, a short nose, of the ironical and enquiring rather than of the dogmatic or sensitive cast, and a moustache as delicate as that of a page in a romance. He resembled his sister not in feature, but in the expression of his fair open eyes, completely void, as they were in his case, of introspection, and in the fine freshness of his smile, which was like a gush of crystalline water. The charm of his face was above all in its being intensely, being frankly, ardently, gallantly alive» (pp. 108—9).

It is this young man whom Newman encounters on the stairs, bareheaded, playing with a pointer, when he calls upon Mme de Cintré for the first time, and who is rather unceremoniously going to bring him to her when the elder brother appears, well-dusted, spick and span as if just out of the tailor's hands, a being turned sculpture. He surveys the new-comer coldly and says: »Mme de Cintré is not at home». Newman's words, as he learns from the porter who the speaker is, are of importance for the whole development of the novel: »A marquis? Oh then he is not the major-domo!» The naïve shrewdness of the Yankee comes his first cropper over a fatal point. His native country has not developed the European sense which is able to discriminate between the artistic differentiating process of generations¹, the successive work of the centuries in psychical

---

¹ This trend of thought is in perfect accordance with James' own. Cf. e. g. Roderick Hudson: »His features were grotesque and his expression was vacuous; but there was a lurking delicacy in his face which seemed to tell you that nature had been making Casamassimas for a great many centuries and, though she adapted her mould to circumstances, had learned

shades and nuances, — and the modern process of handing the person to be civilized over to the tailor¹. And it is the want of this sense which conditions the nature and result of the American's battle and makes it a battle against the unseen and elusive, which is apt sometimes to inspire the Yankee, whose eyes are used to the clear daylight, with a fear of dark and hidden forces, and to strain his nerves to bursting-point.

There is, however, a chink in the shell of the oyster: feudal pride offers a point where Newman may be able to put in his knife and prize it open. The former marriage of Mme de Cintré, brought about by the mother and the brother, was a financial

---

to mix her material to an extraordinary fineness and to perform the whole operation with extreme smoothness' (I, pp. 275—6).

Cf. also *Partial Portraits*: 'There is an inner satisfaction in seeing so straight, although so patient, a connection between the stem and the flower, and such a proof that when life wishes to produce something exquisite in quality she takes her measures many years in advance. A conscience like Emerson's could not have been turned off, as it were, from one generation to another: a succession of attempts, a long process of refining, was required. His perfection, in his own line, comes largely from the non-interruption of the process.

As most of us are made up of ill-assorted pieces, his reader . . . envies him this transmitted unity, in which there was no mutual hustling or crowding of elements . . . his absence of eagerness . . . was that of a man with whom it is not a question of success, who has nothing invested or at stake. The investment, the stake, was that of the race, of all the past Emersons and Bulkeleyes and Waldos' (Emerson, pp. 5—6).

Cf. with Newman's conception of the peculiar charm of Mme de Cintré the following passage in *Lady Barberina*: 'Simple and girlish as she was, and not particularly quick in the give and take of conversation, she seemed to him to have a part of the history of England in her blood; she was a *résumé* of generations of privileged people, and of centuries of rich country-life' (p. 194).

¹ A confrontation of the American and the European gentleman is to be found in *The Modern Warning*, pp. 209—10: 'This contrast was extreme and complete, and it was not weakened by the fact that both the men had the signs of character and ability. The American was thin, dry, fine, with something in his face which seemed to say that there was more in him of the spirit than of the letter. He looked unfinished and yet somehow he looked mature, though he was not advanced in life. The Englishman had more detail about him, something stippled and retouched, an air of having been more artfully fashioned, in conformity with traditions and models. He wore old clothes which looked new, while his transatlantic brother wore new clothes which looked old.'

miscalculation, the Bellegardes cannot afford one more, and miscalculation is impossible with the American capitalist. Every detail in the scene, when Newman for the first time stands before Mme de Bellegarde, ear-marks the fact that, here, money introduces the plebeian. An aggressively pale complexion, clear-cut features with a high forehead, cold blue eyes from the hard surface of which Newman's gaze is violently repelled without being able to penetrate beyond, a diminutive mouth or rather muzzle which seems willing to admit at the utmost the volume of a blackberry — that is the mother. The scene passes into one of rudeness, more unconsciously as regards Newman who does not possess the feelers required to make him aware of the exclusive reality of traditional value in this house, consciously as regards the marquise and her eldest son who shake off the personality of the American, based on full and self-evident equality, with the harshness of noble birth, when of an inferior cast of mind, towards advances not authorized by tradition.

When alone with Mme de Bellegarde Newman asks whether she will favour his endeavours to win the affections of her daughter. Her lips contract round a very small and pointed ›No‹, which she blows into his face with a cold whiff as from a refrigerator. The perseverance of his native country nevertheless dictates a rejoinder ›I am rich‹, as rude as that of his interlocutrix: ›How rich?‹ But it is on this soil of want of consideration that they arrive at as much of mutual understanding as circumstances allow of. The sum stated by Newman is found as satisfactory as the man himself unsatisfactory; the way is left open and is successfully entered upon. Surrounded by fossilized beings Mme de Cintré is doubly responsive to the warmth of life in the American, who, on the other hand, having his calculations crossed over by real feeling shows of a finer grain than his words quoted above made us suspect.

The situation changes, however. Hardly have Mme de Bellegarde and Urbain pledged their word, hardly have they submitted to their fate of showing Newman about to their acquaintances when a rich but degenerate cousin appears, and is marched forward against the American. And now the severely tested spring leaps up full length. In fact, not even the efforts of mother and son are able to make Mme de Cintré sacrifice Newman

in favour of the new candidate, but with an admirable psychology James allows us to see the final result of a process of suggestion that has taken place behind the scenes, where the personality brutally strong-willed within a correct exterior has triumphed over an extremely refined mind which is its own limits. Hinting at a dreadful crime — the old marquis' death some years ago has been caused or at least accelerated by his wife and eldest son in order to favour their intentions as regards Mme de Cintré — Mme de Bellegarde orders her daughter to renounce Newman¹. The hate and execration gathering during the months when they were obliged to see among themselves the upstart who did not understand and worship their historical glory but attempted with profane hands to reach after one of their family² — this hate now gets the better of their covetousness. Rather neither the cousin nor Newman than the latter. And Mme de Cintré, by her mother skilfully placed as a potential executioner of the family and the family honour, renounces and takes the veil, terrified and tortured before the shadow of a secret of which the doubt has for long kept her in pain.

And Newman . . . the oyster has closed its shell once more and he has got his fingers caught so badly that it seems as if he will never more be able to reach for things which, formerly,

---

¹ There is a marked element of Romanticism especially in James' earlier work. The plot of *The American* suffers somewhat from this fact, as Romanticism was evidently not congenial with James. The build of the book is rather seriously impaired by the impossible story about the poisoning of Mme de Cintré's father, the document signed by him, his death from fear of his wife, and the introduction of Mrs. Bread; all of them faults which the later James would have been incapable of.

² Cf. *Lady Barberina*, where a similar tension is brought about between Jackson Lemon, the American millionaire, and the Cantervilles: 'She had been irritated, more than once, at his appearing to attach himself so exclusively to this horn of the dilemma, — as if it could possibly fail to be a good thing for a little American doctor to marry the daughter of an English peer. It would have been more becoming, in her ladyship's eyes, that he should take that for granted a little more, and the consent of her ladyship's — of their ladyships' — family a little less. They looked at the matter so differently! Jackson Lemon was conscious that if he should marry Lady Barberina Clement, it would be because it suited him, and not because it suited his possible sisters-in-law. He believed that he acted in all things by his own will — an organ for which he had the highest respect.' (p. 160).

he went in for, glorying in the heat of the battle. The nerve-shattering and terrible in a combat against invisible and incomprehensible elements at once becomes evident on his mind. He too learns — through a servant — of the crime, he procures the proofs, half moved by the necessity of feeling alive after the catastrophe, half longing for combat. He announces to Mme de Bellegarde and Urbain that he possesses the means of ruining them, without any other result than cold hatred mingled with an only seismographically perceptible tremor in the depths of their hearts. They count more safely upon his sense of cleanliness than he upon their terror, and full of disgust he throws the documents on the fire. The Atlantic here still separates an Old and a New World.

A story built on lines similar to those of *The American* is *Lady Barberina*. Jackson Lemon is of somewhat harder clay, but, like Newman, he wishes to marry the woman just on account of her being a mature creation of centuries. In this case, however, the marriage comes off, not without some grating of the kind experienced by Newman between American and European outlook, and the problem then becomes one of the possibility of transplanting a scion of old English aristocracy to American soil. The experiment turns out abortive.

A certain reversion of the situation of *The American*, an English lord in American surroundings, and his attachment to a charming American woman, has furnished the subject of a short story, *An International Episode*. Here, too, the contrast of civilizations plays a part; the interest of the woman, the more intellectual personality, in the heir of a name celebrated throughout centuries is rather curiosity as regards the historical glory of the family and the family possessions — a sensation which America does not offer. She is unable to get enthusiastic over the otherwise agreeable man himself, from whom she is separated, moreover, by his hostile, extremely proud mother and by her own American self-consciousness. Here, too, James touches on something which, else, the European has rather little knowledge of: the most refined form of spread-eagleism, where it constitutes a pride in the American democracy equivalent to the European pride in noble birth.

As self-evident as the choice is when one wants to single out the most representative of James' first novels, it is as regards his short stories. The best known one, formerly famous on account of the exasperation created by it in America, is *Daisy Miller*, dated the year after *The American*. As, here, an American was transferred to Europe and painted in his intermingling with the society of an older civilization, so Daisy is the American girl on European soil. Contrary to the case of Newman, who, in spite of everything, did not become an American type, who was and remained an individual, even if conditioned by his native country, Daisy has suffered some sort of generalization, assuming a general character, — a fact from which sprang the great indignation in America because of this book. It is not that she does not captivate the reader's interest on her own account. But, perhaps mostly owing to the form of the short story, which does not allow us to follow the persons for a sufficiently long time, or see them in a sufficient number of situations to fill us with their individuality, Daisy has become a *genus* rather than a *species*.

Again James' skill in portraiture calls for admiration. A thousand little traits, of which hardly one is so distinct as to suffer its being singled out and classified, — a thousand little traits appear little by little, naturally, consistently, without permitting the spectator to perceive the intention, and afford a picture of the American girl in some respects not only externally recognized but rather taken in through the senses as true. There is that kind of independence which in its exterior manifestations is often confused with emancipation by the European, but which is essentially different. According to the nature of the thing the American woman cannot be emancipated, because she is born free¹.

---

¹ This fact is alluded to more than once in explicit words. Aurora, in *The Pension Beaurepas*, is a very apt specimen of the expatriated American girl who has lived her whole life away from her native country, moving from one boarding-house to another all over Europe, but with an instinctive longing for the home across the Atlantic which she left when a child. There is nothing she wants so much as to be an American girl, but with indifferent success. She is told the inborn thing is not the same as the acquired: 'some things — some differences — are felt, not learned. To you liberty is not natural; you are like a person who has bought a repeater, and, in his satisfaction, is constantly making it sound. To a real American girl her liberty is a very vulgarly-ticking old clock.' (p. 149).

It is this indefinable breath of independence which makes Daisy lose her way in the atmosphere of Europe, and either makes her acquaintances there wholly misplace her as a vulgar flirt, or, as is the case with one or two more sensitive observers, entangles all their conceptions. She associates with her male acquaintances in the way of the American woman¹, who in her intercourse with men is something of a law become flesh; acting from a state of mind conditioned by an unprejudiced atmosphere, not from a wish to scoff at prejudices or challenge judgements. She feels attracted towards an American cosmopolite, but he, who has been too long absent from his native country to understand her essential qualities, suffers himself to be superseded by an Italian cavalier, whose attentions Daisy receives to nearly any extent simply because *he* offers them without thinking of conventionalities, of the inadvisability of always being seen together, — and the other, more conventional, man does not. That the situation must at last end in conscious self-assertion is evident, but it must not be forgotten that the origin is another, and that the Italian is sure of being dismissed if he ventures upon trying to be something more than a comfortable companion. The end is that Daisy during a nocturnal visit to Coliseum together with the Italian catches a cold and soon dies. Characteristic of James' indifference to action and event in his books is that the death of the heroine is mentioned in half a dozen words, ›A week after this the poor girl died‹, while the psychological thread is spun out for some pages yet.

A curious little figure is Master Randolph C. Miller, a true American boy, personified irreverence towards parents and elders, and an undisciplined tyrant mind, who thrusts his alpenstock

---

Cf. also Longstaff's *Marriage*: ›Forty years ago that traditional and anecdotal liberty of young American women which is notoriously the envy and despair of their foreign sisters, was not so firmly established as at the present hour; yet it was sufficiently recognized to make it no scandal that so pretty a girl as Diana Belfield should start for the grand tour of Europe under no more imposing protection than that of her cousin and intimate friend, Miss Agatha Josling.‹ (p. 58.) Cf. also *Lady Barberina*, p. 224.

¹ Cf. *Julia Bride*, p. 68, and *Lady Barberina*, p. 224. With Daisy's type is to be compared that of Miss Gunton of Poughkeepsie (the last tale in *The Soft Side*). Daisy's reality was later on doubted by James himself. Cf., however, Kellner II, p. 23.

into flower-beds, furniture, women's skirts, and everything; to whom ›Old Europe‹ is a very contemptible place and America Canaan, and whose talk is: ›‘American candy is the best candy’›, ›‘American men are best’›, etc. His rejoinder on the request not to hurt his teeth with sugar is rather amusing: ›‘I haven't got any teeth to hurt. They have all come out. I have only got seven teeth. My mother counted them last night, and one came out right afterwards. She said she'd slap me if any more came out. I can't help it. It's this old Europe... In America they didn't come out.’›

Daisy's and Randolph's mother is not less interestingly and artistically drawn; defenceless towards her children, not because she is lax, or from a misplaced mother's love, but from the truly American principle that the will of the children is not to be checked or castigated; or rather from want of a sense of right to do so ¹.

---

¹ A very fair specimen of the American parent's subjection to his children and his family is sketched in *The Pension Beaurepas*. Mr. Ruck, an American business man, has a daughter and a wife who think of nothing but spending money on jewels and clothes. ›Mr. Ruck is a broken-down man of business. He is broken down in health, and I suspect he is broken down in fortune. He has spent his whole life in buying and selling; he knows how to do nothing else. His wife and daughter have spent their lives, not in selling, but in buying; and they, on their side, know how to do nothing else. To get something in a shop that they can put on their backs — that is their one idea; they haven't another in their heads. Of course they spend no end of money, and they do it with an implacable persistence, with a mixture of audacity and of cunning. They do it in his teeth and they do it behind his back, the mother protects the daughter, and the daughter eggs on the mother. Between them they are bleeding him to death... he has to stand and watch his fortunes ebb. He has been used to doing things in a big way, and he feels ›mean‹ if he makes a fuss about bills. So the ladies keep sending them in... The duty of an American husband and father is to keep them going. If he asks them how, that's his own affair. So, by way of not being mean, of being a good American husband and father, poor Ruck stands staring at bankruptcy.› (pp. 143—4.)

Cf. also the following passage from *The Point of View*, representing the observations of a person used to European as well as to American society: ›A propos of the young people, that is our danger; the young people are eating us up — there is nothing in America but the young people. The country is made for the rising generation; life is arranged for them; they are the destruction of society. People talk of them, consider them, defer to them, bow down to them. They are always present, and whenever they

As Daisy Miller was hardly more than a sketch James soon reverted to the same subject, viz. the American girl in European surroundings, and this time he spun out one of his longest and most elaborate novels, *The Portrait of a Lady*. There is, however, a decided difference between Daisy and Isabel Archer. The former is an American girl every minute of her life; it is simply impossible for the reader to lose consciousness of her nationality. And the interest of the story centres round the clash of American and European, the events, the situations originate in the contrast between Old World conventionalities and unchecked New World growth. Isabel Archer, on the other hand, is the eternally true woman, not only or not even foremost the American woman. Her career as it is displayed before the reader is but partly conditioned by her American origin. But nevertheless *The Portrait of a Lady* contains elements of immediate interest to the present study, elements of the recurring contrast between American and European as it appeared to the mind of James. It is only that, here, we must gather our materials in the peripheric departments rather than in the central ones.

Isabel Archer is a young American woman whom the reader encounters at the critical hour of her existence, when the dreams of her youth must cease, when she must enter life — an eager, imaginative creature, singularly well equipped for an intense, eventful career, as, in fact, hers turns out. At the death just then of her father, her aunt, long since married in England, appears and carries her off to Europe. Isabel does not succeed in leaving

---

are present there is an end to everything else. They are often very pretty, and physically, they are wonderfully looked after; they are scoured and brushed, they wear hygienic clothes, they go every week to the dentist's. But the little boys kick your shins, and the little girls offer to slap your face! There is an immense literature entirely addressed to them, in which the kicking of shins and the slapping of faces is much recommended. As a woman of fifty, I protest. I insist on being judged by my peers. It's too late, however, for several millions of little feet are actively engaged in stamping out conversation, and I don't see how they can long fail to keep it under. The future is theirs... And by children, of course, I don't mean simple infants; I mean everything of less than twenty. The social importance of the young American increases steadily up to that age, and then it suddenly stops.» (pp. 180—1.)

Cf. also Louisa Pallant, p. 159.

her whole past behind, though. During the last months in America her life had been on the point of drifting into an even course of matrimony. Among her male acquaintance, who were generally rather afraid of her as being too clever and superior to them in every way, there is a masterful man, the American energy and enterprising spirit personified, and the encouragement given him before unexpected vistas opened to her eyes proves a tie which she is unable ever to undo. He is the first and the last event of her life as regards the portion of it which we are allowed to see: the straight line cutting the tortuous, haphazard progress of an impressionable woman time and again, but never succeeding in running parallel. In England she begins by living with her aunt, whose husband, an American banker, had settled early in the old country. The latter is one of those figures in the book who furnish information here useful. The experience of this man, however, is not of the tragical kind, like that related in some cases above. He has been successful, has moved in spheres where the elusive elements in the contrast studied by James have mattered less. He has got some inkling of their existence but he has not been obliged to realize, to face, or to fight them. His wife is American, his son more of a cosmopolite, and, moreover, ill and unfit for life. And so Mr. Touchett has lived his life much as he would have done in his native country, has grown used to the historical atmosphere of the fine old Tudor mansion which he has procured to buy and has learned vaguely to feel, if not clearly to grasp, that there would have been some difference in living in an American country-house.

•He had been a very small boy when his father, Daniel Tracy Touchett, who was a native of Rutland, in the State of Vermont, came to England as subordinate partner in a banking house, in which some ten years later he acquired a preponderant interest. Daniel Touchett saw before him a life-long residence in his adopted country, of which, from the first, he took a simple, cheerful, and eminently practical view. But, as he said to himself, he had no intention of turning Englishman, nor had he any desire to convert his only son to the same sturdy faith. It had been for himself so very soluble a problem to live in England, and yet not be of it, that it seemed to him equally simple that after his death his lawful heir should carry on the

bank in a pure American spirit . . . Americans, rightly or wrongly, are commended for the ease with which they adapt themselves to foreign conditions; but Mr. Touchett had given evidence of his talent only up to a certain point. He had made himself thoroughly comfortable in England, but he had never attempted to pitch his thoughts in the English key. He had retained many characteristics of Rutland, Vermont; his tone, as his son always noted with pleasure, was that of the more luxuriant parts of New England. At the end of his life, especially, he was a gentle, refined, fastidious old man, who combined consummate shrewdness with a sort of fraternizing good-humour, and whose feeling about his own position in the world was quite of the democratic sort. It was perhaps his want of imagination and of what he called the historic consciousness; but to many of the impressions usually made by English life upon the cultivated stranger his sense was completely closed. There were certain differences he never perceived, certain habits he never formed, certain mysteries he never understood. As regards these latter, on the day that he had understood them his son would have thought less well of him. (I, pp. 52—54.)

He represents those Anglo-Saxons who colonize the world, who are able to live everywhere and to make the most of things as they find them; but he is the American Anglo-Saxon, without the historical traditions of the Briton proper. He is allowed somehow to give himself away before the reader when Isabel attacks him with innumerable questions, eager and inquisitive on her arrival in England. He and his life are set off in their comparative simplicity against the growing presentiment of the checkered career of the young woman; to him the difference between American and European is limited to a nasal twang (ridiculed in himself by a superficial woman novelist who has visited and purposely drawn him out), some social commodities and conveniences, and the like.

Like the majority of American girls, Isabel had been encouraged to express herself; her remarks had been attended to; she had been expected to have emotions and opinions. Many of her opinions passed away in the utterances, but they had left a trace in giving her the habit of seeming at least to feel and think, and in imparting, moreover, to her words, when she was

really moved, that artless vividness which so many people had regarded as a sign of superiority. Mr. Touchett used to think that she reminded him of his wife when his wife was in her teens . . . She questioned him immensely about England, about the British constitution, the English character, the state of politics, the manners and customs of the royal family, the peculiarities of the aristocracy, the way of living and thinking of his neighbours; and in asking to be enlightened on these points she usually inquired whether they corresponded with the descriptions in the books. The old man always looked at her a little, with his fine, dry smile, while he smoothed down the shawl that was spread across his legs.

‘The books?’ he once said, ‘well, I don’t know much about the books . . . I have always ascertained for myself — got my information in the natural form. I never asked many questions even; I just kept quiet and took notice. Of course, I have had very good opportunities — better than what a young lady would naturally have. I am of an inquisitive disposition, though you mightn’t think it if you were to watch me; however much you might watch me, I should be watching you more. I have been watching these people for upwards of thirty-five years, and I don’t hesitate to say that I have acquired considerable information. It is a very fine country on the whole — finer perhaps than what we give it credit for on the other side. There are several improvements that I should like to see introduced; but the necessity of them doesn’t seem to be generally felt as yet. When the necessity of a thing is generally felt, they usually manage to accomplish it; but they seem to feel pretty comfortable about waiting till then. I certainly feel more at home among them than I expected to when I first came over; I suppose it is because I have had a considerable degree of success. When you are successful you naturally feel more at home.’ — ‘Do you suppose that if I am successful I shall feel at home?’ Isabel asked.

‘I should think it very probable, and you certainly will be successful. They like American young ladies very much over here; they show them a great deal of kindness. But you mustn’t feel too much at home, you know.’

'Oh, I am by no means sure I shall like it,' said Isabel, somewhat judicially. 'I like the place very much, but I am not sure I shall like the people.'

'The people are very good people, especially if you like them.'

'I have no doubt they are good.' Isabel rejoined; 'but are they pleasant in society? They won't rob me nor beat me; but will they make themselves agreeable to me? That's what I like people to do. I don't hesitate to say so, because I always appreciate it. I don't believe they are very nice to girls; they are not nice to them in the novels.'

'I don't know about the novels,' said Mr Touchett. 'I believe the novels have a great deal of ability, but I don't suppose they are very accurate. We once had a lady who wrote novels staying here; she was a friend of Ralph's, and he asked her down. She was very positive, very positive; but she was not the sort of person that you could depend on her testimony. Too much imagination — I suppose, that was it. She afterwards published a work of fiction in which she was understood to have given a representation — something in the nature of a caricature, as you might say — of my unworthy self. I didn't read it, but Ralph just handed me the book, with the principal passages marked. It was understood to be a description of my conversation, American peculiarities, nasal twang, Yankee notions, stars and stripes. Well, it was not at all accurate; she couldn't have listened very attentively. I had no objection to her giving a report of my conversation, if she liked; but I didn't like the idea that she hadn't taken the trouble to listen to it. Of course I talk like an American — I can't talk like a Hottentot. However I talk, I have made them understand me pretty well over here. But I don't like the old gentleman in that lady's novel. He wasn't an American; we wouldn't have him over there! I just mention that fact to show you that they are not always accurate. Of course, as I have no daughters, and as Mrs. Touchett resides in Florence, I haven't had much chance to notice about the young ladies. It sometimes appears as if the young women in the lower class were not very well treated; but I guess their position is better in the upper class.'

'Dear me!' Isabel exclaimed, 'how many classes have they? About fifty, I suppose.'

'Well, I don't know that I ever counted them. I never took much notice of the classes. That's the advantage of being an American here; you don't belong to any class.'

'I hope so,' said Isabel. 'Imagine one's belonging to an English class!'

'Well, I guess some of them are pretty comfortable — especially towards the top. But for me there are only two classes: the people I trust, and the people I don't. Of those two, my dear Isabel, you belong to the first.'

'I am much obliged to you,' said the young girl, quickly. Her way of taking compliments seemed sometimes rather dry; she got rid of them as rapidly as possible. But as regards this, she was sometimes misjudged; she was thought insensible to them, whereas in fact she was simply unwilling to show how infinitely they pleased her. To show that was to show too much. 'I am sure the English are very conventional,' she added.

'They have got everything pretty well fixed,' Mr Touchett admitted. 'It's settled beforehand — they don't leave it to the last moment.'

'I don't like to have everything settled beforehand,' said the girl. 'I like more unexpectedness.'

Her uncle seemed amused at her distinctness of preference. 'Well, it's settled beforehand, that you will have great success,' he rejoined. 'I suppose you will like that.'

'I shall not have success if they are conventional, I am just the contrary. That's what they won't like.'

'No, no, you are all wrong,' said the old man. 'You can't tell what they will like. They are very inconsistent; that's their principal interest.'

'Ah, well,' said Isabel, standing before her uncle with her hands clasped about the belt of her black dress, and looking up and down the lawn — 'that will suit me perfectly.' (I, pp. 77—81).

Isabel, however, is far from being content with the information supplied by the old man¹. She wants to check off her own information got from 'the books', no doubt. But she wants to do so not only by trusting to the experience of one person, and

---

¹ Cf. Milly Theale in *The Wings of the Dove* pp. 228—9. Otherwise Isabel has more points in common with the heroines of e. g. Longstaff's *Marriage* and *The Impressions of a Cousin*.

that a person of so limited an outlook upon life as Mr. Touchett. She wants to see people, to look about her, to imbibe knowledge by daily intercourse and conversation. Above all her curiosity is attracted to that class of people which is a special distinguishing trait of English society as against American. An English lord is always an object of wonder and scrutiny to American eyes, and Isabel wants to see one, — she asks her uncle to procure one to satisfy her curiosity, — and her wishes are gratified. She meets with the most satisfactory specimen that could be imagined, the more satisfactory as regards the possibility of acquiring information about the divergences between the two Anglo-Saxon worlds as Lord Warburton has undertaken a journey to the United States and is himself interested in the problem, which he regards as more complicated than most of his countrymen do.¹

• This information, and much more, Lord Warburton imparted to his young American listener, taking pains to make many things clear and to lay bare to her apprehension the peculiarities of English life. Isabel was often amused at his explicitness and at the small allowance he seemed to make either for her own experience or for her imagination. 'He thinks I am a barbarian,' she said, 'and that I have never seen forks and spoons;' and she used to ask him artless questions for the pleasure of hearing him answer seriously. Then when he had fallen into the trap — 'It's a pity you can't see me in my war-paint and feathers,' she remarked; 'if I had known how kind you are to the poor savages, I would have brought my national costume!' Lord Warburton had travelled through the United States, and knew much more about them than Isabel; he was so good as to say that America was the most charming country in the world, but his recollections appeared to encourage the idea that Americans in England would need to have a great many things explained to them. 'If I had only had you to explain things to me in America!' he said. 'I was rather puzzled in your country; in fact I was quite bewildered, and the trouble was that the explanations only puzzled me more. You know I think they often gave me the wrong ones on purpose; they are rather clever about that over there. But when I explain, you

---

¹ Cf also Lord Mark about Milly Theale in *The Wings of the Dove*, p. 138.

can trust me; about what I tell you there is no mistake' » (I, pp. 97—98).

Not the least curious experience awaiting Isabel is her acquaintance with Lord Warburton's sisters. She is at a loss to understand what they will be like. The woman of the conservatory, delicate, fragile, always looking for support, frightened at the idea of independence and the necessity of having to decide anything on one's own account — this woman is quite beyond the understanding of the New World type which Isabel represents. And she is no more comprehensible to them, even apart from her involved individuality. At a word from her the Misses Molyneux occasionally look quite frightened, in the same way as their conversation threatens to make Isabel laugh as at innocent children's talk:

»'Is it true that your brother is such a great radical?' Isabel asked. She knew it was true, but we have seen that her interest in human nature was keen, and she had a desire to draw the Misses Molyneux out.

'Oh dear, yes; he's immensely advanced,' said Mildred, the younger sister.

'At the same time, Warburton is very reasonable,' Miss Molyneux observed . . . 'Do you suppose your brother is sincere?' Isabel inquired with a smile.

'Oh, he must be, you know!' Mildred exclaimed, quickly; while the elder sister gazed at our heroine in silence.

'Do you think he would stand the test?'

'The test?'

'I mean, for instance, having to give up all this!'

'Having to give up Lochleigh?' said Miss Molyneux, finding her voice.

'Yes, and the other places; what are they called?'

The two sisters exchanged an almost frightened glance. 'Do you mean — do you mean on account of the expense?' the younger one asked.

'I daresay he might let one or two of his houses,' said the other.

'Let them for nothing?' Isabel inquired.

'I can't fancy his giving up his property,' said Miss Molyneux.

'Ah, I am afraid he is an impostor!' Isabel exclaimed. 'Don't you think it is a false position?'

Her companions, evidently, were rapidly getting bewildered. 'My brother's position?' Miss Molyneux inquired.

'It's thought a very good position,' said the younger sister. 'It's the first position in the country.'

'I suspect you think me very irreverent,' Isabel took occasion to observe. 'I suppose you revere your brother, and are rather afraid of him.'

'Of course one looks up to one's brother,' said Miss Molyneux simply.

'If you do that, he must be very good — because you, evidently, are very good.'

'He is most kind. It will never be known, the good he does.'

'His ability is known,' Mildred added; 'every one thinks it's immense.'

'Oh, I can see that,' said Isabel. 'But if I were he, I should wish to be a conservative. I should wish to keep everything.'

'I think one ought to be liberal,' Mildred argued, gently.

'We have always been so, even from the earliest times.'

'Ah, well,' said Isabel, 'you have made a great success of it; I don't wonder you like it. I see you are very fond of crewels.' (I, pp. 107—109.)

As if not satisfied to let the subject be refracted through so many lenses, James has created a part for an American newspaper-correspondent, an excellently drawn portrait of the independent Yankee-woman who earns her own living and takes care, and good care, of herself. She is an old friend of Isabel's, who has been sent to Europe by the editor to write letters for his newspaper on every conceivable topic connected with European civilization.

'Henriette was a great radical, and had clear-cut views on most subjects; her cherished desire had long been to come to Europe and write a series of letters to the *Interviewer* from the radical point of view — an enterprise the less difficult as she knew perfectly in advance what her opinions would be, and to how many objections most European institutions lay open.' (I, p. 73.)

After all Miss Stackpole proves a rather rich source of information on the present subject. She is extremely prejudiced, with the prejudices of the true American as regards Europe, which to these prejudices is the stronghold of tyranny, the very reverse of democracy. The more subtle shades of perception she lacks to as eminent a degree as Mr. Touchett. She does not understand when spoken to about the genius of a people as dividing it from another people. She gropes after external facts, to be touched with one's hands. Just because America is the seat of freedom to its ordinary citizens and Europe the seat of tyranny, or at least of much undue compulsion on the individual member of society, Miss Stackpole feels cramped as soon as she has set foot on England's soil; she feels pressed upon and at variance with the very atmosphere. Nevertheless she is not shaken or subdued; her true American spirit takes it as a matter of course that she will make her own atmosphere — as, indeed, she very soon does:

‘I am sure you understand everything, and that differences of nationality are no barrier to you,’ Ralph went on.

Miss Stackpole gazed at him still. ‘Do you mean the foreign languages?’

‘The languages are nothing. I mean the spirit — the genius.’

‘I am not sure that I understand you,’ said the correspondent of the *Interviewer*; ‘but I expect I shall before I leave.’

‘He is what is called a cosmopolitan,’ Isabel suggested.

‘That means he's a little of everything and not much of any. I must say I think patriotism is like charity — it begins at home.’

‘Ah, but where does home begin, Miss Stackpole?’ Ralph inquired.

‘I don't know where it begins, but I know where it ends. It ended a long time before I got here.’

‘Don't you like it over here?’ asked Mr. Touchett, with his mild, wise, aged, innocent voice.

‘Well, sir, I haven't quite made up my mind what ground I shall take. I feel a good deal cramped. I felt it on the journey from Liverpool to London.’

‘Perhaps you were in a crowded carriage,’ Ralph suggested.

‘Yes, but it was crowded with friends — a party of Americans whose acquaintances I had made upon the steamer; a most

lovely group, from Little Rock, Arkansas. In spite of that I felt cramped — I felt something pressing upon me; I couldn't tell what it was. I felt at the very commencement as if I were not going to sympathise with the atmosphere. Your surroundings seem very attractive.' (I, pp. 118—9.)

Miss Stackpole very soon makes the reader recall the scene in Dickens' *Martin Chuzzlewit*, where Martin on his arrival in New York becomes so utterly confused and surprised at the signs of the American's disregard of, — or rather want of sense of, — privacy. Miss Stackpole is invited to Isabel's aunt's at the young girl's request, and at once proceeds to write a letter to her newspaper, telling all about her hostess and the people round her. Even Isabel herself is surprised at her and succeeds in making her abandon her plan. But she is at a loss to comprehend the grounds propounded by Isabel: 'Isabel speedily found occasion to request her to desist from celebrating the charms of their common sojourn in print, having discovered, on the second morning of Miss Stackpole's visit, that she was engaged upon a letter to the *Interviewer*, of which the title in her exquisitely neat and legible hand (exactly that of the copy-books which our heroine remembered at school) was 'Americans and Tudors — Glimpses of Gardencourt'. Miss Stackpole, with the best conscience in the world, offered to read her letter to Isabel, who immediately put in her protest.

'I don't think you ought to do that. I don't think you ought to describe the place.'

Henrietta gazed at her, as usual. 'Why, it's just what the people want, and it's a lovely place.'

'It's too lovely to be put in the newspaper, and it's not what my uncle wants.'

'Don't you believe that!' cried Henrietta. 'They are always delighted, afterwards.'

'My uncle won't be delighted — nor my cousin, either. They will consider it a breach of hospitality.'

Miss Stackpole showed no sense of confusion; she simply wiped her pen, very neatly, upon an elegant little implement which she kept for the purpose, and put away her manuscript. 'Of course if you don't approve, I won't do it; but I sacrifice a beautiful subject.'

'There are plenty of other subjects, there are subjects all round you. We will take some drives, and I will show you some charming scenery.'

'Scenery is not my department, I always need a human interest. You know I am deeply human, Isabel; I always was,' Miss Stackpole rejoined. 'I was going to bring in your cousin — the alienated American. There is a great demand just now for the alienated American, and your cousin is a beautiful specimen. I should have handled him severely.'

'He would have died of it,' Isabel exclaimed. 'Not of the severity, but of the publicity.'

'Well, I should have liked to kill him a little. And I should have delighted to do your uncle, who seems to me a much nobler type — the American faithful still. He is a grand old man; I don't see how he can object to my paying him honour.'

Isabel looked at her companion in much wonderment; it appeared to her so strange that a nature in which she found so much of esteem should exhibit such extraordinary disparities. 'My poor Henrietta,' she said, 'you have no sense of privacy.'

Henrietta coloured deeply, and for a moment her brilliant eyes were suffused; while Isabel marvelled more than ever at her inconsistency. 'You do me great injustice,' said Miss Stackpole, with dignity. 'I have never written a word about myself!'
(I, pp. 118—121.)¹

¹ This theme, only cursorily glanced at in *The Portrait of a Lady*, viz. the American want of a sense of privacy, has been given a more prominent part in *The Reverberator*. The title of the book represents that of an American newspaper whose editor has sent a correspondent to Europe. The latter has formed the plan of becoming the possessor of 'The Reverberator' and of making it the means of affording America — hungry after the sensational and scandalous — views of the private life and secrets of European society: 'The society-news of every quarter of the globe, furnished by the prominent members themselves (oh, *they* can be fixed — you'll see!) from day to day and from hour to hour and served up at every breakfast-table in the United States — that's what the American people want and that's what the American people are going to have. I wouldn't say it to every one, but I don't mind telling you, that I consider I have about as fine a sense as any one of what's going to be required in future over there. I'm going for the secrets, the *chronique intime*, as they say here; what people want is just what isn't told, and I'm going to tell it. Oh, they're bound to have the plums! That's about played out, any way, the idea of sticking up a sign

But on other points she is very sensitive and touchy. The particular position of women in America has rendered them capable of speaking about things which, discussed by a European woman, would place her in a false light. This fact once brings Miss Stackpole into a very disagreeable position. She is filled to overflowing with conceptions of how the world ought to be constructed, and of expedients as to making it perfect. She knows and understands what is wrong with people and she has an American faith, to which everything seems curable, in her possibilities of setting things right. The son of Mr. Touchett, who is and has always been a hopeless consumptive, is soon singled out for her kind endeavours. She thinks she thoroughly understands what is the matter with him and she tells him so, and tells him that he must marry, that it is his duty to marry to get all right. When this gentleman begins feeling a little uncomfortable at her urgent proposal she is first at a loss to understand why he should be so, and when it becomes clear to her she feels insulted as never before in her life. She tells Isabel that such a situation would be an impossibility in America, and she is quite right. This little episode serves James' purpose of ear-marking the position of the American woman, the respect she is entitled to and gets from the other sex,¹ her independence,

---

of ›private‹ and thinking you can keep the place to yourself. You can't do it — you can't keep out the light of the Press. Now what I'm going to do is to set up the biggest lamp yet made and to make it shine all over the place. We'll see who's private then! I'll make them crowd in themselves with the information, and as I tell you, Miss Francie, it's a job in which you can give me a lovely push.' (p. 68.)

He loves a beautiful American girl who, however, is won by a man belonging to one of the best Parisian families. Some disagreeable, even some dishonourable things, past and present, about this family become known to the American journalist in a friendly, innocent chat with the girl and are published by him in his newspaper. The consternation and rage of the family is not far from causing a breach between the girl and her lover. At last, however, the man breaks with his relatives instead, and follows the girl.

¹ Cf. the views of the Europeanized Aurora Church in *The Point of View* as regards Mr. Cockerel from Philadelphia. ›Mr. Cockerel, as I say, is extremely good-natured, and he carries out what I have heard said about the men in America being very considerate of the women. They evidently listen to them a great deal; they don't contradict them, but it seems to me that this is rather negative. There is very little gallantry in not contra-

greater freedom, and critical standpoint as against the marriage institution of society;¹ and, as a consequence of this, the chivalrous sentiments, or at least the chivalrous behaviour towards, and mode of mingling with and talking to, women, which is remarkable in the American. This incident was simply inevitable with such a specimen as Miss Stackpole.

---

dicting one; and it strikes me that there are some things the men don't express.' (pp. 165—6.)

¹ There is a passage in *Portraits of Places* that has a right to be quoted *in extenso* on account of the clear insight it affords into the difference between the American and the European view of marriage, internal relations of the family, external relations of the family to society, and the like, as it appeared to James. This passage sheds light on many things and occurrences already pointed out here: 'if a (French) *jeune fille* is for three or four years tied with a very short rope and compelled to browse exclusively upon the meagre herbage which sprouts in the maternal shadow, she has at least the comfort of reflecting that, according to the native phrase, *on s'occupe de la marier* — that measures are being carefully taken to promote her to a condition of unbounded liberty. Whatever, to her imagination, marriage may fail to mean, it at least means freedom and consideration. It does not mean, as it so often means in America, being socially shelved — and it is not too much to say, in certain circles, degraded; it means being socially launched and consecrated. It means becoming that exalted personage, a *mère de famille*. To be a *mère de famille* is to occupy not simply (as is mostly the case with us) a sentimental, but really an official position. The consideration, the authority, the domestic pomp and circumstance allotted to a French mamma are in striking contrast with the amiable tolerance which in our own social order is so often the most liberal measure that the female parent may venture to expect at her children's hands, and which, on the part of the young lady of eighteen who represents the family in society, is not unfrequently tempered by a conscientious severity. All is worth waiting for, especially if you have not to wait very long. Mademoiselle is married certainly, and married early, and she is sufficiently well informed to know, and to be sustained by the knowledge, that the sentimental expansion which may not take place at present will have an open field after her marriage.' (pp. 164—5.)

This passage helps to explain e. g. the characters in *Daisy Miller*: the passive mother, the irreverent Master Randolph, the independent Miss Daisy. It is too often overlooked, I think, that the American woman's contempt of marriage and of conventionality in connected matters is to a certain extent to be accounted for by her superior moral sense; the incompatibility of the marriage institution of society with certain ethically sensitive minds is more keen to her than to the woman of the Old World. Note how Daisy had impressed the Italian cavaliere with her purity!

‘I know what’s the matter with you, Mr. Touchett,’ she said. ‘You think you are too good to get married.’

‘I thought so till I knew you, Miss Stackpole,’ Ralph answered; ‘and then I suddenly changed my mind.’

‘Oh, pshaw!’ Henrietta exclaimed impatiently.

‘Then it seemed to me,’ said Ralph, ‘that I was not good enough.’

‘It would improve you. Besides it is your duty.’

‘Ah,’ cried the young man, ‘one has so many duties! Is that a duty too?’

‘Of course it is, — did you never know that before? It’s every one’s duty to get married.’

Ralph meditated a moment; he was disappointed. There was something in Miss Stackpole he had begun to like; it seemed to him that if she was not a charming woman she was at least a very good fellow. She was wanting in distinction, but, as Isabel had said, she was brave, and there is always something fine about that. He had not supposed her to be capable of vulgar arts; but these last words struck him as a false note. When a marriageable young woman urges matrimony upon an unencumbered young man, the most obvious explanation of her conduct is not the altruistic impulse.

‘Ah, well now, there is a good deal to be said about that,’ Ralph rejoined.

‘There may be, but that is the principal thing. I must say I think it looks very exclusive, going round all alone, as if you thought no woman was good enough for you. Do you think you are better than any one else in the world? In America it’s usual for people to marry.’

‘If it’s my duty,’ Ralph asked, ‘is it not, by analogy, yours as well?’

Miss Stackpole’s brilliant eyes expanded still further.

‘Have you the fond hope of finding a flaw in my reasoning? Of course I have got as good a right to marry as any one else.’

‘Well then,’ said Ralph, ‘I won’t say it vexes me to see you single. It delights me rather.’

‘You are not serious yet. You never will be.’

'Shall you not believe me to be so on the day that I tell you I desire to give up the practice of going round alone?'

Miss Stackpole looked at him for a moment in a manner which seemed to announce a reply that might technically be called encouraging. But to his great surprise this expression suddenly resolved itself into an appearance of alarm, and even of resentment.

'No, not even then,' she answered dryly. After which she walked away.' (I, pp. 126—127.)

It is evident that Miss Stackpole sets off American against European very handsomely. She is so intensely American, all the more so as her talk cannot exactly be denoted as the most blatant spread-eagleism. Mrs. Touchett, who is her countrywoman but who has lost touch with that seat of liberty and found European ideas e. g. of menial service and drudgery¹ more to her mind and more useful to her comfort, is shocked on her visits to America at the democratic intercourse of social classes, or rather at the want of such classes. In the independent position of an American servant-maid she is inclined to see a lowering factor, socially. Miss Stackpole regards the thing inversely. She thinks that the democracy of her country marks a rise of human worth at large; Mrs. Touchett finds the European system better because raising individual worth². Not that she is clearly conscious of her position being founded on these reasons but even if she were she would stand up for it. No wonder that very soon a clash between the two women follows.

'We judge from different points of view, evidently,' said Mrs. Touchett. 'I like to be treated as an individual; you like to be treated as a 'party'.'

---

¹ Cf. *A New England Winter*, p. 272.

² There is something very telling in this respect in the words of Mrs. Church in *The Point of View*: 'This (America) is more and more the country of the many; the few find less and less place for them; and the individual — well, the individual has quite ceased to be recognized. He is recognized as a voter, but he is not recognized as a gentleman — still less as a lady. My daughter and I, of course, can only pretend to constitute a *few*! You know that I have never for a moment remitted my pretensions as an individual, though, among the agitations of pension-life, I have sometimes needed all my energy to uphold them. In this country people have rights, but the person has none.' (pp. 171—2).

'I don't know what you mean,' Henrietta replied. 'I like to be treated as an American lady.'

'Poor American ladies,' cried Mrs. Touchett, with a laugh. 'They are the slaves of slaves.'

'They are the companions of freemen,' Henrietta rejoined.

'Do you call the domestics in an American household 'slaves'?' Miss Stackpole inquired. 'If that's the way you desire to treat them, no wonder you don't like America.'

'If you have not good servants, you are miserable,' Mrs. Touchett said, serenely. 'They are very bad in America, but I have five perfect ones in Florence.'

'I don't see what you want with five,' Henrietta could not help observing. 'I don't think I should like to see five persons surrounding one in that menial position.'

'I like them in that position better than in some others,' cried Mrs. Touchett with a laugh. (I, pp. 133—134.)

Isabel proves quite different from her aunt in this respect. She is really placed in such a situation as to have to choose between marrying into the feudal remnants of an older form of society and maintaining her own position conditioned by a less uneven social stratum. Lord Warburton's offer of marriage brings along the consciousness of this problem, and she is unable to follow the appeal, not *only* on account of her hailing from Columbia, it is true, but partly so.

She herself was a character — she could not help being aware of that; and hitherto her visions of a completed life had concerned themselves largely with moral images — things as to which the question would be whether they pleased her soul. Lord Warburton loomed up before her, largely and brightly, as a collection of attributes and powers which were not to be measured by this simple rule, but which demanded a different sort of appreciation — an appreciation which the girl, with her habit of judging quickly and freely, felt that she lacked the patience to bestow. Of course, there would be a short cut to it, and as Lord Warburton was evidently a very fine fellow, it would probably also be a safe cut. Isabel was able to say all this to herself, but she was unable to feel the force of it. What she felt was that a territorial, a political, a social magnate had conceived the design of drawing her into the system in which he

lived and moved. A certain instinct, not imperious, but persuasive, told her to resist — it murmured to her that virtually she had a system and an orbit of her own.¹ (I, pp. 142—143.)

Few or no things in the book are more apt to set off the American spirit in one of those aspects which have repelled many a European reader of Mark Twain than Miss Stackpole on some special occasions. When the newspaper woman² is informed of Mr. Touchett's failing health and probably impending death she remarks that she would like to be present to 'commemorate the closing scene'. This is the thought first occurring to her, and she does not see any impropriety in telling Mr. Touchett's son so.

'He found Miss Stackpole, however, in the sitting-room, where she had just risen from the lunch-table, and this lady immediately expressed her regret at his father's illness.

'He is a grand old man,' she said; 'he is faithful to the last. If it is really to be the last — excuse me alluding to it, but you must often have thought of the possibility — I am sorry that I shall not be at Gardencourt.'

'You will amuse yourself much more in Bedfordshire.'

'I shall be sorry to amuse myself at such a time,' said Henrietta with much propriety. But she immediately added — 'I should like so to commemorate the closing scene.'³ (I, p. 235.)

Apart from the peculiarities of the persons now indicated as illustrative of the present subject, the plot mostly moves outside of it. Isabel's tragic career surrounded by men whose lives are knit to hers in a most fatal way, her marriage to Osmond, an American of that rootless sort so often treated of by James, etc., belong to his best early workmanship but must be passed over here. The final note of the book, however, Isabel's return to her husband, merits some special attention. It happens very often in James' books that the reader is surprised at the decisive step of some of the actors. Why does Isabel refuse Lord Warburton? Why does she return to a husband whom she detests and despises? Why is it that Newman submits to his fate? Why

---

¹ Cf. the distinctions made in *The Wings of the Dove*, pp. 126—7, between English historic patriciate, territorial and political aristocracy, and the American 'social element' described as 'fashion'.

² With Miss Stackpole is to be compared the rather vulgar male correspondent of *The Reverberator*.

did Mme de Mauves send away the man she loved, why did she remain with the one she despised, and how could she, tender as she was, see him perish before her eyes when it was all in her to save him? What is it that dictates Mr. Dosson's austere: »Ah, they can't come back now. We won't take them in!«

Many of these and the like puzzles in James take us back to New England for a possible solution. It is the ethical atmosphere there that they presuppose, where the dominant element appears as the determinism mainly resulting, it would seem, from the austere doctrine of predestination held by ancestors. This determinism takes on a great many aspects, mostly not religious, and is very often not at all perceptible till the great issues are at hand. Then it becomes possible to trace its existence as the persons concerned evidently arrive at their decision not by listening to the cravings in them then uppermost or by an unbiassed consideration of what course is most natural according to the circumstances, but by listening to some inner voice rising out of dim subconscious regions, due to some austere, powerfully formative principle in their surroundings or in previous generations, a principle which they otherwise may not necessarily feel as a superior, or congenial thing.

In many cases there is to be found in the novels of James everything required to spin out a plot on the lines European *contra* American, but he nevertheless may refrain from doing so. In these cases he prefers treating a common, human problem in beings hailing from different worlds, and only a sidelight is shed upon the present subject, sometimes, it is true, very strongly. In Roderick Hudson there is a promising young artist who is brought to Rome from a quiet countryside life in America, and there goes to ruin¹. But James makes the reader see that there

---

¹ Some sort of a continuation of Roderick Hudson is to be found in *The Princess Casamassima*. It is the heroine of the former novel who is the princess in the latter, the inscrutable, beautiful Christina Light, an American woman. Some, but only some, useful information is to be got from the glimpses afforded of the marriage of the degenerate, meek prince, the scion of an immensely old family, with the fierce, even somewhat vulgar, upstart woman from across the Atlantic.

Cf. with Roderick Hudson another American artist, Mr. Theobald, sketched in *The Madonna of the Future*.

is human nature unqualified by nationalities working in the hero. His life might have taken the same turn anywhere. This is the case with *Confidence* too. There are only Americans in the book, and genuine Americans. Take e. g. Mrs. Vivian, a real Bostonian, with her curiously particular bent of mind; who is found reading a philosophical treatise surrounded by the distracting high life of a German watering-place — in order to improve her mind; with linear thoughts, or rather angular, wincing at every deviation from the ethical straight line with the anxiety of the old Puritans, but nevertheless making that deviation amidst arguments neatly arranged to satisfy her conscience¹. But the plot is scarcely influenced by this fact. The event might have been the same with acting persons of other nationalities. Two young and rich Americans, close friends for many years, are about to fall out for good over a beautiful but enigmatical countrywoman who, like themselves, is seeing Europe with her mother, the Bostonian. Longueville, the painter, first warns his friend off the young woman, as the latter believes himself in love with her; he tells him that she is a coquette and that the mother and her daughter have designs upon his fortune. Then follows a sudden separation of several years, and it is only when Longueville accidentally meets with Angela later on that he quite unexpectedly becomes aware that it was passionate love, not aversion, with which she inspired him formerly.

Ordinarily it is European tradition which is set off against the American want of a past, of a history, of a traceable growth of centuries, in James' works. There are some exceptions, however. In *The Europeans* there is an old New England family, descendants of the Pilgrim Fathers, with a pedigree in spirit at least possible to trace back even to England. The states in the north-east of the Union form a part of America where the sense of tradition is very strong. The old Puritans and Independents constitute an aristocracy of as historical a growth, as jealous of its past, as any. Their traditions become chains to them, impairing their power of moving about in society, of mingling with society at large, in just the same manner as is the

---

¹ Note the passage on another of James' Boston women, in *The Wings of the Dove*, pp. 141—2.

case with the European nobility. »The depressing gravity of mistakes», as James points out, is felt as strongly by these beings, even if the origin in them of such a sentiment is nowise common with that in the Europeans. This old New England family, living in peace in the house and spirit of its ancestors, contains in itself the germs of disintegration. The strain its outlook upon life puts on human nerves is too great not to be liable to snapping, especially as regards the young. The disturbing factors here become two »Europeans», this time Europeans without traditions.

They are simply some relatives, the nephew and niece of the old New England man, the children of his sister who had gone to Europe long ago and there married some Old World good-for-nothing. The children, a gay painter and a plotting German countess, have acquired a polish and refinement above their relatives in America but have no roots, they belong nowhere or everywhere. The countess tries in vain to feel at home among those serious but kind-hearted relatives of hers; the same restlessness which drove her from Europe returns her there after some months of empty marriage stratagems among the startled and perplexed New England people. Her brother, at his ease everywhere, remains and marries his cousin.

The scene in *The Bostonians* is also New England. But, here, the contrast between European and American appears somewhat disguised. A Boston woman, with the peculiar rage for reforming the world which is held to be characteristic of that city, and is considered an heirloom of Puritan and Independent parentage, is possessed by the idea of the incorrigibly base egoism of male character, and consecrates her life to embittered warfare upon it. She goes in for women's suffrage and all that sort of thing, and it is during her campaign in these departments that she meets with a fresh, enchanting young girl who has the gift of being able to move people by her irresistible, inspirational talk. The Boston woman falls on this young creature with the whole uncompromising fanaticism of her temperament, and engages her in the great cause. The possession of the girl is, however, contested by a relative of the Boston woman, a young Southerner, who is a specimen of the kind of European elements which goes towards the making up of the Southern temperament, where the French

and the Cavalier have joined, to an effect which makes the South a part by itself. Of course the battle is decided in favour of a young man from the South, who leads off the girl just as her friend is going to make her address a large auditory on behalf of their common cause.

A position somewhat apart in the works of James is occupied by the simple little tale *Four Meetings*, inasmuch as the heroine is a woman battling against the material hardships of life¹. She is a poor schoolmistress who dreams of one day being able to save the money necessary for a trip to Europe. When at last she has got it and arrives in a European port she is instantly cheated out of it by an unworthy cousin, an art-student in Paris, and is thus obliged at once to go back to America. But this is not the only sacrifice that her dreamy worship of the ideal fairy land which Europe has become to this kind of American woman exacts from her. When once more back in her quiet American village to begin saving a fresh fund, she, as the good-natured, credulous thing she is, suffers herself to be made a victim and be preyed upon by her cousin's French wife, who after his death decides to live upon this poor relative and to profit by her humble admiration of everything European to treat her as a servant. The curious contrast between the more valuable personality thus surrendering to the offal of her ideal and idealized world and the impudent exaction of these persons bold in their sense of superiority before the humbleness of the other is to be noted. One does not even feel sure whether the cousin was dead or had any wife, or whether some adventurous woman may have profited by the circumstances².

The progress of the real American adventuress is followed up in *The Siege of London*. She is the woman with a past, with such a past as it is possible to have in America only. She is 'immensely divorced', this Mrs. Headway; once not even her sister knew who the actual husband was. But her last husband has left her a fortune to dispose of, and she has run away from her past and her earlier field of exploration, the Western states,

---

¹ Cf., however, parts of *The Princess Casamassima* and of some of James' other books.

² As to the characteristic trait in question of the heroine cf. the little tale *Europe* in *The Soft Side*, and *The Madonna of the Future* (e. g. p. 20).

where the unsettled state of things favours and attracts all sorts of rootless beings possessed by an adventurous and hardy spirit, the spirit of the gold-seekers, impatient of quiet living and labour which does not allow of wild feverish dreams of fabulous wealth awaiting the lucky finder, but capable of incredible feats to achieve that instantaneous success which will raise them to the proud heights flashing out before their imagination. The dream of this woman is to cut off her past and get into society, to become the equal of the unspotted woman moving in the best set, to be talked of in the newspaper as belonging there. And she succeeds, though her past now and then reaches for her to drag her back, though she has a hard battle to fight against the mother of the young nobleman whom she has fascinated, a woman of so genuine an English make, grown in the conservatory¹, that she fails to understand the significance of the truth about Mrs. Headway when told her in detail, though her whole being quite mechanically bristles at the mere sight of her².

To an observant eye the ordinary boarding-house of France, Switzerland, Italy, etc., frequented by foreigners naturally offers much information about the present subject. The Pension Beau-repas exhibits principally two American families. Mr. Ruck is a business man broken down after twenty years of hard work, of feverish work, without a single holiday, to satisfy the hunger for jewels and fine clothes of his wife and daughter,³ who regard

---

¹ Cf. e. g. Nash's words on Mrs. Dallow in *The Tragic Muse*: 'The lady with whom you were so good as to make me acquainted is a beautiful specimen of the English garden-flower, the product of high cultivation and much tending; a tall delicate stem, with the head set upon it in a manner which, as I recall it, is distinctly so much to the good in my day. She is the perfect type of the object *raised*, or bred, and everything about her is homogeneous, from the angle of her elbow to the way she drops that vague, conventional, dry little 'Oh!' which dispenses with all further performance.'

² The *Siege of London* is of importance, I think, as an illustration of James' literary models and masters. It is significant that the tale opens in the theatre during a performance of Augier's *L'Aventurière*. And it is possible to find a connection between James' words about Dumas *fil's* *La Demi-Monde* in *Portraits of Places*, pp. 92—95, and the plot and build of *The Siege*. More of this *infra*.

³ Cf. *Portraits of Places*, p. 345: 'here of a summer morning, jolting over the cobble stones of the narrow roadway, you may see a hundred superfine ladies seeking with languid eagerness what they may buy — to

from the usual American point of view as an automaton intended for eternal and illimited production of money. The other family consists of a mother and daughter, the former smitten with the rage for Europe and everything European. Ever since her daughter was a child she has dragged her from one boarding-house to another all over Europe and mingled with some rather common people in every country, people whom she insists upon regarding as ›the best European society›¹. The daughter is bored to death by these people and by her mother's exorbitant cultivating and refining cares. She wants to go off at once to her native country, the home of liberty, especially to the young, and she does so. A somewhat disengaged sequel, *The Point of View*, offers a bundle of letters written by a great many fictitious persons about America, Americans, and American life. Among these persons we once more meet with the American widow just mentioned and her daughter. It has been pointed out elsewhere what a rich source of information on this subject the present little tale has turned out to be.

The subject of Europe as the source of refinement and cultivated personalities is once more recurred to in the tale *Madame de Mauves*. Innumerable are the cases where the romantic spirit of an American woman² feels hurt and repelled by the unimaginative, matter-of-fact character and lack of refinement of the ordinary American man,³ and then her dissatisfied mind often

---

›buy something›, I believe, being a diurnal necessity of the conscientious American woman.

¹ The situation is somewhat similar in the short story *Louisa Pallant*, though, here, national peculiarities are not so much insisted upon. The problem is another one. A worldly mother has educated her daughter with a view to making her a means of success in society, but is herself appalled at the result of her teachings. The daughter turns out a heartless being, incapable of true feelings, always calculating and artful.

² As to this trait cf. e. g. the character of Diana Belfield in *Longstaff's Marriage*.

³ Cf. the difference in *culture* between the average American men and women pointed out in *The America of Today*, p. 241. ›The intellectual vigour of the men in America is centred in their business, they study it as a profession or a science is studied, they make of it a mental pursuit. But they study nothing beyond business, and are quite content to leave to the women the knowledge of literature and history and art, not because the men undervalue this knowledge, for they are extremely proud that their wives

takes flight across the Atlantic, because the specimens of a social stratum equal to her own which she has seen or heard of as natives of the countries beyond the seas very often possess at least the attraction of an exterior polish and accomplished manners which she misses in most or many of her countrymen of a similar social standing. This young American woman has been educated in a French convent, and has imbibed the estimation of traditional values at the cost of the outlook upon life peculiar to her native country. She makes a calculation, which seems to her most obvious and cogent, that real refinement of mind and personality must exist where centuries have worked to produce it. A poor but superficial French nobleman accordingly finds it a very easy task to captivate the affections of the heiress, whom he soon begins using cruelly, as was to be expected. An heir of the conventional marriage traditions of his caste, he also inherits its utter want of understanding of matrimonial fidelity. His wife sees her illusions crumble one by one, till she meets with one of her countrymen in whom she finds the qualities she longed for. After a cynical offer from the Frenchman, who is constantly unfaithful to his wife, to arrange married life to the contentment of all parties concerned, the American is warned off by the outraged wife, who by this action utterly perplexes her husband, to whom lovers are a matter of course; the unexpected sensation attracts his thoughts, and then a violent passion for his wife takes possession of him and runs him to death, as his wife has now learnt thoroughly to detest him.

The Modern Warning brings out the incompatibility of English and American in some political aspects. It is the story of an English aristocratic Tory who is quite unable to cross the limits hemming him in as such, so as to bring any understanding towards American institutions and American democracy. The brother of his American wife is his American equivalent as regards uncompromising doctrine, and, between the two of them, they make the woman suffer. The limits of her endurance are

---

and daughters should possess it, but simply because they have no leisure for such study.

This book, as being fairly representative of actual America in many respects, will prove most useful to anyone who wishes to check off the view afforded of that country in James' works.

passed when her husband writes a book on America which turns out to be an intellectual feat, but a libel on everything American. Love and admiration for her husband contend with love and admiration for her native country, and she is killed in the struggle.

Among the books representative of the ›later James‹, *The Wings of the Dove*, *The Golden Bowl*, and *The Ambassadors* stand out conspicuously. They all belong to our subject, but, in the former cases, it is a fact that this subject has become of a less incisive force to James in the treatment and build of the novels. It may be that, here, James psychological vision is better trained and able to refrain from the help offered by general factors formative of character and mind. The first-mentioned novel contains, as occasionally referred to, many useful observations on America, but the problem — how Milly Theale by her death takes Densher away from Kate Croy — is a general human one. In *The Golden Bowl* the prince is a representative of an older civilization as his wife of a younger — Italian aristocracy marrying American plutocracy — but the focus of the novel is elsewhere.

Nevertheless it is true that Milly Theale and Maggie Verver must necessarily be American women, to admit of the actual solution. James himself, at least, thought so. Cf. his words about Milly Theale, *infra*. And it has been advanced that Charlotte Stant's gradually absorbing the Prince's affection without Maggie's being aware of it, as well as Maggie's struggle to win back her husband, presupposes an American woman. (Cf. *The Contemporary Review* 1912, p. 72).

As regards *The Ambassadors*, however, the case is more obviously one belonging here. The plot is a very simple one: a young American goes to Paris and there forgets everything in the fascination of the life opening to him. His mother anxiously sends an ›ambassador‹ to his rescue, then more ›ambassadors‹ as the first in his turn is captured by the brilliant life of the city. — The real problem, however, as hinted at elsewhere, is eminently conditioned by the contrasts of American and European. It is the discovery of Europe, of intellectual Europe, made by a New England mind narrowed in by his previous surroundings. It is the best occasion James has ever taken of putting the problem of European and American on that spiritual basis common in his books.

James' last novel published during his life-time is *The Outcry*, also testifying to the fact that his interest in the study of the relations of American and European remained to the end as an essential factor in his literary achievement. An English nobleman possesses a fine old Moretto. A connoisseur presently appears and pronounces it to be by another master and far more valuable than was believed before. An American millionaire then wants to purchase the picture at any price. He is a real American, he wants only expensive pictures; he does not care whether the connoisseur is right, he only wishes to get the picture because it has caused the greatest sensation within the memory of man, he wishes to be talked about in the newspapers as the 'biggest' purchaser of pictures in the world. If a real masterpiece were offered him at a low price, he would probably not buy it. The struggle is between this American and the daughter of the possessor and the connoisseur. The two latter wish to bring home to the nobleman his duty not to suffer his valuable pictures to be taken out of England, and they partly succeed in this respect. The picture is handed over to a picture-gallery.

Posthumously there were published two unfinished novels of James', *The Ivory Tower* and *The Sense of the Past*, both begun before the outbreak of the war, but interrupted for good by this event. They belong here in an eminent degree. The first novel treats of the plunge of a cultivated man with no money-sense, who unexpectedly inherits the fortune of a millionaire in America, into the world centering round Newport. The plot is constructed on the utter incompatibility of his mind with the grossness displayed by the people who constitute his new surrounding atmosphere.

The Sense of the Past, finally, is the story about the awakening consciousness of the past history and the traditions of his family in a young American when he inherits the leading position, the past, and the traditions of an old London house.

It is evident that, as a rule, this interest in the two worlds and their mutual relations is a predominant and a primary one in the works of James. Few of his books are wholly destitute of proofs of this fact. In a book like *Washington Square*, where the plot has no need of the European element — the story is about the daughter of a New York doctor, a quiet, extremely

limited girl who is attacked by a fortune-hunter and at first feels sincerely attracted, but on being exposed to his stratagems is disgusted for good with matrimony at large, as she knows but two alternatives of everything in life — there nevertheless are several reminders of the trend of thought in James which we are tracing. The fortune-hunter has travelled in Europe, and is very well versed in the subject. And, to make his girl forget, the doctor takes her along on a tour to Europe, and some of the scenes are coming off there. In *What Maisie Knew* everything American lies wholly out of the scope of the book, — the novel is held to be intended as an illustration of what the author thinks the English habit of shifting one's own responsibility on to others — but, nevertheless, James seizes the occasion of dwelling a little upon our subject when making one of the principal characters, Beale Farange, pretend to go to America.

A summary would perhaps furnish four or five categories of the books of James, if looked at from our point of view. Some, like *The American*, *Daisy Miller*, *The Europeans*, *Lady Barberina*, *The Ambassadors*, etc., are based, as to plot, upon our problem; others, like *The Portrait of a Lady*, *Roderick Hudson*, *The Madonna of the Future*, etc., have a plot of general applicability, but contain vital elements of the problem; others, like *What Maisie Knew*, *Washington Square*, *Lord Beaupré*, etc., are originally quite irrelevant to the problem, so that the author must, in a manner, go out of his way to touch upon it; and, finally, those of his books which are silent upon this matter may nevertheless in several cases be shown to be ultimately dependent on it. *The Sacred Fount* has been looked upon as intelligible only from the point of view of the American sense of privacy. The similarity between *The Outcry* and *The Spoils of Poynton* is no mere incident. The latter novel rather presupposes a mind trained to shades of character and inclinations resulting from different stages of civilization.

*   *

Even if we leave out of consideration that James' birth and mode of life predestined him to a vivid interest in, and understanding and realization of, the difference between European and American, whether this difference was brought out the more

sharply by direct confrontation and interplay or not, there are other reasons why the present problems should recur so often and play so prominent a part in the works of James. Some hints at these reasons have already been made. It is necessary, however, before ending the investigation, to revert to them somewhat more explicitly.

James' outlook upon life, it ought to be remembered, was ultimately formed and determined under the influence of, or by intercourse with, Taine, Balzac, Zola, and their followers — as regards some essential aspects of it¹. The doctrine of the

---

¹ The important part which Alexandre Dumas *fil*s played in the formation and consolidation of James' artistic vision has not as yet been duly acknowledged. The French dramatist took hold of his imagination when he was yet a boy; so far back that the mature James could hardly remember the beginning of Dumas' entering his consciousness: 'he appeals to me . . . as a party to one of these associations that have the savour of the prime. I knew him only in his work, but he is the object of an old-time sentiment for the beginning of which I have to go back absurdly far.' (Notes on Novelists, p. 288.) And at a time when James himself had turned for good, as he thought, to the drama (cf. his letters from the period 1889—97, ed. Lubbock), he felt the influence of Dumas as something inevitable. In the very year when the failure of Guy Domville under such disagreeable circumstances (cf. e. g. *The Graphic*, Jan. 12th 1895, or *The Athenæum* 1895, p. 57) put an end to James' career as a dramatist, he wrote: 'He (Dumas *fil*s) was the kind of artistic influence that is as inevitable as a medical specific: you may decline it from the black bottle to-day — you will take it from a green bottle to-morrow.' (Notes on Novelists, p. 303.) It has already been hinted that *The Siege of London* may have been suggested by Dumas' *La Demi-Monde*. Of course the moral purpose of the drama is absent from the novel. Also in other places we are likewise inclined to suspect that the French author had become an inspirational factor in James' works, e. g. in *The Golden Bowl*, at least as regards the plot, — a superior woman's struggle for the possession of her husband against a brilliant rival; the symbolism may, however, go back to Hawthorne. The latter is also among James' masters. Cf. Kellner, *Geschichte der nordamerikanischen Literatur* II, 20—1, who, however, overlooks the fact that reminiscences of Hawthorne occur very late in James' works. I should like to point out the internal identity of Rappacini's Daughter and *The Turn of the Screw*: the story of the little girl growing up among poisonous flowers and inhaling their poison, which in this way becomes a vital essence in her so that she dies when it is extracted; and little Miles and his sister imbibing the poison of the minds of their surroundings and expiring under the cure. The slender facts of *The Turn* were supplied by Archbishop Benson, as James himself tells in a letter to his son, A. C. Benson (see *Letters*, ed. Lubbock I, p. 286).

milieu, of the formative power of different parts of society, of descent, of determinism, of intermixture and inheritability of temperaments, was an extraordinarily powerful factor in the making of his work. The effect in a special case of this position of his may aptly be observed in James' conception of Emerson as it is worked out in the essay upon the American moralist contained in *Partial Portraits*. As a fact, James, in a manner, puts together Emerson's soul out of the elements furnished by the visible external constituents of his life. There is Concord, the quiet, undisturbed out-of-the-way place, with something of the permanent,

---

More important, perhaps, than the influence of any of these authors was that of Ivan Turgénieff. For the art of the American there were, in some way, conditions similar to those which determined that of the Russian. The latter was also a cosmopolite, and as a consequence of this capable of the impersonal note. In his *Partial Portraits* James quotes some words which obviously appeal rather intimately to his own mind: 'Turgénieff . . . was born essentially impersonal . . . His conscience was not that of an individual to whom nature had been more or less generous: it was in some sort the conscience of a people. Before he was born he had lived for thousands of years; infinite successions of reveries had amassed themselves in the depths of his heart. No man has been as much as he the incarnation of a whole race: generations of ancestors, lost in the sleep of centuries, speechless, came through him to life and utterance.' (pp. 291—2.)

James goes on to say that this impersonal note may have come from his nationality and its conditions. Like James a cosmopolite by the force of circumstances, Turgénieff had nevertheless deep roots in his native soil. The ignorance met with about his native country threw him back upon his memories of his early years, 'the sense of wide Russian horizons, the joy and pride of his mother-tongue'. Cf. with this what is pointed out *infra* about the making of James' own temperament and art. The field, however, where James and the Russian met most sympathetically was in the form of their artistic vision, even if the result was often very different. Instead of having his stories germinated from a plot Turgénieff always conceived his figures in the first place. When once having created 'the figure of an individual, or a combination of individuals', he wanted to see them in action, to know how they would behave in certain situations. And those situations, of course, were chosen so as to make the actors reveal their character as fully as possible. If we compare this rule of the art of novel-writing with the one discernible in that passage from the preface to *The Portrait of a Lady* which we quoted on p. IV, it is evident that the working principle in both cases is identical. The difference is in the application. The human beings intimately known to James, appealing most strongly to his imagination, were of another sort than those conceived by the Russian author. The difference thus ultimately becomes one of temperament, of blood and of differently focussed intensity.

sunny, motionless Sunday, the Sunday of good and pious thoughts, of the inconceivableness of human badness and of life's violence and tortuosity; there is Transcendentalism, the peculiar outburst of Romanticism on American soil, with Alcott, Thoreau, and Hawthorne for significant adherents; there is some — hardly influential — knowledge of the civilization of the Old World acquired on several, not too long, journeys to Europe, and the meeting with Wordsworth, the congenial mind; there is, last but not least, the position as the spiritual leader of a congregation whose needs in the long run turned out to be rather simple and artless.

James' position is seen in the following utterances which Cabot's Memoir of Emerson draws from him: »If the interest of Mr. Cabot's pencilled portrait is incontestable and yet does not spring from variety, it owes nothing either to a source from which it might have borrowed much and which it is impossible not to regret a little that he has so completely neglected: I mean a greater reference to the social conditions in which Emerson moved, the company he lived in, the moral air he breathed . . . I may over-estimate the latent treasures of the field, but it seems to me there was distinctly an opportunity . . . We know a man imperfectly until we know his society, and we but half know a society until we know its manners . . . *From those of the New England world in which Emerson's character formed itself* Mr. Cabot almost averts his lantern . . . We seem to see the circumstances of our author's origin, immediate and remote, in a kind of high, vertical moral light, the brightness of a society at once very simple and very responsible. The rare singleness that was in his nature was also in the stock he sprang from, clerical for generations, on both sides, and clerical in the Puritan sense. His ancestors had lived long in the same corner of New England, and during that period had preached and studied and prayed and practised . . . The plain, God-fearing, practical society which surrounded him was not fertile in variations: it had great intelligence and energy, but it moved altogether in the straightforward direction. On three occasions later — three journeys to Europe — he was introduced to a more complicated world; but his spirit, his moral taste, as it were, abode always within the undecorated walls of his youth. . . . We feel that his first impressions were gathered in a community from which misery and extravagance, and either extreme,

of any sort, were equally absent. What the life of New England fifty years ago offered to the observer was the common lot, in a kind of achromatic picture, without particular intensifications . . . It would take some ingenuity . . . to trace closely this correspondence between his genius and the frugal, dutiful, happy, but decidedly lean Boston of the past, where there was a great deal of will but very little fulcrum — like a ministry without an opposition.» (pp. 3—8.)

It is evident that, to James, the problem here is to win an explanation of Emerson from his *milieu* and an explanation of his *milieu* from his nationality, which, in this way, becomes the ultimate source to draw upon for an understanding of Emerson's mind, a key to this mind making »a whole train of its secrets tumble into light.»¹

If we compare the above with other passages from James' works it will become manifest, I think, that, as we said, his persistent recurrence to the contrasts of European and American in his literary achievement is not only due to the fact that his life, in the way indicated, so intimately partook of both worlds. This explanation is insufficient. On a study of James and his methods it becomes evident that the facts mentioned, external powers formative of the mind, powers which are clearly perceptible and definable (even if they are so only to a very delicate perception) and which determine the mind in a manner unmistakable to the initiated, are often accepted by James as an expedient facilitating the putting of, the investigation into, and the solving of, his psychological issues. If once alive to this idea one might surmise that James' close and varied experiences of the formative powers of nationality and different stages of advance of civilization would be utilized for such a purpose in his works. The surmise is proved to be right by the accounts which James himself furnishes of his art. When explaining why he has conceived Milly Theale just as she is James says: »I had from far back mentally projected a certain sort of young Ameri-

---

¹ On the same lines is built James' life of Hawthorne (English Men of Letters). Cf. e. g. p. 3: »it is an almost indispensable condition of properly appreciating him to have received a personal impression of the manners, the morals, indeed of the very climate, of the great region of which the remarkable city of Boston is the metropolis».

can as more the heir of all the ages than any other young person whatever». (Vol. XIX, p. IX, New York Edition.) It seems evident that, here, James puts stress upon those advanced aspects of his native country which make America to him — though devoid of a continuous, conscious tradition — the heiress of all ages, and that, accordingly, the plot of the novel such as it was conceived asked for an American and no other. Only as conditioned by the New World was the development of mind of Milly Theale, as required by James, probable to him and capable of being made probable to others.

An even more satisfactory illustration of the fact advanced is to be found in the preface to *The Ambassadors*. When accounting for the »peculiar tone» of Strether James says: »Possessed of our friend's nationality, to start with, there was a general probability in his narrower localism . . . He would have issued, our rueful worthy, from the very heart of New England — *at the heels of which matter of course a perfect train of secrets tumbled for me into light.*» James fixes his regard on certain spiritual aspects of the older civilization as presented by Paris and then brings under their influence an individual who is unmistakably stamped by the New England outlook upon life. It is James' thorough knowledge of this outlook which then enables him to follow the reaction, the actions, the play of features and of mind, which become visible in Strether at the contact with the other world.

We pass on to a closer survey of James' qualifications for the task involved and their origin, as this will, in addition to the interest offered by the tracing of the development of his temperament, make it possible to check off the view of James' art advanced.

An inquiry into the nature and character of the present problem as it occurred to James brings a rather neat and clear-cut answer. The range is substantially narrowed down by James' own disposition and inclinations. The ordinary vistas opening up to the scrutiny of questions connected with this matter are to a great extent disregarded. The introspective bent of James' mind limits the field from the beginning. He has himself told how his home (perhaps one might refer the statement more especially to his father) from the tenderest years of his childhood

threw him (and his brother) on ›the inward life‹, made him begin with *that*, which, together with a certain healthy simplicity and naturalness of his early surroundings, later on enabled him to take in the deeper sense of things in a more intense manner than is usual with members of a more complicated form of society, when gradually the host of impressions of more varied, differentiated, and checkered horizons began crowding in upon his consciousness. ›How came it then that for the most part so simple we yet weren't more inane? This was doubtless by reason of the quantity of our inward life -- ours of our father's house in especial I mean -- which made an excellent, in some cases almost an incomparable, *fond* for a thicker civility to mix with when growing experience should begin to take that in . . . There must have been vast numbers of people about us for whom, under the usages, the assault on the imagination from without was much stronger and the filling-in of the general picture much richer. It was exactly by the lack of that filling-in that we -- we more especially who lived at near view of my father's admirable example -- had been thrown so upon the inward life.› (A Small Boy and Others, pp. 60—62.)

In this way the problems of life became to James -- in a quite special sense -- problems of the mind, and most often of the subconscious, secret, or less obvious workings of the mind. Hence the subjects later on appealing to his artistic vision were such as e. g. the growing consciousness of too crude a *milieu* experienced by a delicate frame of mind and its longings for a far-away world supposed to be more congenial; or the inherent incompatibility of minds, unsuspected even if these minds had consolidated in widely separated surroundings; the whispering language of the past inaudible to untrained ears; the expressive countenance of by-gones¹ visible to the delicate perception

---

¹ Cf. the fine perception of this fact shown by the words about little Miles in The Turn of the Screw: ›I remember feeling with Miles in especial as if he had had, as it were, no history. We expect of a small child a scant one, but there was in this beautiful little boy something extraordinarily sensitive, yet extraordinarily happy, that, more than in any creature of his age I have seen, struck me as beginning anew each day. He had never for a second suffered. I took this as a direct disproof of his having really been chastised. If he had been wicked he would have ›caught‹ it, and I should have caught it by rebound -- I should have found the trace.› (p. 37.)

where the common eye detects only the occasional features of the present moment, and so on. His literary achievement in this way testifies to the truth, to James, of his often repeated saying that the experiences of the inner life were by far the more important.

James' words about his childhood, as just quoted, make us suspect that the first great and serious congenial problem presenting itself to his young mind, — impressionable, delicately discriminating, quivering with eagerness for food but by its healthy constitution capable of digesting that food — that this problem might be more or less for life. And we are able to make out from his autobiographical works that such was the case and that this first conquering problem was the present one.

In *A Small Boy* he tells how his earliest recollections present his family, his friends, and his relatives as, in a way, constantly crossing or living across the Atlantic. He saw Europe for the first time when he was only two years old. Always some relative or other was going there, staying there, or coming from there, ›there‹ signifying especially Paris. (*A Small Boy*, p. 58.) But it was especially Louis De Coppet, a playfellow of his early childhood in America and the scion of old Swiss aristocracy and ›eminently European‹, who roused or quickened James' ›sense of Europe‹; it was he who pre-eminently turned James' curiosity towards the Old World. ›Louis De Coppet, though theoretically American and domiciled, was *naturally* French, and so pressed further home to me that sense of Europe to which I feel that my very earliest consciousness waked . . . If I drop on his memory this apology for a bay-leaf it is from the fact of his having given the earliest, or at least the most personal, tap to that pointed prefigurement of the manners of Europe, which, inserted wedge-like, if not to say peg-like, into my young allegiance, was to split the tender organ into such unequal halves. His the toy hammer that drove in the very point of the golden nail.‹ (*A Small Boy*, pp. 36—38.)

It is a fact to be noted that everything European then accessible to James' mind, whether heard or seen, was felt by him as the superior thing, the thing to be lived for; from the beginning there went along a constant confrontation, comparing, and comparative estimation of his native surroundings and occasional

glimpses of Europe. An exhibition of ›European Art› in New York became an incident of the deepest emotional purport, an English periodical a source of intense joy or anxiety. ›I was somehow in Europe, since every thing about me had been ›brought over›, which ought to have been consoling, and seems in fact to have been so in some degree, inasmuch as both my own pain and the sense of the cousinly, the Albany, headaches quite fade in that recovered presence of big European Art embodied in Thorwaldsen's enormous ›Christ and the Disciples›, a shining marble company ranged in a semicircle of dark maroon walls. If this was Europe then Europe was beautiful indeed, and we rose to it on the wings of wonder¹ (pp. 178—9). ›That I should have been so inquiring while still so destitute of primary data was doubtless rather an anomaly; and it was for that matter quite as if my infant divination proceeded by the light of nature: I divined that it would matter to me in the future that ›English life› should be of this or that fashion. My father had subscribed for me to a small periodical of quarto form, covered in yellow and entitled *The Charm*, which shed on the question the softest lustre, but of which the appearances were sadly intermittent, or then struck me as being; inasmuch as many of our visits to the Bookstore were to ask for the new number — only to learn with painful frequency that the last consignment from London had arrived without it. I feel again the pang of that disappointment — as if through the want of what I needed most for going on; the English smell was exhaled by *The Charm* in a peculiar degree, and I see myself affected by the failure as by that of a vital tonic. It was not, at the

---

¹ It seems to be a development of James' sentiments on this occasion when Theobald says, in *The Madonna of The Future*: ›We are the disinherited of Art! We are condemned to be superficial! We are excluded from the magic circle. The soil of American perception is a poor little barren, artificial deposit. Yes! we are wedded to imperfection. An American, to excel, has just ten times as much to learn as a European. We lack the deeper sense. We have neither taste, nor tact, nor power. How should we have them! Our crude and garish climate, our silent past, our deafening present, the constant pressure about us of unlovely circumstance, are as void of all that nourishes and prompts and inspires the artist, as my sad heart is void of bitterness in saying so! We poor aspirants must live in perpetual exile.› (*The Madonna of the Future*, p. 6—7.)

same time, by a Charm the more or the less that my salvation was to be, as it were, worked out, or my imagination at any rate duly convinced; conviction was the result of the very air of home, so far as I most consciously inhaled it. This represented, no doubt, a failure to read into matters close at hand all the interest they were capable of yielding; but I had taken the twist, had sipped the poison, as I say, and was to feel it to that end the most salutary cup. I saw my parents homesick, as I conceived, for the ancient order and distressed and inconvenienced by many of the more immediate features of the modern, as the modern pressed upon us, and since their theory of our better living was from an early time that we should renew the quest of the ancient on the very first possibility, I simply grew greater in the faith that somehow to manage that would constitute success in life. I never found myself deterred from this fond view, which was implied in every question I asked, every answer I got, and every plan I formed . . . . if success in life may perhaps be best defined as the performance in age of some intention arrested in youth I may frankly put in a claim to it . . . The very names of places and things in the other world . . . became to me values and secrets and shibboleths.' (A Small Boy, pp. 88—90.)

This and a great many other passages in his autobiographical works and in his letters testify to the intensity with which the contrast between American and European at once took hold of his mind.

It is hardly the case that there was a presentiment, a 'divination', as James puts it, of the importance which the Old World, not England only, was to be to him. And his parents' longings no doubt strengthened his own; but it seems clear from his words about Louis De Coppet that, simply, the European civilization was from the beginning felt as more homogeneous with his own nature. When, at the same time, the nourishment imbibed from his own country was of a vitally determining character¹

---

¹ Cf. e. g. the Contemporary Review 1912, p. 70 f., and Letters ed. Lubbock I, p. 36: 'The great fact for us all there is that, relish Europe as we may, we belong much more to that (American civilization) than to this, and stand in a much less factitious and artificial relation to it. I feel forever how Europe keeps holding one at arm's length, and condemning one to a meagre scraping of the surface.'

it is evident that the splitting up of his consciousness which he referred to in a passage quoted above must be ominous — must be for life¹.

Once in Europe James of course became aware of national differences where only the collectively European had existed to him before. His migratory life split up his consciousness further into the many minds of the cosmopolite as he has told himself in *Portraits of Places*:

»It is hard to say exactly what is the profit of comparing one race with another, and weighing in opposed groups the manners and customs of neighbouring countries; but it is certain that as we move about the world we constantly indulge in this exercise. This is especially the case if we happen to be infected with the baleful spirit of the cosmopolite — that uncomfortable consequence of seeing many lands and feeling at home in none. To be a cosmopolite is not, I think, an ideal; the ideal should be to be a concentrated patriot. Being a cosmopolite is an accident, but one must make the best of it. If you have lived about, as the phrase is, you have lost that sense of the absoluteness and the sanctity of the habits of your fellow-patriots which once made you so happy in the midst of them. You have seen that

---

¹ Note the insistence of the problem from the beginning which makes it recur even where neither Europe nor James' own country is primarily concerned:

»What is the essential difference of tone between street-life in an old civilization and in a new? It seems something subtler and deeper than mere external accidents — than foreign architecture, than foreign pinks, greens, and yellows plastering the house-fronts, than the names of the saints on the corners, than all the pleasant crookedness, narrowness and duskiness, the quaint economised spaces, the multifarious detail, the brown French faces, the ruddy English ones. It seems to be the general fact of detail itself — the hint in the air of a slow, accidental accretion, in obedience to needs more timidly considered and more sparingly gratified than the pressing necessities of American progress.» (*Portraits of Places*, Quebec, p. 352.)

Moreover, as late as about 1907 James himself stated the matter as directly as could be wished: »The author of these volumes would seem struck with no possibility of contrast in the human lot so great as that encountered as we turn back and forth between the distinctively American and the distinctively European outlook. He might even, perhaps, on such a showing be represented as scarce aware, before the human scene, of any other sharp antithesis at all.» (New York ed., vol. XIV, preface.)

there are a great many *patriæ* in the world, and that each of these is filled with excellent people for whom the local idiosyncrasies are the only thing that is not rather barbarous. There comes a time when one set of customs, wherever it may be found, grows to seem to you about as provincial as another; and then I suppose it may be said of you that you have become a cosmopolite. You have formed the habit of comparing, of looking for points of difference and of resemblance, for present and absent advantages, for the virtues that go with certain defects, and the defects that go with certain virtues.» (pp. 75—6.)

It was to be expected that the extraordinary vividness with which the problem presented itself to James, the haunting process of confronting in his mind, first American and European and then American and different national aspects of Europe, must bring a reaction, sooner or later. His letters testify to the fact that such a point was reached by him about the time which is the limit between the earlier and the later James, the years that produced *The Tragic Muse*. (Cf. *Letters I*, pp. 143, 168.) But it was only for a short time. *William Wetmore Story*, *The Wings of the Dove*, *The Ambassadors*, *The Golden Bowl*, *The Outcry*, *The Sense of the Past*, *The Ivory Tower*, etc., show that his first serious problem was also his last. And their method shows that this problem was artistically the most important one of his life. Without that splitting up of his consciousness effected by the contrast of American and European, the successful entering into the individual point of view of his creations, that power of so to speak acquiring the consciousness of another being to the elimination of his own, — James' highest artistic achievement and his immense advance upon every other artist of his time — without that splitting up it is difficult to imagine that the actual *artist* Henry James would have come into being. The perfect accordance of his work with his theory of the ›point of view‹ is most easily understood in the light of his ›double consciousness‹.

And his ›point of view‹ will probably prove his most momentous outward tie in English history of literature. If it is not to be denied that, at present, James is one of the most important influential factors in English novel-writing, it seems as sure that it is the quality alluded to of his work which has

been observed and valued by fellow-novelists. However his elder, Howells has, in this respect, learnt from James for his own best work. The same is the case with Edith Wharton, his younger countrywoman. And a mind congenial in its cosmopolitanism, that of Joseph Conrad, is, perhaps, the most triumphant proof of an artist's acknowledgement of the fertility and high artistic value of James' most important working principle.

Index.

1. Of Personal Names and Characters Quoted.

A. B. Alcott: 47. Isabel Archer: 17 ff. E. Augier: 39. H. de Balzac: 45. Diana Belfield: 15, 40. Mme de Bellegarde: 8, 10—13. Urbain de Bellegarde: 8—13. Valentin de Bellegarde: 8—9. A. C. Benson: 45. Mrs. Bread: 12. The Prince Casamassima: 9. The Marquise du Châtelet: 7. Aurora Church: 14, 29. Mrs. Church: 32. Mme de Cintré: 7—12. Mr. Cockerel: 29. Joseph Conrad: 56. Louis de Coppet: 51, 53. Pierre de Coulevain: 1. Kate Croy: 42. Mrs. Dallow: 39. Mr. Densher: 42. Ch. Dickens: 27. Mr. Dosson: 35. Alex. Dumas fils: 39, 45. R. W. Emerson: 1, 2, 10, 46 ff. Beale Farange: 44. Miss Gunton of Poughkeepsie: 15. N. Hawthorne: 45, 47, 48. Mrs. Headway: 38 f. W. D. Howells: 1, 2, 56. Henry James, sen.: 2. William James: 2. Agatha Josling: 15.	Jackson Lemon: 12, 13. Christina Light: 35. H. W. Longfellow: 1, 2. Lord Mark: 23. Mme de Mauves: 35, 40 ff. Mrs. Miller: 16, 30. Randolph C. Miller: 15, 30. Miss Molyneux: 24 ff. Mr. Nash: 39. Christopher Newman: 3—13, 34. Gilbert Osmond: 34. Archer Pringle: 7. Mme Rolland: 7. Mr. Ruck: 16, 39. Henriette Stackpole: 25 ff. Charlotte Stant: 42. W. W. Story: 2, 55. Mr. Strether: 49. E. Swedenborg: 2. H. Taine: 45. Milly Theale: 22, 23, 42, 48, 49. Mr. Theobald: 35, 52. H. Thoreau: 47. Mrs. Touchett: 18 ff. Ralph Touchett: 18 ff. Mr. Touchett: 18 ff. I. Turgénieff: 46. Mark Twain: 34. Maggie Verver: 42. Mrs. Vivian: 36. Lord Warburton: 23. Edith Wharton: 56. J. G. Whittier: 1. W. Wordsworth: 47.

2. Of Books Treated of or Quoted.

The Ambassadors: 4, 42, 44, 49, 55. The America of Today: 40 f. The American: 3—13, 14, 44. The Bostonians: 37 f. A Chance Acquaintance: 2. Confidence: 36. Daisy Miller: 14—16, 17, 30, 44. English Traits: 2. The Europeans: 36, 44. A Foregone Conclusion: 1. Four Meetings: 38. The Golden Bowl: 42, 45, 55. Guy Domville: 45. The High Bid: 3. The Impressions of a Cousin: 22. An International Episode: 13. The Ivory Tower: 43, 55. Julia Bride: 15. The Lady of the Aroostock: 2. Lady Barberina: 10, 12, 13, 15, 44. Longstaff's Marriage: 15, 22, 40. Lord Beaupré: 44. Louisa Pallant: 7, 17, 40. The Madonna of the Future: 35, 38, 44, 52. Martin Chuzzlewit: 27.	The Modern Warning: 10, 41 f. A New England Winter: 32. Notes of a Son and Brother: 2. The Outcry: 43, 44, 55. Partial Portraits: 9, 10, 46. The Pension Beaurepas: 14, 16, 39. The Point of View: 16, 29, 32, 40. The Portrait of a Lady: IV, 17—34, 44, 46. Portraits of Places: 30, 39, 54. The Princess Casamassima: 35, 38. Rappacini's Daughter: 45. The Reverberator: 28 f., 34. Roderick Hudson: 9, 35, 44. The Sacred Fount: 44. The Sense of the Past: 43, 55. The Siege of London: 38 ff., 45. A Small Boy: 2, 50 ff. The Soft Side: 15, 38. The Spoils of Poynton: 44. The Tragic Muse: 39, 55. The Turn of the Screw: 45, 50. Washington Square: 43 f. What Maisie Knew: 44. The Wings of the Dove: 22, 23, 34, 36, 42, 55.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. Avd. 1. Bd 15. Bihang.

LUNDS UNIVERSITETS

ÅRSBERÄTTELSE

1918—1919

AV

UNIVERSITETETS REKTOR

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1919
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Innehåll.

	Sid.
Rubbningar framkallade av världskriget	5
Universitetets 250-års jubileum	5
Minnesfest å 200-årsdagen av Konung Carl XII:s död	6
Avlidna universitetslärare.....,.....	6
Avlidna studenter	7
Personalförändringar och förordnanden	8
Docent- och resestipendier; Oscar II:s stipendium	15
Tjänstledighet och vikariat samt vikariearvoden	16
Utmärkelser	22
Kungl. brev: A. Angående anslag ur medel till Kungl. Majt:s disposition	23
B. Övriga Kungl. brev	23
Kanslersbrev: A. Angående anslag ur reservfonden	39
B. , , , docentstipendiefonderna	42
C. Övriga kanslersbrev.....	44
Donationer m. m.	50
Institutioner:	
1. Anatomiska institutionen	56
2. Astronomiska institutionen	57
3. Biblioteket	59
4. Botaniska institutionen	78
5. Farmakologiska institutionen	82
6. Fysiologiska institutionen	82
7. Fysiska institutionen	82
8. Geologisk-mineralogiska institutionen	83
9. Historiska museet	85
10. Kemiska institutionen	88
11. Kliniska institutionerna	89
12. Konstsamlingarna	93
13. Medicinskt-kemiska institutionen	94
14. Musik-institutionen.....	95
15. Mynt- och medaljkabinettet	96
16. Patologiska institutionen	96
17. Psykologiska institutionen	97
18. Rättsmedicinska institutionen.....	98
19. Seminarierna	98
20. Zoologiska institutionen	110
21. Institutionen för ärftlighetsforskning	114

	Sid.
Skrifter, utgivna av lärare och tjänstemän.....	115
Ventilerade avhandlingar	135
Universitetets årsskrift	137
Ledamöter i konsistorierna m. m.	137
Statistiska uppgifter	138
Premier	138
Doktorspromotioner och doktorsutnämningar	138
Val m. m.	145

Utdrag ur räkenskaperna	146
Föreläsningar och övningar	147

Världskrigets sista fas har för universitetet varit i ekonomiskt avseende den svåraste. Sålunda visar den utgiftspost, som i föregående årsberättelser använts såsom måttstock på budgethöjningen, nämligen bränslet, för månaderna januari—maj 1919 ett belopp av ej mindre än kronor 84,911:29 (mot kr. 68,408:22 under samma tid 1918 och omkring kr. 33,000 1917; före kriget hade ifrågavarande utgiftspost för hela året aldrig uppgått till 20,000 kronor). De stora svårigheter, som dyrtiden medfört för alla vid universitetet anställda, vilka icke haft enskild förmögenhet eller avsevärda inkomster från annat håll, hava väsentligen mildrats genom åtgärder av statsmakterna under innevarande år. För fattiga studerande har vistelsen vid universitetet möjliggjorts genom kraftigt understöd dels från staten dels från enskilda.

Rubbningsar,
framkallade av
världskriget.

Den 27 september 1918 firade Lunds universitet sin 250-årsfest; vissa hänsyn, framför allt till de svåra provianteringsförhållandena, hade gjort, att jubileet icke, såsom från början varit ämnat, firades vid slutet av vårterminen. En särskild beskrivning av festen är för närvarande under utgivande och hade helt visst redan förelegat i tryck, om icke oroligheter på arbetsmarknaden kommit emellan. Här må blott erinras, att DD. MM. Konungen och Drottningen tillkännagivit sin avsikt att deltaga i festen men därifrån hindrades genom Hertigens av Västmanland Prins Eriks några få dagar före densamma timade frånfälle; att emellertid i festen deltog flere medlemmar av Konungahuset, nämligen DD. KK. HH. Kronprinsen och Kronprinsessan, Hertigen och Hertiginnan av Västergötland, Prinsessan Margaretha samt Hertigen av Närke; att universitetet hade glädjen att vid festen mottaga donationer till ett samlat belopp av över halvan annan million kronor; samt att universitetets lärare själva på det värdigaste sätt hugfäste jubileet genom en synnerligen värderik och omfattande festskrift, till vilken ej mindre än 64 vetenskapsmän lämnat bidrag.

Universitetets
250-årsjubi-
leum.

Vid festen ankom följande telegram från H. M. Konungen:

»Rector Magnificus Professor Thyren,
Lund.

Då jag till min stora ledsnad blifvit hindrad att personligen närvara vid Universitetets 250-årsfest, önskar jag på detta sätt uttala min hjertliga lyckönskan och mitt varma erkännande för det förtjenstfulla sätt, hvarpå Universitetet fyllt sin plats och verkat för sin stora uppgift att dana goda och nyttiga medborgare i fosterlandets tjänst.

GUSTAF.»

Till svar härå avläts följande telegram å universitetets vägnar:

»Till Deras Majestäter Konungen och Drottningen,
Stockholms Slott.

Kring landets konung och drottning, ehuru frånvarande, samla sig i dag främst våra tankar, då Lunds universitet nu börjar firandet af sin högtidsdag. Med tacksamhet för Eders Majestäters afsikt att hedra universitetet med sin höga närvaro och med djupaste beklagande af den sorg, som hindrat Eders Majestäter fullborda denna afsikt, sända vi Eders Majestäter vår underdåniga hyllning.

SWARTZ. BILLING. THYRÉN. FORSSMAN.»

Minnesfest å
200-årsdagen
av Carl XII:s
död.

Den 30 november 1918 firade universitetet 200-årsdagen av Carl XII:s död. Därvid höll professoren i historia *Arthur Stille* ett längre högtidstal, varjämte studentsångföreningen avsjöng bl. a., till en kvartett av Geijer, en sång, författad av dozenten *Sigurd Agrell*.

Avlidna uni-
versitetslärare.

Under läsåret hava tre professorer, en i tjänst varande och två pensionerade, med döden avgått.

Professoren i medicinsk och fysiologisk kemi *Ivar Christian Bang* avled helt oförmodat den 11 december 1918. Bangs plötsliga frånfälle — han stupade på sin post, mitt i sitt arbete å institutionslokalen — kom så mycket mera smärtsamt överraskande, som hans hela väsen, så väl kroppsligen som andligen, snarast hade gjort intryck av ett övermått utav kraft och livsenergi. Bangs bana var raka motsatsen till den typ, som »stiger

tidigt upp och sen är sömnig hela dagen». Först sent vann hans begåvning sin fulla utveckling; hans vetenskapliga berömmelse faller helt inom de femton år, varunder han såsom professor tillhörde Lunds universitet. Men, en gång utvecklad, kom det honom till godo, att han, alltigenom en »brinnande ande», framför allt lågade av entusiasm för sin vetenskap: vid sin död var han att räkna till fakultetens och universitetets främsta prydnader.

Den 9 maj 1919 avled f. d. professoren i pediatrik och praktisk medicin *Carl Hildemar Hildebrand*. Hildebrands intresse låg avgjort åt det praktiska. I yngre dagar en av provinsens mest ansedda och anlitade läkare, fick han senare till huvuduppgift att inrätta och sköta den pediatrika kliniken. Hildebrand efterlämnar bland sina kamrater minnet av en rätlinig och vänfast, om än stundom kanske något tungsint natur.

Den till levnadsåren näst äldste bland Lunds universitets professorer, f. d. professoren i anatomi *Hjalmar, Ossian Lindgren* avled den 25 maj 1919. Även Lindgrens intresse låg huvudsakligen åt det praktiska. Emellertid var den post, han inom fakulteten kom att bekläda, av teoretisk och icke av praktisk art och kanske bidrog denna omständighet därtill, att Lindgrens praktiska intresse och betydliga begåvning tidigt kom att inriktas åt helt annat håll än hans vetenskap — väsentligen på rent ekonomisk verksamhet. Emellertid saknade Lindgren för ingen del allmänintresse och hans livliga ingenium, slagfärdighet och stora människokännedom gjorde, att han ganska mycket anlidades i allmänna värv. Efter det han länge tillhört Malmöhus läns landsting, invaldes han sålunda i Riksdagens Första Kammare, som han tillhörde under åren 1897—1911.

Under läsåret har ingen av universitetets lärare eller tjänstemän avgått med pension, ej heller har någon professorsinstallation förekommit.

Följande studenter hava under läsåret avlidit: Anders Einar Landgren, mlm., den 1 september 1918; Carl Edvin Leonard Cederström-Malm, hbg., den 3 september 1918; fältläkarestipendiaten, med. kand. Jon Otto Ottosson, mlm., den 25 september 1918; Gustaf Adolf Bäck, gbg., den 28 september 1918; Erik Agaton Thullberg, mlm., den 2 oktober 1918; John Gottfrid Elmros, hbg., den 6 oktober 1918; Knut Gustaf Lihné, mlm., den 8 oktober

Avlidna studenter.

1918; fil. kand. Edith Ingeborg Löfstedt, sm., den 9 oktober 1918; med. kand. Hans Harald Bendz, ld., den 11 oktober 1918; Herman Alarik Hansson, gbg., och Erik Gustaf Larsson, mlm., den 13 oktober 1918; Bertel Olof Thomson, kr., den 21 november 1918; Birger Edvin Pettersson, gbg., den 19 december 1918; teologie och filosofie kandidaten Oscar Teofil Rosén, gbg., den 24 december 1918; Magnus Hugo Wilhelm Danielsson, kr., den 27 december 1918; John Hartvig Fingal, sm., den 25 januari 1919; fil. kand. Anton Leonard Wieden, hbg., den 4 mars 1919; Per Daniel Leonard Malmström, sm., den 9 april 1919; Sven Folke R:son Lundberg, mlm., den 9 april 1919 samt teologie och filosofie kand. John Axel Richard Rönström, hbg., den 22 maj 1919.

Personalför-
ändringar och
förordnanden.

Kungl. Maj:t har enligt nådigt brev den 25 oktober 1918 förordnat, att professoren Ewert Henrik Gabriel Wrangel skulle från och med den 1 januari 1919 vara innehavare av professuren i konsthistoria med konstteori vid universitetet.

Förste bibliotekarien, filosofie doktorn Evald Jordan Ljunggren utnämndes den 22 juli 1918 att vara överbibliotekarie vid universitetsbiblioteket.

Samma dag utnämndes landsfogden i Södermanlands län, f. d. kronofogden Nils Linder att vara sekreterare vid universitetet.

Den 26 juli 1918 utnämndes andre bibliotekarien, filosofie licentiaten Per Wilner att vara förste bibliotekarie vid universitetsbiblioteket.

Biblioteksamanuensen, filosofie licentiaten Nils Wilhelm Gunnar Carlquist utnämndes den 5 november 1918 att vara andre bibliotekarie vid samma bibliotek.

Docenten vid universitetet, filosofie doktorn och juris kandidaten Emil Fritiof Knut Sommarin utnämndes den 28 mars 1919 att vid universitetet vara professor i nationalekonomi och finansrätt.

Landsarkivarien, docenten vid universitetet, filosofie doktorn Lauritz Ulrik Absalon Weibull utnämndes den 16 maj 1919 att vid universitetet vara professor i historia.

Den 23 augusti 1918 utnämndes laboratorn i kemi, filosofie doktorn Ludwig Ramberg till professor i samma ämne vid Uppsala universitet.

Sedan akademiräntmästaren Otto G. Regnéll erhållit begärt entledigande från förordnandet att vara universitetets ombudsman,

har akademisekreteraren Linder förordnats att från och med den 1 oktober 1918 bestrida ifrågavarande ombudsmannabefattning.

Den 4 oktober 1918 meddelades docenten vid universitetet, juris doktor Fritz Brock begärt entledigande räknat från och med den 1 september 1918, från sin anställning vid universitetet.

Docenten i nordiska språk Ernst Johannes Wigforss utnämndes den 25 oktober 1918 att vid högre latinläroverket i Göteborg vara lektor i modersmålet och tyska.

Docenten i tyska språket Axel M. Lindqvist utnämndes den 31 december 1918 till lektor i modersmålet vid högre allmänna läroverket i Hälsingborg.

Docenten i nordiska språk Nils H. Hänninger utnämndes samma dag till lektor i modersmålet och tyska vid folkskoleseminariet i Landskrona, men har kanslersämbetet den 31 januari 1919 medgivit, att Hänninger finge kvarstå såsom docent vid universitetet under vårterminen 1919.

Docenten i historia Per Sörensson utnämndes den 29 april 1919 att vara krigsarkivarie vid generalstaben.

Sedan styrelsen för Göteborgs högskola utsett docenten vid universitetet, filosofie doktor Axel Jaederholm att från och med den 1 juli 1919 vara professor i filosofi och pedagogik vid högskolan, har Kungl. Maj:t den 24 maj 1919 stadfäst berörda val.

Till docenter hava förordnats: docenten Lars Fredrik Barthold Lagerroth, med frånträdande af docenturen i historisk statskunskap, den 14 juni 1918 i statskunskap; medicine doktor Ernst Josef Tengwall i kirurgi och medicine doktor Erik Matteo Prochet Widmark i fysiologi den 22 juni 1918; filosofie doktor, teologie kandidaten Olof Efraim Briem i religionshistoria, filosofie doktor Nils Malte Adalbert Åkerman i latinska språket och litteraturen, filosofie doktor Sten Bonnesen i historia, filosofie doktor Elof Martin Gertz i psykologi, filosofie doktor Torsten Valter Fredrik Heurlinger i teoretisk fysik och filosofie doktor Carl Aron Samuel Westerlund i komparativ anatomi och fysiologi den 7 oktober 1918; filosofie doktor Carl Erik Ohlsson i kemi den 5 november 1918; medicine doktor David Edvard Holmdahl i anatomi den 29 november 1918; teologie doktor, filosofie kandidaten Gustaf Wilhelm Lindeberg i missionshistoria den 21 januari 1919; docenten vid Uppsala universitet, filosofie doktor Johan Martin Mortensen,

med frånträdande av docenturen i Uppsala, i litteraturhistoria med poetik den 14 februari 1919; medicine doktorn Lars Henrik August Edling i medicinsk radiologi den 10 mars 1919; medicine doktorn Sven Ingvar Ingvar i neurologi den 4 april 1919.

Enligt kanslersresolution den 14 juni 1918 har medicine licentiaten Werner Möller innehaft förordnande att från och med den 1 juli 1918 till och med den 31 augusti 1919 meddela föreskrivna kurser i allmän kirurgi, och har Möller härför oavkortat uppburit det på nämnda tid belöpande, för ifrågavarande undervisning utgående arvode. Under juni månad år 1918 meddelades nämnda undervisning av utnämnde professoren Gustaf Petré.

Docenten Frans Wilhelm Törne blev den 28 juni 1918 förordnad att från och med den 1 juli 1918 till och med den 31 december 1920 vara föreståndare för den vid länets sjukvårdsinrättningar i Lund anordnade kliniken och polikliniken för öron-, näs- och halssjukdomar, under förutsättning, vad angående kalenderåren 1919 och 1920, att nödiga medel till avlöning vore att tillgå.

Den 6 juli 1918 meddelade kanslersämbetet följande förordnanden:

för docenten M. Ljungdahl att från och med den 1 september 1918 till och med den 31 augusti 1919 meddela kurser i kliniska laborationer samt undervisning å medicinska polikliniken;

för medicine licentiaten S. I. Ingvar att under samma tid meddela föreskrivna kurser i allmän sjukvårdsteknik;

för docenten T. Stenström att under samma tid vara biträdande lärare i fysikalisk diagnostik; och

för docenten L. Smith att under samma tid meddela föreskrivna kurser i allmän kemi för medicine studerande.

Doctor philosophiæ E. Th. Walter förordnades den 16 september 1918 att för en tid av två år, räknat från och med den 1 i nämnda månad, vara lektor i tyska språket vid universitetet.

M. Paul Vaucher, Agrégé de l'Université de France, förordnades samma dag att för en tid av två år, räknat från och med den 1 augusti 1918, vara lektor i franska språket vid universitetet.

Den 4 oktober 1918 förordnades dåvarande docenten E. Sommarin att från och med den 1 därförutgångne september tillsvidare förrätta den med professuren i nationalekonomi och

finansrätt hörande examinationen mot arvode efter 1333 kronor 33 öre för år att utgå av de med professuren förenade tjänstgöringspenningar.

Den 28 oktober 1918 blev docenten Lennart Smith entledigad från förordnandet att meddela föreskrivna kurser i allmän kemi för medicine studerande, räknat från och med den 16 därförutgångne september, och förordnades filosofie licentiaten Elof Möller att från och med sistnämnda dag till och med den 31 december 1918 meddela sagda undervisning, ett förordnande som den 8 januari 1919 utsträcktes att gälla fortfarande under år 1919.

Den 11 december 1918 meddelades förordnande för e. o. hovrättsnotarien, juris kandidaten Ragnar Bergendal att under professorens i civilrätt inseende under höstterminen meddela ytterligare en propedeutisk kurs (kompletteringskurs) i civilrätt.

Den 29 december 1918 meddelade kanslersämbetet förordnanden för:

docenten C. E. D. Fehrman att under år 1919 vara lärare i symbolik;

docenten Assar Hadding att under samma år förestå assistentbefattningen i mineralogi vid geologisk-mineralogiska institutionen;

docenten P. S. Agrell att under samma år vara lärare i slaviska språk;

docenten Otto Rydbeck att under åren 1919—1921, för så vitt nödiga medel till avlöning finnes tillgängliga, vara föreståndare för universitetets historiska museum samt mynt- och medaljkabinett; och

docenten Johan Mortensen att från och med den 1 januari till och med den 31 maj 1919 uppehålla lediga professorsämbetet i litteraturhistoria med poetik.

Den 8 januari 1919 förordnades löjtnanten Ph. E. Oterdahl att tillsvidare från och med den 1 i samma månad uppehålla befattningen som lärare i gymnastik och fäktkonst vid universitetet.

Samma dag blev medicine licentiaten Ruth Augusta Johansson förordnad att under vårterminen 1919 meddela föreskrivna kurser i allmän sjukvårdsteknik i stället för medicine licentiaten Ingvar, som entledigats från sitt förordnande för tiden från och med den 15 januari 1919.

Den 17 januari 1919 förordnades:

medicine kandidaten Conrad Brunkman att under år 1919 vara assistent vid härvarande patologiska institution;

docenten E. Naumann att under samma tid vara assistent vid växtfysiologiska laboratoriet;

medicine licentiaten G. Frising att under samma tid vara föreståndare för den vid sjukvårdsinrättningarna härstädes anordnade ortopediska kliniken;

medicine licentiaten J. W. Fex att under samma tid vara biträdande lärare i patologi; och

docenten C. O. G. Borelius att under samma tid vara assistent vid fysiska institutionen härstädes.

Professoren C. E. Overton förordnades den 17 januari 1919 att tillsvidare vara föreståndare för medicinsk-kemiska institutionen.

Kyrkoherden i Ystad Nils Samuel Stadener förordnades den 19 maj 1919 att under tre år, räknat från och med den 1 juni 1919, vara biträdande lärare å teologiska fakultetens praktiska avdelning.

Vid ett par tillfällen har docenten Sven Wicksell förordnats att anställa examen i matematisk statistik med studerande vid universitetet.

Kapellmästaren, fl. d:r C. A. Berg har bestritt undervisningen i liturgisk sång och välläsning, akademikamreraren N. P. Hintze har varit föreståndare för den praktiska kursen inom juridiska fakulteten, amanuensen, juris kandidaten R. Bergendal har biträtt vid ledandet av den propedeutiska kursen i civilrätt ävensom lett den propedeutiska kursen i processrätt under höstterminen 1918 och medicine licentiaten E. O. S. Petréen har meddelat föreskriven kurs i epidemiologi för medicine kandidater vid Malmö epidemisjukhus.

Sedan e. o. hovrättsnotarien Albert Eklundh erhållit begärt avsked från amanuensbefattningen vid härvarande räntekammare och kansli från och med den 1 juli 1918, förordnades e. o. hovrättsnotarien, juris utr. kandidaten och filosofie licentiaten Otto Högstedt att från och med den 1 därpåföljande augusti vara amanuens därstädes. Högstedt lämnade emellertid med maj månads utgång amanuensbefattningen, och har till hans efterträdare utsetts e. o. hovrättsnotarien, juris kandidaten Ragnar Bergendal.

Gymnastikdirektören, fröken Estrid Ribbing har varit förordnad att under läsåret leda gymnastikövningar för kvinnliga studenter.

Vice häradshövdingen C. Fougstedt har meddelat den vid universitetet under höstterminen 1919 anordnade kurs i bokföring.

Enligt särskilda, av det mindre akademiska konsistoriet meddelade förordnanden har konservatorn S. Rönne vårterminen 1919 under professoren Wrangels överinseende meddelat kurs i måleriets teknik och biträtt vid konstsamlingarna för tavlornas konservering samt lektorn Karl Berlin i Malmö under maj månad 1919 lett kurs i uppmätning och uppritning av byggnadsminnen, vilka kurser jämlikt nådig resolution den 22 juni 1918 skulle anordnas och bekostas utav de med ritmästarebefattningen förenade lönemedlen.

Den 25 maj 1918 förordnades vaktmästaren vid gamla bibliotekshuset J. B. Genander att från och med den 1 januari 1919 vara vaktmästare vid historiska museet samt mynt- och medaljkabinettet.

Eldaren och trädgårdsdrängen vid universitetet Fritz Jönsson blev den 25 maj 1918 förordnad att från och med den 1 januari 1919 vara vaktmästare vid gamla universitetsbiblioteksbyggnaden, och blev järnvägsarbetaren Oskar Nyman i Harlösa den 19 juni 1918 antagen att från och med nämnda den 1 januari 1919 vara eldare och trädgårdsdräng.

Till amanuenser hava förordnats: vid Röntgeninstitutet och den radiologiska sjukavdelningen vid universitetsklinikerna medicine licentiaten Åke Schéle den 4 oktober 1918; vid kirurgiska kliniken medicine licentiaten Cæsar Christensen och medicine kandidaten Louis Andersson den 2 december 1918; vid oftalmiatrika kliniken medicine kandidaten Gunnar Elam den 2 december 1918; vid pediatrika kliniken medicine licentiaten Hj. A. R. Järpe och vid tuberkulosavdelningen docenten, medicine doktor D. E. Holmdahl den 29 december 1918; vid obstetrisk-gynekologiska kliniken medicine licentiaten Bror Wahlgren den 8 januari 1919; vid medicinska kliniken medicine kandidaten Martin Odin den 17 januari 1919; vid fysiologiska institutionen medicine studeranden Johan Gunnar Ahlgren den 19 juni 1918; vid geologisk-mineralogiska institutionen filosofie kandidaten Orvar Isberg den 28 augusti 1918; vid patologiska institutionens patologiska

avdelning medicine kandidaten Conrad Brunkman och vid samma institutions bakteriologiska avdelning medicine kandidaten Arvid Lindau den 28 augusti 1918; vid anatomiska institutionen medicine kandidaten Gösta Häggqvist och vid histologiska institutionen medicine studeranden Anders Sonesson den 14 september 1918; vid kemiska institutionen filosofie licentiaten Reinhold Ahlberg den 8 oktober 1918; vid geografiska institutionen docenten John Frödin den 14 december 1918; vid patologiska institutionens patologiska avdelning medicine kandidaten Inez Sverelius den 11 januari 1919 för tiden 1 januari—31 augusti 1919 i stället för medicine kandidaten Brunkman, som erhållit entledigande från förordnandet; vid historiska museet filosofie licentiaten Olof Sundin den 11 januari 1919; vid universitetets konstmuseum filosofie kandidaten G. Thomæus samma dag; vid botaniska institutionens fysiologiska avdelning förutvarande amanuensen Torsten Nilsson-Leissner den 28 januari 1919; vid medicinsk-kemiska institutionen medicine kandidaten Gustaf Krok samma dag; vid fysiologiska institutionen för tiden 1 juni—31 augusti 1919 filosofie kandidaten B. Johansson och för tiden från och med den 1 september 1919 tillsvidare medicine studeranden Bertil Bringe den 20 maj 1919.

Till extra ordinarie amanuenser hava antagits: vid fysiologiska institutionen filosofie kandidaten Björn Johansson den 19 juni 1918; vid astronomiska observatoriet filosofie magistern Peter Brynolf Fänge den 26 juli 1918; vid histologiska institutionen medicine studeranden Otto Hilmer Berlin den 14 september 1918; vid kemiska institutionen filosofie magistern Ragnar Söderqvist samma dag; vid rättsmedicinska institutionen medicine kandidaten Conrad Brunkman den 8 oktober 1918; vid kemiska institutionen filosofie licentiaten Elof Möller samma dag; vid räntekammaren och kansliet e. o. hovrättsnotarien, juris kandidaten Eric Carlquist samma dag; vid institutionen för ärftlighetsforskning filosofie studeranden Göte Turesson den 21 december 1918; vid anatomiska institutionen medicine studerandena Anders Lennér och Seved Bergendal samma dag; vid Röntgeninstitutet medicine kandidaten Einar Winther den 28 januari 1919; vid medicinskt-kemiska institutionen filosofie kandidaten Sture Siwe samma dag; vid botaniska institutionens systematiska avdelning filosofie studeranden Oskar Elis Palmgren den 15 februari 1919; vid historiska museet samt mynt- och medaljkabinettet filosofie doktorn Folke Hansen även-

som filosofie kandidaterna Ossian Lindskoug, Hans Wählin och Isidor Zetterberg samma dag; vid psykologiska institutionen filosofie kandidaten Johan Westerlin samma dag; vid universitetsbiblioteket filosofie kandidaten Hans K. M. Küntzel den 1 mars 1919; vid seminariet för klassisk fornkunskap och antikens historia filosofie studeranden Ivar Jönsson samma dag; vid fysiska institutionen filosofie magistrarna Axel E. Lindh och Nils Stensson den 12 april 1919; vid medicinska kliniken för tiden 1 april—31 maj 1919 medicine kandidaten G. Emilsson den 26 april 1919; vid zoologiska institutionens systematiska avdelning filosofie studeranden Oskar Ohm den 20 maj 1919; vid fysiologiska institutionen medicine studeranden G. Ahlgren den 20 maj 1919; vid universitetsbiblioteket filosofie kandidaten Bror Herman Richter den 31 maj 1919.

Universitetets lärarepersonal utgjordes den 31 maj 1919 av 54 professorer, 1 observator, 1 föreståndare för den entomologiska avdelningen av zoologiska institutionen, 69 docenter, 4 assistenter, av vilka tre tillika voro docenter, 3 lektorer, 1 ordinarie och 1 t. f. exercitiemästare, 1 lärare i psykiatri samt 14 tillförordnade lärare, av vilka 5 även voro docenter, en även akademiker och en tillika exercitiemästare.

Av de med fast lön förenade läraretjänsterna voro följande lediga nämligen: professorsämbetet i medicinsk och fysiologisk kemi, professorsämbetet i litteraturhistoria med poetik, ett professorsämbete i botanik, laboratorstjänsten i kemi, befattningen som gymnastiklärare och fäkthemästare samt ritmästaretjänsten.

De vid fakulteter och sektioner fästa docentstipendierna hava under det förflutna akademiska året innehafts av följande personer: teologiska fakultetens stipendium n:r 1 av docenten O. S. Holmdahl och n:r 2 av docenten E. Eidem för tiden 1 juni—31 augusti 1918 samt av docenten C. E. D. Fehrman för tiden 1 september 1918—31 maj 1919; medicinska fakultetens stipendium n:r 1 av docenten E. Widmark från och med den 1 juli 1918, under det att stipendiet stått obesatt under juni 1918, och n:r 2 av docenten J. O. Olow; filosofiska fakultetens stipendium n:r 1

Docent- och
resestipendier;
Oscar II:s sti-
pendium.

av docenten E. F. K. Sommarin till och med den 15 juni 1918 och av docenten G. A. Jaederholm från och med den 1 augusti 1918, varemot stipendiet stått obesatt under tiden 16 juni—31 juli 1918, och n:r 2 av docenten S. D. Wicksell; humanistiska sektionens stipendium n:r 1 av docenten A. H. Karitz intill den 1 september 1918 och därefter af docenten A. T. Nyman, n:r 2 av docenten J. A. Nilsson intill den 8 mars 1919 och därefter av docenten M. F. Böök, n:r 3 a av docenten C. A. Jaederholm intill den 1 augusti 1918 och därefter av docenten L. F. B. Lagerroth, n:r 3 b av docenten C. H. J. Weibull, n:r 4 av docenten A. W. Persson, n:r 5 av docenten E. J. Wigforss intill den 1 november 1918 och därefter av docenten G. F. J. Sahlgren, n:r 6 a av docenten Marianne Mörner och n:r 6 b av docenten A. M. Lindqvist intill den 1 januari 1919 samt därefter af docenten S. B. Liljegren; matematisk-naturvetenskapliga sektionens stipendium n:r 1 av docenten C. O. G. Borelius, n:r 2 av docenten N. G. O. Kuylenstierna, n:r 3 av docenten K. A. V. Gyllenberg, n:r 4 av docenten A. R. Hadding, n:r 5 av docenten L. Ribbing och n:r 6 av docenten H. G. Lundegårdh. Juridiska fakultetens tre stipendier hava samtliga under hela tiden stått obesatta.

Av de rörliga docentstipendierna innehades n:r 1 av docenten J. K. H. Petersson, n:r 2 av docenten J. O. H. Frödin, n:r 3 av docenten S. O. H. Rydbeck, n:r 4 av docenten A. Norlind och n:r 5 av docenten C. W. von Sydow.

Riksstatens större resestipendium för år 1919 har tilldelats docenten T. H. Kjellin. Riksstatens mindre resestipendium har icke utgått. Konung Oscar II:s stipendium för år 1919 har tilldelats docenten P. S. Agrell.

Battramska resestipendiet har tilldelats filosofie magistern Lars Gunnar Sjöstedt, mfm.

Tjänstledighet
och vikariat
samt vikarie-
arvoden.

Tjänstledighet har, förutom under kortare tider intill fjorton dagar, då sådan beviljats av prokanslern eller rektor, åtnjutits av nedannämnda befattningshavare vid universitetet, därvid följande personer innehaft vikariat mot nedan angivna vikariearvoden:

Under hela ifrågavarande akademiska år har professoren i

fysik J. R. Rydberg på grund av sjukdom åtnjutit tjänstledighet och hans professorsämbete uppehållits av docenten K. M. G. Siegbahn, som uppburit vikariearvode intill utgången av år 1918 efter 5,000 kronor för år samt från och med den 1 januari 1919 efter 6,000 kronor för år, vilket arvode utgått med professoren Rydbergs tjänstgöringspenningar jämte fyllnad ur anslaget till vikarierande akademiska lärare eller å detta anslag besparade medel.

Professoren P. A. S. Herrlin, som förordnats till sakkunnig vid återbesättande av professuren i filosofi och pedagogik vid Göteborgs högskola, åtnjöt för fullgörande av uppdraget tjänstledighet under tiden från och med den 1 oktober till och med den 15 december 1918, och innehade docenten G. A. Jaederholm förordnande att under tiden uppehålla Herrlins professorsbefattning mot vikariearvode, beräknat efter 4,500 kronor för år, som utgick med professoren Herrlins tjänstgöringspenningar jämte fyllnad ur Jaederholms innehavande docentstipendium.

Professoren i romanska språk E. Walberg åtnjöt för hälsans vårdande tjänstledighet under oktober månad 1918 med docenten Christer Thorn såsom vikarie; och har Kungl. Maj:t medgivit att till Thorn finge under ifrågavarande förordnande, med iakttagande i tillämpliga delar av de i punkten 8 av särskilda föreskrifter, hörande till staten för Lunds universitet, meddelade bestämmelser utgå vikariearvode efter 4,500 kronor för år.

Professoren Claes Lindskog, som blivit utsedd till sakkunnig vid återbesättande av professuren i grekiska språket och litteraturen vid Uppsala universitet, åtnjöt för fullgörande av detta, uppdrag tjänstledighet under oktober och november månader 1918, och innehade docenten Axel Waldemar Persson förordnande att under berörda tid uppehålla Lindskogs professorsbefattning i grekiska språket och litteraturen mot vikariearvode, beräknat efter samma grunder, som här ovan angivits beträffande docenten Thorns förordnande.

Professoren i teoretisk filosofi Hans Larsson hade under tiden 4—31 oktober 1918 tjänstledighet för sjukdom med docenten Alf Nyman som vikarie. Docenten Nyman uppbar därvid arvode, beräknat efter 4,500 kronor för år, vilket arvode utgick med professoren Larssons tjänstgöringspenningar och med fyllnad ur det docentstipendium, som docenten Nyman erhölet.

Kapellmästaren Alfred Berg har i och för arbete med den kantat, som kommit till utförande vid universitetets jubelfest, åtnjutit tjänstledighet under tiden 1—15 september 1918 samt för den följande tiden intill jubelfesten haft tillstånd dels att förlägga det akademiska kapellets övningar, så att de lämpade sig för inövandet av kantaten och annan förekommande musik, dels också att uppskjuta den under samma tid fallande undervisningen i liturgisk sång och talteknik för teologie studerande, varjämte Berg under denna tid varit befriad från föreläsningsskyldighet.

För uppehållande av professurer vid Göteborgs högskola hava docenterna i teoretisk filosofi Malte Jacobsson och Anders Karitz åtnjutit tjänstledighet, Jacobsson från 1 september 1918 till 1 januari 1919 och Karitz under ett år, räknat från och med den 1 september 1918.

Under september månad 1918 åtnjöt föreståndaren för härvarande Röntgeninstitut och radiologiska sjukavdelning, doktor L. Edling tjänstledighet i och för vetenskapligt arbete, och uppehölls befattningen under ledigheten av med. kand. Louis Andersson.

Konservatorn vid zoologiska institutionen, docenten Otto Holmqvist åtnjöt för sjukdom tjänstledighet från den 15 oktober 1918 till årets slut, och uppehöll e. o. amanuensen Paul Henrici under tiden docenten Holmqvists konservatorsbefattning.

Biträdande läraren i fysikalisk diagnostik, docenten Thor Stenström hade på grund av sjukdom ledighet under tiden 18—25 oktober 1918. Såsom vikarie tjänstgjorde medicine licentiaten S. Ingvar.

Sedan professoren H. Wallengren i och för fullgörande av offentligt uppdrag erhållit tjänstledighet intill fjorton dagar från och med den 31 oktober 1918, har kanslersämbetet den 14 därpåföljande november meddelat förordnande för docenten Lännart Ribbing att under tjänstledigheten uppehålla professoren Wallengrens undervisningsskyldighet mot vikariearvode beräknat efter 4,000 kronor för år, utgående med $\frac{2}{3}$ av professoren Wallengrens tjänstgöringspenningar och fyllnad ur vikariens docentstipendium.

Den 19 november 1918 har kanslersämbetet beviljat professoren E. A. Kallenberg befrielse från hållande av den propeutiska kursen i processrätt under höstterminen 1918; och har kanslersämbetet därvid dels föreskrivit, att professoren Kallenberg skulle vara skyldig att för den tid, nämnda befrielse om-

fattade, eller från och med den 18 november till och med den 7 december 1918, avstå två tredjedelar av de till hans professorsbefattning hörande tjänstgöringspenningar, dels ock förordnat e. o. hovrättsnotarien, juris kandidaten Ragnar Bergendal att under professoren Kallenbergs inseende meddela den propedeutiska undervisningskursen i processrätt under höstterminen 1918 mot en ersättning av 300 kronor att utgå med 92 kronor 60 öre av professoren Kallenbergs å ifrågavarande tid belöpande tjänstgöringspenningar samt med 207 kronor 40 öre av juridiska fakultetens fond av besparade docentstipendier.

I och för sakkunniguppdrag vid återbesättande av professur vid Göteborgs högskola har professoren E. Liljequist enligt kanslersbeslut den 2 december 1918 åtnjutit tjänstledighet under de tre första månaderna av 1919 års vårtermin; och har docenten G. A. Jaederholm efter förordnande under berörda tid uppehållit professorsämbetet i praktisk filosofi mot vikariatsarvode, beräknat efter 5,000 kronor för år, utgående med professoren Liljequists tjänstgöringspenningar jämte fyllnad ur vikariens docentstipendium.

För sjukdom åtnjöt domprosten M. Pfannenstill tjänstledighet från honom åliggande undervisningsskyldighet under tiden 21 november—6 december 1918. Vikarie var ej förordnad.

För fullgörande av offentligt uppdrag hade undertecknad tjänstledighet dels under en månad, räknat från och med den 14 januari 1919, dock med undantag för examinationsgöromålen, dels ock under tiden 29 april—10 maj 1919.

Sedan genom professoren I. Bangs fränfalle professorsämbetet i medicinsk och fysiologisk kemi blivit ledigt, har kanslersämbetet den 31 januari 1919 förordnat docenten E. M. P. Widmark att upprätthålla nämnda ämbete till dess detsamma blivit med ordinarie innehavare försett och denue ämbetet tillträtt; och har bestämts, att vikariatsarvode till docenten Widmark skall utgå i den ordning, som är stadgad i punkten 8 b av de särskilda föreskrifterna hörande till universitetets stat.

För fullgörande av offentligt uppdrag hava professorerna Kallenberg och Björling åtnjutit ledighet från undervisningsskyldighet, den förre under tiden 1—15 februari och den senare under tiden 6 februari—1 mars. Vikarier voro ej förordnade.

För fullgörande av uppdrag att såsom sakkunnig avgiva utlåtande angående sökandena till lärostolen i religionshistoria vid

Stockholms högskola har professoren E. Lehmann haft tjänstledighet från undervisningsskyldighet under två månader, räknat från och med den 13 februari 1919; och har docenten E. Briem, efter förordnande, under ledigheten uppehållit den med professuren i teologisk encyklopedi och teologiska prenotationer förenade undervisningsskyldighet mot arvode, för år räknat, av 3,333 kronor 33 öre, vilket arvode utgått med $\frac{2}{3}$ av professoren Lehmanns tjänstgöringspenningar jämte fyllnad ur Lehmanns lön.

Den 28 februari 1919 meddelade kanslersämbetet förordnande för dåvarande docenten Emil Sommarin att uppehålla professorsämbetet i nationalekonomi och finansrätt från och med den 1 april 1919, till dess detsamma blivit med ordinarie innehavare försett och denne ämbetet tillträtt.

Docenten John Olow har för hälsans vårdande åtnjutit tjänstledighet under tiden 13 mars—12 april 1919.

För fullgörande av uppdrag såsom sakkunnig vid återbesättande av lediga professorsämbetet i obstetrik och gynekologi vid Karolinska institutet hade professoren E. Essen-Möller tjänstledighet under tiden 15 april—31 maj 1919 med rätt för honom att under tjänstledigheten äga säte och stämma i medicinska fakulteten; och var docenten Olow förordnad att under samma tid uppehålla professorsämbetet i obstetrik och gynekologi vid universitetet mot åtnjutande av vikariatsarvode enligt gällande bestämmelser.

För att erhålla tillfälle att i Stockholm och Kristiania studera dels geologiska och mineralogiska institutioner dels museer av samma innehåll åtnjöt professoren K. A. Grönwall tjänstledighet under tiden 24 april—7 maj 1919. Vikarie var ej förordnad.

Enligt kanslersämbetets särskilda beslut den 30 maj 1919 hava förordnanden meddelats dels för docenten Curt Weibull att under tentamensperioden nämnda månad förrätta de tentamina i historia, som kunde ifrågakomma och som skulle ålegat professoren A. Stille, vilken på grund av censorsuppdrag vore frånvarande från staden, dels ock för docenten Alf Nyman att förestå examinationen i teoretisk filosofi under senare hälften av sagda månad, då professoren Hans Larsson jämväl vore upptagen av censorsgöromål.

Med kanslersämbetets medgivande hava åtskilliga lärare inställt sin undervisning under de första 14 dagarna av föreläsnings-

terminerna, i flertalet fall på grund av betungande examens- och tentamensgöromål.

Under ifrågavarande akademiska år har ena professuren i botanik stått obesatt och uppehållits av docenten Henrik Lundegårdh, vilken för tiden intill den 1 januari 1919 åtnjöt vikariearvode efter 5,000 kronor och för tiden därefter efter 5,500 kronor för år räknat, utgående med de med professuren förenade tjänstgöringspenningar jämte fyllnad ur lönen.

Från och med den 1 september 1918 har laboratorstjänsten i kemi stått obesatt och uppehållits av docenten Lennart Smith, vilken uppburit ett efter 4,000 kronor för år beräknat vikariearvode, utgående enligt enahanda grunder.

Det med ingången av år 1919 inrättade professorsämbetet i litteraturhistoria med poetik har under vårterminen enligt förordnande uppehållits av docenten Johan Mortensen mot vikariatsarvode, beräknat efter 6,000 kronor för år, utgående efter enahanda grunder.

Sedan förste bibliotekarien Evald Ljunggren utnämnts till överbibliotekarie och andre bibliotekarien P. Wilner utnämnts till förste bibliotekarie, har andre bibliotekarien R. M. Almqvist från och med den 1 augusti 1918 uppehållit den genom Ljunggrens utnämning lediga förste bibliotekariebefattningen. Almqvists tjänst har uppehållits under augusti 1918 av amanuensen A. Österling, under november och december 1918 samt mars—maj 1919 av amanuensen F. Nosslin och under övriga tiden av ifrågavarande akademiska år av amanuensen G. Wetterberg.

Den genom Wilners befordran lediga andre bibliotekariebefattningen har uppehållits av amanuensen Carlquist från och med den 1 augusti 1918 till dess han den 5 november samma år utnämndes till ordinarie innehavare av tjänsten.

Befattningen som universitetets gymnastiklärare och fäktmästare har hela ifrågavarande år stått obesatt och uppehållits av gymnastikdirektören, löjtnanten i Kungl. Göta artilleriregementes reserv Ph. E. Oterdahl, som uppburit ett arvode efter 2,000 kronor för år.

Ritmästaretjänsten har stått obesatt under hela ifrågavarande tid samt icke av vikarie uppehållits. De med tjänsten förenade lönemedlen hava disponerats på sätt här nedan vidare förmäles.

Amanuensen vid räntekammaren och kansliet, e. o. hovrättsnotarien O. Högstedt har åtnjutit tjänstledighet under tiden 1 oktober 1918—31 maj 1918. E. o. amanuensen E. Carlquist har under tjänstledigheten uppehållit amanuensbefattningen.

Utmärkelser.

Bland utmärkelser, som tillfallit universitetets förra och nuvarande lärare och tjänstemän, må här nämnas följande:

Undertecknad Thyren har utnämnts till kommendör av Kungl. Nordstjärneordens 1:sta klass, f. d. överbibliotekarien Carl af Petersens till kommendör av samma ordens 2:dra klass, professoren Hj. Holmquist till ledamot i andliga ståndet av samma orden samt professoren M. P:n Nilsson och f. d. förste bibliotekarien Pontus Sjöbeck till riddare av samma orden.

Professoren E. Walberg har utnämnts till riddare av Kungl. Vasaorden, 1:sta klassen, samt kallats till hedersledamot av American Association of Teachers of Spanish.

Professorerna E. Hellquist och E. Olson hava kallats till korresponderande ledamöter av Svenska litteratursällskapet i Finland, professoren E. Wrangel har kallats till arbetande ledamot av Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien, professoren Elis Essen-Möller till ledamot av Finska läkaresällskapet, f. d. professoren K. F. Söderwall till ledamot av Kungl. Vetenskaps societeten i Uppsala, f. d. professoren Axel Kock till medlem av Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam och docenten Otto Rydbeck till ledamot av Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.

F. d. professoren Seved Ribbing och professoren E. Lehmann hava kallats till teologie hedersdoktorer, professoren H. Nilsson-Ehle till medicine hedersdoktor samt f. d. professoren M. K. Löwegren till filosofie hedersdoktor, samtliga vid universitetets 250-års jubileum den 27 september 1918.

Professoren O. Carlgren har blivit hedersledamot av Västmanlands-Dala nation i Uppsala.

Docenten Fr. Böök har, den 1 juni 1918 kallats till professor i Svenska litteraturens historia vid Åbo akademi.

Professoren E. Kallenberg har av Kungl. Maj:t förordnats att

vara ledamot i ett inom strafflagskommissionen tillsatt utskott för utarbetande av förslag till strafflagstext med motiv.

Professoren C. M. Fürst har av Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien tilldelats Oscar Montelius' jubileumspris samt av Kungl. Maj:t utsetts till ledamot i Direktionen för Lunds hospital och asyl.

Professoren T. Thunberg har av Svenska läkaresällskapet tilldelats det Regnellska priset och docenten Albert Nilsson har erhållit stipendium från Svenska Akademien.

Kungl. Maj:t har nedannämnda dagar anvisat följande be-
lopp ur de till Kungl. Maj:ts disposition å universitetets stat för
här nedan angivna år stående medel, nämligen:

Kungl. brev.
A. Anslag ur
medel till
Kungl. Maj:ts
disposition.

den 24 januari 1919 ur 1919 års medel 2,500 kronor åt
läraren i slaviska språk, docenten P. S. Agrell, för ökad under-
visning i ryska språket enligt av kanslersämbetet meddelade be-
stämmelser;

den 21 februari 1919 ur 1919 års medel 1,200 kronor till
anatomiska institutionen för förfärdigande av embryologiska snitt-
serier och bestridande av därmed förenade onkostnader.

Den 8 juni 1918 har Kungl. Maj:t bifallit filosofiska fakul-
teteus hemställan *dels* att ämnet statistik måtte få såsom examens-
ämne ingå i filosofie kandidat- och licentiatexamina samt filosofisk
ämbetsexamen vid universitetet utan villkor av nådigt tillstånd
för varje särskilt fall, så länge docenten i matematisk statistik
S. D. Wicksell vore i tillfälle att enligt åtagande förrätta sådan
examination, *dels ock* att ämnet ärftlighetslära måtte få, så länge
examinator i detta ämne finnes att tillgå inom fakulteten samt
undervisning däri inom fakulteten meddelades, ingå såsom examens-
ämne i filosofie kandidat- och licentiatexamina samt filosofisk
ämbetsexamen utan villkor av nådigt tillstånd för varje särskilt
fall, allt med förbehåll, såvitt ifrågavarande ämnens medtagande
i filosofisk ämbetsexamen angår, att de i § 15 av filosofiska
examensstadgan meddelade föreskrifter i avseende å erforderliga
betyg och sammanlagda betygsenheter upprätthållas.

B. Övriga
Kungl. brev.

Den 20 juni 1918 har Kungl. Maj:t funnit gott tilldela professorerna Helge Nelson och K. A. Grönwall 250 kronor vardera såsom bidrag till betäckande av kostnaderna för deras deltagande i en skandinavisk geologisk exkursion till Jylland den 23—28 maj 1918; och skulle länsstyrelsen i Malmö utbetala omförmälda belopp av reservationsanslaget till extra utgifter.

Sedan riksdagen

dels till ändrad inredning m. m. av förutvarande zoologiska institutionsbyggnaden vid universitetet för inrymmande därstädes av universitetets historiska museum samt mynt- och medaljkabinett, utöver av riksdagen år 1917 för ändamålet anvisat belopp av 105,436 kronor, anvisat på tilläggsstat för år 1918 ett reservationsanslag av 33,821 kronor,

dels ock till förstärkande av ordinarie anslagen till materiell m. m. för nedannämnda institutioner såsom särskilda reservationsanslag på tilläggsstat för år 1918 anvisat tillhopa 32,635 kronor, nämligen:

till anatomisk-histologiska institutionen.....	kr. 3,000: —
» fysiologiska »	» 1,500: —
» medicinsk-kemiska »	» 3,000: —
» patologisk-anatomiska »	» 3,500: —
» astronomiska observatoriet.....	» 1,200: —
» botaniska institutionens systematiska avdelning...	» 4,400: —
» » » fysiologiska »	» 1,400: —
» fysiska institutionen.....	» 1,500: —
» geologisk-mineralogiska institutionen.....	» 1,800: —
» kemiska »	» 2,000: —
» zoologiska »	» 8,000: —
» musikkapellet.....	» 85: —
» inrättningen för gymnastik och fäktkonst.....	» 750: —
» institutionen för ärftlighetsforskning.....	» 500: —,

så har Kungl. Maj:t enligt nådigt brev den 22 juli 1918 anbefallt statskontoret att på rekvisition i mån av behov till det större akademiska konsistoriet utbetala omförmälda anslag, att mot redovisningsskyldighet användas för därmed avsedda ändamål.

Den 22 juli 1918 har Kungl. Maj:t meddelat, att riksdagen:

1. till arvode åt en lärare i symbolik med den undervisnings- och examinationsskyldighet, som i vederbörlig ord-

ning bestämdes, anvisat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 1,500 kronor;

2. till arvode åt ledaren av den civilrättsliga delen av den propedeutiska undervisningskursen inom juridiska fakulteten beviljat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 750 kronor;

3. till anordnande av den i stadgan angående medicinska examina föreskrivna undervisningskursen i allmän kemi beviljat på extra stat för år 1919: till avlöning åt en lärare vid kursen ett förslagsanslag, högst 2,500 kronor och till materiell för densamma ett reservationsanslag å 500 kronor, eller tillhopa 3,000 kronor;

4. till anordnande av kostnadsfri propedeutisk undervisning i allmän kirurgi beviljat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 2,500 kronor;

5. till arvode åt biträdande läraren i medicin anvisat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 3,000 kronor, med villkor att, därest vederbörande lärare vore innehavare av fast docentstipendium, arvodet skulle minskas, så att detsamma jämte stipendiet ej överstiger 6,000 kronor;

6. såsom bidrag till arvode åt en föreståndare för det vid universitetets kliniker å Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund inrättade röntgenlaboratoriet och en därstädes likaledes anordnad radiologisk sjukavdelning med den undervisningsskyldighet och övriga tjänstgöring, som av Kungl. Maj:t bestämdes, anvisat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 2,500 kronor, under villkor att landstinget för samma år med lika stort belopp bidrager till föreståndarens avlöning och med föreskrift tillika, att med nämnda arvode icke må förenas docentstipendium;

7. såsom bidrag till arvode åt en föreståndare för universitetets till nämnda sjukvårdsinrättningar förlagda klinik och poliklinik för öron-, näs- och halssjukdomar med den undervisningsskyldighet och övriga tjänstgöring, som av Kungl. Maj:t bestämdes, anvisat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 2,000 kronor, under villkor att landstinget för samma år med lika stort belopp bidrager till föreståndarens avlöning och med föreskrift tillika, att med nämnda arvode ej finge förenas docentstipendium;

8. till arvode åt en biträdande lärare i fysikalisk diagnostik anvisat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 2,000 kronor;

9. till materiell för pediatrika kliniken laboratorium anvisat på extra stat för år 1919 ett reservationsanslag av 500 kronor;

10. till arvode åt en biträdande lärare vid universitetets patologisk-anatomiska institution anvisat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 3,000 kronor;

11. såsom bidrag till arvode åt en föreståndare för universitetets ortopediska poliklinik å ovan nämnda sjukvårdsinrättningar med den undervisningsskyldighet, som av Kungl. Maj:t bestämdes, anvisat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 1,500 kronor, under förutsättning att landstinget bidroge till avlöningen åt föreståndaren med minst lika stort belopp samt att fullt lämplig person för undervisningens meddelande funnes att tillgå;

12. av det år 1913 beviljade anslaget till anställande vid universitetet av lektorer i tyska, franska och engelska språken anvisat på extra stat för år 1919 såsom förslagsanslag, högst återstående beloppet 9,000 kronor;

13. till uppehållande av undervisning i slaviska språk, företrädesvis ryska, beviljat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 2,500 kronor;

14. med uteslutande ur utgiftsstaten för universitetet av den under avdelningen A) Avlöningar m. m. a) Professorer m. fl., under titeln Filosofiska fakulteten, humanistiska sektionen, uppförda professuren i estetik samt litteratur- och konsthistoria, där sammastädes uppfört dels en professur i litteraturhistoria med poetik och dels en professur i konsthistoria med konstteori, av vilka den ena skulle efter Kungl. Maj:ts bestämmande övertagas av nuvarande professorn i estetik samt litteratur- och konsthistoria, båda de nya professurerna med enahanda avlöningsförmåner som tillkomme universitetsprofessorer i allmänhet, och med skyldighet för tjänsternas innehavare att vara underkastade de för dessa förmåners åtnjutande fastställda villkoren och bestämmelserna, ävensom för ändamålet höjt det ordinarie anslaget till universitetet, universitetsstaten, med ett belopp av 7,500 kronor;

15. till uppehållande av verksamheten å det psykologiska laboratoriet anvisat på extra stat för år 1919 ett reservationsanslag av 750 kronor;

16. till avlöande av en föreståndare för universitetets historiska museum samt mynt- och medaljkabinett med den tjänstgöringsskyldighet, som av Kungl. Maj:t bestämdes, beviljat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 4,000 kronor, med villkor att, därest vederbörande föreståndare vore innehavare av docentstipendium, föreståndarens avlöning skulle minskas, så att densamma jämte stipendiet ej överstege 6,000 kronor;

17. *dels* med föreskrift, att de i utgiftsstaten för universitetet, avdelningen A) Avlöningar m. m., under rukriken c) Tjänstemän och betjante vid universitetets samlingar och inrättningar m. m., upptagna titlarna: Historiska museet, Mynt- och medaljkabinettet, skola sammanföras under beteckningen: Historiska museet samt mynt- och medaljkabinettet, under denna titel uppfört ej mindre den vid nämnda samlingar nu fästa amanuensen än även en vaktmästare med enahanda avlöningsförmåner, som tillkomme s. k. institutionsvaktmästare i allmänhet vid universitetet, och med skyldighet att vara underkastad de för dessa förmåners åtnjutande fastställda villkoren och bestämmelserna,

dels för beredande av avlöning åt bemälde vaktmästare höjt det ordinarie anslaget till universitetet, universitetsstaten, med ett belopp av 1,050 kronor,

dels ock medgivit, att de ifrågavarande befattningshavare tillkommande ålderstillägg må utgå av det under riksstatens åttonde huvudtitel uppförda förslagsanslaget: ålderstillägg;

18. till höjning av materiellanslaget för historiska museet vid universitetet anvisat på extra stat för år 1919 ett reservationsanslag av 5,500 kronor;

19. till arvode åt en amanuens vid universitetets konstsamlingar beviljat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 500 kronor;

20. till bekostande av mekaniska arbeten vid universitetets fysiska institution anvisat på extra stat för år 1919 ett reservationsanslag, högst 1,500 kronor;

21. till höjning av materiellanslaget för geologisk-mineralogiska institutionen anvisat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 1,000 kronor;

22. *dels* för uppförande i utgiftsstaten för universitetet, avdelningen A) Avlöningar m. m. c) Tjänstemän och betjante vid universitetets samlingar och inrättningar m. m., under titeln Geo-

grafiska institutionen, av en amanuensbefattning med arvode av 800 kronor höjt det ordinarie anslaget till universitetet, universitetsstaten, med 800 kronor,

dels för beredande av medel för uppförande i utgiftsstaten för universitetet, avdelningen B) Till materiell m. m., av anslag till geografiska institutionen höjt det ordinarie anslaget till universitetet, universitetsstaten, med ett belopp av 1,450 kronor,

dels ock till materiell m. m. för geografiska institutionen anvisat på extra stat för år 1919 ett reservationsanslag av 2,500 kronor;

23. *dels* höjt den i utgiftsstaten för universitetet under avdelningen A) Avlöningar m. m. c) Tjänstemän och betjänte vid universitetets samlingar och inrättningar m. m., under titeln Zoologiska institutionen, upptagna avlöningen för en konservator från dess nuvarande belopp, 2,500 kronor, till 3,700 kronor, därav 2,200 kronor lön och 1,500 kronor tjänstgöringspenningar,

dels medgivit att bemälde konservator skulle, i stället för vad i detta avseende för närvarande vore fastställt, äga rätt till tre ålderstillägg till lönen, vart och ett å 500 kronor, att utgå efter respektive 5, 10 och 15 års väl vitsordad tjänstgöring,

dels förordnat, att för åtnjutande av nämnda avlöningsförmåner ifrågavarande befattningshavare skulle i tillämpliga delar vara underkastad enahanda villkor och bestämmelser som de, vilka genom nådig kungörelse den 13 juni 1908 vore fastställda för åtnjutande av de för vissa befattningshavare vid rikets universitet och karolinska institutet från och med år 1909 gällande nya avlöningsförmåner,

dels av nu ifrågavarande anledning höjt det ordinarie anslaget till universitetet, universitetsstaten, med 1,200 kronor;

dels ock medgivit, att ovanberörda ålderstillägg må utgå av det under riksstatens åttonde huvudtitel uppförda förslagsanslaget: ålderstillägg;

24. *dels* för anordnande under sommar månaderna av kurser i havsbiologi i Öresund eller närgränsande havsområden, *dels* ock för företagande med studerande vid universitetet av havsbiologiska exkursioner under pågående terminer anvisat på extra stat för år 1919 ett reservationsanslag av 1,675 kronor;

25. till anordnande vid universitetet av undervisning i bokföring enligt de närmare bestämmelser, Kungl. Maj:t kunde

finna gott meddela, anvisat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 300 kronor;

26. till materiell m. m. för universitetsbiblioteket anvisat på extra stat för år 1919 ett reservationsanslag av 10,000 kronor;

27. till utgivande av universitetets årsskrift beviljat på extra stat för år 1919 ett reservationsanslag av 5,000 kronor;

28. till materiell för inrättningen för gymnastik och fäktkonst beviljat på extra stat för år 1919 ett reservationsanslag av 500 kronor;

29. till hyra för idrottsplats samt till inköp och underhåll av idrottsmateriell m. m. anvisat på extra stat för år 1919 ett reservationsanslag av 900 kronor,

och har Kungl. Maj:t därvid bl. a.

dels förordnat, att i universitetets utgiftsstat skulle, under avdelningen B) Till materiell m. m., för geografiska institutionen uppföras ett anslag av 1,450 kronor,

dels ock ställt de på extra stat för år 1919 anvisade, ovan under punkterna 1—5, 8—10, 12, 13, 15, 16, 18—22, 24—29 upptagna anslagen till det större akademiska konsistoriets förfogande för de med anslagen avsedda ändamålen och under de för vissa av dem av riksdagen fastställda villkoren, anslaget för anordnande av kurser i havsbiologi i Öresund för att tillhållas föreståndaren för universitetets zoologiska institution; och skulle i avseende å användningen av följande anslag i motsvarande delar tillämpas särskilda tillförene meddelade föreskrifter, vilka innehölles

i fråga om anslaget till arvode åt en lärare i symbolik (1) i nådigt beslut den 21 november 1913,

i fråga om anslaget till arvoden åt lektorer i tyska, franska och engelska språken (12) i vederbörande av Kungl. Maj:t den 4 december 1903 fastställda reglemente,

beträffande anslaget till uppehållande av undervisning i slaviska språk, företrädesvis ryska (13) i nådigt beslut den 8 november 1907,

i fråga om anslaget till avlönande av en föreståndare för universitetets historiska museum samt mynt- och medaljkabinett (16) i nådigt beslut den 10 november 1911 ävensom

beträffande anslaget till anordnande av undervisning i bok-

föring (25) i nådiga beslut den 18 december 1908 och den 24 november 1916.

I fråga om förfogandet av de under punkterna 6, 7 och 11 omförmälda anslagen har Kungl. Maj:t den 6 december 1918 träffat bestämmelser och därvid ställt ifrågavarande förslagsanslag, högst 2,500 kronor, högst 2,000 kronor och högst 1,500 kronor, till det större akademiska konsistoriets förfogande för de med anslagen avsedda ändamål och under de av riksdagen fastställda villkor och förutsättningar; varande genom nådigt beslut den 7 december 1917 fastställda instruktioner för röntgenföreståndaren och för föreståndaren för kliniken och polikliniken för öron-, näs- och halssjukdomar och genom nådigt brev den 22 januari 1915 föreskrifter meddelade beträffande föreståndaren för den ortopediska polikliniken, vilka föreskrifter skulle i tillämpliga delar gälla beträffande anslaget till arvodesbidrag åt denne.

Sedan riksdagen anmält, att riksdagen, på därom av Kungl. Maj:t gjorda framställningar, *dels* av det såsom bidrag till täckande av kostnaderna för uppförande vid Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund av nya byggnader för de medicinska och obstetrisk-gynekologiska avdelningarna m. m. av 1914 års senare riksdag beviljade anslaget å högst 812,000 kronor anvisat på extra stat för år 1919 såsom reservationsanslag återstoden, 167,000 kronor, *dels ock* av det såsom bidrag till täckande av kostnaderna för uppförande vid samma sjukvårdsinrättningar av nybyggnad för röntgenavdelning och polikliniker m. m. av 1916 års riksdag beviljade anslaget å högst 296,000 kronor anvisat på extra stat för år 1919 såsom reservationsanslag återstoden, 146,000 kronor, har Kungl. Maj:t enligt nådigt brev till statskontoret ställt omförmälda båda anslag till det större akademiska konsistoriets förfogande för att tillhandahållas direktionen för nämnda sjukvårdsinrättningar, med iakttagande att medel ej finge utanordnas till direktionen, förrän genom intyg av räntmästaren vid universitetet för varje gång styrkts, såväl att motsvarande belopp av landstingets anslag för ifrågavarande byggnadsarbeten tagits i anspråk, som ock att arbetena utfördes i väsentlig överensstämmelse med därför vederbörligen fastställda ritningar.

Sedan riksdagen till täckande av kostnaderna för uppförande, i huvudsaklig överensstämmelse med upprättade ritningar och kostnadsförslag, av en nybyggnad för medicinskt-kemiska

och farmakologiska institutionerna vid universitetet beviljat ett anslag av 687,020 kronor samt härav på extra stat för år 1919 såsom reservationsanslag anvisat ett belopp av 200,000 kronor, har Kungl. Maj:t den 22 juli 1918 *dels* fastställt till ärendet hörande ritningar att, med iakttagande av vad överintendentsämbetet vid granskning av desamma anmärkt, lända till efterrättelse vid arbetets utförande med rätt för universitetet att under arbetets fortgång, där så prövades nödigt, vidtaga sådana smärre förändringar i byggnadsplanen, som icke ökade den beräknade kostnaden, *dels ock* ställt det av riksdagen på extra stat för år 1919 anvisade anslagsbeloppet, 200,000 kronor, till det större akademiska konsistoriets förfogande för därmed avsett ändamål.

Sedan 1918 års riksdag *dels* bestämt, att vart och ett av de för universiteten i Uppsala och Lund samt Karolinska medikokirurgiska institutet å stat uppförda docentstipendierna å 2,500 kronor ävensom vart och ett av de för universiteten i Uppsala och Lund å stat uppförda docentstipendierna å 2,000 kronor skulle under år 1919 ökas med 1,000 kronor, så att det utginge med ett till 3,500 kronor, respektive 3,000 kronor, förhöjt belopp, *dels* för ändamålet anvisat på extra stat för år 1919 ett förslagsanslag, högst 64,000 kronor, *dels* medgivit, att under år 1919 den förändring finge äga rum i fråga om de av riksdagen givna bestämmelserna rörande vikariatsarvoden vid universiteten i Uppsala och Lund samt Karolinska institutet, att dessa arvoden finge utgå vid förordnande att med full tjänstgöringsskyldighet uppehålla professorsbefattning med 5,000 kronor för år och vid förordnande att uppehålla fast laborators-, prosektors- eller observatorstjänst med högst 4,375 kronor för år, Kungl. Maj:t fortfarande obetaget att, där särskilda förhållanden det påkallade, förordna, att vikariearvode till högre belopp än nu sagts finge utgå, har Kungl. Maj:t den 22 juli 1918 funnit gott av ovan nämnda anslag å 64,000 kronor för därmed avsett ändamål ställa till förfogande av det större akademiska konsistoriet i Lund ett belopp av 28,000 kronor.

Sedan riksdagen till arvoden å 100 kronor åt biträdande läkare samt till kostnader för materiell m. m. 25 kronor vid en var av två i den pediatrika undervisningen vid vardera universitetet i Uppsala och Lund samt vid Karolinska institutet in-

gående kurser i skyddskoppympling anvisat dels på tilläggsstat för år 1918 ett reservationsanslag av 1,125 kronor och dels på extra stat för år 1919 ett reservationsanslag av 750 kronor, har Kungl. Maj:t i nådigt brev till statskontoret den 22 juli 1918 anbefallt statskontoret att på rekvisition i mån av behov till vederbörande utbetala ifrågavarande två anslag.

Den 22 juli 1918 har Kungl. Maj:t ställt till vederbörandes förfogande i enlighet med de i nådiga brevet den 17 februari 1911 meddelade föreskrifter angående undervisning i epidemiologi åt medicine kandidater ett av riksdagen på extra stat för år 1919 anvisat förslagsanslag, högst 6,000 kronor för anordnande av dylik undervisning vid epidemisjukhusen i Stockholm, Göteborg, Malmö och Uppsala.

Sedan riksdagen medgivit, att det med lediga ritmästarebefattningen vid universitetet förenade arvodet å 1.000 kr. finge från och med höstterminen 1918 till 1921 års slut disponeras i enlighet med ett av vid universitetet utsedda kommitterade uppgjort, av det större konsistoriet gillat förslag, har Kungl. Maj:t, som den 1 juni 1917 medgivit uppskov med ledigförklarande av ifrågavarande tjänst till den 1 september 1918, enligt nådig resolution den 22 juli 1918 föreskrivit, att med åtgärder för tjänstens återbesättande skulle anstå ytterligare till ingången av år 1922 ävensom att de med befattningen förenade lönedelen skulle från och med den 1 september 1918 till utgången av år 1921 disponeras i enlighet med oförmälda förslag, sålunda:

1) Halva anslaget, 500 kronor, skulle användas till årliga kurser i ritning och uppmätning för vetenskapliga ändamål, omfattande dels

a) handledning i avteckning och avbildning (inkl. fotografering) av föremål för olika slag av reproduktion, dels

b) handledning i uppmätning och uppritning av fornminnen och byggnadsverk jämte avvägning och inläggning å karta samt fotografering.

2) Andra hälften, 500 kronor, skulle användas till ett tekniskt biträde vid konstsamlingarna, vilket skulle dels

a) giva årliga kurser avseende att bibringa kännedom om de fria konsternas teknik, deras uttryckssätt och metoder.

dels

b) biträda i vården och konserveringen av universitetets konstsamlingar.

Den 22 juli 1918 har i skrivelse från Kungl. ecklesiastikdepartementet meddelats, *dels* att riksdagen på extra stat för år 1919 anvisat till universitetet såsom bidrag till täckande av kostnaderna för de föreläsningsskurser, som från universitetet bleve på begäran vare sig av enskild institution, som ej åtnjöte särskilt till populärvetenskapliga föreläsningar beviljat statsunderstöd, eller av viss kommun eller enskild person anordnade att under år 1919 eller senare hållas utom universitetsstaden, ett reservationsanslag av 3,000 kronor, att utgå under villkor att den, som begärt föreläsning, tillsköte för täckande av föreläsarens resekostnad och arvode minst lika stort belopp som statsbidraget, *dels* ock att Kungl. Maj:t ställt omförmälda anslag till förfogande av rektor vid universitetet.

Den 22 juli 1918 har Kungl. Maj:t, sedan riksdagen på extra stat för år 1919 bland annat anvisat *dels* till systematisk undersökning av sydsvenska folkmål ett reservationsanslag av 2,000 kronor, att utgå på de närmare villkor, Kungl. Maj:t kunde finna lämpligt bestämma, *dels* ock till insamling, förtecknande och undersökning av svenska folkminnen ett reservationsanslag av 4,500 kronor, att utgå på de villkor och i enlighet med de bestämmelser, Kungl. Maj:t kunde finna lämpligt bestämma, anbefallt kanslersämbetet att efter vederbörandes hörande inkomma med förslag till anslagens användning.

Sedan dylika förslag inkommit har Kungl. Maj:t genom särskilda nådiga beslut den 24 januari 1919 *dels* ställt anslaget till undersökning av sydsvenska folkmål till förfogande av centralstyrelsen för landsmålsföreningarna i Lund att av styrelsen mot redovisning inför kamarrätten disponeras för enahanda ändamål och med iakttagande av samma föreskrifter, som i nådigt brev den 9 november 1917 angivits vid anvisande av motsvarande för år 1918 beviljade anslag, och *dels* funnit gott att av anslaget till insamling, förtecknande och undersökning av svenska folkminnen, 4,500 kronor, anvisa för användning i huvudsaklig enlighet med ett av humanistiska sektionen avgivet förslag till t. f. revisionssekreteraren Nils Andersson 2,000 kronor, till en var av docenterna T. Norlind och C. W. von Sydow 1,000 kronor

och till extra utgifter 500 kronor; och skulle redovisning för anslaget i dess helhet, vilket statskontoret hade att på rekvisition utbetala till det större akademiska konsistoriet, insändas till kammarrätten.

Den 26 juli 1918 har Kungl. Maj:t, efter framställning av medicinska fakulteten, funnit gott förklara, att, utan hinder av gällande bestämmelser i nådiga stadgan angående medicinska examina den 28 juni 1907, vid den medicinska kliniken vid universitetet under tiden från och med den 1 september 1918 till och med den 31 december 1919 och vid den kirurgiska kliniken vid universitetet under kalenderåret 1919 studerande till det antal, som av kanslersämbetet på medicinska fakultetens förslag bestämdes, finge fullgöra följande tjänstgöringar, vilka enligt examensstadgan skulle genomgå efter den grundläggande tjänstgöringen, nämligen dels fyra månaders tjänstgöring i medicin och samtidigt därmed fyra månaders tjänstgöring i patologisk anatomi, dels ock fyra månaders tjänstgöring i kirurgi.

Den 26 juli 1918 har Kungl. Maj:t från reservationsanslaget till resestipendier samt läroböckers, tidskrifters och lärda verks utgivande bl. annat anvisat åt:

professoren vid universitetet Hj. F. Holmquist och docenten i Uppsala K. B. Westman för fortsatt utgivande under år 1918 av »Kyrkohistorisk årsskrift»	kr 1,500: -
professorerna vid universitetet S. Herner och M. Pfannenstill samt kyrkoherdarne F. Hallgren och O. N. Lewan för fortsatt utgivande under år 1918 av tidskriften »Kristendomen och vår tid»	» 1,500: —
f. d. professoren i Lund Axel Kock för fortsatt utgivande under år 1918 av tidskriften »Arkiv för nordisk filologi»	» 800: —
professoren vid universitetet Ewert Wrangel och filosofie licentiaten Fritiof Hazelius för fortsatt utgivande under år 1918 av »Tidskrift för konstvetenskap»	» 1,500: —
professoren O. Nordstedt för fortsatt utgivande under år 1918 av »Botaniska notiser», under förutsätt-	

ning att tidskriften fortfarande av honom redigeras	kr. 500: —
professoren vid universitetet T. Thunberg för fortsatt utgivande under år 1918 av »Hygienisk revy» ...	» 1,000: —
docenten vid universitetet Jöran Sahlgren för fortsatt utgivande under år 1918 av »Namn och bygd, tidskrift för nordisk ortnamnsforskning»	» 1,800: —
folkminnesföreningen i Lund för fortsatt utgivande under år 1918 av tidskriften »Folkminnen och folktankar»	» 2,400: —
docenten vid universitetet C. W. von Sydow såsom bidrag till bestridande av tryckningskostnaderna för en avhandling om den fornengelska Beowulfsången	» 2,000: —

Den 4 oktober 1918 har Kungl. Maj:t efter underdånig ansökan av lärarinnan vid Stockholms privata folkskoleseminarium Elin Sigrid Magnhild Hildestrand Fulton, medgivit, att den omständigheten, att sökanden icke avlagt studentexamen, ej skulle utgöra hinder för henne att inskrivas såsom studerande vid universitetet samt därstädes avlägga filosofie kandidatexamen.

Den 15 oktober 1918 har Kungl. Maj:t funnit gott att såsom bidrag till täckande av kostnaderna för förflyttning av de historiska museet samt mynt- och medaljkabinettet tillhörande samlingar till nya museibyggnaden anvisa 2,000 kronor samt anbefallt länsstyrelsen i Malmö att till institutionsföreståndaren, docenten Rydbeck, utbetala nämnda belopp av allmänna besparingarna å anslagen under riksstatens åttonde huvudtitel.

Den 8 november 1918 har Kungl. Maj:t medgivit, att med åtgärder för återbesättande av laboratorsbefattningen i kemi finge anstå till utgången av år 1919.

Sedan direktionen över Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund i underdånig skrivelse den 25 oktober 1918 hemställt, att Kungl. Maj:t täcktes i proposition till riksdagen göra framställning om ett anslag av 140,149 kronor 39 öre att utgå till Malmöhus läns landsting såsom bidrag till täckande av den merkostnad, som uppkommit på de nybyggnadsarbeten vid nämnda sjukvårdsinrättningar, vartill riksdagen åren 1914 och 1916 beviljat anslag,

men direktionen sedermera i skrivelse den 6 därpåföljande november anhållit att få återkalla omförmälda framställning, har Kungl. Maj:t den 31 december 1918 funnit gott låta bero vid den gjorda återkallelsen.

Enligt Kungl. ecklesiastikdepartementets ämbetsskrivelse den 31 december 1918 har Kungl. Maj:t funnit följande framställningar om avlåtande av förslag till riksdagen angående anslag icke föranleda någon Kungl. Maj:ts åtgärd, nämligen framställningar om anslag:

1) till bestridande av ersättning för nödig utvidgning av undervisningen å härvarande teologiska fakultets praktiska avdelning,

2) till bestridande av undervisning vid universitetet i liturgiskt föredrag och i kyrkobokföring, och

3) till uppförande av en ny gymnastikbyggnad och till anordnande av en idrottsplats för universitetet.

Den 31 december 1918 har Kungl. Maj:t funnit gott förklara följande befattningshavare vid universitetet berättigade att årligen från och med år 1919 å deras löner åtnjuta ålderstillägg, nämligen professorerna H. E. H. Löfstedt, J. E. Lehmann, G. E. H. Aulén vardera ett ålderstillägg å 600 kronor, preparatorn O. F. Mattsson, vaktmästarna S. Pettersson, A. Rosenqvist, P. Pettersson, J. B. Gennander, J. N. Palmé, Joh. Ohlsson, A. Andersson, A. L. Pedersen, N. O. Olsson och A. W. Nilsson, portvakten N. J. Strand, underträdgårdsmästaren G. O. Nilsson och trädgårdsmedhjälparen L. B. T. Persson vardera tre ålderstillägg å 100 kronor, vaktmästarna H. E. Svensson, J. G. Werner och C. A. Alfons samt trädgårdsmedhjälparen A. I. Jönsson vardera två ålderstillägg å 100 kronor ävensom vaktmästarna N. G. Sandberg och F. F. Jönsson vardera ett ålderstillägg å 100 kronor.

Den 31 december 1918 har Kungl. Maj:t, som samma dag utfärdat förnyad nådig instruktion för Kungl. och Hvitfeldtska stipendieinrättningen, för denna stipendieinrättning fastställt utgiftsstat att lända till efterrättelse tillsvidare under högst tio år från och med den 1 januari 1919.

Den 24 januari 1919 har Kungl. Maj:t funnit gott medgiva, att med ledigförklarande av lärarebefattningen i gymnastik och fäktkonst vid universitetet finge ytterligare anstå tillsvidare intill utgången av år 1920.

Samma dag har Kungl. Maj:t efter underdånig ansökning av lärarinnan Ottonie Marianne Gelotte medgivit, att den omständigheten, att sökanden icke avlagt studentexamen, ej skulle utgöra hinder för henne att inskrivas såsom studerande vid universitetet samt här avlägga filosofie kandidatexamen i ämnen pedagogik, teoretisk filosofi och praktisk filosofi samt därjämte eventuellt i ämnet historia.

Kungl. Maj:t har den 14 februari 1919 funnit en av änkan efter universitetets mekaniker, filosofie kandidaten Hilding Sandström, Kerstin Elisabeth Emilia Sandström gjord ansökning om pension icke föranleda någon Kungl. Maj:ts vidare åtgärd.

Sedan föreståndaren för historiska museet, docenten Otto Rydbeck hos Kungl. Maj:t anhållit om tillstånd att låta uppsätta telefon å museet och erlägga den årliga avgiften därför ur museets årsanslag, har Kungl. Maj:t den 21 februari 1919, med erinran om bestämmelserna i nådiga brevet till telegrafstyrelsen den 6 december 1918 angående anordnande av telefonförbindelser för statsmyndigheters behov, funnit den gjorda framställningen icke föranleda något Kungl. Maj:ts vidare yttrande.

Uppå en av norske undersåten Thorleif Schjelderup-Ebbe, som vid universitetet i Kristiania avlagt matematisk-naturvetenskaplig ämbetsexamen, gjord ansökan har Kungl. Maj:t enligt resolution den 28 februari 1919 funnit gott medgiva, att Schjelderup-Ebbe finge, efter skedd inskrivning vid universitetet, härstädes avlägga dels filosofie licentiatexamen i zoologi dels ock därefter disputationssprov för vinnande av filosofisk doktorsgrad.

Enligt särskilda nådiga brev till statskontoret den 14 mars och den 2 maj 1919 har Kungl. Maj:t funnit gott medgiva, att geografiska institutionen ävensom historiska museet samt mynt- och medaljkabinettet vid universitetet finge för postförsändelser i tjänsteärenden begagna tjänstefrimärken och tjänstebrevkort, under iakttagande av de i förordningen angående ändrade bestämmelser rörande utgörandet av postavgifter för försändelser i tjänsteärenden den 15 juni 1900 meddelade föreskrifterna

Den 21 mars 1919 har Kungl. Maj:t medgivit, att till lektorn i franska språket M. P. Vaucher finge av den s. k. Jollainska fondens ränteavkastning under år 1919 utgå ett belopp av 200 kronor mot skyldighet för honom att, utöver den honom såsom universitetslektor redan åliggande kostnadsfria undervisningsskyl-

dighet, åt de studerande, som av professoren i romanska språk till honom hänvisades, meddela kostnadsfria lektioner i fransk konversation till ett antal av 32 under året, varvid i varje lektion högst två studerande deltog.

Genom särskilda resolutioner den 25 april 1919 har Kungl. Maj:t förklarat hinder icke möta för upptagande till behandling i vederbörlig ordning av inkomna ansökningar till ledigförklarade professuren i medicinsk och fysiologisk kemi från tyske undersåtarne, professorerna Carl Neuberg och Leonor Michaelis.

Enligt resolution samma dag har Kungl. Maj:t funnit gott medgiva, att svenske undersåten Folke Axelsson Möller, som avlagt mogenhetsexamen vid Mommsengymnasiet i Charlottenburg, finge, utan hinder därav att han icke avlagt svensk studentexamen, dels inskrivas som studerande vid universitetet under förutsättning att Möller vid inskrivningen styrkte, att hans vid Mommsengymnasiet avlagda examen berättigade honom till inskrivning vid tyskt universitet, dels ock, med iakttagande i övrigt av de för tillträde till särskilda examina föreskrivna fordringarna, vid universitetet avlägga examina, under villkor att han enligt intyg av vederbörande lärare vid högre allmänt läroverk visade sig äga kunskaper i svenska språket och historia motsvarande fordringarna i studentexamen vid svenskt läroverk.

Den 9 maj 1919 har Kungl. Maj:t funnit gott att av de till resestipendier åt ordinarie lärare m. fl. vid rikets universitet och Karolinska mediko-kirurgiska institutet för år 1919 tillgängliga anslagsmedel tilldela nedannämnde professorer vid universitetet följande belopp, nämligen:

professoren i geografi Helge Nelson för att geografiskt studera området kring Kristianiafjorden och Mjösenområdet samt något norskt högfjälls- och fjordområde, närmast den inre Sognefjorden med fjäll och bräer, kronor 1,000: —,

professoren Sv. Murbeck för att under vintern 1919—1920 i det algeriska eller tunesiska ökenområdet, eventuellt även på någon av de ökenartade öarna bland Canarerna, bedriva växtbiologiska studier, kronor 1,000: —,

professorn C. V. L. Charlier för att i England och eventuellt även Frankrike verka för internationellt samarbete mellan i första hand de astronomiska vetenskaperna ävensom för att i England bedriva astronomiska studier, kronor 1,000: —

Samma dag har Kungl. Maj:t funnit gott förordna, att, vid fråga om befordran på läkarebanan, rätt till tjänsteårsberäkning finge åtnjutas för tid, värnpliktig medicine kandidat fullgjort honom åliggande fackutbildning och facktjänstgöring.

Genom resolution den 23 maj har Kungl. Maj:t bifallit en av Eleonore Carolina Louise Bruno gjord underdånig ansökning om behörighet att, utan hinder därav att hon icke avlagt studentexamen, inskrivas såsom studerande inom humanistiska sektionen av filosofiska fakulteterna vid universiteten i Uppsala och Lund och därstädes avlägga filosofisk ämbetsexamen.

Följande anslag hava under ifrågavarande akademiska år av Kanslersbrev. Kanslersämbetet anvisats ur universitetets reservfond, nämligen: A. Anslag ur reservfonden.

den 6 juli 1918 ett belopp av 1,500 kronor för anordnande under höstterminen 1918 av ökad undervisning vid den praktisk-teologiska övningskursen;

samma dag ett belopp av tillhopa högst 750 kronor till f. d. förste bibliotekarien J. P. Sjöbeck för fullgörande under tiden 1 augusti—31 december 1918 av särskilt uppdrag vid universitetsbiblioteket;

den 15 augusti 1918 såsom bidrag till inköp av ett mikroskop för kirurgiska kliniken ett belopp av 300 kronor;

den 28 augusti 1918 såsom ersättning åt riksarkivarien Sam Clason, som för fullgörande av sakkunniguppdrag vid återbesättande av professuren i historia nödgats söka tjänstledighet under två månader, för mistade tjänstgöringspenningar ett belopp av 416 kronor 66 öre;

den 7 oktober 1918 till astronomiska observatoriet i och för bestridande av utgifter för vetenskapliga instrument och utländsk vetenskaplig litteratur ett belopp av 2,900 kronor;

samma dag till avlöning åt en t. f. eldare och trädgårdsdräng under 4:de kvartalet 1918 ett belopp av 350 kronor;

den 21 oktober 1918 för bestridande av kostnader för utvidgad undervisning i medicin och kirurgi för tiden till och med den 31 december 1919 ett belopp av tillhopa 6,667 kronor;

den 21 oktober 1918 till botaniska institutionens systematiska avdelning för täckande av utgifter under kalenderåret 1918 ett belopp av 3,279 kronor 27 öre under villkor att beloppet skulle

återbetalas till reservfonden, så snart härför erforderliga medel blivit för institutionen tillgängliga;

den 28 oktober 1918 såsom arvode åt ett sakkunnigt bi-träde vid kursen i allmän kemi för medicine studerande höst-terminen 1918 ett belopp av 300 kronor;

samma dag såsom arvode åt docenten Emil Sommarin för en serie av honom under september 1918 hållna föreläsningar i teoretisk nationalekonomi ett belopp av 500 kronor;

den 5 november 1918 till humanistiska sektionen för inköp (jämfte inbindning) av böcker i sanskrit med jämförande indoeuropeisk språkforskning ett belopp av 500 kronor;

den 22 november 1918 såsom ersättning åt docenten Lennart Smith för hållande under höstterminen 1918 av kemiska seminarieövningar ett belopp av 450 kronor;

samma dag såsom ersättning åt docenten Lennart Ribbing för föreläsningar i allmän etnografi ett belopp av 400 kronor;

samma dag såsom ersättning åt kapellmästaren A. Berg för komponerande och bringande till utförande av en festkantat i samband med universitetets tvåhundra-femtioårsjubileum ett belopp av 1,000 kronor;

den 29 november 1918 till täckande av brist för år 1918 å det i universitetets stat uppförda anslag till underhåll och reparationer av universitetets byggnader ett belopp av 15,780 kronor 10 öre;

samma dag, *dels* till bestridande av ökade kostnader för flyttning av historiska museets samlingar till dess nya lokaler samt till föremålens uppställning och montering därstädes 7,417 kronor 18 öre, *dels* för anskaffande av en brandfri dörr i museets kassavalv 750 kronor, *dels ock* till förstärkande av det i universitetets stat uppförda anslaget till materiell m. m. för museet för år 1919 1,500 kronor;

den 2 december 1918 till avlöning åt ytterligare en amanuens vid kirurgiska kliniken för år 1919 ett belopp av 2,000 kronor;

samma dag till beredande av fyllnadsarvode åt t. f. konservatorn Paul Henrici för tiden 16 oktober—31 december 1918 ett belopp av 316 kronor;

samma dag till inlösen av sju montrar för konstmuseets räkning ett belopp av 600 kronor;

den 11 december 1918 till bestridande av kostnader för utgivande av en redogörelse över universitetets minnesfest år 1918 ett belopp av högst 5,000 kronor;

den 29 december 1918 för anskaffande till fysiska institutionen av apparatur för intensitetsmätningar inom röntgenstrålarnas område ett belopp av 2,700 kronor;

den 8 januari 1919 till disposition av docenten Kjellin för komplettering av skioptikonbilder rörande de grafiska konsternas historia, under villkor att till universitetets konstmuseum överlämnades 400 skioptikonbilder av angivet slag, ett belopp av 500 kronor;

samma dag till professoren Helge Nelson för resa till Stockholm i och för anskaffning för geografiska institutionens räkning av instrument m. m. ett belopp av 200 kronor;

samma dag till Lunds studentsångförenings anförare, fil. d:r Alfred Berg, för år 1918 ett belopp av 500 kronor;

den 10 januari 1919 ett belopp av högst 1,800 kronor att utgå med 150 kronor i månaden till f. d. förste bibliotekarien J. P. Sjöbeck för fullgörande under år 1919 av särskilt uppdrag vid universitetsbiblioteket;

den 15 januari 1919 såsom tillfällig gottgörelse för år 1918 för utfört arbete för universitetets räkning till filosofiska fakultetens notarie ett belopp av 250 kronor;

den 14 februari 1919 för anställande vårterminen 1919 av en kvinnlig gymnastiklärare för kvinnliga studenter ett belopp av högst 200 kronor;

den 28 februari 1919 såsom ersättning för det särskilda arbete, som varit en följd av promotionen hösten 1918, och för utgivande av en ny upplaga av studiehandboken till juridiska fakultetens notarie ett belopp av 150 kronor;

den 13 mars 1919 för bestridande av utgifter för räknebiträden vid astronomiska observatoriet år 1919 ett belopp av 2,000 kronor;

den 14 april 1919 för bestridande under år 1919 av ökad undervisning i statistik åt docenten Sven Wicksell ett belopp av 2,500 kronor;

samma dag såsom ersättning åt docenten Agrell för ytterligare en timmes föreläsning i veckan under vårterminen och höstterminen 1919 över fornslaviska och historisk ljudlära ett belopp av 1,000 kronor;

den 9 maj 1919 såsom reseunderstöd åt professoren Grönwall ett belopp av 500 kronor;

samma dag för bekostande av en resa i Tyskland och Danmark under en tid av 12 dagar i syfte att studera geografiska institutioner, deras iuredning och studiematerial åt professoren Nelson ett belopp av 500 kronor;

den 19 maj 1919 till bestridande av kostnader för tryckning av inbjudningsskrifter till promotion m. m. år 1918:

inom teologiska fakulteten ett belopp av.....	kr. 1,791: 18,
» juridiska » » » »	» 984: 50,
» medicinska » » » »	» 1,273: 20,
» filosofiska » » » »	» 2,926: 14,

samma dag till täckande av brist, som uppstått i anslaget till tryckning och utgivning av universitetes jubileumsfestskrift, ett belopp av högst 11,000 kronor;

samma dag till bestridande av utgifter för intagande i universitetets årsskrift av den minnesskrift, som utgavs med anledning av historiska museets inflyttning i dess nyinredda institutionsbyggnad, ett belopp av 600 kronor;

samma dag till täckande av brist i extra utgiftsmedlens konto för år 1918 ett belopp av 25,859 kronor 61 öre;

samma dag till täckande av kostnader för planteringar å terrassen framför universitetsbiblioteket ett belopp av högst 750 kronor;

den 24 maj 1919 till bestridande av kostnaden för ökning av antalet lektioner i liturgisk sång med inalles 40 timmar under vårterminen 1919 ett belopp av 400 kronor att utgå med tio kronor för undervisningstimma.

B. Anslag ur
docentsti-
pendiefonden.

Nedannämnda belopp hava under ifrågavarande akademiska år av kanslersämbetet anvisats ur respektive docentstipendiefonder för följande ändamål, nämligen:

a) ur teologiska fakultetens fond av besparade docentstipendier:

den 6 juli 1918 för anordnande av ökad undervisning under höstterminen 1918 å fakultetens praktiska avdelning ett belopp av 500 kronor;

den 6 september 1918 till fil. doktor R. Holm, Nääs, lektor

E. Hedström, Göteborg, och docenten K. Westman, Uppsala, såsom ersättning för de utgifter, som varit förenade med deras åtagande att å fakultetens vägnar fullgöra granskning av doktors- och lektorsspecimina, sammanlagt 800 kronor, därav 250 kronor åt en var av Holm och Hedström samt 300 kronor åt Westman;

den 21 oktober 1918 till kapellmästaren A. Berg ett belopp av 300 kronor såsom arvode för extra undervisning i liturgisk sång och talteknik för teologie studerande under höstterminen 1918;

den 24 januari 1919 till docenten, lektor F. Alin såsom ersättning för mistade tjänstgöringspenningar under ledighet för fullgörande av uppdrag såsom fakultetsopponent ett belopp av 17 kronor 80 öre;

den 22 mars 1919 till docenten D. Fehrman dels ett belopp av 150 kronor för bedrivande av undersökningar i Riksarkivet, dels ock 600 kronor såsom ersättning för kostnadsfri undervisning under år 1919 i kyrkobokföring, med 150 kronor i terminen, och såsom ersättning för kostnadsfri undervisning i liturgiskt föredrag under samma tid, likaledes med 150 kronor i terminen;

b) ur juridiska fakultetens fond av besparade docentstipendier:

den 23 september 1918 till e. o. hovrättsnotarien, juris kandidaten R. Bergendal såsom bidrag till en studieresa till Stockholm ett belopp av 400 kronor;

den 19 november 1918 till densamme såsom bidrag till arvode för meddelande av propedeutisk kurs i processrätt ett belopp av 207 kronor 40 öre;

den 11 december 1918 till densamme såsom arvode för meddelande av kompletterande propedeutisk kurs i civilrätt ett belopp av 250 kronor;

den 6 februari 1919 till juris kandidaten Åke Hassler ett belopp av 300 kronor såsom bidrag till studieresa till Stockholm;

c) ur medicinska fakultetens fond av besparade docentstipendier:

den 14 april 1919 såsom bidrag till arvode åt ett sakkunnigt biträde vid kursen i allmän kemi för medicine studerande ett belopp av 316 kronor 68 öre;

d) ur humanistiska sektionens fond av besparade docentstipendier:

den 6 september 1918 till docenten N. O. Heinertz ett belopp

av 50 kronor såsom ersättning för resa på grund av uppdrag såsom fakultetsopponent;

den 23 september 1918 dels 300 kronor för bestridande av arvode till en biträdande infödd lärare i ryska språket, dels 100 kronor åt lektorn Carl Theander såsom ersättning för kostnader och arbete, då han å sektionens vägnar opponerat å avhandling;

den 11 december 1918 åt docenten P. S. Agrell ett belopp av 100 kronor såsom tilläggsanslag för honorering av biträdande infödd lärare i ryska språket;

den 20 december 1918 till docenten Sven Wicksell ett belopp av 200 kronor såsom ersättning för av honom höstterminen 1918 ledda seminarieövningar i statistik;

den 29 december 1918 till docenten Helge Kjellin ett belopp av 500 kronor för fullgörande av undersökningar rörande Sveriges medeltida gravkultur (närmast inom Skåne);

den 24 maj 1919 åt docenten J. Sahlgren ett belopp av 400 kronor för en resa till Stockholm, Uppsala och Köpenhamn för insamling av namnformer, dialektuttal m. m. för ortnamnen på -köp, -vara och -ora;

samma dag åt docenten Axel W. Persson ett belopp av 400 kronor för studier i Glyptotekets antiksamling i Köpenhamn under cirka en månads tid innevarande sommar;

e) ur matematisk-naturvetenskapliga sektionens fond av besparade docentstipendier:

den 29 december 1918 till filosofie doktor P. J. Myrberg ett belopp av 1,200 kronor, mot det att denne vårterminen 1919 hölle föreläsningar i matematik två timmar i veckan;

den 14 februari 1919 åt docenten W. Gyllenberg ett belopp av 300 kronor såsom bidrag till avlöning åt räknebiträde för en undersökning rörande rörelsen hos vissa typer föränderliga stjärnor;

den 9 maj 1919 åt docenten John Frödin ett belopp av 500 kronor för undersökningar rörande fäbodsväsendet i Jämtland.

C. Övriga
Kanslersbrev.

Den 14 juni 1918 har Kanslersämbetet medgivit, *dels* att professoren O. Holmström finge under höstterminen 1918 utbyta inalles två föreläsningar i veckan mot två 2-timmars praktiska övningar i veckan, *dels ock* att docenten O. Holmdahl finge utbyta honom åliggande föreläsningar såsom teologiska fakultetens

stipendiat mot en 2-timmars praktisk övning i veckan den 15 september—30 november.

Samma dag har Kanslersämbetet bestämt, att för läsåret 1918—1919 laborationsavgifterna vid kemiska institutionen skulle för varje deltagare utgå med tre kronor för vecka eller del därav.

Den 28 juni 1918 har Kanslersämbetet medgivit, att t. f. läraren i symbolik finge från och med höstterminen 1918 och tillsvidare, till dess Kanslersämbetet annorlunda förordnade, sammantränga den honom åliggande undervisningen -- 1 timma i veckan under hela terminen — till 2 eller 3 timmars undervisning i veckan under en del av terminen, i den mån teologiska fakulteten funne ett sådant sammanträngande lämpligt.

Samma dag har Kanslersämbetet bifallit juridiska fakultetens hemställan, att amanuensen, juris kandidaten Ragnar Bergendal, som förordnats att biträda professoren Björling vid ledandet av den propedeutiska kursen i civilrätt höstterminen 1918, måtte beredas ersättning för det med förordnandet förenade arbetet genom ett auslag av 700 kronor ur det belopp å 750 kronor, som riksdagen anvisat till ledaren av ifrågavarande kurs.

Den 6 juli 1918 har Kanslersämbetet medgivit, att professoren J. Forssmans undervisningsskyldighet finge tillsvidare fullgöras sålunda, att föreläsningarna skulle sammanföras till tiden från den 15 januari till den 31 maj, att varje föreläsning skulle omfatta 1 $\frac{1}{2}$ timma och att återstående tjänstgöringen skulle fullgöras genom att professoren Forssman under sex veckor av höstterminen tre dagar i veckan utförde och demonstrerade å patologiska institutionen i Lund förekommande obduktioner.

Samma dag har Kanslersämbetet medgivit, att ur humanistiska sektionens seminariearvodesfond finge för höstterminen 1918 utbetalas till docenten S. B. Liljegren, därest han komme att leda proseminarieövningarna inom engelska avdelningen av seminariet för germanska språk, ett belopp av 300 kronor.

Samma dag har Kanslersämbetet föreskrivit, att laborationsavgifterna vid fysiska institutionen skulle under ifrågavarande läsår utgå för varje deltagare i laborationer med 25 kronor pr termin för kandidat- och ämbetsexamen samt med 30 kronor för licentiatexamen och självständiga arbeten.

Samma dag har Kanslersämbetet medgivit, att professoren G. Ahlströms undervisningsskyldighet finge tillsvidare fullgöras på

det sätt, att han varje termin under tre månader sex timmar i veckan antingen meddelade klinisk undervisning eller ock hölle föreläsningar eller demonstrationer.

Den 15 augusti 1918 har Kanslersämbetet medgivit, att kursen i medicinsk kemi under höstterminen 1918 finge taga sin början den 15 oktober i stället för den 1 september.

Genom resolution samma dag har Kanslersämbetet godkänt viss föreslagen anordning med avseende å professorerna E. Kallenbergs och G. Bergmans undervisning höstterminen 1918.

Den 16 september 1918 har Kanslersämbetet medgivit, att akademisekreteraren N. Linder finge med tjänsten vid universitetet förena befattningen såsom kamrerare hos Malmöhus läns landsting.

Samma dag har Kanslersämbetet bestämt, att den docenten Erik Widmark i egenskap av docentstipendiat åliggande undervisningsskyldighet finge omfatta de studerandes praktiska handledning vid de i samband med kursen i fysiologi pågående laborationsövningarna.

Enligt Kanslersämbetets beslut den 4 oktober 1918 har den föreskrivna kursen i farmakologi, vilken jämlikt givna föreskrifter skulle meddelas under terminens senare hälft, blivit för höstterminen 1918 framflyttad till terminens förra hälft.

Den 21 oktober 1918 har Kanslersämbetet på grund av föreskrift i nådigt brev den 26 juli 1918 angående interimistisk utvidgning av den medicinska undervisningen vid universitetet bl. a. *dels* föreskrivit att det antal tjänstgörande, som finge under tiden till och med den 31 december 1919 varje gång intagas till tjänstgöring vid de medicinska och kirurgiska klinikerna, icke finge överstiga tio för vardera kliniken, samt att intagning av nya tjänstgörande finge ske, vid den medicinska kliniken den 1 december 1918 samt den 1 april, den 1 september och den 1 december 1919 samt vid den kirurgiska kliniken den 1 februari, den 1 april, den 1 september och den 1 november 1919, *dels ock* medgivit, att under åren 1918 och 1919 professorerna J. Borelius, K. Petré och E. Sjövall finge under tiden från och med den 15 till och med den 31 december fullgöra den undervisningsskyldighet, som jämlikt gällande bestämmelser skolat åligga dem för tiden från och med den 15 till och med den 31 nästpåföljande januari.

Den 11 november 1918 har Kanslersämbetet bifallit en av professoren Karl Petréén gjord anhållan om tillstånd att mottaga uppdrag såsom ledamot av styrelsen för Aktiebolaget Hällefors Styckebruk och av styrelsen för Fastighetsaktiebolaget Konviktorium i Lund.

Den 20 december 1918 har Kanslersämbetet medgivit professoren Karl Petréén att mottaga uppdrag såsom ledamot av styrelsen för A.-B. Ronneby läder.

Den 29 december 1918 medgav Kanslersämbetet under visst villkor, att docenten D. Fehrman finge uppskjuta från september 1918 resterande föreläsningar i symbolik till höstterminen 1919.

Den 8 januari 1919 har Kanslersämbetet medgivit, att docenten O. Holmdahl finge utbyta honom åliggande föreläsningar såsom teologiska fakultetens stipendiat under vårterminen 1919 mot en 2-timmars kateketisk övning i veckan under tiden 1 februari—10 maj.

Samma dag har Kanslersämbetet utanordnat ett belopp av 100 kronor å anslaget till humanistiska sektionens seminarier för år 1918 åt docenten Sven Wicksell såsom ersättning för av honom höstterminen 1918 ledda seminarieövningar i statistik.

Samma dag har Kanslersämbetet ur nämnda anslag utanordnat att utgå under år 1919 *dels* 300 kronor åt docenten N. O. Heinertz för ledning av seminarieövningar i tyska språket *dels* och 300 kronor åt docenten S. B. Liljegren för ledning av seminarieövningar i engelska språket vårterminen 1919.

Samma dag har Kanslersämbetet funnit gott till efterrättelse tillsvidare fastställa följande:

•Instruktion för den kliniske laboratorn och biträdande läraren i medicin vid universitetet i Lund.

Det åligger den kliniske laboratorn och biträdande läraren i medicin:

1. att för de vid medicinska kliniken tjänstgörande medicine kandidaterna tre gånger i veckan meddela poliklinisk undervisning;

2. att för deltagarna i de propedeutiska kurserna tre gånger under året giva kurs i kliniska laborationer;

3. att en gång under året giva laborationskurs i de interna sjukdomarnas diagnostik och terapi, avsedd för de fortsättnings-tjänstgörande eller andra studerande på ett senare stadium av

studierna, vilken kurs gives under en månad två timmar två gånger i veckan (jämte övervakandet av det arbete, som kan bliva erforderligt vid sidan av kurstimmarerna);

4. att under klinikchefen leda och ordna arbetet å medicinska klinikkens laboratorium; samt

5. att såsom överläkare självständigt förestå sjukvården för en avdelning å minst 16 sängar inom medicinska kliniken.»

Samma dag har Kanslersämbetet på framställning av medicinska fakulteten, som av lasarettsläkaren A. von Wachenfeldt och grosshandlaren Gustaf Westrell i Ystad erhållit en summa av 2,000 kronor till ett stipendium för medicine studerande, till efter rättelse stadfäst förslag till stadgar för denna stipendiefond så lydande:

»Stadgar för v. Wachenfeldts—Westrells stipendiefond.

1. Av den årliga räntan lägges $\frac{1}{10}$ till kapitalet för att förstärka detta.

2. Då de återstående $\frac{9}{10}$ uppgå till ett belopp av 100 kronor, bortgives detta på sista fakultetssammanträdet i maj månad utan föregående ansökan till en medicine kandidat, som i något hänseende är för sina studier förtjänt av uppmuntran.

3. Stipendiet får innehavas oberoende av det stipendiebelopp, stipendiat för övrigt må innehava.

4. Överstiger det belopp, som årligen kan utdelas, 100 kronor, lägges överskottet till kapitalet, tills detta vuxit så mycket, att ett nytt stipendium kan utdelas o. s. v.

5. Inspector stipendii är fakultetens dekanus.»

Sedan Kungl. medicinalstyrelsen förordnat professoren Karl Petrén att under juni och juli månader 1919 såsom läkare förestå Ramlösa Hälsobrunn, har Kanslersämbetet den 10 januari 1919 meddelat professoren Petrén tillstånd att mottaga detta förordnande.

Den 21 januari 1919 har Kanslersämbetet lämnat professoren J. Forssman tillstånd att från och med den 1 i samma månad innehava uppdraget att vara föreståndare för Lunds stads poliklinik för könssjukdomar.

Den 24 januari 1919 medgav Kanslersämbetet likaledes professoren Forssman att såsom överläkare förestå läkarevården vid härvarande lasarettssavdelning för veneriskt sjuka för tiden

intill dess ifrågavarande överläkarebefattning varder uppförd å vederbörande stat.

Den 6 februari 1919 har Kanslersämbetet förordnat, att av tillgängliga medel å det å universitetets stat till arvoden åt vikarierande akademiska lärare anvisade anslag finge för år 1918 utgå följande arvoden, nämligen:

till docenten M. Siegbahn.....	kr. 2,500: —
» » H. Brisings dödsbo.....	» 166: 66
» » C. Thorn.....	» 166: 67
<hr/>	
eller tillhopa kr. 2,833: 33.	

Den 4 april 1919 har Kanslersämbetet på därom gjord framställning föreskrivit, att studerande vid universitetet icke finge innehava stipendier till högre sammanlagt belopp än 600 kronor; dock att vid tillämpning härav ej något intrång finge ske i de föreskrifter, som av stipendiernas stiftare blivit för desammas åtnjutande givna.

Sedan Kungl. Maj:t enligt nådigt beslut den 24 januari 1919 tilldelat docenten i slaviska språk P. S. Agrell ett anslag av 2,500 kronor med skyldighet för honom att mot åtnjutande av berörda anslag under år 1919, utöver den honom såsom lärare i slaviska språk åliggande undervisningsskyldigheten av tre timmar i veckan, ytterligare meddela den undervisning i ryska språket, som Kanslersämbetet på förslag av filosofiska fakultetens humanistiska sektion kunde finna skäligt bestämma, har Kanslersämbetet den 14 april 1919 föreskrivit, att docenten Agrell skulle mot åtnjutande av berörda anslag under år 1919, utöver honom eljest åliggande undervisning, föreläsa en och en halv timme ryska i veckan eller meddela annan däremot svarande undervisning.

Sedan filosofie doktorerna Thorild Dahlgren och Folke Hansen var för sig anförut besvär över mindre konsistoriets beslut den 28 januari 1919 i fråga om bortgivande av magnatjubilæstipendierna n:is 1—6, har Kanslersämbetet enligt särskilda skrivelser den 23 april 1919 funnit besvären ej föranleda ändring i överklagade beslutet.

I några fall har Kanslersämbetet medgivit, att professor eller professorsvikarie finge utbyta föreläsning eller föreläsningar mot annan däremot svarande undervisning ävensom att undervisning finge på visst föreslaget sätt anordnas.

Dessutom har Kanslersämbetet vid flera tillfällen fastställt avgifter för deltagare i enskilda kurser av akademiska lärare samt förordnat angående arvoden till amanuenserna vid universitetsbiblioteket, angående vilka sistnämnda förhållanden för kalenderåret 1918 uppgifter lämnas i överbibliotekariens redogörelse här nedan angående biblioteket.

Donationer
m. m.

Disponenten O. G. Svensson i Ljungsbro har genom gåvobrev den 30 juni 1918 till universitetet överlämnat ett belopp av 10,000 kronor att utgöra »Docenten P. K. Svenssons stipendiefond för filosofisk forsknings befrämjande vid Lunds universitet, stiftad med anledning av universitetets 250-års jubileum av disponent O. G. Svensson i Ljungsbro».

Sedan $\frac{1}{5}$ av årliga räntan avsatts till förstärkning av fonden, skall övriga ränteinkomsten utbetalas såsom stipendium utan ansökan till docenten i praktisk filosofi och, om det finnes flera docenter i ämnet, till den som har längsta tjänstetid. Finnes ej sådan docent, skall stipendiet utgå till docent i teoretisk filosofi i samma ordning. Äro docenturerna icke besatta i vare sig praktisk eller teoretisk filosofi, skall räntan fördelas i lämpligt antal lika stora stipendier, dock högst 5, att utan ansökan tilldelas vid universitetet inskrivna studerande, som till huvudämne hava någon av filosofierna, med företräde för praktisk filosofi.

Godsägaren, kaptenen Henrik Westman å Walla gård vid Linköping har enligt gåvobrev den 1 september 1918 till universitetet såsom gåva överlämnat 10,000 kronor att förvaltas under benämning: »Professor Lorenz Fredrik Westmans fond».

Av årliga avkastningen skola 25 % läggas till kapitalet. Återstående 75 % av fondens avkastning skola användas till stipendier för manlig studerande av Östgöta nation, som vid sina studier visat sig äga vetenskaplig begåvning. Därest kompetent sökande av Östgöta nation ej anmält sig till stipendiets erhållande, må detta tilldelas manlig sökande av annan nation vid universitetet.

Framlidne direktören Hans Ludvig Wersén och hans efterlämnade hustru Augusta Josefine Wersén, Stockholm, hava i testamente den 27 november 1917 förordnat, att efter båda makarnas fränfälle ett belopp av 50,000 kronor skall utbetalas till universitetet för att utgöra en fond, vars avkastning under namn av

»Hans Werséns stipendier» årligen den 5 december skall utdelas med lika stora belopp till fem begåvade, fattiga studerande, manliga eller kvinnliga, inom filosofiska eller medicinska fakulteterna, med företräde, bland lika berättigade sökande, för dem, som tillhöra Lunds eller Värmlands nationer.

F. d. stadsfiskalen N. Aschan i Malmö har enligt gåvobrev den 21 augusti 1918 till Lunds studentkår överlämnat ett belopp av 50,000 kronor, därav 25,000 kronor ställdes till konviktorieutskottets förfogande såsom bidrag till dess bespisningsfond samt 25,000 kronor skola bilda en särskild fond att av universitetets räntekammare förvaltas. Ränteavkastningen av sistnämnda fond skall varje läsår utdelas i fem lika stora stipendier till mindre bemedlade, välartade studerande, som vid universitetet varit inskrivna minst två terminer och där med framgång bedrivit studier. Stipendierna utgå ej kontant, utan erhåller den, som utsetts till stipendiat, intyg därom vid varje termins början. Detta intyg skall inlämnas å Lunds studentkårs konviktorium, där stipendiat samtidigt har att anmäla sig som matgäst. I inackorderingspriset erhålles därefter så stort avdrag, som motsvarar stipendiebeloppet. Stipendieintyget utbytes å räntekammaren mot motsvarande kontant belopp.

Till förstärkande av den fond, som domprosten M. Pfannenstill i anledning av 1917 års reformationensminne stiftat i och för bidrag till bekostande av studieresor i reformationens hemland, har kyrkoherden, teologie doktorn Oskar N. Levan i Knästorp, enligt gåvobrev den 14 september 1918, till universitetet överlämnat ett belopp av 1,000 kronor.

Fröken Hilda Andersson i Kävlinge har enligt gåvobrev den 16 september 1918 till universitetet överlämnat ett belopp av 5,000 kronor med föreskrift, att årliga räntan av kapitalet, som skall förvaltas under benämning: »Hilda Anderssons stipendiefond», skall användas till ett stipendium åt någon hygglig, ordentlig och flitig teologie eller juris studerande vid universitetet hälst från Malmöhus län och med avgjord företrädesrätt för en, som tillhör Hälsingborgs-Landskrona eller Lunds nation.

Fröken Ebba Lindencrona i Stockholm, såsom enda arvinge efter avlidna fröken Sophie Lindencrona från Växjö, har låtit genom utredningsmannen i boet efter bemälda avlidna, v. häradshövdingen Gustaf Landén, till universitetet översända en summa

av 4,000 kronor för att utgöra en stipendiefond under namn av »Fröken Sophie Lindencronas stipendium.» Årliga räntan skall, sedan $\frac{1}{10}$ därav lagts till kapitalet, utdelas till en behövande och skötsam manlig eller kvinnlig studerande av Smålands nation.

I anledning av universitetets 250-års jubileum har under-tecknad till universitetet såsom gåva överlämnat 100 aktier, å nominellt 100 kronor, i Svenska sockerfabriksaktiebolaget att utgöra en fond, vilken till minne av mina morföräldrar och föräldrar skall bära namnet den »Schlyter-Thyrénska fonden». Enligt bestämmelser i gåvobrevet skall fondens avkastning, efter min och min fosterson Carl Gustaf Thyréns fränfälle, användas sålunda, att $\frac{1}{5}$ av den årliga avkastningen skall läggas till fonden, att $\frac{2}{5}$ av avkastningen må för varje år användas såsom understöd i särskilda fall åt mindre bemedlade f. d. vaktmästare och likställda befattningshavare vid universitetet eller åt behövande änkor och barn efter sådana universitetets betjante, samt att $\frac{2}{5}$ utav avkastningen må för varje år användas att på lämpligt sätt för ostipendierade docenter lindra kostnaderna vid sådana akademiska möten, fester o. d., däruti de kunna anses hava någon skyldighet att deltaga.

Vid universitetets minnesfest den 27 september 1918 har en deputation, anförd av hans excellens ministern för utrikes ärendena, juris doktorn Joh:s Hellner, till förvaltning av universitetet överlämnat en fond å 312,000 kronor, tre särskilda donationer av vice häradshövdingen Knut Tillberg, vice konsuln Wilh. Westrup och direktören Gunnar Swenson däri inberäknade, vilken fond genom ytterligare gåvor sedermera ökats till 313,915 kronor 35 öre. Enligt en vid minnesfesten samtidigt överlämnad adress skall denna fond ställas till förfogande av det nybildade Humanistiska samfundet i Lund och i enlighet med dess stadgar användas.

Enligt gåvobrev den 26 september 1918 har hovmarskalken Gustaf Coyet å Torup till universitetet överlämnat en donation å 100,000 kronor med bestämmelse, att denna summa skall, när tiden därtill anses lämplig, användas till uppförande och iordningställande av en byggnad, i vilken mindre bemedlade studerande kunna erhålla dels kostnadsfria bostäder, dels billigare sådana, än som för närvarande stå dem till buds.

Till hugfästade av minnet av sina föräldrar har professoren Karl Petréen enligt särskilda gåvobrev donerat tillhopa 14,000 kro-

nor, därav 7,000 kronor att utgöra »Carl Daniel Edvard Petréns stipendium» för studerande tillhörande Hälsingborgs-Landskrona nation samt 7,000 kronor att utgöra »Charlotta Petréns stipendium» för studerande tillhörande Lunds nation.

I samband med universitetets 250-års minne har Värmlands nations inspektor professoren Hjalmar Holmquist till förvaltning av universitetet överlämnat ett belopp av 1,000 kronor att utgöra en premiefond, vars årsavkastning skall, sedan en procent lagts till kapitalet, utdelas till en flitig och behövande medlem av Värmlands nation.

Regementsläkaren K. Wahlstedt och hans hustru, fru Elsa Wahlstedt, född Bergengren, i Borås hava enligt gåvobrev den 17 september 1918 till Kristianstads nation överlämnat en summa av 5,000 kronor till en fond, benämnd »Wahlstedt-Bergengrenska stipendiefonden». Av fondens årliga ränteavkastning skall en tiondel läggas till fonden, varefter återstoden, fördelad på ett eller flera stipendier, skall utdelas till flitiga, begåvade och ordentliga manliga eller kvinnliga studerande vid universitetet med företräde för 1) släktingar, 2) barn till svenska läkare och 3) studerande, som avlagt mogenhetsexamen vid Kristianstads högre allmänna läroverk.

Godsägaren, riksdagsmannen P. Paulson & Ekeberga samt hans systrar, fruarna Johanna Nilsson, född Paulson, i Bläsinge och Thilda Lindelöf, född Paulson, i Landskrona hava enligt gåvobrev den 25 november 1918 till minne av sin bortgångne broder, professoren vid Göteborgs högskola Johannes Paulson, till universitetet överlämnat en summa av 10,000 kronor att under namn av »Professor Johannes Paulsons stipendiefond» förvaltas av universitetet. Beträffande dispositionen av fondens avkastning har stadgats, att därav årligen $\frac{1}{5}$ skall läggas till kapitalet och att sammanlagda summan av två års återstående avkastning skall vartannat år — första gången år 1920 — bortgivas som resestipendium åt en vetenskapsidkare inom de klassiska språkens (grekiskans och latinets) ämnesområden, vilken som lärare eller studerande tillhör Lunds universitet.

För att hedra Lunds universitet och minnet av den store konung, som grundat detsamma, samt för att främja de vetenskaper, åt vilka givaren ägnat sitt livs arbete, har f. d. professoren vid universitetet, d:r Pontus Erland Fahlbeck enligt gåvo-

brev den 21 september 1918 till universitetet överlämnat ett kapital, stort 250,000 kronor, att under namn av »Fahlbeckska stiftelsen» för all framtid förvaltas och användas för vissa i gåvobrevet närmare angivna ändamål.

Vid firandet av universitetets 250-års jubileum har en deputation, bestående av universitetskanslern d:r Carl Swartz, ärkebiskopen d:r Nathan Söderblom och biskopen d:r Gottfrid Billing, i en till universitetet riktad adress meddelat, att ett belopp av 83,000 kronor insamlats för att bilda grundplåt för en fond, vars avkastning finge av teologiska fakulteten i Lund disponeras för avlöning av en professor i missionsvetenskap. Berörda summa har sedermera överlämnats till universitetets räntekammare.

Med anledning av universitetets 250-års jubileum blevo penningar insamlade till jubelstipendiefonder för studentkårens särskilda nationer; och hava av dessa fonder hittills överlämnats till universitetets förvaltning följande belopp:

Östgöta	nation.....	kr. 17,300: —
Västgöta	»	» 5,850: —
Malmö	»	» 11,335: 80
Kristianstads	»	» 5,000: —
Blekinge	»	» 4,750: —
Göteborgs	»	» 22,410: —
Kalmar	»	» 4,000: —
Värmlands	»	» 6,281: 53
		<hr/>
		Summa kr. 76,927: 33

Vidare hava lasarettsläkaren A. von Wachenfeldt och grosshandlaren Gustaf Westrell i Ystad till medicinska fakulteten i Lund överlämnat en summa av 2,000 kronor till ett stipendium för medicine studerande. Fonden skall benämnas »v. Wachenfeldts-Westrells stipendiefond.» Av fondens årsavkastning skall $\frac{1}{10}$ läggas till kapitalet och återstående $\frac{9}{10}$ skola, när de uppgå till ett belopp av 100 kronor, bortgivas av fakulteten utan ansökan till en medicine kandidat, som i något hänseende är för sina studier förtjänt av uppmuntran.

Direktören Gunnar Swenson har enligt gåvobrev i september 1918 till juridiska fakulteten i Lund överlämnat ett belopp av 250,000 kronor till en minnesfond, vars avkastning fakulteten

skall äga att efter gottfinnande årligen disponera för främjande av juridisk forskning och vetenskap.

Vid universitetets minnesfest i Lunds domkyrka den 27 september 1918 överlämnade landshövdingen greve Robert Dela Gardie såsom ordförande för en deputation, bestående av landshövdingen friherre Louis De Geer, Malmöhus läns hushållnings-sällskaps ordförande friherre Nils Trolle, konsuln Wilhelm Westrup, direktören Gunnar Swenson och överingenjören Ivar Svedberg, med en adress till universitetet trenne fonder om sammanlagt 300,000 kronor, nämligen: »Skånes lantbrukares och industrimäns jubileumsfond» å 225,000 kronor, »Konsul Wilhelm Westrups fond» å 50,000 kronor och »Konsul N. Perssons minnesfond» å 25,000 kronor. Fonderna ställdes till Kungl. fysio-grafiska sällskapets i Lund förfogande för att i enlighet med för de särskilda fonderna särskilt angivna grunder främja naturvetenskaplig forskning.

Undertecknad rektor har av en okänd givare den 12 december 1918 emottagit ett belopp av 1,000 kronor för att i två stipendier å 500 kronor utdelas till studerande vid universitetet. Till stipendiater hava utsetts filosofie licentiaten O. Sundin och medicine kandidaten Y. Jernmark.

Lärjungar till avlidne professoren C. W. Blomstrand hava genom docenten Hjalmar Löndahl till universitetet överlämnat en av konstnären Sven Andersson utförd byst i brons av professoren Blomstrand.

Enligt Kanslersämbetets medgivande har styrelsen för stiftelsen »Prefektbostaden Holma» till universitetet för förvaltning överlämnat stiftelsens egendom, bestående av fastigheten n:r 8 C Hyphoffslyckan med adressnummer 8 vid Finngatan här i staden och kontant 190 kronor 97 öre.

Slutligen har styrelsen för Gärds härads sparbank i Kristianstad den 26 juni 1918 beslutat, att av sparbankens stipendiefond ytterligare ett stipendium å 50 kronor skall utdelas till studerande vid universitetet, vilken är född inom Gärds härad.

Angående universitetets institutioner hava följande uppgifter lämnats av deras föreståndare.

1. Anatomiska institutionen.

Anatomiska
institutionen.

Arbetena på institutionen hava varit ordnade och fortgått efter fastställd studieplan. Dissektionerna slutade 1918 den 21 december och togo 1919 sin början den 7 januari samt pågingo, med avbrott under påskferierna, till vårterminens slut.

Dissektionsmaterialet har utgjorts av 36 lik av vuxna; dessutom hava 6 foster dissekerats. Under höstterminen voro av 16 lik 14 av manligt och 2 av kvinnligt kön, under vårterminen voro av 20 lik 17 av manligt och 3 av kvinnligt kön. Till rättsmedicinsk obduktion har under året lämnats 1 lik.

Dissekanternas antal utgjorde under höstterminen 82 och under vårterminen 92. Hela dissekantantalet under läsåret var 107.

I de histologiska övningarna deltog 35 laboranter. Under höstterminen hölls föreläsningar i anatomiens historia.

I komparativt anatomiska dissektionsövningarna deltog 31 studerande.

Institutionen har fått mottaga gåvor från med. lic. Sture Berggren, Malmö; med. lic. C. Bolmstedt, Eslöv; professoren E. Essen-Möller, Lund; överläkaren d:r O. Gröné, Malmö; lasarettsläkaren d:r Anders Hansson, Simrishamn; lasarettsläkaren J. A. Hedlund, Kristianstad; med. lic. J. Jeppson, Tomelilla; lasarettsläkaren O. Löfberg, Malmö; veterinären H. Magnusson, Malmö; med. lic. Isak Nilsson, Åstorp; lasarettsläkaren G. Pallin, Alingsås; t. f. lasarettsläkaren d:r T. Rietz, Västervik; med. lic. Rolf Roman, Västerås; stadsläkaren Nils Sjöberg, Landskrona. Dessutom har institutionen från professoren Gustaf Retzius fått mottaga en större samling kranier från Colorado (hemförda av frih. Gustaf Nordenskiöld), från Egypten (hemförda av professoren och professorskan Retzius), från Grönland (hemförda av professoren frih. A. E. Nordenskiöld), från Ceylon och Australien samt deformerade kranier från Amerika (hemförda av professoren och professorskan Retzius).

Institutionen har även i år av universitetsmedel, som stå till Kungl. Maj:ts disposition, erhållit ett anslag å 1,200 kronor att användas till förfärdigande av embryologiska snittserier. Samlingarna hava även eljest ökats; särskilt ha även i år rekonstruerade vaxmodeller av anatomiska preparat under professoren

Bromans ledning utförts av amanuenser och andra studerande. Fotografier ha framställts av preparator O. Mattsson för vetenskapliga undersökningar och publikationer.

Institutionen har under läsåret inköpt tre stycken arbetsmikroskop och en termostat med elektrisk regulator.

Institutionen har på grund av dyrtiden av riksdagen fått beviljat för ökade utgifter för värme och drift ett tilläggsanslag å extra stat för år 1919 å 5,500 kronor.

Institutionen har haft deponerade olika föremål i och för undersökning och beskrivning m. m. från anatomiska institutionen vid Karolinska institutet i Stockholm (svenska kranier), från Vetenskapsakademien (kranier och skelett), från Statens historiska museum (förhistoriska svenska kranier och skelett) m. fl.

Carl M. Fürst.

2. Astronomiska institutionen.

I de av observatorn ledda praktiska övningarna vid observatoriet ha under året deltagit 5 studerande.

Astronomiska
institutionen.

Amanuensen G. Malmquist har under året lett kurser i astronomi för fil. kand.- och magisterexamen.

Av meddelanden från Lunds observatorium äro under året utkomna:

Serie I.

- N:r 86. Die Bestimmung der Einstellungsfehler eines Äquatoreals durch Differentialmessungen. Von W. Gyllenberg.
- N:r 87. Die photometrische Grenzgrösse der Franklin-Adams-Reproduktionen. Von W. Gyllenberg.
- N:r 88. The theory of the equatorial. By W. Gyllenberg.
- N:r 89. Sur une équation différentielle du problème de la rotation des corps célestes. Par H. G. Block.
- N:r 90. On the motion and distribution of the longperiod variable stars. By W. Gyllenberg.
- N:r 91. Multiple correlation and non-linear regression. By S. D. Wicksell.

Serie II.

- N:r 18. Sur la réduction des clichés astrophotographiques et la conversion des mesures en AR et D. Par W. Gyllenberg.

N:r 20. Résumé des observations des contacts. Par W. Gyllenberg et C. Lundahl.

N:r 21. On some properties of the stars of spectral type F. By Carl F. Lundahl.

Trådlösa tidssignaler hava, med en del avbrott orsakade av krigsförhållanden, varje dag kunnat erhållas från Eiffeltornet eller från Nauen.

Seismografen har, med ett kortare avbrott, fungerat på ett tillfredsställande sätt.

Docenten W. Gyllenbergs observationer med meridiancirkeln å stjärnor av spektraltypen M och N hava under året fortsatts. På grund av synnerligen dåliga meteorologiska förhållanden hava emellertid endast få observationer kunnat hållas.

Bearbetningen av de meteorologiska observationerna i Lund har under året fått avbrytas, enär det anslag, som från reservfonden erhållits för dessa undersökningar, måst användas för observatoriets övriga räknearbeten.

Undertecknad har jämte Observator F. Engström samt Amanuenserna G. Malmquist, C. Lundahl, W. Gyllenberg, S. Wicksell och B. Fänge under året företagit en systematisk räkning av antalet stjärnor å Franklin-Adams fotografiska plåtar, av vilka Lunds observatorium eger en kopia. Under april månad avslutades räkningarna för hela vintergatans område, och återstoden av himlen torde vara färdigräknad mot slutet av år 1919. Härigenom kan man erhålla fullständig kännedom om antalet stjärnor över hela himlen ned till 14:de storleken. Förut har, genom d:r H. Henie, ur fotografiska plåtar utförda vid Harvard-observatoriet, å Lunds observatorium utförts en liknande räkning av antalet stjärnor över hela himlen ned till 11:te storleken. Genom kombination av dessa räkningar samt stjärnräkningar för ljusstarkare stjärnor torde det bli möjligt erhålla en god föreställning över stjärnornas verkliga fördelning i rummet. Utförandet av denna undersökning pågår samtidigt med stjärnräkningarna och torde antagligen kunna erhålla en åtminstone provisorisk avslutning under loppet av detta år.

Fröknarna E. Bruzelius, M. Nilsson, G. Lindström samt A. och E. Lundgren hava under året varit anställda såsom räknebiträden vid observatoriet.

C. V. L. Charlier.

3. Biblioteket.

(Kalenderåret 1918.)

Bibliotekets begagnande. Läsesalarna och låneexpeditionen Biblioteket. hava i regeln varit för allmänheten tillgängliga varje helgfri dag kl. 9,30 f. m.—3,30 e. m., de förra jämväl kl. 5—8 e. m. Under 9 dylika dagar (påskafton, pingstafton, julafton, nyårsafton, 3 rengöringsdagar samt, med anledning av universitetets 250-års jubileum, den 27 och 28 september) har biblioteket hela dagen hållits stängt; av olika anledningar har detsamma dessutom varit stängt 3 dagar under en del av förmiddagen samt 2 dagar under aftontimmarna.

Följande tabell visar bibliotekets användning under årets olika månader.

M å n a d	Besök			Utlämnade volymer			Hemlån, voll.
	F. m.	E. m.	S:ma	F. m.	E. m.	S:ma	
Januari	1,377	564	1,941	5,916	1,231	7,147	2,333
Februari	1,691	805	2,496	4,736	1,383	6,119	1,541
Mars	1,734	811	2,545	5,531	1,298	6,829	2,025
April	1,646	686	2,332	4,943	1,113	6,056	1,188
Maj	1,528	612	2,140	7,182	1,255	8,437	3,580
Juni	1,000	452	1,452	6,331	1,051	7,382	4,398
Juli	814	358	1,172	3,577	1,270	4,847	1,322
Augusti	901	420	1,321	3,817	1,157	4,974	864
September	1,142	540	1,682	4,183	1,087	5,270	1,349
Oktober... ..	1,700	730	2,430	8,280	1,370	9,650	4,682
November	1,588	687	2,275	4,543	1,730	6,273	1,174
December	974	373	1,347	3,480	726	4,206	1,429
Summa	16,095	7,038	23,133	62,519	14,671	77,190	25,885
Motsv. siffror för 1917	17,086	7,677	24,763	60,842	16,425	77,267	24,643

Antalet hemlånade volymer företer stegring mot 1917. Siffrorna för besök utvisa däremot en nedgång med 1,630 i förhållande till 1917, och antalet framtagna volymer understeg med 77 1917 års. Denna nedgång är påtagligen att tillskriva höstens svåra influensaepidemi. Medan de första 8 månaderna visade en stegring i båda hänseendena mot det föregående året, så hade de 4 sista månaderna att uppvisa 1,803 besök mindre än 1917 och 1,252 framtagna volymer mindre.

Universitetsbibliotekets låneförbindelser med andra bibliotek och institutioner inom och utom Sverige utvisas av nedanstående tabell:

	Antal band	
	ntlånade till	inlånade från
Kungliga biblioteket	67	310
Vetenskapsakademiens bibliotek	14	159
Vitterhets- hist. o. ant.-akad:s bibliotek	1	23
Karol. institutets bibliotek	22	46
Svenska akademiens Nobelbibliotek	17	80
Riksarkivet	—	31
Andra institutioner i Stockholm	15	69
Uppsala universitetsbibliotek.. ..	134	263
Göteborgs stadsbibliotek	519	87
Andra stadsbibliotek	37	—
Stifts-, läroverks- och seminariebibliotek	732	18
Andra institutioner i landsorten	56	52
Privata arkiv och bibliotek	—	11
Det kongelige Bibliotek, Köpenhamn	18	29
Rigsarkivet, d:o	1	—
Raadstuearkivet, d:o	2	—
Universitetsbiblioteket, d:o	—	4
Kommissionen for det Arna-Magnæanske Legat, d:o	—	8
Veterinær- og Landbohøjskolens Bibliotek, d:o	—	3
Universitetsbiblioteket, Kristiania	6	1
Königliche Bibliothek, Berlin	—	5
Zentralbibliothek, Zürich	2	—
Summa	1,643	1,199
Motsv. siffror 1917	1,216	1,534

Årets siffror äro märkliga därigenom att biblioteket här, för första gången i dess annaler, uppträder i fråga om den interurbana lånerörelsen såsom i högre grad långivande än låntagande part. Den första årsredogörelse som lämnar uppgifter angående denna lånerörelse gäller år 1890, då antalet hitlånade volymer utgjorde 129 och utlånade 12. Stegringen på båda hållen sedan dess har således även åtföljts av en högst anmärkningsvärd förskjutning i den inbördes proportionen mellan ut- och inlåning. — Av de utlånade banden voro 1,612 tryckta skrifter och 31 handskrifter, av de inlånade 959 tryckta skrifter och 240 handskrifter. Lånen från Riksarkivet och andra orter inom landet än Stockholm, Uppsala och Göteborg ha uteslutande varit handskriftslån.

Samlingarnas tillväxt. Svenska tryckalster, som jämlikt tryckfrihetsförordningens föreskrift skolat till biblioteket avlämnas, hava inkommit i 628 sändningar från 487 olika boktryckerier.

Antalet på grund av uteblivna eller felaktiga leveranser under året gjorda reklamationer har uppgått till 350. Beträffande arten och omfånget av tillväxten genom leveranser av svenska tryck torde som vanligt här få hänvisas till den i Kungl. bibliotekets årsberättelse meddelade detaljerade redogörelsen, vilken med vissa reduktioner äger giltighet även för Sverges båda andra stora statsbibliotek. Enligt nämnda redogörelse levererades under år 1918 till Kungl. biblioteket 48,481 svenska tryckalster (hela eller påbörjade band samt broschyrer och småtryck). — Genom köp har biblioteket under året förvärvat 218 i Sverige tryckta band eller broschyrer; genom gåvor har det ökats med 76 sådana (särtryck, men icke dupletter, inberäknade) samt åtskilliga småtryck.

Tillväxten av *utländska tryckalster* har uppgått till 5,222 volymer (= band, hela eller påbörjade, broschyrer eller kartor). Av dessa hava 3,996 erhållits genom köp och 496 genom gåvor; återstående 730 volymer har biblioteket mottagit från de utländska lärda samfund och anstalter, med vilka detsamma underhåller regelbundna bytesförbindelser; av dessa bytesskrifter utgöras 373 av akademiska avhandlingar, program o. d. från utländska universitet. 1918 års förvärv av utländskt tryck utav nyare datum kommer att, så vitt som detsamma anses förtjänt av dylikt omnämnande, upptagas i band 33 av den genom Kungl. biblioteket utgivna gemensamma accessionskatalogen för Sverges offentliga bibliotek.

Antalet genom köp erhållna volymer är icke så litet lägre än under det föregående året, oaktat kostnaderna för inköpen voro avsevärt högre 1918 än 1917. Mest anmärkningsvärd är emellertid den enastående låga siffran för bytesskrifterna. Härmed torde den av kriget — och icke mindre av vapenstilleståndet — föranledda nedgången på detta område ha nått sitt kulmen. Det sista året före kriget, 1913, var bytesskrifternas antal 8,673, därav 7,702 universitetstryck.

Bland under året mottagna bokgåvor må särskilt med tacksamhet omnämnas en samling dels medicinsk dels sociologisk och vitter litteratur om 67 volymer, som överlämnats av professor S. Ribbing, samt 21 volymer sanskritlitteratur, skänkta av framl. rektor Hilding Anderssons stärbhus.

Riksgäldskontoret har på därom gjord framställning benäget översänt icke mindre än 1,037 volymer riksdagstryck för åren

1867—1916 till komplettering av bibliotekets för utlåning avsedda exemplar.

Följande bokdepositioner äro att anteckna: Humanistiska seminariebiblioteket 38 volymer, teologiska fakulteten 2, juridiska fakulteten 2, fysiografiska sällskapet 14, Lunds läkaresällskap 7 och Franska föreningen i Lund 34 volymer.

Handskriftsavdelningens huvudsakliga förvärv under året hava varit följande:

En avhandling om Rökstenen, förf. av framlidne läroverksadjunkten Johan Vide. (Gåva av förf:s broder, med. doktor P. G. Wide, Hälsingborg)

Ett band innehållande diverse skrifter i huslig ekonomi, avskrivna omkring 1730. (Köp)

Professor J. J. Borelius' efterlämnade föreläsningsanteckningar samt excerpter och koncept av filosofiskt innehåll, ävensom' hans korrespondens med Eduard v. Hartmann och med M. J. Monrad. (Gåva av docenten Hilma Borelius)

Tio konvolut diverse papper samlade av kyrkoherde P. E. Lindeberg, Vireda. (Gåva av samlaren)

Föreläsningar i astronomi och geodesi (fragment) av professor J. M. Agardh. (Överlämnad från Botaniska institutionen i Lund)

Chr. Cavallin, Den homeriske dialekten. Efter förf:s död utg. av J. Paulson; utgivarens exemplar, innehållande, förutom de 1892 utgivna kap. 1—8, kap. 9 i rentryck och kap. 10 i korrektur samt kap. 11—13 jämte innehållsförteckning i mskr. (Gåva av professor J. Paulsons stärbhus enligt hans i livstiden gjorda förordnande)

73 brev från 1840-talet till med. doktor H. I. Carlson, huvudsakligen avhandlande tillsättningen av professuren i kirurgi och obstetrik vid Lunds universitet. (Dep. av f. d. kansli-rådet Georg Carlson, Stockholm)

2 brev från Es. Tegnér till pastor P. G. Slettengren ^{17/1} och ^{22/9} 1833. (Köp)

Framlidne professorn i Kristiania J. Mourly Volds samling av experiment rörande drömmar, 5 band och 18 fasciklar. (Dep. med särskilda bestämmelser rörande användandet ävensom rörande depositionens eventuella övergång till gåva av fröken C. Mourly Vold i Kristiania)

Olof Bergklints efterlämnade papper, 9 fasciklar. Den värdefulla samlingen, som tack vare dess senaste egares rådman Adolf Bergklints alltid lika tjänstvilliga tillmötesgående redan flitigt använts av forskare, innehåller bland annat O. Bergklints vittra arbeten i koncept och renskrift samt ett antal brev till honom. Bland korrespondenterna märkas J. G. Acrel (11 brev), G. J. Adlerbeth, T. Bergman, E. M. Fant, Chr. Gjörwell, G. F. Gyllenborg (9 brev), Benj. Höijer, J. H. Kellgren, O. A. Knös, J. H. Lidén, J. V. Lilliestråle, J. F. Neikter, J. G. Oxenstierna (42 brev), G. A. Reuterholm, E. Schröderheim, A. Schönberg, U. v. Troil, P. A. Wallmark. (Överlämnades efter rådman Bergklints död i enlighet med hans önskan av hans moder fru A. M. Bergklint i Uddevalla)

Stadsfogden Carl Sjöströms efterlämnade stora samling genealogiska anteckningar och korrespondens. (Gåva av stadsfogden Sjöströms syster fru N. Brorson och hennes man kamrer E. Brorson)

Jordabalken i Uplandslagen, anteckningar efter professor C. J. Schlyters föreläsningar höstterminen 1843 av G. L. Norlander. (Köp)

F. statsministern greve Arvid Rutger Fredriksson Posses efterlämnade papper. Den märkliga samlingen innehåller företrädesvis handlingar och brev rörande vissa viktigare politiska frågor, särskilt under 1870- och 80-talen, vid vilkas behandling Posse spelat en framträdande roll. De jämförelsevis fåtaliga breven härröra nästan uteslutande från de mest framskjutna svenska politiska personligheterna bland Posses samtida. Ett femtiotal brev och telegram från konung Oscar II jämte 2 brev från drottning Sophia och 2 från konung Gustaf V förvaras i enlighet med bestämmelserna i den donationen åtföljande skrivelsen i förseglat konvolut, vilket först den 24 april 1931 eller 30 år efter greve Posses död får öppnas. Ett utförligare meddelande angående de Posseska papperens innehåll kommer att inflyta i Historisk tidskrift. (Överlämnades av generalmajoren G. Nyblæus enligt förordnande av greve Posses änka, framlidna Lady A. Gosling, f. Hägerflycht)

Därjämte har biblioteket låtit utföra avskrifter av 44 brev från Es. Tegnér till A. C. af Kullberg (originalen i Kungl. biblioteket i Stockholm) samt 45 brev från Sven Nilsson till L. von

Engeström (originalen i Kungl. biblioteket i Stockholm) och ett stort antal brev från densamme till B. E. Hildebrand (originalen i K. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens bibliotek).

Halländska landsmålsföreningen har deponerat 35 kapslar samlingar rörande halländska bygdemål.

Gåvor, vilka icke kunna anses härröra från av biblioteket underhållna regelbundna bytesförbindelser, hava ingått från följande *offentliga myndigheter, institutioner, samfund och tidskriftsredaktioner*.

A. Svenska.

Stockholm.	K. Justitiedepartementet.
»	K. Utrikesdepartementet.
»	K. Civildepartementet.
»	K. Ecklesiastikdepartementet.
»	K. Jordbruksdepartementet.
»	K. Fångvårdsstyrelsen.
»	K. Lotsstyrelsen.
»	K. Generalpoststyrelsen.
»	K. Telegrafstyrelsen.
»	K. Järnvägsstyrelsen.
»	K. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen.
»	K. Vattenfallsstyrelsen.
»	K. Medicinalstyrelsen.
»	Riksförsäkringsanstalten.
»	K. Försäkringsinspektionen.
»	K. Socialstyrelsen.
»	K. Pensionsstyrelsen.
»	K. Mynt- och justeringsverket.
»	K. Kommerskollegium.
»	K. Statistiska centralbyrån.
»	K. Styrelsen för postsparbanken.
»	K. Kontrollstyrelsen.
»	Kungl. biblioteket.
»	Nationalmusei konstavdelning.
»	K. Läroverksöverstyrelsen.
»	K. Folkskoleöverstyrelsen.
»	Bibliotekskonsulenterna.

Stockholm. K. Domänstyrelsen.

- » Hydrografiska byrån.
- » Justitieombudsmannen.
- » Militieombudsmannen.
- » Riksbanken.
- » Riksgäldskontoret.
- » Riksdagsbiblioteket.
- » K. Sjökarteverket.
- » Överståthållarämbetet.
- » K. Vetenskapsakademien.
- » Folkhushållningskommissionen.
- » K. Direktionen över allmänna barnhusinrättningen.
- » Försäkringsföreningen.
- » Nordiska museet.
- » Allmänna valmansförbundet.
- » Redaktionen av Hygienisk tidskrift.
- »   »   » Mondo.
- »   »   » Svensk tandläkaretidskrift.
- »   »   » Teosofisk tidskrift.
- » Svenska arbetsgivareföreningens statistiska byrå.
- » Svenska boktryckareföreningen.
- » Svenska kredit- och garantiförsäkringsaktiebolaget.
- » Svenska motokulturföreningen.
- » Svenska sällskapet för antropologi och geografi.
- » Sveriges allmänna exportförening.
- » Förvaltningsutskottet för reformationens jubileumsgåva.
- » Svensk-litauiska föreningen.
- » Ukrainska informationsbyrån.

Enköping. Redaktionen av Sanningsökaren.

Lund. Astronomiska observatoriet.

- » Läkaresällskapet.
- » Redaktionen av Statsvetenskaplig tidskrift.

Malmö. Skånes handels-, industri- och sjöfartskammare.

- » Skånes naturskyddsförening.

Uppsala. Universitetsbiblioteket.

Växjö. Stifts- och gymnasiebiblioteket.

B. *Utländska.*

Berlin. Bibliothek des Auswärtigen Amts.

» Redaktionen av »Der neue Orient».

Boston. The Trustees under the will of Mary Baker Eddy.

Bruxelles. Gouvernement belge. Ministère des affaires étrangères.

Calcutta. Imperial Department of Agriculture.

Chicago. Swedish Engineering Society.

» Western Theological Seminary.

» Chicagobladet Publ. Co.

» University of Chicago.

Danzig. Naturforschende Gesellschaft.

Delft. Rijkscommissie voor graadmeting en waterpassing.

Edinburgh. Royal Botanic Garden.

Frankfurt a. M. C. v. Rothschild'sche öff. Bibliothek.

Frederiksborg. Frederiksborg Amts historiske Samfund.

Freiburg i. B. Deutsch-irische Gesellschaft.

» Redaktionen av Katholische Monatsbriefe.

Fukuoka. Kyushu imp. University.

's-Gravenhage. Ministerie van binnenlandsche zaken.

» Institut international de statistique.

Habana. Academia nacional de artes y letras.

Helsingfors. Socialstyrelsen i Finland.

» Universitetsbiblioteket.

» Statistiska centralbyrån.

» Nyfilologiska föreningen.

Kenilworth. Svenska litterära sällskapet De nio, Upsala college.

Kristiania. Departementet for sociale saker.

» Finants- og Tolddepartementet.

» Kommunens statistiske kontor.

» A. S. Norsk kjølekompani.

Köpenhamn. Kommissionen for Havundersøgelser.

» Den danske biologiske Station.

» Det danske meteorologiske Institut.

» Dansk Søkortarkiv.

» Statens Seruminstitut.

» Stednavneudvalget.

- Köpenhamn. Det sociale Sekretariat.
 » Kommunalbestyrelsen.
 » Staden Köbenhavns statistiske Kontor.
 » Bestyrelsen for Carlsberglaboratoriet.
 » Grosserersocietetet.
 » Det philologisk-historiske Samfund.
 » Deutscher Sonderausschuss für Kriegsgefangenenhilfe.
- Leeuwarden. Selskip for fryske tael- en skriftenkennisse.
- Leiden. Redaktionen av Museum.
- Leipzig. Deutsche Bücherei des Börsenvereins der deutschen Buchhändler.
- Lemberg. Universitetet.
- London. Redaktionen av The Herald of the Star.
 » The British Red Cross Society.
- Manila. Bureau of Agriculture.
- Monaco. Institut océanographique.
- Montevideo. Dirección general de estadística de Uruguay.
- München. Hof- und Staatsbibliothek.
- New York. American-Scandinavian Foundation.
 » Rockefeller Foundation.
 » Redaktionen av »Inter-America».
 » The General Education Board.
- Paris. Académie des sciences.
 » Office international d'hygiène publique.
 » Redaktionen av La voix de l'Arménie.
- Point Loma, Cal. Theosophical Publ. Co.
- Prag. Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften.
- Reykjavík. Landsbókasafn.
- Rock Island, Ill. Redaktionen av Ungdomsvännerna.
- Stockholm. Tyska beskickningen.
- Trondhjem. Det kongel. norske videnskabers selskab.
 » Trondhjems fiskeriselskap.
- Washington. Carnegie Endowment for International Peace.
 » Library of Congress.
 » Department of the Interior.
 » Bureau of Education.
 » Department of Agriculture.
- Wiborg. Svenska lyceum.

Wien. K. K. Kriegsprescentrale.

Åbo. Åbo stads historiska museum.

Följande *enskilda personer och firmor* hava under år 1918 med gåvor ihågkommit biblioteket.

A. *Svenska.*

Ambrosius, J. M., f. d. folkskolinspektör, Göteborg.

Anderssons (rektor H.) stärbhus, Lund.

Arenander, E. O., professor, Ultuna.

Bergklint, Maria, änkefru, Uddevalla.

Björling, C. G., professor, Lund.

Bonniers (A.) bokförlag, Stockholm.

Borelius, Hilma, docent, Lund.

Broberg, S. Grén, andre bibliotekarie, Göteborg.

Brorson, E., kamrer, Lund.

Brorson, N., fru, Lund.

Böök, F., docent, Lund.

Cederschiöld, G., f. d. professor, Lund.

Clemensson, G. G., andre arkivarie, Lund.

Efvergren, C., andre bibliotekarie, Stockholm.

Fürst, C. M., professor, Lund.

Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund.

Grönwall, K. A., professor, Lund.

Guldbergs (C. L.) bokförlag, Stockholm.

Hasselberg, B., professor, Stockholm.

Henning, E., professor, Stockholm.

Jaederholm, G. A., professor, Göteborg.

Kempff, Augusta, änkefru, Lund.

Kinell, E. G., överstelöjtnant, Stockholm.

Kjellin, H., docent, Lund.

Kock, A., f. d. professor, Lund.

Lagerlöf, D., ingenjör, Drottningholm.

Lewenhaupt, E., greve, universitetsbibliotekarie, Säbylund.

Lindskoug, O., e. o. amanuens, Lund.

Lindstedts (Ph.) universitetsbokhandel, Lund.

Ljunggren, E., överbibliotekarie, Lund.

Lundh, A., fil. kand., Lund.

Lundquists (Abr.) musikförlag, Stockholm.

Magnusson, H. G., veterinär, Malmö.
 Malmgren, R., professor, Lund.
 Murbeck, S., professor, Lund.
 Möller, B., förste bibliotekarie, Lund.
 Nelson, L. P., skriftställare, Stockholm.
 Nilsson, M. P:n, professor, Lund.
 Nyblæus, G. A., generalmajor, Åkers styckebruk.
 Paulsons (professor J.) stärbhus, Göteborg.
 Petré, G., professor, Uppsala.
 Petré, K., professor, Lund.
 Ribbing, S., f. d. professor, Lund.
 Rodhe, A. E., revisionssekreterare, Stockholm.
 Schlyter, K. J. D., revisionssekreterare, Stockholm.
 Setterdahl, A., komminister, Slaka.
 Sjöbeck, P., f. d. förste bibliotekarie, Lund.
 Sjögren, V. H., studerande, Södertälje.
 Stille, A., professor, Lund.
 Swedberg, T., professor, Uppsala.
 Söderwall, K. F., f. d. professor, Lund.
 Tholén, A., Arvika.
 Thulin, J., kyrkoherde, Örtofta.
 Walberg, E., professor, Lund.
 Weibull, L., professor, Lund.
 Wide, P. G., med. doktor, Hälsingborg.
 Wrangel, E., professor, Lund.
 Wulff, B., biblioteksamanuens, Lund.
 Wulff, F., f. d. professor, Lund.
 Österling, A., biblioteksamanuens, Lund.

B. *Utländska.*

Bergin, A., doktor, Lindsborg, Kansas.
 Brandstetter, R., professor, Luzern.
 Cambridge Univ. Press.
 Chapman, J. J., författare, New York.
 Coenders, A., professor, Greifswald.
 Dahl, F., professor, Köpenhamn.
 Dinshaw, Hormusji Cowasji, Aden.
 Grüner Hegge, T., universitetsstipendiat, Kristiania.

Halderman, J. A., Chicago.
Hannaas, T., professor, Bergen.
Harding, G., bokhandlare, London.
Herdersche Verlagshandlung, Freiburg i. B.
Hernberg, A., jur. doktor, Helsingfors.
Hewavitarne, C. A., doktor, Colombo.
Hoogland, P., skoellehaed, Åldwald.
Janet, Ch., Limoges.
Johannsen, W., professor, Köpenhamn.
Klingberg, Rev. J. E., New Britain, Conn.
Lagerberg, J. de, auditör, Passaic, N. J.
Lehmann-Nitsche, R., professor, La Plata.
Lyngé, H., bokhandlare, Köpenhamn.
Marstrand, V., ingenjör, Köpenhamn.
Müller, K. H., Hamburg.
Oppermann, A., överstelöjtnant, Marseille.
Palmén, K. E., friherre, f. d. intendent, Helsingfors.
Picard, E., professor, Paris.
Plum, P. M., Grosserer, Köpenhamn.
Princell, J., Mrs., Chicago.
Rathenau, W., Dr. phil., Berlin.
Schlesch, H. A., Hellerup.
Schröder, A., Ebberup, Fyen.
Struer, H., f. d. laboratorieföreståndare, Köpenhamn.
White, H. S., professor, Cambridge, Mass.
Widmer, K. A., Dr. jur., Lenzburg.
Wiesener, A. M., bibliotekarie, Bergen.

Med största tacksamhet bör här även erinras därom, att biblioteket jämväl under år 1918 fått såsom bidrag till uppehållande av sina bytesförbindelser emottaga sedvanligt antal av de i tidigare årsberättelser omnämnda publikationer, som för nämnda ändamål pläga att såväl av statsverket som av enskilda med så stor välvilja ställas till detsammas förfogande.

Bibliotekskommissionen har för behandling av inkomna förslag till bokinköp hållit de föreskrivna sammanträdena. Dess ledamöter hava varit, utom vederbörande bibliotekstjänstemän, professorerna Hj. Holmquist, G. Bergman, E. Sjövall, A. Stille,

E. Liljeqvist, J. M. Lovén och H. Nilsson-Ehle. Suppleanter
hava varit professorerna S. Herner, R. Malmgren, J. Forssman,
E. Ekvall, A. Moberg, O. Carlgren och N. Nörlund.

Ekonomi. Bibliotekets räkenskaper för år 1918 visa i sam-
mandrag följande siffror:

Debet:

Behållning från år 1917 ..... 16,047: 09

Inkomster:

Ordinarie statsanslaget	50,000: —	
Anslag å extra stat	10,000: —	
Intressemedel	2,744: 83	
Extra inkomster	3,303: 04	66,047: 87
	<u>Summa: 82,094: 96</u>	

Kredit:

Utgifter:

Bokinköp	36,703: 41	
Inlösen av bibl:s bytesexemplar av Lunds univ:s årsskrift	800: —	
Bokbinderiarbete jämte materialier	14,705: 40	
Skrivmaterialier och tryck	1,317: 67	
Uppvärmning	14,833: 42	
Elektrisk belysning och kraft	784: 64	
Frakt- och transportkostnader	536: 44	
Telefon	154: 50	
Renhållning	746: 05	
Parkens underhåll	714: 59	
Inköp och underhåll av inventarier	4,929: 30	
Diverse omkostnader	1,332: 85	77,558: 27
Behållning vid årets slut	<u>4,536: 69</u>	
	<u>Summa: 82,094: 96</u>	

Kostnaden för bokinköp har även 1918 varit låg, dock
högre än 1917, ehuru förvärvet varit mindre. Medelkostnaden
pr. bok (kr. 8:09) har varit icke obetydligt högre än under de tre
närmast föregående åren, men betydligt lägre än 1914, då den

nådde upp till kr. 12: 57. Bokbinderikostnaderna äro nästan alldeles desamma som för 1917. Att de icke nått upp till ännu högre belopp har sin grund i att betydande inskränkningar vidtagits. Uppvärmningsposten visar en fördubbling av fjolårets belopp, som redan det var abnormt högt. Det bör emellertid antecknas att temperaturen i lokalerna åtminstone under årets senare del tack vare möjligheten att erhålla koks var fullt tillfredsställande.

Det å bibliotekets stat uppförda anslaget av 11,400 kronor till »arvoden, flitpenningar åt extra biträden, renskrivning, eftermiddagstjänst m. m.» har använts på följande sätt:

Arvoden till amanuenser.....	5,313: 34
Uppehållande av eftermiddagstjänsten	2,645: —
Flitpenningar åt e. o. tjänstemän	875: —
Extra arbetshjälp samt renskrivning	2,566: 66
	<hr/>
	Summa: 11,400: —

Under året hava 3,963 (föreg. år 4,979) böcker blivit inbundna och 685 styvhäftade (föreg. år 777), 989 broschyrer ha häftats i pappersomslag (föreg. år 793) och 171 kapslar av olika slag hava förfärdigats (föreg. år 164). Med undantag av inbindningen av 3,895 böcker har allt det anförda arbetet utförts i bibliotekets eget bokbinderi, där även de flesta ifrågakommande reparationer av böcker o. d. blivit verkställda. Ingen bindning eller häftning av tidningar har under året egt rum. Verksamheten inom bibliotekets eget bokbinderi har varit något mindre resultatrik än under föregående år, vilket har sin förnämsta orsak däri att den ene av de två vaktmästare som syssla med bokbinderi under hela året måst under halva sin ordinarie tjänstetid sköta expeditionsgöromål i bokvåningarna.

Lokaler och inventarier. Den alltsedan inflyttningen i den nya byggnaden fungerande heterogena provisoriska inredningen av låneexpeditionen har omsider avlösts av en ny för ändamålet avpassad enhetlig möblering, bestående av disk, ett långsmalt bord för utskrivande av rekvisitioner och lånsedlar, en större femfackig och en mindre enkelfackig vägghylla för böcker, som skola kvarligga för läsesalsbesökarens räkning, samt en tidningshylla. I tidskriftsrummet har uppsatts en hylla, vars mittparti

innehåller lådor för katalogkorten över de utlagda tidskrifterna. I läsesalen har uppsatts en låg och djup hylla för kartor o. d. Dess övre del är anordnad som kortskåp, och däri förvaras de i föregående årsberättelse omtalade katalogkorten över läsesalens referensbibliotek. En provisorisk inredning av fjärde våningens västra flygel har åstadkommits medelst hyllmaterial som medförts från det gamla bibliotekshuset. Den sedan många år planerade inredningen av parterrivåningen till tidningsmagasin kom dess värre icke heller under 1918 till stånd.

Personalen. Efter uppnådd pensionsålder erhöll överbibliotekarien Carl af Petersens begärt avsked, räknat fr. o. m. den 1 maj. Överbibliotekarien af Petersens, som 1874 antogs till e. o. biblioteksamanuens, hade då i 44 år varit anställd i bibliotekets tjänst, de 18 sista åren såsom dess chef. För biblioteket ha dessa 18 år varit synnerligen betydelsefulla. Det har inflyttat i ett nytt hem, om vars planläggning och inredning överbibliotekarien af Petersens inlagt stora förtjänster, det har fått sitt årsanslag mer än tredubblat, det har sett sin ordinarie personal ökas från en vice bibliotekarie, 2 amanuenser och en vaktmästare till 3 förstebibliotekarier, 5 andrebibliotekarier och 3 vaktmästare, och hela personalen, jämväl den extra, har hugnats med avsevärt förbättrade löneförmåner. Överbibliotekarien af Petersens har icke med avskedstagandet avslutat sin verksamhet vid biblioteket. Hans värdefulla biträde är särskilt att påräkna för vissa ännu icke utförda inredningsarbeten, på vilkas förberedande han nedlagt ett mångårigt, sakkunnigt arbete.

Begärt avsked beviljades vidare amanuensen docent C. W. von Sydow den 16 januari.

Den 22 juli utnämndes undertecknad till överbibliotekarie, den 26 s. m. andrebibliotekarien P. Wilner till förste bibliotekarie och den 5 november amanuensen N. W. G. Carlquist till andre bibliotekarie. Den genom undertecknads omnämnda utnämning lediga förstebibliotekariebefattningen var vid årets slut ännu icke besatt.

Till innehavare av amanuensarvoden för året förordnades amanuenserna G. Wetterberg (2,000 kr.) och G. Carlquist (2,000 kr.), A. Österling (1,500 kr.) och F. Nosslin (1,200 kr.). Häri inträdde under året åtskilliga förändringar. Sålunda innehade

Österling 2,000 kronorsarvode under en månad, Nosslin under en månad, amanuensen B. Wulff under två månader och amanuensen H. Holmström under en månad; 1,500 kronorsarvodelt innehades av Nosslin och amanuensen Colliander vardera under en månad och 1,200 kronorsarvodelt av Wulff och Holmström likaledes vardera under en månad. Under augusti var ett arvode å 2,000 kr. utan innehavare, och 1,500 kronorsarvodelt var vakant under december.

Överbibliotekariebefattningen uppehölls 1 maj—31 juli på förordnande av undertecknad. Förstebibliotekarieförordnande innehades hela året av andrebibliotekarien Almqvist samt från 1 maj till 31 juli av d. v. andrebibliotekarien Wilner. Andrebibliotekarieförordnande innehades av amanuensen G. Wetterberg under tiderna $1/1—^{28}/2$, $1/5—^{31}/7$, $1/9—^{31}/10$, av dåv. amanuensen G. Carlquist $1/8—^{30}/11$, av amanuensen A. Österling $1/4—^{30}/4$ och $1/8—^{14}/9$ samt av amanuensen F. Nosslin $1/11—^{31}/12$.

Tjänstledighet åtnjöts av andrebibliotekarien N. Brodén $1/9—^{14}/9$ på grund av sjukdom, av amanuensen G. Wetterberg $1/4—^{30}/4$, $1/8—^{31}/8$ samt $1/11—^{31}/12$ allt för studier, av amanuensen A. Österling $^{10}/6—^{28}/6$ för enskilda angelägenheter och $1/11—^{31}/12$ för vetenskapligt arbete, av amanuensen F. Nosslin $^{15}/2—^{14}/3$ för enskilda angelägenheter, av amanuensen S. Colliander för arbete vid svenska Röda korsets bokinsamling för krigsfångar under hela året med undantag av november månad, då C. trots beviljad tjänstledighet på begäran återinträdde i tjänstgöring, av amanuensen B. Wulff under april månad för studier samt av amanuensen H. Holmström $1/8—^{30}/11$ för vetenskapligt arbete.

Amanuensen B. Wulff var för militär tjänstgöring frånvarande $7/9—^{16}/10$.

F. d. förstebibliotekarien J. P. Sjöbeck tjänstgjorde med särskilt uppdrag, med undantag för juli månad, hela året 6 timmar dagligen och åtnjöt härför med kauslerns medgivande en månatlig ersättning av 150 kr. ur universitetets reservfond.

För att i någon mån råda bot på den genom de många tjänstledigheterna och vakanserna uppkomna bristen i antalet arbetstimmar anlätades under hösten rätt mycken extra arbets hjälp. Förutom fröken Ingeborg Gadde, som hela året regelbundet tjänstgjorde som biträde, arbetade kortare tider såsom sådana fil. stud. Bengt Hildebrand, fil. mag. Torborg Rundcrantz,

fil. stud. Märta Schultz, fröken Stina Berling, varjämte gymnastikdirektören fröken Inga Jungbeck under de tre sista månaderna av året fullgjorde regelbunden tjänstgöring med 5 $\frac{1}{2}$ timmars daglig arbetstid. Som vaktmästarebiträde tjänstgjorde från 15 november bokbindaregesällen O. Engdahl.

Inom den yngre delen av personalen inträffade under hösten rätt många fall av spanska sjukan. Två av amanuenserna, den yngste vaktmästaren och två av de tillfälliga biträdena drabbades sålunda av sjukdomen. En av de sistnämnda, fröken Stina Berling, dukade sorgligt nog under för densamma efter att under de få dagar hon arbetade här ha gjort sig bemärkt genom sin friska arbetslust och sitt stora intresse för tjänstgöringen.

Arbeten och arbetsfördelning. De arbeten som utförts under året utöver s. k. löpande göromål ha huvudsakligen haft till mål att bereda böckerna bättre plats och skaffa de obundna skrifterna bättre omvårdnad.

För vinnande av det förra syftet ha dels en serie betydande omflyttningar ägt rum, därvid bland annat det utrymme som vunnits genom den provisoriskt inredda flygeln i fjärde våningen utnyttjats, dels en omläggning av de tyska disputationerna verkstälts med utbrytning av de större formaten, vilka därvid jämte tillhörande katalogblad omsignerats. Det sistnämnda mycket dryga arbetet, som jämväl hade skrifternas bättre vård i sikte, hann icke under året avslutas. Omflyttningsarbetet och den provisoriska inredningen av flygeln ha visserligen för tillfället icke obetydligt förbättrat läget, men dess värre endast för tillfället.

Ett ganska stort antal broschyrgrupper å svenska avdelningen, särskilt sådana tillhörande vitterheten och de naturvetenskapliga facken, ha provisoriskt omlagts med begagnande av befintligt kapselmateriel.

Det betydande restlagret av för utdelning avsedda Uppsala-avhandlingar för åren 1860—1917 har undergått en gallring. Det utgallrade hembjöds åt universitetets lärare och tjänstemän, och sedan deras önskningar blivit tillgodosedda, skickades återstoden tillbaka till Uppsala. Från Uppsala återsändes hit en liknande sändning Lundadisputationer.

Revisionsarbetet inom den utländska juridiken har i någon mån fortgått. Under facket Filosofi har en avdelning »Sam-

lingar nybildats. Facket Kommunalväsen på utl. avd. har omordnats, och samma fack på sv. avd. har till vissa delar reviderats. På en del andra fack ha smärre utbrytningar verkställts, och nya underavdelningar bildats.

Inom handskriftsavdelningen ordnades och förtecknades Bergklintska papperen och professor Mourly Volds efterlämnade stora samling experiment rörande drömmar.

Bibliotekets nominalkatalog har under året ökats med 9,334 blad, däribland 995 tryckta och uppklistrade titlar å akademiska skrifter. Realkatalogen har ökats med 7,615 blad. Hela antalet nya katalogblad uppgår således till 16,949.

Arbetsfördelningen har i huvudsak varit följande:

Överbibliotekariens åligganden fullgjordes de fyra första månaderna av överbibliotekarien af Petersens och sedermera av undertecknad. Överbibliotekarien af Petersens ledde efter avskedstagandet de av honom sedan länge förberedda inredningsarbetena i låneexpeditionen.

Undertecknad hade under de fyra första månaderna samma göromål som föregående år och bibehöll därav skötandet av bytesförbindelsekorrespondensen samt till en del även ledningen av katalogiserings- och revisionsarbetena.

Förstebibliotekarien A. Malm, föreståndare för låneexpeditionen, hade sin huvudsakliga verksamhet förlagd till denna och skötte därvid bl. a. större delen av den där förekommande brevväxlingen; därjämte deltog han i katalogiseringsarbetena, förde protokollet vid bibliotekskommissionens sammanträden samt genomgick några bokauktionskataloger.

Förstebibliotekarien P. Wilner hade under de fyra första månaderna i huvudsak samma göromål som föregående år, fungerade sedan som utländska avdelningens föreståndare och ledde accessionsgöromålen å denna avdelning, deltog i förberedandet av inköpen av utländsk litteratur och i ledningen av katalogiserings- och revisionsarbetena å båda tryckavdelningarna samt förde bibliotekets räkenskaper.

T. f. förstebibliotekarien R. Almqvist förestod bokbindningsavdelningen och hade vården om det obundna, men för bindning avsedda, utländska trycket, utom tidskrifterna, samt förde accessionsjournalen över sveuska avdelningens förvärv genom gåvor och köp.

Andrebibliotekarien S. E. Melander handhade under något över 2 månader den lokala lånerörelsen och var för övrigt sysselsatt med katalogiseringsarbeten.

Andrebibliotekarien N. Brodén handhade under något över 2 månader den lokala lånerörelsen och deltog för övrigt i katalogiseringsarbetena och i göromålen å bokbindningsavdelningen.

Andrebibliotekarien B. Möller handhade den lokala lånerörelsen under månaderna januari t. o. m. maj, skötte sedermera accessionsbehandlingen av inköpta utländska tidskrifter och hade vården om dessa samt om inkommande svenska tidskrifter och fortsättningar, förberedde inköpen å Stockholms bokauktionskammarers auktioner, deltog i lappgranskning och katalogisering samt behandlade under senare hälften av juli arkivleveranser.

Andrebibliotekarien G. Carlquist handhade något över 2 1/2 månader den lokala lånerörelsen, ledde en stor del av de ovan nämnda omflyttningsarbetena och utförde utbrytningen av gruppen Samlingar å facket Filosofi, behandlade under 2 månader den utländska accessionen (utom tidskrifter) och under förra hälften av juli arkivleveranser. Deltog i katalogiseringsarbetena och i förberedandet av bokinköpen, ordnade å handskriftsavdelningen de Bergklintska papperen och de Sjöströmska genealogiska samlingarna och förtecknade de förra. Hade under de 4 första månaderna jämväl bokmagasinstjänst.

T. f. andrebibliotekarien G. Wetterberg behandlade den utländska accessionen (utom tidskrifter) i närmare 4 månader, ordnade och förtecknade Mourly Volds manuskriptsamling, behandlade accessionen av kartor och planscher och utövade en ordnande verksamhet inom svenska avdelningen, som särskilt avsåg att bringa broschyrsamlingen på vissa fack i ett bättre skick.

Amanuensen A. Österling deltog i katalogiseringen och bokmagasinstjänsten samt sammanförde till en serie de personversar som icke behandlats av framl. vice bibliotekarien A. Palm.

Amanuensen F. Nosslin deltog i katalogiseringen, bokmagasinstjänsten och småtrycksbehandlingen, biträdde vid anordningarna för distributionen av äldre akademiskt tryck från Uppsala och Köpenhamn samt tjänstgjorde under två månader vid den utländska accessionen.

Amanuenserna B. Wulff och H. Holmström voro huvudsak-

ligen sysselsatta med bokmagasinstjänst och inordnande av småtryck, därjämte även med någon katalogisering.

Fröken Ingeborg Gadde utförde, förutom diverse renskrivningsarbeten, de ovan omnämnda arbetena å den utländska disputationsavdelningen, verkställde i samband med revisioner förekommande omsigneringar, utskrev större delen av katalogbladen för realkatalogen, deltog i katalogiseringen och småtrycksbehandlingen på svenska avdelningen och verkställde lappinläggningen i båda katalogerna.

Fröken Inga Jungbeck var huvudsakligen sysselsatt med bokmagasinstjänst och inordnande av småtryck.

Fil. stud. B. Hildebrand var sysselsatt med katalogiseringsgöromål; övriga tillfälliga biträden förrättade bokmagasinstjänst eller ordnade småtryck.

F. d. förstebibliotekarien P. Sjöbeck mottog, granskade och, med undantag för det egentliga småtrycket, accessionsförtecknade det från boktryckerierna inkommande svenska årstrycket samt skötte den i sammanhang med tryckleveranserna stående korrespondensen; ävenledes grovsorterade han det inkomna småtrycket.

Såsom frivillig deltagare i katalogiseringsgöromålen tjänstgjorde f. d. rektorn O. Ingstad under hela året nästan dagligen och utförde därunder ett för biblioteket mycket värdefullt arbete, för vilket vår stora tacksamhet härmed må betygas honom.

Evald Ljunggren.

Botaniska
institutionen.

4. Botaniska institutionen.

A. Avdelningen för systematisk botanik.

Trädgården med växthusen. Genom byte och gåvor har levande växtmaterial influtit från Botaniska trädgården i Göteborg, Kgl. Botan. Garten i Dresden samt från åtskilliga privatpersoner.

Från trädgården hava samlingar av levande växter sänts till Göteborgs högre samskola, Lunds fullständiga läroverk för flickor, Malmö stads skyddshem i Örkellunga, Rönströmska skolan i Lund, Södra Sveriges fiskeriförening i Aneboda samt till ett flertal enskilda personer.

För det internationella fröbytet har såsom vanligt en katalog över frön av inhemska växter utgivits och utdelats till andra botaniska trädgårdar. Till 43 rekvisiter har därefter 1084 fröportioner blivit sända, I utbyte har frön erhållits från ett 30-tal botaniska trädgårdar.

Herbarierna. Föreståndaren har till montering upplagt samlingar från Balkanhalvön, Syd-Afrika, Kalifornien, Bolivien, N. Zeeland m. fl.

Konservatorn har vid Lunds Botaniska förenings växtbyte uttagit växter, som ansetts behövliga för museets samlingar, och katalogiserat dem; har ordnat och etiketterat prof. Berggrens samlingar av pteridofyter, gymnospermer och monokotylor från N. Zeeland och därur uttagit för museet behövt material; har bestämt och etiketterat det av konservatorn år 1912 i Kaukasus insamlade materialet dels av familjerna Plantaginaceæ—Compositæ, dels av Pteridophyta, Gymnospermæ och en del Gramineæ; har till montering upplagt det ur samtliga ovannämnda samlingar uttagna materialet; har — i samband med floraarbete — kritiskt genomgått Skandinaviska herbariets Pteridophyta, Helobiæ och en del Gramineæ samt delvis granskat motsvarande material i Herb. generale.

Amanuensen har med biträde av e. o. aman. O. Palmgren avslutat etiketteringen av prof. Berggrens lövmoss-samlingar från N. Zeeland samt etiketterat större delen av till dessa samlingar hörande Hepaticæ.

E. o. amanuens G. Alsterberg har skött inrangeringen i skandinaviska extraserien; e. o. aman. J. Gustafsson har etiketterat prof. Berggrens obestämda samlingar från Kalifornien, Sandwichsöarna m. m. samt biträtt med katalogisering av skandinaviska samlingar; e. o. aman. G. Sjöstedt har fortsatt genomgåendet av museets alg-samling och algexsickater för upphjälpande av bristfällig montering. Dessutom ha e. o. aman. Alsterberg, Gustafsson och Sjöstedt verkställt inrangering i Skandinaviska herbariet och i Herb. generale. E. o. aman. O. Tedin har under höstterminen fortsatt genomgåendet av Engler's »Pflanzenreich» för anteckning av bestämmningar å numrerade ex. i Herb. generale samt under vårterminen genomgått omonterade samlingar av Labiatæ för uttagning till herbariet.

Genom köp har förvärvats: Fiebrig, 120 ex. fanerogamer från Bolivien; Stolz, 187 ex. fanerogamer från Nyassa-höglandet; Malme, Lichenes suec. exs., fasc. 30.

Genom byte har erhållits: från Lunds Botaniska förening ett tusental skandinaviska växter i utbyte mot fanerogamer, som insamlats av konservatorn.

Gåvor: Av kyrkoh. S. J. Enander, Lillherrdal, 120 ex. ur hans Salices scand. exs. fasc. 1—3; av Lunds Botaniska förening växter ur dess växtbyte till ett värde av 85 kr. För övrigt hava gåvor influtit från herr C. G. Alm, Uppsala; herr Carl Blom, Lund; docent J. Frödin, Lund; lektor Hj. Möller, Stockholm; docent G. Samuelsson, Uppsala (c. 100 ex. fanerog.); fil. mag. R. Sterner, Uppsala; apotekare A. S. Trolander, Växjö.

I enlighet med prof. Berggrens testamente hava av hans lövmoss-samlingar från N. Zealand sänts: till Riksmuseets palæobotaniska avdelning 255 ex., till botaniska museet i Uppsala 255 ex. och till Göteborgs museum 249 ex. Av till härvarande museum skänkta dupletter utav dessa samlingar ha dessutom sänts till Riksmuseet 629 ex. och till botaniska museet i Uppsala 578 ex.

Under året ha över 8,000 ex. kärlväxter blivit monterade och till största delen även inrangerade i museets herbarier.

Morfologiskt-biologiska museet. Under det gångna läsåret hava samlingarna tillväxt huvudsakligen genom av föreståndaren spritlagda föremål ifrån trädgården och växthusen. — Av en del föremål hava duplettexemplar blivit skänkta till Bergens Museum.

Sr. *Marbeck.*

B. Avdelningen för fysiologisk botanik.

I den växtanatomiska kursen ha deltagit h.-t. 4 och v.-t. 3 studerande: i kryptogamkursen dessutom 4 personer. Övningarna i växtfysiologi räknade h.-t. 4, v.-t. 5 deltagare. I licentiatkursen deltog under hösten 2 personer, under våren 1.

Undervisningen har fortgått enligt den fastställda undervisningsplanen. Med vetenskapliga arbeten ha under året varit sysselsatta amanuensen G. Turesson, som undersökt en bakteriös infektion på ärter, mag. G. Sjöstedt, som satt i gång kulturförsök med

Enteromorpha-arter, samt mag. V. Holmgren, som upptagit försök över rötternas kemotropism. Undertecknad har fortsatt sina undersökningar över fototropism, särskilt beträffande perceptionens art och ackommodationsfenomenet.

Några egentliga nyanskaffningar till instrumentsamlingen ha på grund av dyrtiden ej kunnat ske, utan det med dyrtidsbidrag förstärkta årsanslaget har använts att bestrida löpande utgifter för undervisningen och de vetenskapliga arbetena. Ett av källarrummen har inretts till retningsfysiologiskt mörkrum med ventilationstrumma, optisk bänk och bylluppsättning. Institutionens samling av mikroskopiska preparat har betydligt ökats genom införlivande av ett större antal cytologiska snittserier samt inköp av en samling från Tyskland.

Henrik Lundegårdh.

C. Biblioteket.

Fortsättningar hava erhållits å: Notulæ systematicæ par H. Lecomte, Bulletin of Miscellaneous Information of the Botanic Gardens at Kew, Reports and Records of the Botanical Survey of India, Mededeelingen van 'sRijks-Herbarium te Leiden, Mitteilungen aus dem Botanischen Museum der Univ. Zürich, Meddelanden från botaniska avdelningen av Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet, Meddelanden och Flygblad från Statens skogsförsöksanstalt, Sveriges Utsädesförenings tidskrift, Acta Horti Bergiani, Journal of the College of Agriculture of the Imp. Univ. of Tokyo, International Catalogue of scientific Literature (Botany.) — Dessutom har bibliotekarien, prof. O. Nordstedt, överlämnat dels fortsättningar å 20 förut skänkta tidskrifter, dels följande tidskrifter: The American Midland Naturalist 1909—1918, Österreichische botanische Zeitschrift 1870—71, 1891—1918, Allgemeine botanische Zeitschrift 1895—1919, Bollettino del R. Orto di Palermo, 5 voll.

För övrigt hava gåvor influtit från: Dr M. Minnaert i Gent, lektor Hj. Möller i Stockholm, prof. C. Th. Mörner i Uppsala, Facultade de philosophia de Coimbra, Laboratorium voor Plantenphysiologie i Wageningen, Ohara Institut für landwirtschaftl. Forschungen i Karaschiki i Japan.

Av bibliotekets dupletter hava 6 arbeten blivit sända till lantbruksskolan i Wageningen och Ohara-Institutet i Japan.

Ett arbete har inköpts: Hugo de Vries, *Opera e periodicis collata*, vol. II.

Antalet under läsåret utlånta arbeten har uppgått till 698, förutom sådana som endast för dagen uttagits till begagnande å museet.

Sv. Murbeck.

5. Farmakologiska institutionen.

Farmakolo-
giska institu-
tionen.

Under läsåret hava undersökningar över hjärtgifter och narcotica utförts. Institutionsbiblioteket har ökats med en del värdefulla böcker; däremot kunde institutionene samlingar på andra områden på grund av de ogunstiga förhållandena ej kompletteras. Bristen på finare kemikalier har gjort sig mycket kännbar.

E. Overton.

6. Fysiologiska institutionen.

Fysiologiska
institutionen.

I kursen i fysiologi för medicine kandidatexamen deltog höstterminen 1918 22 laboranter samt vårterminen 1919 20 laboranter.

Den sedvanliga kursen i fysiologiska förkunskaper till psykologien gavs höstterminen 1918 av docenten E. Widmark och räknade ett 40-tal deltagare.

T. Thunberg.

7. Fysiska institutionen.

Fysiska insti-
tutionen.

De i tidigare års redogörelser omnämnda undersökningarna över elementens röntgenspektra ha under året fortsatts. Precisionsmätningarna inom de större våglängdernas område ha vidare fullföljts av aman. W. Stenström (inom den s. k. M-serien) samt av mag. W. Stensson (inom K- och L-serien). För utvidgande av

precisionsmätningarna till det kortvågiga gebitet ha tvänne spektrografer byggts och avprovats. Med den ena av dessa har mag. E. Jönsson utfört en undersökning över absorptionsspektra vid de tyngsta elementen. Med denna apparat har även utförts en precisionsbestämning av Wolfframs K-spektrum (av lic. K. A. Wingårdh m. fl.). Med den andra nyss nämnda spektrografen har lic. A. B. Leide påbörjat en undersökning av K-serien vid tyngre element. Slutligen har lic. Wingårdh påbörjat kvantitativa mätningar medelst en nykonstruerad differentialspektrometer.

Doc. G. Borelius har fortsatt sina i föregående årsredogörelse omnämnda undersökningar, varjämte mag. E. Sedström på detta område avslutat ett arbete som f. n. är under tryckning.

Doc. T. Heurlinger har tillsammans med mag. J. Hallenborg fortsatt sina undersökningar över bandspektra.

Manne Siegbahn.

8. Geologisk-mineralogiska institutionen.

De svårigheter, som redan under en längre tid rått för in- Geologisk-mineralogiska institutionen.stitutionens utrymme, ha fortfarit även under detta läsår, men nu skönjes en ljusning, i det att förhållandena nu anses sådana, att det kan vara lämpligt att återupptaga planerna för en tidsenlig nybyggnad med avsikt att framföra dem som riksdagspetitum till nästa riksdag. Avsikten är nu att föreslå en för de så närbe-gränsade geologiska och geografiska vetenskaperna gemensam byggnad, där vardera institutionen skulle ha sin självständiga avdelning, men där, genom närheten, åtskilligt utrymme skulle kunna till begagnande utlånas från den ena institutionen till den andra. Härigenom skulle begge institutionerna vinna och en besparing i de samlade byggnadskostnaderna ernås.

Inga förändringar ha under årets lopp vidtagits med avseende på institutionens lokaler.

Under detta år liksom förr har institutionen stått i förbindelse med inländska och utländska institutioner, särskilt för publikationsbyte; de utländska förbindelserna ha dock naturligtvis på grund av krigsförhållandena märkbart inskränkts, om ock man på den senaste tiden kunnat varsna en svag början till förbättring.

Av följande privatpersoner har institutionen emottagit gåvor av böcker:

A.-B. Åbjörn Andersson (Svedala), prof. O. B. Böggild (Köpenhamn), fil. d:r Edv. Erdmann (Stockholm), doc. A. Hadding (Lund), doc. O. Holtedahl (Kristiania), aman. O. Isberg (Lund), fil. d:r frih. C. Kurck (Lund), doc. E. Naumann (Lund), prof. J. Schetelig (Kristiania), aman. G. T. Troedsson (Lund), prof. M. Weibull (Alnarp) samt institutionsföreståndaren.

Under året ha institutionens samlingar ökats såväl genom gåvor som genom byte och inköp.

Bland gåvorna märkes en större samling bergartsprov från Norge och Härjedalen, insamlade av doc. Hadding under en studiereisa 1918; mindre gåvor har institutionen emottagit från aman. O. Isberg, fil. stud. Arvid Persson, överingeniör E. Sieurin (Högnäs), Paläontologisk Museum i Kristiania (genom doc. Holtedahl) samt från institutionsföreståndaren och från deltagare i exkursioner.

Genom byte har institutionen förvärvat från Paläontologisk Museum i Kristiania en synnerligen rikhaltig samling bergarter och fossil från Kristianiaområdets kambrosiluriska bildningar.

Genom köp har institutionen förvärvat: från preparator A. R. Andersson (Uppsala), bergarter från Alnön, Almunge, Nordingrå, Malmberget och Norra Kärr; från aman. O. Isberg samlingar dels från norra Jyllands krita, tertiär och kvartär, dels molluskskal från skalgrusbankar samt några zoologiska föremål från trakten av Kristineberg i Bohuslän; från fil. d:r frih. C. Kurck samlingar från skånska torvmossar och kalktuffer, däri även ingående originalmaterial; från aman. G. T. Troedsson samlingar från Skånes och Västergötlands brakiopodskiffer; från fil. stud. M. Weibull en samling bergarter från Norge, däribland växtfossil från Röragen, och från Härjedalen.

Från institutionens samlingar har material för jämförelse eller bearbetning utlånats till: aman. fröken Elsa Warburg (Uppsala), d:r phil. K. Brünnich Nielsen (Köpenhamn) samt statsgeologen A. H. Westergård (Stockholm).

Under läsåret har en studiesamling i paläontologi upplagts, ordnad efter det zoologiska systemet och ävenledes innehållande recenta djurlämningar och zoologiska preparat, i den mån detta kan vara nödigt eller nyttigt för sammanhanget.

Arbetet med förfärdigandet av mikroskopiska slipprov av sedimentära bergarter har fortsatts i syfte att så småningom åstadkomma en god samling av dessa för arbetet här så viktiga preparat.

Av »Meddelanden från Lunds geologiska fältklubb» ha under läsåret utkommit följande n:r, vilka äro att betrakta som institutionsarbeten:

N:o 34. O. Isberg, En sprickfyllnad af rastritesskiffer i leptaenkalken. Särtryck ur Geol. Fören:s i Stockholm Förhandl. Bd. 40.

Ser. B. N:o 10. G. T. Troedsson, Om Skånes brachiopodskiffer. Lunds Univ:s Årsskr. N. F. Avd. 2 Bd 15 Nr 3 (K. Fysiogr. Sällsk. Handl. N. F. Bd 30 N:r 3).

Karl A. Grönwall.

9. Historiska museet.

Läsåret 1918 skall alltid stå som ett märkesår för Historiska museet. Det betecknar de historiska samlingarnas inflyttning i en egen institutionsbyggnad, det forna zoologiska museets. Byggnadens förändring, till vilken medel beviljats av riksdagen, tog sin början i slutet av år 1917, men på grund av mellankommande strejk och blockad avslutades byggnadsarbetet först i september 1918 eller samtidigt med det nya museets högtidliga invigning d. 28 sept. nämnda år. Vid detta tillfälle utdelades en av museets föreståndare redigerad, i universitetets årsskrift intagen skrift »Från Lunds universitets historiska museum», vilken innehåller sju olika uppsatser med material hämtat ur museets samlingar, nämligen: »Slutna mark- och mossfynd från stenåldern i Lunds universitets historiska museum, deras tidsställning och samband med religiösa föreställningar» s. 1—66, förf. av museets föreståndare, »En offerplats från stenåldern» s. 67—88, av museets e. o. amanuens Folke Hansen, »Om förhistoriska guld- och silverfynd i Lunds universitets historiska museum och några därmed sammanhängande frågor» s. 89—142, av museets amanuens Olof Sundin, »Några skånska rökelsekar» s. 143—170, av museets e. o. amanuens Isidor Zetterberg, »Bidrag till pietäbildens historia» s. 171—202, av museets e. o. amanuens Hans Wählin, »Några skånska

Historiska
museet.

fynd av i lerkrus nedlagda mynt» s. 203—214, av museets e. o. amanuens Ossian Lindskoug samt »Till den inskrivna palmettens historia» s. 215—243, av museets inspektor, professoren Ewert Wrangel.

Under förra delen av sommaren 1918 förflyttades de mest svårtransportabla föremålen, nämligen runstenarna och de i kyrksalen placerade romanska väggmålnigarna från Vallkärra kyrka, medan de egentliga samlingarna snabbt och lyckligt överfördes till de nya lokalerna under augusti och september. Att detta arbete varit förenat med stora svårigheter visas bl. a. därav, att inredningsarbetet ej avslutades förrän dagen innan invigningen, vilken såsom avsett var kunde ske dagen efter och i omedelbar anslutning till universitetets stora jubelfest.

På grund av samlingarnas hastiga förflyttning har intet större avbrott inträffat i fråga om museets verksamhet, utan arbetet har fortgått på vanligt sätt.

Såsom gåvor hava följande föremål överlämnats: Av framlidne lantbrukaren J. P. Andersson i S. Sallerup åtskilliga flintredskap samt en fragmentarisk, påbörjad skafthålsyx av hjorthorn, allt från stenåldern. Av grosshandlaren S. Neuman, Lund, tre vackra s. k. stridsyxor tillhörande Danmarks stenålder samt en hålcelt från bronsåldern, funnen i Sösdalatrakten. Av onämnd givare genom majoren Gillis Arfwidson i Malmö ett litet rektangulärt hängsmycke av silver från 1600-talet, på ena sidan prytt med en korsfästelsegrupp i relief och på den andra med inskriften »Si Deus pro nobis, quis contra nos»; plaketten är för en del år sedan funnen i S:t Olofs offerkälla.

Genom inköp hava förvärvats en betydande mängd stenåldersföremål. Bland dessa märkas åtskilliga votivfynd, nämligen: ett stort flintspån och en flintmejsel, funna i Ugglarp vid Börringsjön, Vemmenhögs hd; två tunnackiga oslipade flintyxor från Slättåkra gård, Vemmenhögs hd; yxämne av flinta, funnet jämte två nu förstörda flintyxor i Mellangrefvie, Oxie hd; två tunnackiga oslipade flintyxor från Hyltarp n:r 3, Oxie hd; två flintsågar från Skegrie boställe, Skytts hd; tre tunnackiga slipade flintyxor, funna vid en stor sten i Hörröd, Gärds hd; två slipade gånggriftsyxor av flinta från Skegrie boställe, Skytts hd; tre slipade flintyxor — en tunnackig, två tjockackiga — samt en oslipad flintmejsel, funna vid Lindholmen, Oxie hd.

Därjämte hava med samlingarna införlivats ett boplatsfynd från Hjulbäck vid Börringesjön, Vemmenhögs hd samt fynd från en enmansgrav å Erlandsro, V. Klagstorp, Oxie hd. I sistnämnda grav påträffades vid undersökningen en mera ovanlig fornsak, en s. k. pilskaftglättare, det enda föremål av ifrågavarande art som museet äger.

Museets enastående samling av de överallt utom i Skåne mindre vanliga spetsnackiga flintyxorna har under det gångna året ökats med ej mindre än ett tjugotal n:r. Bland dessa finnes museets och väl sannolikt hela Nordens största ex. av denna typ (30 cm. fastän banen avslagits), funnet å Arrie hoställe, Oxie hd. Av de mycket sällsynta förarbetena till halvmånformiga flintsågar ha två st. inköpts, det ena, funnet i Kämpinge, Skytts hd, ej mindre än 28 cm. långt. Slutligen hava till museets betydande samling benharpuner från stenålderns början inköpts två med flinteggar försedda ex., båda funna i en mosse i Örsjö, Vemmenhögs hd.

Bronsålderssamlingen har bl. a. lyckats erhålla ett mycket ovanligt förvärv, nämligen en bronskam från bronsåldern. Kammen, som är synnerligen prydligt ornerad, har gjort tjänst som hårprydnad och är det enda från bronsåldern härrörande exemplar, som finnes i museets samlingar. Kammen påträffades jämte en armring, även denna inköpt av museet, vid jordarbete i sydöstra hörnet av Ljunits hd helt nära Östersjön, på gränsen till Herrestads hd.

Bland järnåldersförvärven märkas ett par fynd från torvmossar, nämligen en lerurna funnen i Hassle-Bösarp, Vemmenhögs hd och ett ornerat bronsbeslag med silverbeläggning, avsevärt skadat vid nedläggningen liksom de stora danska mossfynden och funnet på 4 alnars djup i Häckeberga mosse, Bara hd.

De viktigaste medeltidsförvärven under året utgöras av ett par stora träbilder, den ena en madonnabild från senromansk tid, den andra en S:t Olofsbild från medeltidens slut. De inköptes på auktion hos greve A. Moltke-Huitfeldt på Qvesarum och hade av säljarens fader förvärvats från Fulltofta eller S. Rörums kyrka.

Under det gångna läsåret hava museets föreståndare och tjänstemän som vanligt företagit åtskilliga undersökningar och grävningar inom provinsen. Beträffande en del av grävnings-

fynden är det ännu icke avgjort, huruvida det tillåtes att de stanna i museet.

Katalogiseringsarbetet av de nyförvärvade föremålen har under läsåret fullföljts. Museets föreståndare har under höstterminen föreläst över Äldre kyrklig skulptur och över Stenåldern samt under vårterminen över Stenåldern och över Stenåldersboplatser.

Samlingarna hava varit avgiftsfritt tillgängliga två timmar varje dag utom måndagar. Antalet besökande har uppgått till omkring 3,000.

Otto Rydbeck.

10. Kemiska institutionen.

Kemiska in-
stitutionen.

Under höstterminen 1918 ha i laborationsövningarna 33 studerande deltagit (3 ordinarie amanuenser och 1 extraordinarie ej medräknade).

Vårterminen 1919 ha 34 studerande deltagit i laborationsövningarna (ovannämnda antal amanuenser ej inberäknade).

Arbetet å institutionen har under läsåret haft att lida under rätt tryckta förhållanden. Priserna på alla för institutionens verksamhet nödiga artiklar ha stegrats på ett sätt, som ännu för ett par år sedan var omöjligt att förutse. Särskilt gäller detta för de största utgiftsposterna nämligen för bränsle, gas, alkohol, eter och övriga kemikalier, vilka mångdubblats. Vad egentliga kemikalier angår, så har institutionen, i st. f. att som förut inköpa sådana direkt från kemiska fabriker, sett sig så gott som uteslutande hänvisad till ett av stadens apotek.

Oaktat så mycket som möjligt gjorts för att inskränka utgifter och förbrukning samt strängare kontroll över den sistnämnda införts, och trots det att jag av innev. års riksdag begärt och erhållit ett extra tilläggsanslag av 9,000 kronor för täckande av innev. års brist, har det ej kunnat undgås, att det löpande kalenderårets tillgångar redan nu förbrukats om ej rent av överskridits, så att intet återstår för täckande av utgifterna för senare hälften av innev. år. I själva verket kom innev. kalenderårs budget att redan från början belastas med en utgift på cirka 10,000 kr., som rätteligen bort komma på föregående års utgiftsstat.

Jag har därför sett mig nödsakad att av nästkommande riksdag begära ett extra tilläggsanslag av 15,000 kr. för täckande av den brist, som är att förutse redan innev. kalenderår, samt 17,500 kr. för täckande av den brist, som kan väntas nästkommande år.

J. M. Lovén.

11. **Kliniska institutionerna.**

A. **Kirurgiska kliniken.**

Antalet medicine kandidater, som deltagit i propedeutiska kurser och grundläggande tjänstgöring, har varit 72, därav från Lund 36, från Stockholm 27, från Uppsala 9. Kliniska institutionerna.

Antalet av dem, som deltagit i s. k. fortsättningstjänstgöring, har varit 9; av dessa har 1 fullgjort sin grundläggande tjänstgöring i Uppsala, de andra i Lund.

Antalet av dem, som fullgjort stadgad assistenttjänstgöring, har varit 11.

Antalet patienter på kirurgiska kliniken kalenderåret 1918 var 2,562; på dessa utfördes 1,765 operationer.

Antalet polikliniskt vårdade patienter var 4,212; på dessa utfördes 1,880 operationer.

Under läsåret har inom den kirurgiska avdelningen anordnats en klinisk specialavdelning för öron-, näs- och halssjukdomar med 18 sjukplatser och en klinisk specialavdelning för ortopedi med 28 sjukplatser. Motsvarande polikliniker ha redan flere år ägt bestånd.

Under läsåret har för första gången här givits den i medicinska examensstadgan föreskrivna kursen i otia tri, rhinologi och laryngologi.

Likaledes har för första gången mottagits studerande för genomgående av 4 månaders s. k. fortsättningstjänstgöring i kirurgi. Med anledning härav har undervisningen måst väsentligen omläggas och är nu så anordnad, att en biträdande lärare giver den propedeutiska kursen i allmän kirurgi; en annan bi-

trädande lärare giver under de två första månaderna av den grundläggande tjänstgöringen klinisk undervisning i extremitet-kirurgi; professorn giver klinisk och poliklinisk undervisning åt studerande, som genomgå grundläggande tjänstgöring, endast under deras sista två månader och därjämte åt s. k. fortsättnings-tjänstgörande och assistenttjänstgörande.

Jacques Borelius.

B. Medicinska kliniken.

Antalet medicine kandidater, som deltagit i den grundläggande tjänstgöringen under läsåret, har utgjort 73.

Antalet medicine kandidater, som deltagit i fortsättnings-tjänstgöringen under läsåret, har utgjort 24.

Antalet av dem, som deltagit i föreskrivna assistenttjänstgöringen, har varit 17.

Antalet patienter, som varit vårdade å kliniken under kalenderåret 1918, har utgjort 1,814.

Det i föregående årsberättelse omnämnda anslaget ur universitetets reservfond för anskaffandet av ett epidiaskop har ännu ej kunnat användas för sitt ändamål, då jag ej trott det på sin plats att söka upptaga de förut avbrutna underhandlingarna med vederbörande utländska firmor, innan freden slutits.

Till kliniken har anskaffats en kymograf från Aktiebolaget Vetenskapliga instrument (Sandströms modell). Undertecknad har från ett antal lärjungar mottagit ett belopp av fyrahundranittio kronor att begagnas för något klinikens ändamål, och har denna summa använts som bidrag för att minska kostnaderna för anskaffandet av kymografen i fråga.

För övrigt har klinikens laborieutrustning för kemiskt bruk i någon mån utvecklats och förbättrats.

Karl Petré.

C. Obstetrisk-gynekologiska kliniken.

Under läsåret ha 24 medicine kandidater tjänstgjort å kliniken, om man medräknar dem som tjänstgjort även under sommarmånaderna. En stor lättnad för såväl de tjänstgörande som för undervisningen har skett därigenom, att de tjänstgörande

ha bostad å den nya kvinnokliniken och sålunda när som helst, dag eller natt, kunna tillkallas till abnorma förlossningsfall.

Patientantalet å obstetriska avdelningen utgjorde under år 1918 869. De alltjämt rådande bristfälliga kommunikationerna göra det fortfarande svårt eller omöjligt för ett stort antal barnaföderskor att i rätt tid inkomma till kliniken. Å gynekologiska avdelningen var patientantalet 784 och är i jämnt stigande.

Undervisningen har fortgått som vanligt. Från kliniken hava utgått en del smärre arbeten, över vilka förteckning varje år gives i den från sjukhuset utgivna årsrapporten.

Elis Essen-Möller.

D. Oftalmiatriska kliniken.

Antalet medicine kandidater, som deltagit i undervisningen under året, har varit 26.

Antalet patienter, som varit vårdade å kliniken under 1918, utgjorde 61; på dessa utfördes 546 operationer.

Antalet polikliniskt vårdade patienter under 1918 utgjorde 1,457; på dessa utfördes 282 operationer.

Gustaf Ahlström.

E. Pediatriska kliniken.

Under år 1918 vårdades å kliniken 326 patienter, därav i åldern under 1 år 61, i åldern 1—7 år 84, resten äldre barn. På polikliniken ha behandlats 378 barn.

Under läsåret ha 10 medicine kandidater fullgjort sin pediatrika tjänstgöring vid kliniken.

Kj. Otto af Klercker.

F. Psykiatriska kliniken.

Under höstterminen har undervisningen ägt rum efter fastställd plan; 7 medicine kandidater ha fullgjort sin tjänstgöring.

En elementär kurs i allmän psykopatologi (kostnadsfri), omfattande 7 föreläsningar med demonstrationer, har under vårterminen givits för psykologie studerande; antalet deltagare däri var 10.

Teodor Nerander.

G. Kliniken för öron-, näs- och halssjukdomar.

Under läsåret har 1 medicine kandidat deltagit i undervisningen.

På den inom den kirurgiska avdelningen våren 1918 öppnade specialavdelningen för öron-, näs- och halssjukdomar ha till årets slut vårdats 118 patienter, på vilka 134 operationer utförts.

På polikliniken hava under kalenderåret 1918 mottagits 1,352 nya fall och utförts 489 operationer.

F. W. Törne.

H. Röntgenlaboratoriet.

Å det vid universitetsklinikerna anordnade Röntgeninstitutet ha under år 1918 utförts 2,871 röntgenundersökningar, varvid inregistrerats 7,270 röntgenogram och 199 ortodiagram.

Till radiologisk behandling å Röntgeninstitutet och den därmed förenade radiologiska sjukavdelningen ha mottagits 730 patienter, därav 552 nytillkomna. De övriga ha fortsatt den under något av de föregående åren påbörjade behandlingen.

Av dessa patienter ha 172 varit vårdade å radiologiska sjukavdelningen (59 två eller flere ggr), de övriga polikliniskt.

421 patienter ha erhållit endast röntgenbehandling, 74 kombinerad radium- och röntgenbehandling, 179 endast radiumbehandling, de övriga 56 radiologisk behandling, kombinerad med kolsyre- eller kvartsljus-, resp. termopunktionsbehandling.

Lars Edling.

I. Ortopediska polikliniken.

Under februari och mars samt maj månader 1919 har måndagar, onsdagar och fredagar på ortopediska polikliniken undervisning i form av polikliniska demonstrationer och föreläsningar meddelats åt de medicine kandidater, som fullgöra 1:sta och 2:dra månaderna av sin grundläggande kliniska tjänstgöring. Härvid har anknytning i största möjliga utsträckning sökts till de kliniska föreläsningar i extremitetskirurgi samt kirurgiska ben- och ledsjukdomar, som under samma månader bevistats av ifrågasvarande grupp tjänstgörande medicine kandidater. Denna undervisning har bevistats av 40 medicine kandidater.

På polikliniken hava under kalenderåret 1918 mottagits 351 nya fall och 485 återbesök. 145 blodiga och 16 oblodiga operationer hava utförts samt 524 gipsförband och gipsavgjutningar för bandageanordningar anlagts.

De patienter, som varit intagna å avdelningen för ortopediska sjukdomar, hava journalförts och redovisats tillsammans med patienterna å kirurgiska kliniken.

G. Frising.

12. Konstsamlingarna.

Under läsåret ha följande konstverk med samlingarna förenats: skogslandskap, skiss i olja av A. H. Kallenberg; slättlandskap, oljemålning av Emil Olsson; Kiviks marknad, oljemålning av Karl Aspelin, de båda senare gåvor av konstnärerna. Liknande gåvor hava ock lämnats av Sigge Bergström (2 träsnitt, därav det ena, »Vinternatt», i två färger, det andra porträtt av doc. H. Kjellin), Aage Roose (»Skogsarbetare», träsnitt) och Wanda Roose (»Klippa» samt »Tranbär», träsnitt). Vidare har litografen Chr. Cato, København, skänkt tvenne på hans anstalt och med hans »grå tuschmetod» utförda litografier, den ena ett dubbelpoträtt, utfört av Luplau-Janssen, den andra ett egyptiskt kvinnohuvud, akvarell-litografi av Marie Henriques. Slutligen har skulptursamlingen ökats med ett reliefporträtt föreställande avl. prof. Bengt Jönsson, gipsavgjutning efter Adolf Lindbergs original, samt en fyrkantig urna (altare) med reliefer i bränd lera jämte ett ornamentsfragment av marmor, båda från gammalkristen tid, inköpta på utställningen av byzantinsk konst (se nedan!).

Konst-
samlingarna.

Flere av museets och universitetets tavlor ha rengjorts och restaurerats av konservator S. Rønne, København.

Studiematerialet har ökats med bl. a. 400 skioptikonbilder, illustrerande dels svensk kyrklig konst, dels grafisk konst, samt ett antal fotografiplåtar efter föremål från den byzantinska utställningen eller efter målningar av skånska konstnärer.

Genom anslag från reservfonden ha till konstmuseet inköpts sju st. betsade utställningsmontrer.

Höstterminens utställningar inleddes med en för undervisningen särdeles instruktiv, omkr. 400 nr omfattande utställning

av äldre och yngre byzantinskt måleri, mynt och konsthantverk samt en mindre samling persiska lackmålningar. Därefter exponerades samtliga vid 1868 och 1918 års universitetsjubiléer i Lund till universitetet överlämnade hyllningsadresser från främmande universitet och lärda samfund. Slutligen anordnade litografen Chr. Cato en utställning av litografiska tryck, utförda av ett 20-tal danska konstnärer. Vid denna utställning höll herr Cato ett föredrag om sin nya stentrycksmetod. — Under vårterminen hava utställt: skånska konstnärerna Svante Bergh, Emil Olsson och Tora Holmström; vidare Siri Derkert (målningar och träsnitt) och Anna Petrus (skulptur m. m.); Aage och Wanda Roose; samt slutligen ett större antal Lundakonstnärer. Dessutom har exponerats en samling modern tysk grafisk konst. — Utställningarna, som ombesörjts av doc. H. Kjellin, ha besökts av omkr. 3,500 personer.

För den *Mandelgrenska samlingen* har ett hundratal fotografier inköpts, dels från en utställning i Karlskrona, dels från den i Uppsala anordnade utställningen av äldre kyrklig konst. Från samlingen har utgivits: *Medeltidsmålningarna i Dädesjö och övergången från romansk stil till gotik* av Ewert Wrangel och Otto Rydbeck, utgörande tilläggshäfte I till N. M. Mandelgrens *Atlas till Sveriges odlingshistoria*.

E. Wrangel.

13. Medicinskt-kemiska institutionen.

Medicinskt-
kemiska
institutionen.

I kursen i medicinsk kemi deltog under höstterminen 1918 17, under vårterminen 1919 16 laboranter.

Under vårterminen ha följande vetenskapliga undersökningar pågått och delvis avslutats:

Docenten E. Widmark har fortsatt sina tidigare arbeten över etylalkoholens koncentration i blodet.

Amanuensen G. Krok har utarbetat en metod för bestämning av acetättiksyran i blodet.

E. o. amanuensen Sture Siwe har utarbetat en mikrometod för bestämning av metylalkohol i blodet.

Med. studd. G. Simonsson och S. Hultman ha undersökt acetonens fördelning i organismen vid hastig invasion i blodet.

Med. stud. Eric v. Rosen har varit sysselsatt med granskandet av Hagedorn och Jensens metod för bestämning av minimala glykosmängder.

Institutionens samling av gall- och urinkonkrement har analyserats och ordnats av med. stud. Christoffer Trägårdh.

Institutionen har såsom gåva av prof. I. Bangs stärbhus erhållit dennes separatsamling, uppgående till 1,770 nummer. Samlingen har ordnats och katalogiserats.

Erik M. P. Widmark.

14. Musik-institutionen.

Musikövningar hava under läsåret hållits tvenne gånger i veckan, den ena gången med kammarmusik, den andra med orkestermusik, varvid äldre och nyare musikverk kommit till utförande. Antalet deltagande studerande har båda terminerna varit 20. Musik-institutionen.

Vid universitetets jubelfest den 27 sept. 1918 biträdde kapellet med utförande av en kantat med text av professoren Nils Flensburg och musik av undertecknad. Soli utfördes av musikdirektör Einar Ralf och notarien Ivar Sjöfors och körerna av Lunds studentsångförening. Ävenledes utförde kapellet musik vid Carl XII:s-festen den 30 nov. 1918.

Musikbiblioteket har ökats dels med kompletteringar av stråkstämmor dels med ett mindre antal nya verk, så långt anslagsmedlen tillåtit.

Föreläsningar hava hållits 1 timme i veckan över harmonilära under höstterminen och en del av vårterminen samt sedan över kontrapunkt.

Kostnadsfria övningar i liturgisk sång och talteknik för teologie studerande hava hållits med 6 ordinarie timmar i veckan och 3 extra timmar, för vilka särskilt anslag av kanslersämbetet beviljats på grund av det stora antalet deltagare, 36 under ht. och 34 under vt.

Alfred Berg.

15. Mynt- och medaljkabinettet.

Mynt- och
medalj-
kabinettet.

I september 1918 överfördes mynt- och medaljkabinettets samlingar från sina tidigare, otjänliga lokaler i universitetshuset till det nuvarande Historiska museet. Vid dettas högtidliga invigning var även myntkabinettet öppet. Genom denna förflyttning hava samlingarna vunnit högst betydligt i fråga om tillgänglighet, vilket framgår av de höga besöksiffrorna.

Under det gångna läsåret hava samlingarna såsom gåva fått mottaga: av Lunds universitet dess medalj till minne av 250-årsjubileet 1918, ett ex. i silver och ett i brons; av Svenska Akademien dess minnespenning 1918 över Zacharias Topelius; av Vetenskapsakademien dess minnespenning 1919 över C. T. Odhner; av handelsträdgårdsmästaren Carl Block, Lund, ett danskt 2-skillingsmynt från Christian III samt av majoren Gillis Arfwidson i Malmö en gote (gottlänskt silvermynt) och ett silvermynt av okänd härkomst. Bland övriga förvärv märkas: ett Vespasianusmynt, ett Valdemar II:s mynt, fyra borgarkrigsmynt samt åtskilliga svenska mynt såsom: $\frac{1}{4}$ öre 1636, 1 öre 1663, $\frac{1}{6}$ öre 1666, $\frac{1}{6}$ riksdaler 1778, $\frac{1}{24}$ riksdaler 1777 m. fl.

Mynt- och medaljkabinettet har under läsåret varit avgiftsfritt tillgängligt två timmar varje söndag. Antalet besökande har uppgått till inemot 1,800.

Otto Rydbeck.

16. Patologiska institutionen.

Patologiska
institutionen.

Undervisningen å institutionen har fortgått i enlighet med fastställd studieplan och övriga bestämmelser. I kurserna i patologisk histologi och i bakteriologi hava 30, resp. 31 studerande deltagit. Under läsåret hava 440 obduktioner förrättats och för de studerande demonstrerats. Av dessa hava 81 genom institutionens tjänstemän utförts å Lunds hospital. Dessutom utfördes 72 obduktioner under sommarmånaderna 1918. Obduktionerna bevistades höstterminen 1918 av 40 och vårterminen 1919 av 106 studerande.

Från härvarande sjukvårdsinrättningar ävensom från andra sjukhus hava 1,199 preparat insänts för mikroskopisk undersök-

ning. Av dessa hava en del blivit införlivade med institutionens samlingar, vilka dessutom ökats genom obduktionsmaterial, som tillvaratagits.

Å institutionen utförda s. k. Wassermannreaktioner för påvisande av syfilis uppgingo under året till något mer än 1,600.

Från institutionen hava under året utgått publikationer av undertecknad Forssman och av professor Sjövall, vilka publikationer finnas upptagna i den i denna årsberättelse förekommande förteckningen över under året av universitetets lärare och tjänstemän utgivna skrifter.

J. Forssman.

17. **Psykologiska institutionen.**

Under läsåret 1918—1919 har vid den psykologiska institutionen dels varit anordnad en laborationskurs i experimentell psykologi för betyget Med beröm godkänd i fil. ämbets- och fil. kandidatexamen, dels demonstrationskurser i experimentell psykologi för betyget Godkänd i nämnda examina, samtliga kurser under ledning av docenten Rudolf Anderberg. Laborationskursen var anordnad under höstterminen och pågick under tiden 1 oktober—15 december samt räknade 20 deltagare. En demonstrationskurs var anordnad under höstterminen, med 9 deltagare, en annan under vårterminen, med 20 deltagare, vardera demonstrationskursen omfattande c:a 20 timmar.

Psykologiska
institutionen.

Under läsåret hava vetenskapliga specialarbeten utförts vid institutionen av e. o. amanuensen fil. kand. Johan Westerlin och fil. kand. Thage Persson. Kand. Westerlin har verkställt experimentella undersökningar rörande abstraktionsprocessen, kand. Persson experimentella undersökningar rörande retroaktiva hämningsprocesser inom föreställningsförloppet. Sina vid institutionen påbörjade undersökningar har kand. Persson sedan fortsatt med försökspersoner bland skolungdomen vid en folkskola.

Följande arbeten hava under läsåret publicerats på grundval av vid institutionen utförda undersökningar.

Elof Gertz: Psykologiska undersökningar över adaptationen inom temperatursinnena samt över dess inflytande på retnings- och åtskilnadströsklarna. Gradualdisputation.

Helge Lundholm: Till frågan om stereoskopi genom färgdifferens, i tidskriften »Psyke» för 1918, n:r. 4.

Till e. o. amanuens har under läsåret förordnats fil. kand. Johan Westerlin.

Den 27 januari 1919 hedrades institutionen med besök av de sakkunniga för anordnande av befälskurser vid flottan, vilka av Kungl. Maj:t tillkallats d. 26 sept. 1918, generaldirektör B. J:son Bergqvist, kommendör A. Wachtmeister och kapten G. Wahlström.

Under läsåret har institutionen erhållit i gåva av professor Efr. Liljeqvist dels en värdefull boksamling, bestående av Wagners Handbuch der Physiologie och Herrmanns Handbuch der Physiologie, Hammarbergs Studier över idiotiens klinik och patologi samt Clasons föreläsningar över hjärnans anatomi och funktioner (anteckningar från föreläsningar i manuskript), dels ock en serie gipsfantomer över hjärnan, använda som demonstrations-material vid prof. Clasons föreläsningar.

Axel Herrlin.

18. Rättsmedicinska institutionen.

Rätts-
medicinska
institutionen.

Arbetet har fortgått på samma vis som under föregående arbetsår. 16 rättsmedicinska obduktioner hava utförts och 3 obduktioner (fall av plötslig död) hava förrättats i rättsmedicinsk form. Dessa obduktioner hava bevistats av 10 medicine kandidater. Kursen i rättsmedicin har även nu hållits under vårterminen och var besökt av 9 medicine kandidater. I samband med denna kurs hava en del s. k. polisobduktioner demonstrerats.

Einar Sjövall.

19. Seminarierna.

I. Teologiska fakultetens seminarier.

1. Seminariet för nytestamentlig exegetik.

Seminarierna.

Seminarieövningar i nya testamentets exegetik ha ägt rum under vårterminen 1919; sammanträden höllas 5 och 19 febr., 5 och 19 mars, 2 och 16 april samt 7 maj. Deltagarnas antal

har varit 13. Seminariet har genom föredrag av deltagare, granskning av därtill utsedda opponenter och därtill anknuten diskussion behandlat en del bibelteologiska frågor, först frågor, som rörde Jesu Gudsrikes förkunnelse, vid de två sista sammanträdena Jesu Messiasanspråks och Messiasmedvetandes problem. Föredragen om Guds rike avhandlade: »Gudsrikesföreställningen i Gamla Test. och den senare judendomen», »Jesu Gudsrikesförkunnelse i dess förhållande till Döparens», »Den eskatologiska karaktären och närvaro-karaktären i Jesu Gudsrikesutsago», »Sambandet mellan Jesu etik och hans Gudsrikespredikan».

Erik Aurelius.

2. Seminariet för dogmatik.

Seminarieövningar höllas under höstterminen över dogmatiske huvudfrågor samt under vårterminen över Schleiermachers *Der christliche Glaube*. Deltagarnas antal var under hösten 16 och under våren 14.

Gustaf Aulén.

3. Seminariet för historisk teologi.

Seminariet har under vårterminen 1919 haft 7 sammanträden och letts av undertecknad. Ämnet för övningarna, som hållits i Lunds domkyrka, har varit Lunds domkyrkas historia. Vid varje sammanträde har ett eller två föredrag med demonstrationer förekommit. Antalet deltagare har varit 15.

Hjalmar Holmquist.

II. Juridiska fakultetens seminarium.

Seminariet för civilrätt.

I seminariet hava under höstterminen hållits två proseminarieövningar, en över de legala annonserna i ett nummer av *Post- och inrikes-tidningar* och en över uppgivna rättsfall, samt fyra seminarieövningar med referat av och diskussion över Lagberedningens förslag till giftermålsbalk; av vårterminens övningar hava fem upptagits av rättsfall ur *Nytt Juridiskt Arkiv* och en av H. Ussings uppsats »Et Hovedspørgsmaal i Læren om Forud-

sætninger», som refererats av underlöjtnanten, fil. kandidaten G. Böös.

Ledare har undertecknad varit båda terminerna. Deltagarnas antal har varit omkring 40.

C. G. Björling.

III. Humanistiska sektionens seminarier.

1. Seminariet för klassiska språk.

Latinska seminariet.

Det latinska seminariets övningar för fil. licentiatexamen (några proseminarier hava icke hållits) ha avsett att bereda deltagarna övning i principiellt viktiga och metodiskt lärorika textkritiska frågors behandling; till grund har lagts under höstterminen valda brev av Plinius (forts. från föreg. år), under vårterminen Persii satirer. Till omväxling har hållits ett och annat refererande föredrag över märkligare grammatiska arbeten.]

Deltagarnas antal var under höstterminen 7, under vårterminen 6.

Einar Löfstedt.

Grekiska seminariet.

Inom seminariets grekiska avdelning höllos övningar två timmar varannan vecka under såväl höst- som vårterminen, vilka leddes av docenten Persson. Under höstterminen ha behandlats grekiska inskrifter av sakralt innehåll, under vårterminen valda textkritiska problem i anslutning till Isokrates, varunder bl. a. alla Isokrates' brev genomgåts. Deltagarnas antal var under höstterminen 6, under vårterminen 7.

Cl. Lindskog.

2. Seminariet för klassisk fornkunskap och antikens historia.

H. t. 1918 höllos proseminarieövningar över Res gestæ Divi Augusti; deltagarnas antal var 6. V. t. 1919 höllos seminarieövningar över Aristoteles' Ἀθηναίων πολιτεία; deltagarnas antal var 5. På grund av tidsomständigheterna ha seminariets samlingar ej nämnvärt kunnat förökas, men för framtiden finnas större möjligheter därtill, sedan genom direktören Gunnar Swensons

donation till det Humanistiska vetenskapssamfundet räntan på dess halva belopp anvisats att efter besparing av en femtedel vart tredje år utgå till ökning av den klassisk-arkeologiska samlingen.

Martin P:n Nilsson.

3. Seminariet för semitiska språk.

Övningar ha hållits under vårterminen 1919 med en timme i veckan. Övningarna ha omfattat tolkning av valda syriska texter. Litterärkritiska frågor ha i något fall behandlats i särskilt föredrag. Deltagarnas antal har varit två.

Axel Moberg.

4. Seminariet för nordiska språk.

Seminariet har under läsåret letts av undertecknad. Övningarna omfattade under höstterminen den äldre Västgöotalagen (jämförd med den yngre och övriga fornvästgötska urkunder; fortsättning från föreg. läsår), varvid delar av Mandråps- och Rättilösabalkarna tolkats och kommenterats. Föredrag, bevisande Västgöotalagens språkbruk, höllos av fil. mag. T. Lindstedt och fil. stud. V. Welanders. — Under vårterminen behandlades urnordiska runinskrifter, varvid föredrag höllos: av mag. Th. Jeppsson om inskriften på doppskon från Torsbjærg, av mag. T. Lindstedt om inskriften från Einang och av mag. S. Friberg om inskrifterna från Kragehul och Lindholm samt å brakteaten n:r 57 (Stephens). — Dessutom ha följande originalavhandlingar ventilerats: av mag. Th. Jeppsson: »Konungastyrelsens tillskott till vårt medeltidsspråks ordsfatt» II, av mag. Hj. Ideforss: »Om Bellmans språk» I, II, av kand. E. Bruhn: »Kullamålets ljudlära» I, av mag. S. Friberg: »Ortnamnen i Kållands härad» I, II. — Antalet deltagare 5—7.

Elof Hellquist.

Övningarna i proseminariet för nordiska språk ha under läsåret letts av undertecknad. Ämnen för övningarna ha varit växlande grammatiska och stilistiska frågor rörande nysvenskan. Under höstterminen ha vid varje sammanträde i regel två, under vårterminen omväxlande en och två uppsatser över av ledaren

förelagda ämnen ventilerats. Antalet deltagare var under höstterminen 24 och under vårterminen 21.

Emil Olson.

5. Seminariet för romanska språk.

Seminariet har under hela läsåret letts av undertecknad. Övningarna ha ägt rum med två timmar varannan vecka. Ämnet under båda terminerna: fornfransk texttolkning och textkritik på grundval av Vie de saint Thomas av Guernes de Pont-Sainte-Maxence. Deltagarnas antal var under höstterminen 4, under vårterminen 3.

E. Walberg.

6. Seminariet för germanska språk.

Tyska seminariet.

Under höstterminen ägde inga seminariesammanträden rum. Under vårterminen behandlades vid övningarna, som höllas två timmar varannan vecka, fornsaxiska (Heliand). Antalet deltagare var 3.

N. Otto Heinertz.

Engelska proseminariet.

Vid övningarna, som under läsåret letts av undertecknad, har behandlats Miltons Paradise Lost, varjämte referat och föredrag över språkliga, litteratur- och kulturhistoriska ämnen förekommit. Antalet sammanträden under h. t. var 6, under v. t. 7. Deltagarnas antal under h. t. 4, under v. t. 11.

S. B. Liljegren.

7. Seminariet för slaviska språk.

Under läsåret 1918—1919 ha båda terminerna hållits övningar i rysk accentlära i anslutning till mitt arbete »Nabl'udenija nad kolebanijem udarenija v russkom glagolě». Under vårterminen har en uppsats av stud. Knut Knutsson ventilerats, behandlande iakttagelser över ord med vacklande accent i Žukovskijs poetiska verk. Deltagarnas antal var höstterminen 6, vårterminen 9. Under en del av höstterminen har infödd ryss, kapten M. Handamirov, deltagit i övningarnas ledning.

Sigurd Agrell.

8. Filosofiska seminariet.

Avdelningen för teoretisk filosofi.

Under en del av oktober 1918 behandlades, under ledning av doc. A. Nyman, Intuitionsproblemet. För övrigt hava övningarna under året letts av undertecknad och har därvid discussionsvis behandlats Heinrich Rickerts »Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft» med indragande även av Rickerts större arbete »Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung» samt annan litteratur i ämnet. Deltagarnas antal var omkr. 20.

Hans Larsson.

Avdelningen för praktisk filosofi.

Övningarna ha under höstterminen fortgått med en dubbel-timme i veckan och baserades på Vitalis Norströms posthuma arbete »Om viljans frihet»; deltagarnas antal var 23.

Efraim Liljeqvist.

9. Seminariet för litteraturhistoria och poetik.

Seminariet leddes av undertecknad under hela läsåret. Under höstterminen, då deltagarnas antal var 20, höllös 6 sammanträden, varvid 8 uppsatser ventilerades. Under vårterminen, då deltagarnas antal var 19, höllös 7 sammanträden, varvid 11 uppsatser behandlades. Ämnena voro hämtade dels ur svensk, dels ur utländsk litteraturhistoria.

Under höstterminen fortsattes dessutom seminariet för filosofie licentiatexamen med ämne Brytningen mellan pseudoklassiciteten och romantiken i svenskt drama; detsamma har haft ett sammanträde, varvid ett föredrag hållits.

Johan Mortensen.

10. Seminariet för folkminnesforskning.

Seminariet leddes båda terminerna av undertecknad. Övningar höllös en dubbeltimma varje måndag under tiden 30/9 1918

—³¹/₈ 1919 med biträde av doc. J. Sahlgren samt en enkeltimma varje fredag under tiden ⁴/₁₀ 1918—⁴/₄ 1919.

Ämnet för måndagsövningarna var under h.t. Gånge Rolfs saga och under v.t. Yngvars saga vidförla. Antalet deltagare var under h.t. 7, under v.t. 8.

Föredrag höllos under h.t. av undertecknad över: Gånge Rolfs saga och de i densamma befintliga problemen; Den ryska sagan om Ivan Golyj och dess inflytande på Gånge Rolfs saga; Keltiska drag i Gånge Rolfs saga; av doc. J. Sahlgren över: Namnforskningens betydelse för litteraturhistorien; av fil. kand. I. Zetterberg över: Folksagan om guldprinsessan och dess sammanhang med Gånge Rolfs saga; av stud. Erik Jönsson över: Sagan om den falske tjänaren.

Under v.t. höllos föredrag av undertecknad över: Yngvars saga (inledningsföredrag); Yngvars saga och med den besläktade sagor med reseskildringar; Episoden om männen med fågelnäbben och de kastade äpplena; av doc. J. Sahlgren över: Namnen i Ingvars saga; av stud. Erik Jönsson över: Yngvars saga jämförd med Konrads saga; Skattvaktande ormar i Yngvars saga; av fil. kand. I. Zetterberg över: Runstenarna om Yngvar.

Vid fredagsövningarna, som under båda terminerna behandlade folkminnesforskningens metoder, genomgicks särskilt en del vetenskapliga undersökningar av olika slag, varvid de använda metoderna analyserades. Föredrag höllos därvid av undertecknad över: De allmänna metodiska principerna; Metoden vid studiet av folkminnen i fast form; av fil. lic. Helge Holmström över: Sägner om giftermål med maran; av stud. S. Persson över: Antti Aarnes »Die Tiere auf Wanderung» med diskussion om de av Aarne använda metoderna vid ämnets behandling; Burjams »Folktro om barnet»; Aarnes undersökning om årsgåtan; av fil. kand. O. Lindskoug över: Djursagor och Physiologus; Marföreställningarna; av stud. E. Jönsson över: De metodiska förutsättningarna för undersökning av gåtor enligt Aarnes »Rätselstudien»; av fil. kand. R. Bergelt över: De metoder, som E. Hammarstedt använt i sin uppsats om brödets helgd. En timme har ägnats åt övningar i tillämpningen av de olika metoderna på olika folksagotyper.

C. W. von Sydow.

11. Konstvetenskapliga seminariet.

Seminariet, som under läsåret föreståtts och letts av under-tecknad, har haft sin verksamhet inriktad dels på undersökningar och studieresor, dels på föredrag, dels slutligen på tekniska kurser.

Under september månad har det historiska museets medeltidsmaterial systematiskt genomgått, varjämte deltagarna biträdde vid detta materials överförande från den gamla lokalen till den nya. Under januari månad genomgick undertecknad Lunds domkyrkas byggnadshistoria med demonstrationer. I maj gjordes en utflykt till Köpenhamn, där Statens Museum for Kunst (måleri-samlingen) samt Vilh. Hansens galleri studerades.

Under höstterminen, då deltagarnas antal var 18, höllos följande föredrag:

Av fil. stud. J. Petersson: Om Max Liebermanns konst och konståskådning;

av fil. kand. C. Werner: Om G. W. Palm som målare och tecknare;

av e. o. amanuens H. Hedemann-Gade: Om undersökningar av kyrklig konst i Oxie härad;

av amanuens G. Thomæus: Om framställningen av det demoniska i konsten;

av e. o. amanuens H. Wählin: Referat och kritik av Karl Schefflers arbete *Der Geist der Gothik*.

Under vårterminen, då deltagarnas antal var 15, höllos följande föredrag, vilka alla utom ett rörde sig om Lunds domkyrka och dess inventarier:

av e. o. amanuens I. O. Zetterberg: Om lejonframställningarna i gammalkristen och romansk konst;

av fil. stud. O. Källström: Om det s. k. sakramentshuset i Lunds domkyrka;

av fil. stud. Ph. Humbla: Om prelatstolen i Lunds domkyrka;

av e. o. amanuens U. Otterstedt: Om epitafierna och begravningsvapnen i Lunds domkyrka;

av fil. stud. L. Sjöberg: Om renässanstidens gravstenar i Lunds domkyrka;

av fil. kand. W. Karlsson: Om djurkapitälerna i Lunds domkyrka;

av fil. stud. Olga Borg: Om Meissenporslinet i Kulturhistoriska museet.

Under maj månad höllos tvenne kurser av praktisk art, den ena av konservatorn vid Statens Museum for Kunst i Köpenhamn, Svend Rønne, behandlande målarkonstens teknik i historisk översikt, den andra av lektorn vid Tekniska gymnasiet i Malmö, Karl Berlin, med handledning i uppmätning och avteckning av byggnadsminnen.

E. Wrangel.

12. Historiska seminariet.

Seminariets föreståndare var under läsåret undertecknad.

Höstterminen 1918. Avdelningen för fil. lic.-examen hade till ledare undertecknad. Antalet deltagare var 5. Antalet sammanträden var 7 och behandlades på dessa ämnen ur Sveriges historia.

Avdelningen för fil. kand.- och fil. ämbetsexamen hade till ledare docenten C. Weibull. Antalet deltagare var 23. Antalet sammanträden var 12 och behandlades på dessa historisk metodlära.

Vårterminen 1919. Avdelningen för fil. lic.-examen hade till ledare undertecknad. Antalet deltagare var 4. Antalet sammanträden var 6 och behandlades på dessa valda historiska uppgifter.

Avdelningen för fil. kand.- och ämbetsexamen hade till ledare docenten C. Weibull. Antalet deltagare var 25. Antalet sammanträden var 12 och behandlades på dessa ämnen rörande Nordens äldsta historia.

Arthur Stille.

13. Statsvetenskapliga seminariet.

Seminariet har under båda terminerna föreståtts av undertecknad. Övningarna hava ägt rum två timmar varannan vecka. Deltagarna voro under höstterminen 17, under vårterminen 16.

Under höstterminen hava de hållna föredragen haft till ämne dels de nyare forskningarna rörande tillkomsten av 1809 års regeringsform, dels tyska författningsförhållanden; varjämte referat av nyutkommen litteratur även angående andra frågor förekommit.

Vårterminens sammanträden hava ägnats åt studiet av tvenne aktuella statsvetenskapliga frågor. Å halva antalet har den svenska författningsrevisionen behandlats, varvid grundvalen utgjorts dels av de utkomna sakkunnig-betänkandena, dels av riksdagstrycket. Vid de övriga sammanträdena har projektet om ett »nationernas förbund» studerats; såväl utländsk som svensk litteratur på området har varit före och därjämte de officiella utkasten vid fredskonferensen i Paris.

Sigfrid Wallengren.

14: Statistiska seminariet.

Seminariet förestods under hela läsåret av undertecknad. Deltagarna voro under höstterminen 13, under vårterminen 10. Övningarna pågingo två timmar varannan tisdag och bestodo dels i av deltagarna hållna föredrag och referat av statistisk litteratur, dels av kortare utredningar och meddelanden av ledaren samt av praktiska övningar. Särskilt utfördes under vårterminen med hjälp av en däröver upprättad kortkatalog av deltagarna en undersökning rörande befolkningsrörelsen i Sveriges landskommuner, varvid tabeller upprättades länsvis och sedan bearbetades enligt moderna metoder.

S. D. Wicksell.

15. Humanistiska sektionens seminariebibliotek.

Antalet studenter som innehaft nycklar till biblioteket utgjorde under sommarferierna och höstterminen 263, under julferierna och vårterminen 273.

Besök ha antecknats till ett antal av 10,369, nämligen:

Juni.....	289	December.....	628
Juli.....	285	Januari.....	601
Augusti.....	342	Februari.....	1,300
September.....	732	Mars.....	1,409
Oktober.....	1,454	April.....	1,120
November.....	1,333	Maj.....	876

Biblioteket har under året ökats med 952 vol., därav genom köp 629 vol. — Utlåningen har uppgått till 1,126 vol.

Seminariet för sanskrit och jämförande språkforskning, som icke förut varit i biblioteket särskilt representerat, har för inköp av böcker erhållit ett tillfälligt anslag ur reservfonden på 500 kr. Universitetets folkminnessamlings bokförråd, som 1915 här deponerades, har sistlidne april återflyttats till universitetshuset.

Gåvor har biblioteket fått mottaga från Universitetsbiblioteket, Riksarkivet, Riksgäldskontoret, K. Ecklesiastik-, Justitie- och Utrikesdepartementen, Statistiska centralbyrån i Stockholm och Helsingfors, redaktionen av Statsvetenskaplig Tidskrift, Franska föreningen i Lund samt från följande enskilda personer: doc. S. Agrell, prof. Axel Kock, doc. A. Lindqvist, prof. E. Löfstedt, prof. A. Moberg, prof. M. P. Nilsson, doc. A. Nyman, lic. C. Oldin, doc. A. W. Persson, doc. H. Petersson, rektor P. K. Svensson, prof. S. Wallengren, doc. C. Weibull, lektor E. Wigforss, prof. K. V. Zettersteen.

P. Wilner.

IV. Geografiska institutionen.

Institutionens materiel har under året ökats genom följande gåvor:

Kartor från Rikets allmänna kartverk, Sveriges geologiska undersökning, Generalstabens litografiska anstalt, Stockholms Högskolas geografiska institut, Handelshögskolan, Svenska vattenkraftföreningen, Stadsingenjörskontoren i Stockholm, Göteborg, Landskrona och Karlshamn, d:r E. Erdmann (Stockholm), doc. S. De Geer (Stockholm), doc. A. Norlind; handritade kartor från geografi studerande m. fl.

Böcker m. m. från Statistiska centralbyrån, Kommerskollegium, Sveriges geol. undersökning, Meteorologisk-hydrografiska anstalten, K. Vattenfallstyrelsen, Järnvägsstyrelsen, K. Vetenskapsakademien, Lunds universitetsbibliotek, Kommissionen for Ledelsen af de geol. og geogr. Undersøgelser i Grønland, Det norske geografiske Selskab, Det danske geogr. Selskab, Geografiska föreningen i Finland, Svenska sällskapet för antropologi och geografi, Geologiska föreningen, Svenska turistföreningen, Järnkontoret, Sveriges allm. exportförening, Svenska stadsförbundet, Svenska vattenkraftföreningen, Lunds geol. fältklubb, professorerna V. W. Ekman, G. De Geer (Stockholm), O. Nordenskjöld (Göteborg),

K. P. T. Rosén (Stockholm), docenterna S. De Geer (Stockholm), H. Ahlmann (Stockholm), O. Sjögren (Uppsala), A. Norlind, d:r J. V. Eriksson (Stockholm) m. fl.

Inköp ha gjorts av väggkartor och kartverk, böcker samt diverse instrument och ritutensilier.

I »Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution» ha hittills utkommit: I Ser. A: 1. J. Frödin: Studier över skogsgränserna i norra delen av Lule Lappmark (1916). 2. J. Frödin: Über das Verhältnis zwischen Vegetation und Erdfließen in den Alpiner Regionen des schwedischen Lappland (1918). I Ser. B: 1. A. Norlind: Das Problem des gegenseitigen Verhältnisses von Land und Wasser und seine Behandlung im Mittelalter (1918). 2. H. Nelson: Geografiska studier över de svenska städernas och stadslika orternas läge (1918). 3. H. Nelson: Sveriges kulturgeografiska provinser (1918).

Seminarieövningarna voro under höstterminen 6 med 12 deltagare, under vårterminen 8 med 15 deltagare.

Vid seminarieövningarna ha behandlats förnämligast antropogeografiska ämnen, under höstterminen metodiska frågor och stadsgeografi, under vårterminen svensk antropogeografi jämte referat av utländska antropogeografiska arbeten. Under höstterminen ventilerades under tre övningar en uppsats av G. Ekstrand: Göteborgs geografiska läge och utveckling och därmed i samband stående metodiska frågor, samt förekommo referat av fil. kand. D. Abrahamsson och fil. mag. E. Ericson. Under vårterminen ventilerades fyra uppsatser: 1. Tåkern särskilt med hänsyn till de geologiska och hydrografiska förhållandena, av fil. kand. D. Abrahamsson. 2. Kulturlandskapet i Luggude härad, av fil. mag. Fritz Stenfelt. 3. Kulturlandskapet i Frosta härad, av fil. stud. G. Nordholm. 4. Närkes rullstensåsar och deras kulturgeografiska betydelse, av fil. mag. E. Ericson. Referat ha hållits, av fil. stud. G. Sjögren, fil. stud. Astrid Palmér, fil. kand. Lisa Scholander, fil. kand. Salomon Kraft och fil. stud. W. Holst.

Helge Nelson.

V. Matematiska seminariet.

Den propedeutiska kursen sköttes under september månad samt från 15 januari till 15 februari av undertecknad, den övriga

tiden av docenten Bernhard Svensson. Antalet anmälda deltagare var under höstterminen 25, under vårterminen 16.

De egentliga seminarieövningarna voro som vanligt delade på en lägre och en högre avdelning. Dessutom var den lägre avdelningen delad på tvänne grupper med skilda tider. Den ena av dessa grupper förestods av undertecknad, den andra av docenten Nils Kuylenstierna. Sammanlagda antalet anmälda deltagare var under höstterminen 18, under vårterminen 25.

Den högre avdelningen förestods av professor Nörlund. Övningarna bestodo i föredrag och referat av någon bland deltagarna eller av ledaren. Antalet anmälda deltagare utgjorde höstterminen 9, vårterminen 8.

T. Brodén.

20. Zoologiska institutionen.

Zoologiska
institutionen.

Inredningen av den nya zoologiska institutionen har under det gångna läsåret fortskridit så långt, att skåpen till de tre stora museisalarna kunnat uppställas och numera i det närmaste äro färdiga. På grund av de starkt stegrade prisen å trä- och järnarbeten m. m. hava kostnaderna för museiinredningen liksom också åtskilliga andra arbeten å institutionen avsevärt fördyrats. Det var därför nödvändigt att söka erhålla ett fyllnadsanslag till den summa, som enligt den ursprungliga kostnadsberäkningen anslagits till institutionsbyggnaden och dess inredning.

På underdånig framställning av större akademiska konsistoriet avlät Kungl. Maj:t en proposition till innevarande års riksdag om ett tilläggsanslag av 30,000 kr. Sedan riksdagen beviljat detta belopp kommer under den närmaste tiden inredningsarbetet å institutionen att avslutas och samlingarna sålunda under stundande läsår att definitivt inordnas.

Beträffande det *vetenskapliga arbetet* å institutionen torde följande böra meddelas. Institutionsföreståndaren har fortsatt sina undersökningar över infusoriefaunan i Öresund och över arthropodernas respiration, prof. O. Carlgren sina arbeten över nordiska och arktiska aktinier och docent L. Ribbing sina över tetrapodernas muskulatur; amanuens G. Thulin har fullföljt sina studier över Öresunds bottenfauna och amanuens St. Vallin sina

arbeten över planktoniska fisklarver och rotiferer i Öresund. Fil. mag. E. Westblad har arbetat med planariernas organisation och biologi, e. o. amanuens H. Berlin över oligochæternas gregariner och e. o. amanuens A. G. Alsterberg över sötvattensoligochæternas respirationsrörelser och biologi.

Följande vetenskapliga arbeten hava under året utgått från institutionen:

H. Wallengren: Biologisch-faunistische Untersuchungen aus dem Öresund. IV., Die Infusoriengattungen *Lembus* Cohn und *Plagiopyla* Stein. Lunds Univ:s Årsskrift, N. F. Avd. 2 Bd 14 Nr 30 (Kgl. Fysiogr. Sällsk:s Handl., N. F. Bd 29 Nr 30).

O. Carlgren: Die Mesenterienanordnung der Halcuriiden. Ibidm. Nr 29.

S. Bengtsson: Braconologische Beiträge, Ibidm. Nr 32.

O. Ahlberg: Beiträge zur Deutung der Zetterstedtschen Thrips-Arten. Entomolog. Tidskr., Årg. 39.

Institutionsarbetena hava varit fördelade på följande sätt. Undertecknad har lett arbetena å avdelningen för vertebraternas och prof. Carlgren å avdelningen för evertebraternas anatomi och systematik. Konservatorns tid har huvudsakligen tagits i anspråk för ommontering och restaurering av skelett- och fågelsamlingen. E. o. amanuensen P. Henrici har biträtt konservatorn vid arbetet med skelettsamlingen, amanuenserna G. Thulin, St. Vallin, H. Granvik, H. Bergman och O. Ohm hava tjänstgjort vid övningarna samt därjämte vid flyttningsarbetet och vid inordnandet av samlingarna. Fröken G. Gustafsson har varit sysselsatt med etiketterings- och katalogiseringsarbete samt en mängd olikartade göromål i samband med flyttningen och anordnandet av samlingarna. Sedan hon under april månad avgått såsom tekniskt biträde har därtill antagits fröken A. Österberg, vilken fortsatt med samma arbeten som fröken Gustafsson.

Undervisningen. I de under höstterminen anordnade övningarna i jämförande anatomi deltog 3 och i de till förra delen av vårterminen förlagda övningarna i histologi 6 studerande. De under senare delen av vårterminen pågående övningarna i allmän fysiologi räknade 7 deltagare och de samtida övningarna i evertebraternas anatomi och systematik 2 deltagare.

Liksom under föregående år har institutionen haft förnånen att mottaga åtskilliga gåvor till sina samlingar:

Av folkhögskoleföreståndaren O. Lidén: skaldelar av *Emys orbicularis* subfoss. samt andra benrester ur torvmosse; av docenten Fr. Ask: en *Corvus corax*; av Torvmosskommissionen genom frih. Cl. Kurck: skal och skelettdelar av *Emys orbicularis* subfoss.; av frih. C. G. Wrangel: 13 par horn av recent *Cervus elaphus*; av amanuens H. Granvik: en sjukligt förändrad underkäke av *Capreolus capreolus*; av fil. stud. Knut Claeson kranium av *Alces alces*; av professor T. Nerander: en *Phasianus nyctheinerus*; av e. o. hovrättsnotarien T. Westerström: en *Buteo buteo*.

Inköp: Ett kranium av *Bos urus*.

Biblioteket har ökats dels genom inköp, dels genom gåvor. Genom köp hava bl. a. förvärvats: läro- och handböcker i ärftlighetslära av Goldschmidt, Hæcker och Lang; Plate, Selektionsprinzip, 4:te Aufl. samt Zittel, Grundzüge der Paläontologie. — Bland gåvorna må nämnas: Av Kungl. Vet.-akademien: Zoologische Ergebnisse der schwedischen Expedition nach Spitzbergen 1908, Teil II: 1—8 samt de under åren utkomna häftena av Arkiv för zoologi. Av Zoologisk Museum, Köpenhamn: ett antal därifrån utgivna avhandlingar. Av Den danske biologiske Station: dess »Beretning» n:r XXVI. Av professor C. M. Fürst ett flertal zoologiska avhandlingar samt äldre läroböcker i anatomi, histologi, embryologi och fysiologi. Av fil. kand. L. Nilsson en samling avhandlingar över nemertiner. Dessutom har institutionen haft nöjet mottaga separat av skilda forskare.

Beträffande den *entomologiska avdelningen* har dess föreståndare meddelat:

Föreståndaren samt e. o. amanuenserna Olof Ahlberg och B. Hamfelt hava fortsatt de i närmast föregående årsredogörelser omnämnda museiarbeten.

Samlingarna hava för vetenskapliga studier på ort och ställe aulitats av lektorn Einar Wahlgren, Malmö (Zetterstedts typsamlingar till »Diptera Scandinaviæ» och »Insecta lapponica» samt samlingarna av svenska Lepidoptera), läraren O. Ringdahl, Helsingborg (Zetterstedts typsamling av Diptera), assistenten vid Cen-

tralanstaltens för jordbruksförsök entom. avdelning, Experimentalfältet, d:r N. A. Kemner (samlingarna av svenska Coleoptera), läraren P. Benander, Flädie (samlingarna av svenska Lepidoptera) samt fil. kand. D. Melin, Uppsala (Zetterstedts typsamling till »Diptera Scandinaviæ»).

Från Thomson'ska typsamlingen av Hymenoptera hava exemplar på begäran varit utsända till d:r A. Roman, Vetenskapsakademien (i flera omgångar) och laboratorn d:r I. Trägårdh, Statens skogsförsöksanstalt, Experimentalfältet; från Thomson'ska typsamlingen av Coleoptera och Zetterstedts coleoptertyper till »Insecta lapponica» till Bergmester Ths. Münster, Kristiania; från Thomsons typsamling av Coleoptera och spritsamlingen av coleoptera till d:r N. A. Kemner, Experimentalfältet, samt från larvsamlingen av Diptera till fil. kand. Douglas Melin, Uppsala. — Därjämte har föreståndaren tillhandagått med vetenskapliga upplysningar och utredningar av systematiska spörsmål åt d:r C. Wesenberg-Lund, Köpenhamns univ:s sötvattensbiologiska laboratorium, Hilleröd och d:r A. Roman, Vetenskapsakademien.

Från hr K. W. Schlick, Köpenhamn, hava inköpts diverse utvecklingsstadier av Coleoptera.

Samlingarna hava dessutom välvilligt ihågkommit med gåvor av följande personer: boktryckaren Einar Rosenberg, Köpenhamn; Univ:s Zool. Museum, Köpenhamn; d:r N. A. Kemner, Experimentalfältet; d:r A. Roman, Vetenskapsakademien; amanuensen O. Ahlberg; folkskolläraren O. Ringdahl, Hälsingborg; föreståndaren m. fl.

Föreläsningarna i entomologi besöktes under båda terminerna av tre studerande, och i den proped. kursen i entomologi jämte övningar deltog under höstterminen fyra och under vårterminen två studerande.

Till samtliga ovan nämnda personer och institutioner, vilka genom gåvor eller på annat sätt främjat den Zoologiska institutionen under det gångna året, ber jag att å institutionens vägnar få frambära ett värdsamt tack.

Hans Wallengren.

21. Institutionen för ärftlighetsforskning.

Uppförandet av den nya institutionsbyggnaden å Alnarps egendom nära Åkarps järnvägsstation tog avsevärt längre tid än som beräknats, i det att byggnaden i stället för att stå färdig den 1 maj 1918, såsom kontraktet föreskrev, först i början av oktober samma år överlämnades. De löpande arbetena med försöken hindrades i ej ringa mån därigenom. Dock kunde under augusti—september vissa rum provisoriskt tagas i bruk, varigenom det material från 1918 års försöksfält, som skulle utsås på nytt hösten 1918, åtminstone delvis kunde bearbetas, och det nyanlagda försöksfältet (med höstvete) sålunda tillnärmelsevis erhålla sitt tillämnade omfång. Likaså hunno förvaringslokalerna för skörden från försöksfälten bliva så pass iordningställda, att de i rätt tid under hösten kunde mottaga det skördade försöksmaterialet i hela dess omfattning. Under oktober—november skedde möblering och övrig inredning av lokalerna, ehuru till följd av omöjligheten att anskaffa vissa inredningsartiklar (såsom korkmattor) ännu åtskilligt återstår, innan lokalerna erhållit sitt definitiva skick.

Under vintermånaderna har materialet från 1918 års försöksfält oavbrutet bearbetats, och på grundval därav ha våren 1919 omfattande försök rörande såväl teoretiska ärftlighetsspörsmål som praktiska växtförädlingsarbeten blivit anlagda. Den areal, som för ögonblicket upptages av olika sådana försök, utgör sammanlagt ungefär 17,000 kvm. Den allra största delen rör olika kulturväxter (vete, råg, korn, havre, bönor, ärter, majs), varemot försöken med vilda växtarter ännu icke hunnit taga något större omfång. Rörande de nu pågående försökens art och ändamål må i övrigt hänvisas till ett meddelande av undertecknad i tidskriften »Nordisk jordbruksforskning» Bd 1, sid. 97—103.

I enlighet med institutionens ändamål ha de pågående försöken även tjänat undervisningen i teoretisk och tillämpad ärftlighetslära. Under sommaren 1918 skedde förevisningar på försöksfälten, varvid enligt överenskommelse med rektor för Alnarps lantbruksinstitut även därvarande elever bereddes tillfälle närvara. Dessutom deltogo under delar av sommaren fyra studerande vid universitetet i de löpande arbetena vid försöken. Den 6 augusti

förevisades försöken för ett trettiotal medlemmar av den nybildade svenska avdelningen av Nordiska jordbruksforskarens förening.

Vid institutionens försöksfält har vidare under året, på anmodan av Folkhushållningskommissionens utsädessektion, en ganska omfattande kontroll utförts över en del s. k. kvalificerade svenska utsädesfirmors utsäden, rörande sortäkthet o. s. v., varöver berättelse inlämnats till Folkhushållningskommissionen. I anslutning därtill gavs under juli månad en privat kurs rörande insynning av växande utsädesgrödor (sortkännedom, växtsjukdomar etc.). Kursen räknade tjugofem deltagare, bland dem några studerande vid universitetet, de övriga representanter för olika utsädesfirmor.

De föreskrivna föreläsningarna i ärftlighetslära under vintermånaderna ha med hänsyn till institutionens belägenhet i Åkarp icke hållits där, utan på botaniska institutionen i Lund.

Av institutionens e. o. amanuenser har agronom R. Torsell, som erhållit plats som föreståndare för Sveriges Utsädesfilials i Svalöv äldsta filialförsöksstation vid Ultuna, avgått från sin befattning. I hans ställe har till amanuens antagits e. o. amanuensen Göte Turesson, som även med hjälp av ur universitetets reservfond beviljat särskilt anslag (se föreg. årsberättelse) fungerat som tillfällig assistent vid försökens anläggande och övriga utförande. E. o. amanuensen Joh. Rasmusson förestår vid sidan om sin amanuensbefattning avdelningen för försök och förädling med köksväxter vid Alnarps trädgårdar.

H. Nilsson-Ehle.

Nedannämnda skrifter hava under året utgivits av universitetets lärare och tjänstemän:

Skrifter, utgivna av lärare och tjänstemän.

AGRELL, S., Zwei Beiträge zur slavischen Lautgeschichte. Lund 1918.

2, 80 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)

— Artikeln Tjeckiska språket i Nordisk familjebok.

— Litterära bidrag i tidningar och tidskrifter.

— Recensioner i tidningar.

AHLBERG, A. R., Stereoisomeri hos α -tiodismórsyror. (Festskrift utg. av Kemisk-mineralogiska föreningen i Lund, Lund 1918, s. 3—10.)

AHLGREN, J. G., Några praktiska anordningar vid blodkroppsräkning. (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 948—952.)

- ALEXANDERSON, A. M., Artiklar i Nordisk familjebok.
- ALIN, F., Pehr Eklund som dogmatiker. (Bibelforskaren 1919 s. 176—191.)
- Recensioner i Bibelforskaren och i Kristendomen och vår tid.
- ANDERBERG, G. A. R., Rationell arbetsledning. (Sv. gymnastiktidning 1919 s. 43—48.)
- ASK, F. G., Bidrag till kännedomen om närsynthetens förekomst och grad samt om synskärpan vid närsynthet särskilt hos akademiska medborgare. Lund 1918. 4:o. 48 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Om dakryo-cysto-rinostomi. Diskussionsinlägg. (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 1287—1291.)
- Influentaepidemien. Diskussionsinlägg. (Därs. 1919 s. 495—96.)
- Några referat och litteraturanmälningar i Tidskrift i militär hälsovård 1918 och i Allm. sv. läkartidningen 1919.
- AULÉN, G. E. H., Martin Eric Ahlman och Ebbe Gustaf Bring. En teologisk strid i Lund på 1840-talet. Lund 1918. XXXIV, 67 s. (Promotionsprogr. — Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- I psalmboks- och koralfrågan. (Vår lösen 1919.)
- En predikan. (Lunds missionstidning 1919.)
- Artiklar i Nordisk familjebok.
- AURELIUS, S. E., Jesu Messiasmedvetande. Lund 1918. 33 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Guds godhet och rättfärdighet i Jesu förkunnelse. Uppsala 1918. 40 s. (Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. 84.)
- Ett norskt arbete om Jesu förkunnelse. (Anm. av Lyder Brun: Jesu evangelium i Bibelforskaren 1919 s. 54—69.)
- Ny Palestina-litteratur. I. Dalman, Orter och vägar i Jesu liv; II. Stave, Israels land. (Därs. 1919 s. 41—53.)
- Palestina och dess historia. (Sv. dagbl. 10/7 1918.)
- Två nya Palestina-böcker. (Sydsv. dagbl. Snällp. 7/7 och 14/7 1918.)
- Psalmboksförslaget, yttrande i Lunds domkapitel. (Sv. kyrkotidn. 12/6 1918.)
- Gåva och uppgift. (Sv. kyrkans missionstidning 1/7 1918.)
- Recensioner i Kyrkohist. årsskrift och artiklar i tidningar.
- BENGTSSON, S., Braconologische Beiträge. Lund 1918. 4:o. 48 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- BERGMAN, C. G., Testamentet i 1600-talets rättsbildning. Lund 1918. V, 131 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Artiklar i Dagens nyheter.
- BJÖRLING, C. G. E., Lärobok i civilrätt för nybörjare. 4 uppl. Lund 1918. VII, 360 s.
- Historisk översikt över den svenska lagstiftningen angående markars rättsförhållanden samt Översikt av utländsk lagstiftning

- rörande äktenskaps rättsverkningar (i Lagberedningens förslag till giftermålsbalk m. m., Sthlm 1918, 4:o, s. 129—153 o. 566—599.)
- BJÖRLING, C. G. E., Än en gång frågan om tillämpningsområdet för avtalslagens första kapitel. (Sv. juristtidning 1918 s. 341—343.)
- Artiklar i Nordisk familjebok och i Sydsv. dagbl. Snällposten.
- BONNESEN, S., Den moderna Karl XII:s-forskningen och dess hittills vunna resultat. (Sydsv. dagbl. Snällposten $^{27}/_2$, $^{28}/_2$, $^{1}/_3$ 1919.)
- BORELIUS, G., Prüfung der Thomsonschen Theorie der Thermoelektrizität durch Messungen an Peltierwärme, Thermokraft und Thomsonwärme, die letzteren nach einer neuen Methode. (Annalen der Physik (4) Bd 56 (1918) s. 388—400.)
- Zur Elektronentheorie der Thermoelektrizität. (Därs. Bd 57 (1918) s. 231—243.)
- Zur Elektronentheorie der metallischen Leitung. (Därs. s. 278—286.)
- Zur Elektronentheorie des Magnetismus und des Halleffektes. (Därs. Bd 58 (1919) s. 489—504.)
- Eine Ätherhypothese. (Verhandl. d. d. Physikal. Gesellschaft Bd 20 (1918) s. 250—252.)
- BORELIUS, HILMA J. U., Carl Gustaf von Brinkman under diplomat-åren 1792—1809. Sthlm 1918. VII, 294 s.
- Tidskriftsuppsatser.
- BORELIUS, J. L., Malmöhus läns lasarett i Lund 1768—1918. De äldre lasarettbyggnadernas historia. Lund 1918. 4:o. 26 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Om den tidiga diagnosen av njurtuberkulos. (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 1106—1113.)
- Om tidig diagnos av cancer recti. (Därs. s. 1729—1736.)
- Principerna för gallstenssjukdomens behandling. (Därs. s. 1265—1275.)
- Om influensaempyemens behandling jämte meddelande om några andra kirurgiska influensakomplikationer. (Därs. 1919 s. 337—342.)
- Årsberättelse för Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund för år 1918. Lund 1919.
- BRODÉN, T., Über die finite und die transfinite mathematische Induktion. Lund 1918. 4:o. 21 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- BROMAN, I., Om Jacobsonska organets konstruktion och funktion. Lund 1918. 4:o. 43 s., 3 pl. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Über die Vasa vitellina beim Pferde. (Anatom. Anzeiger Bd 51 (1918) s. 353—367.)
- Über bisher unbekannte quergestreifte Muskeln im harten Gaumen der Nagetiere. (Därs. Bd 52 (1919) s. 1—15.)
- Hjalmar Lindgren. (Allm. sv. läkartidningen 1919 s. 537—539.)
- BÄCKLUND, A. V., Zusammenstellung einer Theorie der klassischen

- Dynamik und der neuen Gravitationstheorie von Einstein. Uppsala 1919. 64 s. (Arkiv f. matematik, astronomi och fysik Bd 14 N:r 11.)
- BÖÖK, M. F., Den romantiska tidsåldern i svensk litteratur. Sthlm 1918. 339 s.
- Den romantiska tidsåldern i svensk litteratur. Andra uppl. Sthlm 1919. 340 s.
- Erik Johan Stagnelius. Sthlm 1919. X, 558 s.
- Essayer och kritiker 1917—1918. Sthlm 1919. 384 s.
- Nicolovius' akademiska memoarer. (Under Lundagårds kronor. Lund 1918, s. 105—127.)
- Nicolovius som lyriker. (Sacrum Almæ Matri Carolinae, Lund 1918.)
- Utgivit Samlade skrifter av Erik Johan Stagnelius. D. 5. Kommentar. H. 3. Sthlm 1919 s. 283—498.
- Utgivit Esaias Tegnér's Samlade skrifter. Ny kritisk upplaga, kronologiskt ordnad. D. 1. Sthlm 1918. 428 s. (Tills. med E. Wrangel.)
- Litteraturhistoriska och kritiska essayer i Stockholms dagblad.
- CARLGREN, O., Die Mesenterienanordnung der Halcuriiden. Lund 1918. 4:o. 40 s., 1 pl. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- CARLQUIST, N. W. G., Lundalitteratur. Några anteckningar till universitetets tvåhundra-femtioårsjubileum. (Biblioteksbladet Årg. 4 (1919) s. 16—23.)
- Karl XII:s ungdom och första regeringsår. (Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död ... utg. av S. E. Bring. Sthlm 1918 s. 41—86.)
- Rutger von Aschebergs dagbok. En nyanträffad redaktion. (Karol. förbundets årsbok, Lund 1918, s. 1—45.)
- CHARLIER, C. V. L., Stellar clusters and related celestial phenomena. Lund 1918. 4:o. 54 s., 7 pl. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- EIDEM, E., Recensioner i Bibelforskaren och Kyrkohist. årsskrift.
- EKMAN, V. W., Eine analytische Eigenschaft der Stromlinien bei langsamen Flüssigkeits-Bewegungen in der Ebene. Lund 1918. 4:o. 10 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Mekanik. Sthlm 1919. VIII, 543 s.
- EKWALL, B. O. E., Scandinavians and Celts in the North-West of England. Lund 1918. XIV, 125 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Die Anglistik in Schweden in den letzten zwei Jahren. (Beiblatt zur Anglia Bd 30 (1919) s. 204—213.)
- Recensioner i Beiblatt zur Anglia Bd 29 (1918) s. 144—148, 193—195, Bd 30 (1919) s. 33—39 och i Namn och bygd Årg. 6 (1918) s. 173—178.
- ERNBERG, J. A., Om fullmaktsröstning vid val till riksdagens andra

- kammare. Lund 1918. XVIII, 40 s. (Promotionsprogr. — Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- ESSEN-MÖLLER, G. E., Flickornas brytningstid och skolarbetet. (Sydsv. dagbl. Snällposten.)
- Bokanmälan (C. D. Josephson: Förlossningsoperationerna.) (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 984—988.)
- FAHLBECK, P. E., Statistiken och den numeriska kunskapsmetoden. Ett bidrag till frågan om statistikens ställning som vetenskap. Lund 1918. VIII, 58 s., 1 tab. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Demokratiens utvecklingslinjer under krigets tryck. (Statsvet. tidskrift Årg. 21 (1918) s. 213—223.)
- Till Statsvetenskaplig tidskrifts läsare. Ett avskedsord. (Därs. s. 257—262.)
- Till Gustav Sundbärgs minne. Tal. (Därs. s. 298—301.)
- Redigerat och utgivit Statsvet. tidskrift. Årg. 21 (1918).
- FEHRMAN, D., Recensioner i Kyrkohist. årsskrift.
- FIELDEN, F. J., Some English proverbs. (Moderna språk 1918 s. 54—59.)
- FLENSBURG, N. O. M., Lundensiskt studentliv på 1870-talet. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 270—292.)
- FORSSMAN, M. J. C. A., Pathogena bakteriers, infektioners och vissa epidemiers beroende af främmande bakterier. Lund 1918. 8:o. XXVII, 47 s. (Promotionsprogr. — Även i Lunds univ:s årsskrift. 4:o. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918. 36 s.)
- Om kvicksilverstomatitens profylax och möjligheten av prolongerade kvicksilverkurer. (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 890—893.)
- Zähne und Stomatitis bei Quecksilberkur. (Zahnärtzl. Rundschau 1919.)
- FRÖDIN, J. O. H., Undersökning rörande djupförhållandena i Vastenjaure i Lule Lappmark. (Sveriges geol. undersökning. Ser. C. N:r 286: 2. Årsbok 12 (1918) s. 23—32.)
- Några växtlokaler mellan Kebnekaise och norska gränsen. (Bot. notiser 1918 s. 211—213.)
- Om förhållandet mellan berggrundens kalkhalt och de nordsvenska växtarternas utbredning. (Därs. 1919 s. 139—147.)
- Några ord med anledning av Aug. Heintzes uttalanden om Potentilla multifloras spridningsbiologi. (Därs. s. 137—138.)
- Tidningsuppsatser.
- FÜRST, C. M., Kilian Stobæus och hans lärjungar. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 54—71.)
- Kungl. Fysiografiska sällskapet i Lund. (Stiftadt den 2 december 1772.) Januari 1919. Lund 1919. 30 s.
- Kungl. Fysiografiska sällskapet i Lund fonder och donationer. Historik och stadgar. Lund 1919. 61 s.
- Tidningsuppsatser, därav i Sydsv. dagbl. Snällp.: »Lunds univer-

- sitet och de praktiska naturvetenskaperna"; Walter Runeberg åttio år. » m. m.
- GERTZ, O. D., Anomalier i groddknopparnas byggnad hos *Lunularia cruciata* L. (Botan. notiser 1918 s. 231—234.)
- Caroli Linnæi Flora Kofsöensis 1731. (Därs. 1919 s. 85—93.)
- Proliferation av honhänge hos *Alnus glutinosa* (L.) I. Gaertn. (Sv. botanisk tidskrift 1919 s. 71—74.)
- Några äldre litteraturuppgifter om *Vaccinium vitis idæa* L. f. *leucocarpa* Aschs. et Magn. (Därs. s. 109—110.)
- Linnéfyndet i Malmö. Pehr Osbecks anteckningar efter Linnés föreläsningar. Malmö 1919. 7 s. (Särtryck ur Sydsv. dagbl. Snällp. ¹⁹/₂ 1919.)
- Linnæanska föreläsningskollegier i botanik. (Svenska Linnésällskapets årsskrift 1919.)
- Christopher Rostii Herbarium vivum i Lund. Nordens äldsta samling af pressade växter. (Nordisk tidskrift 1918 s. 563—578.)
- Christopher Rostii herbarium vivum. (Österreichische botan. Zeitschrift 1918 s. 369—382.)
- Studier öfver klyföppningarnas morfologi, med särskild hänsyn till deras morfologiska utbildningsformer. (Lunds univ:s årsskrift 1919.)
- De äldsta litteraturuppgifterna i vårt land angående bändelkorsnäbben (*Loxia leucoptera* Gmel. *bifasciata* Brehm). (Fauna och flora 1919.)
- GRANVIK, H., Trastlika rörsångaren (*Acrocephalus arundinaceus* L.) häckande i Sverige. (Fauna och flora 1918 s. 134—143.)
- *Acrocephalus arundinaceus* (L.), der Drosselsänger in Schweden. Ein für die schwedische Fauna neuer Vogel nebst Bemerkungen über sein Vorkommen in den nordischen Ländern, seine Biologie u. s. w. (Ornitholog. Monatsschrift 1918 s. 249—266, 4 pl.)
- GRÖNWALL, K. A., Tysklands tillgångar af stenkol och järnmalm efter fredsslutet? (Sydsv. dagbl. Snällp. ¹⁹/₁ 1919.)
- Tysklands världsmonopol på kali brytes genom världskriget. (Därs. ²³/₃ 1919.)
- GYLLENBERG, A. W., Sur la réduction des clichés astrophotographiques et la conversion des mesures en AR et D. Lund 1918. 4:o. 26 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Die Bestimmung der Einstellungsfehler eines Äquatoreals durch Differentialmessungen. Uppsala 1918. 9 s. (Arkiv för matematik, astronomi och fysik Bd 13 N:r 9.)
- Die photometrische Grenzgrösse der Franklin-Adams-Reproduktionen. Uppsala 1918. 5 s. (Därs. Bd 13 N:r 18.)
- The theory of the equatorial. Uppsala 1918. 41 s. (Därs. Bd 13 N:r 19.)

- GYLLENBERG, A. W., On the motion and distribution of the long-period variable stars. Uppsala 1918. 22 s. (Därs. Bd 14 N:r 5.)
- Résumé des observations des contacts. Sthlm 1919. 4:o. 7 s. (L'éclipse totale de soleil des 20—21 août 1914. Part 1 N:r 2. Tills. med C. Lundahl.)
- HADDING, A., Några Lauediagram av fältspat. Lund 1918. 4:o. 16 s., 2 pl. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Beitrag zur Kenntniss des Boleits und des Cumengits. (Geol. fören:s i Stockholm förhandlingar Bd 41 (1919) s. 175—192.)
- HANSEN, K. F. B., En offerplats från stenåldern. (Från Lunds univ:s hist. museum, Lund 1918, s. 67—88.)
- HEINERTZ, N. O., Realia i våra texteditioner. (Moderna språk 1918 s. 157—163.)
- Infinitiver eller icke? (Därs. 1919.)
- Recensioner i Moderna språk.
- Utgivit Moderna språk (tills. med H. Söderberg).
- HELLQUIST, E., Om namn och titlar, slagord och svordomar. Lund 1918. 141 s.
- Några vandringsord. (Hela världen 1918 s. 1284—1289.)
- Anmälan av Axel Åkerblom: Runii svenska rim. (Arkiv för nordisk filologi Bd 35 s. 195—206).
- Anmälan av Hjalmar Lindroth: Bohusläns härads- och sockennamn. (Humanistisk tidskrift 1918 s. 271—272.)
- Redigerat namnlistorna i de under året utgivna häftena av Jägerskiöld o. Kolthoff, Nordens fåglar, 2 uppl.
- Deltagit i granskningen av de under året utgivna häftena av Svenska akademien's ordbok.
- Tidningsartiklar.
- HERIBERT-NILSSON, N., Experimentelle Studien über Variabilität, Spaltung, Artbildung und Evolution in der Gattung Salix. Lund 1918. 4:o. 145 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Kortsträig råg. (Landtmannen. Tidskrift för landtmän 1919.)
- Rågförädlingens metodik och principer. (Nordisk jordbruksforskning 1919 s. 4—9.)
- HERNER, S., Vegetabilisches Erstlingsopfer im Pentateuch. Lund 1918. 42 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Biblisk textbok. 3 uppl. Lund 1919. IV, 344 s.
- Inledning till biblisk textbok. Lund 1919. 72 s.
- Biblisk historia. Israels historia och Jesu liv. Lund 1919. 144 s.
- Bibliska berättelser till urval. I. Gamla testamentet. II. Nya testamentet. Sthlm 1918. 104, 90 s. (I fören. med B. J:son Bergqvist.)
- Vår bibel. Förklarande inledning. [2 uppl.] Lund 1918. 85 s., 1 karta.

HERNER, S., Recensionier.

— Utgivit *Kristendomen och vår tid* (i fören. med F. Hallgren, O. Lewan och M. Pfannenstill).

HERRLIN, P. A. S., *Ur åttiotalets Lundensiska tankelif.* (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 313—337.)

— Sakkunnigutlåtande rörande tillsättandet af professuren i filosofi och pedagogik vid Göteborgs högskola. (Sakkunniges utlåtanden..., Göteborg 1918, s. 112—175.)

— Utlåtande rörande återbesättandet af professuren i filosofi vid Göteborgs högskola. 80 s. (Maskinskrift.)

— Redigerat planerna för föreläsningar i psykologi och moralpedagogik uti "Betänkande angående anordnande af befälskurser vid flottan, afgifvet af enligt nådigt beslut den 26 sept. 1918 tillkallade sakkunniga", s. 32—49.

HEURLINGER, T. V. T., *Zur Theorie der Bandenspektren.* (Physikal. Zeitschrift Jahrg. 20 (1919) s. 188—190.)

HJELMQVIST, A. T., Några citat och anspelningar i tyska skoltexter. (Moderna språk 1918 s. 163—167.)

— Stefanussynen i svensk diktning. (Språk och stil Årg. 18 (1918) s. 201—210.)

— Uppslaget till Viktor Rydbergs dikt om Muskatellaren. (Därs. s. 244—245.)

— Himlen är överspänd. (Därs. Årg. 19 (1919) s. 116—118.)

— Skidbladners begynnelsevers. (Därs. s. 118.)

— Bokanmälningar i Biblioteksbladet 1918.

— Har i fören. med K. Warburg utgivit *Samlade skrifter av Anna Maria Lenngren*. Bd 2 s. 321—469 + XI s. [text] och Bd 3 s. 1—160 [anmärkningar].

HOLMBERG, O. R., *Carex diandra* × *paniculata*, en för Skandinavien ny hybrid. (Botan. notiser 1918 s. 249—252.)

— *Glyceria aquatica* — en nomenklaturfråga. (Därs. 1919 s. 95—98.)

HOLMDAHL, D. E., Den kliniska betydelsen av dubbelsidig ischias. (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 1113—1121.)

— Beiträge zur Kenntnis der doppelseitigen idiopathischen Ischias. (Deutsche Zeitschrift für Nervenheilkunde Bd 63 (1919) s. 161 ff.)

HOLMDAHL, O. S., "Står kristendomen under utvecklingens lag?" (Vår lösen 1918.)

— Karl IX:s förmenta kalvinism. (Kyrkohist. årsskrift 1919 s. 237—314.)

— Studier öfver prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden. II. Lund 1919. V, 240 s.

— Om tro och tanke. Sthm 1919. 115 s.

HOLMQUIST, HJ. F., *Ur kristendomens historia mellan världskrigen 1814—1914.* Sju föreläsningar i utvidgad form. Uppsala 1918. 403 s.

— Den Lutherska reformationens historia. 2:dra delvis omarb. och utv. uppl. Sthm 1919. XXXV, 349 s.

— Kyrkoherde A. F. Holmquist. Tillika ett fragment ur Värmlands kyrkohistoria. (Karlstads stift julbok 1918, även separat, 61 s.)

- HOLMQUIST, HJ. F., Albert Hauch †. (Kyrkohist. årsskrift 1918 s. 127—131.)
- Efterskörd till Lutherlitteraturen 1917. (Därs. Litteraturöversikter etc. s. 3—18.)
- Utomtysk reformationshistoria. (Därs. s. 18—34.)
- Till ryskt och tyskt fromhetsliv. (Därs. s. 34—38.)
- Insänd litteratur. (Därs. s. 62—84.)
- Sakkunnigutlåtande. Uppsala 1918. 37 s.
- Genombrottet. Några nyårsreflektioner. (Vår Lösen 1919).
- Artiklar i Sydsvenskans revy, i tidningar och tidskrifter.
- Artiklar i Nordisk familjebok och i Kirkeleksikon for Norden.
- Utgivit Kyrkohistorisk årsskrift. Årg. 19. 1918. VI, 149, 88 s.
- HOLMSTRÖM, N. H. S., Recensioner i Biblioteksbladet.
- Sägner om äktenskap med maran. (Folkminnen och folktankar Bd 5 (1918) s. 135—145.)
- HÄNNINGER, N., Sydsvenskt "jorda" (lördag). (Arkiv för nordisk filologi Bd 35 (1919) s. 334—335.)
- Hembygdsundervisningen vid våra seminarier. (Sv. läraretidning 1919.)
- INGVAR, S. I., Om grunderna för den allmänna profylaxen och terapien vid influensa. (Allm. sv. läkartidningen (1918) s. 1686—1696.)
- JACOBSSON, M. F., Anmärkningar till de sakkunniges utlåtande rörande de sökande till professuren i filosofi och pedagogik vid Göteborgs högskola. Göteborg 1918. 45 s.
- Recensioner av pedagogisk och filosofisk litteratur i Biblioteksbladet.
- JEPPSSON, K. L. M., Till kännedom om spasmophiliens pathogenes. (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 1025—1038.)
- JOHANSSON, N. Hj., Fortsatta undersökningar rörande sockerhalt och torrs substanshalt hos några höstvetesorter. (Sveriges utsädesförenings tidskrift Årg. 28 (1918) s. 216—224. Tills. med Å. Åkerman och B. Platon.)
- β -Bisulfiddismörsyrornas konfiguration. (Festskrift utg. av kemisk-mineralogiska föreningen i Lund, Lund 1918, s. 29—33.)
- Über die Verseifung von Gykolid und Lactid in saurer Lösung. (Berichte d. d. chem. Gesellschaft Jahrg. 52 (1919) s. 745—752. Tills. med H. Sebelius.)
- KALLENBERG, E. A., Svensk civilprocessrätt. Föreläsningar. II. Lund 1918. S. 285—500 + IV s.
- KJELLIN, T. H., Medeltida gravvårdsformer i Norden. Lund 1918. 36 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Artiklar i Svenskt biografiskt lexikon (målarna Oscar Leonard Andersson, Nils Andersson och Henrik August Ankarcrona).
- Konstanmålningar i Lunds dagblad.
- KLERCKER, R. KJ. O. G. af, Utlåtande avgivet till Malmöhus läns landsting 1918 av kommittén för utredning i fråga om uppfö-

rande av en vårdanstalt för tuberkelinfekterade barn med sluten, ej smittosam tuberkulos. (Malmöhus läns landstings förhandlingar 1918. I fören. med C. A. Ljunggren.)

KOCK, E. A., Jubilee Jaunts and Jottings. 250 contributions to the interpretation and prosody of old west Teutonic alliterative poetry. Lund 1918. IV, 82 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)

— Minna von Barnhelm, von G. E. Lessing. Mit Anmerkungen herausgegeben. 2 Aufl. Sthm 1918. (I förening med N. O. Heinertz.)

— Bidrag till eddatolkningen. (Arkiv för nordisk filologi Bd 35 (1918) s. 22—29.)

— The happy prince and other tales, by Oscar Wilde. With explanatory notes for schools. 4 ed. Lund 1919. (I fören. med G. Ernst.)

KOCK, K. A. L., Altnordischer U-Umlaut in Ableitungs- und Beugungsendungen. Lund 1918. 1, 30 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)

— Fornnordiska böjningsformer I—III. (Arkiv f. nord. filologi Bd 35 (1918) s. 55—99.)

— Från början av sjuttiotalet. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 229—251.)

— Utgivit Arkiv för nordisk filologi Bd 35 (= N. F. Bd 31) H. 1—2.

KUYLENSTIERNA, N., Sur les solutions analytiques de deux équations linéaires simultanées aux différences finies du premier ordre. II. Uppsala 1918. 32 s. (Arkiv för matematik, astronomi och fysik Bd 13 Nr 12.)

LARSSON, HANS, Lärobok i Sverges historia för folkskolan. 4. tillökade uppl. Lund 1918. 145 s., 1 karta.

— Sverges historia i dess sammanhang med Norges och Danmarks jämte notiser ur världshistorien. För realskolan. 3. uppl. illustr. Lund 1918. 292 s., 4 kartor. (I fören. med N. G. Wimarsson.)

— Sakkunnigutlåtande. (Sakkunniges utlåtanden . . . Göteborg 1918.)

— Till den offentliga diskussionens logik. (Forum 1918 s. 555—558.)

— Infall. (Göteborgs Handels- och sjöfartstidning 1918—19.)

LEHMANN, J. E., "Skabt i Guds billede". Lund 1918. 19 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)

— Lundevenskab fra stipendietiden. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 391—407.)

— Stedet og Vejen. Et religionshistorisk Perspektiv. Kbhvn 1918. 292 s.

— Evigt liv -- evig frid. Predikan på Annandag påsk. (Kristendomen och vår tid 1918 s. 129—135.)

— Kristendomen och det individuella. (Därs. 1919 s. 108—122.)

— Kristelig gudsfrygt og nutids hedentro. Kbhvn 1919. 29 s. (Ny teologisk forenings småskrifter. IV.)

- LEHMANN, J. E., Tvekønnede frugtbarhedsguder i Norden. (Maal og Minne 1919, s. 1—4.)
- Studentens kald. (For kirke og kultur Aarg. 25 (1918) s. 407—413.)
- Universitet og kultur. (Samtiden 1919 s. 201—214.)
- Færinger. (Gads Danske Magasin Aarg. 12 (1917—18) s. 472—478.)
- Om Jacob Knudsen. (Därs. s. 565—571.)
- Danske kvinder. (Därs. s. 586—590.)
- Pengene eller livet. (Därs. Aarg. 13 (1918—19) s. 23—29, 81—86, 150—155.)
- Standpunkt og synspunkt. (Därs. s. 231—234.)
- Germansk separatisme. (Därs. s. 323—328.)
- Artiklar i Sydsv. dagbl. Snällposten ("Sydsvenskans revy") 1918 och 1919.
- Recensioner i Kristendomen och vår tid 1919 s. 93—99, 153—156.
- LILJEQVIST, P. E., Sakkunnigutlåtande rörande tillsättandet av professuren i filosofi och pedagogik vid Göteborgs högskola. (Sakkunniges utlåtanden . . ., Göteborg 1918, s. 27—92.)
- LINDQVIST, A. M., Urg. *đazan-*, *đaza-* in Wörtern des Typus ahd. *siohtago*, mnd. *rīkedage*, an. *skildagi*, bezw. mhd. *irretac*. Lund 1918. 45 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- LINDSKOG, C., Litet studentliv från sekelslutet. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 408—423.)
- Eitrem och Nilsson. Grekisk mytologi i moderna bearbetningar. (Samtiden 1919 s. 123—128.)
- Tidningsuppsatser och recensioner.
- LINDSKOUG, O. S., Några skånska fynd af i lerkrus nedlagda mynt. (Från Lunds univ:s hist. museum, Lund 1918, s. 203—213.)
- LUNDEGÅRDH, H., Ekologiska och fysiologiska studier på Hallands Väderö. I, II. (Botan. notiser 1918 s. 265—286, 1919 s. 1—39.)
- De högre växternas orienteringsrörelser. (Populär naturvetenskaplig revy 1918.)
- LÖFSTEDT, H. E. H., Vulgärlatinska och senlatinska misceller. (Festskrift för Prof. F. Gustafsson, Helsingfors 1919. 10 s.)
- Populärvetenskapliga tidningsartiklar och recensioner.
- LÖNDAHL, J. J. Hj., Några minnen från Blomstrands tid. (Festskrift utg. av Kemisk-mineralogiska föreningen i Lund, Lund 1918, s. XXXVI—XLVIII.)
- Artiklarna N. J. Berlin och J. B. von Borck i Svenskt biografiskt lexikon.
- MELANDER, S. E., Horatius i svenska öfversättningar, imitationer och efterbildningar. Bibliografiska anteckningar samlade och utgifna. Lund 1918. VII, 70 s.

- MOBERG, C. A., Babels torn. En översikt. Lund 1918. LXIX, 3, 75 s. (Promotionsprogr. — Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Nationalitet och religion i främre orienten. Malmö 1918. 6 s.
- Uppsatser och recensioner i tidningar.
- MORTENSEN, J. M., Från Röda rummet till sekelskiftet. Strömningar i svensk litteratur under adertonhundraåttio- och nittiotalen. I. Sthm 1918. IV, 330 s.
- Frödings Atlantis. (Edda.)
- Algernon Charles Swinburne. (Forum 1918 s. 274—275, 286—288.)
- Herman Bangs Vandringsår. (Därs. s. 506—508.)
- Gustaf Frödings Kåserier. (Därs. s. 558—560.)
- Jahves eld av Hj. Söderberg. (Därs. s. 542—544.)
- Två böcker av Selma Lagerlöf. (Därs. s. 580—583.)
- Aug. Strindbergs Efterlämnade skrifter. (Därs. 1919.)
- Snoilskys Brevväxling. (Därs.)
- Sällskapsliv i Stockholm. (Därs.)
- Frödings posthuma skrifter. (Därs.)
- Karlfeldts nya dikter [Flora och Bellona]. (Nord. tidskrift 1919 s. 1—8.)
- Uppsatser i tidningar.
- MURBECK, S. S., En säregen blomanomali hos *Capsella Bursa pastoris*. Sthm 1918. 8 s. (Arkiv för botanik Bd 15 N:r 12.)
- MÖLLER, B. N. M., Nordisch. (Jahresbericht für german. philologie Jahrg. 38 (1916) T. 2 s. 1—33.)
- Recensioner i Biblioteksbladet.
- MÖRNER, Marianne, Anmälan av C. S. R. Collin: Étude sur le développement de sens du suffixe -ata dans les langues romanes. (Sv. humanistisk tidskrift Arg. 2.)
- NAUMANN, E. C. L., Bidrag till kännedomen om vegetationsfärgningar i sötvatten. VII. (Botan. notiser 1918 s. 217—230.)
- Vegetationsfärgningar i äldre tider. Biologiskt-historiska notiser. III. (Därs. 1919 s. 65—82.)
- Om järnets förekomstsätt i limniska avlagringar. Med särskild hänsyn till pyritens bildningsförutsättningar och uppträdande däri. (Sveriges geologiska undersökning. Årsbok 12 (1918). 47 s., 2 pl.)
- Über die Ausscheidung von Eisenoxyd bei einer Art der Gattung *Lyngbya*. (Arkiv för botanik Bd 16. 1919.)
- Notizen zur Systematik der Süßwasseralgen. (Därs.)
- Om provtagning av bottenlam och djupvatten i fiskdammar. (Skrifter utg. av Södra Sveriges fiskeriförening 1919 s. 224—225.)
- Om planktoniska djurformer såsom orsak till färgningar i sötvatten. (Därs. s. 213—223.)

- NAUMANN, E. C. L., Über einige besonders auffallende Hochproduktionen aus Nannoplankton im Süßwasser. (Berichte d. d. Botan. Gesellschaft Jahrg. 1919 s. 40—50.)
- Eine einfache Methode zum Nachweis bzw. Einsammeln der Eisenbakterien. (Därs. s. 76—78.)
  - Über den "Acaroides"-Typus einiger Diatomeen des sternförmigen Bautypus. (Därs. s. 79—82.)
- NELSON, H. M. O., Geografiska studier över de svenska städernas och stadslika orternas läge. Lund 1918. VI, 110 s., 1 karta. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Några drag ur den svenska stadens geografi. (Sv. stadsförbundets tidskrift 1918.)
  - Sveriges kulturgeografiska provinser. (Ymer 1918 s. 341—354.)
  - Afrikas ekonomiska betydelse. (Svensk export 1918 s. 521—523.)
  - Argentina. (Därs. 1919 s. 145—146.)
  - Recensioner i Ymer och Svensk export.
  - Uppsatser och uttalanden i skilda tidningar.
- NILSSON, J. A., Fru Nordenflychts religiösa diktning. Lund 1918. 86 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Guyaus estetik. En kritisk studie. 2 uppl. Lund 1919. VIII, 176 s.
  - Ett tjugotal artiklar i Göteborgs Handels- och sjöfartstidning.
- NILSSON, N. M. P:SON, Die Entstehung und religiöse Bedeutung des griechischen Kalenders. Lund 1918. 2, 65 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Olympen. En framställning av den klassiska mytologien. D. 1, 2. Sthm 1918—19. XVI, 389 s.
  - Ur föreningslivet. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 383—390.)
  - Dyrtid och dyrtidsorganisation i forntiden. (Statsvet. tidskrift Årg. 22 (1919) s. 1—25, 77—108.)
  - Recensioner i Biblioteksbladet och Nord. Tidskrift för Filologi.
  - Uppsatser och recensioner i tidningar.
- NILSSON-EHLE, N. H., Är formalinbetning lämplig för hvete? (Landtmannen. Tidskrift för landtmän 1918 s. 535—536.)
- Årets svåra hvetesjukdom. Olika sortresistens mot dvärgstritens angrepp. (Därs. s. 564—567.)
  - Institutionen för ärftlighetsforskning vid Äkarp. Några ord om dess närmaste uppgifter och nu pågående arbeten. (Nordisk jordbruksforskning Bd 1 (1919) s. 97—103.)
  - Behovet af ett svenskt rasbiologiskt institut. (Hygienisk revy 1919 s. 45—46.)
  - Uppsatser i Nord. familjebok och i tidningar.
  - Referat av ärftlighets- och växtförädlings-litteratur i Landtmannen och i Zeitschrift für Pflanzenzüchtung.
- NORDSTEDT, C. F. O., Redigerat och utgivit Botaniska notiser.

- NORLUND, G. A., Das Problem des gegenseitigen Verhältnisses von Land und Wasser und seine Behandlung im Mittelalter. Lund 1918. 57 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918 och i Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution Ser. B. N:r 1.)
- Järnriiddarna rida till Jerusalem. En bok om första korståget. Sthm 1918. 191 s.
- Tre sagospel. Sthm 1918. 79 s.
- Recensioner av geografisk litteratur i Pedag. tidskrift.
- Artiklar och artikelserier av geografiskt innehåll i Göteborgs Handels- och sjöfartstidning.
- NORLUND, J. H. T., Skattsägner. En studie i jämförande folkminnesforskning. Lund 1918. XVI, 103 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Musik och studentsång i Lund. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, 338—348.)
- NÖRLUND, N. E., Sur le calcul aux différences finies. Lund 1918. 4:o. 23 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- De Bernoulli'ske Polynomier. (Matematisk Tidsskrift B 1919 s. 33—41.)
- Der Mond. (Vorträge für Kriegsgefangene, hrsg. vom Ausschuss der Universität Kopenhagen für kriegsgefangene Akademiker. Serie A N:r 10. Kphn 1918.)
- Recensioner i Bulletin des sciences mathématiques och i Nyt Tidsskrift for Mathematik.
- OLOW, J. O., Om de kirurgiska metoderna för vidgning af cervikal-kanalen och modern munnen under hafvandenskap och förlossning. En studie öfver det vaginala kejsarsnittet och de djupa portio-incisionerna. Lund 1918. 128 s. 4:o. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- OLSON, J. E., Den isländska sagans ursprung. (Nordisk tidskrift 1918 s. 411—429.)
- Anmälan av Axel Kock, Umlaut und Brechung im Altschwedischen. (Götting. gelehrte Anzeigen 1918 s. 197—222.)
- Anmälan av Thule. Altnordische Dichtung und Prosa hrsg. von F. Niedner. (Arkiv f. nord. filol. Bd 35 (1919) s. 99—107.)
- Har redigerat artiklarna *efterlånga—eftertanke, eftertänka—eftertänkt* samt *egen* i h. 57 av Sv. Akad:s Ordbok.
- Tidningsartiklar.
- OVERTON, Ch. E., Några ord om våra trädts rikliga blomning innevarande år samt om bokollonens betydelse i näringsfysiologiskt hänseende. (Hygienisk revy 1918 s. 77—79.)
- PERSSON, A. W., Vorstudien zu einer Geschichte der attischen Sakralgesetzgebung. I. Die Exegeten und Delphi. Lund 1918. 3, 86 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)

- PERSSON, A. W., Recensionen och artiklar i dagspressen.
- PETERSSON, J. K. H., Baltische und slavische Wortstudien. Lund 1918. 80 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Germanische Etymologien. (Beiträge zur Gesch. d. d. Sprache u. Litt. Bd 44 (1919) s. 177—179.)
- PETRÉN, E. O. S., Om influensans epidemiologi och profylax. (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 1630—1643.)
- Replik i frågan om vaccinationsförsöken mot influensakomplicationer. (Därs. 1919 s. 291—293.)
- PETRÉN, K. A., Sur la question de la polynévrite syphilitique ou mercurielle. Observation d'un cas mortel. Lund 1918. 4:o. 24 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Ein Fall von syphilitischer Affection im Musculus biceps. (Berliner klin. Wochenschrift 1918.)
- Kan genius epidemicus göra sig gällande med avseende på de akuta nefriternas uppträdande? (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 1201—1208.)
- Till influensans, särskilt influensapneumoniernas nosografi och behandling. I—III. (Därs. s. 1577—1600, 1619—1630, 1651—1669.)
- Ännu några ord om influensapneumonierna. (Därs. 1919 s. 293—295, 344—345.)
- Diabetesstudien. (Nord. med. arkiv Avd. II Bd 51 (1918) s. 107—173.)
- Arsenikförgiftningens ætiologi och sjukdomsbild. Bil. 1 och 5 till Arsenikkommissionens betänkande. Lund 1919. 127 och 161 s.
- PFANNENSTILL, G. M., Luthers tro såsom förtröstan och kunskap. Lund 1918. 1, 29 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Bör kristendomsundervisningen i våra skolor utbytas mot en enbart etisk eller etisk och därjämte allmänt religionshistorisk undervisning? (Kristendomen och vår tid Årg. 13 (1918) s. 275—295.)
- Kyrkans tjänst. Afslutningspredikan vid kyrkomötet 1918. (Därs. s. 245—254.)
- QUENNERSTEDT, A. W., Strödda skrifter. I, II. Lund 1919. IV, 388 s., 6 pl.; IV, 413 s., 9 pl.
- Från ett studentrums horisont. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 128—154.)
- RIBBING, L., Recensionen m. m. i Biblioteksbladet, Sthlms dagblad, Göteborgs morgonpost och Lunds dagblad.
- RIBBING, S., John Locke såsom läkare. (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 1089—1096.)

- RIBBING, S., Academia Carolina och folkbildningsarbetet. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 178—191.)
- Gamla läror och nya förslag rörande äktenskapet. (Sv. tidskrift 1919 s. 121—127.)
- Sir Horace Plunkett. (Önnestads folkhögskolas halvsekelskrift.)
- RYDBECK, S. O. H., Två märkliga konstnärer, Adam van Dören och mästaren med signaturen A. S. Stockholm 1918. 141 s.
- Medeltidsmålningarna i Dädesjö och öfvergången från romansk stil till gotik. Sthm 1918. 4:o. 45 s., 14 pl. (Tills. med Ewert Wrangel.)
- Kulturhistoriska bilder från nordens forntid utgivna av läraren T. Sillasen under medverkan av museiinspektör Hans Kjer Köpenhamn. Text av Otto Rydbeck. Arlöv 1919. 16 s.
- Skåne under förhistorisk tid. (Svenska turistföreningens årsskrift 1919 s. 4—27.)
- Skånsk skulptur och gottländska stenhugare. (Tidskrift för konstvetenskap 1919 s. 49—64.)
- Slutna mark- och mossfynd från stenåldern i Lunds universitets historiska museum, deras tidsställning och samband med religiösa föreställningar. (Från Lunds universitets historiska museum, Lund 1918, s. 1—66.)
- Redigerat Från Lunds universitets historiska museum. Skrift utgifven med anledning af museets inflyttning i dess nya hem 1918. Lund 1918. III, 243 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Afd. 1 Bd 15 N:r 1.)
- Artiklar i Svenskt biografiskt lexikon och i Tidskrift för konstvetenskap.
- SAHLGREN, G. F. J., Västgötska ortnamn av typen Kölingared och andra ortnamn som berätta om sekundär bebyggelse. Lund 1918. 25 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Recensioner i Namn och bygd Årg. 6 (1918) s. 179—188.
- Utgivit Namn och bygd 1918—19.
- SEBELIUS, H. L., Om α -fenoxhydrokanelnsyra och dess uppdelning i optiskt aktiva former. (Festskrift utg. av Kemisk-mineralogiska föreningen i Lund, Lund 1918, s. 87—92.)
- SIEGBAHN, K. M. G., Röntgenspektroskopiska precisionsmätningar. Öfversikt af resultaten. Uppsala 1919. 14 s. (Arkiv för matematik, astronomi och fysik Bd 14 N:r 9.)
- Über die Absorptionsgrenzfrequenzen der Röntgenstrahlen bei den schwereren Elementen, besonders bei den seltenen Erden. (Physikal. Zeitschrift Jahrg. 20 (1919) s. 251—257. Tills. med Edv. Jönsson.)
- SJÖBECK, J. P., Utgivit Lunds univ:s katalog h. t. 1918 och v. t. 1919.
- SJÖVALL, P. G. E., Den kroniska alkoholismens betydelse för sjuklighet och dödlighet. (Skånes sjukhuss centralförening. Årsmötet i Eslöv 1918, Lund 1918, s. 14—18.)

- SJÖVALL, P. G. E., Alkoholens virkninger i sin almindelighed og dens indvirkning på sjælsvirksomheten. Kristiania 1918. 21 s.
- Ivar Bang. (Allm. sv. läkartidningen Årg. 15 (1918) s. 1681—1686.)
- Influensans patologiska anatomi. (Därs. s. 1600—1612.)
- Kan verkan av de nya barnavårdslagarna skönjas i antalet rättsmedicinska obduktioner å nyfödda? (Vårdarebladet 1919 s. 16—18.)
- Några ord om alkoholens inverkan på det andliga arbetet. (Polstjärnan 1919 s. 30—31. Wieselgrensnummer.)
- Redigerat Lunds läkaresällskaps förhandlingar för arbetsåret 1918—1919. (Allm. sv. läkartidningen årg. 15 och 16.)
- Biträtt vid avfattandet av Betänkande rörande omläggning av nykterhetsundervisningen m. m., avgivet av inom kungl. ecklesiastikdepartementet den 30 okt. 1917 tillkallade sakkunniga. Sthm 1918.
- SMITH, L., Über die Bildung von Monochlorhydrin aus Glyzerin. (Festschrift utg. av Kemisk-mineralogiska föreningen i Lund, Lund 1918, s. 93—102. Tills. med E. Samuelsson.)
- STENSTRÖM, Th. A. F., Bidrag till kännedomen om ödemsjukdomen. (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 1369—1380.)
- Ett fall av intestinal jäsningsdyspepsi på hittills okänd bas. (Hospitalstidende 1919.)
- STILLE, A. G. H., De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570. Lund 1918. IV, 114 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festschrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- En vandring öfver slagfältet vid Lund. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 252—269.)
- Karl XII och svensk utrikespolitik. (Det nya Sverige 1918 s. 532—547.)
- Tåget mot Ryssland 1707—1709. (Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död . . . utg. av S. E. Bring, Sthm 1918, s. 283—338.)
- Karl XII och Porten 1709—1714. (Därs. s. 339—412.)
- Utgivit Konung Karl XII:s banesår. 1917 års undersökning och i samband därmed gjorda iakttagelser. Sthm 1918. 4:o. X, 180 s.
- Redigerat Karolinska förbundets årsbok. Lund 1918. 320 s.
- Åtskilliga artiklar och recensioner i Sydsv. dagbl. Snällposten, Stockholms dagblad och Aftonbladet.
- SUNDIN, O. F., Om förhistoriska guld- och silverfynd i Lunds universitets historiska museum och några därmed sammanhängande frågor. (Från Lunds univ:s hist. museum, Lund 1918, s. 89—141, 1 tab.)
- SYDOW, C. W. v., Sigurds strid med Fåvne. En studie rörande hjältesagans förhållande till folkdiktningen. Lund 1918. VI, 51 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festschrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Våra folkminnen. En populär framställning. Lund 1919. 209 s.

- SYDOW, C. W. v., Gunnar Olof Hyltén-Cavallius. Några ord med anledning av 100-årsminnet. (Folkminnen och folktankar Bd 5 (1918) s. 73—78.)
- En bondes bok om sin hembygd. (Därs. s. 79—82.)
- Om vår folkminnesinsamling. Några tillägg till vårt upprop. (Därs. s. 83—85.)
- Utgivit Folkminnen och folktankar.
- SÖRENSSON, P. K., Svenska fångar i Ryssland 1700—1709. (Karolinska förbundets årsbok 1918 s. 143—156.)
- Karl XII:s utrikespolitik efter hemkomsten från Turkiet. (Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död . . . utg. av S. E. Bring, Sthm 1918, s. 413—472.)
- De karolinska krigsfångarna. (Därs. s. 567—606.)
- Recensioner.
- TEGNÉR, E. H. W., Lund för femtio år sedan. Jubelfestminnen. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 454—496.)
- TENGWALL, E., Einige Fälle von freier Knochentransplantation. (Nord. med. arkiv Avd. I Bd 51 (1919) s. 383—421.)
- THOMÆUS, G. A. V. E., På luffen i U. S. A. Lund 1919. 172 s.
- 2 och 3 uppl. s. å.
- THUNBERG, T. L., Till frågan om s. k. lutfysiologisk kompensation. Lund 1918. 15 s. 4:o. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Hälsolärans grunder. I. Vår kropps byggnad, förrättningar och vård. 7. uppl. Uppsala 1918. 149 s. — 8. uppl. Därs. 1919. 149 s.
- Utgivit och redigerat Hygienisk revy.
- THYRÉN, J. C. W., Le délit de diffamation. Étude de droit comparatif et de lege ferenda. Lund 1918. 33 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Huru förhåller sig vetenskapens framåtskridande till mänsklighetens? Tal vid Lunds universitets 250-årsjubileum den 27 sept. 1918. Lund 1918. 16 s.
- Vorentwurf zu einem schwedischen Strafgesetzbuch. Abschn. I—VIII. Lund 1918. 30 s.
- Förberedande utkast till strafflag. Speciella delen. II. Ärekränkingsbrotten. Lund 1919. 188 s.
- Kommentar till strafflagen kap. 16. Lund. 1919. 78 s.
- Utgivit universitetets rektorsprogram och årsberättelse.
- TURESSON, G. W., Grupp- och artbegränsning inom släktet Atriplex. (Botan. notiser 1919 s. 41—47.)
- TÖRNQUIST, S. L., Några minnen från mitt medlemskap av Göteborgs nation i Lund. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 155—177.)
- WALBERG, F. G. E., Date et source de la Vie de Saint Thomas de Cantorbéry par Benet, moine de Saint-Alban. (Romania T. 44 (1915—17) s. 407—426.)

- WALLENBREN, H. T. S., Blåmusslan, dess förekomst och liv. (Hygienisk revy 1918 s. 137—138.)
- Biologisch-faunistische Untersuchungen aus dem Öresund. IV. Die Infusoriengattungen Lembus Cohn und Plagiopyla Stein. Lund 1918. 4:o. 27 s., 1 pl. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- WALLENBREN, M. J. S., Första kammaren i nutida författningar. En översikt. Sthlm 1919. 71 s. 4:o. (Bilaga till Kungl. Maj:ts proposition n:r 358 vid 1919 års lagtima riksdag.)
- Förstakammarreformen. (Statsvet. tidskrift N. F. Årg. 22 (1919) s. 109—146.)
- Biträtt inom Kungl. Justitiedepartementet vid utarbetande av proposition om rösträttsutövning vid val till riksdagens andra kammare utan inställelse inför valförrättaren. (47 s.)
- Bidrag till publikationen Statens förlikningsmäns för medling i arbetstvister verksamhet år 1917, utg. av Kungl. Socialstyrelsen (s. 68—79).
- Redigerat Statsvetenskaplig tidskrift sedan ingången av år 1919.
- WEIBULL, L. U. A., Historisk-kritisk metod och nutida svensk historieforskning. Lund 1918. 6, 87 s.
- Riksarkivarien Sam. Clason som medeltidshistoriker. Lund 1918. 38 s.
- Återbesättandet av professorsembetet i historia vid Lunds universitet 1919. Underdånig besvärsskrift. Lund 1919. 24 s.
- Kartor över staden Lund och dess jordar från tiden före 1705. Lund 1919. 15 s., 10 kartor. (Skrifter utg. av föreningen Det gamla Lund. I.)
- WERNSTEDT, W., Über die Ursache der krampferregenden Wirkung der Kuhmilchmolke auf spasmofile Kinder. (Zeitschrift f. Kinderheilkunde Bd 18 (1918) s. 353 ff.)
- Näheres über die krampferregende Wirkung der Kuhmilchmolke auf spasmofile Kinder. (Därs. Bd 19 (1919) s. 71 ff.)
- Vägglöss och barnförlamning. (Allm. sv. läkartidningen 1918 s. 1253—1260, 1919 s. 465—471.)
- Om tidig diagnos och diagnos av abortivfall vid epidemisk barnförlamning ävensom om sjukdomens kliniska typer. (Därs. 1918 s. 1275—1286.)
- Genmäle till prof. K. Petré i poliomyelitfrågan. Med randanmärkningar av K. Petré och W. Wernstedt. (Hygiea 1918 s. 955—966.)
- WICKSELL, S. D., Till frågan om den äktenskapliga fruktsamhetens regionala fördelning i Sverige. (Ekonomisk tidskrift Årg. 20 (1918) s. 227—262.)
- Multiple correlation and non-linear regression. Uppsala 1919. 18 s. (Arkiv för matematik, astronomi och fysik Bd 14 N:r 10.)

- WICKSELL, S. D., A general formula for the moments of the normal correlationfunction of any number of variates. (Philosophical magazine vol. 37 (1919) s. 446—452).
- Rec. av J. Olsson: Statistiska studier över den äktenskapliga fruktsamheten. (Statsvet. tidskrift 1918 s. 241—250.)
- Rec. av L. v. Bortkiewicz: Die Iterationen. (Skand. aktuarie-tidskrift 1918 s. 257—264.)
- Meddelanden och översikter av statistiskt innehåll i Statsvetenskaplig tidskrift 1919.
- WIDMARK, E. M. P., Studies in the concentration of indifferent narcotics in blood and tissues. (Acta med. scandinav. Vol. 52 (1919) s. 87—164.)
- WIGFORSS, E. J., De korta rotstavelserna i Skånemålen. Lund 1918. 70 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Socialismen i praktik. Tvenne föredrag. Malmö 1919. 18 s.
- WRANGEL, E. H. G., Studier i gammalkristen ornamentik. Lund 1918. 1, 43 s. (Även i Lunds univ:s årsskrift. Festskrift vid 250-årsjubileet 1918.)
- Medeltidsmålningarna i Dädesjö och öfvergången från romansk stil till gotik. Sthm 1918. 4:o. 45 s., 14 pl. (I fören. med S. O. H. Rydbeck.)
- Till den inskrifna palmettens historia. (Från Lunds universitets historiska museum, Lund 1918, s. 215—243.)
- Gamla studentminnen från Lund. Samlade och utgifna. Sthm 1918. 224 s.
- Företalet (6 s.) till Smålands nation i Lund h. t. 1911—v. t. 1918. [Album utgifvet] vid tvåhundrafemtioårsjubileet 1918. Lund 1918.
- Tal vid festen i Smålands nation i anledning af 250-årsminnet den 29 januari 1918. (Smålands nation i Lund 1668—1918, dess öden och personligheter skildrade av G. Carlsson och U. Johnsson, Lund 1918, s. V—VIII.)
- Skånska konstnärer under 1800-talets förra del. (Tidskrift för konstvetenskap 1918.)
- Ur det Lundensiska sällskapslivets krönika. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 72—95.)
- Lund genom nio sekler. (Sv. turistföreningens årsskrift 1919 s. 131—165.)
- Leonardo da Vinci, ett fyrahundraårsminne m. fl. uppsatser i Sydsv. dagbl. Snällposten.
- Redigerat och utgivit (tills. med F. Hazelius) Tidskrift för konstvetenskap och däri författat recensioner och nekrologer.
- Utgivit (tills. med F. Böök) Es. Tegnér's Samlade skrifter. Ny kritisk upplaga, kronologiskt ordnad. D. 1. Sthm 1918, samt däri redigerat s. 243—366 och författat kommentaren s. 407—423.

- WULFF, F. A., Hågkomster från Lunds högre musikliv 1866—1901. (Under Lundagårds kronor, Lund 1918, s. 15—32.)
- WÄHLIN, H., Bidrag till pietåbildens historia. (Från Lunds univ:s hist. museum, Lund 1918, s. 171—202.)
- "Hotell Skånegården" i Båstad. (Sv. turistföreningens årsskrift 1919 s. 295—298.)
- ZETTERBERG, F. A. I., Några skånska rökelsekar. (Från Lunds univ:s hist. museum, Lund 1918, s. 143—170.)

Jämte vad sålunda av universitetets lärare och tjänstemän från trycket utgivits hava följande-avhandlingar ventilerats och godkänts: Ventilerade
avhandlingar.

- ARNELL, M., Luthers uppfattning af lagen i dess betydelse för hans rättfärdiggörelselära. Lund 1918. 8:o. (20 sept.)
- BERGH, E., Studier över dövstumheten i Malmöhus län. Stockholm 1919. 8:o. (22 febr.)
- BJÖRKSTAM, H., De modala hjälpverben i svenskan. I. Lund 1919. 8:o. (28 maj.)
- BLOCK, H., Karl IX som teolog och religiös personlighet. Studier öfver utvecklingen af hans åskådning. Lund 1918. 8:o. (17 sept.)
- BONNESEN, S., Studier över August II:s utrikespolitik 1712—1715. I. Lund 1918. 8:o. (20 sept.)
- CARLQUIST, E., Studier i den äldre svenska bevisrättens utveckling med särskild hänsyn till institutet erkännande. Lund 1918. 8:o. (29 nov.)
- CARLSSON, P., Om behandling af brott å lårbensskaftet. Lund 1918. 8:o. (24 sept.)
- DAHLGREN, TH., Sur le théorème de condensation de Cauchy. Lund 1918. 4:o. (21 sept.)
- EDLING, L., Studien über Applikationsmethoden in der Radiumtherapie. Lund 1918. 8:o. (19 sept.)
- EKELÖF, G., Studier över Gavleåns hydrografi och samband med vattenområdets ekonomiska geografi. Stockholm 1918. 4:o. (18 sept.)
- ELG, E., Viktor Rydbergs religionsuppfattning i historisk-psykologisk belysning. I. Lund 1918. 8:o. (16 sept.)
- GERTZ, E., Psykofysiska undersökningar över adaptationen inom temperatursinnena samt över dess inflytande på retnings- och åtskillnadströsklarna. Lund 1918. 8:o. (19 sept.)
- HANSEN, F., Bidrag till kännedomen om äldre megalitkeramiken i Skåne och Danmark. Materialsamling och analys. Lund 1918. 8:o. (20 sept.)
- HEURLINGER, T., Untersuchungen über die Struktur der Bandenspektra. Lund 1918. 8:o. (21 sept.)
- HOLM, P., Viktor Rydberg som språkrensare. Lund 1918. 8:o. (17 sept.)

- HOLMDAHL, D. E., Utvecklingen av den kaudala delen av ryggmärgen hos människan särskilt med hänsyn till ventriculus terminalis och de kaudala spinalnerverna och spinalganglierna. Lund 1918. 8:o. (23 sept.)
- HOLMSTRÖM, H., Studier över svanjungfrumotivet i Volundarkvida och annorstädes. Malmö 1919. 8:o. (24 maj.)
- HORN, Fr., Zur Geschichte der absoluten Partizipialkonstruktionen im Lateinischen. Lund 1918. 8:o. (14 sept.)
- HYLMÖ, G., Kompositionen av Mikas bok. Lund 1919. 8:o. (30 maj.)
- HÄGGQVIST, G., Epidermisstudier. Lund 1919. 4:o. (24 maj.)
- INGVAR, S., Zur Phylo- und Ontogenese des Kleinhirns nebst einem Versuch zu einheitlicher Erklärung der zerebellaren Funktion und Lokalisation. Erste Mitteilung über das Kleinhirn. Haarlem 1918. 8:o. (18 jan.)
- KEMNER, N. A., Vergleichende Studien über das Analsegment und das Pygopodium einiger Koleopterenlarven. Uppsala 1918. 8:o. (19 sept.)
- LINDBLAD, G., Abraham Sahlstedt och den svenska substantivböjningen. Ett bidrag till det svenska skriftspråkets historia. Lund 1919. 8:o. (30 maj.)
- LINDBERG, G. W., Protestantismen i Japan 1859—1913. Historisk-principiell undersökning. Lund 1918. 8:o. (19 sept.)
- LUNDAHL, C. F., On some properties of the stars of spectral type F. Lund 1919. 4:o. (29 mars.)
- MELANDER, K. H. A., Sulfitlutens utsaltbara svavelhaltiga ligninsyror. Lund 1919. 8:o. (28 maj.)
- MÖLLER, E., Optiskt aktiva $\alpha\alpha_1$ -dimetylglutarsyror. Lund 1918. 4:o. (16 nov.)
- NORRING, J., Luthers och Kants förhållande till eudemonismen. I—II. Lund 1918. 8:o. (21 sept.)
- PAULI, I., "Enfant", "garçon", "fille" dans les langues romanes. Essai de lexicologie comparée. Lund 1919. 8:o. (24 maj.)
- PÅHLSSON, J., The Recluse. A fourteenth century version of the Ancren Riwe. Lund 1918. 8:o. (21 sept.)
- SJÖFORS, O. TH., Kanslärsgillet och 1807 års skolordning. Karlskrona 1919. 8:o. (27 maj.)
- TROEDSSON, G. T., Om Skånes brachiopodskiffer. Lund 1918. 4:o. (21 sept.)
- WESTERLUND, A., Om hästens ileo-ceko-koliska tarmområde. Lund 1918. 4:o. (21 sept.)
- WOLLMER, L., Pehr Eklund som dogmatiker. Lund 1918. 8:o. (23 sept.)
- ÅKERMAN, M., Über die Echtheit der letzteren Hälfte von Tertullians Adversus Iudaeos. Lund 1918. 8:o. (21 sept.)
- ÖHLIN, P., Studier över de passiva konstruktionerna i fornsvenskan. Lund 1918. 8:o. (19 sept.)

Av Lunds universitets årsskrift har årgången 1918, motsvarande bd 14 inom vardera avdelningen av årsskriftens nya följd, utgivits som festskrift vid universitetets jubelfest. Bd 15 av båda avdelningarna är under tryckning.

Universitetets
årsskrift.

Under den tid, denna årsberättelse omfattar, har den akademiska församlingen hållit 2, det större konsistoriet 18 och det mindre konsistoriet 23 sammanträden.

Ledamöter i
konsistorierna
m. m.

Under ifrågavarande akademiska år hava följande personer varit ledamöter av det större konsistoriet, nämligen: undertecknad rektor, prorektor professor J. Forssman samt professorerna O. Holmström, E. Kallenberg, J. M. Lovén, C. V. L. Charlier, N. Flensburg, J. Borelius, E. Wrangel, E. Essen-Möller, H. Larsson, I. Broman, K. Petré, S. Herner, S. Murbeck, H. Wallengren, E. Kock, P. E. Liljeqvist, A. Ernberg, T. Brodén, C. A. Moberg, E. Aurelius, G. Bergman, E. Lehmann och E. Sjövall, hvarjämte såsom ersättare för undertecknad, som jämväl på grund av fullmaktsålder skulle tillhört konsistoriet, tjänstgjort professor C. G. Björling för tiden till den 7 september 1918 samt därefter professorn R. Malmgren. I ekonomiska mål deltog i det större konsistoriet räntmästaren O. G. Regnéll; samt i biblioteksärenden E. Ljunggren till den 1 augusti 1918 såsom tillförordnad och därefter som ordinarie överbibliotekarie.

I det mindre konsistoriet tjänstgjorde under ifrågavarande år rektor och prorektor samt professorerna Herner, Björling, Broman, Moberg och Charlier.

Förutom ordinarie ledamöterna hava i drätselnämnden tjänstgjort under hela tiden professorerna Fürst och Björling samt under tiden 1 juni 1918—4 april 1919 professorn O. Carlgren och därefter, sedan denne av sagt sig uppdraget, professorn Moberg.

Dekaner hava varit: i teologiska fakulteten professorn Holmström, i juridiska fakulteten professorn Malmgren, i medicinska fakulteten professorn Essen-Möller, i filosofiska fakultetens humanistiska sektion professorn M. P:n Nilsson och i samma fakultets matematisk-naturvetenskapliga sektion professorn K. A. Grönwall.

Universitetets ledamöter i styrelsen för Lunds studenthem hava utgjorts av, förutom rektor och räntmästaren, professorerna Herner, Björling, Fürst och Moberg.

Styrelsen för universitetets årsskrift har bestått av professorerna Holmström, Björling, Stille, Borelius och H. Wallengren samt överbibliotekarien Ljunggren.

**Statistiska
uppgifter.**

Antalet vid universitetet närvarande studenter utgjorde under 1918 års hösttermin 1,422, av vilka 174 tillhörde teologiska, 299 juridiska, 284 medicinska och 665 filosofiska fakulteten. Under vårterminen 1919 utgjorde antalet 1,401, varav 163 tillhörde teologiska, 296 juridiska, 307 medicinska och 635 filosofiska fakulteten.

Under höstterminen hava 226 studenter inskrivits vid universitetet, under vårterminen 115 eller tillsammans 341. Av dessa hava 73 förut varit inskrivna vid Uppsala eller Kristiania universitet, Karolinska medico-kirurgiska institutet eller någon av rikets högskolor.

Under läsåret hava av följande antal studenter aflagts nedannämnda examina: teologie licentiatexamen 3; teologie kandidatexamen 36; praktisk teologiska prof 36; juris licentiatexamen 1; juris kandidatexamen 31; kansliexamen 8; medicine licentiatexamen 9; medicine kandidatexamen 33; filosofie licentiatexamen 25; filosofisk ämbetsexamen 37; filosofie kandidatexamen 58; teologisk-filosofisk examen 18; efterprövning till filosofie licentiatexamen 2; till filosofisk ämbetsexamen 11 och till filosofie kandidatexamen 14.

Under året hava utfärdats 84 akademiska betyg, därav 18 för lärare och tjänstemän vid universitetet.

Premier.

1918 års premier för flit och framsteg i studier hava på följande sätt utdelats: inom teologiska fakulteten till E. Newman, kr., P. Forkman, ld, och Th. Rosén, gbg; inom juridiska fakulteten till F. H. N. Bauer, mlm., H. Lindahl, sm., och W. E. V. Hederström, ld; inom medicinska fakulteten till Åke Schéle, gbg, B. H. C. Wahlgren, hbg, och J. G. Ahlgren, hbg; inom filosofiska fakulteten till K. F. G. Hedström, sm., F. A. Ryde, hbg, och Birger Steckzén, värml.

**Doktorspro-
motioner och
doktorsut-
nämningar.**

Vid universitetets 250-årsjubileum den 27 september 1918 förrättades högtidliga doktorspromotioner av samtliga fakulteter enligt särskilda program, som av promotorerna utfärdats.

Den 31 maj 1919 förrättades juris, medicine och filosofie doktorsutnämningar:

Till juris doktor utnämndes:

Eric Carlquist, klm.,

född i Gefle den 6 februari 1884. Föräldrar: häradskrivaren C. A. Carlquist och Lotten Wixner. Mogenhetsexamen vid Gävle högre allm. lärverk den 19 maj 1904; student vid Uppsala universitet ht. samma år; jur. kand.-ex. den 26 maj 1909; jur. lic.-ex. vid Lunds universitet den 14 november 1918; disp. för doktorsgr. den 29 nov. 1918 vid sist-nämnda universitet, e. o. notarie i Kungl. Göta hofrätt den 22 juni 1909; förordnades att under tiden 13—28 mars 1911 förvalta härads-hövdingeämbetet i Lysings och Göstrings domsaga och därunder hållit ett allmänt tingseammanträde samt två urtima ting för raunsakning med häktad person; antogs till e. o. amanuens vid Lunds universitets räntekammare och kansli den 8 oktober 1918, uppehöll amanuens-tjänsten därstädes under tiden från och med den 1 oktober 1918 till och med den 31 maj 1919.

Utgiven skrift: Studier i den äldre svenska bevisrättens utveckling med särskild hänsyn till institutet erkännande. Lund 1918. X, 204 s. (Gradualavh.).

Till medicine doktorer utnämndes:

Sven Ingvar Olsson Ingvar, yst.,

född den 15 december 1889 i Gevninge, Danmark. Föräldrar: agronom Lars Olof Olsson och Inger Kristine Jensen. Intogs 1901 i Ystads h. allm. läroverk, student därstädes 1907, med. kand.-ex. vid Lunds universitet $^{20}/_{11}$ 1910, med. lic.-ex. därstädes $^{16}/_{12}$ 1915, disp. f. doktorsgr. $^{18}/_{1}$ 1919. Docent i neurologi $^{4}/_{6}$ 1919. — E. o. amanuens vid Anatomiska institutionens histol. avdeln. $^{1}/_{1}$ — $^{31}/_{12}$ 1909; amanuens därstädes $^{1}/_{1}$ — $^{31}/_{12}$ 1910; amanuens vid Lunds hospital $^{1}/_{11}$ — $^{31}/_{11}$ 1913; amanuens vid Medicinska kliniken $^{10}/_{10}$ 1914— $^{28}/_{2}$ 1915, $^{1}/_{4}$ — $^{30}/_{6}$ 1915, $^{1}/_{10}$ 1915— $^{31}/_{1}$ 1916, $^{2}/_{6}$ — $^{14}/_{9}$ 1916; tjf. underläkare därstädes $^{1}/_{2}$ — $^{31}/_{2}$ 1915, $^{1}/_{9}$ — $^{30}/_{9}$ 1915, $^{2}/_{5}$ — $^{2}/_{6}$ 1916, $^{15}/_{9}$ 1916— $^{31}/_{1}$ 1917, $^{2}/_{10}$ — $^{15}/_{12}$ 1918; underläkare därstädes $^{1}/_{1}$ — $^{30}/_{6}$ 1918, $^{1}/_{9}$ — $^{15}/_{9}$ 1918, $^{16}/_{12}$ 1918— $^{1}/_{2}$ 1919; tjf. överläkare därstädes $^{1}/_{7}$ — $^{31}/_{8}$ 1918; av Med. fak. förordnad som lärare i allm. sjukvårdsteknik läsåret 1918. — Stipendiat i Fältläkarkårens reserv $^{7}/_{9}$ 1912, i Fältläkarkåren $^{17}/_{10}$ 1913; bataljonsläkare $^{22}/_{8}$ 1916, bataljonsläkare - med kaptens tjänsteställning aug. 1918; tjänstgjort som militärläkare vid ett flertal olika truppförband. — Företagit studieresa i Tyskland och Holland, därunder särskilt arbetat vid Nederländska Central-Institutet för hjärnforskning (D:r C. M. Ariens-Kappe Kappers) i Amsterdam $^{1}/_{2}$ — $^{7}/_{11}$ 1917. — Ordförande för Lunds studentkår under året 1916.

U t g i v n a s k r i f t e r: Sur les hémorragies méningées (i Nouvelle Iconographie de la Salpêtrière, Paris 1918). — Zur Phylo- und Ontogenese des Kleinhirns nebst ein Versuch zu einheitlicher Erklärung der zerebellaren Funktion und Lokalisation (Mitteilung über das Kleinhirn. I) Haarlem 1918. 297 s. (Gradualavh. Även i Folia neurobiologica, 1918). — Ein Fall von Solitærtuberkel im Kleinhirn. Beitrag zur zerebellaren Lokalisationslehre (Mitteil. über das Kleinhirn. II) (Psychiatrische en Neurologische Bladen, 1918. Även i Festskrift tillägnad C. Winkler i Utrecht). — Vom Einfluss des Zerebellums auf die Sprache. (Mitteil. über das Kleinhirn. III) (Psychiatrische en Neurologische Bladen, 1918. Även i Festskrift tillägnad C. Winkler i Utrecht). — Om grunderna för den allmänna profylaxen och terapien vid influensa. (Lunds läkaresällskaps förhandlingar 1918—1919, s. 93—103). — Om den lilla hjärnans funktion och principerna för dess lokalisation. Föredrag för Dansk Medic. Selskab (Hospitalstidende 1918). — Om benets centrum i lilla hjärnan (Meddel. om cerebellum V). (Allm. svenska läkartidn., 1919, s. 761—73. Även i Lunds läkaresällskaps förhandlingar 1918—1919). — Referat och tidningsartiklar.

Gustav (Gösta) Per Engelbert Häggqvist, bl.,

född i Rödön den 18 oktober 1891; föräldrar: kontorskrivare Anders Gustav Häggqvist och Maria Molin. Mogenhetsexamen vid h. allm. läroverket i Härnösand maj 1910, inskrevs vid Karolinska institutet i Stockholm v. t. 1911, medicine kandidat-ex. därstädes h. t. 1914, medicine licentiat-ex. vid Lunds universitet sept. 1918; disp. för doktorsgrad den 24 maj 1919, e. o. amanuens i histologi vid Karolinska institutet v. t. 1912, amanuens i histologi därstädes f. o. m. h. t. 1912 t. o. m. v. t. 1917, e. o. amanuens i histologi vid Lunds universitet h. t. 1917, amanuens i histologi därstädes v. t. 1918, amanuens i anatomi vid Lunds universitet f. o. m. h. t. 1918.

U t g i v n a s k r i f t e r: Histophysiologische Studien über die Temperatursinne der Haut des Menschen. Anatom. Anz. Bd 45, 1913, s. 46—63. — Histofysiologiska studier över temperatursinnena i huden hos människan. Hygiea 1914, s. 1—11. — Von Zellen nervöser Art in der Epidermis des Menschen. Anatom. Anz. Bd 47, 1914, s. 285—288. — Studien über die Temperatursinne der Haut des Menschen. Kgl. Svenska Vetenskapsakademiens handl. Bd 53. Nr 2, 1915, s. 1—20. 8 pl. — Huden såsom sinnesorgan. Populär naturvetenskaplig revy 1915, s. 131—139. — Av Professor Emil Holmgren publicerade arbeten och uppsatser. Sv. Läkaresällskapets handl. 1916, s. 630—638. — Rongalitvitt som nervfärgningsmedel. Sv. Läkarsällskapets handl. 1916, s. 532—540. — Bidrag till kännedom om blodlymfkörtlarnas ställning. Sv. Läkarsällskapets handl. 1917, s. 688—700. — Epidermisstudier. 1) De Langerhanska cellerna. 2) Om den vitala metylenblåfärgningen av epidermis. Kgl. Fysiografiska sällskapets handl.

N. F. Bd 30. Nr 9, 1919 52 s., 2 pl. (Gradualavh.) — Fortsatta studier öfver kölsinnet, Sv. Läkaresällskapets förhandl. 1914, s. 1—4.

Ebbe Wilhelm Jeppa Bergh, ld.,

född den 22/8 1872 i Lund; föräldrar: lasarettsläkaren i Vadstena Jeppa Andersson (avliden) och hans maka Ebba Wilhelmina Bergh. Intogs i Lunds högre allmänna läroverk h. t. 1881 och avlade där mogenhetsexamen den 20/8 1891; student vid Lunds kungl. universitet den 15/8 1891, vid vilket följande examina avlagts: medicinsk-filosofisk examen den 14/12 1892, medicine kandidatexamen den 21/8 1897 och medicine licentiatexamen den 21/1 1902; disputerade den 22/8 1919 för medicine doktorsgrads vinnande; tjänstgjorde som e. o. amanuens, som t. f. och som ordinarie amanuens vid med. kemiska institutionen den 22/8 1894—21/8 1897. Underläkare vid Allm. garnisonssjukhuset i Stockholm den 1/4—20/8 1899. Antagen till fältläkarestipendiat av II klass den 28/8 1899 och till fältläkarestipendiat av I klass den 21/8 1902. Utnämnd till bataljonsläkare i Fältläkarekårens reserv den 12/8 1902. Extra läkare vid Hallands bataljon den 9/8—22/8 1900, vid Kronprinsens Husarregte 1/7—21/8 1901, 15/4—15/8 och 18/8—5/7 1905, 10/4—26/8 1906, 28/8—29/8 1907, 20/8—6/10 1912, 1/12 1915—27/8 1916. Läkare vid Hälsovårdsnämndens Poliklinik för öron-, näs- och halsjukdomar (i Malmö) sedan mars 1906. Vik. läkare vid Malmö allmänna sjukhus' avdelning för öron-, näs- och halsjukdomar 6/10—14/10 1917, 28/8—1/4, 15/8—15/8 och 18/11—1/12 1918, 28/8—21/8 och 15/8—15/8 1919.

Utgivna skrifter: Untersuchungen über die basischen Spaltungsprodukte des Elastins beim Kochen mit Salzsäure. (Hoppe-Seylers Zeitschrift für physiologische Chemie). — Über einen Fall von nervösen Störungen nach einer Tonsillotomie. — Zur Kasuistik der Fremdkörper des Kehlkopfes. — Zur Kasuistik der Abscesse des Naseneinganges. — Technische Mitteilungen. — Ein Fall von kongenitaler Cyste des weichen Gaumens. — Über primäre Nasendiphtherie. — Einige Fremdkörperfälle, wahre und falsche. Zwei Fälle von rezidivierender Mastoiditis (samtlige i Monatsschrift für Ohrenheilkunde). — Två fall af pharyngomykosis leptothrica. — Otologien i läke- och örteböcker från Sveriges medeltid. — Ett nytt instrument för bakre tamponad af näshålorna (samtlige i Allm. svenska läkartidningen). — Några ord om öronsjukdomarna i den skånska folkmedicinen (Hygiea). — Några medicinska synpunkter och önskemål angående döfstumskolväsendet (Nordisk tidskrift för döfstumskolan). — Studier över döfstumheten i Malmöhus län. Sthm 1919. 199 s. (gradualavh.)

Till filosofie doktorer utnämndes:

Nils Helge Samuel Holmström, ld.,

född i Lund den 1 nov. 1891; föräldrar: professorn vid Lunds universitet Olof Holmström och Signe Charlotta Elisabeth Heurlin. Intogs v. t. 1903 i Lunds h. allm. läroverk; studentex. därst. den 28 maj

1910; student vid Upsala universitet sept. s. å.; fil. kand.-ex. den 14 dec. 1912; student vid Lunds universitet jan. 1913; fil. lic.-ex. den 31 jan. 1916; disp. f. doktorsgr. den 24 maj 1919. Amanuens vid Lunds universitetsbibliotek den 1 sept. 1916. Idkade studier i Köpenhamn febr.—mars 1917; i Kristiania sept. s. å.

Utgivna skrifter: Sägner om äktenskap med maran (Folkminnen och folktankar, årg. 5, s. 135—145). — Studier över svanjungfrumotivet i Volundarkvida och annorstädes, Lund 1919. VII, 221 s. (Gradualavh.)

Gustaf (Gösta) Fredrik Lindblad, hb.,

född i Nässja, Östergötlands län, 4/8 1888; föräldrar: d. v. lantbrukaren, sedermera förste kontrollören vid sockertillverkningen, ingenjören Carl Otto Lindblad och Clara Charlotta Blycker. — Intogs h. t. 1898 i Hälsingborgs h. allm. läroverk; mogenhetsex. därstädes 6/8 1906; student vid Lunds universitet 5/8 s. å.; fil. kand. 21/1 1910; fil. mag. 21/1 1912; fil. lic. 15/12 1914; disp. för fil. doktorsgrad 20/8 1919; provår i mod., ty. och hist. vid Lunds h. allm. läroverk läsåret 1918—1919. — Vik. adjunkt. vid Lunds h. allm. läroverk 19/1—5/2 1910. — E. o. amanuens vid univ.-biblioteket 9/10 1912; amanuens därst. 1/1—15/2, 1/7—21/7 1913. — Medarbetare i Sv. Akad:s ordbok nov. 1914—juni 1916. — Vice förman för Akademiska föreningens bibliotek okt. 1912—sept. 1915; kurator för Hälsingborgs—Landskrona nation 26/8 1912—28/8 1913.

Utgivna skrifter: Ett antal artiklar i Sv. Akad:s ordbok (bl. a. artikeln *djur*); Abraham Sahlstedt och den svenska substantivböjningen. Ett bidrag till det svenska skriftspråkets historia. Lund 1919. XVI, 265 s. (Gradualavh.)

Carl Filip Lundahl, hb.,

född i Billesholms gruva, Malmöhus län, den 7 juli 1893; föräldrar: folkskolläraren Andreas Lundahl och Clara Hertin. Intogs höstterminen 1905 i Hälsingborgs högre allmänna läroverk, avlade studentexamen därstädes den 3 juni 1911, inskrevs vid Lunds universitet den 2 september s. å., avlade filosofisk ämbetsexamen den 31 mars 1915, filosofie licentiatexamen den 31 maj 1918 samt disputerade för doktorsgraden den 29 mars 1919. Utnämndes till e. o. ammannens vid Lunds universitets astronomiska institution den 13 mars 1916.

Utgivna skrifter:

Preliminary notice on the distances and velocities of the stars of spectral class F. (Arkiv för matematik, astronomi och fysik, bd 11, n:r 30; Meddelanden från Lunds astronomiska observatorium, serie I, n:r 77; 22 s.) — Résumé des observations des contacts. (L'éclipse totale de soleil des 20—21 août 1914, I:ère partie, n:r 2; Meddelanden från Lunds astronomiska observatorium, serie II, n:r 20; 7 s.; i förening med Fil. Dr W. Gyllenberg). — On some properties of the

stars of spectral type F. Lund 1919. (Meddelanden från Lunds astronomiska observatorium, serie II, nr 21; 48 s.; gradualavh.)

Ivan Hjalmar Emanuel Pauli, hb.,

född i Landskrona den 19 maj 1885; föräldrar: kontorschefen Pauli Nilson och Emma Lindberg. Intogs ht. 1894 i Landskrona allm. läroverk, ht. 1899 i Lunds högre allm. läroverk, avlade mogenhets-examen därstädes den 3 juni 1903. Inskrevs som student vid Lunds universitet ht. 1903; avlade fil. kand.-examen den 31 maj 1907; undergick efterprövning enl. fordringarna för fil. kand.-examen den 31 maj 1910 och 31 maj 1911; avlade fil. lic.-examen den 31 jan. 1910; fil. ämbetsexamen den 31 maj 1913; undergick efterprövning enl. fordringarna för fil. ämbetsexamen den 29 maj 1915, disp. för doktorsgr. 24 maj 1919. Genomgick provårskurs vid Stockholms norra latinläroverk läsåret 1911—12. Tjänstgjort som vikarierande lärare vid Djursholms samskola läsåret 1910—11 (tjänstledig från 19 april till vårterminens slut), vid Lundsbergs skola läsåret 1912—13, som extralärare vid Lunds privata elementarskola läsåren 1913—14 samt 1914—15, som ordinarie lärare vid samma läroverk läsåren 1915—16, 1916—17, 1917—18 och 1918—19. Företagit utländska resor till Lübeck febr.—juli 1905, till Berlin april 1906, till Paris okt. 1909—jan. 1910, till London och Oxford juli—aug. 1910.

Utgivna skrifter: Några ord om textval och textbehandling vid undervisningen i tyska å gymnasiet (Moderna språk 1914, s. 97—112). — R. Dombre, Un oncle à tout faire, m. anm. av J. Wallerstedt (rec. i Moderna språk 1916, s. 162—167). — Das Argot der Schützengräber (Moderna språk 1916, s. 179—188). — Alphonse Daudet, Lettres de mon moulin, m. anm. av O. Bosson (rec. i Moderna språk 1917, s. 168—178). — Alphonse Daudet, Tartarin de Tarascon, valda kapitel med anmärkningar, Lund 1918. — A. G. Gardiner, Englands ledare, övers. fr. eng., Stockholm 1915. — »Enfant», »garçon», »fille» dans les langues romanes, étudiés particulièrement dans les dialectes gallo-romans et italiens; essai de lexicologie comparée; thèse pour le doctorat, Lund 1919. 426 s. — Tidningsuppsatser.

Karl Henning Albert Melander, bl.,

föddes i Stockholm den 29 okt. 1888. Föräldrarna voro statsgeodeten Henning Melander och Ebba Lovisa Kristina Melander f. Olin. Inskrevs vid Stockholms högskola den 17 sept. 1907. Tjänstgjorde som amanuens vid Stockholms högskolas biokemiska avdelning från den 1 febr. 1910 till 1 juni 1910. Avlade fil. kandidatexamen med ämnena fysik, kemi och matematik vid Stockholms högskola den 27 jan. 1912. Studerade fysikalisk kemi för prof. Max Bodenstein vid Kungl. Tekniska högskolan i Hannover å dess elektrokemiska institut under tiden 15 okt. 1912—15 maj 1913. Avlade fil. licentiatexamen vid Stock-

holms högskola med kemi som ämne den 31 jan. 1914. Disp. för doktorsgr. 28 maj 1919. Tjänstgjorde som amanuens i elektrokemi vid Kungl. Tekniska högskolan i Stockholm fr. o. m. ht. 1914 t. o. m. ht. 1916. Tjänstgjorde som kemist vid »Reymersholmsinstitutet» i Stockholm under tiden 20 sept. 1916—16 april 1919.

Utgiven skrift: Sulfitlutens utsaltbara svavelhaltiga ligninsyror. Lund 1919. 130 s. (Gradualavh.)

Bror Elof Möller, bl.,

född i Asarum, Blekinge län, 8 nov. 1883; föräldrar: nämndemannen J. Bengtsson och Elna Möller; intogs ht. 1897 i Karlshamns femklassiga läroverk och ht. 1899 i Karlskrona h. allm. läroverk; mogenhetsex. därstädes 5 juni 1902; student vid Lunds universitet 19 sept. s. å.; fil. kand.-ex. (enligt 1891 års stadga) 14 sept. 1907; efterprovning i antropologi och logik 15 dec. 1910; fil. lic.-ex. 13 sept. 1913; provår i mat., fysik och kemi vid Lunds h. allm. läroverk kalenderåret 1915; disp. för fil. doktorsgrad 16 nov. 1918. Har tjänstgjort som e. o. amanuens vid Kemiska institutionen i Lund 26 okt. 1907—31 aug. 1908 och som ordinarie amanuens eller med särskilt förordnande 1 sept. 1908—30 sept. 1918; lärare i kemi vid Privata h. lärarinneseminariet i Lund ht. 1912—vt. 1916; e. o. lektor vid Eslövs h. samskola ht. 1916—vt. 1918; lärare i allmän kemi för medicine studerande vid Lunds universitet sedan 15 sept. 1918; lektor vid Folkskoleseminariet i Kalmar 1 jan. 1919. — Kurator i Blekingska nationen febr. 1908—febr. 1910.

Utgivna skrifter: Über die Dimethyl-propenyl-tricarbonsäure. Spaltung dieser Säure sowie einer α -Dimethylglutarsäure in optisch-aktive Komponenten (i Berichte der deutschen chem. Gesellschaft 1910). — Optiskt aktiva $\alpha\alpha_1$ -dimetylglutarsyror. 56 s. Lund 1918, (K. Fysiogr. Sällskapets Handlingar Bd 30, n:r 6, gradualavh.)

Harald Alfred Björkstam, klm.,

född i Kalmar den 2 nov. 1888. Föräldrar: köpmannen Janne Alfred Olsson och hans maka Edla Kristina Olsson. Inskriven vid Kalmar högre allmänna läroverk höstterminen 1898. Avlade mogenhetsexamen därstädes den 19 juni 1907. Genomgick Frans Schartaus Handelsinstitut 1907—1908. Anställd som korrespondent hos Aktiebolaget Kalmar Kol- och Trävaruaffär 1908—1909. Inskriven som student vid Kungl. Universitetet i Lund den 25 sept. 1909. Avlade filosofisk ämbetsexamen därstädes den 31 maj 1913. Efterprovning för samma examen den 14 sept. 1914. Filosofie licentiatexamen den 16 sept. 1918. Disputerade för filosofie doktorsgraden den 28 maj 1919.

Utgiven skrift: De modala hjälpverben i svenskan. I. Tör, lär, mon, må, måtte och vill. Lund 1919. XX, 235 s. (Gradualavh.)

Förutom redan i det föregående omnämnda val är att anteckna följande: Val m. m.

Den 26 april 1919 valde den akademiska församlingen till prorektor för tiden 1 juni 1919—31 maj 1921 professoren Axel Moberg efter professoren Forssman, som av sagt sig uppdraget.

Samma dag förrättades jämväl följande val, nämligen: till ledamot i mindre konsistoriet för en tid av tre år från och med den 1 juni 1919 professoren Moberg och till ledamot i drätsel-nämnden för samma tid bemälde Moberg.

Den 21 maj 1919 valde den akademiska församlingen till ledamot av båda konsistorierna för den tid, då professoren Moberg såsom prorektor är självskriven ledamot av desamma, professoren Martin P:n Nilsson.

Till dekaner för det akademiska året 1919—1920 äro utsedda: inom teologiska fakulteten domprosten, professoren M. Pfannenstill, inom juridiska fakulteten professoren C. G. Bergman, inom medicinska fakulteten professoren I. Broman, inom filosofiska fakultetens humanistiska sektion professoren E. Walberg och inom samma fakultets matematisk-naturvetenskapliga sektion professoren J. M. Lovén.

Lund i augusti 1919.

Johan C. W. Thyren.

Utdrag ur Universitetets räkenskaper för år 1918.*Kapitalbehållning från år 1917:*

Akademikassan	1,161,991: 01	
Reservfonden	124,056: 35	
Jollainska donationsfonden.....	12,160: 52	
Magnatstipendiefonderna.....	2,281,573: 12	
Byggnadsfonden	196: 95	
Bibliotekskassan	49,839: 97	
Ålderstilläggsfonden.....	7,887: 68	
Pensionsfonden.....	609,126: 15	
Änke- och pupillkassan	179,131: 54	4,425,963: 29

Inkomster under år 1918:

Statsanslag (inkl. inbetalda pensions- avgifter kr. 18,804: 98)	1,357,100: 66	
Arrendemedel	104,722: 14	
Räntor	229,089: 32	
Nya donationer.....	166,761: 62	
Diverse inkomster (därav kursvinst vid inköp av obligationer 82,166: 75)	89,749: 91	1,947,423: 65
	Summa	6,373,386: 94

Utgifter under år 1918:

Löner och arvoden	1,087,873: 43	
Universitetsinstitutioner	342,699: 19	
Stipendier och premier	85,710: 33	
Pensioner	30,427: 50	
Byggnader och reparationer	162,357: 57	
Diverse utgifter	6,850: 74	1,715,918: 76

Kapitalbehållning för år 1919:

Akademikassan	1,104,526: 16	
Reservfonden	117,441: 59	
Jollainska donationsfonden.....	12,602: 92	
Magnatstipendiefonderna.....	2,534,279: 20	
Bibliotekskassan	40,732: 43	
Ålderstilläggsfonden.....	20,185: 20	
Pensionsfonden.....	642,017: 15	
Änke- och pupillkassan	185,683: 53	4,657,468: 18
	Summa	6,373,386: 94

Föreläsningar och övningar under läsåret 1918—1919.

Teologiska fakulteten. Prof. *Holmström*: h. t. och v. t. kybernetik (1 t.), h. t. poimenik och högmässotexter (1 t.), v. t. vår tids krav på predikan (2 t.) samt kyrkorättsliga, resp. liturgiska övningar. — Dompr. *Pfannenstill*: h. t. den kristna social-etiken (4 t.), v. t. teologisk etik (3 t.), v. t. seminarieövningar. — Prof. *Herner*: gammaltestamentlig teologi (1 t.), Genesis (3 t.) — Prof. *Holmquist*: h. t. den orientaliska kristendomens historia under 1800-talet (4 t.), v. t. konfessionsstridernas tidevarv (3 t.), v. t. seminarieövningar. — Prof. *Aurelius*: h. t. Pauli brev till Kolosserna (4 t.), v. t. Jesu förkunnelse (3 t.), v. t. seminarieövningar. — Prof. *Lehmann*: h. t. paradismyter och salighetstro (1 t.), teologisk encyklopedi (2 t.), v. t. april—maj semitiska religioner (3 t.), h. t. och v. t. seminarieövningar. — Prof. *Aulén*: h. t. dogmatiska principfrågor (3 t.), v. t. den kristna gudstron (3 t.), h. t. och v. t. seminarieövningar. — Doc. *Fehrman*: h. t. okt.—15 dec. den romersk-katolska kyrkan (3 t.), v. t. allmän symbolik (3 t.). — Doc. *Holmdahl*: h. t. och v. t. kateketiska och liturgiska övningar, v. t. homiletiska övningar. — Doc. *Alin*: v. t. febr.—mars kurs i dogmatik (2 t.). — Doc. *Briem*: v. t. febr.—15 april kultur och religion i Babylonien och Assyrien, samma tid seminarieövningar. — Doc. *Lindeberg*: v. t. febr.—april (in-
alles 20 t.) indisk missionshistoria. — v. past. *Bergström*. homiletiska seminarieövningar, kateketiska seminarieövningar, pastoralt proseminarium. — Kyrkoh. *Evander*: h. t. homiletiska övningar.

Juridiska fakulteten. Prof. *Thyrén*: h. t. 18 sept.—14 nov. komparativ straffrätt (4 t.); 18 nov.—5 dec. propedeutisk kurs i straffrätt (4 t.), enskilda kollegier i juridisk encyklopedi och i elementär straffrätt, v. t. 16 kapitlet Strafflagen (4 t.), enskilda kol-

legier i speciell straffrätt och internationell privaträtt. — Prof. *Kallenberg*: h. t. 1 okt.—13 nov. civilprocessrätt (1 t.), konkursrätt (1 t.), processrättsliga övningar (en dubbeltimme i veckan); v. t. f. o. m. 20 febr. civilprocessrätt (2 t.), processrättsliga övningar (en dubbeltimme i veckan); enskilda kollegier h. t. i konkursrätt, v. t. i civilprocessrätt. — Prof. *Björling*: h. t. sept. nyutkomna lagar, därefter föräldrarätt och förmynderskapsrätt (3 t.), v. t. arvsrätt (3 t.), h. t. och v. t. civilrättsliga övningar (rättsfall och litteratur) (en dubbeltimme varannan vecka); enskilda kollegier h. t. i civilrättens allmänna del och sakrätt, v. t. obligationsrätt. — Prof. *Ernberg*: h. t. expropriationsrätt, därefter f. o. m. 26 nov. stängsellagstiftningen (4 t.), v. t. växel- och handelsrätt; h. t. och v. t. enskilda kollegier i delar av speciell privaträtt. — Prof. *Malmgren*: h. t. tryckfrihetsförordningen (3 t.), statsrättsliga seminarieövningar (en dubbeltimme varannan vecka), kollegium i statsrätt v. t. nya fattigvårdslagen, därefter lagförslaget ang. förändring i den kommunala och ecklesiastika indelningen m. m. (3 t.), förvaltningsrättsliga övningar (en dubbeltimme varannan vecka), kollegium i en del av förvaltningsrätten — Prof. *Bergman*: h. t. 30 sept.—12 okt. romerska rättskällor (sammanlagt 12 t.), 15 okt.—1 dec. romersk processrätt (3 t.), romerskrättsliga seminarieövningar (en dubbeltimme varannan vecka), v. t. 1 febr.—15 april processrättens historia (3 t.), 24 april—9 maj kurs i handskriftläsning (sammanlagt 14 t.), f. o. m. 11 febr. övningar med behandling av medeltida rättskällor (en dubbeltimme varannan vecka); enskilda kollegier h. t. i romersk förmögenhetsrätt, v. t. i privaträttens historia. — T. f. prof. *Sommarin*: 1 april—9 maj kurs i finansrätt (3 dubbeltimmar i veckan). — Akademikamrer *Hintze*: h. t. och v. t. praktisk juridisk kurs (sammanlagt 106 t.). — E. o. amanuensen *Bergendal*: h. t. 14 okt.—15 nov. den civilrättsliga delen av den propedeutiska kursen (sammanlagt 50 t.), 18 nov.—6 dec. den processrättsliga delen av den propedeutiska kursen (sammanlagt 15 t.); kompletterande propedeutisk kurs i civilrätt 9—14 dec. (sammanlagt 12 t.).

Medicinska fakulteten. Prof. *Fürst*: h. t. 21 okt.—11 nov. anatomiens historia (tills. 4 t.), v. t. 15 jan.—3 maj histologi med embryologi (5 t.) jämte repetitionsföreläsningar och förhör. — Prof. *Borelius*: h. t. och v. t. kliniska föreläsningar i kirurgi

(6 t.), under samma tid 5 dagar i veckan klinisk rond med demonstration av nykomna kliniska och polikliniska fall. — Prof. *Forssman*: h. t. 1 nov.—15 dec. lett förekommande patologiska obduktioner; v. t. 15 jan.—31 mars allmän patologi (6 t.), 1 april—31 maj bakteriologi (6 t.) — Prof. *Essen-Möller*: h. t. och v. t. klinisk undervisning i obstetrik och gynekologi (12 t.) samt i anslutning till den dagliga kliniska rondens demonstration av nykomna kliniska och polikliniska fall. — Prof. *Broman*: h. t. och v. t. lett de dagliga dissektionsövningarna, h. t. 14 okt.—8 nov. centrala nervsystemets utveckling (5 t.), v. t. 7 jan.—2 febr. kurs i komparativ anatomi (6 t.), 10 febr.—7 mars urogenitalorganens utveckling och byggnad (5 t.). — Prof. *Petrén*: h. t. och v. t. kliniska föreläsningar i medicin (6 t.) och varannan dag klinisk rond med undersökningar och demonstrationer. — Prof. *Bang*: h. t. 15 okt.—10 dec. fysiologisk kemi (5 t.), under samma tider lett praktiska övningar å med.-kemiska institutionen (6 t.) — Prof. *Thunberg*: h. t. 2 sept.—30 okt. och v. t. 18 mars—15 maj föreläsnings- och demonstrationskurs i fysiologi (10 t.), samt dagligen lett laborationerna i fysiologi. — Prof. *Overton*: h. t. 4 sept.—15 okt. och v. t. fr. o. m. 18 mars kurs i farmakologi och receptskrivning. — Prof. *Ahlström*: h. t. 15 sept.—14 dec. (6 t.) samt v. t. 1 febr.—30 april kliniska och polikliniska föreläsningar och demonstrationer i oftalmiatrik. — Prof. *Sjövall*: h. t. 2 sept.—30 okt. lett förekommande patologiska obduktioner, 1 nov.—13 dec. speciell patologisk anatomi (4 t.), 1 sept.—15 dec. undervisning i anslutning till förekommande rättsmedicinska obduktioner; v. t. 3 febr.—31 maj lett patologiska obduktioner (3 dagar), under samma tid undervisning i anslutning till förekommande rättsmedicinska obduktioner, samt fr. o. m. 3 febr. kurs i rättsmedicin (tills. 20 t.). — Prof. *af Klercker*: h. t. 15 sept.—15 dec. och v. t. 1 mars—31 maj pediatrika demonstrationer och föreläsningar å pediatrika kliniken (4 t.) och pediatrika polikliniken (2 t.), h. t. sept., okt. och dec. samt v. t. jan., mars och april föreläsningar i fysikalisk diagnostik (2 t.). — Doc. *Ask*: h. t. och v. t. enskild undervisning. — Doc. *Törne*: h. t. och v. t. kurser i otologi, rhinologi och laryngologi. — Doc. *Olow*: 1 juni—31 aug. klinisk undervisning i obstetrik och gynekologi (12 t.) samt i anslutning till den dagliga rondens demonstration av nykomna kliniska och polikliniska fall, juni, h. t. okt. och v. t. febr. kurs

i förlossningsoperationers utförande å fantom (tills. 30 t.), h. t. och v. t. 1 jan.—15 mars alla dagar poliklinisk undervisning i obstetrik och gynekologi. — Doc. *Ljundahl*: h. t. sept., okt., dec. och v. t. jan., mars, april propedeutisk kurs i kliniska laborationer (4 t.); h. t. och v. t. poliklinisk undervisning i medicin (3 t.) — Doc. *Stenström*: h. t. sept., okt. och dec. och v. t. jan., mars och april praktisk undervisning i fysikalisk diagnostik (4 t.). — Doc. *Widmark*: h. t. sept. och okt. föreläsningar (5 t.) och praktisk undervisning i fysiologiska laborationer, v. t. föreläst i fysiologisk kemi (5 t.) samt lett praktiska övningar på med. kemiska laboratoriet. — Doc. *D. Holmdahl*: v. t. biträtt vid undervisningen å anatomisalen. — Prof. *Nerander*: h. t. 16 sept.—20 nov. och v. t. 4 febr.—25 mars föreläsningar i klinisk psykiatri, v. t. kurs i allmän psykopatologi (omkr. 7 t.); — Med. lic. *E. Petré*: h. t. och v. t. kurser i epidemiologi. — Med. lic. *Fex*: h. t. och v. t. vid obduktioner å patologiska institutionen meddelat undervisning i obduktionsteknik och patologisk diagnostik (3 dagar). — Med. lic. *Jeppsson*: h. t. vid obduktioner å patologiska institutionen meddelat undervisning i obduktionsteknik och patologisk diagnostik. — Med. lic. *Ingvar*: h. t. sept., okt. och dec. kurser i allmän sjukvårdsteknik (1 à 2 t.). — Med. lic. *Möller*: h. t. sept., okt., dec. och v. t. jan., mars, april propedeutisk kurs i allmän kirurgi. — Fil. lic. *Möller*: h. t. 1 sept.—5 dec. och v. t. 11 febr.—31 maj kurs i allmän kemi. — Med. lic. *Johansson*: v. t. jan., mars, april kurser i allmän sjukvårdsteknik. — Med. kand. *Brunkman*: v. t. undervisning i samband med obduktioner på Lunds hospital.

Filosofiska fakultetens humanistiska sektion. Prof. *Flensburg*: h. t. inledande kurs i allmän indoeuropeisk språkvetenskap (2 t.), lättare sanskrittext (2 t.); v. t. elementarkurs i sanskrit (2 t.), jämförande indoeuropeisk ljudlära (2 t.). — Prof. *Wrangel*: h. t. genomgång av historiska museets medeltidsavdelning samt universitetets konstsamlingar nio dagar i september med 2 t. dagligen; därefter Italiens måleri under quattrocento (3 t.); v. t. under jan. en övningskurs i Lunds domkyrkas arkitekturhistoria fem dagar med 2 t. dagligen; därefter Italiens renässansmåleri (3 t.), h. t. och v. t. seminarieövningar (2 t.) varannan vecka. — Prof. *Lindskog*: h. t. grekisk syntax (4 t.); v. t. Sofokles

Elektra (3 t.), grekiska dialektinskrifter (1 t.). — Prof. *Larsson*: h. t. från 1 nov. filosofiens historia (2 t.), sem.-övn. (2 t.); v. t. filosofiens historia (2 t.), sem.-övn. (2 t.). — Prof. *Kock*: h. t. fornhögtyska (2 t.), tysk språkhistoria (1 t.), nyhögtyska (1 t.); v. t. lågtyska (2 t.), frisiska och holländska (2 t.). — Prof. *Liljeqvist*: h. t. Boströms etik (3 t.), sem.-övn. (2 t.); v. t. från den 24 april Boströms etik (4 t.). — Prof. *Ekwall*: h. t. medelengelska (3 t.), modern engelsk grammatik (1 t.); v. t. medelengelska (2 t.), engelsk fonetik (2 t.). — Prof. *Stille*: h. t. Englands historia efter 1763 (3 t.); v. t. Englands historia efter 1763 (3 t.); h. t. och v. t. sem.-övn. varannan vecka (2 t.). — Prof. *Moberg*: h. t. Arabiska texter (2 t.), Syriska (2 t.); v. t. Arabiska texter (2 t.), Syriska (1 t.), sem.-övn. (1 t.). — Prof. *Nilsson*: h. t. 1—14 sept. elementen av latinsk epigrafik (3 t.), därefter den antika teatern (2 t.) samt dyrtid och dyrtidsorganisation (1 t.), proseminarieövn. (2 t.) varannan vecka; v. t. de arkeologiska upptäckternas historia från och med 480 f. Kr. (3 t.), sem.-övn. (2 t.) varannan vecka. — Prof. *Walberg*: h. t. spanska, P. A. de Alarcóns novell *El sombrero de tres picos* (2 t.), Racines *Athalie* (1 t.), sem.-övn. (2 t.) varannan vecka; v. t. lika med h. t. — Prof. *Herrlin*: h. t. pedagogikens historia från slutet av det 17:de århundradet (4 t.); v. t. pedagogikens historia (2 t.), filosofiska prenotationer till psykologien och pedagogiken samt allmän psykologi, därefter speciell psykologi (2 t.). — Prof. *Löfstedt*: h. t. valda delar av kursen för fil. kand.- och ämbetsexamen (3 t.), sem.-övn. (2 t.) varannan vecka; v. t. lika med h. t. — Prof. *Hellquist*: forn-nordisk verbbildningslära jämte exkurser i nominalbildningslära (3 t.), sem.-övn. (2 t.) varannan vecka; v. t. lika med h. t. — Prof. *Nelson*: h. t. 17 sept.—31 okt. kartografi (2 t.), kartografiska övningar (2 t.); därefter antropogeografi (2 t.), sem.-övn. (2 t.) varannan vecka; v. t. antropogeografi (3 t.), sem.-övn. (2 t.) varannan vecka; mot slutet av terminen utbyttes förel. mot kartografi och fältmätning. — Prof. *Wallengren*: h. t. allmän statskunskap (2 t.), den kvinnliga politiska rösträtten (1 t.), sem.-övn. (2 t.) varannan vecka; v. t. allmän statskunskap (2 t.), Första kammarfrågan i nutida svensk politik och litteratur (1 t.), sem.-övn. (2 t.) varannan vecka. — Prof. *Olson*: h. t. Snorre Sturlassons konungasagor (3 t.), proseminarieövn. (2 t.) varannan vecka; v. t. lika med h. t. — Doc. *Heinertz*: v. t. fornsaxiska (8 t.) —

Doc. *Böök*: v. t. E. J. Stagnelius' biografi (15 t.). — Doc. *Agrell*: h. t. polska (1 t.), ryska (1 t.), kyrkslaviska (1 t.), rysk accentlära (1 t.) varannan vecka, sem.-övn. (2 t.) varannan vecka; v. t. ryska (2 t.), polska (1 t.), rysk accentlära (1 t.) varannan vecka, kyrkslaviska (1 t.) sem.-övn. (2 t.) varannan vecka. — Doc. *Sommarin*: h. t. teoretisk nationalekonomi (15 t.), kurs i nationalekonomi (13 t.). — Doc. *Rydbeck*: h. t. äldre kyrklig skulptur (2 t.), stenåldern (15 t.); v. t. stenåldern (21 t.), stenåldersboplatser (6 t.). — Doc. *Thorn*: h. t. kurs i italienska (14 t.). — Doc. *T. Norlind*: h. t. musikhistoria (7 t.); kurs i konstformernas historia (10 t.). — Doc. *Nilsson*: h. t. valda estetiska problem (16 t.); v. t. poetik (8 t.). — Doc. *von Sydow*: h. t. folkminnen (12 t.), sägner om naturväsen (6 t.), sem.-övn. (13 t.); v. t. folkdiktning (22 t.), sem.-övn. (14 t.). — Doc. *Petersson*: h. t. slaviskans ställning inom den indoeuropeiska språkfamiljen (18 t.), v. t. slavisk ord- och betydelsehistoria (23 t.). — Doc. *Lindqvist*: h. t. Joachim Rachels satirer (7 t.), därefter allmän fonetik (8 t.); v. t. kurs i nordiska språk (74 t.). — Doc. *A. Norlind*: h. t. Europas allmänna fysiska geografi (15 t.); v. t. geografins historia (20 t.). — Doc. *Wigforss*: h. t. kurs i svensk stilistik (15 t.), östnordiska kvantitetsfrågor (7 t.). — Doc. *Jæderholm*: h. t. barnpsykologi och uppfostringspsykologi sem.-övn. (34 t.); v. t. 15 januari—15 april vetenskap och religion 2 t. i veckan, sem.-övn. (2 t.). — Doc. *C. Weibull*: h. t. Sveriges historia under unionstiden (2 t.). sem.-övn. (2 t.); v. t. Sveriges historia under unionstiden 2 t. i veckan, sem.-övn. (2 t.). — Doc. *Persson*: h. t. grekisk syntax (18 t.), grekisk kurs (46 t.), Isokrates' Panegyrikos (9 t.), sem.-övn. (4 t.); v. t. kurs i nytestamentlig grammatik (22 t.), Platons Faidon (19 t.), prosemin.-övn. (11 t.). — Doc. *Sahlgren*: h. t. Svenska ortnamn (15 t.); v. t. Olai Petri krönika (22 t.). — Doc. *Mörner*: h. t. le Chevalier au barisel (17 t.), v. t. le Chevalier au barisel (21 t.). — Doc. *Lagerroth*: h. t. 1809 års regeringsform (35 t.). — Doc. *Hänninger*: h. t. modernt danskt riksspråk (7 t.); v. t. bygdemålsforskning (4 t.). — Doc. *Nyman*: h. t. kurs i filosofiens historia (49 t.), Kants filosofiska utveckling (10 t.), Kants väg (5 t.), sem.-övn. (4 t.); v. t. propedeutisk kurs (23 t.), Kants väg (16 t.). — Doc. *Liljegren*: h. t. prosemin.-övn. Miltons Paradise Lost (6 t.); v. t. prosemin.-övn. Miltons Paradise Lost (6 t.), de estetiska ideernas historia i England (7 t.). — Doc. *Anderberg*: h. t. kurs i experimentell psykologi (42 t.);

v. t. experimentell psykologi (10 t.). — Doc. *Mortensen*: h. t. den engelska litteraturens historia under 1700-talet (3 t.), kurs i komparativ litteraturhistoria (3 t.), sem.-övn. (2 t.) varannan vecka; v. t. komparativ och sedan svensk historia (3 t.) i veckan, sem.-övn. (2 t.) varannan vecka. — Doc. *Wicksell*: h. t. statistiska sem.-övn. (3 t.), kurs i teoretisk statistik (1 t.); v. t. gissandets konst (27 t.), kurs i administrativ och tillämpad statistik (40 t.), sem.-övn. (8 t.). — Lektor *Fielden*: h. t. G. K. Chesterton: (2 t.,) Shakespeare (1 t.), skriftliga övn. (1 t.), muntlig översättning (1 t.), uppläsningar (1 t.) varannan vecka, stilskrivningar och enskilda kurser i engelskt uttal och konversation; v. t. Rudyard Kipling (2 t.), dikter ur Palgrave (1 t.), läsning med kommentering av Peacock (1 t.), muntlig översättning (1 t.), illustrations of English Literature during the Victorian period, enskilda kurser, stilskrivning. — Lektor *Walter*: v. t. Geschichte der neueren deutschen Litteratur (2 t.), E. Mörikes »Mozarts Reise nach Prag» (2 t.), därefter Viktor v. Scheffelds Ekkehard, övningar och muntliga översättningar, välläsning m. m. — Lektor *Vaucher*: v. t. Lanson, Choix de lettres du XVIII:e siècle (1 t.), A. France, Pages choisies (1 t.), La jeune littérature depuis 1900 (1 t.), konversationsövningar, skriftliga övningar m. m.

Filosofiska fakultetens matematisk-naturvetenskapliga sektion. Prof. *Lorén*: h. t. och v. t. organisk kemi 4 t., fysikaliskt kemiska laborationsövningar (4 t.) — Prof. *Charlier*: h. t. och v. t. fixstjärnorna (3 t.), semin.-övn. 2 timmar varannan vecka. — Prof. *Murbeck*: h. t. valda Angiospermgrupper samt därefter de högre växternas morfologi (2 t.), sem.-övn. i embryologi och kryptogammorfologi (4 t.), botaniska exkursioner; v. t. de högre växternas morfologi, därefter gymnospermernas systematik och morfologi (2 t.), sem.-övn. (4 t.), botaniska exkursioner. — Prof. *Wallengren*: h. t. valda delar av den jämförande anatomen (2 t.), zootomiska övn. (4 t.); v. t. allmän fysiologi (2 t.), under första hälften av terminen histologiska övn., under senare hälften övn. i allmän fysiologi (4 t.) — Prof. *Brodén*: h. t. under sept. propedeutisk kurs i matematik (3 t.), därefter funktionsteoretisk behandling av differentialekvationer (2 t.), oändliga serier (1 t.), övn. (2 t.) varannan vecka; v. t. 15 jan.—15 febr. propedeutisk kurs i matematik (3 t.), därefter valda delar av teorien för differential-

ekvationer (2 t.), algebraisk analys (1 t.), sem.-övn. 2 t. varannan vecka. — Prof. *Ekman*: h. t. stela kroppars mekanik, därefter kurs i mekanik (2 t.), de mekaniska grunderna till den dynamiska meteorologien (1 t.), sem.-övn. (2 t.) varannan vecka. — Prof. *Carl-gren*: h. t. ur evertebraternas system, morfologi och biologi (2 t.), v. t. ur evertebraternas system, morfologi och biologi (4 t.), från 15 mars kurs i evertebraternas morfologi och systematik samt fr. 1 april kurs i embryologi (8 t.) — Prof. *Nörlund*: h. t. och v. t. differensekvationernas teori (3 t.), övn. (2 t.) varannan vecka. — Prof. *Nilsson-Ehle*: h. t. fr. nov. valda delar av ärftlighetsläran (3 t.); v. t. valda delar av ärftlighetsläran (3 t.), demonstrationer på försöksfälten. — Prof. *Grönwall*: h. t. allmän geologi (4 t.), under sept. exkursioner; v. t. under februari kurs i paläontologi på 24 t., fr. 3 mars kurs i allm. geologi (4 t.), övn. i paläontologi 2 t. — Observ. *Engström*: h. t. tids- och polhöjdsbestämning (3 t. i veckan); v. t. lika med h. t. — D:r *Bengtsson*: h. t. Coleopterernas larver m. m. (2 t.), propedeutisk kurs jämte övn. 2 t. i veckan; v. t. Coleopterernas larver m. m. (2 t.), propedeutisk kurs i för- ening med övningar (2 t.), exkursioner. — Doc. *Svensson*: h. t. differentialräkning och analytisk geometri (32 t.), v. t. differential- räkning (19 t.), projektivisk geometri. — Doc. *Ribbing*: h. t. oste- ologi (15 t.), Vertebraternas anatomi (7 t.); v. t. ryggradsdjurens paleozoologi (20 t.) — Doc. *Siegbahn*: h. t. allmän fysik (1 t.), strål- ningsproblem (1 t.), sem.-övn. (2 t.) varannan vecka; v. t. allmän fysik (1 t.), elektricitet (1 t.), sem.-övn. (2 t. varannan vecka.) — Doc. *Kuylenstierna*: h. t. determinanter (15 t.), sem.-övn. (12 t.); v. t. analytisk talteori, sem.-övn. (6 t.) — Doc. *Hadding*: h. t. de sedimentära bergarternas petrografi (2 t.), sem.-övn. (4 t. i veckan); v. t. allmän mineralogi (1 t.), de sedimentära bergarternas petro- grafi (2 t.), övn. (2 t.), kurs i petrografi (13 t.) — Doc. *Frödin*: All- män och speciell klimatologi (17 t.), v. t. Sveriges fysiska geografi (20 t.) — Doc. *Smith*: h. t. Kurs i undervisningsexperiment (15 t.), kurs i allmän kemi (45 t.), seminarie- och laborationsövningar; v. t. kem. laborationsövningar 4 dagar i veckan från 6—8, kurs i kvalitativ analys, sem.-övn. — Doc. *G. Borelius*: h. t. kurs i fy- sikalisk mätteknik (4 t.) i veckan laborationsövningar (20 t.); v. t. laborationsövn. (20 t.), räkneövn. och demonstrationer (20 t.) — Doc. *Gyllenberg*: h. t. tvåkropparproblemet (15 t.); v. t. præcessionsproble- met (20 t.) — Doc. *Wicksell*: h. t. sannolikhetskalkylen (15 t.), kurs i

teoretisk statistik (19 t.), sem.-övn. — Doc. *Lundegårdh*: h. t. växtfysiologiens grundlinjer, därefter tropismer och nastier 2 t. i veckan till den 1 nov., kurs i fysiologisk botanik (4 t.), övn. i växtfysiologi; v. t. växt-anatomiens och cellärens historiska utveckling (2t.) till april, därefter växtfysiologiens grundlinjer, övn. (4 t. i veckan). — Doc. *Naumann*: h. t. övningar i mikrosk. anatomi, laborationsövningar i växtfysiologi två dagar i v. 9—3, från 1 nov.; v. t. lika med h. t. — D:r *Myrberg*: v. t. teorin för de automorfa funktionerna och uniformiseringsproblemet (24 t.)

Exercitier: Kapellmästaren *Berg*: h. t. och v. t. kammarmusik (2 t.), orkestermusik (2 t.), föreläsningar över harmonilära med praktiska övningar (1 t.), undervisning i liturgisk sång (6 t.; för tiden mars—¹⁹/₅ 1919 37 extra t.) — Löjtnanten *Oterdahl*: h. t. och v. t. gymnastik och fäktövningar (11 t.)

375.98
L96

ACTA UNIVERSITATIS LUNDENSIS

NOVA SERIES

Lund, Universitet

LUNDS UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT

NY FÖLJD

FÖRSTA AVDELNINGEN

TEOLOGI, JURIDIK OCH HUMANISTISKA ÄMNEN

XV

1919

LUND

C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG

OTTO HARRASSOWITZ

Lunds Universitets Årsskrift.

N. F. Avd. 1. Bd 13.

Pris för hela bandet: Kr. 16:00.

Pris för de särskilda avhandlingarna, vilka även säljas var för sig:

1. Från Lunds Universitets Historiska Museum. Skrift utgifven med anledning af museets inflyttning i dess nya hem. Kr. 8:00.
2. AGRELL, S., Baltoslavische Lautstudien. Kr. 2:50.
3. KOCK, E. A., Kontinentalgermanische Streifzüge. Kr. 1:50.
4. NYMAN, A., Dissertationens Kant. Ett kapitel ur kritikens utvecklingshistoria. Kr. 2:00.
5. THYBÉN, J. C. W., Remarks on a Swedish Project of Criminal Law (1916), General Part. Kr. 1:25.
6. LILJEGREN, S. B., American and European in the Works of Henry James. Kr. 3:00.

Bihang: Lunds Universitets årsberättelse 1918—1919. Kr. 1:50.

I bokhandeln finnes att tillgå: Innehållsförteckning, systematisk öfversikt och författarregister till Lunds Universitets Årsskrift, [Första följden,] T. 1—40, utarbetade av P. Sjöbeck. Lund, C. W. K. Gleerup. Pris kr. 1:00.

LUND 1918—20

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

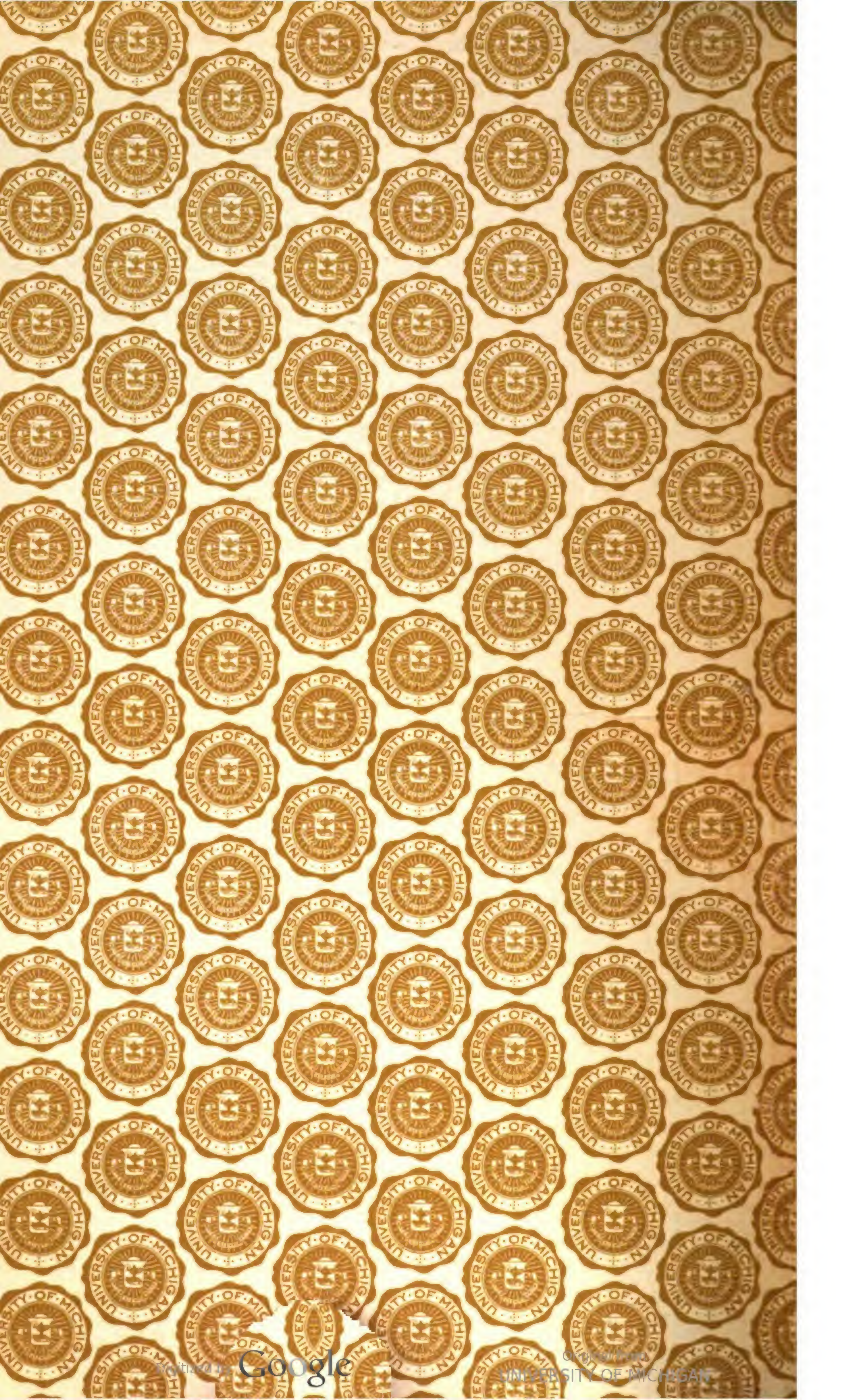

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 04891 2

BOUND
JUN 4 1929
UNIV. OF MICH.
LIBRARY

